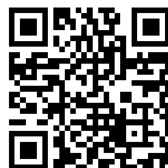
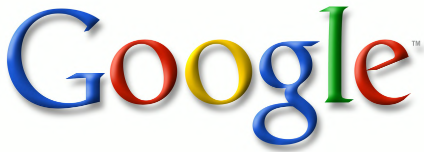

Crescat Scientia
Vita Excolatur

DIETSCHE WARANDE EN BELFORT

DIETSCHE WARANDE

EN

BELFORT

TWEEDE HALFJAAR — 1908

ANTWERPEN
Drukkerij J.-E. BUSCHMANN, Rijnpoortvest

1908

DE ARAMEESCHE PAPYRUS-OORKONDEN VAN ELEFANTINE

Elefantine, het oud-Egyptische *Jeb*, is een eiland in den Nijl dicht bij den eersten stroomval, metende 1500 m. in de lengte en 400 in de grootste breedte. De bodem van het eiland schiet zuidwaarts naar omhoog. Op de zuidelijke spits was de stad of vesting gelegen van denzelfden naam. Tegenover Elefantine, aan den rechter oever van den stroom, ligt de stad Assoeân, het *Syene* van weleer.

Beide plaatsen hebben in den laatsten tijd de belangstelling der geleerden gaande gemaakt door de hoogst merkwaardige vondsten die daar gedaan werden. Eeuwenoude oorkonden kwamen onverwachts te voorschijn van onder het puin en maakten voor de eerste maal bekend dat reeds in de zesde eeuw vóór Christus, in het uiterste zuidelijk Egypten eene nederzetting bestond van Joden die te Elefantine of *Jeb* een prachtig heiligdom hadden, gewijd aan *Jahô*, den God van Israël. *Jahô* of Jehova, met slachtofferanden vereerd te Elefantine, het eiland van Khnoeb, den Egyptischen ramgod, die daar sedert onheugelijken tijd op zijn tempel roemde en zijne priesters had! Een verrassende openbaring voorwaar.

De documenten zelven, zeer goed bewaarde papyrusstukken, zijn afkomstig uit de vijfde eeuw vóór onze tijdrekening. Buiten de drie allergewichtigste, die rechtstreeks betrekking hebben tot het heiligdom van *Jahô*, zijn er meer andere, die ook afzonderlijk gevonden werden, waaruit wij zeer aardige wetenswaardigheden vernemen omtrent het burgerlijk en maatschappelijk leven der Joden te Jeb en te Syene, hunne gebruiken en bezigheden, hun huishoudelijken toestand en hun verkeer met de omgevende bevolking. Zij waren daar de eenige vreemdelingen niet. Babyloniërs

en Perziërs worden er ook aangetroffen. Onze oorkonden zijn in het Arameesch opgesteld, eene taal zeer nauw verwant met het Hebreeuwsch en waarin ook enkele deelen van de boeken Daniël en Ezra overgeleverd zijn in den Joodschen Bijbel-Kanon (1). De Jahô-vereerders zelven, die overigens echt Hebreeuwsche namen dragen, werden te Jeb en te Syene onder de Arameeërs geteld en zoowel Arameeërs als Joden genoemd.

Tot vóór eenige jaren had Egypten's bodem maar een zeer karigen oogst opgeleverd aan Arameesche opschriften en oorkonden. Voor andere talen had men daar een overvloedigen voorraad opgedaan van papyrus-handschriften; maar in dit opzicht bleef het Arameesch bedeeld met een tiental meest wanstaltige brokstukken, in zeer slechten staat en moeilijk om lezen. Uit hetgeen zij ervan meenden te kunnen verstaan, overeenkomstig ten andere met wat men wist van de geschiedenis der Joodsche nederzettingen in Egypten, besloten de geleerden dat deze papyri, die moesten van Joodschen oorsprong zijn, herkomstig waren ten allervroegste uit het tijdvak der Ptolomeeërs. Clermont-Ganneau nochtans beweerde dat zij veeleer te verwijzen waren naar den tijd der Perzische heerschappij en wel tot de regeeringen der koningen Darius, Xerxes en Artaxerxes (2). Te recht mocht de Fransche geleerde er met zichtbaar zelfbehagen aan herinneren, in een verslag dat hij schreef in het dagblad *Le Temps* van 29 Oct. 1907, dat de meening,

(1) De benaming *Arameesch* is eenigszins onbepaald en wordt eigenlijk gebruikt om een aanzienlijke groep van Semitische talen aan te duiden, die vooreerst verdeeld wordt in *Oost-Arameesch* (waartoe namelijk het Syrisch behoort) en *West-Arameesch*. Tot dit laatste moet het bijbelsch Arameesch, zoowel als dat van de Egyptische oorkonden gerekend worden. Het oorspronkelijk gebied der West-Arameesche dialekten strekte van den opper-Euphraat tot aan de Middellandsche zee, benoorden Phenicië, en tot over Damaskus. Van daar drong het West-Arameesch Palestina binnen en eindigde met zelfs in Judea het Hebreeuwsch geheel en gansch te versmachten, wat nochtans maar voltrokken werk was ten vroegste twee eeuwen vóór Christus.

(2) Hiervoor kon toch dienen tot aanknoopingspunt de Sakkara-stele (ontdekt in 1877), met haar tweetalig opschrift, Egyptisch en Arameesch, gedateerd van het vierde jaar van Xerxes (482).

welke hij gesteund had op zeer scherpzinnige waarnemingen en vergelijkingen, eerlang op glansrijke wijze bewaarheid werd.

De opkomst van het Perzische rijk had voor Egypten, evenals voor het Joodsche volk, een diepen ommekeer in het nationaal bestaan te weeg gebracht, — maar in tegenovergestelden zin. Toen Cyrus, in 538, den genadeslag had toegebracht aan het Babylonische rijk en de Perzische heerschappij in Azië gevestigd, gaf hij aan de Joden, die vijftig jaar voordien, in 586, door Nabukadnezzar in ballingschap weggevoerd geweest waren, oorlof om naar hun land terug te keeren en te Jerusalem den tempel van Jehova weder op te bouwen. Met Egypten ging het slechter. Cyrus' zoon en opvolger Kambyses overweldigde het en bracht het onder het Perzisch bewind in 't jaar 525. Het *Perzisch tijdvak* (1) der Egyptische geschiedenis duurde, alhoewel niet ononderbroken, tot aan de veroveringen van Alexander den Groote. Na diens dood (323), bij het verbrokkelen van zijn wereldrijk, viel Egypten te beurt aan Ptolemeus, zoon van Lagos (322), die in 305 den titel nam van koning. Zoo begon in Egypten's geschiedenis het *Hellenistische tijdvak* of dat der *Ptolomeeërs*.

Elefantine was in vroeger tijden de bakermat geweest van het VIde Egyptische koningshuis. Maar zijn blijvende beteekenis voor Egypten had het, zoowel als Syene, vooral te danken aan zijne ligging, in het verre Zuiden, tegen de grens. In beide plaatsen lagen bezettingen om het land te behoeden tegen vijandelijke invallen uit Ethiopië. Herodotus (II, 30) weet te berichten dat namelijk onder Psamitik I (664-616) een garnizoen lag te Elefantine, wat nog het geval was, voegt hij er bij, onder de Perzische heerschappij te zijnen tijde; onder de Ptolemeeërs en tot in den Roomschen tijd bleef het nog immer zoo. Velen zijn van meening dat de groote hoop ten minste, onder de Joden alsook onder de andere vreemdelingen, te Elefantine en te

(1) Perzische koningen : Cyrus (538-529); Kambyses (529-522); Gaumàta (*Pseudo-Smerdis*) (522-521); Darius I (521-485); Xerxes (485-465); Artaxerxes I (465-424); Xerxes II, Sogdian (424-423); Darius II (423-405); Artaxerxes II (405-358); Artaxerxes III, *Ochos*, (358-337); Arses (337-335); Darius III (335-330).

Syene gehuisvest, deel uitmaakte van de Perzische bezetting. In de nieuw gevondene oorkonden komen termen voor, en worden toestanden beschreven, die schijnen best te kunnen verklaard worden door de onderstelling dat wij hier inderdaad te doen hebben met ingewekenen die, tegen zekere voorrechten, zich hadden laten inlijven in Egyptischen krijgsdienst. Daarbij nochtans zal men moeten aannemen dat die huurlingen, in vredestijd, en wanneer zij aan de dienstbeurt niet waren, met hunne gezinnen hun eigen huizen bewoonden en als andere burgers voorspoed en aanzien betrachtten door het uitoefenen van hun handelsbedrijf.

De Arameesche oorkonden te Elefantine gevonden moeten, naar hun inhoud en tevens naar de omstandigheden der ontdekking, ingedeeld worden in twee groepen, de eerste groep bevattende stukken die het bijzonder leven der Joodsche ingezetenen betreffen, de tweede daarentegen stukken van staatszakelijken aard.

I

In 1901 had Sayce naar Oxford drie papyrus-strooken overgebracht en drie *ostraka* (1), met Arameesch beschreven, welke de Oxforder professor te Elefantine in zijn bezit gekregen had. A. Cowley, ook een Oxforder geleerde,

(1) *Ostraka* zijn *scherfstukken* van aarden potten of vaten waarvan men zich als schrijfmateriaal bediende. Men zou ze kunnen *briefscherven* of *scherfbrieven* noemen, naar gelang men het materiaal of het opschrift als de hoofdzaak beschouwt. Een groote hoeveelheid van zulke scherfoorkonden werd in Egypten gevonden. Clermont-Ganneau beschouwt de briefscherven als zijnde het gewone schrijfmateriaal geweest onder de lagere standen, waar papyrus als te duur gold (*Revue biblique*, 1908, p. 263), al erkent hij zelf dat zij ook bij anderen in gebruik waren, wel voornamelijk, volgens eene bemerking van Lidzbarski (*Ephemeris für semitische Epigraphik*, II, 228), om in korte bewoordingen zaken te bespreken waarover reeds vroeger door de correspondenten gehandeld werd. Tusschen de Joden van Syene en Elefantine werden scherfbrieven zeer druk gewisseld. Meest schijnen de *ostraka* aan de bolzijde beschreven geweest te zijn, soms toch bij voorkeur aan de holzijde. Lidzbarski teekent er een aan waar het opschrift aan de holzijde begonnen op de bolzijde voortgezet wordt; een ander waar aan de bolzijde het antwoord geschreven werd uit Syene, op hetgene aan de holzijde was bericht geweest uit Elefantine.

erkende de drie papyrus-schrooden, thans berustend in de Bodleiaansche bibliotheek te Oxford, als brokken van één geheel. Uit de vergelijking met andere reeds bekende *ostraka*, bleek dat het wel te Elefantine was dat de Sayce-papyrus oorspronkelijk t' huis hoorde. Cowley bezorgde er een eerste uitgave van in 1903 (1). Het is eene schuldbekentenis over eene leening van duizend *seqel* zilver, tegen een kroos van 2 *hallûr* zilver per *seqel* en per maand, zoodanig dat de kroozen gezamenlijk beloopen tot 2000 *hallûr* per maand. Indien voor eene maand de interest niet betaald werd, zal hij bij de hoofdsom geslagen worden en insgelijks verkroosd, enz. De namen van den uit- en van den ontleener, evenals de opgaven van plaats en datum, zijn verdwenen; alleen is op de eerste reek overgebleven de toenaam *zoon van Jathma;* maar of die zoon van Jathma de schuldeischer of de schuldenaar was, is niet uit te maken. Getuigen waren: Uqbân, zoon van Semesnuri (2), Qazari, zoon van Jehohadari (3), Mahseja, zoon van Jedonja (3) en Melakhja, zoon van Zekharja (3). De schuldbrief werd opgesteld door den schrijver Gemarja, zoon van Ahijo (3). — Indien men den *hallûr*, volgens opgave van andere oorkonden, rekent als het 40ste deel van den *seqel*, dan zou de kroos in den schuldbrief bepaald beloopen hebben tot 60 %! Doch Clermont-Ganneau deed opmerken dat hier niet uitdrukkelijk spraak is van *koninklijke munt;* wellicht was de bedoelde *hallûr* gelijk te stellen met een **χαλκους** = het 192ste deel van den *seqel* (4), wat als uitslag zou opleveren een kroos van 12 1/2 % (5).

* * *

De oorkonde door Cowley uitgegeven in 1903 was als de vóórboodschap van wat nu zou aan het licht komen.

(1) *Some Egyptian aramaic documents* (Proceedings of the Society of Biblical Archæology, 1903, p. 202-208, 264-266, 311-314). — Vgl. Lidzbarski, *Ephemeris*... II, 223 vv.
(2) Babylonische naam (?).
(3) Hebreeuwsche namen.
(4) Fl. Josephus *Arch.* III, 8, 2.
(5) Vgl. L. Desnoyers, *Bulletin de litt. Ecclésiastique*, 1907, p. 138.

In de lente van 1904 werd te Assoeân eene verzameling papyri, bevattende tien stuks, nog opgerold en verzegeld, te koop geboden. Was de vondst gebeurd te Elefantine of te Assoeân? In het eerst zegde men: te Assoeân, en zoo heet het nog in de uitgave die er later van verscheen. Maar waarschijnlijk hadden het de veilers aldus voorgegeven om de belangstellenden van het spoor te houden. Uit een bericht door Dr Rubensohn medegedeeld (1) vernemen wij dat aan dezen vorscher zeer stipt het punt aangewezen werd te Elefantine, waar *Sebach*delvers den papyrusbundel ontdekten, geborgen in een aarden vat. *Sebach* noemt men ginder eene soort aarde, dienstig als meststof, welke de fellachs tusschen de puinen weten op te graven. Te Elefantine wordt aldus de *Kôm* of puinheuvel die de overblijfsels der oude vesting bedekt, sedert lange jaren uitgebaat. 't Was in het westelijk gedeelte van bedoelden puinheuvel dat de delvers op den kostelijken schat te recht gekomen waren. — Zoohaast het nieuws van wat te Assoeân op handen was hem bereikte, snelde de heer R. Mond, een Engelschman, die alsdan te Thebe werkzaam was, daarheen, en kocht zes der stukken met het inzicht ze af te staan aan het British Museum; de vier andere werden gekocht door Lady William Cecil. Door tusschenkomst van den toeziener der oudheden van Opper-Egypten werden evenwel de oorkonden, inmiddels erkend als Arameesche, geschonken aan het Museum te Kaïro. De heer Mond had metterdaad maar 5 1/2, en Lady Cecil 3 1/2 der oorspronkelijke papyri verworven; zij werden immers elk met eene helft van één geheel in den hun toegewezen koop bedeeld. Zoodanig dat de tien stukken te Kaïro nedergelegd eigenlijk maar negen oorkonden uitmaken. Doch een tiende papyrus, blijkens den inhoud tot dezelfde verzameling behoorend, nam, langs Parijs, waar hij eenigen tijd verbleef, den weg naar Oxford en kwam daar op de Bodleiana te recht.

R. Mond bekostigde een voortreffelijke uitgave van den papyrusschat, met taal- en oudheidkundige verhandelingen, vertaling, aanteekeningen, woordenboek, enz. en 27 platen

(1) Bij Sachau, *Drei aramäische Papyrusurkunden aus Elephantine*, 1908 (aanhangsel bldz. 45).

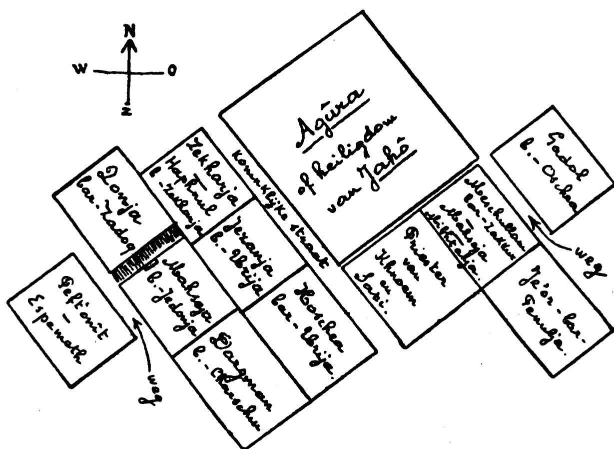
in similigravure. De uitvoering ervan werd toevertrouwd aan Sayce en aan Cowley, — die er verre het meeste aan deed of liever bijna alles verrichtte, — onder medewerking, voor twee bijzondere bijdragen, van Spiegelberg en Seymour de Ricci (1). Onze tien papyri zijn in de uitgave gerangschikt naar chronologische volgorde en aangewezen door de tien eerste hoofdletters van het ABC; de oudste, A, is de oorkonde die te Oxford berust; de negen andere, B-K, zijn deze van Kaïro. Onder letter L wordt verder opnieuw uitgegeven de Oxford-papyrus, reeds vroeger, in 1903, door Cowley bekend gemaakt en waarvan de inhoud hierboven aangegeven werd. Nog andere oorkonden worden den lezer voor oogen gelegd. In het vervolg zullen hier de aanwijzingen behouden worden, door middel van de hoofdletters, in de Engelsche uitgave gebruikt.

De verzameling in 1904 te Elefantine gevonden bestaat uit akten betreffende verscheidene aangelegenheden van burgerrechtelijken aard. De huizen of erven, waarover gehandeld wordt, alle gelegen te *Jeb* of Elefantine, alhoewel sommige der akten te Syene opgesteld zijn, worden nauwkeurig beschreven naar de aanpalende eigendommen, zoodanig dat men de samenstelling kan opmaken van een blok huizen (2) te rechter en te linker zijde van de « Koninklijke

(1) *Aramaic papyri discovered at Assuan*, edited by A. H. Sayce with the assistance of A. E. Cowley, and with appendices by W. Spiegelberg and Seymour de Ricci. London, Alexander Moring, 1906.

(2) Men neme nochtans in acht dat de beschrijving in B verschilt van deze in D en J. Volgens D lag het huis van Mahseja-bar-Jedonja zuid tegen Dargman's, noord tegen Qonja's, oost tegen Jezanja's en west tegenover Espemeth's (zoon van Peft'onith). B spreekt anders; Mahseja's huis zou gelegen hebben: oost tegen Dargman's, west tegen Qonja's, noord tegen Jezanja's, zuid tegenover Espemeth's. Men wil hierin eene verwarring zien, begaan door den schrijver van B. Maar misschien zou men beter rekening houden met eene mogelijke afwijking, in de schikking der huizen, van de vier hoofdpunten, zoodanig dat het huis van Qonja b. v., palende N. W. aan dat van Mahseja, nu eens als ten noorden, dan als ten westen gelegen kon beschreven worden. De *zuidelijke hoek* van Qonja's huis, waarvan spraak is in A, is dan ook veel duidelijker te bepalen. Deze bemerking is toegepast in de hierbij gevoegde teekening. 't Is uit A dat wij weten dat Peft'onit's (later Espemeth's) huis van Qonja's en Mahseja's huizen gescheiden was door een weg.

straat ». Meer dan eens, namelijk in E en J, wordt daarbij gewag gemaakt van het *heiligdom van Jahô*, waarover wij verder meer zullen vernemen; het was aan den oostkant der Koninklijke straat gelegen. De namen der getuigen, onder aan de oorkonden, zijn eigenhandig geteekend. De oorkonden vormen een oprecht familie-archief, dat bewaard en overgeleverd werd onder de kinderen en kleinkinderen van *Mahseja-bar-Jedonja*. Wat de waarde er van grootelijks verhoogt is dat zij zorgvuldig gedagteekend zijn naar dag en maand en jaar. De maanden worden genoemd en berekend vooraan naar den Babylonischen, daarna volgens den Egyptischen kalender; de Babylonische maandnamen zijn deze die, gelijk men weet, na de ballingschap ook onder de Joden in Palestina allengskens in 't gebruik kwamen. Het oudste stuk is van 't jaar 471 vóór Christus; het jongste van 411. Sommige schrijvers achten het waarschijnlijk dat de schuldbrief hierboven besproken, aangaande de leening van 1000 *seqel* (bij Sayce-Cowley L), zou aan te brengen zijn omstreeks het jaar 450; wij weten niet waarom. Weliswaar verschijnt daar onder de getuigen een Mahseja-bar-Jedonja. Maar niemand kan zeggen of die Mahseja dezelfde was als deze wiens familiezaken in onze oorkonden uiteen gedaan worden. De namen Mahseja en Jedonja waren onder de Joden te Jeb en te Syene niet zeldzaam. Ook in de oorkonde

van 411 staat een Mahseja-bar-Jedonja als getuige, en deze was toch dezelfde niet die reeds in 471 met Qonja-bar-Zadoq in onderhandeling was.

In de akte A, van 471, is spraak van het volgende. Er was een Qonja-bar-Zadoq wiens huis, in de vesting Jeb, gescheiden was van Mahseja-bar-Jedonja's door eene streep grond, naar alle waarschijnlijkheid toebehoorend aan Mahseja, waarlangs in alle geval Mahseja een uitgang had naar den weg links, loopende tusschen het huis van Peftʿonîth ter eene, en de huizen van Qonja en Mahseja ter andere zijde. Qonja had van Mahseja oorlof gekregen om op de streep grond die beider huizen van elkander scheidde te bouwen, om er namelijk, zoo het schijnt, een *dakwerk* boven op te richten; misschien wilde hij daardoor het platform boven zijn eigen huis vergrooten. Nu moest er voor gezorgd worden dat door het oprichten van dat dakwerk Mahseja's recht of vrijdom niet bedreigd werd. Dat is wat onze oorkonde bedoelt. « Den 18de van Elûl (1), d. i. den 28ste van Pachons (2), van 't jaar 15 van koning Xerxes (= 471). Qonja-bar-Zadoq, Arameeër te Syene (3), van de afdeeling Warizath (4), sprak tot Mahseja-bar-Jedonja, Arameeër te Syene (3), van de afdeeling Warizath (4), aldus:

(1) Babylonische maand.
(2) Egyptische maand.
(3) De benaming *Arameeër* wordt altijd gebruikt wanneer de bedoelde personen voorgesteld worden als verbonden met *Syene;* dezelfde lieden heeten ook *Joden* zoowel als Arameeërs, wanneer zij voorgesteld worden als gevestigd te *Jeb*. Misschien was de benaming *Arameeër* de ambtelijke en daarom alleen in gebruik voor de zetelplaats van het openbaar bestuur. Dat dezelfden nu eens als te Syene, dan weêr als te Jeb verblijvend schijnen, zal men gereedelijk verklaren door de hierboven geopperde beschouwing, dat zij behoorden tot de krijgsbezetting en aldus van verblijfplaats konden veranderen, ofwel beurtelings volgens hunne werkelijke verblijfplaats in den krijgsdienst en volgens hunne burgerlijke huisvesting in aanmerking kwamen. De huizen hier besproken waren gelegen te *Jeb* of Elefantine.
(4) *Warizath* is een Perzische personennaam, aanduidend den tegenwoordigen overste der afdeeling, of wellicht de afdeeling zelve naar den naam van een voormaligen Perzischen bevelhebber. De afdeeling Warizath bestond nog te Syene in 411 (K). Er worden in onze akten vermeld de afdeelingen *Warizath*, *Artabanu*, *Athropadan*, *Haumadata* en *Iddin-Nabu;* de vier eerste zijn Perzische namen; de vijfde een Babylonische. Dezelfde lieden

Ik ben gekomen tot u en gij hebt mij afgestaan een ingang van uw huis om een dakwerk(?) te bouwen aldaar. Dat dakwerk is het uwe, dat vast is aan mijn huis, aan den hoek ervan, zuidwaarts (1). Dat dakwerk dat vast is aan de zijde van mijn huis, — van op den grond tot er boven, van aan den zuidelijken (1) hoek van mijn huis tot aan het huis van Zekharja, morgen of een anderen dag zal ik niet vermogen u te beletten te bouwen tegen dat dakwerk van u. Zie, als uwe waarborg sta ik u toe 5 *kbs* (2) zilver, koninklijk gewicht, geijkt zilver. En het dakwerk is het uwe, voorzeker. En indien Qonja sterft, morgen of een anderen dag, een zoon (van hem) of dochter, broeder of zuster, naaste of verre (3), zal niet vermogen Mahseja of een zoon van hem te beletten te bouwen tegen dat dakwerk van hem. Wie van hen hem zou beletten zal hem het zilver geven hierboven beschreven. Het dakwerk is het uwe voorzeker. En gij zijt gemachtigd er tegen te bouwen tot er boven. En ik zal niet vermogen te spreken tot Mahseja aldus : deze ingang is de uwe niet en gij zult niet uitgaan langs den weg die loopt tusschen ons en het huis van Peft'onith (4) den schipper. Zie als uwe waarborg sta ik u toe het zilver hierboven beschreven. En gij zijt gemachtigd dezen ingang te openen en uit te gaan langs den weg die loopt tusschen ons (5). — Opgesteld door Pelatja-bar-Achijo (6) den schrijver, naar de verklaring van

worden nu eens tot de eene, dan weer tot de andere afdeeling gerekend; veranderden zij van afdeeling, of bestond er afwisseling voor de oversten zelven ?

(1) In den tekst eigenlijk : *opwaarts*, *opwaartsch*. Deze benaming voor het zuiden zal niet noodzakelijk uit te leggen zijn, zooals door sommigen gedaan wordt, door de omstandigheid dat de bodem van Elefantine zuidwaarts naar omhoog steeg ; maar veeleer door de richting in den loop van den stroom.

(2) Eene munt waarvan de naam niet zeker te lezen is ; gelijk met 10 *seqel*.

(3) *Bloedverwant;* misschien zijn de benamingen *broeder of zuster* even in dien zin te verstaan, zoodat de bijvoegel. naamw. *naaste of verre* op de naamw. *broeder* en *zuster* zouden slaan.

(4) In het vervolg, reeds in B, staat dat huis bekend als bewoond door Espemeth, Peft'onith's zoon, den schipper der « moeilijke wateren », d. i. der Katarakte.

(5) Mahseja behoudt het recht om, onder het dakwerk heen, gebruik te maken van den uitweg tusschen zijn en Qonja's huis.

(6) Hebreeuwsche naam.

Qonja. Getuigen: Mahseja-bar-Jeschaja (1), Satibarzanes (2)-bar-Atharili (3), Schemaja-bar-Hoschea (1), Fratafarnes-bar-Artafarnes (2), Bagdates (2)-bar-Nabukudurri (4), Nabuili(4)-bar-Darga, Bentirasch-bar-Rahamra, Schalloem-bar-Hoschaja » (1).

* * *

Eenigen tijd nadien ontstond tusschen Mahseja en zijn gebuur Dargman een geschil nopens den eigendom van den grond waarop Mahseja's huis gebouwd was. Den afloop van het geschil vernemen wij uit oorkonde B, gedagteekend van den 18den Kislev, d. i. den 7den Thot, van 't jaar 21 van Xerxes, 1 van Artaxerxes (465): « Dargman-bar-Charschin (2) de Chorazmeeër, wiens woonplaats (?) is in de vesting Jeb, dienend in de afdeeling Artabanu, sprak tot Mahseja-bar-Jedonja, *Jood, woonachtig in de vesting Jeb*, van de afdeeling Warizath, aldus: gij hebt mij den eed gezworen *bij Jahô den God in de vesting Jeb*, gij en uwe vrouw en uw zoon alle 3, nopens den grond van mij wegens denwelken ik u betrokken heb vóór Damidatha (2) en zijne ambtgenooten de rechters; en zij hebben u voor mij den eed opgelegd te zweren bij Jahô.... » Het is merkwaardig dat Dargman, blijkens naam en toenamen een Perziër, den eed aanvaardt bij Jahô, den God der Joden. De Egyptenaren, zooals wij later hooren zullen, schijnen min inschikkelijk geweest te zijn. Dat strookt ten andere volkomen met wat in 't algemeen door onze oorkonden, namelijk door deze der tweede groep, bevestigd wordt aangaande de betrekkingen tusschen deze verschillige volksgemeenten; van de drie kwamen in godsdienstzaken Perziërs en Joden best overeen. Dargman verklaart dus dat hij, ten gevolge van den afgelegden eed, afstand doet, voor hem en zijne erfgenamen, van alle aanspraak op den betwisten grond en stelt als waarborg eene geldsom vast te betalen door gelijk wie, in Dargman's naam, Mahseja's recht zou bestrijden. Zooals hierboven reeds aan-

(1) Hebreeuwsche namen.
(2) Perzische namen.
(3) Arameesche naam.
(4) Babylonische namen.

gemerkt is, wordt Mahseja's erf beschreven volgens zijne ligging tegenover de aanpalende huizen. Qonja vinden wij te dier gelegenheid vermeld als een « Jood van de afdeeling Athropadan », dus anders dan in A. Laat ons nog bemerken dat onder de getuigen van Dargman's afstandsbrief er een voorkomt met een Hebreeuwschen naam wiens vader een Egyptenaar was of althans een Egyptischen naam draagt : Hoschea-bar-*Patkhnoem* (1).

***

Mahseja had eene dochter met name Mibhtahja (2), die voortaan op den voorgrond treedt. Zij ging een eerste huwelijk aan met Jezanja-bar-Urija. Een onzer papyri (D), gedagteekend van « den 21sten Kislev, d. i. den eerste van Mesore, van 't jaar 6 van Artaxerxes » (459), is de oorkonde waarbij haar vader Mahseja-bar-Jedonja, hier genoemd een « Jood, eigenaar in de vesting Jeb, van de afdeeling Haumadata », aan zijne gehuwde dochter den eigendom overmaakt van het erf en het huis waarover vroeger het geschil werd beslecht met Dargman, en waarvan de afmetingen waren, in de lengte van zuid tot noord 13 ellen, in de breedte van oost tot west 11 ellen. De lezer weet alreeds dat de ligging der aanpalende huizen volgens de windstreken in dit stuk anders is opgegeven dan in B. Het bewijsschrift van afstand, eertijds van Dargman verkregen, wordt Mibhtahja ter hand gesteld en de blijvende eigendom voor haar en hare kinderen gewaarborgd.

Een ander stuk (C), van de eigenste dagteekening als het voorgaande, omschrijft de rechten van Jezanja, « van dezelfde afdeeling » als Mahseja, op het eigendom, « gelegen ten westen van zijn huis », dat zijne vrouw Mibhtahja van haar vader ontvangen heeft. Jezanja heeft het gebruik ervan, maar mag het niet vervreemden ; na den dood der echtgenooten gaat het over tot de kinderen uit hun huwelijk gesproten. Verder worden schikkingen getroffen, met het oog op de waardevermeerdering van het erf door toedoen van Jezanja te verwezenlijken, voor het geval dat de echt-

(1) *Geschenk van Khnoem* (of *Khnoeb*).
(2) Ook gespeld : *Miftahja*.

scheiding zou gevorderd worden door Mibhtahja of dat Jezanja haar zou verlaten. Van dat recht, ook voor de vrouw, om echtscheiding te vragen, zullen wij later nog hooren. De schrijver, die oorkonde C opstelde, is dezelfde als voor D; ook de getuigen zijn allen dezelfde, maar in eenigszins verschillende volgorde gerangschikt.

* * *

Het gebeurde wel eens, zooals Dargman de Perziër het ons heeft laten hooren, dat Mahseja vóór de rechtbank moest verschijnen; straks zal ook Mibhtahja door een Egyptenaar aangeklaagd worden en later zullen hare zonen in aanraking komen met het gerecht. Maar vooreerst vernemen wij nog hoe het er toe ging tusschen vader en dochter. Deze hielden onder malkander nog al nauwe en strenge rekening in geldzaken. Van « den 3den Kislev, d. i. den 10den der maand Mesore, van 't jaar 19 van koning Artaxerxes » (446), komt thans eene oorkonde (E) aan de beurt waarbij Mahseja-bar-Jedonja aan zijne dochter Miftahja het huis overmaakt waarvan Meschullam-bar-Zakkur-bar-Ater hem eens schriftelijk den eigendom had afgestaan. Ik geef u het huis, zegt Mahseja aan zijne dochter, tot vereffening « voor de goederen die gij mij gegeven hebt toen ik ingesloten (?) was in de vesting. Ik heb die ....., en vond geen zilver noch goederen om u te betalen. Diensvolgens geef ik u dat huis, voor deze goederen van u, ter waarde van 5 *kbs* zilver. En ik geef u den oorspronkelijken brief dien vóórnoemde Meschullam voor mij geschreven heeft .... » Het eigendomsrecht van Mibhtahja wordt met nadruk bevestigd en gewaarborgd, en de ligging van het huis beschreven: ten zuiden ervan het huis van Je'or-bar-Penulja; ten noorden het heiligdom van den God Jahô; ten oosten het huis van Gadol-bar-Oschea met een weg tusschen beide; ten westen het erf van ... (?)-bar-Paltu, priester der goden Khnoem en Sati. — Uit deze akte leidt men af dat Mahseja, genoodzaakt zijne dochter een huis af te staan tot vereffening zijner schuld, zeker tegenslagen ondergaan had en dat het met zijne zaken maar deerlijk kon gesteld zijn. Dat is mogelijk, maar waarschijnlijk achten wij het toch niet. Wij zouden

beter ingelicht zijn indien de beteekenis kon vastgesteld worden van het werkwoord dat wij onvertaald gelaten hebben. Doch de omstandigheid alleen dat Mahseja daar iets zegt omtrent het gebruik dat hij gemaakt heeft van de goederen of waren hem door zijne dochter bezorgd, verwekt bij ons het vermoeden dat wij hier te doen hebben met eene handelsverrichting waarbij vader en dochter beide hun voordeel zullen gevonden hebben. Indien Mahseja alleen uit oorzaak van werkelijk gebrek gedwongen was geweest een huis over te laten aan Mibhtahja, mocht hij best zwijgen over wat hij deed met hetgene zij hem had voorgeschoten. Wellicht had Mahseja, toen hij aan de dienstbeurt was in de vesting, gelegenheid gevonden om onder zijne betrekkingen zijn eigene beschikbare waren, en daarbij wat hij van zijne dochter krijgen kon, aan den man te brengen mits den verkoopprijs te laten schuldig staan aan een loonenden interest. Wij vernemen verder (oorkonde G), dat in 440 Mibhtahja bij haar vader inwoonde.

* * *

Mibhtahja was niet minder bedrijvig dan haar vader. Zij had, — zeker wel toen haar huwelijksleven met Jezanja reeds een einde genomen had, — eene handelsverbintenis aangeknoopt met een Egyptischen bouwmeester, Pî, zoon van Pachi. De twee vennooten geraakten in geschil. Een rechtsgeding werd gehouden te Syene, de maatschappij ontbonden en de gemeenschappelijke inleg, bestaande uit geld, koorn, kleederen, koper, ijzer, — alle waren en goederen — verdeeld. In eene akte (F), gedagteekend den 14den Ab, d. i. den 19den van Pachons, in 't jaar 25 van Artaxerxes (440), bestatigt Pî, zoon van Pachi, sprekende tot Mibhtahja, dochter van Mahseja-bar-Jedonja, Arameeër te Syene, van de afdeeling Warizath, dat, ten gevolge van het rechtsgeding te Syene gevoerd, zij in verdeeling gekomen zijn van het geld, het koorn, enz., en dat hij daarover een kwijtbrief geeft. Hij herinnert eraan dat Mibhtahja den haar opgelegden eed gezworen heeft *bij de godin Sati* en dat hij daarmeê tevreden was. Hij houdt haar voortaan vrij van alle schuld. Indien zij ooit lastig gevallen werd om de goe-

deren waarover zij den eed aflegde, zullen haar door hem, Pî, of door zijne kinderen, als vergoeding 5 *kbs* zilver betaald worden. — Wat hier bijzonder op te merken valt is dat de Jodin Mibhtaḥja voorgesteld wordt als hebbende den beslissenden eed afgelegd bij *Sati*, de Egyptische godin! Men mag daaruit afleiden dat sommige der Joodsche ingezetenen van Elefantine en Syene, al hadden zij hun heiligdom van Jahô, niet al te nauwgezet waren in zake van verdraagzaamheid ten opzichte van hunne heidensche geburen. Dat zal te min verwonderen als men bedenkt hoe de profeet Jeremias (XLIV) aan zijne landgenooten, in Egypten gevestigd, de afgoderij verwijt waaraan zij zich plichtig maken. Toch moet ingezien worden dat de Egyptenaar Pî, daarin min toegevend dan de Perziër Dargman zich getoond had, waarschijnlijk den eed verlangde bij de door hem vereerde godheid en dat Mibhtahja misschien wel niet verder kon, wilde zij hare zaak niet prijsgeven, dan, vóór den rechter, den eed af te leggen die van haar geëischt werd. Deze omstandigheid vermindert alleszins de beteekenis welke men anders aan hare daad zou kunnen hechten. Laat ons nog aanstippen dat noch de schrijver die het stuk opstelde, noch één der getuigen Joodsche namen dragen (1).

* * *

In dat zelfde jaar 440 hertrouwde Mibhtahja. Was haar eerste man Jezanja gestorven of was zij van hem gescheiden? Daarover krijgen wij later wellicht iets te raden. Oorkonde G, van den 26sten Tischri, d. i. den 6den Epiphi, van 't jaar 25 van koning Artaxerxes (440), is het huwelijkscontract van Mibhtahja met Ashor-bar-Zecho, een bouwmeester des konings. De naam *Ashor* (2) ziet er Egyptisch uit eerder dan Semitisch. In twee latere stukken (J van 417, en K van 411) staat echter de man bekend onder den naam *Nathan*. Daaruit wil men opmaken dat de heidensche

(1) Schrijver: Patisi-bar-Nabunathan. Getuigen: Naburoï-bar-Nabunathan, Luhi-bar-Mannuki, Odnahar-bar-Dûma, Naburoï-bar-Ostan.
(2) Ens-Hor (?) = *toebehoorig aan Hor.*

Egyptenaar zich, na zijn huwelijk met Mibhtahja, tot het Jodendom bekeerd had. Nochtans is dit voorbeeld van vroegtijdig proselytism nog zoo zeker niet. Vooreerst zou men kunnen vragen of *Nathan*, een naam die op zijn Joodsch genomen de verkorting is van *Jo*nathan, of Nathan*el* (= *Jehova* of *God* gaf), in onderhavig geval niet kon eene verkorting zijn van *Hor*nathan (= *Hor* gaf); wij hebben even, onder de getuigen in oorkonde F, tot tweemaal den naam *Nabu*nathan aangeteekend, waar het Hebreeuwsch werkwoord *nathan* samengesteld is met den Babylonischen godsnaam Nabu. Hornathan zou dan de volledige Hebreeuwsche naam geweest zijn van Mibhtahja's heidenschen echtgenoot. Doch men moet bekennen dat *Nathan*, alléénstaande, moeilijk anders kan opgevat worden dan als de zeer gewone *Joodsche* naam. Omgekeerd dus betwijfelen sommigen of *Ashor* wel een Egyptische naam was (1). Maar wie dat toegeeft zal vooral te bedenken hebben dat het hoegenaamd niet ongehoord noch vreemd moet schijnen dat een Jood, bijzonderlijk wanneer hij een openbaar ambt bekleedde in een heidenschen staat, er een tweeden naam op nahield, die wel te stade kwam in de betrekkingen met 's lands bestuur. Dit gebruik was ook in voege in Egypten onder de Perzische heerschappij, zooals blijkt uit het tweetalig opschrift van de Sakkara-stele (482), waar een vader en zijn zoon beide onder twee namen aangeduid zijn, een Egyptischen en een Arameeschen (Desnoyers, l. c.). Men neme nu in acht dat in eene volgende akte van 't jaar 420, waarin ondersteld wordt dat Mibhtahja's tweede echtgenoot reeds dood is, hij nochtans voort ter sprake komt onder den naam Ashor-bar-Zecho ; Nathan was dus voor hem geen nieuwe naam geweest die den dezen van Ashor zou verdrongen hebben. De meening dat Ashor-Nathan een echte Jood was wordt sterk aanbevolen door de wijze waarop hij, in het huwelijkscontract, zich het recht voorbehoudt om tegen zijne vrouw de echtscheiding te vorderen in de *'ēda*, d. i. in de vergadering der Joodsche gemeente; hij spreekt net als een lid tot deze gemeente behoorend. De schrijver der oor-

(1) Desnoyers, l. c. p. 148.

Met vriendelijke toestemming van den heer G. Van Oest.

Emiel Claus. — Koeien door de Leye (1899)
Museum van Brussel

konde, evenals de getuigen, zijn, blijkens de nog leesbare namen, allen Joden.

Het huwelijksverdrag is opgesteld in den naam van Ashor. « Ik ben tot uw huis gekomen, zegt hij aan zijn schoonvader, opdat gij mij uwe dochter Miftahja geeft ten huwelijk; zij zal mijne vrouw zijn en ik haar man voor altijd. Ik heb u het *mohar* (1) gegeven van uwe dochter Miftahja (in zilver) 5 *seqel*, koninklijk gewicht. Gij neemt aan en uw hart is voldaan .... » Daarop volgt eene opsomming van het uitzet der bruid. In geld telt zij 1 *kbs*, 2 *seqel* (d. i. samen 12 *seqel*). Daarbij « een wollen kleed, nieuw, geborduurd, geverwd op beide zijden, 8 ellen lang op 5, ter waarde van 2 *kbs*, 8 *seqel*, koninklijk gewicht; een geweven doek, nieuw, 7 ellen lang op 5, ter waarde van 8 *seqel* ....; een ander wollen kleedingstuk, 6 ellen lang op 4, ter waarde van 7 *seqel*; 1 bronzen spiegel, waard 1 *seqel* 2 *d*. (2); een bronzen schotel, waard 1 *seqel* 2 *d*.; 2 bronzen bekers, waard 3 *seqel*; een bronzen schaal, waard 2 *d*. ... »; nog andere kostbaarheden worden vermeld onder dewelke men meent te erkennen: « ... 1 ivoren doos voor blanketsel, nieuw ». Na dat alles te hebben opgenoemd, verklaart Ashor: « ik neem aan en mijn hart is voldaan ». De bepaling van het successierecht wil dat, zoo Ashor de eerste sterft, Mibhtahja « het huis » erft van Ashor, « zijne goederen, have en hoegenaamd alles wat hem toebehoort op den aardbodem »; bij vóóroverlijden van Mibhtahja erft Ashor « de goederen en have » zijner vrouw. Nog eens wordt hier het recht om bij de gemeente de echtscheiding te vragen, niet alleen aan den man, maar ook aan de vrouw uitdrukkelijk toegekend. De scheiding door de vrouw te vorderen was ook als gebeurlijk voorzien in oorkonde C, betreffend de rechten van den eersten echtgenoot Jezanja op het huis aan Mibhtahja geschonken door haar vader. Van zulk een recht voor

(1) Prijs door den bruidegom betaald aan de ouders der bruid, als schadeloosstelling voor het verlies harer diensten. Het *mohar* is hier zeer gering; misschien omdat Mibhtahja sedert lang het ouderlijk gezag ontgroeid was.

(2) Welke de naam was of de juiste waarde van het onderdeel van den *seqel* in onze oorkonden aangewezen door letter *d* (of *r*?) weet men niet zeker.

de vrouw is in de Wet noch in de oud-testamentische gebruiken der Joden geen spoor te vinden. Het gedrag van Salome, de zuster van Herodes den Groote, die aan haren echtgenoot Costabaros den scheidbrief zond, wordt door Fl. Josephus (*Arch.* xv, 7, 10) geschandvlekt als een misbruik tegenstrijdig met de Wet. In deze zaak hadden de Joden van Syene en Elefantine ongetwijfeld de Egyptische zede aangenomen. Wie van de twee echtgenooten de echtscheiding vroeg, verloor het *mohar*. Indien Mibhtahja scheidde, moest zij dus aan Ashor zijne 5 *seqel* teruggeven; maar zelfs dan mocht zij, naar den natuurlijken zin der bewoordingen, *meènemen* alles wat zij ingebracht had, wat haar eigen was. Indien Ashor zijne vrouw en de kinderen verliet, — versta zonder wettelijke scheiding, — moest hij haar 20 *kbs* (= 200 *seqel*) als schadeloosstelling betalen.

* * *

Uit het huwelijk van Ashor en Mibhtahja waren twee zonen geboren: Jedonja en Mahseja. Na den dood van hun vader werden deze verantwoordelijk gesteld voor eene schuld eertijds door hem gemaakt. Ashor had immers van een zekeren Schelomîm-bar-Azarja allerlei goederen in ontvangst genomen, en had die nooit teruggegeven (noch betaald). Daarvoor werden Jedonja en Mahseja aansprakelijk gemaakt en door Menahem en Ananja, zonen van Meschullam en kleinzonen van Schelomîm, te Jeb betrokken voor de rechtbank van Widarnag, *overste van het leger*. Ashor's zonen erkenden hunne schuld, zooals blijkt uit den kwijtbrief (oorkonde H), die hun gegeven wordt door Menahem en Ananja en die gedateerd is uit de maand Elûl, d. i. Phâni, van 't jaar 4 van koning Darius (420). De omstandigheden der vereffening worden in den kwijtbrief uiteen gedaan.

* * *

Mibhtahja, de lezer heeft het niet vergeten, was een eerste maal getrouwd geweest met Jezanja-bar-Urija. Het huis van Jezanja was op haar overgegaan en van haar op de twee zonen die zij had van haar tweeden

man. Hoe de gansche zaak zich toegedragen had weten wij niet. Maar het eigendomsrecht van Ashor's zonen werd betwist door een neef van Jezanja. Deze werd evenwel met zijn eisch afgewezen. Hij ziet af van alle aanspraak op het huis in de volgende oorkonde (J), waarin, gelijk reeds hierboven aangemerkt werd, Ashor al met eens Nathan heet: « Den 3den Kislev van 't jaar 8, d. i. den 12den Thot van 't jaar 8 van koning Darius (417). Alsdan, in de vesting Jeb, sprak Jedonja-bar-Hoschaja-bar-Urija, Arameeër der vesting Jeb, vóór Widarnag, overste van het leger te Syene, tot Jedonja-bar-Nathan en Mahseja-bar-Nathan zijn broeder, wier moeder is Mibhtahja, dochter van Mahseja-bar-Jedonja .... aldus: Ik zie af tegen u van het huis van Jezanja-bar-Urija, waarvan de palen zijn als volgt: ten zuiden (1) het huis van Hoschea-bar-Urija, er aan palende; ten noorden (2) het huis van (Haphnul)-bar-Zekharja er aan palende ....; ten oosten *het heiligdom van den God Jahô, met de Koninklijke straat tusschen beide*; ten westen het huis van Miftahja, dochter van Mahseja, dat Mahseja haar vader haar gegeven heeft, er aan palende. Dat huis, waarvan de palen hierboven beschreven zijn, behoort toe aan ul., Jedonja en Mahseja, beiden zonen van Nathan, voor altijd, en aan uwe kinderen na ul., en aan wie het ul. zal believen het te geven. Ik zal niet vermogen, ik, Jedonja, noch mijne kinderen, noch vrouw noch man tot mij behoorend, ik zal niet vermogen tegen ul. pleit of geding in te spannen; noch zullen wij vermogen te vervolgen zoon of dochter van ul., broeder of zuster, vrouw of man tot ul. behoorend, of iemand aan wie gij dit huis zoudt verkoopen of aan wie gij het uit mildheid zoudt schenken.... En indien ik, Jedonja, ul. vervolg, of indien ul. zou vervolgen zoon van mij of dochter, vrouw of man, in mijn naam of in den naam mijner kinderen, — *met voorbehoud ten aanzien van zoon of dochter van Jezanja-bar-Urija*, — of zou vervolgen zoon of dochter, vrouw of man tot ul. behoorend, of dezen aan wie gij zoudt verkoopen of aan wie gij uit mildheid zoudt schenken dit huis, indien gelijk wie u rechtelijk vervolgt, zal ik ul. geven eene ver-

(1) In den tekst eigenlijk *opwaarts*.
(2) *Neêrwaarts*.

goeding van 10 *kbs* zilver.... koninklijk gewicht. En het huis behoort ul. toe voorzeker, voor altijd, en aan uwe kinderen na ul., — *met voorbehoud ten aanzien van kinderen van Jezanja-bar-Urija*, — zonder rechtsgeding. »

(Daarna de handteekeningen van den schrijver en van de getuigen, allen zuiver Hebreeuwsche namen).

De eischer, Jedonja-bar-Hoschaja-*bar-Urija*, die het recht van Nathan's zonen bestreden had, was, zooals hierboven aangegeven is, een neef van Jezanja-*bar-Urija;* ongetwijfeld is het om die bloedverwantschap aan te toonen dat niet alleen zijn vader's, maar nog zijn grootvader's naam, *Urija*, bij den zijnen gevoegd wordt. Het was ook allerwaarschijnlijkst in zijne hoedanigheid *als Jezanja's neef*, dus steunend op grond van zijn erfrecht, dat hij als klager opgetreden was. Maar in de oorkonde, gelijk wij die elders vertaald gevonden hebben, zou gewaagd worden van *een* zoon en *eene* dochter van Jezanja, wier recht uitdrukkelijk voorbehouden wordt ! Waarom hadden deze twee, aangezien hun recht moest in aanmerking genomen worden, zich niet verzet tegen de inbezitneming van hun vader's huis door Nathan's zonen ? Hoe kon het erfrecht van den neef ooit den minsten schijn van grond hebben nevens dat der eigen kinderen ? En waarom was het noodig dat hun recht door Jezanja's neef buiten spel gehouden werd ? Alles wel ingezien houden wij het er voor dat hier geen spraak kan zijn bepaaldelijk van *eenen* zoon en *eene* dochter, reeds aanwezig en gekend als *de* kinderen van Jezanja; maar, zooals in bovenstaande vertaling beteekend wordt, in onbepaalde bewoordingen van *zoon of dochter* van Jezanja, d. i. van kinderen wier bestaan kon ondersteld worden zonder met zekerheid gekend te zijn. Deze opvatting wordt ten andere gevergd door den verbuigingsvorm der woorden in 't arameesch. Een vermoeden dat zich aanstonds opdringt is dat Jezanja zijne vrouw Mibhtahja verlaten had. Deze hertrouwde in 440 met Ashor (Nathan). Jezanja was mogelijks vertrokken. Zijn huis zou metterdaad vervallen zijn aan de verlaten vrouw, misschien door haar opgeeischt als schadeloosstelling. Dat aan haar eigendomstitel iets scheelde zou als verklaring dienen om het verzet van Jezanja's neef gemakkelijker te laten begrijpen. Wat was

er van Jezanja geworden? Was ook hij hertrouwd? Had hij na zijne uitwijking, uit een tweede huwelijk kinderen gewonnen, « zoon of dochter », die later konden opdagen om in het bezit van hun vader's nalatenschap hersteld te worden? Men verstaat waarom tegenover de twee zonen van Nathan, het recht der ergens misschien levende kinderen van Jezanja voorbehouden werd. Vergelijk daarbij art. 133 van ons burgerlijk wetboek.

***

Mibhtahja moet gestorven zijn kort vóór, of in het jaar 411. Wij besluiten het uit eene akte van verdeeling (K), waarbij hare zonen, Mahseja-bar-Nathan en Jedonja-bar-Nathan, elk eenen der twee slaven overnemen toebehoord hebbende aan hunne moeder: « Den 24sten Schebat van het jaar 13, d.i. den 9den Athyr van 't jaar 14 van koning Darius, in de vesting Jeb. Mahseja zoon van Nathan en Jedonja zoon van denzelfden Nathan (1), beiden Arameeërs te Syene, van de afdeeling Warizath, spraken aldus: Wij zijn overeengekomen te zamen en hebben verdeeld onder ons de slaven van Mibhtahja onze moeder. En zie, dat is het deel dat u toekomt in de verdeeling, u, Jedonja: de genaamde Pat-Osiri, wiens moeder is Tebo, slaaf, wien een 1 *jod* (2) ingebrand is op zijn hand, te rechterzijde van het brandmerk luidende, in 't arameesch, aldus: *aan Mibhtahja*. En zie, dit is het deel dat mij toekomt in de verdeeling, mij, Mahseja: de genaamde Belo, wiens moeder is Tebo, slaaf, wien 1 *jod* ingebrand is op zijn hand te rechterzijde van het brandmerk luidende in 't arameesch aldus: *aan Mibhtahja....* » Wat verder lezen wij: « Er zijn nu nog de genaamde Tebo, moeder dezer twee jongelingen, en Lilo haar zoon, welke wij nog niet onder ons verdeelen. Wanneer het tijd zal zijn, zullen wij die verdeelen onder ons, en wij zullen elk zijn deel in bezit krijgen en onze verdeelingsakte onder ons zullen wij schrijven, zonder rechts-

(1) In den tekst wordt hier Nathan's naam gevolgd van een schuinstaande streep, d.i. het talmerk 1. De beteekenis daarvan is: ... Jedonja zoon van *éénen* Nathan, = van *denzelfden* Nathan.
(2) De letter *j*?

geding. — Opgesteld door Nabutukulti-bar-Nabuziribni, den schrijver, in de vesting Jeb, naar de verklaring van Mahseja en Jedonja, zijn broeder. Getuigen : Menahem-bar-Gadol, Hanan-bar-Haggaï, Nathan-bar-Jeho'adar, Schalloem-bar-Nathan ». Opschrift : « Verdeelingsakte aangaande den slaaf Pat-Osiri, geschreven door Mahseja-bar-Nathan voor Jedonja-bar-Nathan zijn broeder. »

(*Slot volgt*). Prof. A. Van Hoonacker.

LAUS MEDIOCRITATIS

Pas op, m'n lieve vriend, pas op !
pas op en wees verlegen :
Ge houdt — pas op ! — ge houdt te zeer
van ongebaande wegen !

Ge durft somtijds aan 't schiften gaan
en uitzien naar gebreken,
en waar het nacht en donker is,
'n oordjeskaars ontsteken.

Ge kent uw wereld niet — pas op ! —
ge zijt 'n boekenvreter,
ge denkt en voelt « *op eigen hand* » :
Communia dicere is beter !

Ge zegt — als iemand vleugels heeft —
dat wolken noch dat winden
het hem beletten zullen eens
den hemel blauw te vinden !

't Kan zijn. Toch ken ik menigeen
die loopend op z'n sokken,
te lande hier — veel veiliger —
ad astra is getrokken.

19/2-08. OM. K. DE LAEY.

HET HUIS OP DEN HOEK

(*Vervolg*)

— « Al gedaan met den wasch ? » vatte Sofie aan, nog vóór ze was bijgekomen.

— « Och ja. Ik was al vroeg te poot ; en mijn goed stond van gister in 't water. »

— « Ik ben er ook van af », zei Sofie met een zwaren zucht, alsof er een drukkende last van heure borst gleed. « Het is ook nog al eten, als ge zulk regiment hebt. 't Is elken keer voor negen man, moet ge weten. »

— « Ja, dat kan nog al tellen », antwoordde Lies, verstrooid.

Ze brandde van begeerte dat Sofie toch iets zou zeggen over den winkel. Maar de andere scheen als onwetend, en wilde reeds naar den overkant.

— « Hebt ge 't al gezien ? »

— « Wat ? »

— « Ginder. 't Is open. »

— « Och ja, zoo eens in 't voorbijgaan. Het schijnt nog al geen krot te zijn. »

— « Veel geschreeuw en weinig wol. Wat oogenverblinding. Er is niet veel bijzonders », zei Lies minachtend, kneep de dunne lippen misprijzend opeen en schokschouderde.

— « Ik vind het nog al netjes, vooral die buste. 't Is een prachtig hoedje dat er op staat. Maar achttien frank... Wat denken ze ?... »

— « Achttien », onderbrak Lies snel, « achttien ? 't Is schande. Wie zegt dat ? »

— « Wel het staat geteekend, mensch. »

— « Dezen morgen, toch niet. »

— « Dat kan ; maar nu steken er overal prijzen op. 't Riekt naar den peper, Lies. »

Kato kwam van achter den hoek met den voorschoot vol mastetoppen. Heur korte baaien onderrok, grauw

verkleurd, reikte slechts tot aan heure enkels, en uit de opgesloofde mouwen der bleek-blauwe katoenen jak staken de dikgepeesde, man-struische armen. Heur kwabberig gelaat, fel verhit door het urenlange bukken over het dampend sop, glom gloeiend onder de haastig vastgespelde haren, waarvan korte klisjes warrig wiebelden om heure gezwollen wangen. Ietwat waggelend naderde zij, en proestte reeds uit de verte :

— « Seemenis, wat ben ik blij dat het gedaan is. Ik heb vandaag al een druppel zweet gelaten ! »

— « Is 't nu uit de voeten, Kato ? »

— « Het zou dienen, hijgde zij. Van dezen morgen vijf uren ben ik al in de weer. Maar ik had ook een zeu ! Een vol koffer van onzen Fik. Toekomende week moet hij al terug. Hij heeft gister gemonsterd. Toekomende week... »

— « Op de Red-Star ? » vroeg Sofie.

— « Neen, een ander schip. De ... de ... hij heeft het genoemd...... Vergeten ! Zie, mensch, als mijn kop niet vaststond.... »

— « Wij hebben schoon geburen gekregen », merkte Lies op, bedwongen spottend. « Ziet eens. »

In den hoedenwinkel werd het licht ontstoken, en de vinnig-witte klaarheid der Auerbekken kletste door de zuiver-glimmende vitrien in de avonddonkere straat. De joelende kinders vergaten een pooze hun krakeelend spel en drongen voor het raam bijeen, elkander geniepig wegduwend.

— « Het zijn goei menschen, meen ik », betuigde Kato, terwijl ze vruchteloos poogde met heure dikke vingeren de fijne haakjes heurer losse jak vast te hechten. Goei menschen.... »

— « Waarom ? »

— « Wel, ik weet zoo al niet. Dáárom, Lies. Het ziet er braaf volk uit. Die oude moeder bijzonder. En de jufvrouw toch ook. Braaf volk ziet het er uit. »

— « Ja, zoo braaf, dat ze de kinderen een ongeluk zouden doen », zei Lies, heftig. « Ze heeft Piet gister van 't venster gegooid, dat het weinig scheelde of hij had arm of been gebroken. Niet waar Sofie ? »

— « Zoo ? Kom, kom, Piet is ook geen beeldeke. Hij

zal wel weten waarom hij wat kreeg. Ze zien er uit om geen hond kwaad te doen, die menschen. »

Kato bukte om de enkele mastetoppen, die uit heuren voorschoot gegleden waren, op te rapen.

— « Neen, geen hond », herhaalde zij.

— « Ik zou het anders niet mogen zien dat zij er een hand naar uitstaken », dreigde Sofie, en zag uitdagend naar den hoek.

— « Ze zullen mij in alle geval toch niet hebben », snauwde Lies bitsig. « Die vreemde ratten. Wie weet van waar komen ze overgewaaid. Ik ga nog liever naar Tietz. »

— « Is dat een van hier ? » vroeg Kato, onnoozel weg.

— « Dat kan me niet schelen », antwoordde Lies geërgerd. « Daar ten minste wordt ge niet gestroopt, gelijk ginder. Achttien franken voor eenen hoed. Zijn ze niet beschaamd ! En wat hebben ze ? Niets dan vodden. Er is geen keus. »

Zij taterde alles snel achtereen, lekte bijwijlen met heure spichte tong over de bespeekselde lippen, en zag herhaaldelijk kwaadaardig naar den helverlichten winkel.

— « Och », schokschouderde Kato, « het schijnt dat ge een pik tegen die menschen hebt. Wat leggen zij in onzen weg ? Laat ieder zijn broodje verdienen. »

En zonder antwoord te wachten, schokkelde zij verder, wiegelend met heur zwaaruitgeleed lijf, en verdween in de gang nevens het vischhuis.

— « Een goei ziel, die Kato », lachte Sofie.

— « Veel te goed is allemans' zot », beet Lies, en ze was rooder nog geworden van ingehouden spijt. « Een huishoudend mensch zorgt voor zijn profijt, 't is gelijk van waar het komt. Mijn Rozeke heeft een zomerhoed noodig ; welnu, ik zie naar mijnen zak, en ga naar Tietz. »

Ze kletste met den rug der eene hand in den palm der andere, en bezag Sofie uitdagend.

— « Overschot van gelijk », bevestigde deze, verzoenend. Innerlijk dacht zij gelijk Kato. Maar die was niet gebonden, die had een ruim inkomen van haren man en twee groote jongens, en moest bij niemand schoone woorden geven om geld geleend te krijgen. Die kon dan ook vrij en vrank heur gedacht zeggen. Maar van de dertig franken, welke Lies haar, na lang pramen, met Paschen

had neergeteld, moesten er nog vijftien betaald worden, ongerekend den dubbelen intrest. Ze mocht dus de jaloersche vrouw niet tegen heur opjagen, en vervolgde dan ook, toegevend :

— « Wanneer gaat ge ? Ik heb ook wat noodig, garen en nestel, en kan het even goed... »

— « Beter, mensch, beter, » onderbrak Lies overtuigend. « Donderdag namiddag? Goed? Want dan is er altijd een goeie slag te slaan. Nu bijzonder zullen er de occasietafels staan, en voor een appel en een ei koopt ge iets, dat gij in winkels gelijk ginder peperduur betaalt. Waarom moet dat klein gerij hier nog komen, als er zulke magazijnen bestaan ? »

— « Ja, 't is onnoozel », knikte Sofie, toestemmend. « Ze moesten dat ook begrijpen. »

— « Er is maar één ding dat ik niet lijden kan », ging Lies voort, en heur vrekkig gelaat, dat een stonde was opgehelderd bij 't vooruitzicht der goede kans, versomberde weer. « Waarom laat de stad toe van daar eetwaren te verkoopen ? Zie, dat vind ik schande. Hij doet de winkeliers concurrentie, en wij betalen lasten op lasten, terwijl die vreemde sloeber er met een kleinigheid van af is. »

— « Ja, mensch lief, die rijk is heeft veel te zeggen. »

— « Ge weet ook.... »

Juist kwam Wieske van Marie om fijn olie. De flesch stond boven op het schab, en Lies moest de ladder halen van de achterplaats.

— « Ik ben weg », zei Sofie, blij dat ze heen kon.

— « Tot Donderdag dan », riep Lies haar nog achterna. « 's Namiddags, rond vier uren. »

— « Ge moogt er op rekenen. »

Gansch den avond stond Lies aan de deur, gedurig het oog op den verlichten winkel. Als zij even binnen moest om kalanten te bedienen, geriefde zij haastig, en hervatte dan weer heure bespiedingsplaats.

Als argeloos wende zij opeens de blikken naar een voorbijrollenden wagen. De jufvrouw was buitengekomen, In schijn onverschillig, keerde zij het hoofd naar het andere einde der straat.

Een kriewelende verrassing bekroop haar echter. Kwam de Staak niet naar den winkel ? Ja.... Neen.... Ja tóch....

Versteld ging Lies in huis, nam zonder reden eene koekjesdoos, zette ze weer terug, en stond bedremmeld voor de binnengekomen jufvrouw.

— « Hebt gij ook suiker... poedersuiker, madame », vroeg deze vriendelijk.

— « Ja.... jawel. »

Lies ging haastig achter den toog, en greep driftig de bokaal van het schab. Ondanks heure besuisdheid, voelde zij toch eene groote vreugde welke zij moeilijk verbergen kon. Zij kwamen dus tóch hier.

IJverig nam zij het glazen deksel af.

— « Hoeveel zou er u believen, jufvrouw », sprak zij, en neeg met het hoofd vooruit, terwijl zij kruipend- gedienstig glimlachte. « Goed weer, niet waar, jufvrouw. Wat belieft, jufvrouw ? »

Ze zei dat zoetsappig, vleiend, met onmatige gebaren, om te doen zien dat zij ook goed was opgebracht.

— « Een half pond. Wacht eens... Hebt gij soms geen lichte ? Bijna wit ? Deze is bruin, zie ik. »

— « Neen », antwoordde Lies, teleurgesteld, lichte heb ik niet. »

— « Spijtig », meende de jufvrouw. « Maar mama eet niet gaarne bruine suiker. Anders.... »

— « Hij is toch even goed », sprak Lies, opeens stroef en snibbig. « Beter nog. »

— « Dat geloof ik », meende de jufvrouw inschikkelijk, « Doch als ge anders gewoon zijt. 't Is spijtig. Dag Madame. »

Vriendelijk groetend met het hoofd, verliet zij den winkel. Tusschen de potten loerend die voor 't venster stonden, zag Lies dat ze verder de straat doorging. Zeker naar « De Hesp » ; want een pooze later keerde zij terug met een pakje.

Nijdig oogde Lies heur na. Nog scherper sneed de afgunst nu door heur wrokkig hart ; en het deed haar innerlijk deugd als rond tien uren het licht werd uitgedraaid, en zij zeker meende te mogen zijn dat er geen kalant bij de vreemden was geweest.

— « Die ratten ! »

Met elken dag, die daarna verging, voelde zij langsom meer de hoop verdwijnen dat de jufvrouw nog in heuren winkel zou komen. Die enkele keer was zeker toeval geweest, zoo maar een inloop welke zij niet meer herhalen zou. 't Was ongetwijfeld een vaste kalant voor « De Hesp ». En heur heimelijke afkeer groeide naarmate zij het bedacht.

Het was dan ook met onverholen genoegen dat zij Donderdags vertelde aan Sofie, terwijl zij naar het magazijn van Tietz gingen op de Meir :

— « Als het zoo blijft gaan, zullen zij niet veel in hun pap te brokken krijgen. Ik geloof, er is nog geen levende ziel binnen geweest om iets te koopen. »

Zij lachte tevreden. De Staak, die het beter vond naar « De Hesp » te loopen, mocht wel wat zuur brood eten.

— « Er staat anders een fijn hoedje, gelijk voor ons Tilleke. Zeven frank. Maar net, oprecht. »

— « Voor dien prijs vind ge overal iets goeds. Het is nog al geld ook », weerde Lies.

— « Ja, en het groeit niet op mijnen rug. Want zoo 'n huishouden ! » kloeg Sofie, en zuchtte.

't Werd moeilijker, hoe meer zij de Meir naderden, om naar lust te babbelen. Ze moesten telkens mijden om verder te geraken, en werden gestadig van elkaar gedrongen. Het volk zwermde over de gaanpaden in onverbroken rangen, alsof het Zondag was, en de menschen in luierend nietsdoen genoten van het warm-zomerig weder. De wit-gouden zon blakerde vinnig in glad-blauwe lucht, tintelde op de vergulde siersels der zwaar-granieten gebouwen, die daar kunstig bebeeldhouwd rezen als vorstenpaleizen langs beide kanten der krombuigende Leysstraat. Heur trillend licht kletste op den breeden balk der telefoondraden, die gelijk reuzige spinnerag boven de heuvelende daken dweerste, en deed elke draad bevend glinsteren, of er gesmolten goud over vloeide. En lager danste heur blije glans op de wemelende menigte die vroolijk-rumoerend bewoog langs de prachtige winkels, voor wier kostbare uitstallingen de nieuwsgierigen bewonderend verdrongen, langs de pronkerige koffiehuizen waarvoor hoogborstige officieren, met

bloedrijke wangen en uitgestreken, opkrullenden knevel, keurig gekleede heertjes wier geel-geglaceede handen juffer-achtig rustten op de zilveren kruk van hunnen zwart-glimmenden wandelstok, en zwaarlijvige beursmannen, met zware gouden kettingen op stijfgespannen, witte ondervest, gemakkelijk zaten in de rieten armstoelen voor het ronde, witmarmeren tafeltje, nu en dan eens slurpend aan hunnen oranjekleurigen bock of lichtwalmenden koffie, wijl de kaal-hoofdige en gladgeschoren bedienden ijverig weg en weere dribbelden, de witte handdoek en blanke voorschoot schril aflijnend op hunne rouw-zwarte kleeding. Rijkgekleede, plakkerig bepoeierde damen, met den parelmoeren handbril dansend op hunnen schoot bij iederen stap, eenvoudige burgersvrouwen wier breed-rond gelaat glom van voldaanheid, kindermeiden die moeilijk tusschen den drom laveerden met hunne wagentjes, waarin het dik-blozend hoofdje van den zuigeling rozig uitbloemde tusschen ragge kanten, drieste jongens in kranige matrozenkleeding, de naakte, ietwat gebruinde beenen gezondvol rondend uit korte broek, slanke meisjes in luchtigen zomerdos, het geel-strooien hoedje met zwierenden sluier lief-achteloos op losdartelend haar, dat breed neergolfde op hunnen rug, en fijn-roode mond als rijpe kriek in het leliedons van hun zacht-beroosd gelaat, állen wemelden snaterend dooreen in traag-vorderenden gang, lachten en klapten en riepen, bleven bewonderend voor eene uitstalling staan, wandelden weer voort, en genoten zichtbaar van de zon en den zomer en het nietsdoen.

— « Heere lief, wat volk! Zie eens, Lies. Ge kunt er niet in of uit. »

Van verre zagen zij reeds de menigte opeengedrumd voor den grooten ingang van het magazijn. 't Was een warrend gewemel van moeders en meisjes, jufvrouwen van den gegoeden stand, met sierlijken hoed en keurige kleederen, welke hebzuchtig drongen naast vinnige naaistertjes die, ondanks het kundig nagemaakte hunner bloezen en rokken van oppervlakkig schoone, maar goedkoope stof, gesneden naar de patronen van het laatste modeblad, toch het voornaam uitzicht niet hadden dat zij betrachtten, en door het kokette vertoonen van blikkerende fantasie-juweeltjes

popachtig-belachelijk stonden in hunne gekunstelde dracht, die luid riep dat zij ergens in achterbuurt of op kwartier woonden, dat vader soms zwoegde in gelapten kiel aan de natie en moeder met katoenen voorschoot uit werken ging, dat de andere kinders misschien met gebarsten schoentjes naar de school liepen, en dat het eten dikwijls uit hunnen mond werd gespaard om de pronkzucht te voeden. Oude damen stonden er tusschen, verlept gelijk de vergane rozen op hunnen wonderlijk verwrongen, afgedragen hoed, maar nog behaagziek, opgesierd met schel tegen elkaar schreeuwende linten en voddige snuisterijen; werkmansvrouwen, die voor de gelegenheid eens netjes opgeschikt waren, het vet-glimmende, platgestreken haar zuiver gescheiden in twee gelijke deelen door een wit wegeltje, dat midden het voorhoofd begon en verloren liep in de saamgeslingerde haardot, het volle, gezonde gelaat blakend van verwachting en gejaagdheid om binnen te zijn. Het was een hijgend duwen en dringen van lijven, schouders en armen, een roepen en gillen van kinders die de hand hunner moeder hadden gelost, en nu niet wisten waarheen, meegedragen als zij werden door den onweerstaanbaren drang dier menschenzee. De policieagent aan den ingang had eindelijk het nutteloze begrepen van zijn pogen om alles ordelijk te regelen, en stond, zweetend en afgemat, machteloos te staren naar het onbedwingbaar geweld.

En gedurig kwamen er bij. De reuzige letters der venstergroote plakkaten, die van over dagen reeds de vitrienen bedekten en op alle hoeken en schutsels der stad waren gevestigd, ja zelfs op wagentjes door de straten werden gereden, hadden het gewenschte uitwerksel verkregen. Bij het zien der massa vóór de deur dachten de nieuw-bijkomenden dat zij mogelijk geen kans meer zouden hebben, dat anderen met de schoonste koopjes weg zouden zijn, en begeerig om ook nog een goeden slag te slaan stuwden zij al driftiger de voorsten vooruit, en wroetten met de ellebogen zonder acht te geven op het pijnlijk roepen of het bitsig dreigen. Het uitgestrekte magazijn, dat ze door de breedopen deur gedeeltelijk zagen, lokte hen verleidend met het vele en de verscheidenheid zijner voorwerpen, met het kunstig geschikte der uitstalling en het in 't oog springend

staan der goedkoope waren, als een ontzaggelijk monster waarheen ze door hunne hebzucht gedreven werden, en dat hen allen slokte in nooit-verzadigden muil. In het diepe, waar zelfs bij hellen zonnedag nog schemerdonker dreef, hingen de groote arklampen te gloeien, en hun mat-wit licht vlekte flets op de hobbelende hoofdenwemeling der saâmgepakte menigte.

— « Sofie.... waar zijt ge, » hijgde Lies, en wrong een mager juffertje op zij. « Sofie ! »

— « Hier.... Is me dat een leven! Had ik het geweten », zuchtte Sofie, die vruchteloos poogde heure losgescheurde jak toe te houden. « Ze trekken de bullen van uw lijf. »

— « Houd mijn arm, zóó... Dan blijven we bijeen. »

Ze stonden opeengetast in de smalle gang tusschen de toonbanken. De afdeeling der ellegoederen was, behendig berekend, aan den inkoom geplaatst, en groote, vette getallen schreeuwden van op de witte kartons de menschen uit de verte reeds de spotprijzen toe der waren. Handdoeken van eenige centen, gordijnen, keurig bebloemd, vier ellen voor een frank, zakdoeken van dertien centiemen, slaaplijven, lakens, overtrekken voor kussens, al wat een huishoudende vrouw zorgzaam vergaarde in welvoorziene linnenkast, lag daar als waardeloos te koop voor belachelijken prijs. Ook was 't er een gestuw en gewring, een roepen en krakeelen der driftige vrouwen, afgunstig op elkaar om gedanen koop, dat de bedienende jufvrouwen niet meer wisten waar zich eerst te wenden, en soms suf en ontdaan een oogenblik het volk zijn gang lieten gaan in het betasten en overhoop woelen der goederen, overstelpt door dien vloed van begeerige drift. Werktuigelijk schreven ze den prijs van het gekochte op het gele scheurblaadje, waarmede de koopsters dan, triomfantelijk om het eindelijk verkrijgen van hun lang betwist recht, naar de dichtbijstaande kas gingen om te betalen.

Daarnevens lagen de fijne modeartikels, kanten kragen netjes uitgespreid als vezelteer geweef van spinne, met liefontplooide bloemkens, hangend verloren in het doorzichtig rag. Lange borduursels slingerden van koperen staaf naar staaf in zwierige kronkels, en witte, gele, roode, purpere gázen weefsels lagen luchtig naast zijden middelbanden, kunstig bewerkt met plooien en stiksels en paarlen.

Met vriendelijke toestemming van den

EMIEL CLAUS. — EEN PICNIC (1890)
Verzameling van Z. M. Koning Leopold

Dan volgden de reukwerken, donker en helkleurig vocht, koel verfrisschend in geslepen fleschjes, pommadedoozen met gouden opschriften, allerhande zeep, verscheiden van vorm en kleur, toiletspiegels, tandenborstels, alles zoo smaakvol gerangschikt tot lokkend geheel, dat gansch die overladen uitstalling van nietigheden-op-zich-zelven als ongemeen kostelijk voorkwam.

— « Ik geloof... de hoeden... boven », hijgde Sofie, en wenkte Lies met het hoofd.

Het was echter onmogelijk naar goeddunken zich te wenden; ze moesten maar meegaan met den saamgestuwden stroom, die traag dreef door de smalle wegelkens tusschen de toonbanken. De voortbrengsels van alle nijverheden waren hier opgehoopt, en stonden daar verleidelijk voor de gretige blikken der krioelende menigte. Glimmende uurwerken, sierlijke pijpen, het gewoonste en het duurste rookgerief, handschoenen, schrijfbehoeften, ondergoed, van het eenvoudig grove rokje tot het fijne, met kant en zijde opgesmukte keurslijf, fotograaf-toestellen, reiskoffers, kleine olielampjes en prachtige gasluchters, tabak, sigaren, regenschermen, zijden stoffen, al wat kon komen in 's menschen gedachten, al wat hij mocht behoeven voor dagelijksch gebruik of buitengewone omstandigheden was hier bijeengehoopt. In het diepe stond zelfs een boekerij, waar de laatstverschenen straatromans prijkten, zwaar-dikke boeken van vier- tot zes honderd bladzijden soms, gehuld in schelkleurigen omslag waarop golven bloed plasten van ijselijke misdaad, en in groote letters de dubbelzinnige titel, welke iets verduft, iets gemeen- bedorven liet vermoeden. Vijf en zestig centiemen! 't Was gemakkelijk onzuivere kost te proeven.

Gansch het gelijkvloers was opgepropt met de dringende menschenzee, en in het midden der zaal stond het volk op de breede trappen, welke leidden naar de verdiepen. Doch daar ook bewogen reeds honderden, en tot op de hoogste gaanderijen was het een koortsig druk gewoel. Over heel die deinende hoofdengolving dreef een fijn-mierelend, gelig stof, dat dwarrelend wentelde in het felle zonnelicht, schuin bundelend door de matte ruiten. Er hing een benauwende, hijgend-duffe warmte in de wijde ruimte, een gore

3

lucht, verdorven door de eigenaardige uitwasemingen der verscheidene koopwaren en de adems der menschenmassa, een lauwe, walgelijk-hittige atmosfeer, als doortrokken met plakkerig zweet en jagende koorts. Een ontzaggelijke roezing van stemmen gonsde gelijk verdoofde donder overweldigend omhoog uit de zwoegende scharen, en zwoelde tot zware wolk van onduidelijk geluid bijeen onder den hoogen glazen koepel, die de zaal overwelfde.

Opeens klonk tusschen het razen een trippelend gedeun. Het symfonisch orkest speelde in den tuin, en een vroolijke wals huppelde met luchtige tonen over de menigte. In het voorbijdringen zagen de beide vrouwen door de open glazen deur de muzikanten op lage stoeltjes zitten achter hunnen lessenaar, en op een klein verhoog stond de bestuurder, slungelig mager mannetje, 't bleeke gelaat omlijst door onregelmatig gewassen, zwarten baard, en het haar artiestachtig lang in groote glimmende klissen, opzettelijk verward hangend in den nek. Geweldig zwaaide hij zijn zwarten maatstok, en zwierde met den anderen arm wijde luchtkronkels in het ijle om grooter breedheid van spel te beduiden, of boog, als op de teenen getrapt, angstig neer, het verwilderd hoofd gedoken tusschen de opgetrokken schouders, en liet de handen traag-bedwingend op en neer gaan tot verzachting van driftig-jagenden marsch.

— « Hebt ge geen trek, Sofie, voor een polka? » lachte Lies.

— « Polka? Heilige deugd », zuchtte Sofie, en vaagde met heure mouw nog eens het klammige zweet van 't gloeiend gelaat. « Konden wij hier maar uit. »

— « Seffens zijn wij er », suste Lies; « en als wij hebben wat we willen, trakteer ik met een glas wijn, ginder, aan het buffet », beloofde zij vrijgevig.

— « Wijn? Hebben zij dat hier ook al? »

— « Hier? » antwoordde Lies, bewonderend. « Ge kunt niets verdenken of ge vindt het. Gij hebt maar te kiezen: wijn, bier, koffie, thee, melk, en eten daarbij: broodjes met hesp, gerookt vleesch, kaas, haring... Ge zult eens zien hoe aardig dat gaat. Ge steekt een nikkeltje van vijf centen in een slip, ge trekt, en roef! Daar staat het voor uwen neus, zonder dat gij aan iemand iets moet vragen. »

— « Ze moeten het toch bijbrengen », beweerde Sofie, frutselend aan heure gescheurde jak. « Zie maar eens na », kloeg zij. « En geen overschot daarvan hebben. »

— « Bijbrengen, » lachte Lies fijn, beter wetend. « Wel sukkel, dat gaat van zelf, met het machien. Wacht maar eens... Langs hier... eindelijk. »

Ze stonden op den trap, en klaferden langzaam met den vloed naar de eerste verdieping. Op het portaal hing een muurgroote schilderij, banaal dekoratief, met ziekelijke boomen tegen verwaterde lucht en suffende schapen in plodderig gras : De Lente.

Langs de trapleuning bogen langbladerige palmen verlept en treurig, kwijnend in die atmosfeer, vreemd door hunne natuurlijkheid bij al dat nietig kunstmatige ; het zonnelicht, dat op hunne bestuifde blaren kletste, scheen ze onmeedoogend te verschroeien.

Boven waren de gemaakte kleederen te koop gesteld. Jongens- en manskostumen, stijf op houten stellen gespannen, vrouwenkleederen, zijden bloezen, nederig katoenen voorschooten en anderen met kostbaar-fijne kanten bezet, witte en kleurige onderrokken, vlokkig zacht, grove lijnwaden hemden en anderen in sneeuwig batist, kousen, truien, álles.

— « Als gij hier binnenkomt, naakt gelijk een pasgeboren kind, kunt gij er weer uit gelijk een prinses », sprak Lies opgetogen.

Sofie nam een onderrok vast, beduimelde de stof en hing hem tegen heur middel.

— « Is hij lang genoeg ? Ziet eens, Lies. »

— « Maar zeker, kind. Ge kunt er zelfs nog een plooi in leggen. »

Begeerig staarde Sofie naar het stuk. Het lokte danig met zijn roode en blauwe streepen, door elkander kruisend in bonte mengeling, met groene bollen er tusschen gezaaid, en kleinere sprankels als wegspattend daarrond. Dan zag ze nog eens naar het bord, waarop de prijs stond en aarzelde.

— « 't Is half voor niet, vijf frank », stookte Lies op. « Had ik er een noodig, ik zou niet lang dubben. »

— « Vier en half », bood Sofie aan de jufvrouw, die juist het briefje schreef voor een andere koopster.

Het bleeke meisje bezag haar verwonderd met bruinomrande oogen, die kwijnend glommen in 't moede, vroeg verouderd gelaat. De omstanders lachten heimelijk.

— « Hier kunt ge niet afbieden », fluisterde Lies verlegen in haar oor. « Koop hem. »

— « Ja maar... 't is... de centen, ziet ge », lachte Sofie gedwongen. « Ik moet zoo wat rijden en omzien. »

— « Kom, kom, dan leen ik nog een briefke bij het andere. »

— « In dat geval... »

Haar gelaat verhelderde. Een pooze hield zij den rok nog opgeheven voor zich, en zegde dan eindelijk dat zij hem maar nemen zou.

De eerste koop was gedaan, en had als 't ware den weg vrij gemaakt voor den langbedwongen lust. Nog geen half uur daarna droeg zij bij het eerste pak nog een paar sloeffen, een koepon flanel en een blauw-verlakten melkpot met roode bloemkens. Lies vorderde angstvallig met twee porceleinen vazen, en pruttelde gedurig tegen de dwaze menigte die maar driest voortdrong, zonder acht te geven op heur geroep; en toen zij ten laatste voor de modeartiekelen stonden, droeg ze nog een opgerold tapijtje onder den arm. Ze hadden dat wel niet noodig, maar wie kon er nu toch zulke gelegenheid laten voorbijgaan?

— « Zie eens wat keus », toonde Sofie bewonderend, en wees met den melkpot naar de uitstalling.

Hier was het gedrang nog grooter dan op de andere plaatsen. Bejaarde damen, jonge vrouwen, zelfs enkele meisjes, nog kinderen, wrongen elkaar opzij, om weer door anderen weggeduwd te worden. Op hoogstaltige koperen staanders prijkten verleidelijk de hoeden met schelkleurige bloemen, roode, gele en witte rozen, blauwe vergeet-mij-nietjes, donker fluweelige viooltjes, afgewisseld met bosjes groen en luchtig plooiend gaas. In groote bakken lagen de afzonderlijke stukken volgens waarde, gewone en kostbare pluimen, zijden lint in alle tinten, fijn-spichtige aigretten, gespen, spelden, alles wat een modemaakster wenschen kon. In bonte wanorde lagen de hoedenvormen kaal-armzalig in hunne nuchtere naaktheid, en het donker groen der nagemaakte palmen, prijkend achter de uitstalling, gaf een

bespottelijk-gekunstelde schijn van frischheid aan de verwelkte dingen.

— « Kom, willen we gaan », hijgde Sofie, en kreeg na een paar snokken heur arm vrij, die geprangd was tusschen den hoop. « Kom. We worden hier verpletterd. »

— « Wacht eens, een minuutje maar, paaide Lies. « 't Is voor den hoed van Rozeke dat ik gekomen ben. Houd eens vast. »

Ze laadde heure vazen op de armen van Sofie, die nu hulpeloos tegen de trapleuning bleef staan zonder te durven roeren; telkens er iemand dwaas kwam aangedrongen, stak zij angstig heur voet vooruit, en zij voelde het klamme zweet krieuwelend glibberen langs heure gloeiende kaken zonder het te kunnen afdrogen.

Lies was tusschen den drom geworsteld, en het duurde wel een kwaart uurs eer ze langs den anderen kant terugkwam.

— « Is me dat een leven », pufte zij, en hield voorzichtig een samengetrost papier buiten den onachtzaamstuwenden woel.

— « Eindelijk. Pak gauw vast », morde Sofie wrevelig. « Mijn arm is gebroken, geloof ik. »

Moeilijk sukkelden zij naar beneden. Overladen en bang voor het pletten of breken, gaven zij geen acht op de prachtige en eenvoudige meubels, op de groote, glanzende spiegels die het omringende weerkaatsten en het ontzaggelijke magazijn nog dubbelden in hunne bedriegelijke diepten, op de kinderrijtuigen, het bureelgerief, het gedreven koperwerk, de naaimachienen, het speelgoed, de gereedschappen, noch op de manden en korven of schouwgarnituren. Ze luisterden zelfs niet naar den spelenden fonograaf, uit wiens glimmend koperen hoorn, die als reuzige bloem openkelkte, de verminkte barytonstem van Noté « Le Crédo du paysan » in de ruimte galmde. Ze laveerden maar voorzichtig door de menigte, haastig om weg te zijn, zonder op de jufvrouwen te letten die bij iedere afdeeling stonden, meestal met bleek, afgemat gelaat, dat schril uitloste op hunne donkere kleeding, gelijk droeve bloemen van kommer, gebloeid op zwarten zorgplant. Hunne blij-voortsnellende jeugd was hier plots gestuit in die eeuwig-benauwde

ruimte, en hunne matte oogen schreiden, onbewust, zonder tranen, om 't verloren leven van vroeger in zon en lucht, in vrijheid.

Alleen voor de uitstalling der heiligenbeelden en prenten bleven de beladen vrouwen nog wat staan, en blikten bewonderend, met heimelijk verlangen, naar het lokkende schoon. Bloedend hing de gekruiste Christus aan het schandhout, maar in hunne eenvoudigheid merkten zij niet het leelijke der grove vormen of het gemeen-schreeuwende der schildering. Het hoofd hing met plompen, dubbeldikken hals vast aan 't mismaakte lijf, en de houterige voeten vouwden, vastgenageld, in onmogelijke houding op den blok. Een heilige Antonius, met het kindje Jezus op den arm, geleek, met zijn onmatig groot, geschoren hoofd, zijne scheef-gelijnde oogen en onnoozelen lach op een idioten Chinees, terwijl het wezen van den heiligen Jozef, meer dan de helft te lang, als een uitgerokken zichtbeeld was in bolle spiegels van een foorkraam. Heel de reeks tentoongestelde zaligen stond daar als een groep figuranten van kermistooneel, potsierlijk gehuld in schelkleurige kleeren, waarop vuil goud overvloedig was geklad, lachwekkend en toch droef, of ze treurden om het verlagende waartoe hebzuchtig winstbejag hen vervormd had.

— « Lies, zie eens dat heilig hart dáár. Ik wilde dat het op mijn schouw stond. »

Ze bleven beiden op het beeld staren, dat in het midden troonde op fluweelen voetstuk. Met onnatuurlijk-langen, groven wijsvinger der plompe hand toonde de Christus zijn hart, geheel verguld, omringd met gouden vlammen, die als spaken rond een wiel-as er ingeplant waren. Onder de plooien van zijn grauw-blank kleed staken de voeten ruw-gevormd uit, rustend op bruine sandalen, waarvan men de riemkens vergeten had te schilderen. Hoekig, alsof er een houten geraamte onder stak, hing de roode overmantel neer, met groene kwispels beboord. Het bruin-ombaard gelaat was op de jukbeenen overmatig rood geverwd, als ware er proeve op genomen met vermiljoen voor kokette vrouwen, en dit onnatuurlijk gloeien stak schril af tegen het ziekelijk-gele van 't magere gezicht. Zoo stond Hij daar, midden dat rumoerend volk, bijna gelijk vroeger, over heel lang, toen

Hij gebracht werd uit den killigen kerker, toen Hij geplaatst werd, spotkoning, met purperen mantel en doornen kroon en rieten schepter op het verhoog, en een lafaard tot het huilende grauw zegde : Ecce Homo.

— « Kom door, Sofie, noopte Lies. Ze verkroken mijn hoed. Ik ben bang voor de pluimen. »

Voorzichtig hief zij het samengeplooid papier buiten den drang.

— « Langs hier. Dan zijn we seffens buiten. »

Ze gingen voorbij de openstaande deuren van de verbruikzaal ; het volk stond opeengepakt rond de groote, witmarmeren kas, welke langs heure acht zijden was doorboord met kraantjes, die bij 't steken van een vijfcentenstuk in smalle sluif, zelfwerkend velerlei dranken schonken, of schuifjes, die spitsvondig bewogen, broodjes met kaas, visch of vleesch voorbrachten. Doch zij waren te overlast om daar nog acht op te geven, en kwamen eindelijk in de zijgang.

Over het bezweet gelaat van Lies lijnde opeens een nijdige wrevel. Hier werden de eetwaren verkocht, van 't gewone keukenbrood tot de fijnste taarten, koffie en thee, suiker en rijst, peperkoek, chocoladen, oliën, azijn, opgelegde groenten, wijn en likeuren, kaas, álles, de keurigste specerijen en de meest gebruikte kruideniers waren.

— « Is 't geen schande », morde zij tusschen de gramopeengeklemde tanden. « Waarom laten zij dat toe! Moeten al de klein winkels dan ten onder ? »

— « Dat moest verboden worden », bewilligde Sofie toegefelijk, denkend aan de schuld die nu bijna gedubbeld was.

— « Niet waar? Ze moesten... Wel hebt ge van uw leven », borst zij onverwacht los, « is dat Lena niet, die daar koffie ?... Hoe langer hoe schooner. »

Zij drong, onachtzaam voor het kreuken van den hoed, tot bij de toonbank.

— « Dag Lena », zei ze plots, en ging vlak voor de argelooze vrouw staan. « De koffie ziet er goed uit », lachte zij, valsch-gedwongen. « Beter dan de mijne, he ? »

En zonder het antwoord der verblufte vrouw af te wachten, ging ze voort, rooder nog van kwaadheid.

— « Help dan al menschen in den nood », viel zij

bitsig uit tegen Sofie, zoodra zij buiten waren. « Dat poeft maar voor drij en veertig frank als heur vent zonder werk is, en, eens de roê van hunnen rug, loopen ze op een ander. Maar dat steek ik in mijn mouw, hoor. Er kunnen nog andere tijden komen. »

Den ganschen weg jammerde zij over de onverschilligheid der menschen, die liever een millionnair nog rijker maakten en arme winkeliers lieten ten onder gaan, alleen omdat het een paar centen goedkooper was; en daar kregen zij immers toch maar wat uitschot, iets dat een fatsoenlijk mensch niet zou willen, oudbakken goed, half bedorven. Ze wist het van iemand die het ondervonden had, loog zij driest-weg.

Zoo raasde zij voort, altijd grammer, zichzelve ophitsend door gedurig herhalen, van tijd tot tijd beaamd door Sofie, die zweetend sleurde met hare vracht.

— « Het schijnt dat Kato nog al zin heeft in de Staak », spotte zij, bij het naderen hunner straat. « Ze staat ginder weeral met heuren neus voor de vitrien. »

Van verre zag Sofie inderdaad de zwaarlijvige vrouw voor den winkel, zoo aandachtig turend naar de uitstalling dat zij niet eens de bijkomenden merkte.

— « Kunt ge uw goesting vinden ? » begon Lies, stekend. « Daar is anders niet veel bijzonders » ; en misprijzend zag ze schuin naar binnen.

— « Niet veel? Ik meen van wél », weerde Kato, gestoord. « En dan, voor een begin... De menschen moeten niet hooger springen dan hun stok lang is. Daarbij ik vind het fijn, dat hoedje daar, en ginder.... »

— « Wel, koop het dan », beet Lies kwaadaardig.

Het ziedde nog in haar binnenste om het geval met Lena, die bij Tietz koffie kocht. Nu zij tegengesproken werd, en dan nog voor die vreemde indringers, vloog opeens het deksel van den langgesloten ketel waarin heure gramschap kookte.

— « Dat gaat mij aan », snauwde Kato heur driftig tegen. « Als ik daarvoor goesting heb.... Of denkt ge soms dat ik het voor u zou laten ? »

Heur kwabberig gelaat verpurperde. Ze had reeds lang een stillen wrok tegen het boosaardig wijfke dat iedereen

beklapte welke niet in heuren winkel kwam. Was zij het niet die rondgestrooid had dat haar goud in den Berg stond ? Zij, Kato, die liggende geld had, zou naar den Berg ?.... Maar dat ging over zijn hout ! Ze was verleden Zondag wel opgepronkt uit geweest, met heure lange gouden bellen bengelend aan de dikvleezige ooren en de glinsterende halsketting met bepareld medaillon op het zwart satijnen lijf, en heure vier bediamanten ringen, die ze na eindelooze inspanning toch aan de gezwollen vingeren had gewrongen. Maar ondanks dit vertoon meende zij te merken dat de twijfelende menschen nog niet gansch overtuigd waren. Mina had heur heel vertrouwelijk meegedeeld, dat Lies had verzekerd :

« 't Is nog maar van gisteren gelost. En ge zult zien, het zal gauw terug in de Venusstraat zijn. »

— « Zeg, denkt gij dat ik het voor u zou laten », herhaalde zij nog eens, meer en meer opgewonden, plantte heure gespreide handen op de breed-uitledende heupen, wierp het opgedrongen hoofd tartend achterover en wiegelde uitdagend het logge lijf weg en weer.

— « Wel bijlange niet, bijlange niet », antwoordde Lies, wat onthutst door den onverwachten uitval. « Doe wat ge wilt, mensch. Maak zelfs uw bed bij de vreemde ratten. Wat kan mij dat schelen ! »

— « Ik kan 't betalen, hoor », ging Kato heftig voort, en klopte met den rug der eene hand kletsend in den palm der andere ; « en daarvoor moet ik geen goed in den Berg zetten », voegde zij er smadelijk bij, terwijl ze schudde met heuren blauwen rok dat het losse geld er in rinkelde.

— « Zooveel te beter », lachte Lies gedwongen, en ging behoedzaam achteruit. « Ge moet daar zoo geen keuken over maken. Maar ik zou wel weten mijn geld bij vreemden te dragen. »

— « Ieder zijn goesting. »

— « Wel, doe wat ge niet laten kunt. »

En, gevolgd door Sofie, die beteuterd had gestaan gedurende dat onverwacht krakeelen, keerde zij naar huis, terwijl Kato haar tartend nalachte.

(*Vervolgt.*) CONSTANT EECKELS.

OVER ALFRED DE VIGNY

(Vervolg)

Het was toen in Frankrijk een tijdperk van ongewone bedrijvigheid. Een groep jongelingen, op zoek naar nieuwe wegen, vergaderde regelmatig en gaf eerst een halfwekelijksch blad uit « Le Conservateur littéraire », daarna een maandschrift : « La Muse Française », waaraan medewerkten o. a. Victor Hugo, Soumet, Guiraud, de Saint-Valry, Emile Deschamps en Alfred de Vigny. De leus ervan was « Jam redit et virgo, Jam nova progenies cœlo demittitur alto. » De innigste vriendschap verbond weldra Hugo met de Vigny : Bij Hugo's huwelijk was de Vigny getuige, Hugo bezorgde de uitgaaf van « Eloa », want de jonge luitenant, tot kapitein bevorderd, was op weg naar Spanje, alwaar de oorlog was losgebroken. Nochtans zou hij nog geene krijgslauweren plukken ; zijn regiment moest de Pyreneeën niet over. Beter dan eene zegekroon bracht hij mee namelijk de opvatting van het gedicht LE COR, dat echter slechts in 1825 werd voltooid te Pau. Het hooren van den hoorn 's avonds in het woud wekt in des dichters gemoed de herinneringen op aan de oude paladijnen en vooral aan Roeland.

In 1826 verschijnt het boek : *Cinq-Mars, ou une Conspiration sous Richelieu.* Het verhaalt de samenzwering van Henri de Saint-Eflat tegen Richelieu : Henri de Saint-Eflat wilde in het rijk de grootste worden om te kunnen huwen Marie de Gonzague, door het hof en Richelieu als toekomende koningin van Polen aangeduid. De jongeling sterft, twee en twintig jaar oud zijnde, op het schavot.

De bijval van het werk was overgroot, en geen wonder. Alles waarop de romantiekers verslingerd waren kwam daarin : afwisseling in tooneel, oorlog, opstand, pijnbanken, brandstapels, jacht- en liefdetooneelen; allerhande personen :

bedriegers, krankzinnigen, sluwe en ook bovenaardsch-edele figuren. *Richelieu* is de hoofdpersoon om wien alles heengaat. de Vigny heeft hem voorgesteld als een duivelsch-geniaal man, die met Père Joseph en de Lanbardeur samenstellen een satanische drievuldigheid. Louis XIII is wel het eeuwig beeld van den zwakkeling, die misselijk wordt zoodra hij te werken heeft en nooit tot een besluit komen kan. Ideale figuren zijn *Cinq-Mars*, een Wallenstein in het klein, *Marie de Gonzague*, alhoewel er weinig wilskracht in zit, *De Thou*, de voorbeeldige vriend, *Grandchamps*, de goede oude dienaar. Toch midden het oorverdoovend loforkest was hier en daar een wanklank te vernemen. Sainte-Beuve bekwam den vuurdoop der letterkunde in een strijdartikel tegen het werk. (Zie Sainte-Beuve op. cit. bl. 778). In 1864 schreef hij erover : « Le roman de « Cinq-Mars » est tout à fait manqué en tant qu'historique et pour tout esprit ami de la vérité, il ne saurait se relire aujourd'hui. » (1)

Lanson in zijne « Histoire de la Littérature Française » (Paris, Hachette, 1899) is nog strenger : « Cinq-Mars a bien vieilli et poussé au mélodrame, les caractères historiques, dont les originaux sont trop voisins et trop connus, sont d'une fausseté choquante, les intentions sentimentales et philosophiques jurent avec la date et le costume du sujet ; les inventions pathétiques sont outrées et grimaçantes, le style est trop appliqué et ronflant, de qualité médiocre au fond sous l'éclat travaillé des images. C'est l'œuvre la plus manquée d'Alfred de Vigny. » Lanson kan gelijk hebben, toch zijn er toestanden, die zoo treffen en zoo diepgaande gedachten dat wij om het sympathieke der spelen, van dien jongeling vooral, dien geboren adelaar, wiens koningsvlerken worden omprangd, het ietwat schetterachtige der schermen vergeten en midden al het geronk en het gekletter hooren wij soms zulke zoete woorden weergalmen uit liederen vol eeuwige schoonheid, dat wij het werk liefhebben, zooals wij van Schiller's *Raüber* houden, spijt al het bombast.

* * *

(1) de Vigny zelf beweerde : « Ce qui fait l'originalité de ce livre c'est que tout y a l'air roman et que tout est histoire. »

Door al die werken stond de Vigny aan de spits der letterkundige beweging in Frankrijk, maar zijn stoffelijke toestand in het leger voldeed hem niet. Te vergeefs had hij lauweren en bevordering verhoopt. In 1827 zond hij zijn ontslag uit het leger. In 1828 huwde hij een Engelsche : miss Lydia Bunbury. Het was een correct-goed huwelijk, doch de vrouw was te veel beneden het geestespeil van haren beroemden echtgenoot (*Paléologue* op. cit. bl. 38). — Zijn eerste liefde was geweest voor juffer Delphine Gay. (Men leze erover *Paléologue*, bl. 34 env. — Sainte-Beuve artikel, bl. 779-780). (1)

Rond dien tijd begon de verovering van het tooneel door de romantiekers (2).

Den 24 October 1829 werd *Le More de Venise* opgevoerd. Belangrijker dan de vertaling zelf is, met het oog op de geschiedenis der letterkunde, de inleiding. Het is de brief aan Lord « ... sur la soirée du 24 octobre 1829 et sur un système dramatique », een strijdartikel zooals de inleiding tot *Cromwell* er een was. Nu kunnen wij niet meer vatten dat zulk geweld en zulke papiervracht noodig zijn geweest om de

(1) Over de verhouding van de Vigny tot de vrouwen spreken wij later naar aanleiding van « La Colère de Samson ».

(2) Lanson (op. cit. bl. 957) geeft de volledige lijst van de voorloopers der romantische tooneelletterkunde :

1809 : B. Constant.

1813 : Me De Staël : Allemagne II, ch. XV-XXVI.

1820 : Remusat : La Révolution du Théâtre.

1821 : Shakespeare de Guizot et le Schiller de Barante, Notice de Guizot sur Shakespeare.

1823 : Fauriel : Traduction du théâtre de Manzoni, contenant un article de Goethe, un article de Visconti sur l'unité de temps et de lieu, une lettre de Manzoni sur le même sujet.

1824 : de Vigny : Muse française.

1825 : Mérimée : Le Théâtre de Clara Gazoul.

1826 : Brugnière de Sorsum, chefs-d'œuvre de Shakespeare, tr. conformément au texte original en vers blancs, en vers rimés et en prose.

1827 : Dittmer et Cané : Les soirées de Neuilly, esquisses dramatiques et historiques par M. de Fongeray.

1827-1829 : Les Barricades. (Préface intéressante de la 4e édition 1830).

1827-1830 : Lœve-Vennari : Scènes contemporaines et scènes historiques par le vic. de Chamilly. (Lire le 18 Brumaire).

1828 : Mérimée : la Jacquerie.

Het 1e romantisch stuk dat opgevoerd werd was Henri III et sa Cour door Alexandre Dumas. (11 Februari 1829).

zaken, welke wij thans voor glashelder houden, te doen doordringen.

Het stelsel van de Vigny is het volgende :

Une simple question est à résoudre. La voici : La scène française s'ouvrira-t-elle oui ou non à une tragédie moderne produisant : dans sa conception un tableau large de la vie au lieu du tableau resserré d'une catastrophe, d'une intrigue, dans sa composition des caractères, non des rôles, des scènes paisibles sans drame mêlées à des scènes comiques et tragiques ; dans son exécution un style familier, comique, tragique et parfois épique.

Eerst spreekt hij over « la composition » en breekt de wet der drie eenheden af.

De mensch zal in het nieuw tooneelspel als individu getoond worden « den mensch te toonen zooals hij is, is reeds ontroeren. »

De stijl vooral onderscheidt het nieuw stelsel van het oude. Vroeger was alles hoftaal : woorden als *espion*, *mariage*, *assassiner* waren verboden, men moest stellen : *mortel dont l'état gage la vigilance*, *hyménée*, *immoler* en vooraleer het woord *mouchoir* te durven gebruiken heeft de Fransche muze acht en negentig jaar geaarzeld ! het gebruik van dit woord was de groote gebeurtenis van de opvoering van Othello.

De Vigny wilde niets anders dan een « œuvre de forme » voortbrengen en Henri Heine prijst hem hoog (aanhaling *Paléologue*, bl. 46). In 1829 schreef de Vigny de volgende gedachte over het spel in zijn « Journal » (*Journal d'un Poëte*, bl. 41) : « Ik wil steeds het lot en den mensch vertoonen, zooals ik ze opvat, het eene hem meerukkende als de zee, en den anderen groot omdat hij het voorgaat of eraan weerstaat ».

De Vigny heeft nog voor het tooneel geschreven : *Quitte pour la peur*, *Shylock* naar Shakespeare en *La Maréchale d'Ancre* die slechts voorbijgaanden bijval hadden ; *Chatterton* maakte dieperen indruk, maar eerst nog eenige woorden over *Stello* en *Grandeur et Servitude militaires*, werken in proza.

« Stello » heeft als bijtitel : *La première Consultation du docteur noir*. — Die zwarte doktor, zegt hij in zijn « Journal », is het leven. « Wat het leven wezenlijks, droe-

vigs, wanhopigs heeft, moet worden voorgesteld door hem en door zijne woorden, en altijd moet de zieke zoover boven hem staan als de dichtkunst staat boven de droeve ons omprangende waarheid-wezenlijkheid, maar deze rede, volgens het leven moet het gevoel altijd tot zwijgen brengen, en de stilzwijgendheid zal de beste critiek van het leven zijn. » De eerste raadpleging verhaalt in soms heerlijken vorm hoe altijd en overal de macht en de kunstenaars-dichters tegenover elkander stonden. Plato reeds bande ze uit zijne republiek. De dichters zijn ongelukkig. Sedert Homeros' tijd tot op onze dagen zijn zij een ketting van roemrijke bannelingen, moedige vervolgden, denkers uitzinnig van ellende, krijgslieden bezield in het kamp, matrozen hunne lieren uit den Oceaan, maar niet uit de gevangenis reddende. Zie Tasso, Milton, Camoëns, Cervantes, Corneille, Dryden, Spenser, Vondel, Samuël Royer enz. (Ed. Ch. Delagrave, bl. 272-273).

Uitvoerig worden verhaald de geschiedenissen van Gilbert, Chatterton en André Chénier. Het voorschrift van den zwarten doktor luidt als volgt : I. Geef aan den Keizer wat hem toekomt. II. Volg vrij en alleen uwe roeping. III. Vermijd den zieken en vluchtigen droom en wend al uwe wilskracht aan om niet te zien naar de gemakkelijke ondernemingen uit het werkelijk leven. IV. Gedenk altijd de voorbeelden van Gilbert, Chatterton en Chénier (op. cit. bl. 286 env.) Verdere raadplegingen gaf de Vigny niet uit alhoewel hij er nog ontwierp.

De tweede raadpleging zou geweest zijn over den *zelfmoord*, met voorbeelden van allerhande zelfmoorden, met ontleding hunner oorzaken en 's schrijvers gedachten over het leven, o. a. dit : « Alle schelmstukken en ondeugden komen uit de zwakheid voort en verdienen dus niets dan medelijden. » (*Journal d'un Poëte*, bl. 29-30 enz.)

De derde was *Over het gebrek der wetten* « Habeas Corpus ». De zwarte doktor toont aan een advocaat, trotsch over zijne bekwaamheid als rechtsgeleerde, de boosheid der wetten door het voorbeeld van een armen onschuldige, die na negen maanden onverdiend vóórarrest in de gevangenis sterft. Verder zou zij handelen over de politieke mannen (*Journal d'un Poëte*, bl. 67-72).

De *vierde* raadpleging gaat over de gedachte van liefde, die zich uitput om de eeuwigheid van het genot en de aandoening te zoeken.

Het beste prozawerk van de Vigny is echter de novellenbundel *Servitude et Grandeur militaire*, waarvan het laatste deel in 1835 werd geschreven. « *Servitude et Grandeur militaire* maakt met « Cinq-Mars » en « Stello » het epos uit van de ontgoocheling aangaande de maatschappelijke zaken. » (*Journal d'un Poëte*, bl. 77). De Vigny had wel die ontgoocheling ondervonden, zooals wij het hooger zeiden. Drie novellen werden onder den voormelden titel uitgegeven : *Laurette ou le Cachet rouge* (1), *La Veillée de Vincennes* (2), *Vie et mort du capitaine Renaud ou la Canne de Jonc* (3). Dit is sobere, getemperde kunst, « beschränkt », klassiek-schoon, eenvoudig maar oppermachtig, puur-bevallig, vol ingehouden Romeinsche geestdrift in een Grieksche inkleeding; zelden bracht de novellenkunst iets zoo degelijks voort. Door de Vigny's werk, evenals door dat van alle grooten, loopt ééne gedachte : Bij hem is het de bewondering voor de zelfopoffering, en de novellen zijn de ophemeling van het eergevoel van « la religion de l'honneur », die is (*Journal*, bl. 96) « la poésie du devoir ». In « Stello » had de Vigny den dichter getoond, in « Grandeur et Servitude » bracht hij den tol van de bewondering voor den soldaat, dien

(1) De eerste gedachte kwam bij den schrijver reeds in 1824 op. (Zie *Journal*, bl. 26-27) : *Inhoud :* Een scheepskapitein maakt kennis op zee met een opvarende voor wien hij weldra de grootste vriendschap koestert. Hij heeft bij zich een brief dien hij slechts op een bepaalde plaats openen mag. Het is het doodvonnis van zijn vriend. Dezes vrouw wordt krankzinnig. De kapitein, nu in het leger te lande, voert haar met zich mede en verpleegt ze. Het laatste woord van het verhaal is « J'ai fait abnégation ».

(2) *Inhoud:* Een oud soldaat verhaalt aan de Vigny zijn huwelijk en vooral hoe zijn bruidje door haar zangtalent haren bruidschat wint. Het eindigt nogmaals somber. De oud-soldaat sterft in eene ontploffing.

(3) *Inhoud:* Kapitein Renaud is een soldatenzoon, die als page bij Napoleon dient, later gevangen genomen, innige vriend van vlootvoogd Collingwood wordt, in 1814 in den oorlog een jongen Rus doodt en zelf toevallig door een marmel van een kind wordt gedood. In die IIIe novelle zijn heerlijk-schoon het gesprek tusschen Napoleon en Pius VII (Ed. Levy 1870, bl. 240-266) en de karakterteekening van vlootvoogd Collingwood.

anderen paria, wiens grootheid ligt in zelfverloochening en berusting « Le Capitaine Renaud », zegt hij, « is het typebeeld van « l'officier éclairé actuel comme il doit être. »

* * *

De grootste zegedag uit de Vigny's leven was de dag der opvoering van het treurspel *Chatterton* (12n Mei 1835). Reeds in zijn « Stello, la première consultation du docteur noir » had de Vigny, op zijn wijze — wij weten hoe hij met de historie omsprong — de in-droeve geschiedenis verhaald van dien ongelukkigen jongeling, een wonder van vroegrijpheid. Elf en half jaar oud zijnde, leest een zwijgend, in schijn onbekwaam kind in de liefdadigheidsschool te Bristol een hekeldicht in verzen voor. Hij maakt treurdichten, heldenzangen, lyrische gedichten, hekelverzen, een zang naar Ossian's trant. Op veertienjarigen leeftijd had hij reeds drie boeken uitgegeven. Hij verzint dan *Rowley* en verschuilt zich achter dien deknaam om in oud-Saksisch uit te geven z'n « Slag bij Hastings », (epos), zijn hoofdwerk; « Oella », episch treurspel; *Goddwyn* enz. Uitgeput door de ellende, vergiftigt hij zich.

De laatste dag van dien jongeling is het onderwerp van het treurspel : De weinig bemoedigende kenspreuk is aan Shakespeare ontleend en luidt « Despair and die ». De geschiedenis is het van een mensch, die 's morgens een brief geschreven heeft en op antwoord wacht. Het komt en veroorzaakt zijnen zelfmoord.

« Dit streng werk », getuigt de Vigny, « werd voltooid in de stilte en het werk van zeventien nachten; de laatste was diegene van 29 tot 30 Juni 1834. Wat in « Stello » en « Chatterton » werd uiteengezet is « de eeuwige martelie, de voortdurende moord des dichters — het levensrecht dat hij had — het brood, dat men hem niet geeft, de dood dien hij gedwongen is zich toe te brengen » (sic). De inleiding is een prachtstuk proza, waarvan wij het essentiëele vertalen. Het schijnt ons de moeite waard.

« Laatste nacht van arbeid van 29 tot 30 Juni 1834.

Dit is de vraag.

.... Nu het werk voltooid is, sidderend nog van de

weeën, welke het mij veroorzaakte, en ingetogen als bij het gebed, beschouw ik het met weemoed en ik vraag mij af of het onnuttig zijn zal ofwel door de menschen beluisterd. Ik schrik in hunne plaats bij de beschouwing hoeveel tijd wordt vereischt opdat de eenvoudige gedachte van één zou doordringen in ieders hart.

Reeds twee jaren geleden zeide ik door « *Stellos* » *mond wat ik door dien van* « *Chatterton* » *zeggen zal* (1) en wat goed heb ik gedaan? Velen lazen mijn boek en beminden het als boek, maar weinig harten, eilaas, heeft het veranderd.

. . . .

Hoe komt dat alles? Gij prijst aanhoudend het verstand en doodt de verstandigsten. Gij doodt ze daar gij hun de middelen weigert té leven volgens de vereischten hunner natuur. Men zou gelooven naar de waarde welke gij eraan hecht dat een dichter iets zoo gemeens is. Denkt toch dat, als eene natie er twee heeft gedurende tien eeuwen, zij gelukkig is, en zich verhoovaardigt. Dit of dit volk heeft er geen enkelen en zal er nooit hebben. Waaruit komt dat toch voort? Waarom al die sterren getaand zoodra zij begonnen te pinkelen? Het komt hieruit dat gij niet weet wat een dichter is en gij denkt er niet aan.

Zult gij dan altijd ziende blind zijn, Jerusalem? Drie soort menschen, niet onder elkaar te verwarren, werken door de werken der gedachten in op de maatschappijen, maar bewegen in, volgens mij, eeuwig onderscheidene werkkringen. De mensch, knap in de practijk van het leven, en altijd gewaardeerd, komt ons bij iederen stap tegen. Hij is betamelijk voor alles, betamelijk in alles. Hij heeft eene plooibaarheid en eene vaardigheid die aan het wonderbare grenzen. Hij doet gepast wat hij besloot te doen en zegt netjes en duidelijk wat hij zeggen wil. Niets belet dat zijn leven voorzichtig en afgemeten zou zijn evenals zijne werken. Zijn geest is vrij, frisch, springlevend, altijd in den haak en tot wederwoord klaar. Vrij van wezenlijke aandoeningen, kaatst hij spoedig terug den springbal der goede woorden. Hij schrijft zijne handelszaken zooals zijne letterkunde en stelt de letterkunde op als zijne handelszaken. On-

(1) Wij cursiveeren.

verschillig kan hij zich toeleggen op het kunstwerk en de critiek. In het een neemt hij den vorm door de mode geijkt, in de andere de beslissende verhandeling. Hij kent het getal woorden dat men naast elkaar stellen moet opdat het den schijn zoude hebben van drift, weemoed, ernst, belezenheid en geestdrift. Maar hij kent slechts de koele nadoenerijen dier zaken en gist ze meer dan hij ze kent: van verre snuift hij ze op als den vagen geur van onbekende bloemen. Hij kent de plaats van woord en gevoel en zou ze desnoods nummeren. Hij maakt zich een taal van de verschillende tranten, zooals men maskers stelt op de aangezichten. Hij kan blijspel en lijkrede, roman en geschiedenis, brief en treurspel, strofen en politieke redevoeringen maken. Van de spraakkunst stijgt hij tot het werk, in plaats van naar den stijl te dalen uit de inspiratie; hij kan alles vormen volgens den vulgairen en schoonen smaak en kan alles met behagen slijpen, tot zelfs de welsprekendheid der drift.

Dat is de letterkundige (l'homme de lettres). Die mensch wordt altijd bemind, altijd begrepen, altijd omhooggestoken; daar hij licht is en op niemand zwaar drukt, wordt hij om het even waar hij gaan wil, op alle armen gedragen; het is de behagelijke tijdsvorst, zooals de achttiende eeuw er zooveel met kronen sierde. Die mensch voelt geene behoefte aan medelijden.

Boven hem is een mensch steviger en beter van aard. Eene diepe, degelijke overtuiging is de bron waarin hij zijne werken put en ze kwistig rondsprenkelt op een harden en soms onvruchtbaren grond. In stilte en eenzaamheid heeft hij zijn gansche levenswijsheid overwogen. Hij overschouwt ze met een enkelen oogopslag; hij houdt ze in zijne hand als eenen ketting en kan zeggen aan welke gedachten hij zijn eersten schakel snoeren zal, aan welke zijn laatste zal gehecht worden, en welke werken aan alle andere in de toekomst zullen gehecht worden; zijn geheugen is rijk, gepast, bijna onfeilbaar; zijn oordeel is gezond, zonder andere stoornissen dan diegene, welke hij zelf wilde, zonder andere driften dan zijne ingetoomde gramschapsbewegingen; hij is vlijtig en kalm. Zijn genie is de aandacht in den hoogsten graad, de gezonde rede met hare prachtigste uitdrukking. Zijne taal is juist, afgerond, vrank, statig van stap

en slaat krachtige slagen. Vooral orde en klaarheid begeert hij; altijd heeft hij in het oog het toegesproken volk en de baan waarop hij de in hem geloovenden voortstuwt. De gloed van een aanhoudenden strijd flakkert op in zijn leven en in zijne geschriften. In zijn hart klopt soms groote opstand; breede en verhevene haat giert soms er door heen, verteert hem in stilte, maar de wiskunst van het verstand beheerscht en verbergt hen. Alles ingezien, stapt hij zooals het behaagt, en hij kan heel diep het zaad zaaien en wachten naar den stond van het kiemen met een verschrikkelijke onbewegelijkheid. Hij is zichzelf meester en beheerscher van vele zielen die hij, als het hem behaagt, van Oost naar West meesleept; een volk volgt het wenken zijner hand en de meening, welke men over hem heeft, dwingt hem zichzelven te eerbiedigen en over zijn leven te waken.

Dit is de wezenlijke, *de groote schrijver.*

Deze is niet ongelukkig; hij heeft wat hij begeerde, altijd wordt hij bevochten, doch in een ridderlijken strijd; en als hij aan zijne vijanden wapenstilstand verleent, brengen de twee legers hem hulde of hij overwint of overwonnen wordt, steeds siert de kroon zijne slapen. Neen, hij heeft geen behoefte aan uw medelijden. Maar er is nog een andere zielensoort, driftiger, zuiverder, zeldzamer. Hij, die deze bezit, is onbekwaam tot alles wat niet zijn goddelijk werk is en komt op de wereld slechts bij zeldzame tijdspoozen, gelukkig voor hem, ongelukkig voor de menschheid. Hij komt er om anderen tot last te dienen wanneer hij gansch behoort tot het uitgelezen en machtig ras der groote geïnspireerde menschen. De aandoening is met hem zoo diep, zoo innig vergroeid dat zij hem, van kindsbeen af, dompelde in onvrijwillige extasen, in eindelooze droomerijen, in oneindige vindingen. Bovenal bezit de verbeelding hem. Stevig opgebouwd, behoudt en oordeelt zijne ziel alles met een wijd geheugen en een diep-doordringenden zin, maar de verbeelding beurt al zijne vermogens ten hemel heen, zoo onweerstaanbaar als de *luchtbal* zijn schuitje. Bij de minste ontroering, is zij op weg; het minste tochtje blaast haar weg en voort dwaalt zij in het door-menschen-nooit-gebaande luchtruim. Verheven vlucht naar onbekende werelden, gij wordt de onoverwinnelijke gewoonte zijner

ziel. Van dan af geene betrekkingen meer met de menschen of ze zijn gestoord en verbroken op zekere punten. Zijne gevoeligheid werd te levendig; wat de anderen slechts licht raakt kwetst hem ten bloede, de genegenheden, de teederheden van zijn leven zijn verpletterend en onevenredig; zijn overdrevene geestdrift leidt hem verloren; zijne sympathieën zijn te echt; zij, welke hij beklaagt, lijden minder dan hij, en hij sterft van de kwalen der anderen. Walg, de wrijvingen, de weerstand der menschheid dompelen hem in diepen weemoed, in zwarte verontwaardiging, in onoverwinbare treurnissen, omdat hij alles te volledig en te diep beseft, en omdat zijn oog recht de oorzaken treft, welke hij beweent of veracht, dan wanneer andere oogen stil houden bij het gevolg, dat zij bevecht. Aldus zwijgt hij, verwijdert hij zich, keert hij zich in zichzelven en blijft erin opgesloten als in een kerk. Daarbinnen, in zijn verbrand hoofd, ontstaat en groeit er iets aan een vuurberg gelijk. Het vuur smeult dof en traag in dien krater en werpt opwaarts zijn welluidend lava dat van zelf in den goddelijken versvorm vloeit. Maar kent hij den dag der losbarsting? Staat hij daar niet als vreemdeling bij alles wat in hem omgaat? zoodanig is dat alles onvoorzien en hemelsch. Hij gaat, verteerd door geheimen gloed en onuitsprekelijke heimweeën. Hij gaat als een zieke, niet wetende waarheen; hij dwaalt drie dagen, niet wetende waar hij zich heeft gesleept, zooals weleer diegene die het best Frankrijk heeft bemind; hij heeft noodig « niets te doen » om iets in zijne kunst te doen. Het is noodig dat hij iets nuttigs en dagelijksch doen zou om den tijd te hebben te luisteren naar de akkoorden, welke traag aanzwellen in zijne ziel, en welke het plomp gerucht van positief en regelmatig dreunend werk onderbreekt en onvermijdelijk verdrijft.

Dat is de dichter. Hij wordt weggenomen zoodra hij zich toont; al uwe tranen, al uw medelijden voor hem! Vergeeft hem, redt hem. Zoekt en vindt voor hem een verzekerd leven, want hij alleen vindt slechts den dood. In zijn prilste jeugd voelt hij het geboren worden zijner kracht, voorziet hij de toekomst van zijn genie, omprangt hij met wijd-omvademende liefde de menschheid en de natuur, en dan is het dat hij wordt mistrouwd en verstooten.

Hij schreeuwt tot de menigte : Tot u is het dat ik spreek, maakt dat ik leven zou. De menigte hoort niet : zij antwoordt : « Ik versta jou niet », en zij heeft gelijk. Want zijn uitgekozen taal is slechts vatbaar voor een insgelijks uitgekozen gering aantal menschen. Hij tiert « Hoort mij aan, geeft mij te leven ». De eenen zijn dronken van hun eigen werken, anderen zien minachtend neer en eischen bij een kind de volmaaktheid van den man ; de meesten gaan verstrooid en mompelende voorbij, allen zijn onmachtig het goede te doen. Zij antwoorden : « Wij kunnen niets », en hebben gelijk. Hij roept tot den Staat : « Hoor mij aan, behoed mij voor den dood ». De Staat antwoordt dat hij slechts positieve belangen beschermt en vreemd blijft voor het verstand dat hem overlommert, en hij antwoordt dat luid-verklaard en geducht woord : « Wat heb ik aan jou? » en hij heeft gelijk. Iedereen heeft gelijk tegen hem, en heeft hij ongelijk? — Wat moet hij doen? Ik weet het niet. Ziehier wat hij doen kan. Hij kan, indien hij kracht heeft, soldaat worden en zijn leven in het leger slijten, een kommervol, grof leven waarin de lichamelijke werking de ziel-werkzaamheid smachten zal. Hij kan, indien hij geduld heeft, een gedwongen cijferaar worden : het rekenen zal de begoocheling dooden. Hij kan nog, indien zijn hart niet te geweldig daarvan walgt, zijne denkkracht buigen en afknotten, en zijn lied versmoren om te leven. Hij kan *letterkundige* zijn of, indien hij zich bedwingen kan, zal hij een groot en nuttig schrijver worden, maar ten langen laatste zal het oordeel de verbeelding gedood hebben en tevens, eilaas, het echt poëma waarvan zij zwanger was. Alleszins doodt hij een deel van zichzelven, maar tot die halve zelfmoorden, die ontzaggelijke verloocheningen wordt eene zeldzame kracht vereischt. Werd die kracht hem niet gegeven, of treft hij op zijne baan de gelegenheid niet aan ze te toonen en zich te slachtofferen, indien hij neergezonken in die trage zelfvernietiging, het niet uithouden kan, wat dan nog gedaan? Dan doet hij zooals Chatterton : zich gansch dooden, er blijft weinig anders te doen. »

Ik haal niet verder aan. Wat volgt dient om te betoogen dat Chatterton niet schuldig is maar wel de maatschappij, die voor de dichters zou moeten zorgen. Na die geniale

karakteriseering van den dichter, het paradoxale van den hersenschimmigen dweper. Ik heb, om de eeuwige waarheid ervan, gansch de teekening van de drie gedachtenmenschen aangehaald, want die zijn geteekend naar het leven ; om den dichter te teekenen, heeft de Vigny zijn eigene ziel ontleed, hij heeft tot proza omgezet den vroeger ontleden Mozes-zang.

***

« Chatterton » is maar een zinnebeeld. De Vigny heet zijn stuk « Drame de la pensée », streng, geruchtloos, somber, een verpoozing voor oogen moegekeken op de carnaval- en cavalcadendramas van Dumas en Hugo : Chatterton woont eenzaam op eene kamer bij John-Bell, wiens echtgenoote Kitty hem in stilte bemint. « Het zwaartepunt van het treurspel is die liefde, die altijd vermoed en nooit uitgesproken wordt, liefde die niet anders wordt geuit dan door een oogopslag, geen anderen brief heeft dan een bijbel, geen andere boden dan onschuldige kinderen. » John Bell is de belichaming van de geldzucht, van den man levende naar de wet, van den harteloozen schurk. Chatterton schreef om hulp naar den lord Mayor van Londen die hem eene plaats als huisknecht aanbiedt. Chatterton weigert, neemt opium, sterft. Kitty Bell bezwijkt van aandoening en een Quaker, knielende, smeekt :

« Oh ! dans ton sein ! dans ton sein, Seigneur, reçois ces deux martyrs. »

De vertooning van « Chatterton » op 12 Februari 1835, was een ongehoorde triomf. De Vigny zelf getuigt ervan, dat alle, zelfs de stoutste verwachtingen verre overtroffen werden en dat nooit een stuk beter werd opgevoerd. De uitslag was verbazend. « Chatterton » was, na « Le Cid », het stuk dat op het Fransch tooneel meest bijval heeft genoten. De dwepers uit de romantische school hielden *Chatterton* voor de verklaring van de rechten van den dichter (*Paléologue*, op. cit. bl. 52-54). Minister Thiers werd door onbekende genieën om een hulpgeld lastig gevallen en verschillende zelfmoorden volgden. Nu wij buiten dit roes van romantisme staan, is het ons mogelijk kalmer te redeneeren. Wat

den grond betreft beweert men dat Chatterton's dood het gevolg was van zijn dollen hoogmoed. Wij betrappen weer de Vigny op heeterdaad van geschiedenis-vervalsching.

In dramatisch opzicht zit de schrik voor tendenz-stukken, ten minste wanneer die tendenz geen leven maar declamatie is, ons in de ziel. Welnu, « Chatterton » is volop zinnebeeld en verdedigt een strekking. Het heeft toch groote hoedanigheden. Lanson schrijft te rechte (op. cit. bl. 968) : « drame émouvant et sobre, d'une amertume concentrée. Comme dans ses poëmes, de Vigny a su donner aux figures symboliques une précision intense qui les fait vivre ». Sainte-Beuve zegt het minder vriendelijk : « Cela sentait des pieds jusqu'à la tête le rhumatisme littéraire, la migraine poëtique » (op. cit.). En nu de hoofdfiguur *Chatterton* : « figure manquée », zegt Lanson. « Geen wonder : geen der romantische helden kan de rede bevredigd goedkeuren : Op gevoel en verbeelding werken ze hevig in. Ze zijn allen geestdriftig, droomers, dwepers, maar hun ideaal is valsch, verkeerd zijn hunne beginselen, niet naar de waarheid streven zij, hun moreel leven is ontredderd, zij zijn sterren op dwaaltocht, ronddobberend op kolken van verboden liefde, van zelfvergoding en godshaat, en het einde is de zelfmoord. Zij gehoorzamen aan geboden die de parodie zijn der tien geboden : God zult gij lasteren, U-zelven zult gij dooden na eerst te hebben bemind, doch buiten het huwelijk, bij voorkeur eens anders vrouw. » Het echt altruïsme kennen zij niet. Zij zijn vergoders van « Le moi haïssable » en plegen zelfmoord als zij hier op aarde niets meer te verwachten hebben. Waarom sterven *Werther*, *Rolla*, *Chatterton?* Omdat *hun* geluk ten einde is. Wat Chatterton wil is ons niet duidelijk, zijn zelfmoord is minder dan om het even welke andere, te verontschuldigen. Het kan ons niet uit het hoofd dat Chatterton naar geen werk zocht. Wat zou hij toch gewild hebben? Wellicht een pensioentje van den Staat. God beware ons voor het bezoldigen van dichters door den Staat! Wat zouden er cocarden ten dienste van de muzen worden verkocht. Chatterton was achttien jaren oud. Had hij geene handen aan zijn lijf? De Vigny spreekt onwaarheid : kunst kan leven overal bij den cijferaar, den soldaat, den handenarbei-

der, den boekhouder. Wat moest hij doen, wat kon hij doen? Alles behalve zelfmoord te plegen; dat was het slechtste, dat was het einde. Hij kon bedelen het brood voor den mond, al had hij moeten dwalen langs de paden, al had hij geen steen gehad om zijn hoofd op te leggen. Dan was hij toch nog niet slechter dan de Meester. Waarom beschouwde hij niet de leliën des velds, de vogelen des hemels? Waarom bad hij niet? Had hij geen vertrouwen? Hij is een lam-krachteloos wezen en zelfs niet sympathiek. Hatelijk was zijne omgeving, maar is de menschenziel niet vrij? Kan ze niet, zooals een der helden uit Tolstoï's « Krijg en vrede » zeggen bij het aanstaren der sterren: « En dat alles is mijn ». En hangt dan niet boven het hoofd van den dichter, indien hij maar wil, uitgespannen de hoop op eeuwige harmo-nieën, op ongerimpelde schoonheidsoceanen. En werpt Chatterton dat alles niet weg? Den waren heldenmoed hebben de romantieken, Châteaubriand uitgezonderd, in hunne hoofdwerken niet bezongen. In een roman als « Fabiola » is meer heldhaftigheid te vinden. Ik zoek dan en vergelijk met Chatterton b.v. Sebastiaan, Agnes, Tarci-sius, Pancratius. Ik vergelijk met het opiumfleschje van Chatterton, de spons, welke Lucilia om den hals van Pancratius hing, gedrenkt met het heilig bloed van zijn vader, welhaast met het zijne, en ik voel weemoed om al die ronddolende genieën van het romantisme, om al die gesmolten Icarusvleugelen, dat najagen van schaduwen van schimmen, vooral omdat zij allen zoo groot waren. Zij waren allen *Saulussen*, die bij gebrek aan den bliksemslag der Waarheid, nooit *Paulussen* zijn geworden.

***

« Chatterton » was de Vigny's zwanenzang op het tooneel: Zijn leven wordt sedert dien somberder en droever. Geene boeken geeft hij meer uit. Slechts nu en dan schrijft hij in tijdschriften wijsgeerige gedichten, welke wij nu beginnen te bespreken bij het half licht van 's schrijvers leven.

(Vervolgt.) L. DOSFEL.

VAN 'T PASTOORKEN DAT S[te] BEGGA WOU SCHILDEREN

't Pastoorken van 't Begijnhof woonde in 't Pompstraatje. Achter een hoogen, zwarten muur, met een wildgetierd hofken stond er zijn huizeken, met smalle vensterkens, diep in den muur gekapt, en lage ouderwetsche deurkens.

't Zag er alles zoo mystisch uit bij hem, en daar roerde een wondere lucht van heiligheid en stille poëzij door kamerkens en gangen.

En 't blauwe dak was mettertijd grauw geworden en de dagen, die er met hun licht en donker waren over heengekropen, hadden mos en groen geplant tusschen de voegen der gladde schalies.

Daar leefde 't vroom Pastoorken met zijn oude zuster, en niets van wat buiten 't rustige Begijnhof was gebeurend, en kwam daarbinnen; alles rondom hen wasemde heiligheid en stillen vrede.

Tallooze schilderijen sierden de hooge kamerwanden, wondere beelden, in engelenvorm, met diepe oogen in goddelijke zielsverrukking.

't Was een kunstenaar die hier woonde, die enkel leefde met zijn hooge gedachten, midden in zijn rustig wereldje, hem zoo nauw, waar een waas van eindeloos verzuchten over vlotte.

Weer zat het Pastoorken voor een wit doek, en hij zocht en hij peinsde, om een brok van zijn groote denken in vatbare vormen weer te geven. En zijn blauwe oogen boorden in den wijden zonnekoepel boven hem, tastend naar het goddelijke dat daarachter was verscholen. En hij zocht zijn eigen ziek, om zich dat beeld weer voor den geest te brengen, dat hij dien nacht in zijn devote droomen zag, dit bovennatuurlijke beeld, dat hij wel voelde, maar niet uitdrukken kon in bepaalde lijning.

Engelen had hij gezien, in blauwe sluiers wonder plooiend en ruischend om hun fijne leesten ; en ze hielden gulden cithers in de rozige handen, en hun slanke vingeren lieten zoet-melodische tonen uit de zuivere snaren trillen, een vredig lied van ongekenden vrede dat de lucht vulde met een golvend zingen, een zacht getokkel dat breed-statig uitdeinde lijk een korenzee bij zomerwind-gefluister.

En in dien schoonen engelenkrans kwam schitterend opkleuren, lijk een zon door de nevelen, de heilige Patronesse van 't Begijnhof, Begga, de zoete Maged...

De Heilige stond stil daar in 't zedige begijnenkleedeken, en ze hield een gouden kerksken op de rechterhand; een zacht licht beefde uit haar lief-droomend wezen, en ze lachte zoo zoet en in ongemeten pracht bleef ze daar in den hemel vastgegroeid...

En de zacht-harmonische engelenmuziek van den ongetelden Serafijnenkrans was tot een juichen overgegaan, en de blanke stoet sloeg zijn witte vlerken uit, en roerde majestatisch dooreen. En twee mollige kindekens met blozende wangskens daalden neer, en lachend met een innig zalig-zijn in hunne rein-blauwe oogskens, drukten ze met poezele handjes een koninginnekroon op den blonden haartooi der lieve Heilige.

En dan bof ineens was het verrukkende vizioen verzwonden, en de zwarte nacht zweemde weer door het vertrek... En 't Pastoorken had dan het hoofd in de magere handen gelegd, en lang gepeinsd... zuchtend! En hij had aan niet anders meer gedacht, en 't schoone schouwspel in zijn wonderen zwier bleef fijn gegrift op zijn oogvlies ; en alles wat hij zag en hoorde was zoete Begga, Serafijnen en hemelsch zingen..,

In zijn herte was een vlammende drang gevallen om dit vizioen in fijn-geschakeerde tooverij op het doek vast te zetten, en sindsdien was rust hem onbekend...

En met zijn groote fantazij was hij aan 't malen gegaan, fraai-devote hoofden; hij was gaan zoeken verreweg naar een goeden kop, en er waren velen gekomen met zachte oogen en heiligen glans; en hij lei die allen op zijn doek, veel schooner dan ze werkelijk waren, en toch, dat stukje ziel, door verf geschapen, ... neen, 't was Sinte Begga niet!

En nu zat hij weer aan 't peinzen, al zoolang, om dat hoofd toch vast te leggen dat hem voor de oogen stond... doch 't lieve Heiligen-gelaat danste rond in wilde kringen, en 't schoot van links naar rechts, en vulde 't harte van 't Pastoorken met een benauwend wee, een weenen om het voelen hoe weinig 's menschen zwakke brein vermag...

En zoo ging het alle dagen, en de dagen schoven weg, alle dezelfde, en Sinte Begga en wou maar niet komen!

En stilaan was Pastoorken droef geworden en buiten mis en troost-gepraat voor zijn stille menschkens en had hij in niets, gaar niets zin meer...

En 't Pastoorken begon er bleeker en bleeker uit te zien, en zijn grijze haren werden wit, sneeuwwit; dieper zonken zijn oogen, en ze werden dof-waterig van droefenis en menschelijke onmacht...

't Was Zondag nu. Hij had het lof gezongen, en loomig traag wandelde hij langs den Nethedijk de velden in.

Stillekens zeeg de donkerte neer; een teer-blauwige miststreep slierde boven de groene velden, en 't schemerde zacht ineen, vervlietend tot wazige innigheid.

En 't was zoo stil, zoo devoot stil, en geen windeken dat roerde...

Het deed Pastoorken deugd aan zijn beklemde hart nu alleen te zijn, heel alleenig met zijn groote ziele, en de jeugdige frischheid van den gouden zomeravond.

Ginder, achter hem, grijskleurig in den doodgaanden dag lag het Begijnhof met zijn puntige geveltjes en hoekige schouwpijpen, en links en rechts was het de rumoerige stad.

't Geroezemoes van daarachter zoefde in zijn ooren; en hij peinsde aan dien drom van zielen, die daar huisden tusschen die vuile steenklompen, en geen zielen waren, die menschen, die maar leefden om hun nietig lijf goed te doen, en niet dachten aan dat edele, hoogere genieten: waar 't alles is als een rustige zee met zachtslaande golfjes, waarop de gedachten varen, lijk lichte schippekens met blanke zeilen. Zoet genieten, eindeloos!...

Dat denken woelde in zijn hoofd, en 't vulde zijn herte met kompassielijk treuren om die arme menschkens die niet voelen wat God is; die slechts leven omdat ze geboren zijn,

en 't mensch-zijn aanzien als een toevallig, noodzakelijk iets, waar niets was tegen te doen...

En dan peinsde hij aan die heiligen uit de Middeleeuwen, die mystische schepselen, welke de grootheid Gods bevroedden, en ervan doordrongen waren.

O kon hij zulk eene maar vinden, maar eene, die niets gemeens had met dat volk, dat onbekommerd leefde door de dagen, dat zoo luttel gaf om den Heere, en niet wist wat bidden was...

En zijn ziele weende om de onmogelijkheid zijn droombeeld uit te voeren, om die duizelingwekkende eindeloosheid van 't ideaal...

En daarboven dreven de zachte wolkjes, met boordekens van rood en purper, of ze feest vierden om de uitvaart van de zon, en ze wandelden lijk preudsche jufferkens door de perel-grijze lucht...

't Pastoorken maakte ommekeer, en hij slenterde het blonde wegelken op dat naar 't Begijnhof liep; hij lette niet op de wandelende begijntjes, die zoo 'n vaag gedacht hadden van Hem den grooten Meester, voor wien ze wereld en alles hadden op zij gezet.

En zijn hert werd weer beklemd nu hij weerkeeren moest in die gewone omgeving, zoo arm van geest en geniepig van gedachten...

En niettemin beminde hij dat beste volksken, dat toch meer mensch nog was dan anderen, dan die uit de stad daarachter...

Zie! daar trok hem iets vreemds, heel vreemds een zijwegelken in, en 't deed zijn hert opgaan in hevig, angstig kloppen; en zijn adem joeg zwaar-hamerend door zijn oude borst: daar stond ze met het blauwe oogenpaar, wijd-open in extatisch blikken naar de doode zon, met een heilig waas over 't fijngesneden gelaat en zalig lachend vol diepen vrede...

Pastoorken zag toe, in onverzaadbaar, genotvol staren, en zijn ziele zwol van de overweldigende vreugde:

« SINTE BEGGA! »

. . . .

Een paar dagen was 't nu, sinds hem dit onverhoopt geluk was komen opbeuren, en bij 't Pastoorken was de

stille vredigheid terug van vroeger, en ze was inniger nog geworden, en zoefde blijdend op ende neer met frisschere gedachtekens die huisden overal.

'tWas fijner nu in 't werkkamerken, en 't lachte er weer in vervrolijkende reinheid; 't grijze stof was afgevleugeld en naar buiten gedreven, de spinnenetten uit hun donkere hoekskens gescheurd, 't was alles krakende propertjes thans.

Pastoorken was gezelliger geworden, en op zijn magere lippen lag zoete schijn van tevredenheid, en zijn oogen zaten glanzend, om de eindelijke uitkomst na 't danige trachten.

De roode morgenzon vermiljoende door de groene ruitjes van 't kamerken, en de stilte die daar over hing, 't was een blije stilte; een stilte van vredig genieten.

Ze ging komen nu de lang-verwachte : dat heilig novisken, dat hem zoo doen trillen had, dien gezegenden avond, de Sinte Begga van zijn droomgezicht.

En als hij dat alles bepeinsde, viel het hem op hoe hij vroeger die sante trekken niet had gelezen: zoo dikwijls had ze met hem gepraat, en verteld van haar onnoozel gepeinzen... en nu, nu zijn ziele zwanger ging van de zwarte gedachten en het prangende onmachtsleed, nu was ze hem plots verschenen lijk de zoete Sinte Begga die hij zoekende was...

En thans ging ze komen, hij voelde ze komen, en wachtte met de zaligheid in zijn voldane ziele...

Geduldig keek hij naar buiten, de velden in, waar 't alles groenig-goud lag in den kalm-koesterenden zonnebrand, en bij die groot-machtige schoonheid slierden zijn zinnen weg in genotvol droomen...

Hij had niet gezien dat het novisken was binnengekomen, en daar in 't deurgat stond, zijn diep-beschouwende onbewogenheid ga te slaan.

Eventjes draaide ze aan de deurklink om 't Pastoorken te wekken ; hij schrok op.

« Och, 'k was weer aan 't droomen !... »

Zijn oogen droegen heilig genot als hij haar mystische schoonheid aanschouwde, de diepe voorhoofdrimpels waren weggegaan, en een zachte glimlach speelde om zijn ouden mond.

« Zit, dochter », zei hij, en ze schoof vooruit en haar kleeren ruischten... Hem was 't een echo van het verre vizioen. Ze nam plaats, en bewonderend-lachend blikte ze rond, naar die vele fijne maagdenhoofden die aan de wanden prijkten, en haar toelachten, als een nieuwe zuster die hen kwam vervoegen...

Pastoorken bleef naar 't lief gelaat oogen... en er kwam weer iets bitters in zijn boezem wentelen.

Heere God !... 't was zoo 'n simpel gezichtje, zoo doodgewoon, met oogen en mondje lijk alleman... maar toch, bij nauwer toezien kwam er iets over dat alledaagsche hangen : heilig-zijn, en 't droeve gevoel smolt weg, en 't onverzadelijke bewonderen van op dien mooien avond kwam weer boven.

Hij kreeg ineens een grooten eerbied voor haar, en dierf geen woordeken reppen hoe ze zich houden moest, bevallig-ingetogen naar middeneeuwsche wijze, en in eerbiedige beschroomdheid bleef hij ze beschouwen...

Ze wendde de oogen om in de zijne en 't Pastoorken voelde al zijn bloed naar 't hoofd stijgen, en stormig rondbruisen.

— « Hoe moet ik zitten, zeg Mijnheer? »

't Klonk simpelkens, gejaagd.

Hij rechtte zich en zuchtend deed hij een gebaar van Sinte Begga na, lijk ze hem verschenen was in zijne droomen.

't Novisken deed hetzelfde...

Wat was ze schoon ! 't Scheen hem of weer de engelen zweefden, en zongen lijk in 't nachtelijke vizioen...

Dat trof hem diep, en hij voelde 't herte opgaan hoog in hooge hemelen... O, nu kon zijn ziele werken in wilde jacht, hij had ze gevonden : Sinte Begga !

En hij nam zijn penseelen, en langzaam, langzaam in sierlijke lijnen bewoog zijn magere hand; bij wijlen keek hij op naar het novisken dat roerloos daar zat droomend, als verzonken in begeesterde extaze. En 't Pastoorken wrocht voort, hijgend stil, en zilte zweetdroppelkens blonken aan zijn haarpijlkens, en ze lekten neer en schoven weg over het kalme voorhoofd...

In zijn oogen glom een wondere schijn, als was zijn

ziele eringedrongen, en wilde ze nu leven over 't schoone aangezicht, en trillen in die diepe kijkers...

Trager ging het penseel, en in die vage onbepaalde lijnen kwam reeds het bovenmenschelijk-schoone doordringen dat Sinte Begga worden moest...

Pastoorken's hand verloor haar spanning, en viel rustend op den langen leunstok.

Hij keek 't novisken aan, lijk ze daar zat zoo schoonklaar in haar dag-simpele schoonheid.

En een helle traan beefde pinkelend uit haar blauwe oogen en rolde over de wit-roze wangen.

Zij, ze was zoo verre weggedroomd, en ach ! die kitteling bracht haar weer tot de wezenlijkheid en maakte van haar het vroegere, alledaagsche meisje.

Ze schrok hevig, en sloeg het oog neer, want Pastoorken, die in haar het groeiende beeld van Sinte Begga zag geworden, zonder dat ze het wist, keek strak haar aan, en lachte zoet...

Ze bloosde : « 'k Dacht aan engelen en goede Godheid, en aan dien hemel, waar ik, Heere, zoo naar verlang !.... »

En toen begon hij te vertellen, met zoo 'n innige waarheid, den droom van dien nacht ; dat zijn hert den hemel had gezien, en zijn ziel gevoeld wat heilig-zijn is ; en hoe hij verzuchtte om dat gedroomde te malen in tooverachtige kleuren-poëzij, en dat hij zoo onzeggelijk leed om zijne onmacht en er dood van ging... maar dan kwam ook die andere avond, dat hij haar zag, haar die nu voor hem zat, en onbewust zoo 'n groote ziele droeg, zoo 'n heilig leven in 't denken door de dagen, haar, die Sinte Begga geleek.

O ! hij zou haar zoo schoon schilderen, en er zijn heele ziele in leggen... hij zou iets laten voelen, dat aan het hemelsche grensde...

En buiten zongen de vogelkens, in de hooge boomen der Begijnenvest, en ze gorgelden een lied van vredig-zijn, wonder-harmonizeerend met wat die vroom-ascete zielen, achter de groene ruitjes, voelden.

En 't viel stille opnieuw in 't kamerken lijk te voren.

't Pastoorken bepierde met half-toegeknepen oogen zijn doek, en uit de dunne, aarzelende lijnen trok hij 't hoofd van Sinte Begga ; lijk het worden moest...

Hij monkelde tevreden, en in de wentelende strepen en vagen zag hij de Heilige nu, met de droomerig wegvlottende oogen, en den zaligen glimlach om den lieven mond.

Hij nam thans zijn penseel weer, en draaide het zachtekens in de tinten, met lichte vingeren liet hij het over 't doek gaan op en weer, en 't lei een bleek-rozen tint tusschen de lijnen die hoofd en handen omvingen van het geschetste beeld; en daarachter lag het wazig veld van blank en vredig-blauw..,

't Waren onbepaalde plekken nog, een zoeken en herzoeken met taai geduld naar goede tonen, die 't heerlijk schouwspel dat in hem woelende was in rijke kleurentoovering zouden doen leven.

Slechts 't middagmaal bracht rust voor zijn gespannen zenuwen, en nauw was het afgeloopen of 't Pastoorken toog weer aan 't werk...

En zoo ging het voort in zoeken, in angstig zoeken naar het waas van hemelsche teerheid, dat over zijn nachtelijk vizioen tintelde.

't Novisken bleef beeldstil droomen, wijl de uren draaiden en de dag lijze wegstierf in den rossen gloed van het zinkende zonnelicht.

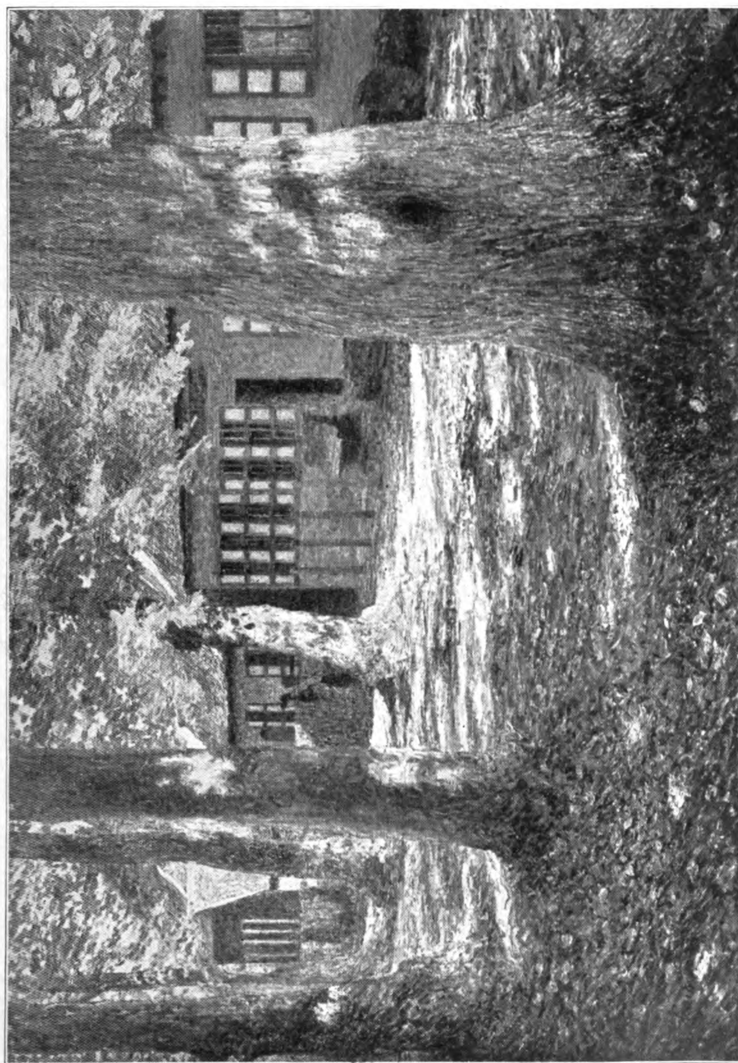
In hoeken en gaten verdichtte de avond, en hij zwol, zwol krachtig, rijpend door de groene ruitjes tot nare somberheid. 't Pastoorken voelde dat, en 't stekend water schoot in zijn oogen bij 't donkeren en 't danig spannen zijner vliezen. Zuchtend liet hij 't penseel nederrijzen, en met liefde schouwde hij op 't werk van dien dag.

« 't Is gedaan voor vandaag », knikte hij tegen 't novisken. Ze kwam nog even bewonderend bekijken die fijne schildering, en met een « God beware u van nacht, Mijnheer Pastoor », schoof ze weg de keuken in, bij de huishoudelijke zuster van den vromen priester.

Hij bleef alleen midden zijner wereld met zijn hooge kunst, wijl de dag nu mantelde in grauwe hemelen aan het Westen.

Een zalige vreugde vulde zijn verjongd herte, en 't zong en 't zinderde in hem van heilig genoegen.

En die vreugde groeide nog als hij dacht aan morgen...

Dan ging het groote werk beginnen, dan moest hij ziel en leven leggen in 't lieve hoofdje, dat nu slechts flauw en mat door de lichte tinten lachte, in 't doodgewone wezen moest hij doen stralen de groote heiligheid van Sinte Begga.

'tZou noeste inspanning kosten, dit hoofd, en pijnend wroeten; 't en deed er niet toe, 't was voor zijn ideaal dat hij wrocht, zijn wonder-zoete ideaal!...

Later, als 't spannende werk voorbij zou zijn, zou hij 't omsieren met harpende engelen en zingende serafijnen, en heel zijn vizioen te voren brengen, en den blinden schoonheidsglans dien hij gezien had...

En 't Pastoorken verdoolde in zijn zoete mijmering, langs een wijden hemel vol gouden zonnen en zalig denken aan zijn Sinte Begga...

't Was pikdonker als hij opschoot, en zwart hing de avond over 't rustige Begijnhof. Hij slenterde naar de keuken, waar zijn oude zuster de « Levens der Heiligen » zat te lezen; samen gebruikten zij hun avondmaal, en eer tienen sloeg, slefte Pastoorken naar zijn kamer, want het helle lamplicht deed zijn oogen pijn, en 't belemmerde zijn mystische gepeinzen.

Boven las hij heel devoot zijn avondgebeden en lei zich te bed. En zijn gedachtekens gingen en rolden verre weg, en kwamen dan weer kalm terug bij 't novisken en zijn grootsche schilderij.

In doezelig lichten kwam het lieve beeld schemeren tusschen de grijze donkerheid, en hij dankte God dat er nog menschen waren die zijn trachten begrepen...

O dat novisken! Hare nabijheid gaf hem zoet innig genot, daar voelde hij zich ontheven van al 't geniepig, aardsche gedoe, dan zweefde zijn geest in zonnelanden, waar 't eeuwig zomer was...

In genoeglijk peinzen sluimerde hij in...

Bij 't schoone morgenworden wandelde hij langs de vesten, biddend in zijn dik brevier, wijl hij de versche zomerlucht, koelig-ritselend uit de boomen, gezapig insnoof.

Uit de spitse, vergroende schouwpijpkens van 't Begijnhof stegen keerserecht de bonte smoorwolkskens omhoog; en van den anderen kant zat een visscher in zijn bootje op

de Nethe, en in de malsche beemden waren de boerkens aan 't wrochten.

Als 't verder dag werd, en de zon weer danste in den blauwen hemelkoepel, ging Pastoorken zijn mis lezen; en daarna kwam 't novisken en herbegon het werk van daags te voren.

Hij lei de blijkleurige toetsen op het doek, een voor een, met zekere hand; 't ging traag vooruit, en als de dag wegdraaide en de avond viel, was 't haast niet zichtbaar wat er bijgekomen was; 't kwam nu en dan een pleksken, maar dat pleksken was levend, heilig-schoon...

En de schoone zomer blaakte in zijn fellen gloed en deed heel de natuur zingen een machtig lied van overdanen wellust. 't Wondere hoofd stond veerdig, midden in een lauwe lijning van tintelende wolkjes: 't was Sinte Begga uit het vizioen, 't was de heilige die hoog bij God troonde in de zalige omgeving van zingende engelen; 't was een ongemeen genieten in die diepe oogen, en zalige vredelach op de ronde lippekens.

En uit het witte plooiige kappeken keek het lieve gelaat de wijde wereld in, omringd van donzig-zachte luchten, en wachtend op het snarenspel der vele engelkens.

Morgen zou pastoorken den gouden lichtkrans om haar slapen leggen, en dan zouden andere dagen komen, eindig vele, om serafijnen te toetsen rond de Heilige.

En de avond zonk, als een vaag geel licht in 't Westen weg en de nacht kwam...

Lier. JOZEF ARRAS.

ONZE JONGE KRACHTEN

Ik heb geschreven over jonge poëzie ; nu zou ik het geerne doen over jeugdige muziek, en wel van de allerjongste, — frisch, geurig, met al den glinsterenden dauw van den dageraad op de knikkende bloemekens.

Muziek van Lod. De Vocht, — zij klinkt als de kwetterende morgengroet der kwinkeleerende vogelen, de blijde opkomende zon te gemoet ; als de gewijde zang der klokken in 't maagdelijk uur van 't Angelus ; als 't onschuldig gefazel der reine kinderziel. Niets gezocht, niets gekunsteld in die kunst, maar de rijke uitstorting van een rijk gemoed. Hoe is hier alles echt Vlaamsch, zingend het volle, schoone leven van den Vlaamschen aard : malsche vruchtbaarheid, sappige weelde, geurig-kleurige golvendeining, opwelling van gezonde en diep-gemeende gevoelens. — Van Benoit stamt deze kunst af, maar niet door navolging : alles is hier oorspronkelijkheid en oprechtheid van opborrelende jeugdige geestdrift. Neen, door de echtheid zelve is deze kunstopvatting verwant aan die van den eersten Vlaamschen meester; want hoe hevig men het ook betwist hebbe : er bestaat eene Vlaamsche muziek, zoo goed als eene Vlaamsche schilderschool, als eene Vlaamsche letterkunde. Wat is de kunst, zoo niet de uitstraling van een temperament, van een hart, van een ziel? En een volk heeft ook een ziel. Daarom vinden wij bij De Vocht, zoo goed als bij Benoit, die breede grootsche lijnen, zoo indrukwekkend in hunne eenvoudigheid ; dit rijke palet vol fleurige kleuren ; dit echt-gezonde van den malschen grond, van den onvervalschten Vlaamschen aard.

Niet dat de techniek ontbreekt : integendeel stevig en ijzervast staat de muzikale structuur, met misschien hier en daar wat overdaad van weelderigheid — de jaren zullen van zelf aan de ondervinding toelaten de noodige snoeiing te brengen. Talent is in ruime maat aanwezig, maar nevens het aangeleerde wat rijke grond van ingeboren vaardigheid, gloeiende geestdrift, alles meeslepende overtuiging !

Want eene natuur is deze kunstenaar, gelijk alle begaafden. — Ik spreek niet van het uiterlijke : van den jeugdigen blos die dezen jongen vorst, dezen jongen god siert ; maar van het innerlijke : van het blank maagdelijke dezer ziel, nog ongerept kuisch, van het fier ridderlijke van dit gemoed, zoo echt mannelijk. En dát klinkt in zijne muziek ; dat geeft haar die jeugdige bekoorlijkheid, die opbeurende frischheid.

Zoo goed als ik in Hammenecker den priester-kampioen der Hooge waarheid en Gewijde schoonheid wilde begroeten, zoo zeer houd ik er ook aan een huldegroet te sturen aan dezen jongen, aan dezen stouten en edelen, die met fieren zwaai den schepter in handen neemt van de meest koninklijke der kunsten: de zoete veredelende, verheiligende zangkunst — de muziek.

Deze korte regelen werden geschreven ter aanleiding van het Concert van den 10en Juni, in de Koninklijke Harmonie, te Antwerpen. Daar was heel het tweede deel gewijd aan werken van L. De Vocht. Ziehier het programma:

1. SINFONIE (Ontwaking). — 2. HERDERSWIJS voor Engelschen hoorn. — 3. A. AVONDSCHEMERING (Symphonisch gedicht) B. PASTORALE — 4. LENTEMORGEND.

Aan het eerste stuk heb ik verweten eene al te groote weelderigheid van orkest-effekten, misschien toe te schrijven aan het onvoldoende der uitvoering — de toondichter moest op twee korte repetitiën het zeer moeilijk stuk laten aanleeren; — maar de warme gloed der jeugd is overal aanwezig, en wie zou klagen over uitbundigen rijkdom?

Van de kleinere stukken is echter niets dan goed te zeggen: het zijn perelen van echte, innige poëzie. Hoe zoet, hoe warmstreelend zingt de Engelsche hoorn in die HERDERSWIJS, die in 't gedacht van den toondichter eerder *Paaschdageraad* zou moeten heeten! De twee volgende stukken met viool-solo zijn ook in dien trant van gevoelvolle uitborreling uit het hart, van gezonde levensvreugd. In den LENTEMORGEND komt weer het orkest alleen aan het woord en juicht zijne levensblijheid, zijne levensvolheid met kloeke fierheid uit.

Hoe jammer dat zulke jonge krachten niet, met de noodige voorbereiding, hunne werken ten gehoor kunnen brengen! Leefde nog, gelijk ten tijde van Benoit, de muze der muziek, dan mocht men zoo iets verwachten...

Sprekend van Benoit, welk zijn die geruchten die door de lucht waren? Wat heb ik hooren vertellen, als zou vóór 't Lyrisch tooneel — al uitsluitelijk Fransch in zijn architectuur — een Fransch-opgevat standbeeld, naar uitspraak van een uitsluitend Fransche jury, den stoeren Vlaamschen meester verheerlijken? IJdele praatjes zijn dat zeker: ons Vlaamsche volk heeft te veel gezond verstand, te veel kloeke fierheid om aldus den roem van een zijner befaamdste zonen te vertrouwen aan den wuften zin onzer zuiderburen.

Antwerpen, 22 Juni 1908. M. E. B.

HISTORISCHE KRONIEK

OVER VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS

En wel bepaald een nauwer inkijken, stuksgewijze, van eenige werken, die we in de vorige *Kroniek* enkel bij naam en datum vermeldden.

De middeneeuwen komen voorop met Dr LEO VAN DER ESSEN. Zijne *Etude critique et littéraire sur les Vitæ des Saints Mérovingiens de l'ancienne Belgique* (1) vormt een lijvig boekdeel van XX-448 bladzijden ; zijne *Etude d'hagiographie médiévale*, overdruk uit de *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* (2) beslaan op hunne beurt 92 bladzijden eenigszins kleineren druk ; daarbij vallen aan te stippen zijn opstellen over *Geschiedkundige heiligenlitteratuur*. I. *De H. Willibrordus en zijne levensbeschrijvingen* (3). II. *De H. Amandus, Apostel van Vlaanderen* (4), in wijlen — lacy ! — de *Geschiedkundige bladen*. Gezamenlijk — gezien den betrekkelijk korten tijd die er aan werd besteed — een reuzenarbeid, waarvan de waarde niet licht te overschatten valt. Tot in bijzonderheden die werken ontleden, kunnen we niet ; ze zijn overigens bestemd voor het studeervertrek der hooger ontwikkelden, niet voor de leeskamer van het groote publiek. Maar hun nut en strekking bekend maken, liefst nog met 's schrijvers eigene woorden, past teenemaal bij den aard van ons overzicht.

Wat is een *Vita*? Wat nut kan zij opleveren voor de geschiedenis ? Welk zijn de *Vitæ* door VAN DER ESSEN bestudeerd ? Welk is zijn methode en welk zijn zijne besluiten ?

Eene *Vita* is het levensbericht of het zoogezeide levensbericht van een heilige. Ik zeg het wel : het levensbericht of het zoogezeide levensbericht. Want vaak gebeurt het, dat er van al de dingen die omtrent den titularis verhaald worden, weinig of geene zijn die waarlijk met zijn daden of handelingen iets heb-

(1) *Université de Louvain, Recueil de travaux publiés par les membres des Conférences d'histoire et de philologie*, fasc. 17. Leuven-Parijs, 1907.
(2) 3e reeks, bkd. III (XXXIII der gansche verzameling). Leuven, 1907.
(3) *Geschiedkundige bladen*, bkd. I (1905).
(4) *Ibidem*, bkd. II (1906).

wij de volgende gegevens over inleiding en methode van het boek.

» De studie vangt aan met de heiligenlevens van het bisdom Luik, omdat op dit grondgebied de oudste hagiographische teksten ontstonden. Uit hoofde van denzelfden regel volgen dan de *Vitæ* der heiligen der bisdommen Kamerijk-Atrecht, Doornik, Térouanne en Utrecht. Die verdeeling, op aardrijkskundige begrippen gesteund, is gemakkelijk te rechtvaardigen. Ieder bisdom biedt inderdaad een stel *Vitæ*, die onderling literarische *cyclussen* uitmaken. Die cyclussen, op weinig uitzonderingen na, overschrijden de grens niet van het bisdom waar zij ontstonden, anders gezeid : de literarische cyclussen der hagiographie van het bisdom Doornik, bij voorbeeld, zijn teenemaal anders dan die der naburige bisdommen. In de bijzondere studie van iedere reeks hagiographische teksten betreffende denzelfden heilige, wordt steeds begonnen door een critisch opgestelde biographische schets, tenzij, bij gebrek aan historie, enkel de legende kan aangegeven worden. Vervolgens wordt onderzocht de *middeneeuwsche hagiographie* van den Merovingischen of zoogemeend Merovingischen heilige, met andere woorden : niet alleen wordt er gelet op de oudste *Vita*, die overigens zeer zelden in het Merovingisch tijdvak te huis hoort, maar op de elkaar volgende middeneeuwsche herknedingen dier oorspronkelijke *Vita*. Bij dit uitgebreid onderzoek komt noodzakelijk de denkwijze te pas van geleerden die vroeger die zaken behandelden. Op gevaar af het verwijt op te loopen bekende waarheden te herhalen, hebben wij gemeend — het is immers de schrijver die spreekt — die denkwijzen te moeten aanhalen, te bestrijden of te bevestigen. De lezer kan er enkel bij winnen : een nauwkeurig begrip der problemen, die bij de studie van elke *Vita* thuis hooren, en een volledig overzicht van het onderwerp vloeien er uit voort, benevens een besparing van tijd, vermits de gebruiker, om het verschil onzer besluitselen met dat onzer voorgangers te kennen, niet meer tot hunne werken hoeft terug te keeren. Voor de volgorde bij de studie van al de *Vitæ* der heiligen van een zelfde bisdom, steunen wij ons op de waarschijnlijke tijdsorde : de heiligen, wier *Vita* het eerst bekend is, worden eerst bestudeerd ; deze, wier oudste levensbericht tamelijk laat werd opgesteld, komen

patrimonium van een heilige, maar enkel afzonderlijke brokken, die een eigen onderzoek vereischten. Wij noemen op : *La plus ancienne Vita de S. Bertrin de Malonne ; les biographies de S. Mommelin ; les biographies de S. Monon ; les biographies de S. Bavon ; les biographies de S. Foillien ; les biographies de S. Maxellende ; l'hagiographie des SS. Winoc, Omer et Bertin ; la biographie de S. Silvin.*

achteraan. Alzoo kan men, bij geval van evolutie, beter den gang der ontwikkeling vaststellen en de kenteekenen der verschillige tijdperken nader onderscheiden (1) ».

En nu de besluiten. Ze zijn tweeërlei, de eene van bijzonderen, de andere van algemeenen aard. De eerste worden in onderhavig werk geleidelijk aangegeven en in een prachtige stamboomtafel, bij het einde, om zeggens aanschouwelijk voorgesteld; tot eene samenvatting in dit overzicht leenen zij zich niet. De tweede zullen door Dr Van der Essen in een nieuw boek worden uiteengedaan. De hoofding van dit boek *La formation et le développement de l'hagiographie mérovingienne en Belgique*, volstaat om zijn inhoud te kenschetsen: de belangrijkste besluiten ten opzichte der letterkundige geschiedenis zullen er in betrekking gebracht worden met de ontwikkeling van eeredienst en wijdienstwezen. In afwachting dat we dit tweede deel later bespreken, laten wij wijzen op de hooge waarde van het eerste. Nauwkeurige en volledige bibliographische opgaven, onberispelijke citaten en gezonde kritiek maken het tot eene mijn van onuitputbare gegevens voor de litterair-godsdienstige geschiedenis onzer Belgische middeneeuwen. Daarbij zal niemand die nog een biographie onzer Merovingische heiligen, zij het dan ook tot welk doel, wil opstellen, mogen nalaten het boek van Van der Essen te lezen en uit te pluizen, wil zijn werk niet bij voorbaat tot veroordeeling verwezen zijn.

Met E. Gossart gaan we over tot den Spaanschen tijd. Zijn boeken dragen den gemeenschappelijken titel : *Espagnols et Flamands au XVIe siècle*, en heeten dan ieder op zijn eigen : *L'établissement du régime espagnol dans les Pays-Bas et l'Insurrection* (2) en *La domination espagnole dans les Pays-Bas à la fin du règne de Philippe II* (3).

Hoogst belangrijk zijn beider werken voor de geschiedenis der XVIe eeuw, want zij voeren eene nieuwe manier van beschouwing en behandeling in voor dat boeiende tijdperk, en inderdaad Gossart zegt het zelf : Indien men spijts uitgebreide studiën tot nu toe nog zoo weinig klaar ziet in de gebeurtenissen van toen, « c'est qu'on a trop exclusivement envisagé le côté religieux de la lutte ; on n'a guère vu en Philippe II que le champion du catholicisme ; on n'a pas tenu suffisamment compte de la place que les Pays-Bas occupaient dans le système de sa politique générale (4). » Dit nu juist is het wat de schrijver

(1) *Etude critique*... blz. XVII-XVIII.
(2) Brussel, 1905.
(3) Brussel, 1906.
(4) *L'établissement*...., blz. V.

naar een stevig plan vol regelmaat en klaarheid handelt het opvolgenlijk, eerst voor het consulaat, daarna voor het directoire en het keizerrijk, over de grondwettelijke inrichting, de wetgevende. de uitvoerende en de rechterlijke machten, de plaatselijke instellingen, de openbare financiën, de publieke vrijheden, het onderwijs, de eerediensten en de weldadigheid. En telkens steunt de schijver bij zijn uiteenzetting op oorspronkelijke bronnen en teksten, die hij niet zelden ten koste van vele opzoekingen zoowel in de archieven van Parijs als in die van Brussel heeft te vinden gehad. Zijn boek is een standaardwerk dat in zijn aard niet zal worden overtroffen. Het is daarbij als de middenbrok van eene juridische vaderlandsche trilogie.

Inderdaad, *Les institutions francaises de 1795 à 1814* is het vervolg van de *Histoire politique nationale* (*origine, développement et transformation des institutions dans les anciens Pays-Bas*) van wijlen E. Poullet — Prosper's vader — (1) en de voorlooper van een derde werk, reeds in voorbereiding, dat handelen zal over de veranderingen sinds 1814 tot heden ondergaan door de instellingen, die wij binst de vier vorige lustrums van Frankrijk ontvingen. Van af de vroege middeneeuwen tot op den dag der Fransche omwenteling hadden onze instellingen zich nagenoeg natuurlijkerwijze geleidelijk ontwikkeld ; iedere vreemde overheersching had wel iets van het hare met of tegen dank opgedrongen, doch den ouden vaderlandschen geest had zij nooit teenemaal ten onder gebracht : veel werd steeds geëerbiedigd en veeleer was er steeds van hervormen — ook wel vervormen — niet zoozeer van vernietigen spraak geweest. De Fransche overheersching echter brak alles af en bouwde van den grond af aan een gansch nieuwbakken iets. Daarom was E. Poullet in zijn *Histoire politique nationale* bij het einde der XVIIIe eeuw blijven staan, verklarende dat er een zelfstandig werk noodig was voor de studie der herinrichting van de maatschappij. Dat zelfstandig wërk brengt ons heden zijn zoon, en tevens belooft hij ons het vervolg voor morgen. Want onze juridische geschiedenis eindigt niet in 1814. Vooraleer grondig te worden gewijzigd na de Belgische omwenteling, hadden de door Frankrijk opgedrongen instellingen reeds eene eerste en zeer merkelijke verandering ondergaan tijdens de vereeniging van België met Holland : binst die vereeniging, hoezeer ook de overmacht van het Noorden te voelen was, waren we toch geen gewonnen en verwonnen land meer, en de nationale geest van

(1) Bkd. I, Leuven, 1882, Bkd. II, Leuven, 1892.

vroeger, met zijne groote eigenzinnigheid en zijn drift naar eigen vrijheid en meesterschap, kwam weer sterk naar boven. In 1830 triomfeerde hij, en bleef de Fransche wetgeving dan ook tot grondslag dienen voor onze Belgische instellingen, dan werd zij toch teenemaal aangepast aan ons eigen karakter; sindsdien ontwikkelt zij voort op eigen voet en ondergaat geleidelijk verandering en — zoo is het toch immer gemeend — verbetering naar gelang de tijden het meebrengen.

Als we de hoedanigheden nazien van de *Institutions françaises de 1795 à 1814* dan kunnen we niet anders wenschen, dan spoedig de *Institutions belges de 1814 jusqu'à nos jours* te mogen begroeten. De voltooiing van het meesterwerk, waaraan vader en zoon hebben gearbeid met gelijken arbeid en gelijke bekwaamheid, zal eene der onsterfelijke bijdragen zijn die de vaderlandsche geschiedenis aan het leeraarskorps der Leuvensche Alma Mater zal te danken hebben.

Van der Essen, Gossart en Poullet hebben we even doorbladerd. Het *omne trinum perfectum* der ouden zou ik echter niet durven toepassen op mijne huidige kroniek. Nog van vele werken zou ik dienen te spreken, ook van sommige die ik in de notas van mijn Februari-overzicht niet heb vermeld. Als daar: R. Lemaire, *Les origines du style gothique en Brabant, Bkd.* I. *L'architecture romane* (1) en X. Smits, *De Sint Janskerk van 's Hertogenbosch* (2). Kunsthistorische werken liggen echter minder in mijne bevoegdheid, en wellicht kan een ander genoemde boeken, te gelijk met de *Grondbeginselen der bouwkunst* van A. Van Houcke, door het *Davidsfonds* uitgegeven, wel even aan de *Warande*-lezers voorstellen. Iets dergelijks geldt voor de biographieën aan Frère-Orban en Malou, door Hymans en Bn de Trannoy: ik durf het niet mij met mijn kortjarige politieke ondervinding van de beoordeeling dier werken te wagen. Stouter zou ik zijn voor het boek van Terlinden betreffende Koning Willem I van Holland; maar daar kom ik wellicht op terug, wanneer ik eens de gelegenheid heb min of meer uitvoerig te gewagen over 's Pauzen Archief in het Vatikaan. Die gelegenheid zal, met Gods hulp, zoo lang wel niet uitblijven: kortelings toch hoop ik de lezers van *Dietsche Warande en Belfort* in kennis te brengen met het *Belgische Instituut voor Geschiedenis te Rome* (3), en dan wil ik, van het

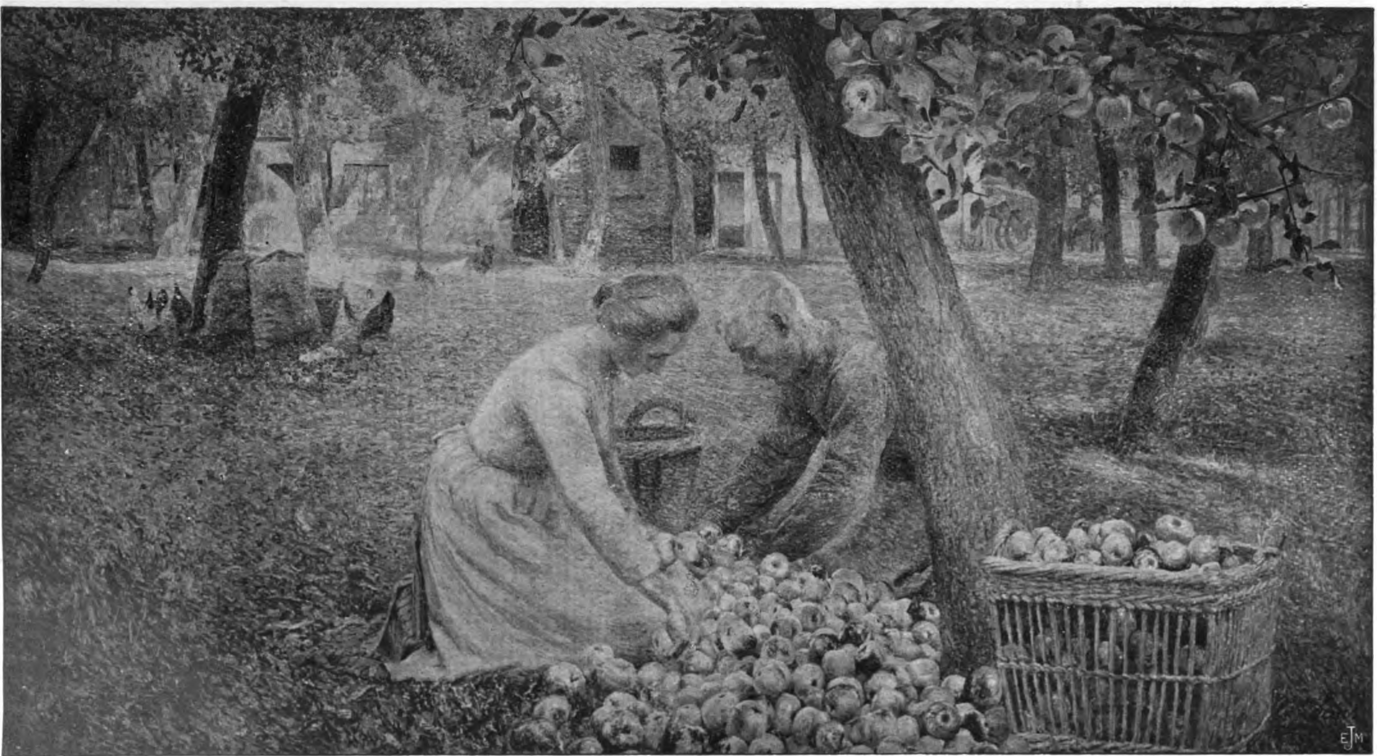
(1) *Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie de Université catholique de Louvain.* Brussel, 1906.
(2) *Ibidem*, 1907.
(3) Een officieelen Vlaamschen titel ken ik voor die inrichting niet; vroeger heb ik wel eens vertaald, ook is dit tijdschrift, door *Belgische School van Geschiedenis*. Doch naar het schijnt had ik het mis op niet slaafscher om te zetten. Wellicht ware het beter het *Institut historique belge* ook in onze taal maar te bezigen.

bekering van Dr Gerard Brom (1), dat spijts eenige misschien stoute stellingen rijk is aan stevige documentatie en nieuwe gegevens: geheel de psychologische ontwikkeling van Neerlands grooten dichter staat er geschetst in keurige taal en de lezing van het boek mist geene aantrekkelijkheid. Als proefschrift van een aspirant-doctor in letteren heeft het heel wat te beduiden. Overigens is het geene rariteit bij onze Noorderbroeders proefschriften te zien verschijnen van hooge waarde, en ook te dien opzichte staan wij, Vlamingen, weer wel bij hen achteruit. Gelukkig zullen we in 't kort mogen wijzen op den *Albrecht Rodenbach* van Leo van Puyvelde en den *Erasmus* van H. De Vocht, die vroeger hunnen autours de doctors-waardigheid bezorgden. Doch hier dreig ik uit de geschiedenis in de letterkunde te vallen waar ik geen vasten grond heb, en daarom sluit ik maar liever deze kroniek met een *punctum*.

Dr A. Fierens.

---

(1) Amsterdam, 1907, E. Van der Vecht.

Met vriendelijke toestemming van den heer G. Van Oest

EMIEL CLAUS. — BOOMGAARD IN VLAANDEREN (1901)

KUNSTKRONIEK

EMIEL CLAUS, BRUSSEL, KUNSTKRING 14-31 MAART.
FRANS COURTENS, ANTWERPEN, FORSTZAAL 2-14 APRIL.

Twee schilders van het Licht, — Is dat geen beter naam, dan het altijd vage Luministen? — Bovendien Claus is misschien, Courtens is nooit een eigenlijk gezegde Luminist geweest,— al heeft hij louter Licht geschilderd, tenzij men, zooals enkelen doen, ook Rembrandt en de Marissen tot de luministen rekent. Voor mij heeft het woord geen aangename klank, ik breng het altijd in verband met neo-impressionisme, met Seurat en Signac en van Rysselberghe, hoewel de laatste, niettegenstaande zijn goocheltoeren, toch altijd een groot kunstenaar blijft;... zoo iets als een opera-apotheose, veel blond-blauw, rose en heel licht groen en goud, loovertjes en klatergoud en vòoral de stippel-methode, 't welk voor mij blijft een irritant procédé, al zijn er wel die hebben gestippeld zonder irritant te zijn... Overigens is dit alles een mode, een mode, die voorbij zal gaan, die al aan 't voorbij gaan *is*; de groote jonge Antwerpsche school, die onze hoopvolle aandacht meer en meer gaat vragen en die het vorig geslacht in de schaduw laat, stippelt nooit.

Claus heeft wel eens, toch niet al te veel gestippeld, zooals Edmond Verstraeten stippelt, bijna zonder dat men 't merkt. Irritant wordt hij nooit. Hij deed 't, zooals hij alles doet met groote virtuositeit. Ik houd echter 't meest van den Claus van het *Picnic*, het *Hanengevecht* en de *Vlaswiedsters*, toen hij nog niet was zóo virtuoos.

Claus is soms een virtuoos, Courtens is altijd de Zanger, de Zanger van den Nederlandschen grond... Want zijn kunst strekt zich uit over de beide Nederlanden en over de grenzen komt zij nooit. Evenals de groote Vlaming Jordaens en de groote Hollander Rembrandt, is hij geloof ik nooit in Italië geweest. In ieder geval hij heeft Italië nooit geschilderd. Claus is wél, nu onlangs nog, in Italie geweest en had op deze laatste tentoonstelling in den Kunstkring een twintigtal impressies meegebracht van Venetië, van de Lagune, die George Eeckhoudt in *Onze Kunst* een gloeiende dithyrambe hebben ontlokt... Die impressies waren overbluffend! — rose, goud, blauw, alles van een héel licht palet geschilderd, in yle nevelen, in vlottende waduwen, — opdeinend,

digheid van de licht-blauwe, bijna witte lucht, van de uiterst teere wolkjes, als donsjes. Dat is de eenvoudige, eerlijke, ware Claus, zooals God hem heeft geschapen, het kleine vlasharige boerenjongetje dat, volgens Camille Lemonnier, « avait sous les yeux, dès l'âge tendre, les claires eaux, les grands ciels et les labours qu'il peindra plus tard. »

Want Claus is, als zoovelen onzer schilders, een boerenkind, zijn ouders hadden een pottenwinkeltje bij de Leye, waar hij liep rond te spelen en te spijbelen (1) met zijn vriendjes, tot hij opgemerkt werd door Peter Benoit. Hij was toen loopjongetje bij een banketbakker, wat een vak schijnt te zijn bevorderlijk voor kunst. Hij begon toen al een beetje met verf te kladden. Op aandrang van Benoit ging hij naar Antwerpen, waar hij bij den ouden Geefs in de leer kwam en al vast, om dadelijk zijn kost te verdienen, Heiligenbeeldjes beschilderde, die Geefs verkocht; 's avonds teekende hij naar « plaaster » in de Academie.

Maar « een dag », zooals de Transvaalsche boeren zeggen, begon 't hem te vervelen en liep hij weg, naar een *classe de Nature*, waar een meester van naam voorstelde om hem te doen teekenen naar levende modellen... honden, die levend aan een ladder werden gehangen, afgenomen als ze nog warm waren en zóo in de gewenschte houding gelegd.

Claus vond dit een griezelig procédé en liep wéer weg.

Toen werd hij voorgedragen voor den prijs van Rome, maar hij had in den prijs van Rome geen zin; de prijzen van Rome mislukken dikwijls « il allait passer des heures au port, regarder manœuvrer les équipes, débarquer les émigrants, crever la bourrasque des ciels d'octobre par-dessus la Tête de Flandre. Après de tels spectacles, il ne peut plus se résigner à traiter le sujet du concours dans sa banalité conventionnelle et quitte l'académie. Il est libre, il suit son instinct, il expose pour la première fois à Gand, son portrait du sculpteur Joris est remarqué. » Een tijd lang heeft hij te Antwerpen gewoond, waar hij het atelier had, waar Hendrik de Braekeleer zoo lang geweest is. Hij heeft een reis door Spanje en Marokko gemaakt, waarna Verlat hem een tijd lang beïnvloedde « et l'incitait à une peinture âpre, découpée et lapidaire... » Een veelbewogen, uiterlijk veelbewogen leven — innerlijk wel — heeft hij niet gehad... gelukkig de menschen die geen geschiedenis hebben. In 1887 trouwde hij.

(1) Van school wegblijven.

« Entre la rivière et la chaussée un pavillon de chasse gardait un air de mystère sous ses hêtres et ses châtaigniers. » (Zie Maison *Zonneschijn* 1899, Luxemburg, Parijs). Hij huurde 't eerst, kocht 't later, vergrootte het, hij woont er nog. Dat teekent den geheelen man « Zonneschijn » ! 't Is een zonnig-blonde man met een zonnige kleine blonde vrouw... En toch, hoezeer van 't Noorden zijn uiterlijk ook schijne, hij zou geen Noorderling, geen Hollander kunnen zijn. Hij is veel meer zuidelijk dan Courtens, al heeft Courtens donkere haren... Claus is als een blonde Italiaan.

« So tell her swallow, thou that kwowest each
That bright and fierce, and fickle is the South
and dark and true and tender is the North... »

Courtens en Claus, zóo hebben ze dikwijls samen in de *Vlaamsche School* gestaan. Courtens « dark, true and tender ». Hiermee wil ik nu niet zeggen dat Claus « fierce and fickle » is. Ik had hem vroeger al eens gezien in Holland op de Rembrandt-tentoonstelling en herkende hem van zijn portret. Dat voor in het boek van Lemonnier lijkt heel goed, al is hij een beetje ouder geworden. Hij is ook niet groot, heel lenig en bewegelijk. Zijn figuur is als van een man van dertig jaar; 't gezicht, de nek vooral, is bruin gebraden en, zooals bij landlieden, sterk gegroeid. Toch heeft hij niets boersch, maar iets heel gentlemanlike- en gedistingeerds. Ik sprak hem niet aan omdat hij er zoo moe uitzag en erg door een paar Amerikanen werd geëmbêteerd. Hij had een buitengewoon aangename stem — voix de charmeur — en sprak rap, rap, rap... yes, yes, yes... ik geloof niet dat hij heel veel meer Engelsch kende. De Amerikanen, met lange, goudgevulde tanden radbraakten Fransch.

Zijn vrouw is een lief vrouwtje, ook héel blond, fijntjes en teertjes als een Dresdensch porceleinen poppetje, toch sterk door de zon gebrand en gezond, met een klein, parmantig, grasgroen hoedje.

Dit is voorloopig al wat ik van Claus heb te vertellen, later als ik hem in zijn huis te Astene bezocht heb, kom ik nog eens op hem terug. *Ik* houd persoonlijk meer van Courtens, over hem en zijn tentoonstelling geeft onderstaande den korten indruk weer.

Courtens is van 2 tot 14 April in de Forstzaal geweest met 38 van zijn stukken, die eigenlijk alle meesterstukken waren uit verschillenden tijd en hoewel wij de meeste kenden — *zijn* kunst verveelt toch nooit. Hij had veel verkocht, in aanmerking genomen de slechte tijden en de — voor België — tamelijk hooge prijzen die hij vraagt.

't Antwerpsche Museum kocht, zooals ik uit goede bron vernam, 't prachtig boom en boschgezicht, dat hij op 't buiten van Jhr Bernaert heeft geschilderd en waar hij den laatsten tijd scheen 't mij, nog in veranderd had — 't verschiet was nog waziger geworden. De *Besjes* (Vieilles de Schiedam) het mooiste stuk dat hij ooit schilderde, is nog zijn eigendom; dat hoorde nu eigenlijk t'huis in een Hollandsch Museum, omdat 't zoo'n innig Hollandsch stadsgezicht is, ook wat opvatting aangaat en kleur, vermalscht door Vlaamsche sappigheid en Vlaamsche verve; de Hollanders zijn echter zoo onuitstaanbaar eigengerechtig en eigenwijs, dat ze bijna uitsluitend van Hollanders, desnoods van Franschen en Engelschen, maar bijna nooit van Belgen koopen, of liever ze koopen niet — ze krijgen 't graag cadeau en als er dan een mooi stuk of een collectie naar 't buitenland, 't eeuwig opslokkende Amerika gaat, beginnen ze luid te jammeren. Bijna de heele Kann-verzameling te Parijs is nu weêr naar Amerika verhuisd.

Bizonder onderscheidden we onder de minder bekende doeken: *Voor 't Onweer,* geweldig en toch niet overdreven van kleur, *In de Branding, Slecht Weder voor Ostende,* misschien onbewust eenigszins Marisachtig, *Maneschemer,* een juweel, *Morgen in de Kempen,* de *Schuitjager,* heel stout van kleur en *Regenzon in de Duinen,* een heel eigen kijk op 't blonde Hollandsche landschap, ook Hollandsch van toon; dan de prachtige *Molen* tegen den dalenden gloed van de ondergaande zon en 't groote Drentsche landschap met schapen, waarover ik 't in mijn groot Courtens-stuk al heb gehad.

Courtens heeft tegenwoordig ook een huis te Brugge, waar hij bijna altijd is den laatsten tijd — ik heb hem in een glimp gezien, hij zag er goed uit, alleen een beetje ouder geworden.

De overige doeken liet ik onvermeld, omdat ik ze den laatsten tijd herhaaldelijk in de *Warande* had behandeld. In mijn verslag over de drie jaarlijksche, kom ik nog eens op hem terug. (1)

26 April 1908. A. W. Sanders van Loo.

(1) Ten gevolge van een vergissing, werd dit stuk voor den grooten tekst bedoeld in de kroniek geplaatst. In een kroniek had echter niet mogen ontbreken: « Kunst van Heden », (onvergelijkelijk schoon), de « Lentetentoonstelling te Brussel, de Drie jaarlijksche » alhier, den Dood van Jef Lambeaux en de plotselinge ziekte, (naar ik hoor) van onzen armen, lieven Luyten; maar — aufgeschoben, ist nicht aufgehoben — hierover dan de volgende maal. A. W.

BOEKENNIEUWS

AAN LAGER WAL, door FRITS LEONHARD, Rotterdam W. L. & J., Brusse, 1907, 247 blz. Pr. fl. 2.40.

Op de eerste bladzijde lees ik dat van Frits Leonhard vroeger verscheen: *Het Knechtje*, *Kleine Bandeloozen*, *Emigranten*, (tooneelspel). Van dat alles heb ik niets gelezen, maar 'k zal het lezen zoogauw het me onder de oogen komt. Want getuige deze roman « Aan lager Wal », is Frits Leonhard voorwaar de eerste de beste niet.

Algauw is de inhoud gegeven van 't eenvoudige boek. Mijnheer Kwik in de overtuiging van zijn talent meent zich als parasiet op de maatschappij te mogen neerzetten en geraakt zoover dat hij met vrouw en kinderen er uit wordt geschopt.

Naar mijn bescheiden meening zijn er aan dit boek nogal eenige gebreken:

1°) De karakteriseering van Vrouw Kwik mist logische eenheid, en wordt alzoo onmogelijk of toch zeer onwaarschijnlijk. De laatste helft der dramatiseering van 't verhaal berust op een sulligheid van 't mensch die we haar in 't 1e deel volstrekt niet kunnen aanzien: Dit kindsch- willooze- lijdzame- menschje is immers dezelfde niet meer « die haar man wel door mekaar had kunnen rammelen » of die 't ontschieten kon met « Verrek, treiter van een vent! »

2°) Het 3e hoofdstuk: Een schooljuffer in wording, is zeer vervelend, om de matheid van de stof zelf en om die van den stijl (de schrijver werd moe en misschien zijn eigen onderwerp een beetje beu.) Daarbij de telkens weerkeerende on-levenswaarheid van die klas-tooneeltjes: straatschavuiten, anders uitstekend getroffen, die daar zitten als sanctjes als juffer hun kleurpapiertjes geeft om te fröbelen. Enfin, dit hoofdstuk is voor de 3/4 verdunde tendenz.

3°) Een organische fout van 't heele werk schijnt me te zijn dat de dingen, die nochtans altijd op een zelfde psychologisch plan liggen, niet immer door dezelfde oogen worden gezien, om de beurt immers door de oogen van Kwik's dochtertje en door schrijvers oogen zelf. Dat kan voor de oppervlakte van 't werk tamelijk onverschillig zijn, maar de zielkundige lijn, die anders wel stevig ware geweest, is er door geknakt.

Na deze grieven heb ik niets meer dan lof voor dit merkwaardige boek.

De figuur van Mijnheer Kwik meen ik nagenoeg iets eenigs te zijn in onze oudere en jongere romanliteratuur. Bij onze ouderen buiten Beets vind ik niets zoo realistisch sober, wars van romantische aandikking, in alle bijzonderheden uitgewerkt,

en bij de modernen gaat alles te koortsig ofwel te zenuwachtig-angstvallig om een type als dit voor te brengen niet vluchtig en ook niet vervelend. Hier krijgen we een gezegende middenmaat: genoeg en niets te veel, Thackeray kon dat zoo en Dickens ook, en Balzac natuurlijk. Er is wezenlijk iets van Balzac's kunst in deze vaste, verrassend-levendige, alles-gevende en toch knap gedrongene teekening. Zoo meesterlijk ware deze Kwik in zijn lummelsluie zelfzucht als Grandet in zijn gierigheid, bleek niet uit het geforceerde van zekere trekken dat Leonhard nog niet heeft dien genialen dóórkijk van den Franschen meester in de diepste levensdiepten. Toch zou 't me niets verwonderen dat binnen jaren Leonhard's held in onze letterkunde geldt als een blijvende type van hen die op hun zeven gemakken door 't leven heen willen al was 't over lijken.

Hij is van alles, mijnheer Kwik: pianomeester, sigarenhandelaar, declamator, teekenaar, schrijver, dichter, fröbelonderwijzer, filosoof natuurlijk ook; en hij is eigenlijk niets anders dan een verwaand- verloopen vadsigaard. En 't is er een met vrouw en kleine kinderen.

Sedert lang verdient hij geen cent; zijn vrouw, een slaafje van een mensch, vindt het middel om buiten haar zware huistaak soms iets te winnen. Maar niet zoogauw is dat geld in huis of Kwik klauwt het in zijn zak, en 't moet op in sigaren, en in godweet wat, terwijl er thuis geen eten is. Als 't op is komt hij terug, om, hij, de denker, zijn vrouw haar domheid te verwijten; om haar te beduiden dat, ondanks al zijn herseninspanning de boel verkeerd loopt door haar schuld en door die van zijn hebzuchtige vrienden en door die van de heele rotte maatschappij.

En altijd heeft hij nieuwe plannen, die bepaald moeten slagen, en altijd moet zijn gezin verhuizen om te gaan wonen daar waar hij ditmaal een goudmijn heeft ontdekt. Ondertusschen « denkt » en drinkt hij voort, en vrouw en dochter sollen maar verder.

Wat kan hij er aan doen? Met zijn besten wil komt hij er niet, en als hij zich zóó afmat is 't immers toch uit liefde voor zijn vrouw « die hij eigenlijk niet zoo arm had moeten trouwen — zegt hij haar bier-hikkend — want hij kon er wel rijkere krijgen » en uit liefde voor zijn kinderen « die er eigenlijk nooit moesten gekomen zijn ».

Maar de familie van zijn vrouw, die rijke padden uit Amerika, wat voor gladakkers zijn dat? Die stikken hun geweten in 't goud, want ze vergeten hun eersten plicht, die is hun ongelukkige Hollandsche familie te onderhouden. Maar nu is 't geduld uit. Zijn vrouw moet maar dadelijk om geld schrijven, want hij heeft een grootsch plan, en dat zal uitvallen als hij maar bankjes heeft.

Zijn vrouw schaamt zich dood, maar op den duur schrijft ze toch, want er is honger in huis en een kindje bij. De Amerikaansche familie zendt twee aandeelen-coupons. Twee coupons? Wat kan Kwik daarmee aanvangen? De salamanders willen zeker gekken met hem? Nu, hij zal ze gaan uitwisselen. En als de 3/4 zijn doorgefuifd :

— « G'n avond, sprak hij toonloos en plofte neer op een stoel. Even sloeg hij zijn oogen op en maakte een afwerend

gebaar om te beduiden dat hij moê was, moê ! Zijn rechterhand greep in zijn zak en kwam na veel woelen met een smak op tafel terug. Onhandig spreidde hij daarna een hoopje zilvergeld voor zich uit en wezenloos zag hij rond. Werktuigelijk had Nans (zijn dochter) zijn bewegingen gevolgd en staarde naar het weinigje geld dat op tafel lag uitgespreid. Was dat alles wat vader van het gewisselde geld thuis bracht ?

— » Da's geld... geld van de coupons begrijp je, sprak Kwik, versuft naar zijn vrouw ziend.

» Niemand gaf antwoord. Waarom deden ze hun mond niet open nu hij thuis was ? Waren ze van plan stommetje te spelen ? Zijn vrouw was een schalk en Nans was een kleine schalk. Waar was zijn Gloria ? Waar was zijn jongste dochter die als een ster in zijn leven was gekomen en zijn toekomst zou verhelderen ? Waar was zij dan toch ? En zoekend met zijn oogen stond hij op, maar een krampachtig losbrekend snikken van zijn vrouw doorvlijmde zijn versufte hersens en bracht hem in de werkelijkheid.

— » Stil vader, sprak Nans met een vinger op haar mond en wees naar het doode kindje. Zet uw hoed af ! »

Zoo doet Leonhard, als hij een dramatische draad wil te voorschijn brengen in 't episch weefsel waarop Kwik zoo prachtig uitkomt. Wie zal 't hem te onzent afdoen in treffenden eenvoud ?

'k Herhaal het, een boek zonder lawaaierigheid, een zeer ernstig kunstwerk. J. P.

KRUISBLOEMEN door C. Eeckels. — Lodewijk Opdebeek, Antwerpen. Pr. fr. 2.50.

Het titelblad geeft raak de beteekenis weer van dezen tweeden bundel gedichten, van onzen rijkbegaafden katholiek C. Eeckels. Boven het weegekreun der zwoegers, der arme vrouwen dragende in hunne armen tengere-ziekelijke kinders, straalt uit van op den berg het kruis. Onder die zwoegers strompelt mede de dichter van *Kruisbloemen*. Het eerste deel *Processie* genieten we minder om het gemis aan gevoel, maar graag en met medelijdend hart volgen wij den schrijver op zijne kruisbaan bij *den eenige*, den *eenzame*. Wij bidden mee met hem het *Leid ons niet in bekoring*, we genieten zijne *stille uren*, gaan met hem door *de Mei* en plukken de *Kruisbloemen*, om, dan zijn leven te overschouwen in een lied van vergezichten en smartafgronden. *Het Kind*, dat heel juist Eeckels' opvatting en den aard zijner dichtkunst teekent.

« Ik zag het lente worde' in zomerrijpheid bloeien
en leerde 't kind alleen het lied van winterwee
Gij liet uw zonne in 't blauw van klaren hemel gloeien,
en 'k toonde slechts de nacht met zware wolkenzee.
. . . .
En toch wendde ik me, wars van vreugde, naar me zelven,
. . . .
Ik sloot me in dompig hok van 't enge . . . . . .
. . . .
'K ben oud reeds als de grijze in 't woelen dat me omringt.
. . . .

De dichter besluit :

. . . . God
leer mij het vreugdelied van uw millioenen englen.
En lijk ik met mijn kind uw stekelkroon hervlocht,
uit doornen van mijn wee, zal ik U bogen strenglen
van zege uit bloemenpracht. En heb ik nu de tocht
ter Schelderots gedaan, U volgend in de verte,
gebeden bij het kruis, gewacht bij 't grijnzend graf,
eens juicht het alleluia jublend uit het harte,
en wentelt van de groef de zware deksteen af.
Dan zal uit de' ouden mensch weer levensjeugd verrijzen,
in glans van Paschenzon, wier glorie nimmer dooft.
De herfst is zomer dan, en weelge paradijzen
verlokken dan met groen en koelte en sappig ooft.
Dan zal ik in de rust die over erf en wegen
gedaald is op de vlerk van vrede, U beter biên.
Dan is de schrei van nu een dank om grooter zegen,
En zult ge 't bleeke kind in volle bloeikracht zien.
Wordt ras die won'ge tijd? Is 't weenen weeldrig dauwen
op diep gezonken zaad van echte vreugd geweest?
Mijn God, dan bid ik nog, lijk in het felst benauwen,
In 's Vaders naam, en van den Zoon, en van den Geest. »

Zoo bidt de dichter : of hij verhoort is geweest zullen latere bundels leeren, echter denken wij dat het vreugdelied der engelen is gemaakt voor de hemelen, en voor de wereld past, het « *suspiramus gementes et flentes* » zooals de dichter het menigmaal heerlijk doet in zijne bundels *Heimwee* en *Kruisbloemen*.

Niet voor de vreugd *op aarde* is de mensch geboren en ik ben benieuwd te weten welke vreugdeliederen dichter *Eeckels* ons schenken zou : hoogliederen van liefde voor vrouw, voor natuur?

Het gemoed dat hij ons uitzingt schijnt niet bestemd tot het vlindergestoei op bloempjes van een dag of tot vreugdegeschater.

Wij denken veeleer dat hij een zwaarmoedig-diep dichter blijven zal en wij zijn er om den dichter zelf en onze letterkuude niet kwaad om.

Het recht tot bestaan der katholieke smartliteratuur verdedigden wij reeds meermaals en wij bewonderen immer voort « les chants immortels » « qui sont de purs sanglots ».

Dat ik dus Eeckels' gedichten over het algemeen bewonder is licht te gissen : Ik houd meer van de ernstige vaart van den stroom dan van beekjesgebabbel en schouw op naar den reuzeneik met meer genot dan ik neerzie naar het bloempje aan mijnen voet.

Ik ben toch niet blind voor *Eeckels'* kleine gebreken : hij tast soms naar den gepasten vorm en lijdt wel eens aan breedsprakigheid. Ook is er een zekere eentonige zwarigheid in menig gedicht — verder hier en daar on-taal.

Mogen weldra die strooi-pijltjes-gebreken wegdrijven op den vloed van echte dichtkunst die stroomt uit het gemoed van den dichter : Voor mij, ik herhaal het, is dit gemoed goed zooals het is : Het is vol hooge en diepe katholieke smart d. i. smart die op gebeden en hoop ten hemel gaat.

GODFR. HERMANS.

LANGS WEG EN BAAN. Opstellen van verscheiden aard door KANUNNIK Dr J. MUYLDERMANS, werkend lid der Koninklijke Vlaamsche Academie, Jul. de Meester, Rousselare, 348 blz.

Weer een zwaar boek van dien zeer degelijken Vlaamschen werker. Opstellen, die her en der lagen verstrooid en die Kan. Muyldermans liever niet als krantenkost met den dag zag verloren gaan : daarom verzamelde hij ze in bundel. En hij heeft overschot van gelijk. 't Zijn voordrachten of studiën over godsdienst, zedeleer, opvoedkunde, taal, vaderland. Allemaal kloek gedachte en kloek geschreven stukken. Al zijn de stijl-idealen van den geleerden Kanunnik niet heel en gansch de onze, toch voelen wij wel dat door die stalen taal zinderingen loopen, die 't metaal soms gloeien doen, en die komen uit een hart, laaiend van 't beste dat God aan de wereld gaf: geestdrift voor de eer van Hemzelf en voor 't heil van de menschen. Kanunnik Muyldermans heeft een grooten voorraad in zich van hetgeen een mensch goed maakt en groot — waarachtig en blijvend. En wij heeten 't gelukkig voor Vlaanderen dat hij in zich voelt de drift om zijn binnenste naar buiten te brengen.

Wie geeft ons mannen van karakter? Vóór jaren stelde Pol de Mont aan de Vlamingen die vraag, en velen schaterlachten — met reden — omdat ze kwam van Pol de Mont. Dezelfde vraag klinkt luide uit Kanunnik Muyldermans' werk. En thans zal wel niemand lachen. Als antwoord erop mogen we wijzen naar zijn groot voorbeeld. Ontzaglijk velen mogen om overtuiging, om lessen in hooger leven schoolgaan bij hem. J. P.

TOETIE WALTHER door J. VAN MERLE bij Van Langenhuysen, Amsterdam. — Prijs fl. 1.90. Gebond. 2.25.

Ik heb dit boek, niettegenstaande zijne opvallende gebreken, doodgraag gelezen om de schoonheid van de hoofdpersonnage : Toetie Walther, alias Jozefina Walther, te Soerabaja geboren, bezocht aldaar de katholieke school, en alhoewel levende bij gansch-onverschillige ouders, vergeet ze nooit wat ze daar hoorde. Ze blijft engelachtig-rein, een teedere dochter, een troosteres van al wie lijdt, een steun voor hen die zwak zijn. Wanneer ze jonkvrouw is, begeert ze katholiek en kloosterzuster te worden, maar aan het sterfbed van een vriend betrapte ze eene longontsteking die ontaardt tot vliegende tering. Ze wordt gedoopt en doet hare eerste Communie op haar sterfbed.

Het is hoog-reine, echt-katholieke kunst: heel eenvoudig enkel belangrijk door de zielsontleding, bewonderend-innig en ragfijn: Het is ongeveer een romannetje, zooals bij ons met minder meesterschap over taal en stijl, Juffer Duykers er schrijft.

Wij spraken over opvallende gebreken : en inderdaad er zijn in het verhaal te veel donderslagen door reine luchten : twee plotselinge dooden. Het is te veel genaaid uit episodenlapjes. Hier en daar ook is de zinbouw heel mank.

En toch is ons laatste woord een gelukwensch aan den ons tot nog toe onbekenden schrijver en eene warme aanbeveling van het boek bij het lezend publiek van Vlaanderen : Vooral voor dames die eenigen tijd uit de kostschool zijn — heel jonge

meisjes dienen het boek nog niet te lezen — is het opperbest geschikt.

Iedereen overigens mag verheugd zijn om het verschijnen van dit specifiek-katholiek werk : een strekkingsboek ja, maar zonder de gewone gebreken : De lessen spruiten voort niet uit buiten-de-behandeling-liggende zedepreeken, maar uit het eenvoudig toonen van Toeties schoone ziel.

Ik las eens : « het schoonste gedicht is een heilig leven. »

In dien zin is *Toetie Walther* een echt-schoon boek.

L. D.

UIT EEN PEN, door JUSTUS VAN MAURIK. — De Nederlandsche boekhandel. Pr. 0.75.

In deze verzameling *novellen* is Justus weer heel wat beter in zijn eigen element dan in den roman « Krates » —.

In de galerij der volksportretten hangt hij de sprekend-levende beeltenissen van *De Nachtwacht*, *David de Loterijman*, *Een knorrepot*, *Oude Sientje*. Humor en spot tintelen in *Een kleine Surprise* en *Muziekkenners*. Met tranen op het einde door een vreugdedageraad doorblonken, werd *Herr Hagenbachs erfenis* geschreven, en *Cesar* doet ons denken aan « Uncle Tom's Cabin » aan het lijden der arme negerslaven. — Er ligt iets episch in het verhaal der tochten van dien armen zwarte op zoek naar een hem steeds-ontglippend geluk.

Men ziet : er is in het boek voor elk wat. L. D.

SUPPLEMENT VIVAT'S GEILLUSTREERDE ENCYCLOPEDIE. Afl. 108.

Dit supplement gaat van bladzijde 401 tot 480 beginnende met Fainéant tot aan Heilgymnastiek. We mogen van deze afleveringen zeggen wat we vroeger meer dan eens gezegd hebben over het gansche werk, zonder pretentie geschreven maar ernstig. In deze aflevering hebben we opgemerkt de artikelen Fraismachines, Frankrijk, Fundeering, Geboortenstatistiek, Kloosterstatistiek van Nederland, Godshuizen, Groei, Handelsregister en Heilgymnastiek.

SCHOOLBOEKEN

HISTORISCHE SCHETS VAN DE NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE VOOR SCHOOLGEBRUIK EN HOOFDACTSTUDIE door Dr C. G. N. DE VOOYS. Wolters, Groningen. 204 blz. Pr. fl. 1.75.

Een handig-net, zeer prettig boekje gevende het voor schoolgebruik noodige, heel beknopt maar meestentijds toch voldoende, heel objectief en doorgaans onpartijdig, al te gunstig gestemd nochtans waar het socialistische student-schrijvers geldt.

Niets dan lof hebben we voor het heel nieuwe plan van dit werkje : « Voor een leerling die geen speciale studie maakt is de literatuur-geschiedenis belangrijker naarmate onze tijd genaderd wordt. Daarom wordt de behandeling steeds breder en is meer dan de helft van dit boekje aan de 19e eeuw gewijd. »

Niet alles wat de schrijver zegt is even stipt : Onjuistheden

slopen in de levensaanduidingen van Snieders en Van Duyse. Bepaald verkeerd zijn de uitspraken over dien zelfden Snieders, over Schaepman, het slot over Buysse.

Verder kleine onnauwkeurigheden in de beschouwingen over den opbloei van de Vlaamsche letterkunde (bl. 163) als zou die ook te danken zijn aan *La Jeune Belgique* of *den Nieuwen Gids*. De beweging is van ons zelf uitgegaan. De werking van den Kring *Van Nu en Straks* wordt ook wel wat overschat (bl. 165) en of de stichting van het algemeen tijdschrift *De Vlaamsche Gids* (1905) wel beteekenis heeft gehad betwijfelen wij sterk. Namen als Verriest en Godfr. Hermans werden vergeten.

Toch mogen we zeggen dat het werkje getuigt van veel genegenheid voor de *Vlamingen* en eindigt met de hoop « dat in deze jaren voor goed de grondslagen gelegd zijn voor een bloeiende volks-eigen Vlaamsche letterkunde. »

Nog iets : Bij eene tweede uitgave zou het goed wezen aan het einde van het werkje een alphabetisch naamregister te stellen. Dergelijke lijst verhoogt de bruikbaarheid van een boek.

Kostelijk zijn de 30 bladzijden lange « inlichtingen en raadgevingen », geheel nieuwe biographische notas over onze belangrijkste schrijvers.

Voorwaar een schets die, oordeelkundig gebruikt, in Vlaanderen veel goed kan stichten.

GIDS BIJ DE STUDIE DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE, vooral ten dienste van Candidaat-hoofdonderwijzers — Bespreking van verschillende werken door RIJPMA, leeraar aan het Gymnasium en de H. B. te Kampen. Eerste Deel (17e-18e eeuw). Tweede deel (19e eeuw). 122 en 150 blz. Pr.

Ziehier vooreerst de inhoud :

Ie Deel : Vondels hekeldichten — godsdiensttwisten te Amsterdam in 1626 en hunne gevolgen (Wagenaar). Vragen en opgaven over den Palamedes, Gijsbreght van Amstel, Lucifer, Granida, Warenar, Baeto, De Spaansche Brabander. Het wederzijdsch Huwelijksbedrog, Saartje Burgerhart, De Ondergang der eerste Wereld.

IIe Deel : De Jaromir-cyclus van Staring, Hagar, Potgieter als Criticus, Jan Jannetje en hun jongste kind, De Roos van Dekama. Het huis Lauernesse, Waarheid en Droomen, Sinjeur Semeynsz, Mathilde een Sonnettenkrans, Eline Vere, op Hoop van Zegen.

De uitvoerigste der besprekingen is deze van Potgieter als criticus.

Al die stukken zijn speciaal-studiën veel grondiger dan eenig leesboek over literatuurgeschiedenis ze kan geven. Laten we het plan geven van een paar studiën :

Hagar 1 Eigenaardige wijze van ontstaan van Da Costa's grondgedachte van de Hagar, détail-schoonheden en eenige fraai gekozen beelden, korte beschouwing over de voornaamste redekunstige figuren of tropen.

De Roos van Dekama. Ontstaan van den roman, karakterteekening : Madzy Dekama, Deodaat en Reinout, Seerp van

Adeelen, Willem IV, Aylva, Abt Volkert van Sint Odulf, Broeder Syard, Arkel, over de Critiek van de Roos van Dekama door Bakhuizen van den Brink, strekking van den roman, hoe het komt dat dit werk voort gelezen wordt.

Het zou ons natuurlijk te ver leiden elke Studie afzonderlijk te bespreken. Wij hebben echter bewonderd de bondige duidelijkheid en de methode.

« Het gebruik van deze uitgave stel ik me op de volgende wijze voor : eerst leze men het geheele werk zorgvuldig door en make daarbij zijn eigen aanteekeningen, en dan eerst wordt nagelezen wat er over in de « Gids » gezegd wordt. De verschillende vragen en opgaven trachte men uit het hoofd te beantwoorden en tevens zoeke men de versregels of bladzijden, waarnaar verwezen wordt, op ».

Aan onze leeraars en onderwijzers kan dit werk uitmuntende diensten bewijzen en nog practischer zal deze « gids » zijn als de 2e uitgave een bladwijzer brengt.

INGEKOMEN BOEKEN TER BESPREKING

Edw. De Saegher, Ph. & S. T. D. : *Schetsen van voordrachten over geloofsverdediging*, 2e reeks, Jul. De Meester, Rousselare, 1908, 82 blz.

Aran Burfs : *René De Clercq*, eene letterkundige studie, de Vlaamsche Boekhandel, Brussel, 1908, 61 blz.

Dr Fr. Meeus : Menschenkunde : *VI. De Synthesis van den genialen Mensch*, n° 104 der Verhandelingen van de Algemeene katholieke Vl. Hoogeschooluitbreiding. 31 blz. Prijs fr. 0.25.

Den Gulden Winckel. nr 5, 14 Mei 1908, maandschrift voor de boekenvrienden in Groot Nederland. Per j. Prijs f. 1.20. Hollandia drukkerij, Baarn.

P. Halflants : *Louis Veuillot*. A. Dewit, Bruxelles, 1908, 32 blz.

Th. Thyssen : *Barend Wels*. C. A. J. Van Dishoeck, Bussum. 1908. 232 blz. Prijs f. 1.90.

G. F. J. Douwes : *Paus Leo XIII, nr 5-6 der serie IV van Geloof en wetenschap*. Haarlem, drukkerij De Spaarnestad, 1908. 127 blz.

C, S. Adama van Scheltema : *De Grondslagen eener nieuwe Poëzie*. Rotterdam, W. L. en J. Brusse. 244 blz.

Dr L. Van Puyvelde, *Albrecht Rodenbach*, L. J. Veen, Amsterdam, 232 blz. Pr. fr. 3.50.

Dr E. Roman. *King Henry V*, parallel texts of the first and third quartos and the first folio, vol. the III of the « Shakespeare Reprints « Marburg, N. G. Elwert'sche Verlagsbuchhandlung, 200 blz.

E. Vliebergh, *De Kempen, in de 19e en in 't begin der 20e eeuw*, Callewaert, De Meulenaere, 190 blz.

Leo Meert. *Op den weg des Levens*, De Nederlandsche Boekhandel, 246 blz. Pr. fr. 3.75.

LOD. JANSSEN. *Uit een Jongensleven*, De Nederl. Boekhandel, 120 blz.

J. BUELENS, *De Bijbel werd onder Gods ingeving geschreven*, L. Braeckmans, Brecht, 46 blz. Pr. fr. 0.15.

A. LAUDY. *De Nederlandsche Bedevaart naar Lourdes, van 6 tot 15 Mei 1908*, Drukkerij van het dagblad « De Tijd », Amsterdam, 64 blz.

M. STOCKS en ELB. FRANSSEN, *Cantate ter gelegenheid van het vijftig jarig priester-jubilé van Z. H. Pius X*, W. Bergmans, Tilburg.

ANNUAIRE DE LA SOCIÉTÉ D'ARCHÉOLOGIE DE BRUXELLES. Tome XIX, 1908. Secrétariat de la Société, rue Ravenstein, 3, Bruxelles. 178 blz.

RECHTSKUNDIG TIJDSCHRIFT VOOR VLAAMSCH BELGIË, verschijnende in 10 aflevr 's jaars. Antwerpen, de Nederl. Boekhandel, nrs 3 en 4, 9en jaargang, 1908. Prijs fr. 8.

DE REVUE DER UITVINDINGEN EN ONTDEKKINGEN. 5e jrg., nr 1. Amsterdam, Cohen, zonen.

DE VLAAMSCHE GIDS, 4e jrg. Jan.-Feb ,-Maart-April 1908, algemeen tweemaandelijksch tijdschrift, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel.

TIJDSCHRIFT V. H. KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT EN PENNINGKUNDE, 16e jrg, 2e aflev. Amsterdam, Joh. Müller, 1908. Jrg fl. 5.25.

DE ZAAIER, maandblad voor Kunst. Hulde aan Rodenbach, Mei-Juni, nr 1908, abon. 1 fr. Leuven.

Uitgaven van J. B. Wolters, Groningen :

C. TIMMERMAN, Reader and Home, Lesson Book II, 124 blz. Pr. fl. 0,80.

K. TER BRUGGENCATE, Engelsch Woordenboek, 2 dln, 648 en 632 blz.. 2e druk, Pr. fl. 5,40.

C. HONIGH, Hoogduitsch leesboek II, 4e druk, 190 blz. Pr. fl. 1,25.

C. M. ROBERT, *Abrégé de la Grammaire française*, 19e druk, 160 blz. Pr. fl. 1,—.

C. G. TROMP, *Frohe Stunden*, deutsches Lesebuch für holländische Lehranstalten, 160 blz. II, Pr. fl. 1,25.

BR. VAN DANTZIG, *Beknopte Handleiding bij het onderwijs in Spraakontwikkeling, voor Fröbelscholen*, Pr. fl. 0,50.

J. L. DUYSER, 100 gemengde stijloefeningen, 6e dr., 83 blz. Pr. fl. 0,40.

J. RITZEMA-BOS, *Schetsen uit het dierenrijk*, 4e dr. 168 blz. Pr. fl. 0,40.

BOSUYT, B., *Rekenen*, V, 7e druk, Pr. fl. 0,25.

J. OOSTERKAMP, *Punt C.*, 2e gedeelte, Examen hoofdakte, 275 blz. Pr. fl. 2,50.

J. Oosterkamp, *Examenopgaven*. Pr. fl. 0,50.

G. Van Poppel, *De Hoofdzaken der Duitsche Spraakleer*, 38 blz. Pr. fl. 0.20.

J. W. Boerman en K. M. Knip, *Natuurlijke Historie*. I. Dierkunde, II. Plantkunde, 237 en 208 blz. elk. Pr. fl. 1,75.

J. Gras & A. de Visser, *Bijbelsche Archeologie*, 271 blz. Pr. fl. 1,90.

F. Van Rijsens, *Overzicht der Algemeene Geschiedenis*, 3e druk, 187 blz. Pr. fl. 0,90.

Dr G. Wildeboer, *Het ontstaan van den Kanon des Ouden Verbonds*, 176 blz. Pr. fl. 2,25.

Dr A. Van Thijn, *Vl. Leerboek der vlakke Meetkunde*, 160 blz. II. Pr. fl. 1,25.

Bosuyt, M., *Eerste Verzameling*, 6e druk, Pr. fl. 0,25.

S. Boorsma en Coetze, Pf., *Deutsches Lesebuch für die untern klassen*, 163 blz. I, Pr. fl. 1,—.

J. L. Duijser, *Stijloefeningen* I, 10e druk, Pr. fl. 0,50.

J. Leliveld, Engelsch leesboek voor handelsscholen, Pr. geb. fl. 1,40.

M. J. Koenen, *Denken en Schrijven*, I, 6e druk, 56 blz. 168 blz. Pr. fl. 0,20.

H. Wagenvoort, *In ruimer kring*, leesboek voor de hoogere klassen der christelijke scholen, 121 blz. I, 2e druk, Pr. fl. 0.40.

H. Scholte, *Hoeveel en Waarom*, rekenboek voor de lagere school, met aanwijzigingen voor de oplossing, 7 deeltjes, elk fl. 0,15 fr. 0.25.

A. J. Cremer, Ligthart en Noordhoff. *Samen op Reis*, *III*, 96 blz. Pr. fl. 0.50.

A. J. Chemer, jan Ligthart en R. Noordhoff, *Weet je den weg nog?* Vragenboekje bij « Samen op Reis ».

Uitgaven van Noordhoff, Groningen :

Antwoorden bij Boosman en Bos' *Nieuwe Rekenschool*, 3e, 4e, 5e en 6e stukje A en B. Tweede Druk. Pr. f. 0.20.

B. Laarman, *Vragen en Opgaven bij Toestanden en Gebeurtenissen*, 1e en 2e deeltjes. Pr. f. 0.10.

Id., *Vragenboekje behoorende bij Toestanden en Gebeurtenissen* III. Pr. f. 0.10.

W. H. Wisselink, *Natuurkundige Vraagstukken*, 2e stukje, 6e dr. Compl. 2 stukjes. Pr. f. 0.40.

R. Bos, *Voorlooper van Onze Provinciën*, met eenige kaartjes, 4e druk. Pr. 15 cent.

Id., *Onze Provinciën*, 7e dr. Pr. f. 0.20.

T. Pluim, *Vaderlandsche Geschiedenis voor het Lager Onderwijs*, met veie afbeeldingen, 7e druk. Pr. f. 0.30.

Id. *Kleine Vaderlandsche Geschiedenis*. Pr. 0.20 cent.

H. J. Kolstee, *Voor School en Huis*, II. Pr. f. 0.40.

W. H. Wisselink, *Vraagstukken ter Oefening in de Algebra*. Eerste stukje, 15e druk. 3 stukjes Pr. f. 0.50, antwoorden Pr. f. 0.:5.

B. Laarman, *Toestanden en Gebeurtenissen*, 1e deeltje, 6e geïllustreerde druk. 1e en 2e deeltjes Pr. f. 0.30, 3e deeltje Pr. f. 0.40.

R. Bos en C. H. Steenbeek, *Mijn Teekenboek voor de lagere school*, Nrs 4 en 5 vierde druk, nr 7 derde druk. Ieder deel Pr. 12 1/2 c.

F. Deelstra, *Teekenschool voor Eerstbeginnenden*, Nr 1 série B 15e druk, nr 2 série A 25e druk, nr 6 série A 7e druk, ieder deel Pr. 12 1/2 centen.

B. Baas, *De Taalvriend*. Taaloefeningen voor de lagere school, 96 blz. fl. 0.30.

P. Wijdenes en Dr D. de Lange, *Leerboek der Algebra*, deel 1, 136 blz. Pr. fl. 1.00.

L. P. H. Eykman, *First english reading book*, 2d edition, 88 blz. Pr. fl. 0.60.

Mr. I. B. Cohen, *Hoofdlijnen der Staathuishoudkunde*, 3e dr., 184 blz. Pr. fl. 1.25.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, Juli 1908. — *Eene schilderij in tempera toegeschreven aan Hugo Van der Goes* (Jos. Destrée. — *Kunst van Heden* (Jul. Schmalzigaug). — *K. P. C. de Bazel* (II) (C. W. Nijhoff). — *Elberfelder Batiks* (Slot) (J. A. Loubèr Jr.) – *Kunstberichten* uit Amsterdam, uit Antwerpen, uit Brussel, uit Rotterdam, enz. — *Boeken en Tijdschriften.*

BIEKORF, April nr 8. — *Plaatsnamen* (Adzo). *Aan Zee*, een sonnet van Cæs. Gezelle. Prettige recensies door Arth. Coussens ; maar « beter *als* », « slechter *als* » zijn geen « bultige taalkemels », zelfs geen foutjes.

— Nr 9. — *Plaatsnamen* (Adzo); verzen van Pater Bertrand; en van Arth. Coussens echte poëzie over *Brugge.*

— Mei, nr 10. *Een Vrouwenoproer te Nieupoort in 1774* (R. Dupont). — Drie versjes op « de Wind » (P. Bertrand O. P.) niet altijd *Attisch* zout. — *Hoe Oom Brielemans een schilderij aan den muur hong* (R. De L.). — *Heimwee* (Warden Oom), verzen. — *Kunstkroniek.*

— Juni, nr 11. — *Plaatsnamen* (Adzo). — *Opstaans* (Cæs. Gezelle), een smakelijk proefje uit den 2e verzenbundel die binnen kort verschijnt. — *Brugsche Schetsen* (Arth. Coussens). — De *Kristus* (Horand) sonnet. — *Kunstnieuws* (I. K.) — *De Dichter in de Gevangenis* : een vers van Guido Gezelle uit de jaren 1845-50. Een bewijs dat Guido Gezelle ook heeft moeten *worden.*

VERSLACEN EN MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE. — Mei 1908. — Verslag der Mei-vergadering. — Letterkundige wedstrijden voor 1908 : Verslagen der Keurraden. Men besluit tot de uitgave van Dr A. Fierens' « Geschiedkundige Oorsprong van den aflaat van Portiuncula. » Onder de uitgaven der Academie wordt opgenomen : « De ambachten der Timmerlieden en der Schrijnwerkers te Brugge, van de 14e tot de 19e eeuw ; hunne wetten, gebruiken en gewrochten. » — De verzameling vak- en kunstwoorden over Zeevisscherij wordt als te onvolledig afgewezen. — Voor het « Drukkersvak » worden twee handschriften ter bekroning voorgesteld.

VOLKSKUNDE. — Afl. 5-6, 1907-08. — *Baldie* (M. Sabbe) de nieuwe opera van Blockx en De Tière wordt hier genoemd « echt volksche kunst. » — *Eenige Brokkelingen, uit de Fransche en de Vlaamsche folklore van den hemel, de starren en de luchtverschijnsels* (A. De Cock), bespreking van Sébillot's werk, — *De Trektang* (Dr P. Tack. — *Emmanuel Hiel's Lijfstukje* (F. V. D.) : 't liedje van een marketenster onder Napoleon. — *Nederlandsche Sprookjes en Vertelsels* (G. J. Boekenoogen). — *Spreekwoorden en Zegswijzen over de Vrouwen, de Liefde en het Huwelijk* (A. De Cock) de onvermoeibare folklorist gaat immer voort. — *Boekbeoordeelingen.*

DE XXe EEUW. — Juni 1908. — *De Verrassing* (P. V. Bruinsma) een geestig diner van de commissie van 't Armhuis, de werking van de champagne op de arme menschenkinderen. — *De Scheiding van Kerk en Staat III* (G. W. Van Vierssen Trip). — *Moewe Jaren* (Dr A. Aletrino).— *Het Ivoren Aapje* (H. Teirlinck),

'tslot, een ware « roman à tiroirs. » — *De Dood van Karel Otto III* (Dr P. H. Van Moerkerken, Jr), geen al te vaste greep in het dramatische, dat ons zou moeten roeren in de betrekkingen van Keizer Otto met Stephania, de weduwe van den tribuun Crescentius. maar ontegensprekelijk schoone poëtische tooneelen in dit dramatisch gedicht. — *Ware-nar* (L. Van Deyssel), diepgaande studie over Hooft's talent en dat van zijn laatsten speler, Royaards. — *De Louteringsberg* (Dr H. Boeken) : voortzetting der vertaling. - *Buitenlandsch Stoatkundig Overzicht* (Chr. Nuys).

ONZE EEUW, Juni 1908. — *Ida Westerman* (Ger. van Eckeren) : lang geen gewoon werk, die roman, maar soms toch wat gerekt. — *Taine en de « Origines de la France contemporaine »* (Dr N. Japikse) : rechtvaardiger dan Aulard (zie in 't Mei nr van « De Gids ») en een degelijke Taine-Biografie daarbij aan de hand van zijn « Brieven ». — *Haldane's Hervormingen* (G. Polvliet) : een vak-studie over 't Engelsch militaire stelsel. — *De Separatisten van Wieuwerd* (J. H. Riemersma) : voor katholieken minder boeiend. — *Winternevel* (U. E. V.) : verzen. — *Onze Leestafel.*

DE BEWEGING, Juni 1908. — Een Potgieter-nr. *Inleiding tot « Gedroomd Paardrijden »* (Alb. Verwey) : kostelijke aanteekingen bij dit laatste en eigenaardigste werk van Potgieter. — *Potgieters Eeuwfeest* (Alex. Gutteling) : uitstekend opgevatte maar niet altijd even gelukkig uitgezongen dichtershulde. — Na deze eer aan den Koning Potgieter, « een Hulde » aan zijn stadhouder Penning (Alb. Verwey) : die hulde bestaat in 't uitgeven van de Fragmenten uit « Tom's Dagboek » in dit nr, wijl het anders geen uitgever vindt. Onze blinde dichter, zonder een Milton te zijn, is toch de degelijkste onzer huislijke poëten. — *Middelpunt-vliedende Mannen* (Mr Pr. Brooshooft) : een Multatuliaantje voor de Niet-Multatulianen ; de andere zijn toch niet te bekeeren. — *Sociale Hygiëne* (Is. P. De Vooys). — *Potgieteriana* (Alb. Verwey).

VRAGEN VAN DEN DAG, Juni 1908. — *Moderne Theosophie* (M. Reepmaker) : een studie over dien nieuwsten vorm van pantheisme. — *Schoolverpleegsters* (J. C. Van Lanschot Hubrecht). — *Het vraagstuk van de bevaarbaarmaking der Boven-Maas in Limburg* (H. Blink). — *Neerland's grootste Dokwerken te Rotterdam* (H. Van der Mandere). — *Over Licht en Lichtverschijnselen* (D. Stavorinus) : de ethergolvingen, de inrichting van ons oog, « 't verschijnsel van Purkinjé ». — *Iets over buizenpost* (W. Meijer) : de « Rohrpost » in Duitschland en Oostenrijk, de « Poste tubulaire » te Parijs, en de toepassingen in Engeland, Italië en de Vereenigde Staten. — *Geestesziekten* : Alcoholisme, morphinisme. hallucinaties en illusies, grootheidswaan, vervolgingswaan, melancholie, dwangvoorstellingen, ideeënvlucht, stoornissen der wilsuitingen en in de gemoedsstemming, ouderdomszwakzinnigheid, manie, waanzin. — *Over psychologie der taal.*

DE NIEUWE GIDS, Juni 1908. — *De Ahasverieden* (Alfred Verreyn) : Laat ons hopen dat Kloos eenmaal aan het betoog van deze æsthetiek een kroniek zal wijden. — *Een Sprookje* (Fr. Erens), iets kostelijks door alle advocaten te lezen. — *E. F. Potgieter* (Kloos) feest-sonnetten. — *Warenar's Eerherstel* (H. De

Boer) door de Rotterdamsche Oud-Hooge Burgerscholieren. — *Aanteekeningen over Volkskracht* (L. Simons) : arbeid, loon en voedsel.— *Het tooneelspel John Gabriël Borkman* (R. Van Genderen-Stort). — *De oude Godsdienst in Griekenland* (C. W. Vollgraff) : « Reeds vijftien eeuwen voordat Phidias het levenslicht aanschouwde, beelden kunstenaars in Griekenland de goden in menschelijke gedaante af, en ondanks het overheerschen van andere vormen van vereering was de godsdienst toen, en ongetwijfeld reeds veel vroeger, een polytheïstisch godengeloof, dat in wezen overeenkwam met dat van Homerus en Æschylus. » — *Uit Brugge*, verzen van J. Schürmann. — *Slaap, Droom en Dood* (J. Reyneke van Stuwe) van de beste poëzie die ze ons nog gaf. — *De Watermeulen van Deurne* (Karel Van den Oever), vervolg van de kleurig-middeleeuwsche vertelling. — *Schilderkunst* (Plasschaert). — *Gedichten* van Giza Ritschl. — *Literaire Kroniek :* Kloos houdt de predikantjes van zijn lijf, die op hem kwamen aangeblaft bij 't verschijnen van zijn Inleiding bij de Imitatio. Wezenlijk « superieure polemiek ».

BOON'S GEILLUSTREERD MAGAZIJN, Juni 1908. — *Het Museum te Boston* (A. Servaas van Rooyen). *Fijnproevers en Smullebroers in den ouden tijd* (Piet van Assche). — *Van de Hemelgeit* (J. J. Hof) : aldus in 't bijgeloof, eigenlijk een watersnip. — *Hij, zij en hij*, een ware geschiedenis van drie ooievaars (een reclame-vertelling van Mevr. Louise Toselli, ex-kroonprinses van Saksen). — *Sociaal-geneeskundige Schetsen.* Novellen en verzen. — *Een bezoek aan Timgad en Constantine in Algerië* (An. F. Van Bemmelen). — *Engelsche en Zwitsersche St. Bernards.*

STUDIËN, Deel 69, Aflev. 5. — *Schetsen uit Syrië* (H. Wilbers) : schrijver brengt ons in kennis met een Arabisch boekje, dat op volksaard en volksleven een verrassend licht werpt. — *Nieuwe Moraal in Frankrijk* (F. Tummers) : wijsgeerige weerlegging van *La Morale et la Science des Mœurs*, het onlangs verschenen boek van L. Levy-Bruhl, een aanhanger van E. Durkheim, den bekenden socioloog.— « *Sober en kristalhelder Betoog* » (H. Bolsius) : men weet waarover het gaat. Dit schijnt 't laatste artikel te zijn van een lange reeks. — *Het Ombilin-Kolenveld* II (F. de Bruyn) : nog over de bezwaren der ontginning en het gebrek aan vervoermiddelen. — *Twee vragen over Papias* (L. Von Bokum) : dat nl., volgens Ireneus, Papias een leerling geweest is van Joannes den Apostel en Evangelist, en dat Papias in de Voorrede van zijn *Verklaringen van de woorden des Heeren* Ireneus niet tegenspreekt.

REVUE DES DEUX MONDES, 15 avril 1908. — *Aloyse Valérien* (Ed. Rod), een nieuwe roman van den begaafden Zwitser. — *La Fortune de la Russie* (G. d'Avenel) : te vgl. met het artikel over Rusland in « de Gids », heel optimistisch. — *Mémoires de la comtesse de Boigne. II, La Captivité de la duchesse de Berry*, : In deze « folle affaire » speelden Thiers en Pasquier een rol. — *Ruskin et la Vie. II, La Morale et l'Education* (André Chevrillon), schoonheidszin, wilskracht, lichaamssterkte, de hooge leus van Ruskin's levenswijsheid. — *Poésies* (Mme Antoine de Brimont.) — *Paysages de Grèce.* En rade d'Alexandrie. — Les soirs sur l'Acropole (L. Bertrand). — *Revue littéraire.* — La Jeanne d'Arc de M. Anatole France (R. Doumic) : « L'esprit de M. France si com-

préhensif, si accueillant à toutes les idées, si ouvert, se ferme aussitôt que les croyances religieuses sont en jeu. »

— 1 mai. — *La Prusse et la France au commencement de 1870* (E. Ollivier) : natuurlijk de rol van Bismarck in de Hohenzollern-candidatuur voor den troon van Spanje. Daru komt er bijzonder slecht van af. Had hij wat beter naar ons geluisterd. wil Ollivier zeggen, veel erge dingen waren ons gespaard gebleven. — *Aloyse Valérien* (Ed. Rod), 2e deel : Ons dunkt niet dat sedert «Michel Teissier» Rod's psychologisch talent heeft gewonnen aan diepte. — *La Duchesse de Bourgogne et l'Alliance savoyarde* (d'Haussonville). De eerste kinderstappen van Piermont, onder Victor-Amedeus, ter schepping van het nieuwe Italië. — *Conspirateurs et gens de police.* — *L'Aventure du colonel Fournier et la mystérieuse affaire Donnadieu* (Gilb. Augustin-Thierry). — *La Crise balkanique.* Chemin de fer et réformes (R. Pinon). — *M. Asquith, le nouveau chef du cabinet anglais,* (A Filon). — *La Protection morale et l'égale de l'enfant en France et à l'étranger,* (Bonet-Maury). De Vereenigde Staten, Holland, Noorwegen, Zweden, zijn op Frankrijk vooruit. — *Chronique politique de la quinzaine,* (Fr. Charmes).

LE CORRESPONDANT, 25 avril. — *Si la Guerre éclatait demain* (Fr. Marre) : Les transports, le pain, la viande, la poudre. « Il manquerait à la fois tant de choses à nos troupes qu'elles se trouveraient placées dans un état invraisemblable de faiblesse et d'infériorité sur les troupes allemandes ». — *La Hollande sociale* (H. Joly) : over allerhande maatschappelijke vraagpunten, o.a. catholicisme en protestantisme, onderwijs, loonvraagstuk, socialisme enz. — *Un médecin courtisan au 17e s. Bourdelot* (J. Lemoine et A. Lichtenberger) : dat was een rare kwant ! — *La Faillite du Divorce* (Jos. Bigenwald) : de ontvolking van Frankrijk. — *Le Cadet* (C. Nisson) : roman : *Les Hôpitaux parisiens et la Laïcisation* (A. Rendu). — *T. A. Edison, inventeur* (J. Arren). — *Le Problème macédonien* : Deux éléments de la solution d'avenir (H. Henry). — *Poésie* (O. Calemard de la Fayette). — *Les Œuvres et les Hommes* (Ed. Trogan).

— 10 mai — *L'Eglise catholique de France pendant la première séparation* (B. de Lacombe) : Hieruit moet men opmaken dat de Revolutie en de philosophen tegen de scheiding waren. Vreemd. — *La Crise russe.* — *Le Tsarisme* (Ed. Blanc) : « Les Russes auraient bien tort de se plaindre du tsarisme du moins pendant les cent ans qui viennent de s'écouler. — *La Municipalité parisienne depuis les origines jusqu'à la Révolution* (A. Varloy). — *L'Amérique de demain* II (F. Klein) : steunt vooral op de uitbreiding van het catholicisme rondom Chicago. — *Histoire d'un qui ne voit pas* (P. Darmentières). — *Amateurs d'art au 17e s.* (Cte de Champflour). — *La vie religieuse dans les pays sans Concordat* : L'Eglise et l'Etat au Brésil (H. R. Savary). — *Une merveille à sauver* (P. L. Rivière) : l'Alhambra de Grenade.

— 25 mai. — *Deux ans au palais Farnèse* (1886-1888) (Cte Charl. de Moüy) : met een flink portret van Crispi daarbij. — *Les Indes anglaises* (***) : Lang niet vleiend voor Lord Curzon, den vice-koning van 1898 tot 1905. — *L'Enseignement catholique et les Livres scolaires* (G. de la Guillonnière). — *La question vitale. La population* (A. Béchaux) : Een hoog-ernstige preek tegen 't malthusianisme, en het zedenbederf door letterkunde en tooneel. — *Histoire d'un*

qui ne voit pas (P. Darmentières). — *Henri Becque* (Fel. Pascal) : « Malgré ses lacunes et ses défauts un bon garçon et un brave homme, qui a dit sur l'homme et sur la vie humaine des vérités qu'on n'avait pas coutume de dire de notre temps. — *Un médecin courtisan au 17e s. Bourdelot* (J. Lemoine et A. Lichtenberger). — *Portraits de célébrites* (1830-1900), *à Bagatelle* (Péladan). — *Les Œuvres et les Hommes* (Ed. Trogan).

ÉTUDES, 20 mai. — *La Béatification de la Vénérable Mère Barat* (Aug. Hamon) : oorspronkelijke studie. Eens te meer biedt ons de vrome schrijver een fijne ontleding eener vrouwenziel. — *Qu'est-ce que le Modernisme ?* (Xavier Moisant) : nauwelijks werd de vraag beantwoord of een ander stelt ze weer ! Van een verschillend standpunt natuurlijk. — *Abraham et Hammourabi*, (Albert Condamin) : voor liefhebbers van degelijke bijbelstudie. — *La cause de la Paix et les Deux Conférences de la Haye* (A. Pillet) : vervolgt. — *Action sociale et religieuse*, (Pierre Brucker) : weinig nieuws voor ons. — *Bulletin biblique : Doctrine des Prophètes*, *Les Sadducéens*, *Historicité du livre de Judith*, (Jean Calès) : men ziet het : theologanten hebben over dit nummer geen klagen. — *Albert de Lapparent* (Adhémar d'Alès) : hulde van een oud-leerling aan den diep-christelijken geleerde. — *Bulletin aéronautique : La Guerre en Ballon*, (Henri Dugont) : we zullen het maar liever afwachten.

— 5 juin 1908. — *Lettre de S. S. le Pape Pie X aux Cardinaux français.* — *Le Modernisme en Allemagne* (J. Brucker) : ditmaal over Schell, later over Ehrhard en Schnitzer. — *Lamennais et les Jésuites* (P. Dudon) : een verdedigingswoord tegen het onlangs verschenen boek *Lamennais* door Boutard. — *Art et Archéologie. Coup d'œil sur l'architecture catholique dans le monde* (Sainte-Marie-Perrin) : lezenwaarde voordracht gehouden voor seminaristen. — *Le Rachat de l'Ouest* (J. Lionnet) : 't zou een socialistenstreek zijn, dat wetsvoorstel. — *Les Sources du Martyrologe romain* (J. de la Servière) : uitbundige en welverdiende lof voor 't werk van een Benedictijn, Dom H. Quentin : *Les Martyrologes historiques du moyen-âge, étude sur la formation du Martyrologe romain.* — *Bulletin de Théologie* (P. Bernard).

DEUTSCHE RUNDSCHAU, April 1908. — *In Sizilien* (Marie von Bunsen). — *Ein neuer Klassiker* (A. Körte) d. i. Menander, dank zij de handschriftenvondst van 1907 in Egypte. — *Hippolyte Taine in seinen Briefen* (A. Bossert). — *Port Arthur und Dalnij in japanischen Besitz* (Mackowsky). — *Studien zu Beethovens Briefen* (A. Leitzmann). — *H. Heine und H. Laube* (E. Elster), een rijke bron, 46 ongedrukte brieven. — *Die Röntgenstralen im Dienste der Heilkunst* (Walter Löb). — *Zur stillen Einkehr* (E. Heilborn). — *Politische Rundschau.*

DAS LITERARISCHE ECHO, 1 Mai 1908. — *Zeitgenossen über Zeitgenossen* (Ernst von Wildenbruch) ter verdediging van de la Palisse-waarheid dat men om de vroegere grooten te leeren kennen best doet bij hun tijdgenooten ter school te gaan. — *Em. von Bodman* (G. Landauer) : lofartikel op den jongen lyrieker en tooneelschrijver. — *Im Spiegel :* doodgewone autobiografie van von Bodman. — *Besprechungen :* Goethe-schriften (G. Witkowski). — *Novalis in neuer Gestalt* (Em. Sulger-Gebing) : een lyrische aanbeveling der nieuwe Novalis-uitgave door J. Minor

bij Eug. Diederichs, Iena, bezorgd. — *Neues von Strindberg* (H. v. Gumppenberg). — *Proben und Stücke :* Kleine Geschichten (W. Scharrelmann) zonderlinge proza-fabelen.

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, Mai 1908. — *Kultur, Fortschritt, Reform* (A. Pesch) : in de ontreddering van den modernen tijd enkel éen geneesmiddel : « die Beherrschung des ganzen Lebens durch den religiösen, christkatholischen Gedanken. » — *Jesus und die Erwartung des Weltendes* (Jos. Knabenbauer) : « Jesus hat nie dem Gedanken Ausdruck gegeben, seine zweite Ankunft stehe nahe bevor ; er hat klar durchblicken lassen, sie könne sich auf lange Zeit verzögern ». — *Die heiligen Sakramente* (Jul. Beszmer) : toelichting bij 39-51 van *Lamentabili Sane*. — *Die sozialen Klassen* (H. Pesch). — *Die Römische Kapelle Sancta Sanctorum und ihr Schatz* (Jos. Braun).

THE DUBLIN REVIEW. April 1908. — *Rome and Democracy*, (Wil. Barry) : « To the utilitarian views we oppose the divine idea of man. We show to the world of economics Christ in his kingdom. We fill up the empty unsatisfying abstraction called Humanity, which hovered like a phantom above Roman Law, with a fullness derived from the Godhead. Our ideal is real, yesterday, to-day and for ever. » — *Catholic social work in Germany :* Ketteler the Precursor. — *The worldly wisdom of Thomas a Kempis*, (Percy Fitzgerald). — *Personal Memories of James C. Mangan*, (Ch. Gavan Duffy), den bekeerden dichter. — *The orthodox eastern Church* (W. S. Lilly). — *The cause of the eleven Elisabethan Bishops* (G. Phillips). — *Stonehedge and the Stars* (Bertram Windle). — *St Dominic and St Francis*.

VARDEN, 1 April 1908. — *Thöger Larsen* (Hans Ahlmann) : korte studie over een jong verdienstelijk Deensch dichter. — *Tre ons én* (Anzias Jouvan) : korte novelle uit het Provençaalsch. — *Oländska kyrkkärlen* (W. Andersen) : Eene studie, in het Zweedsch over de verdwijning der middeleeuwsche kerkvaten op Oland. — *Kunst* (Louis Kohl) : twee artikelen over kunsttentoonstellingen te Kopenhagen. — Oscar Olafsson bespreekt de laatst verschenen boeken, Oscar V. Andersen en Fritz Egeblad het schouwburgneuws. — *Sne* (R. Jahn Nielsen) : een voorjaarsbeeld. — *Fra Tilhörerpladsen* (Inquisitor) : Een blik op de voornaamste gebeurtenissen.

— 15 April 1908. — *Vilhelm Lassen* (Inquisitor) : Een karakterschets van den onlangs overleden verdienstelijken journalist en minister van dien naam. — *University Settlements i England* (Richard Thomsen) : Eerste deel eener geschiedkundige schets van de beweging tot volksonderricht, uitgegaan van de Engelsche hoogescholen Oxford en Cambridge. — *Kunst* (Louis Kohl) : over de voorjaarskunst-tentoonstelling in Kopenhagen. — *Siden Sidst* (Fritz de Zepelin) : In dit artikel heeft schrijver het over Zola's bijzetting in het Pantheon, waar hij niet gebracht wordt als dichter, maar als politieker. Voor het werk van Zola staat de Zepelin in groote bewondering ! Verder handelt hij over hervormingen in Frankrijk, waarvan niets terecht komt. Het eenige dat de afgevaardigden met roerende eenparigheid hervormd hebben is hun loon : 15000 fr. in plaats van 9000.

OMROEPER

HET EEUWFEEST VAN POTGIETER (geboren in 1808) werd gevierd met een gedenkteeken in zijn geboorteplaats Zwolle.

Na Rembrandt, de Ruyter en Bilderdijk, thans Potgieter, — meer in stilte.

De eigenlijke feestviering onder en met het volk kunnen we daarlaten: Het was schoon weer en er waren wat meer menschen dan gewoonlijk te Zwolle.

In de letterkunde kregen we te dezer gelegenheid blijvende feestverschijnselen: Bij de 6e uitgave van Potgieter's Poëzie en en Proza gaf Albert Verwey een herdruk van zijn mooi boek: Het leven van Potgieter; nu vulde dezelfde piëteitvolle leerling dat Leven aan met « het Testament van Potgieter ».

Verder wil het ons ter meerdere eer van den meester practisch lijken hier te zeggen hoe het met zijne uitgaven staat: De groote Potgieter in 18 deelen, ieder fl. 1.90 door Zimmerman bijeenverzameld, krijgt een jubileum-uitgave; « Potgieter's keurwerken » verschijnen als feestherdenking in 5 deelen, kalfsleeren gebonden, fl. 13.75; ze bevatten: 2 deelen proza, 2 deelen poëzie, en « Het Leven van Potgieter » door Albert Verwey. De 10e druk is klaar van Proza (1837-1845), 2dln, fl. 5; Een bundel Liederen en Gedichten, pracht-uitgave met 50 illustratiën van Ch. Rochussen, is verkrijgbaar aan fl. 6.50; Liederen en Gedichten bijeenverzameld door Joh. C. Zimmerman kreeg thans zijn 7en druk aan fl. 0.50; G. Busken Huet, gaf uit: Potgieters brieven aan Cd Busken Huet, 3dln, fl. 7.50; Florence verscheen toegelicht door J. B. Meerkerk aan fl. 1.00, en aan denzelfden prijs bezorgde dezelfde toelichter « Gedroomd Paardrijden ».

Ten slotte hier een oogenblikje 't woord aan Alb. Verwey, den inleider van 't Gedroomd Paardrijden: « Zich te verzinken in de schoonheid, dat is de liefde, waar Potgieters leven mee uitklinkt. Op den weg naar die schoonheid andere liefde te vinden, lagere en hoogere, dat is wat zijn vizioenen leeren. Die liefde hoog te houden, hetzij of ze dan liefde heet of vriendschap dat is zijn derde leer. Haar hoog te houden tot aan de grens van de persoonlijkheid, maar ook niet verder, want alleen door deze te handhaven bewaart de mensch de schoonheid waardoor hij onsterfelijk is. »

KORTELINGS geeft De Vlaamsche Muziekhandel, Sint-Jacobsmarkt 12, Antwerpen, een nieuwe uitgebreiden kataloog van Vlaamsche muziekwerken uit. De toondichters, aan wie bij vergetelheid niet schriftelijk gevraagd werd, de lijst hunner werken met de namen der uitgevers en den prijs op te geven, zijn hierdoor dringend verzocht deze lijst zoo spoedig mogelijk te willen zenden aan De Vlaamsche Muziekhandel. Het is in het belang onzer nationale toonkunst dat de tweede kataloog zoo volledig mogelijk weze.

DE ARAMEESCHE PAPYRUS-OORKONDEN VAN ELEFANTINE

(*Slot*)

II

Het familie-archief van Mahseja-bar-Jedonja en zijne dochter Mibhtahja heeft een einde genomen met het jaar 411. In dat zelfde jaar werd de Joodsche gemeente te *Jeb* of Elefantine met een zware ramp getroffen. De opstokers van den slag die haar overviel waren de Egyptische priesters van den god Khnoeb. Deze hadden, door omkooperij, tot een werktuig van hunnen wrok weten te maken dien zelfden Widarnag, dien wij reeds hierboven aangetroffen hebben als overste van het leger, eerst, naar het schijnt, te Jeb (1), daarna te Syene (2), en die nu weêrom, met een openbaar ambt bekleed, te Jeb verblijvend was. Het ongeluk gebeurde, luidens de berichten, toen Arsames, — de Perzische landvoogd, — de streek verlaten had om zich tot den koning te begeven. Het ophalen van deze omstandigheid geeft te kennen dat de Joodsche gemeente bij het hooger Perzische bestuur meende te mogen rekenen op eene bescherming, die haar, door het afreizen van Arsames, tot haar groote schade ontbroken had.

Men kon reeds iets raden, hoe duister ook, van de onlusten die voor de Joden van Elefantine zulke erge gevolgen hadden, toen door Euting, in 1903, de Arameesche papyrus van Straatsburg uitgegeven was (3), bij

(1) Oorkonde H, van 420.

(2) Oorkonde J, van 417.

(3) *Notice sur un papyrus égypto-araméen de la bibliothèque impériale de Strasbourg* (Extrait des Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres; 1re série, tome XI, IIe partie). — Vgl. Lidzbarski, *Ephemeris*... II, 210 vv.

welks verklaring Clermont-Ganneau zich nog eens uiterst verdienstelijk onderscheidde. Hij was immers de eerste om er den eigennaam en den ambtstitel van den bevelhebber Widarnag in te erkennen, en ook vooral om den naam Jeb te lezen die er driemaal in voorkomt, aldus vaststellende dat de gebeurtenissen in het stuk besproken te Elefantine voorgevallen waren. De Straatsburger papyrus is een klaagschrift waarbij de schrijvers aan de overheid berichten dat « de Egyptenaren in opstand kwamen, terwijl zij zelven van hunnen heer niet afgevallen zijn ». « In het jaar 14 van koning Darius » (= 411), zoo laten zij zich verder uit, « toen onze heer Arscham (Arsames) zich tot den koning begeven had, was dit het verraad dat de priesters van Khnoeb in de vesting Jeb gepleegd hebben, samen met Widarnag die hier bevelhebber was, aan wien zij geld en goed gaven.... » De snoode euveldaad, aan de Khnoebpriesters te laste gelegd, was de volgende. Binnen de vesting bestond een bornput die aan de krijgslieden drinkwater verschafte « wanneer zij ingesloten waren », d. i., waarschijnlijk, in oorlogstijd of bij het betrekken van hunne dienstbeurt. « Nu, dien bornput hebben de priesters van Khnoeb gedempt. Wanneer verslag gemaakt wordt, van wege de rechters, de policiebeambten en de afspieders (1) die in de Zuidprovincie aangesteld zijn, dan zal dat onzen heer overeenkomstig blijken met onze gezegden en onze uiteenzetting.... »

Ongetwijfeld zijn het de Joden van Elefantine die de klacht indienen. De overheid tot wie het schrijven gericht is moet een Perzische landvoogd geweest zijn ; het was zeker niemand anders dan Arsames zelf, sedert eenigen tijd uit het hof teruggekeerd in Egypten. Van de wandaden door de Khnoebpriesters met Widarnag's medeplichtigheid bedreven, wordt deze alleen in het licht gesteld die rechtstreeks gemunt scheen op het kwellen der Perzische bezetting. Nochtans waren veeleer de Joodsche gemeente zelve en Jahô's heiligdom het bijzonderste mikpunt geweest van den aanslag, en 't schrikkelijkst erdoor getroffen ; ook hadden de daders hun misdrijf duur betaald. Van dat alles

(1) Eigenlijk : *de afhoorders*, de geheime gerechtsdienaren.

rept de Straatsburger papyrus geen woord. Waren misschien de Joden door de omstandigheden verplicht, in hunne pleitrede bij den landvoogd vooral te steunen niet op het leed dat zij onderstaan hadden, maar op hunne onschuld? Moesten zij trachten zijne misnoegdheid of zijn argwaan af te wenden van hen zelven en ze te keeren tegen de Egyptenaren en de Khnoebpriesters, met eraan te herinneren hoe deze zich aan het Perzisch gezag vergrepen hadden door oproer en verraad? De toon in den brief aangeslagen schijnt ons nog al iets te zeggen voor zulk eene opvatting. Maar straks zullen wij wellicht nog beter daarover kunnen oordeelen.

* * *

Het was weinig te voorzien, in 1903, welke verbazende toelichtingen vier jaar nadien zouden aan den dag komen aangaande de gebeurtenissen waarmede de Straatsburger papyrus in verband stond. Verhalen wij eerst in 't korte hoe gezocht werd, en hoe gevonden.

Zoohaast men kennis gekregen had van de kostelijke papyri, in 1904 door den heer R. Mond en lady William Cecil gekocht, en in 1906 uitgegeven door Sayce en Cowley, werd in Frankrijk gehoor verleend aan het dringend verzoek van Clermont-Ganneau, om een wetenschappelijke zending te sturen naar Elefantine. Hij zelf werd met de leiding ervan belast door de Académie des Inscriptions, in afspraak met het ministerie van openbaar onderwijs. In November 1906 viel hij aan 't werk, jammer voor hem onder hoogst ongunstige voorwaarden. 't Waren Arameesche papyri die hij zocht; deze vond hij niet. Hij ontdekte vooreerst veel Egyptische en Grieksche oudheden van groot belang. Hij legde den tempel van Khnoeb bloot, met zijn gravenkelder, waar hij, in marmeren en zandsteenen lijksteden, de mummiën vond, gehuld in hare prachtig versierde en vergulde omkleedsels, van vijftien goddelijke rammen, eenmaal de levendige belichamingen van den god Khnoeb; een oprecht *Khnoebeum*, tegenhanger, zooals Clermont-Ganneau zelf bemerkt, van het beroemde Serapeum eertijds door Mariette ontdekt te Memphis. Eindelijk

slaagde hij er ook in eene menigte *ostraka* op te delven met Arameesche opschriften (1); hij was dus in zijne opzoekingen geraakt tot in het midden van het Joodsch kwartier. Maar van Arameesche papyri bleef hij verstoken. Hij had gehoopt misschien op de overblijfsels te komen van den tempel van Jahô. In April 1907 moest hij echter het werk onderbreken zonder in zijn bijzonderste nasporingen geslaagd te zijn. Dat moest hem zeker te meer spijten daar anderen, nevens hem, zonder het te zoeken, vonden wat hij vergeefs betracht had.

Immers, bij zijne aankomst te Elefantine, had Clermont-Ganneau daar eene Duitsche zending aangetroffen, reeds sedert een jaar aan 't werk onder de leiding van Dr Otto Rubensohn. De *Kôm* of puinheuvel werd tusschen de twee vorschersploegen verdeeld. Aan de Franschen werd de oostkant toegewezen. De Duitschers hielden voor zich den westkant; 't was hier, zooals Rubensohn te weten kwam, dat de *Sebach*delvers in 1904 de weêrgalooze verzameling gevonden hadden van Arameesche papyri. Het wederzijdsche gebied van Franschen en Duitschers werd zorgvuldig afgebakend, zoodanig dat geen van beiden de getrokken scheidslinie mocht overschrijden. Dr Rubensohn was er eigenlijk op uit om Grieksche oudheidstukken te bemachtigen, wat hij ook deed. Maar hem viel bovendien te beurt een buitengewoon gelukkige vondst, in de onmiddellijke nabijheid van de plaats waar de tien papyri in 1904 te voorschijn gekomen waren. Wij bedoelen de drie Arameesche papyrus-oorkonden welke Dr Rubensohn, samen met andere stukken, het koninklijk Museum te Berlijn toestuurde en die door Eduard Sachau, in de zitting van

(1) Deze *ostraka,* blijkens het geschrift en de taal, en ook de eigennamen, zijn uit denzelfden tijd als de hierboven beschreven papyri. Men krijgt er ook meermaals den naam van Israël's God te lezen, gespeld derwijze dat de ware uitspraak er door vastgesteld wordt; niet *Jahoe,* zooals men meende te moeten lezen volgens een andere, dubbel-duidbare schrijfwijze, maar *Jahô;* dit laatste was in oorkonde E der eerste groep, de eenige plaats waar het voorkwam, ten onrechte als eene schrijffout beschouwd geweest. Zelfs den naam *Jehô Sebaôth* (= *Jahô der heirscharen*) kwam men te Elefantine voor den eersten keer tegen op de nieuw gevondene *ostraka* (*Revue biblique,* 1908, p. 261).

25 Juli 1907, aan de *phil. hist. Klasse* der *Königl. preussischen Akademie der Wissenschaften* voorgelegd werden.

Sachau's verhandeling (1), in eersten druk verschenen den 19den October 1907, heruitgegeven in 1908, biedt, benevens vertaling en commentaar, den tekst der drie oorkonden omgeschreven in gewoon-Hebreeuwsche letters, en, op twee platen, eene lichtafbeelding van den eersten en merkwaardigsten der drie papyri. Deze zijn bij Sachau gerangschikt onder de merken I, II, III, welke wij hier zullen bijbehouden. Oorkonde II is een onvolledig dubbel, met enkele varianten, van I.

Onze vertaling van I, en zelfs onze lezing van den oorspronkelijken tekst, wijken hier en daar af van deze van Sachau. Dit stuk, evenals oorkonde II, is het afschrift van een brief door de priesters van Jahô te Elefantine gestuurd *aan Bagohi, den Perzischen landvoogd van Judea,* om hem te vragen dat hij hen zou helpen de toelating bekomen tot het herbouwen van hun heiligdom dat drie jaar te voren was verwoest geweest. De dagteekening van den brief, uit het 17de jaar van Darius (II), d. i. 408, staat er onderaan.

« Aan onzen heer Bagohi, landvoogd van Judea, uwe dienaren Jedonja en zijne ambtgenooten de priesters in de vesting Jeb.

» Onzes heeren heil verleene de God des hemels ruimschoots te allen tijde, en hij stelle u in gunst voor koning Darius en de zonen des (*koninklijken*) huizes, meer dan thans een duizendmaal; en lang leven schenke hij u. Wees verheugd en kloek te allen tijde. Thans spreken uwe dienaren Jedonja en zijne ambtgenooten aldus :

» In de maand Tammoez van het jaar 14 van koning Darius (2), terwijl Arscham vertrokken was en tot den koning gegaan, kwamen de priesters van den god Khnoeb te Jeb overeen met Widarnag (3) die hier bevelhebber was : ' het heiligdom van den God Jahô in de vesting Jeb moet men van daar wegmaken '. Alsdan zond Widarnag, die vervloekte (?), een brief aan zijn zoon Nefâjân, die leger-

(1) *Drei aramäische Papyrusurkunden aus Elephantine*... mit 2 Tafeln.
(2) D. i. : van het jaar 411.
(3) II voegt erbij dat de Khnoebpriesters Widarnag omkochten met geld en goed ; net gelijk de Straatsburger papyrus.

overste was in de vesting Syene, aldus : ‘ het heiligdom dat gelegen is in de vesting Jeb moet men vernielen ’. Alsdan nam Nefâjân het geleide van Egyptenaren en ander krijgsvolk ; zij kwamen naar de vesting Jeb met hun sleep (?) ; zij drongen in dit heiligdom, vernielden het tot den grond. De steenen zuilen die daar waren verbrijzelden zij ; de vijf steenen poorten, opgericht uit gehouwen steen, die aan dat heiligdom waren, vernielden zij ; de deurvleugels (1) stelden zij recht (de hengsels dezer deuren waren van brons), en het dakwerk, gansch van cederen balken, dat gelegen was langs den kant (2) van het voorhof, en al het overige dat daar was, hebben zij te vure verbrand. De offerschalen van goud en zilver en alles hoegenaamd wat daar was in dat heiligdom namen zij en eigenden zij zich toe. Reeds in de dagen der koningen van Egypten (3) hebben onze vaderen dit heiligdom gebouwd in de vesting Jeb. Toen Kambyses naar Egypten kwam, vond hij dit heiligdom gebouwd ; en men vernielde al de heiligdommen der Egyptische goden, maar in dit heiligdom heeft niemand iets geschonden.

» Nadat zij nu aldus gedaan hadden, droegen wij alsook onze vrouwen en kinderen rouwgewaden, vastten en baden wij tot Jahô den God des hemels, die ons een schouwspel verleend heeft aan dezen Widarnag : de honden hebben de banden van zijne voeten gehaald (4), en al de schatten die hij verworven had zijn te niet gegaan ; en al de mannen die aan dit heiligdom kwaad berokkend hadden, allen zijn gedood en wij hebben op hen neêrgezien.

(1) Deschêhem.... ; aldus volgens de lezing van S. Fraenkel in *Theol. Literaturzeitung*, 1907, kol. 658. — Met het *rechtstellen* der deuren weten de uitleggers geen weg. Zij verdraaien den zin van het woord, of wijzigen willekeurig den tekst. Wij verstaan : de houten deuren werden *tegen de lage dakingen*, die de bergkamers of de gaanderij bedekten langs het voorhof, rechtgesteld, om door middel der rechtstaande deuren het in-brand-steken gemakkelijker te maken. Wat gezegd wordt van de hengsels moet een tusschenzin zijn, bestemd om de kostelijkheid van het gebouw nog eens te doen uitkomen ; de bronzen hengsels moesten immers niet *verbrand* worden !

(2) Te lezen *schidith* of *schidjâth*, met Smend, *Th. L. Z.* 1907, 710.

(3) D. i. vóór de Perzische verovering.

(4) Widarnag werd, met gebonden voeten, aan razende honden overgeleverd (?).

» Ook voordezen, toen dit kwaad ons aangedaan was, hebben wij een brief gestuurd aan onzen heer, en tot Jehohanan den hoogepriester en zijne ambtgenooten de priesters te Jerusalem, en tot Ostan, den broeder van Anani, en tot de adellijken der Joden ; een brief hebben zij ons niet gezonden.

» Ook sedert den Tammoezdag van het jaar 14 van koning Darius en tot dezen dag dragen wij rouwgewaden en vasten wij ; onze vrouwen zijn lijk eene weduwe gemaakt ; wij hebben ons niet meer met olie gezalfd noch wijn gedronken. Ook heeft men sedert dien tot den (*huidigen*) dag van 't jaar 17 van koning Darius spijsofferande, wierook of brandoffer niet meer opgedragen in dit heiligdom.

» Thans spreken uwe dienaren Jedonja en zijne ambtgenooten en de Joden, al de lieden van Jeb, aldus : Indien het onzen heer welgevalt, moget gij bedacht zijn op dit heiligdom opdat het herbouwd worde, daar men ons niet toelaat het te herbouwen. Richt uwe blikken naar de genieters uwer weldaden en gunsten die hier in Egypten zijn. Moge van u een brief tot hen gestuurd worden betreffend het heiligdom van den God Jahô, om het te herbouwen in de vesting Jeb, zooals het vroeger gebouwd was. En spijsofferande en wierook en brandoffers zal men opdragen op het altaar van den God Jahô in uwen naam en wij zullen bidden voor u te allen tijde, wij en onze vrouwen en onze kinderen en al de Joden die hier zijn ; — zie, zoo hebben zij gedaan tot dat dit heiligdom zou herbouwd worden ! En eene wederjonst bij Jahô den God des hemels zal u geworden van wege ieder die hem een brandoffer of slachtofferanden opdraagt, eene waarde gelijk met de waarde van duizend talenten zilver (1).

» (2) Daarover nu hebben wij geboodschapt en kennis

(1) Zulk eene wederjonst zal Bagohi zooveel waard zijn als 1000 talenten.

(2) Hier staan in den tekst van pap. I twee woordjes beteekenend : *over het goud*, maar die allerwaarschijnlijkst aan eene misgreep van den afschrijver te wijten zijn ; het volgende *daarover*, in 't Arameesch door zeer gelijkende teekens uitgedrukt, zal aanleiding gegeven hebben tot eene dittografie (Smend, *l. c.*, 710).

gegeven. Ook alle aangelegenheden hebben wij kond gedaan, in onzen naam, in een brief aan Delaja en Schelemja, zonen van Sanballat, den landvoogd van Samariën.

» Ook van alles wat ons aangedaan werd wist Arscham niets.

» Den 20sten Marcheschvan, van 't jaar 17 van koning Darius. »

Met de eindbemerking aangaande de onwetendheid van Arsames, wordt niet bedoeld dat deze thans nog niet onderricht is; hij was immers reeds terug in Egypten, zooals wij aanstonds zullen vernemen; — maar dat hij van niets wist wanneer de jammerlijke beproeving in den brief besproken de Joden overviel. Daaruit mag Bagohi besluiten dat dit alles gebeurde zonder de minste toestemming van Arsames, en dat hij dus niet moet vreezen door zijne tusschenkomst dezen te mishagen.

Reeds vroeger hadden Jedonja en zijne ambtgenooten aan « hunnen heer », d. i. aan Bagohi, over hun treurigen toestand geschreven; zij herinneren hem eraan, al klagend dat zij geen antwoord ontvangen hadden. Welke de uitslag was van hun tweede smeekschrift wordt ons ter kennis gebracht in het volgende stuk, bij Sachau III. Het is een kort bericht, van de hand van den afgezant der Joodsche gemeente die de brieven van Jedonja aan Bagohi en aan Sanballat's zonen besteld had; dat blijkt genoeg uit de bewoordingen waarin het gevat is.

« Verslag over hetgene Bagohi en Delaja mij gezegd hebben; verslag als volgt:

» Gij zult in Egypten spreken vóór Arscham over het altaarhuis van den God des hemels dat in de vesting Jeb gebouwd was van vóor ons, vóor Kambyses, hetwelk Widarnag, die vervloekte (?), vernielde in 't jaar 14 van koning Darius, opdat het gebouwd worde op zijne plaats zooals het was voordien, en dat men spijsoffers en wierook opdrage op dat altaar even zooals vroeger gedaan werd. »

Noch naam van den woordvoerder, noch dagteekening.

Moet of mag men daar nu het bewijs in zien dat Jedonja en de zijnen met hun tweeden bedegang bij Bagohi

den gewenschten uitslag hadden verkregen? Hun verzoek werd niet volstrekt afgewezen; doch, ons dunkens, kan hunne poging ook niet als volkomen geslaagd worden aangezien. Jedonja en zijne ambtgenooten hadden er in hun schrijven op aangedrongen dat « hun heer » hun toch dezen keer eenen brief als antwoord zou gegund hebben; zulk een echte aanbevelingsbrief van Bagohi ware hun een krachtig middel geweest om Arsames te overhalen. Nu, Bagohi en Sanballat's zonen schrijven niets; geen brief van hen werd gezonden, noch naar de Joden te Jeb, noch naar Arsames; anders hadde onze berichtgever daar voorzeker gewag van gemaakt. Dat hij zelf gelast wordt te spreken vóor Arsames bewijst dat hij dezen geen schriftelijke mededeeling te overhandigen had; en het opstellen van zijn verslag ware nutteloos geweest indien hij brieven meêgekregen had voor zijne stam- en geloofsgenooten. Het is waar, hij wordt gemachtigd om met Bagohi's goedkeuring, en mits een voorbehoud waarop wij straks terugkomen, de zaak der Joden vóor Arsames te verdedigen. Maar dit is alles. Bagohi en Sanballat's zonen schijnen zich liefst niet persoonlijk en werkdadig te hebben willen bemoeien met de zaken der Joden te Elefantine. Arsames kon best zelf oordeelen wat hem daaromtrent te doen stond.

Eene voorstelling die ons als geheel verkeerd voorkomt is het afleiden uit Jedonja's brief dat Widarnag en de andere tempelschenders door de openbare macht, ja door Arsames zelven, ter dood veroordeeld werden. Indien zoo iets geschied was, zou de brief aan Bagohi daar zonder twijfel met nadruk melding van gemaakt hebben. De schrijvers beijveren zich klaarblijkend, zeer natuurlijk ook, om alle omstandigheden te doen gelden die den landvoogd van Judea konden bewegen om hun verzoek tot voorspraak in te willigen; hoe gretig zouden zij dat vonnis opgehaald hebben van het Perzische gerecht, indien het daardoor geweest was dat de plichtigen hunne doodstraf hadden ondergaan! Neen, de Jahôpriesters zelven zullen tegen hunne vijanden gehandeld hebben, zooals de Khnoebpriesters gehandeld hadden tegen hén. Handlangers door hen opgestookt en omgekocht zullen den smaad hunnen God aangedaan gewroken hebben met een bloedbad; en reeds daaruit wordt de houding verklaard van Arsames, die,

in Egypten teruggekomen, zijne toelating bleef weigeren tot het herbouwen van den vernielden tempel. Dat Joden zouden omhals gebracht geweest zijn bij den aanslag tegen hun heiligdom, blijkt niet. Zooveel te meer moest de bloedige weêrwraak door hen genomen verbittering ontsteken en tegen hen den weêrzin verwekken van de Perzische overheid zelve, die hun anders even genegen mocht zijn als zij van de Egyptische afgoderij afkeerig was. De Khnoebpriesters hadden het vooreerst geraadzaam gevonden de afwezigheid van den Perzischen landvoogd te baat te nemen om lucht te geven aan hunnen Jodenhaat. Maar thans was de stemming gekeerd. De Egyptenaren kloegen dat de Joden de eerste schuld waren van al het krakeel, hetwelk inderdaad eerst bij de Joden overgeslagen was tot wreede moorderijen. Men begrijpt hoe de Jahô-dienaren er in zulke omstandigheden toe gebracht werden, aan Arsames den verdedigingsbrief te sturen die ons bewaard is gebleven in den Straatsburger papyrus en waarvan hierboven spraak was.

Nog een andere reden zal Arsames genoopt hebben het herbouwen van het Jahô-heiligdom te verbieden. In hunnen brief aan Bagohi spreken Jedonja en zijne ambtgenooten van brand- en slachtoffers. De dieren die door de Joden geofferd werden, waren onder andere, naar wet en gebruik, schapen en rammen. Dat moest als een onuitstaanbare tergerij afgeschilderd worden door de priesters van Khnoeb, den god met den ramskop, wien de ram geheiligd was, die vereerd werd onder de gedaante van een levenden ram! Was het niet te voorzien, indien het ramslachten ter eere van Jahô te Elefantine hersteld werd, dat bij de eerste gelegenheid de vijandelijkheden op nieuw zouden uitbarsten tot groote schade van het Perzisch gezag? De gemoederen der Egyptenaren hoefden niet lichtzinnig gekwetst te worden; dat getuigt de algemeene opstand die in het eerste jaar van Artaxerxes II (405) zegevierend losbrak tegen de Perzische heerschappij. Weliswaar verzekeren onze oorkonden dat het Jahô-heiligdom te Elefantine gesticht werd onder de Egyptische koningen, reeds vóór Kambyses; maar dat zal zeker geweest zijn met het voorbehoud dat daar geene eigenlijke slachtofferanden, vooral van rammen, zouden geschieden. Ook heeft men te recht

doen opmerken dat Bagohi's antwoord aan de Joodsche gezanten, volgens het bericht hierboven vertaald, enkel sprak van het herstellen van spijs- en wierookoffers : voor het herinrichten van bloedige slachtofferanden te Elefantine wilde hij zeker niet dat men, al was het maar mondeling, zijne goedkeuring of voorspraak kon inroepen.

Eindelijk zullen de vijanden der Joden niet gelaten hebben er op te wijzen dat Jahô's wettige offerstede te Jerusalem was en elders niet. Om het goed recht van hun heiligdom tegen zulk een betoog te handhaven, moest het voor de Joden van Elefantine een gewichtig voordeel zijn den steun te bekomen van de priesters te Jerusalem, van den landvoogd van Judea en van de overheden die ook te Samariën in betrekking stonden tot een Jahô-tempel. Dat waren bevoegde getuigen wier gunstig optreden aan den tegenstand van Arsames althans dezen grond zou onttrekken, indien hij werkelijk had voorgegeven dat volgens de Joodsche instellingen zelven het Jahô-heiligdom te Elefantine onder den banvloek stond.

* * *

Op sommige punten komen de Sachau-oorkonden in aanraking met andere historische berichten. Zoo vertelt ook Fl. Josephus (1) van een bevelhebber Bagoses die als Perzisch ambtenaar te Jerusalem gevestigd was ten tijde van den hoogepriester Johanan. Tot zooverre stemt zijn getuigenis overeen met dat onzer papyri. Het Arameesche Bagohi en het Grieksche Bagoses kunnen gemakkelijk doorgaan als twee vormen van denzelfden naam.

Wanneer Kambyses Egypten onderwierp, zoo herinnert Jedonja aan Bagohi, « werden al de tempels der Egyptische goden vernield ». De oude geschiedschrijvers, inzonderheid Herodotus, hebben ons inderdaad, over de gewelddadige handelwijze van den Perzischen veroveraar tegenover de Egyptische priesters en godsdienstvormen, treffende verhalen nagelaten. Door velen echter werd de geloofwaardigheid van deze smadelijke aantijgingen in twijfel getrokken. Het oordeel van Maspero en anderen,

(1) *Arch.* XI, 7.

die er integendeel meê instemden, wordt door onze oorkonde bekrachtigd.

Aan het einde van hun smeekschrift laten Jedonja en zijne medepriesters aan Bagohi weten dat zij ook een brief gestuurd hebben « naar Delaja en Schelemja, zonen van Sanballat, den landvoogd van Samariën ». Al draagt de vader hier een Assyro-babylonischen naam, de nâmen zijner zonen zijn zuiver Hebreeuwsche. Van dien Sanballat wordt veel gesproken in het Oud-Testamentisch boek *Nehemia*. Hij staat daar bekend met den toenaam : de *Horoniet*, d. i. gevestigd te, of afkomstig van Beth-horon (of van Horonaïm, eene stad in hetzu iden van Moab ?). Samen met Tobia den Ammoniet en Geschem den Arabier, was hij een hardnekkige tegenstander van het grootsche werk waarmede de Joodsche landvoogd Nehemia, in het 20ste jaar van Artaxerxes, werd belast door den Perzischen koning, namelijk het heropbouwen der muren van Jerusalem. Nehemia zegt niet uitdrukkelijk dat Sanballat reeds toen landvoogd was van Samariën ; toch stelt hij hem voor als den leider der vijandige Samaritanen (*Neh.* IV, 2). Volgens het sedert lang heerschend gevoelen was de Artaxerxes, onder wiens regeering Nehemia naar Jerusalem kwam, de eerste van dien naam, en had dus Nehemia's zending plaats gegrepen in het jaar 445. Toch waren er nog immer schrijvers die deze uitkomst, hoe stevig ook gesteund, betwijfelden of bestreden. Zij beriepen zich op het verhaal van Fl. Josephus, die Sanballat, Nehemia's tijdgenoot, als landvoogd van Samariën laat aangesteld worden door Darius III en hem, ter gelegenheid der stichting van den Samaritaanschen tempel te Garizim, in onderhandeling brengt met Alexander den Groote ! (1) Door Jedonja's brief aan Bagohi wordt deze wilde tijdrekening voor goed uit den weg geruimd. Wij weten nu, door het onwraakbaar getuigenis van een gelijktijdig handschrift, niet alleen dat Sanballat een historische figuur is, wat ook al door sommigen werd betwist, maar dat zijne zonen in het jaar 408 mannen waren van groot aanzien. Het was dus wel onder Artaxerxes den *eerste* dat hun vader in strijd lag met Nehemia. Wanneer Jedonja en zijne mede-

(1) *Arch.* XI, 7, 2; 8, 2 en vervolg.

priesters naar Bagohi schreven, d. i. in 408, was, volgens den natuurlijken zin hunner woorden, Sanballat nog in het leven en titelvoerend landvoogd van Samariën. Maar hij moest alsdan een hoogen ouderdom bereikt hebben, en het kan ons dus niet verwonderen dat zijne zonen in zijnen naam het bestuur waarnamen, dat de priesters van Elefantine zich tot zijne zonen wendden, en dat het ook een zijner zonen was wiens aanbevelingswoord door den afgezant werd meêgebracht, samen met dat van Bagohi. Eene voorstelling waarmede Fl. Josephus wel bij het ware zal gebleven zijn, ondanks de hopelooze verwarringen die haar in zijn verhaal ontsieren, is dat de tempel van Garizim aan Sanballat zijn ontstaan te danken had. Josephus weet te vertellen dat Sanballat zijne dochter Nicaso ten huwelijk gaf aan Manasse, broeder van den Joodschen hoogepriester *Jaddoea*. Dat is mis, en hangt samen met de daareven afgewezene tijdrekening. Uit Nehemia's boek (XIII, 28) vernemen wij dat Sanballat's schoonzoon een broeder was van den hoogepriester *Johanan*, zoon van Joïada, en vader van Jaddoea. Doch het blijft hoogst geloofwaardig, dat die schoonzoon, uit Jerusalem verbannen, door Sanballat in zijne landvoogdij aangesteld werd als priester van een nieuw gestichten tempel van Jehova (1). Deze nauwe betrekking van Sanballat tot den tempel van Garizim zou te beter laten verstaan, volgens eene opmerking onder anderen ook gemaakt door Edgard de Knevett (2), waarom de Jahô-priesters van Elefantine bij zijne zonen hunnen nood kwamen klagen.

Jedonja en zijne ambtgenooten hadden vroeger ook geschreven, zeggen zij, aan *Jehohanan den hoogepriester* en aan de priesters te Jerusalem, zonder evenwel een antwoord te bekomen. Deze Jehohanan, of Johanan, was de zoon van Joïada, en de kleinzoon van Eliaschib (3) die hoogepriester was toen Nehemia naar Jerusalem kwam in 445 en die zijn ambt nog bediende bij de tweede zending van Nehemia, omtrent 430-425 (4). Toch wordt Johanan *Eliaschib's zoon*

(1) Laat ons nog eens aanmerken dat de namen van Sanballat's zonen samengesteld zijn met den Israëlietischen Godsnaam *Ja* (= Jehova).

(2) *The Belgian Times & News*, May 16, 1908.

(3) *Neh.* XII, 22, 23 (te lezen *Johanan*, insteè van *Jonathan*).

(4) *Neh.* XIII, 6, 7.

genoemd (1), zeker omdat zijn grootvader Eliaschib, door zijn langdurig pontificaat, een grooteren naam nagelaten had dan Joïada, zijn vader. Johanan, « Eliaschib's zoon », wordt vermeld in het boek *Esdras*, x, 6, als in den tempel het bezoek ontvangende van Esdras, die in het 7e jaar van een koning Artaxerxes, met eene schaar ballingen uit Babylonië aangekomen was te Jerusalem. Johanan was natuurlijk geen hooggeplaatst man in *het 7e jaar* van Artaxerxes den *eerste* (458), aangezien zijn grootvader nog hoogepriester was omtrent het 35ste jaar (430) van dezen koning en hij zelf het was in 408. Het zal dan ook niet onder Artaxerxes den eerste, maar in het 7e jaar van den tweeden koning van dien naam zijn, d. i. in 398, dat Esdras zijne ballingen naar Jerusalem bracht. Steunende op de gezamenlijke berichten in het boek *Nehemia* en *Esdras* x, 6, was schrijver dezes, in verscheidene voorgaande studiën aan dit tijdvak gewijd, tot de gevolgtrekking gekomen dat Johanan het hoogpriesterlijk ambt moest waargenomen hebben gedurende de laatste jaren der vijfde en de eerste jaren der vierde eeuw vóor Christus. Door sommigen die eene latere dateering voorstonden, werd hier nogmaals geschermd met Flavius Josephus, die immers Jaddoea, Johanan's zoon, tot een tijdgenoot maakt van Alexander den Groote, en hem den Macedonischen veroveraar plechtig laat onthalen te Jerusalem in het jaar 331. Alles vergeefsche moeite. De tijdrekening, zooals wij die uit de bijbelsche berichten opmaakten, wordt door de Sachau-oorkonde in zoo verre bewaarheid, als wij nu beslist weten dat Johanan reeds hoogepriester was vóor het jaar 408. Het is wel waar, men zal moeilijk kunnen aannemen dat, onder zulke omstandigheden, zijn zoon Jaddoea het nog was in 331. Maar daaruit mag men dan besluiten dat in dezen, gelijk bij menige andere gelegenheid, Fl. Josephus' jaartelling van allen grond ontbloot is.

***

Met de opgaven in Jedonja's brief kan men zich geen duidelijke voorstelling vormen van de inrichting van het

(1) *Neh.* XII, 23.

Jahô-heiligdom te Elefantine. Er wordt gesproken van vijf steenen poorten; maar waren het alle buitenpoorten die langs vijf verschillige kanten toegang gaven tot het heiligdom? Waren er niet ten minste twee van, die in dezelfde richting op elkander volgden, of die op ergens eene wijze als binnenpoorten zouden te beschouwen zijn, een vóorplein met andere deelen verbindend? Men is ook niet wijs of de steenen zuilen « die daar waren » dienden om eene zoldering of een gewelf of eene gaanderij te dragen, ofwel niet veeleer *stelen* zouden geweest zijn, rondom het altaar opgericht, volgens het oude, overigens door de Joodsche Wet verbodene, gebruik in Palestina. Dit laatste is niet onmogelijk; het zou nochtans eenigszins bevreemden dat alsdan het verbrijzelen der zuilen ware vermeld geweest zonder dat een woord gerept werd ten aanzien van het altaar zelf, tot hetwelk bedoelde zuilen toch maar als bijwerk hadden behoord. Uit hetgene hierboven bij de vertaling van Jedonja's brief aangeteekend werd zal men af te leiden hebben dat er binnen de omheining van het Jahô-heiligdom afhankelijkheden bestonden met cederen hout bedaakt en dienende tot verblijf voor de priesters of tot bergplaats voor de gewijde vaten en gewaden en ander gerief. Het is klaar dat Jahô's *agoera*, in de oorkonden van Elefantine, niet enkel, zooals sommigen eerst meenden, een altaar is, aangezien de verdelgers er *binnen* dringen, dat er poorten aan vast zijn, enz. Uit den naam alleen kan men ook geenszins besluiten dat de *agoera* niet een eigenlijke tempel was; men bedenke slechts dat in Jedonja's brief de tempels der Egyptische goden met denzelfden naam worden aangeduid.

Het was geen wonder dat de priesters van Elefantine geen antwoord gekregen hadden op hun schrijven naar den hoogepriester te Jerusalem. In het heilig Land zelf mocht maar één heiligdom bestaan — één Huis Jehova's of Huis Gods, — *voor het regelmatig en plechtig verrichten van den openbaren eeredienst door het ambtelijk toedoen der priesters;* wat er velen thans ook van denken en erover schrijven, dat was, zoo niet altijd in het gebruik onderhouden, toch van over ouds door het recht en de Wet voorgehouden geweest. Maar bovendien wordt het ook immer ondersteld, tot bij de oudste geschiedschrijvers en profeten, dat buiten het heilig Land, onder de heidenen, aan Jehova door zijn volk geene

offers mochten opgedragen worden. Niet zoo zeer met het eerste dezer grondbeginselen van het Israëlietisch godsdienstrecht was de Jahô-tempel te Elefantine in strijd, als wel met het tweede, dat op zich zelven stond en voor reden had *de onreinheid van den vreemden grond*. Later nog, omstreeks het jaar 165 vóor Christus, werd in Egypten, te Leontopolis, door den priester Onias, zoon van den hoogepriester Onias III, een tempel gebouwd, Jehova ter eere, met oorlof van den koning Ptolomeus VII Philometor; eene daad door Fl. Josephus gelaakt als zonde en overtreding der Wet (1). Onias had zich beroepen op eene uitspraak van den profeet Isaïas (XIX, 19) voorspellende dat, als een teeken van het aanbreken eens nieuwen tijds, in Egypten een altaar zou opgericht worden aan Jehova. Maar wat vooral aanleiding gegeven had tot het stichten van den Oniastempel was de onteering van het Huis Gods te Jerusalem, vooreerst door het gruwelijk bestuur van den Benjamiet Menelaus, die, zonder zelfs te behooren tot het Levietisch geslacht, met zijne heiligschendende kuiperijen erin geslaagd was de hoogepriesterlijke waardigheid te bemachtigen; en dan nog erger door de vervolgingsmaatregelen van Antiochus IV Epiphanes. Hunne in-eerhouding van den Oniastempel, die bleef bestaan tot het einde van den Joodschen staat, belette echter nooit de Egyptische Joden, met het groot nationaal heiligdom te Jerusalem, weldra van zijne smet gereinigd, de door Wet en gebruik voorgeschrevene betrekkingen te onderhouden. Misschien hadden Jedonja en zijne ambtgenooten gehoopt dat de priesterschap te Jerusalem het onregelmatige in hunnen toestand zou voorbijzien, omdat hun heiligdom, in den vreemde, toch niet scheurmakend was en het Huis Gods in het heilig Land geene mededinging aandeed. Zij hadden misgerekend. De hoogepriester Johanan liet het heiligdom te Elefantine over aan zijn lot en gewaardigde zich niet het smeekschrift tot bemiddeling in aanmerking te nemen. Te Elefantine vergiste men zich geenszins aangaande de beteekenis van dit stilzwijgen. Ook, wanneer Jedonja en de zijnen een tweede maal bij Bagohi gingen aankloppen, wachtten zij zich wel nog een stap te wagen

(1) *Arch.* XIII, 3, 2.

bij den hoogepriester te Jerusalem. Zij verkozen zich thans te wenden tot de zonen van Sanballat, de natuurlijke beschermers van het scheurmakend heiligdom van Garizim, waar Johanan's broeder hoogepriester was : daar hadden zij kans beter te lukken !

Misschien zou het voor de stichters van den Jahô-tempel te Elefantine als verschooning kunnen aangevoerd worden, zoo men kon vaststellen dat zij hun heiligdom oprichtten gedurende den tijd der Babylonische ballingschap, wanneer het Huis Gods te Jerusalem in puin lag. Nu weten wij wel uit het schrijven van Jedonja, alsook uit het verslag over het antwoord van Bagohi, dat het heiligdom te Elefantine gebouwd werd onder de Egyptische koningen, vóor Kambyses. Maar daaruit kunnen wij niet met zekerheid te weten komen of het niet reeds bestond sedert geruimen tijd vóor Kambyses, en ja van vóor de vernieling van het Huis Gods te Jerusalem (586). Men bedenke dat noch Jedonja noch Bagohi eigenlijk een datum willen opgeven, of zelfs den hoogen ouderdom van het heiligdom betoogen. Het ware althans mogelijk hunne bedoeling anders op te vatten. Jedonja wil er alleenlijk op steunen, als eene les voor het Perzisch bestuur, dat tijdens den inval van Kambyses, in 525, terwijl de tempels der Egyptische goden verwoest werden, Jahô's heiligdom gespaard bleef. Bagohi van zijnen kant beoogde wellicht niets anders dan aan het Perzische bestuur in Egypten, met name aan den landvoogd Arsames, te doen opmerken dat er *tegenover de Egyptenaren* geen bezwaar kon in gelegen zijn aan de Joden toe te laten hun heiligdom herop te bouwen, daar het eertijds, reeds vóor Kambyses, met oorlof van de Egyptische koningen zelven was gesticht geweest.

Zou men niet tot eene nadere tijdsbepaling kunnen geraken door het onderzoek van de omstandigheden waarin de Jahô-vereerders zich te Elefantine en te Syene kwamen vestigen? Te dien aanzien ook verkeeren wij in het onzekere. Zij heeten *Joden*; en daaruit mag en moet men stellig besluiten dat zij, althans voor een aanzienlijk deel, afkomstig waren uit het oud hebreeuwsche zuidrijk, het gebied der voormalige koningen van Jerusalem ; immers die naam *Joden* past in 't geheel niet op de inwoners van het oude koninkrijk Samariën en kon tot lieden die daar vandaan

kwamen maar overgegaan zijn dank zij hunne versmelting met hunne zuidelijke broeders. Hoogst waarschijnlijk zullen de oorspronkelijke *Joden* van Elefantine daar aangeland zijn tijdens de rampzalige gebeurtenissen die den val van Jerusalem in 586 voorafgingen en nog opvolgden, en eene menigte vluchtelingen de wijk deden nemen naar Egypten. Op dezen had het zeker de profeet Jeremias gemunt wanneer hij, zelf tegen wil en dank daarheen meegesleept, zijne vermaningen richtte tot de Joden « die in Egypten wonen : die wonen te Migdal en te Tahpanhes en te Nof (*Memphis*) *en in het land Pathros* » (XLIV, 1); het land Pathros is het zuidelijk Egypten. Nochtans moet hier al rekening gehouden worden met de mogelijkheid dat reeds vroeger, bij voorbeeld tijdens de invallen in Palestina van den Egyptischen koning Necho II gedurende de jaren 609 en volgende, of met de Assyrische legers die Egypten bestookten in den loop der zevende eeuw vóor Christus, inwoners van Judea het rijk der Pharaonen binnentrokken en er gevestigd bleven. Velen kunnen er ook heen gedreven geweest zijn, binst de tweede helft der zevende eeuw, door den schrik dien de rooftochten der Scythen in West-Azië verspreidden.

Wat echter onze gansch bijzondere aandacht verdient, is dat de Jahô-vereerders te Elefantine *Arameesch* schrijven en ook *Arameeërs* zoowel als Joden genoemd worden. Men zegge niet : het Arameesch was een officieele kanselarijtaal en zoo wordt gereedelijk verklaard waarom het gebruikt werd bij het vervaardigen der oorkonden in dit opstel besproken. Want uit de *ostraka* en uit andere stukken van letterkundigen aard (1) blijkt dat het Arameesch onder onze zoogenaamde Joden de gebruikelijke omgangstaal was. Nu het Arameesch was in Judea nog niet gesproken rond 586. De Joden die alsdan naar Egypten kwamen of er vroeger waren gekomen, moeten de Arameesche taal hier als de hunne aangenomen hebben. Van wie leerden zij die af? Van heidensche Arameeërs ? Maar is het waarschijnlijk dat in Egypten, een land waar beide als vreemdelingen woonden, de Joden zich uit eigen beweging nu juist zoo nauw met deze heidensche Arameeërs gingen verbinden,

(1) Nog niet uitgegeven, maar als reeds voorhanden betuigd en als later uit te geven aangekondigd, bij Sachau, *l. c.*, blz. 44.

dat zij er hunne eigene taal bij inschoten? Waarom ook zouden zij zichzelven Arameeërs genoemd hebben? Daarbij wijzen wij nog hierop: verscheidene der eigennamen in onze papyri vermeld, als Menahem, Meschoellam, Schalloem, Hoschea, enz. herinneren ons aan de berichten van het Oud Testament betreffende het noordrijk Samariën, veel meer dan aan deze rakende de geschiedenis van het zuidrijk; dat zijn Noord-Israëlietische namen! Hoe dat uit te leggen?

Ziehier wat wij vermoeden. Toen het Israëlietisch koninkrijk Samariën in 't jaar 722 vóor Christus door de Assyriërs vernietigd werd, ging dat land voor Arameesche inwerkingen wijd open. Het Arameesch, onder den invloed der naburige bevolkingen, en nog meer onder dien der kolonisten die er zich in menigte kwamen nederzetten, werd al spoedig in het nieuwe Assyrische wingewest de algemeen gesprokene taal. Jahô-vereerders uit deze streek, als landverhuizers naar Egypten overgestoken, of daarheen voortgejaagd of weggevoerd of in de gelederen der krijgsbenden meêgetrokken bij eene der menigvuldige mogelijke gelegenheden waarvan wij daareven voorbeelden aanhaalden, brachten er het Arameesch als hunne gebruikelijke taal met zich. Te Elefantine en te Syene waar zij, reeds onder de Egyptische koningen, dienst genomen hadden in de bezetting, kwamen zij in aanraking en versmolten tot ééne gemeente met andere Jahô-vereerders, eigenlijke Joden, afkomstig uit het Jerusalemsche zuidrijk. De benamingen *Arameërs* en *Joden* bleven daar beide in het gebruik als even rechtmatig toepasselijk op de voortaan gemengde krijgskolonie. Maar het Arameesch, als bestuur- en handelstaal veel belangrijker en veel meer verspreid dan het Hebreeuwsch, verdrong dit laatste geheel en gansch, gelijk het ook van lieverlede gebeurde in Judea zelf na den terugkeer uit de Babylonische ballingschap. Nu echter kan men aan het twijfelen gaan over het volgende: waren de Aramaïseerende Jahô-vereerders uit het Samaritaansche gebied de anderen niet vóor geweest te Elefantine en te Syene, zoodanig dat de later aangekomene Joden zich enkel bij hen hadden aan te sluiten? En in dat geval, bestond het Jahô-heiligdom niet reeds wanneer de eigenlijke Joden daar hunne godsdienstgenooten kwamen vervoegen? zoodat wij te Elefantine zouden te doen hebben met een heiligdom van Samari-

taanschen oorsprong. Zulke vragen zagen wij liever opgelost door nieuwe ontdekkingen, dan er zelf een antwoord op te wagen.

Uit een verslag van Pater Lagrange in het April-nummer 1908 der *Revue biblique* vernamen wij dat de opgravingswerken te Elefantine door Franschen en Duitschers weder aangevat werden met November 1907. Doch Zucker, de leider der Duitsche zending, staakte reeds in Januari daarop volgend. Clermont-Ganneau was nog aan 't werk t' einden Februari. In het gebied dat hem toegewezen was vond de Fransche geleerde nog immer Arameesche *ostraka* in groote hoeveelheid, maar geene papyri het vermelden waard. Hij heeft ook een tweeden gravenkelder ontdekt, waar, gelijk in den vorigen, prachtig getooide rammen-mummiën sedert eeuwen en eeuwen te wachten lagen op het verschijnen van een lichtstraal en van een menschenoog, om nog eens de heerlijkheid ten toon te spreiden van den goddelijken Khnoeb en getuigenis af te leggen voor de godsvrucht zijner aanbidders. Tusschen de twee gravenkelders was nog de werkplaats voorhanden, met al haar gerief ongeschonden bewaard, waar de mummiënbereiding verricht werd. Hoe onschatbaar zulke vondsten ook zijn, toch kon zich Clermont-Ganneau er niet mede vergenoegen. Nieuwe inlichtingen in te winnen omtrent de geschiedenis der Joodsche nederzetting, het opsporen der overblijfsels van den Jahô-tempel, dat was wat hem het meest aan 't hart lag. Werd het heiligdom herbouwd na 408, overeenkomstig het gunstig gedacht van Bagohi en Delaja? Bleef het integendeel tot een puinhoop gedoemd, of werd het, na zijn herstel, op nieuw en voor goed door de Khnoebpriesters vernield, gelijk wel zou kunnen gebeurd zijn bij den opstand in 't jaar 405? Wat schiet er nog van over? Clermont-Ganneau had niet alle hoop verloren het antwoord op deze vragen machtig te worden. Hij scheen zelfs de ligging der grondvesten te durven aanwijzen, in het werkvak der Duitsche vorschers dat voor hem gesloten bleef, waarop de *agûra* van Jahô zich eenmaal verhief.

Leuven, 27 Juni 1908. Prof. A. VAN HOONACKER.

OVER ALFRED DE VIGNY

(*Vervolg*)

In 1837 sterft de Vigny's moeder. Het is nacht in de ziel van den dichter : gesmolten zijn stugheid, hoogmoed, stoïcisme : De tranen der droefheid parelen in het oog van den peiler der ruimten en der tijden. Hij weent als « een luttel kind », smeekt, roept God aan, werpt zich op zijne knieën. In het « Journal », zoo koud van hoogmoedsijs op de meeste bladzijden, staan die eenige bladzijden over moeders dood, als een liefdegletscher. De armen zijn niet meer met vloekgebaar naar den Hemel gericht maar roepen om erbarming en troost naar God :

« Avez-vous reçu dans votre sein cette âme vertueuse, ô mon Dieu ? Soutenez-moi dans cet espoir, que ce ne soit pas un passager désir, qu'il devienne une foi fervente. (*Journal,* bl. 120).

Hij vergeet zijne moeder niet : In 1838 weent hij bij het lezen van het *Stabat Mater*, omdat hij denkt op haar. (*Journal*, bl. 131). In 1838 spreekt hij innig-teeder : « Le cœur maternel ne se trompe jamais ; le fruit des entrailles, l'enfant, ne peut rien cacher à celle qui l'a produit. » (*Journal*, bl. 144).

Zijn leven wordt nu eene reis tusschen verdriet en ziekte, ziekte en verdriet. (*Journal*, bl. 128).

In 1839 verschijnt in *La Revue des deux Mondes* het stuk La Colère de Samson, een der meest beteekenisvolle werken van den schrijver, ingegeven door de volgende twee feiten : *de Vigny heeft bemind* en *hij is bedrogen geweest.*

De Vigny was een vuurberg onder een ijsberg. « Je vis dans le feu comme une salamandre », schreef hij herhaaldelijk (Lezen *Paléologue* op. cit. bl. 93). Hij heeft immer gevoeld wat hij in « La Colère de Samson » heet : « L'homme a toujours besoin de caresse et d'amour ». Zijn

hart werd vastgeketend aan Me Dorval, het beeld van de romantische heldinnen, die Kitty Bell's rol in « Chatterton » vertolkte. « Dit drama werd voor u gemaakt », schreef hij haar den 15^{n} Augustus 1835. Zij bezat een schier-ziekelijke gevoeligheid, was onbekend met geesteskalmte en hartrust; alles ging bij haar naar de drift : kunst, liefde, vriendschap, geloof.

Vooral door hare zedelijke verzuchtingen en smarten trok zij de Vigny naar zich, hoewel deze reeds andere vrouwen had bemind : Eloa, Eva waren immers deknamen.

De liefde tot Me Dorval was deels mystiek, (Cf. *Paléologue* op. cit. bl. 89 env.) deels zinnelijk, zooals ten overvloede blijkt uit de brieven, welke hij haar schreef, (o. a. brief XXXVII der verzameling Sakkelaridès, 3 Juli 1833, en brief 4 Juli 1833). Die vrouw verraadde hem ; reeds in de brieven tot haar gericht, uit hij bittere klachten, (o. a. brief 3 April 1835). Hij ondervond slechts laat de ontrouw zijner beminde, (Cf. *Paléologue* op. cit. bl. 97 env.) maar dan werd het duister in zijne ziel als in een stormzwangeren hemel en de bliksem welke losschiet is *La Colère de Samson.*

Zooals in « Moïse », drukt de Vigny zijne gevoelens, zijne gedachten uit door middel van zinnebeelden en wordt het inviduëele veralgemeend. In al zijne werken bliksemt de eeuwigheid. Toch zijn het meer de geest en de hoogmoed dan wel het hart en het gevoel die spreken in de Vigny's gedicht.

Het gekozen zinnebeeld is *Samson* tegenover *Dalila,* Samson de Nazareër, die met zijn reuzensterkte de Philistijnsche mannen overwon, maar zelf overwonnen werd door de Philistijnsche vrouwen. Zijn eerste vrouw reeds ontfutselt hem geheimen, verraadt en verlaat hem. Later bemint hij Dalila en deze bedoelt enkel te weten wat de oorsprong is van Samson's kracht. Drie maal weet hij haar met beuzelarijen te verschalken. Eindelijk verneemt zij het geheim nadat zij gedurende vele dagen gedurig aanhield, geenen tijd tot rusten gevende, zoodat Samson's ziel verzwakte en moede werd tot stervens toe (Boek der Rechters, XVIe Hoofdst.). Dalila deed toen Samson slapen op hare knieën en in haren schoot zijn hoofd nederleggen. En zij riep den scheerder en schoor de zeven haarlokken en zij

begon hem weg te drijven en van haar weg te stooten : aanstonds immers is van hem de sterkte weggegaan. (Ib.)

De Vigny schildert Samson nadat hij zijn geheim heeft verraden en op Dalila's knieën zijn hoofd heeft nedergelegd :

Samson's « force divine obéit à l'esclave,
Comme un doux léopard elle est souple. »

In de Schrift op menige plaats (o. a. Boek der Spreuken, V, VI, 25, VII, 6 env.; Boek Ecclesiasticus IX, 3 env., XIX, 2-3, XXV, 17 env., XLII, 12) staan strenge bedenkingen tegen de vrouwen, maar de Vigny's Samson overtreft ze alle door zijne strengheid, en onverbiddelijkheid. De strijd tusschen man en vrouw is eeuwig; hij verbeeldt het tweegevecht tusschen goedheid en list. De kamp geschiedt onder het oog van God : De man moet noodlottig verliezen.

« Une lutte éternelle en tout temps, en tout lieu,
Se livre sur la terre, en présence de Dieu,
Entre la bonté d'Homme et la ruse de femme,
Car la femme est un être impur de corps et d'âme.
. . . .
Plus fort il sera né, mieux il sera vaincu,
Car plus le fleuve est grand et plus il est ému.
. . . .
Et plus ou moins, la Femme est toujours Dalila.
. . . .
Elle se fait aimer sans aimer elle-même.
. . . .
Toujours voir serpenter la vipère dorée
Qui se traîne en sa fange et s'y croit ignorée ;
Toujours ce compagnon, dont le cœur n'est pas sûr,
La Femme, enfant malade et douze fois impur.
. . . .
Qu'ils seront beaux les pieds de celui qui viendra
Pour m'annoncer la mort. — Ce qui sera, sera ! »

De Vigny spreekt daarna op eigen naam en besluit met deze verzen :

« Terre et Ciel, punissez par de telles justices

(namelijk het wegrukken der zuilen en het instorten van den afgodstempel)

La trahison ourdie en des amours factices,
Et la délation du secret de nos cœurs
Arraché dans nos bras par des baisers menteurs. »

Zooals men ziet, slaat Samson geen mea culpa, hij denkt aan zijn eigen vernedering wel, vindt het heel te betreuren dat de man vallen moet, maar de gedachte aan schuld, aan de vernedering in hem van den God en het volk der Hebreeuwen bezielt hem niet : Hij is zwak, maar de zwakheid is hem niet toerekenbaar. Hij valt omdat hij vallen moet : dus niet volkomen naar de Schrift, maar weer naar zijn eigen beeld, schiep de Vigny zijn « Samson » die alzoo merkelijk verschilt b. v. van *Milton*'s « Samson agonistes » (Vgl. Dupuy aang. artikel bl. 28 en 29) en van *Vondel*'s « Samson ».

Wij zeiden boven dat de Vigny eerder vernederd is dan bedroefd. Wie om dergelijke redenen en onder gelijkende omstandigheden het tot-den-dood-toe weeklagend gemoed wil hooren snokken, leze *De Musset*'s « Nuit d'Octobre » of « Souvenir ». Deze droeg de wonde niet in het hoofd, maar diep in het hart.

Ook van de houding van *Leopardi* met wien we later de Vigny zullen te vergelijken hebben, verschilt deze van den dichter van « La Colère de Samson ».

Leopardi zag « gelijk een straal des hemels hem verschijnen de schoonheid eener vrouw ».

« De man beschuldigt te onrechte de vrouw. Zelden wordt de vrouw dat hooge beeld dat hij die ze bemint van haar heeft opgevat. Haar eng brein bevat de gedachten niet.... Gebroken, zegt hij, is nu de betoovering en gebroken met haar het juk, ten bodem toe gesloopt. En mijn hart is erom verblijd.... welkom heet ik weer genie en vrijheid. Laat nu ook het menschenleven zonder drift en mooien waan slechts een sterrenlooze winternacht zijn, tot troost, tot wraak over mijn aardsch lot is het mij voldoende, dat ik, in het weeke gras rustend en onbewegelijk neergestrekt, hemel, aarde en zee bezie.... en glimlach. » (Hier en daar uit het stuk *Aspasia*).

Later zullen we verwijlen bij het gedicht *La Mort du Loup* (1843). We houden niet stil bij *La Flûte* (1843), klacht over het ontoereikende der middelen waarover de kunstenaar beschikt, noch bij *Le Sauvage* (1843) waarin de Vigny tegenover het wild ongelukkig leven eener Indiaansche vrouw stelt de mooie orde van het leven der bewoners uit de Amerikaansche republiek, waarvoor de Vigny zooveel genegenheid koesterde (1), — niet omdat deze gedichten onbelangrijk zijn — verre van daar, de Vigny schreef niets dat gansch onbeduidend was — maar omdat de dichter ons heenwenkt naar het huis van den herder « *la Maison du Berger* (1844) » opgedragen *aan Eva* — of de ideale vrouw — en dat wij zijne ziel moeten bestudeeren op haren tocht door de natuur, zooals we ze reeds beschouwden in hare verhouding tot God, tot de zonde, tot Satan, tot de vrouw.

« Kom, Eva, zegt de Vigny, verlaat de steden, kom in de natuur, kom meê met mij in den herderswagen, wij zullen ermeê door de wereld gaan; de spoorwegen mogen we niet lijden (1e deel).

Het 2e deel is een zang ter eere van de dichtkunst, la

« Poésie ! o trésor, perle de la pensée ! »

die echter versmaad wordt door de wereld. In het 3e deel wordt *Eva* aangeroepen.

Eva, qui donc es-tu ? Sais-tu bien ta nature ?
Sais-tu quel est ici ton but et ton devoir ?
Sais-tu que, pour punir l'homme, sa créature,
D'avoir porté la main sur l'arbre du savoir,
Dieu permit qu'avant tout, de l'amour de soi-même
En tout temps, à tout âge, il fît son bien suprême,
Tourmenté de s'aimer, tourmenté de se voir ?

Mais, si Dieu près de lui t'a voulu mettre, o femme !
Compagne délicate ! Eva ! sais-tu pourquoi ?
C'est pour qu'il se regarde au miroir d'une autre âme !
Qu'il entende ce chant qui ne vient que de toi.

(1) Aan Melle Camilla Maunoir schreef hij zijne bewondering over « la belle et jeune république américaine. » (Lettre à une puritaine, 14 Mei 1848, *Revue de Paris*, 15 Augustus 1897, p. 69. Cf. *Journal* 1835, p. 95.)

— L'enthousiasme pur dans une voix suave
C'est afin que tu sois son juge et son esclave
Et règnes sur sa vie en vivant sous sa loi.

De beschouwingen over « Eva » verschillen hemelsbreed van diegene over de vrouw in « La Colère de Samson », zoo-als Salomo's hooglied van zekere spreuken uit het Ecclesiastesboek.

Zie hoe de schrijver een bloemenvuurwerk werpt voor Eva's voeten :

« Viens donc ! Le ciel pour moi n'est plus qu'une auréole
Qui t'entoure d'azur, t'éclaire et te defend ;
La montagne est son temple et le bois sa coupole
L'oiseau n'est sur la fleur balancé par le vent,
Et la fleur ne parfume et l'oiseau ne soupire
Que pour mieux enchanter l'air que ton sein respire ;
La terre est le tapis de tes beaux pieds d'enfant.

Eva, j'aimerai tout dans les choses créées
Je les contemplerai dans ton regard rêveur
Qui partout répandra ses flammes colorées
Son repos gracieux, sa magique saveur ;
Sur mon cœur déchiré viens poser ta main pure,
Ne me laisse jamais seul avec la Nature ;
Car je la connais trop pour n'en pas avoir peur.

Elle me dit « Je suis l'impassible théâtre
Que ne peut remuer le pied de ses acteurs ;
Mes marches d'émeraude et mes parvis d'albâtre,
Mes colonnes de marbre ont les Dieux pour sculpteurs,
Je n'entends ni vos cris, ni vos soupirs ; à peine
Je sens passer sur moi la comédie humaine
Qui cherche en vain au ciel ses muets spectateurs.

. . . .
On me dit une mère et je suis une tombe. »

De Vigny besluit met een kreet « Je la hais » voor de natuur, met een liefdezucht « J'aime la majesté des souffrances humaines » en met een smeeking tot Eva opdat zij te zamen met hem door het leven zou gaan en schouwen over het heen- en weerdeinen der menschelijke geslachten.

Alhoewel veel te lang en nog al duister ineengestoken straalt het stuk in het licht der schoonheid veler ver-

zen; het ademt met volle teugen de lucht der hooge bergen aan de blauwe meren.

Wij vermelden enkel een feit uit de Vigny's leven dat vele tongen en pennen in beweging bracht: den strijd om een zetel in de Academie en het onthaal van de Vigny aldaar. (1)

Wij lezen *met bewondering* het gedicht WANDA (1847) een verzetkreet tegen de verdrukking van Polen, met *zeer weinig genoegen* de dor- en valsch-wijsgeerige verzen uit LES DESTINÉES (1849) waarin de dichter beweert, dat het Christendom de schikgodinnen niet doodde, maar even zoowel de noodlotsleer huldigt als het Mahomedanisme.

De dichter wordt eenzamer om eenzamer en slechts in 1858 slingert hij op de wereldzee zijn « la bouteille à la mer » — Conseil à un jeune homme inconnu. — Luistert, gij allen die wanhoopt aangaande de uitslagen van uw werk, die moedeloos uwe betrachtingen, uwe jonge liefde laat vergaan in de doodsomhelzingen van de wereldorkanen: Volgt het voorbeeld van den jongen zeekapitein, die, uit het zinkend schip eene flesch werpt waarin zitten opgesloten zijn reisdagboek en de kaart zijner ontdekkingen :

« Son navire est coulé, sa vie est révolue :
Il lance la Bouteille à la mer, et salue
Les jours de l'avenir qui pour lui sont venus.

Il sourit en songeant que ce fragile verre
Portera sa pensée et son nom jusqu'au port ;
Que d'une île inconnue il agrandit la terre ;
Qu'il marque un nouvel astre et le confie au sort;
Que Dieu peut bien permettre à des eaux insensées
De perdre des vaisseaux, mais non pas des pensées;
Et qu'avec un flacon il a vaincu la mort.

De dichter beschrijft dan de reis der flesch en hoe ze

(1) Eene nota volstaat daarover: de Vigny werd door de Academie driemaal in 1841-1842-1844 afgewezen. Den 5n Mei 1845 werd hij tot lid verkozen. Zie daarover, *Journal d'un Poëte*, bl. 183 enz.

Het onthaal had plaats den 29n Januari 1849. de Vigny is er erg over verbitterd geweest (*Journal*, 206). *Sainte-Beuve* (op. cit. bl. 780 enz.) geeft aan de Vigny ongelijk; *Paléologue* (op. cit. bl. 67) verdedigt hem.

eindelijk opgevischt en de jonge kapitein vereeuwigd wordt :

Souvenir éternel ! gloire à la découverte
Dans l'homme ou la nature, égaux en profondeur,
Dans le Juste et le Bien, source à peine entr'ouverte.
Dans l'art inépuisable, abîme de splendeur !
Qu'importe oubli, morsure, injustice insensée,
Glaces et tourbillons de notre traversée ?
Sur la pierre des morts croît l'arbre de grandeur.

Cet arbre est le plus beau de la terre promise,
C'est notre phare à tous, Penseurs laborieux !
Voguez sans jamais craindre ou les flots ou la brise
Pour tout trésor scellé du cachet précieux,
L'or pur doit surnager, et sa gloire est certaine :
Dites en souriant, comme ce capitaine :
Qu'il aborde si c'est la volonté des dieux.

Le vrai Dieu, le Dieu fort est le Dieu des idées.
Sur nos fronts où le germe est jeté par le sort,
Répandons le Savoir en fécondes ondées ;
Puis, receuillant le fruit tel que de l'âme il sort,
Tout empreint du parfum des saintes solitudes,
Jetons l'œuvre à la mer, la mer des multitudes :
— Dieu la prendra du doigt pour la conduire au port.

In verband hiermee kan men lezen het stuk aan Eva opgedragen : *l'Esprit pur*, geschreven weinigen tijd vóór des dichters afsterven waarin hij met een hoogmoed als diegene, welke het « non omnis moriar » ingaf, jubelt : « Eva, wanneer je trotsch zult zijn over mij, dan weze het niet omdat ik van adellijken bloede ben maar omdat ik boeken schreef, omdat m'n naam staat :

« sur le pur tableau des livres de *l'Esprit*. »

Ton règne est arrivé, *pur esprit*, roi du Monde !
Quand ton aile d'azur dans la nuit nous surprit,
Déesse de nos mœurs, la guerre vagabonde
Régnait sur nos aïeux. Aujourd'hui c'est *l'écrit*,
L'*Ecrit Universel*, parfois impérissable,
Que tu graves au marbre ou traînes sur le sable.
Colombe au bec d'airain, *Visible Saint Esprit*.

Seul et dernier anneau de deux chaînes brisées,
Je reste. Et je soutiens encore dans les hauteurs
Parmi les maîtres purs de nos savants musées,
L'*Idéal* du poète et des graves penseurs.
J'éprouve sa durée en vingt ans de silence,
Et toujours, d'âge en âge, encor je vois la France
Contempler mes tableaux et leur jeter des fleurs.

Jeune postérité d'un vivant, qui vous aime !
Mes traits dans vos regards ne sont pas effacés ;
Je peux en ce miroir me connaître moi-même.
Juge toujours nouveau de nos travaux passés !
Flots d'amis renaissants ! Puissent mes destinées
Vous amener à moi de dix en dix années,
Attentifs à mon œuvre et pour moi c'est assez.

Hoezee voor zulke verzen, en moge de wereld, de jeugd vooral er naar luisteren : Van jongs af hoopt men bij velen te smachten het kiemend zaad van het ideaal, men legt grafsteenen op de boomen van jonge geestdrift, en tracht met eenige geldstukken te sluiten de handen die open en ten hemel geheven wachten op mannaregens van schoonheid. En toch spijt alles, spijt Hellenenwijsheid, spijt zoogezeid-practische raadgevingen « slaat door den mist » het vuur van het ideaal in de jeugd : het is de blauwvoeterij, het is Rodenbach, het is het dragen naar verre landen in ijs bedolven of door evenaarszonnen verzengd van het kruis van den Heiland, het is het heilig verzaken aan alle lusten der wereld, ofwel het vereeren der wetenschap, der dichtkunst, het volgen van de sterren door de diepten des hemels, het zoeken der bacteriën oneindig klein, het werpen van bruggen over afgronden, het sloopen van bergen, het baren van torens, het zaaien van steden, het binden der stoom- en waterkrachten in gareelen en machienen. Dat alles is schoon : in alles is poëzie, in alles kan ideaal schuilen, en zonde is het, één enkel kiempje van ééne edele verzuchting te vermorzelen. Toch zijn er katholieken die de beschouwende kloosterlingen misprijzen, en hen die niet uitsluitend mannen zijn van de daad, en de pedagogen bespotten onze vlaamschgezinde leerlingen om hun borstspeldje met den leeuw, en de menigte gaat mompelende voorbij de laboratoria, sprekende over het onnuttig

leven dier dorre boekwormen : Een geest van americanisme, van uitsluitende nutsbetrachting is in alles doorgedrongen.

Voelt men dan niet dat de mannen van de daad, zoowel goede als slechte, de geesteskinderen zijn van de mannen der gedachte, dat de boeken door contemplatieven geschreven aan de mannen der daad de noodige liefde hebben gegeven, dat indien de moeders de genezing hunner kinders vaak begroeten, dit te danken is aan hen, die in de stilte hunner kamer de ziektebacterie vonden, dat die zoekers en die denkers weldoeners van het menschdom waren.

Vergeten dan al die makelaars, al die speculeerders, die kooplieden, dat zij gehoorzamen aan wetten door wiskundigen in studieëenzaamheid gevonden. De wereld leeft van het licht der gedachten en zij wil het niet erkennen.

Al deze gevoelens borrelen in mij op bij het lezen dier twee gedichten en ik hoop dat onze jongens van Vlaanderen al de gieters van koud water op het vuur hunner geestdrift zullen voorbijgaan, om zich te gaan lesschen aan de onuitputbare warme bron van het oorbeeld, dat ze in hunne ziel zullen prenten.

« Qu'importe oubli, morsure, injustice insensée
. . . .
L'or pur doit surnager et sa gloire est certaine
. . . .

« Wat is het leven zonder Oorbeeld en Poësis ? O eene *onvolledigheid*; eene ijdelheid waarin de zielen kwijnen, verdord. »

Christenen hebben daarbij meer te verwachten dan « L'arbre de la grandeur sur la pierre des morts. » Dat is hun schoonste boom niet, neen zij mogen verwachten de eeuwige rust onder den kruisboom van het beloofde land, maar deze wordt aan de bedelvers van talenten, aan de rusters-in-den-tijd niet gegund.

Bij het voortzetten der reis door de Vigny's werken laten wij links liggen het steenen paleis der « Les Oracles » ou « Destinée d'un roi » (1862) : een dor zinnebeeld en wij komen aan « *Le mont des Oliviers* » : Jezus, alleen, door

zijn vader niet verhoord, door zijne discipelen niet bijgestaan, is angstig en bedekt met bloedzweet, en

« dans sa peine
Eut sur le monde et l'homme une pensée humaine »

Dan legt de Vigny in den mond van Christus, de vragen, die hem zelf bekommerden. Hij braakt verwenschingen en godslasteringen uit:

Potsierlijk, inderdaad, indien het zoo helsch-godslasterlijk niet was. Jezus klaagt erover dat Zijne verlossing niet volledig is « dat Hij slechts eventjes heeft opgelicht den ellendemantel van *Twijfel* en *Kwaad*: Een blik van U, een kreet Uwer stem, een zucht van Mijn hart, een teeken met Mijn kruis kan het eeuwig lijden vernietigen; alles zal veropenbaard worden zoodra de mensch weten zal van waar hij komt en waar hij heengaat. »

Jezus wacht vruchteloos op antwoord en de aarde blijft zonder klaarheid, zonder sterren, zonder dageraad, zonder licht voor de ziel zooals zij het nu nog is. Het einde is « la torche de Judas » en de Vigny voegt daarbij deze schromelijke verzen:

LE SILENCE

S'il est vrai qu'au jardin sacré des Écritures
Le Fils de l'Homme ait dit ce qu'on voit rapporté,
Muet, aveugle et sourd au cri des créatures,
Si le Ciel nous laissa comme un monde avorté
Le Juste opposera le dédain à l'absence,
Et ne repondra plus que par un froid silence
Au silence éternel de la Divinité. »

Inderdaad, dat is bijbelvervalsching, dat is blasphemie op zijn ergste: Door de kreten van De Musset heen in zijn *Rolla-prologue* of *Espoir en Dieu* hooren wij iets dat liefde zou willen worden. Volgens de Vigny moet men zwijgen: Is dergelijke verblindheid niet de straf der hoogmoedigen die niet konden vatten wat de visschers van Galilea, de landbouwers, de bedelaars, de vrouwen verstonden? De tulband van hunnen hoogmoed is de wurgketen geworden hunner verstandvermogens.

Wij hebben thans geëindigd het bespreken van

de Vigny's werken ter uitzondering van wat in de vergetelheid is geraakt als het blijspel : « *Quitte pour la peur* », de brief aan de « députés » : « De Mademoiselle Sedaine et de la propriété littéraire », de vertaling naar Shakespeare's « Shylock », de intreeredevoering in de Academie en verschillende andere werken, welke wij in de boekenopgaaf of aanstonds zullen vermelden.

* * *

De Vigny heeft slechts een klein gedeelte uitgewerkt van de door hem *opgevatte plannen* : Zoo heeft hij zijn gansch leven ervan gedroomd een treurspel te maken over *Juliaan den Geloofsverzaker*. In 1816 had hij eene schets ervan klaar, welke hij later verbrandde samen met een drama over *Roland* en over *Cléopâtre*. (*Journal* 63-88-106-109-110).

Andere ontwerpen zijn o. a. :

La Fornarina (*Journal* 79), *La Maine-Guiraud* (138), *Milon de Crotone* (138), *L'année de paix 1699* (het eenig jaar zonder oorlog) bl. 159... bl. 159... *Poème à faire*, *Cupidon* (162), *Un Dieu* (170), *La Herse* (171), *L'Hyène* (176) en de lange lijst *Poèmes á faire* (zie *Journal* 245 enz. Er zijn er een aantal waaronder zeer belangrijke).

In het *Journal* staan insgelijks :

Mes visites á l'Academie met portretten van de bijzonderste academieleden, *Fragments de Mémoire* en eenige kleine gedichten. De Vigny had verder opgevat : een grooten roman : *Les Français en Egypte*, drie historische romans, een groot blijspel in verzen over *Regnard*. In de *Revue des Deux Mondes* 1831, II p. 70-96 en 248-269 staat te lezen *Scènes du désert* (fragmenten uit l'*Almeh*). Op de laatste bladzijde wordt vermeld « La suite à une prochaine livraison ». Dit vervolg is nooit verschenen. — Sommige der *Ideeën* uit het *Journal* zijn oprecht treffend door hunne rake bondigheid. Aldus :

« Lorsqu'un siècle est en marche guidé par une pensée, il est semblable à une armée marchant dans le désert. Malheur aux traînards ! rester en arrière, c'est mourir. »

« L'humanité fait un interminable discours dont chaque homme illustre est une idée. »

« Le jour où il n'y aura plus parmi les hommes ni enthousiasme, ni amour, ni dévouement, creusons la terre jusqu'à son centre, mettons-y cinq cents milliards de barils de poudre et qu'elle éclate en pièces comme une bombe au millieu du firmament. »

Een laatste uiting der letterkundige bedrijvigheid van de Vigny zijn zijne pittig-levende brieven met voorname letterkundigen, met vrienden en vriendinnen, en vooral de uitvoerige brief aan prins Maximiliaan-Jozef van Beieren, 17 September 1839 (*Correspondance Sakellaridès*, bl. 86).

* * *

Treurig was de levensavond van dien werker :

In 1860 schrijft hij : « Ik leef veel eenzamer dan menig monnik, ik ga zoo weinig mogelijk uit en breng mijn avonden door met lezingen voor mijne arme goede Lydie wier leven in gevaar is en die ik zoo goed mogelijk troost. » — Nochtans woont hij regelmatig de zittingen der Academie bij : « Il était le plus exact et le plus conscienceux de nos confrères » schreef Sainte Beuve (aang. artik. 798). — Lichamelijke pijn kwam de toestand van den zielzieken denker nog verergeren : de kanker knaagde aan zijne maag als de gier aan Promêtheus (het beeld is van hem); hij beschrijft zich zelven aldus in een zijner allerlaatste brieven « malade qui ne cesse de souffrir et qui ne peut pas marcher et à qui vous conseillez de se promener et qui ne peut pas aller d'une chambre à l'autre sans soutien et qui est non pas au pain et à l'eau, mais au lait et à l'eau. »

Den 17^n September 1863 ontsliep de dichter :

Hoe hij gestorven is blijft eene strijdvraag :

MAURICE MASSON (Alfred de Vigny, 1908. — Bloud, Paris, bl. 45) geeft de stukken op van het geschil : « *Intermédiaire des chercheurs* » 20 Janvier.

Mercure de France, 15 Février 1907, p. 719-721.

Dr Cabanes : Une tentative de conversion d'Alfred *de Vigny* — *Mercure de France*, 1900 ;

Brief de Vigny. — *Correspondance* 354-358.

Études religieuses, historiques, etc. — Nouvelle série IV, Paris, Doumol 1864, p. 265-266.

Revue de Paris, 15 Juillet 1900, id., p. 307-308, nota. Masson beweert, dat de twijfel niet is opgehelderd. Longhaye houdt voor zeker (aang. werk, bl. 248) dat de Vigny gebiecht heeft en den priester omhelzende zeide : « welke goede daad heeft u thans verricht. »

's Dichters uiterste wil staat gedrukt als aanhangsel bij het *Journal d'un Poëte*. Hij stelt zijn vriend Louis Ratisbonne aan als eigenaar zijner werken onder voorwaarde dat hij nooit den eigendom zou afstaan en zelf aan zijne erfgenamen dezelfde voorwaarden zou stellen.

Ratisbonne heeft gepubliceerd *Les Destinées* et *Journal d'un poëte* tot in 1847. Hij heeft de uitgave alsdan gestaakt, omdat de dichter begon te schrijven over nog levende personen.

Thans wil ik pogen « sine ira nec studio » de Vigny's beeld te teekenen.

Eerst het physisch naar de Lamartine :

Het voorhoofd van Alfred de Vigny, ontdaan van zijne naar achter gestreken haren was gegoten als dat van een Esseniaanschen wijsgeer uit Judæa voor eene gevoelige doch altijd heldere gedachte ; glad en licht met blank en carmijn dooraderd was het gevormd om naar buiten te weerkaatsen het binnen-schijnend denken.

Een bevallig invallen der slapen boog het om de oogen....

Op zijn zelden-gesloten lippen droomde gewoonlijk een glimlach ; vierkant-hoekig was zijn stevige kin, goed stond hem het ovaal van zijn gelaat. Zijne gelaatskleur was in weerwil van eene ziekte, die alhoewel doodelijk toch zacht was, blankrozig als die eener maagd. Hij geleek meer op een onsterfelijke dan op een zieke. Zijne stem had dien ernstigen en gelijkmatigen galm die eigen is aan geesten uit de hoogte tot de menschen sprekende ; hij zou geweest zijn een redenaar uit eene andere wereld tot de onze het woord voerende. »

De hoofdtrekken van de Vigny's *zielbeeld* kunnen als volgt geteekend worden :

De Vigny was een hoogmoedig, individualistisch idealist die het ware oorbeeld niet kende en daardoor verstandelijk en zedelijk

gekwetst nederviel op de rots van het akeligst pessimisme alwaar hij eerst de geweldigste verwenschingen losbulderde om daarna te worden de stoïcijnsche zwijger.

De Vigny's hoogmoed steekt de oogen uit. Hij hield zich voor den doorluchtigste uit zijn geslacht. Hij neemt wel zorg altijd met zijn eigen bezig te zijn alhoewel hij beweert, dat het woordje *moi* het moeielijkste is uit de Fransche taal. Hij wil een Mozesrol spelen en de les te lezen aan den allerhoogste is hem lief.

Hij verachtte in den grond van zijn hart het kleine, het middelmatige, de massa, de democraten : « Oh fuir, fuir les hommes et se retirer parmi quelques élus, élus entre mille milliers de mille » schrijft hij (*Journal* 54).

In dit opzicht nochtans is zijn leven niet één geweest : Eerst was hij koningsgezind, en hoogst trotsch over zijnen adel. De Juli-omwenteling ontslaat hem van zijn politiek bijgeloof (*Journal* 49). In de politiek heb ik geen hart meer, schrijft hij. (*Id.* 49). De Restauratie werd volgens hem noch gevreesd noch bemind. (*Id.* 87). In 1835 vindt hij dat de eenige verdragelijke regeering eene is, waarvan de grondwet op deze der Vereenigde Staten zou gelijken en dat de minst slechte regeering diegene is, welke men het minst ziet, gevoelt en betaalt. In den brief aan prins Maximiliaan-Jozef van Beieren drukt hij zijne bewondering uit voor de socialistische denkbeelden van Fourier en Saint-Simon (*Corr.* 86), in 1848 stelt hij zich aan de kiezers uit het Charente-departement voor. Uit zijne verklaring vermelden wij het karakterteekenende « si mes concitoyens veulent chercher dans les années écoulées pour y voir ma vie ils y trouveront une indépendance entière, calme, persévérante, inflexible.

« La république doit être le gouvernement de tous par chacun et de chacun par tous ». « Je n'irai point, chers concitoyens vous demander vos voix. Dans ma pensée le peuple est un souverain juge qui ne doit pas se laisser approcher par les solliciteurs et qu'il faut assez respecter pour ne point tenter de l'entraîner ou de le séduire. »

De uitslag was dat in het gansche departement geen honderd kiezers op de Vigny stemden. (Verhaal der verkiezing : *Echo de Paris*, 27 april 1881).

Onder zijne plannen treffen wij aan : *Le désert*, (*Journal* 261) en daarin den volzin : « Le désert, c'est toi, démocratie égalitaire, c'est toi qui as tout enseveli et pâli sous tes petits grains de sable amoncelés. » Hij laat een egge vallen tusschen hem en het volk. (*Journal* 172.)

Ook de *zinnelijkheid* met alles wat stoffelijk was misprees hij in het diepste zijner gedachten.

« Alfred de Vigny, schrijft Dumas over hem, (aanhaling bl. 72 *Paléol.*) raakte de aarde slechts voor zooveel dit noodig was ; wanneer hij zich bij toeval op een bergtop plaatste scheen dit reeds eene toegeving te zijn voor het menschdom. Wat ons, Hugo en mij, vooral verwonderde was dat de Vigny hoegenaamd niet onderhevig scheen aan die groote behoeften onzer natuur waaraan eenigen onder ons (onder anderen Hugo en ik) voldeden niet enkel zonder schaamte maar met een zeker zingenot. Niemand onder ons had ooit de Vigny aan tafel gezien. » Hoe ook deze idealiteit eensdaags verging op de stormen der zinnelijke liefde hebben wij hooger uiteengezet. Sterkeren en wijzeren dan hij zijn gevallen. (In verband daarmêe leze men het ontwerp : *L'Ame et le Corps*. *Journal* 247.)

De Vigny niettegenstaande dit voorval was toch een echt idealist. De denkbeelden zijn de bruiden zijner ziel. Zij zijn zijne levensgezellinnen, de werkelijkheid voor hem. Hij onderscheidt met moeite het werkelijk bestaande van het gedachte, het verbeelde of het gedroomde (men leze daarover *Paléologue*, aang. boek bl. 72 enz.)

Aan het strand van de wereld ondervraagde hij angstig de golven van tijd en ruimte. Pijnlijk waren zijne droomen, nevels hingen over zijne vergezichten. Hij zag in *God* niet den goeden almachtige die schiep uit liefde, redde uit liefde, die allen oproept naar de liefde : Zijne godsbeschouwing is misschien de lasterendste, welke ooit een denker heeft uitgedrukt. In de zwarte tijden van het heidendom komen geen heviger haatkreten uit *Lucretius*' mond.

God, zegt hij, heeft in verre tijden, de menschen bij verstek veroordeeld. Niemand weet waarom. De processtukken zijn verloren geraakt. Van in het begin der wereldgeschiedenis heeft hij ongelijk gehad, namelijk tusschen Caïn en Abel. God is de verantwoordelijke toelater van

het kwaad; alle, zelfs de noodigste inlichtingen aangaande oorsprong en einde, heeft hij halsstarrig geweigerd, ook aan zijn eigen zoon (*Le Mont des Oliviers*). Daarom is de wereld verbolgen op de onrechtvaardigheid van den Schepper en telkens als een godsverachter optreedt zooals Ajax Oilei's zoon, dan huldigt en bemint hem de wereld, zoo werden geliefd Satan, Orestes en don Juan. Zij allen die tegen den onrechtvaardigen hemel streden, werden bewonderd en bemind in het geheim door de menschen. Het menschdom is in eenen kerker gesloten en het moet den onbekenden cipier bedanken, die nog wat vreugde geeft.

Eens toch zal de dag der openbaring aanbreken, op het Laatste Oordeel zal God zich komen verrechtvaardigen voor al de zielen en alles wat leeft. Hij zal verschijnen en verklaren, waartoe de schepping, en het lijden, en des onschuldigen dood, enz.

Op dit oogenblik zal het verrezen menschdom de rechter zijn en de eeuwige, de Schepper zal geoordeeld worden door de weer tot het leven opgestane geslachten der menschheid. (passim. *Journal* 25, 30, 31, 32, 63, 92, 93, 103, 253.)

Belangrijk zijn ook de gedachten, *Croyance et religion* (*Journal* 168 enz.)

De mensch in zekeren zin is grooter dan God.

« Hij kan zich voor iets opofferen (ontwerp van *Cassandra*, 265, *Journal* id. 170.)

Het schromelijkste is wel het plan : « *Elévation* », (*Journal* 104.) Een jongelingsziel staat terecht voor God na zelfmoord. God zegt : « Waarom dooddet gij uw lichaam ? » De ziel antwoordt : « Om u te bedroeven en u te straffen. »

Men leest nog in zijn *Journal inédit* (aang. *Paléologue*, bl. 116) : « Si tel malheur auquel je pense m'arrivait j'irais mettre le feu à une église pour me venger de Dieu. »

De Vigny gelooft dus in God, in voorzienigheid, enz., maar mag men niet Longhaye nazeggen (op. cit. bl. 245-246.) « Vigny n'est pas athée et j'oserais presque dire qu'à certains moments je le regrette.... Ne souffrirait-on pas moins à l'entendre dire simplement : Il n'y a pas de Dieu ». « Le blasphème, getuigt Faguet nopens de Vigny, est chez lui naturel, et il est douloureux. »

Wat hij over de *natuur* en de *vrouw* dacht hebben wij vroeger besproken; in de *glorie* heeft hij lang geloofd maar overwegende dat de schrijver van *Laocoon* onbekend was heeft hij hare ijdelheid ingezien. (*Journal*, bl. 42; vgl. id. 97.)

En toch was er in de Vigny eene groote liefdekracht voor het *menschdom*. « Ik bemin de majesteit van het menschelijk lijden. » Dit herinnert het woord van Dostoïevsky's Raskolnikow tot zijne beminde Sonja. « Niet voor U Sonja kniel ik maar voor het lijden van het gansche menschdom. »

De eerbied voor het lijden is bij de Vigny evenals bij den grooten Rus een eeredienst geworden; zijn medelijden en zijne liefde waren niet gericht op het menschdom in globo, maar op bepaalde menschen : « Je n'ai fait de mal à personne » schrijft hij. (*Journal* bl. 56.) J'aime l'humanité, j'ai pitié d'elle (98). « Vingt fois par jour je me dis : « Ceux que j'aime sont-ils contents? »... « Je pense à celui-là, à celle-ci que j'aime, à telle personne qui pleure : vingt fois par heure je fais le tour de mon cœur. » (*Journal* bl. 174.) Hij beschouwde den evenmensch als een medebroeder in het lijden, als zijn medegevangene in den levenskerker. Zijn medelijden omvatte de ellenden van het menschdom. Eene zijner gedachten was dat alle misdaden en ondeugden uit de zwakheid voortkomen en slechts medelijden verdienen. » (*Journal* 31).

St Bernardus, een der bannelingen uit ons aardsche tranendal, zuchtte, maar in eene reusachtige opwelling van vereering sprong hij ten hemel in den heerlijkeu *Salve regina* zang. Hij riep tot de « spes nostra » de hoop, het leven der ongelukkigen, de ster in den nacht.

Ook het liefelijk licht dier ster mocht de Vigny niet ontwaren; hij loochende het bestaan ervan : « De hoop vooral moet in den mensch vernietigd worden, » schrijft hij. « De waarheid over het leven is de wanhoop. De godsdienst van Christus is een godsdienst van wanhoop vermits hij van het leven wanhoopt en slechts in de eeuwigheid hoopt. » (passim *Journal*).

Die afwezigheid der hoop is volgens ons het doorslaande kenmerk van het pessimisme : Wie het geluk als ons einddoel erkent, zelfs in de verte, zelfs schemerend door het wee dat opnevelt uit de ellenden van het menschdom is

geen pessimist. De winter mag guur zijn, al de boomen tot lijken maken, stremmen den vloed en de bruischende schoonheid der stroomen, sneeuwzerken rollen over de zon; de hoop echter wacht op den : « *Jam hyems recessit* » hymnus, de doodzerken zullen wegrollen en de verjongde boomen zullen staan als blanke bruïden huiverende in den lentewind. Het wee mag het lichaam en de ziel aan stukken scheuren, het hart met den dolk der droefheid doorboren, wanneer de hoop daar is dan geuren rozen aan de dolken en de wonden van het hart groeien toe. Geen volkomen lijden zonder eeuwigheid. Geen pessimisme, zoolang men de hoop erkent. De graad van het pessimisme wordt gemeten aan de houding tegenover de hoop.

De Vigny dien we reeds als den hevigsten godslasteraar aanklaagden is ook de zwartste der vorsten in het hellerijk van het PESSIMISME. Volgens Brunetière (aang. werk bl. 15) is de Vigny pessimist geboren en heeft hij zich daarover niet kunnen troosten, dat hij op de wereld was. De Vigny zelf spreekt dit ten stelligste tegen en houdt herhaaldelijk staande, dat de somberheid hem niet aangeboren was, dat ze bij hem was aangekweekt in het College (*Journal* 59 en 233.) Volgens Dupuy (aang. art.) is Byron grootendeels de schuld van de Vigny's pessimisme.

Dat alles is opperbest overeen te brengen. De neiging van de Vigny's ziel naar de somberheid zal versterkt geweest zijn door de levensomstandigheden en door het lezen van zekere werken, diegene namelijk van tijdgenooten : Byron, Schopenhauer, Leopardi.

Faguet (op. cit. bl. 134), verklaart het pessimisme van de Vigny door de bitterheid van het hart gepaard met geestesscherpheid; inderdaad een mensch met diepgaanden geest en gevoelig hart, aan wien het geloof en de hoop ontbreken, moet noodzakelijkerwijze *pessimist* worden, want in het leven en de wereld zelve is er te veel dat den geest niet voldoet, en het hart kwetst: het gedurig failliet der wetenschap, der sociologie, der liefdegevoelens.

(*Vervolgt.*) L. DOSFEL.

UIT LYRISCHE GEDICHTEN OVER DE LIEFDE

door ZEEMEEUWE

III. DE ZEE

In 't eeuwig wentlen van haar breede sidderingen,
vol wilde liefdekoorts, die rillen door haar vaart,
omslingert en omarmt in enggesloten kringen
de zee haar heetgeliefde, groote, heilige aard.

Steeds blijft zij in den ban van d'eersten liefdetoover.
Nog bonst in 't jongste vuur de polsslag van haar baar.
Hier dreigt er ijs : 't geeft niets, zij vaart de polen over ;
Daar zonnebrand : zij vlijt zich onder d'evenaar.

Vuur, ijs wat scheelt dit haar? De koorts heeft zelf haar koude
en zelf haar warmte in zich ; niets anders brengt die mee,
en niets ook maakt zoo koud en niets zoo warm als de oude,
almacht'ge liefde die hier woelt uit 't hart der zee.

Die warmte koelt geen ijs, die kou kan niets verwarmen,
dat vuur is in haar hart ontbrand, oneindig fel ;
Geen einde wil haar zoen, geen palen haar omarmen
en alles wil ze of niets, den hemel of de hel.

Doch hemel ! geene hel ! tot al haar krachten sneefden,
« Den hemel, niet de hel », brult zij in dolle woed'.
Zij grijpt ernaar tot al haar razernijen beefden
en zij gelijk een lijk, ligt plat en zonder moed.

Zij grijpt maar immer voort en woedt met al haar krachten
want alles heeft ze niet wat ze met drift begeert.
Een machtig stuk der aarde is prat op andre prachten,
Zij ziet het en de nijd haar somber hart verteert.

Daar ligt het, boven haar verslingerd op de stralen
der wereldlichten, op het glansen van 't azuur.
Hoe haat ze wild die zon die in boeleerend pralen
de aard siert met groen! hoe haat ze ook wild den rotsenmuur!

Soms barst zij los, holt toe op groen en rotsenhoornen
en loeit, bezeten van de liefde, woest: « dood! dood! »
Zij siddert van den nijd en bruischt in machtig toornen
om gansch het wereldland te dekken in haar schoot.

Als zij heeft uitgehuild, dan is 't weer doodlijk stil:
geen golvenbergen rolt zij meer naar steenen stranden,
Doch knaagt hardnekkig voort met ijzersterken wil
in 't eindeloos gerol van 't eeuwig golvenbranden.

Zoo knaagt zij langzaam, o ondraaglijk langzaam voort
met de eenge hoop, die eeuwig duurt: de hoop op liefde.
Zij streelt de kusten zacht, doch 't streelen slijt en boort
en vult een hoekje van de wonde die haar griefde.

Wildsomber ronkt haar stem in eeuwenlang verwijt.
Zij braakt de wolken uit en zendt ze op alle landen,
Hun regen geeselt rots en akkerland vol nijd
en brengt uit 't verste land haar steenen mee en zanden.

« Wees rustig en verheugd, o zee, uw doel komt bij!
Het komt al duurt het nog wellicht miljoenen jaren,
Eens — in een zalig uur — uw overwinnend tij
Rolt over 't laatste strand zijn hooggezwollen baren.

Dan bruist het zegelied en juicht de liefdezang
in 't millioenenkoor van 't dansend baargewemel
en de eeuwen zien de zee, gansch de eeuwigheden lang,
geslingerd om haar aarde aan 't varen door den hemel. »

10 Januari 1903.

IV. NACHTELIJKE STORMWIND

Er huilt een reus daarbuiten in den nacht...
Ik lig hier op mijn peluw warm en zacht
En hoor 't vervaarlijk brullen met behagen.
Toch zwelt het soms tot zoo 'n ontzaglijk klagen,
Houdt aan, in volle macht, zoo eindloos lang
en gromt zoo donkerdiep, zoo somber bang
als slaakten in dit hart de grootste weeën
hun smartkreet met de stemmen aller zeeën.

Dan word ik ernstig.... Dit is ware smart!
En 't moet een afgrond zijn, dat siddrend hart!
Die borst is als de schoot der zee zoo machtig.
Want, werklijk, 't is als zeegebruisch zoo krachtig,
zoo wild, zoo wijd, zoo maatloos zijn gehuil!
En *naamloos* wee groef zijnen ijsbren kuil.
Neen, 't heeft een naam, wat zoo almachtig griefde,
Er is maar één daarvoor : 't is liefde, liefde.

'k Ben 't zeker : 't is te oneindig dit geween!
En niets is groot tenzij door liefde alleen!
Die reus heeft liefdewee, 't zijn liefdezuchten
die varen door de ontstelde storremluchten,
Dit is geen ander, dit is liefdeleed.
Haat zelfs heeft tienmaal minder fellen kreet,
Waar' honderd malen reeds terneer gevallen ;
dit hier kan machtig bruisen, hij zou brallen.

Die reus heeft liefde en krijgt er geene weer....
Zijn smart is eeuwig... doch hoe snerpt zij meer
nu duizend deuren toe zijn op 't gewemel
van dag en werk, en hij, in zijnen hemel,
nog immer, altoos eenzaam zweven moet
met die gehate ruimte als eenig goed!
Nu ziet hij zich alleen uit liefd' gesloten
en wild gehuil is uit zijn borst geschoten.

O reus, uw kreet klinkt machtig als de dood!
Recht hebt ge op wanhoop, want ge zijt te groot!
O wee! alleen in de ijdle ruimten tronen
zoo groot zijn dat men nergens in kan wonen,
dat alle hart te klein is voor zijn maat
en dat zijn weerga nergens, nooit bestaat?
O vast! gij moet ze huilen dan uw klachten,
voor immer, in den schoot van alle nachten!

Maar gistren zweegt gij, gistren in den nacht
had hoop gestraald? Wat liefde uw kwaal verzacht?
— « Neen 'k zweeg niet », bruist de stem uit diepen hemel,
» de Araab in zijne tent, zijn moede kemel
» die sprongen siddrend op dan in de wolk
» van zand die 'k voor mij heendreef in den kolk
» der eindloos breede en donkre woestenijen,
» in breeder ruim met woester razernijen.

» Eergisteren vloog 'k Brazilje's oerwoud door;
» 'k stormde op den oceaan, den nacht ervoor,
» en dwong, in 't razend loeien zijner waatren
» het halve wereldrond, mijn wee te schaatren.
» Aan Insulinde kwam daarvoor de beurt,
» 'k heb zijne groene kusten stukgescheurd.
» 'k Ben dan, op 't hoogst der aard' van Indië's bergen
» in wilden stormloop gaan hun liefde vergen. » —

« De liefde is 't dus, o groote? dus is 't zij!
Doch brult in u zoo'n sombre razernij?
Heeft iemand u wellicht zijn hart gesloten
en huilt gij, uit uw huis ontaard gestooten
een koning Lear des hemels in den nacht? » —
— « 'k Ben niet uw Lear, dan woonde er in mijn klacht
» slechts haat, geen ijlheid! Deze is 't die mij griefde.
» Geen Lear, 'k ben erger; *De Ahasveer der Liefde*.

« Staak, mensch, uw vragen, laat het spreken mij!
» Van zulk een wee kunt gij niet spreken, gij.
» Om groot te spreken moet men machtig voelen:
» In 't hart gefolterd door het eeuwig woelen

» van d' ongetemdsten honger naar de liefd',
» ijl ik van reuzigwijde wond doorgriefd,
» de wereld door in rustloos zoekend varen
» op alle landen en op alle baren.

» Aan dagen en aan nachten vraagde ik haar;
» 'k lag aan den voet der lente t' elken jaar;
» 'k Heb duizend eeuwen om haar heil bezworen
» Sinds ik ten Noordpool ijskoud werd geboren
» uit de oude zee, toen de aard haar loop begon.
» Geen schepsel ooit aanbad als ik de zon,
» lange eeuwen door opdat zij mij verwarmen
» en houden zou in hare gouden armen.

» Als ik miljoenen malen had geweend,
» en zij omhoog bleef hangen, trotsch, versteend,
» Ben ik wanhopig in den nacht gaan vluchten,
» en gierde daar onstuimig door de luchten,
» al klagend, kermend, vloekend in mijn woed',
» doch nimmermoe vroeg 'k nog 't almachtig zoet'
» aan de eeuwen al die mijne vaart doorkliefde.
» Het éëne dat den tijd doet sterven : Liefde.

» Die zucht verteert mijn borst door niets gebluscht.
» Heeft men geen liefd' dan geeft zelfs 't graf geen rust,
» 'k Heb tot in 't diep van alle zee gedolven.
» 'k Sloeg met 't geweld van duizend reuzenkolven
» op des Gaurisankars versteende hart :
» Het water vlood, de rots bleef toe... o smart !
» O nachten, zwartste nachten, wildste luchten,
» Wijd open ! 'k moet in u mijzelf ontvluchten.

» En deze zee was 't grootste, o zwarte nacht!
» en deze berg het hoogste, o lucht!... Mijn klacht
» moest daar verstaan zijn of door alle de eeuwen
» schalt ongehoord en onverstaan mijn schreeuwen. » —
Zoo bruisend vulde hij met hol geween
den schoot des nachts... doch 'k zag door de eeuwen heen
een ander hart zoo wijd, zoo vruchtloos gapen
naar liefde ! en 'k heb dien nacht niet meer geslapen.

8 December 1903.

HET HUIS OP DEN HOEK

(*Vervolg*)

Sinds dien dag was de afkeer voor de vreemden nog grooter geworden in de buurt. Kato stond met Lena nagenoeg alleen om hen voor te spreken; want de meesten gingen ten winkel bij Lies, en daar werd ook menig half uurtje gesleten bij den toog met babbelen over de Staak en heur moeder. Zij konden het echter niet verder dan tot gissingen brengen, want zelden zagen zij een der beide vrouwen, tenzij 's morgens heel vroeg, als zij naar de eerste mis gingen in de naastbije kerk. Dat deden zij echter om het uit te hangen, om de menschen hier zand in de oogen te strooien, bevestigde Lies overtuigend. Niemand zou zich daardoor laten vangen.

Als de jufvrouw soms toevallig door de straat kwam, volgden alle oogen haar tot zij achter den hoek verdween, en dan gingen de tongen naar lust hun gang met geprikkelden ijver.

— « Hebt gij gezien? Is dat nu toch een dracht voor een modiste? Kale stoef, dat zeg ik. Altijd hetzelfde zwart kleed. Zou zij geen ander hebben? »

— « Dan deed zij het immers aan. En het ziet zoo ros als een sleutel. Daarbij, 't is veel te kort. »

— « Ze zal nog groeien, mensch. En is dat nu nog mode, met die bofmouwen? Over vijf jaar droegen zij die, ja, maar nú.... »

— « Mijn kleed is met een hespenmouw », bracht een ander er haastig tusschen, fier te kunnen zeggen dat er een nieuw kleed in den maak was.

— « En heur hoed. Heere Maria, zoo iets heb ik nog nooit gezien. 't Is gelijk : Ik wil, en ik kan niet. Wat vorm! En die pluimen zijn van een uil, geloof ik. »

Ze lachten allen om het koddige vergelijk, en waren

het eens dat het niet paste voor iemand die « affaire » deed, zoo aangetakeld te loopen.

Derwijze schoven de dagen in eentonige gewoonheid door de straat, en dreven de weken langzaam weg langs blauwige zomerlucht, die allengs stemmiger werd bij 't peinzen aan naderenden herfst. Uiterlijk bleef alles hetzelfde. De bewoners van den hoek waren nog meer teruggetrokken dan vroeger, sinds Mina, die twee huizen voorbij hen woonde, op zekeren dag heftig kabaal had gemaakt voor hunne deur, omdat heur kat gebeten was door het zwarte hondje, dat gedurig meetrippelde achter de Staak, wanneer zij soms uitging. Toen had het wijf er alles uitgeflapt wat zoolang in 't geniep was bebabbeld, en ondanks de onmiddellijk gesloten deur konden de ontstelde vrouwen binnen tot het laatste woord verstaan van de woedende strijkster.

— « Denkt gij ons hier te komen paloeteren, vreemd ras? Gaat terug vanwaar gij gekomen zijt. Ge zult hier toch van armoe moeten uittrekken ! »

Dagen verliepen soms na dagen, zonder dat ooit de belle tringelde om een klant aan te kondigen. De kanten en linten in de uitstalling kregen een oude, verlepte kleur, en de pluimen hingen droef-rimpelig neere, als treurend. Alleen het wassen beeld stond daar nog met lieve bevalligheid, den eeuwigen glimlach om de karmijnroode lippen, en de glazen oogen glanzend-levenslustig onder zwaar-donkere wenkbrauwen. Doch de hoed, welke op heur golvend haar stond, was ietwat scheef gezakt, de blauwe en roze tulle die er rondstrikte als verfrommeld, en de grijsgespikkelde patrijzenveer scheen vergeeld aan de uitpluizende randen. Over alles lag een doffe tint van vergane frischheid, iets dat niet vuil of bestuifd is, maar tóch niet zuiver, een traag verkleuren tijdens het vruchteloos wachten naar iemand die het buiten brengen zou in de vrije lucht. De spiegels kaatsten tanend die langzaam verdervende schoonheid weer, of ze beschaamd waren voor het onveranderlijke dat zij in hunne diepten opnamen.

Geen leven roerde er schijnbaar in het altijd gesloten huis, dan 's morgens wanneer de ratelende kar van den melkboer stilhield voor de deur, of als, na den middag, de

bakker binnentrad, die altijd hetzelfde zwart-gespikkeld broodje bracht in zijn wissen korfje. Het was dan ook een gebeurtenis die druk in de buurt besproken werd, als er soms eene koopster buitenkwam met een pakje of doos. Dat viel echter niet alle weken voor.

De meest geziene in de zaak was zeker wel Netje, de werkvrouw, die elken Zaterdagmorgen ging kuischen op den hoek. Als zij dan 's namiddags weer in het winkeltje stond bij Lies, wist zij altijd wat nieuws van de vreemden. De anderen, die bijkwamen, bleven dan staan, gegroept rond het taterend vrouwke dat, bewust van haar belang, wel-wetend alles verhaalde op stelligen toon die de twijfelachtigsten zekerheid gaf.

— « Ik heb het zelf ondervonden », bevestigde zij, en tokte met heuren wijsvinger op den toog. « Wat zou het. Ze eten droge patatten met azijnsaus en haring. »

— « Kom, kom », lachte Nelia, « ge wilt ons wat wijs maken. »

— « Wijsmaken », herhaalde Netje, gekrenkt. « Wat zou het. Ben ik zelf niet om vijf centen azijn geweest? En riekt ge den haring niet als hij gebakken wordt? Zóó ver ben ik nog niet versleten, wat zou het? »

— « 't Is schande », kwam Lies er tusschen, terwijl zij het pakje koffie woog voor Mina, en voorzichtig wat uit den hoornen lepel schokte in het grauw-bruine pakje tot de schaal neerzeeg, « 't is schande, zoo pinneken dun. Ze zijn dan nog te gierig dat ze eten? Maar 't is waar, als zij alleen aan hun brood komen zal het genoeg zijn. Andere menschen moeten niet leven. »

— « Wees maar zeker dat zij het uitpluizen », ging Netje snibbig voort. « Ik wilde dat gij de boterhammen eens zaagt die ik in den morgen krijg. Wat zou het. Ge weet niet langs welken kant zij gesmeerd zijn. »

— « Ze zouden het bij mij niet gedaan krijgen. »

— « Ik zou vragen : Hebt gij ze niet vergeten te boteren », bofte Mina.

— « Maar ik geloof het wel », zuchtte Netje, en zij overtrok opeens heur smal, geel gelaat met waas van gemaakte deelneming. « Als ge zoo iets tegenkomt in uw familie.... »

Zij zweeg, zuchtte nog eens, en zag hoofdschuddend naar buiten.

— « Wat? »

— « Ja maar, ziet ge », zei ze aarzelend. « Neen, dat zijn nu geen zaken om uit te bellen. »

Ze drongen allen dichter om Netje toch te weerhouden als zij weg wilde. Marie, die reeds aan de deur was met heur half pond boter, keerde terug; Lies daalde van de ladder zonder de kaneeldoos te nemen voor Fien, en kwam met de ellebogen op den toog liggen.

— « Zijn het zoo groote geheimen, Netje? », vroeg zij gretig. « Nu, ge weet wel, wij kunnen zwijgen. »

Allen beloofden er geen letter van uit te brengen. Dat wist Netje immers toch? Daarop mocht zij gerust slapen. Zij zouden liever hunne tong afbijten dan....

— « Maar onder ons, hoort ge? » waarschuwde Netje, overwonnen. « Want ik wil die menschen geen kwaad. Wat zou het. »

— « Maar wij ook niet », schoof Lies er haastig tusschen, « wij ook niet. »

Neen, niemand wilde hun iets in den weg leggen. Dat zij weinig te doen hadden was toch hunne schuld niet. Mina ging zelfs zoo ver te beweren dat zij vroeger nog al wat over had voor de Staak. Maar sinds die smerige hond heure kat gebeten had....

— « Nu dezen morgen, rond den elven, komt er opeens een heer binnen, van een jaar of dertig », begon Netje geheimzinnig.

— « Dien heb ik ook zien binnen gaan », bevestigde Lies. « Hij droeg een slappen hoed. »

— « Juist, een zwarten, en een blauw kostuum. De Staak was ook in den winkel. Als ik ooit iemand heb zien verschieten, dan was zij het wel. Wat zou het. Zij zag gelijk een laken, zoo wit. »

Netje wachtte een stonde, en gluurde sluiks rond. Niemand sprak. De glimmende oogen straalden strak naar de heure, en de monden hingen half open in hijgend verlangen naar meer.

— « Ha, dag Tilla », begon hij tegen de Staak. « Hoe is 't? Waar zit mama? »

« De andere stond als van de hand Gods geslagen. Zij wist niet wat ze deed, geloof ik. Want eerst draaide zij naar de vitrien, ging dan naar een schab, kwam terug en deed toen, gelijk suf, de deur open van de achterkamer, waar heure moeder zat. Ze gingen binnen. »

— « Wie was dat », waagde Mina.

— « Wel sukkel, zwijg toch », sprak Lies driftig. « Laat Netje.... Als hij mama zegt, dan is het heur zoon. Dat spreekt. »

— « Ze gingen dus binnen », vervolgde Netje. « Een tijdje was 't een gemommel waaruit ik niet wijs kon worden. Want aan de deur van de kamer was het al geschuurd, en ik stond bijna tegen de straat. Maar wat zou het, opeens krijg ik een gedacht. Ik moest achter den toog nog opnemen. Nu, die is vlak tegen de achterplaats. »

Ze smakte even, en streelde met de radde, puntige tong heure bespeekselde lippen. Lies zegde ongeduldig tegen kleinen Frans van den schoenmaker, die reeds driemaal een vierdeel kookstijfsel had gevraagd, dat er geen meer was, en luisterde weer met gespannen aandacht.

— « Niet dat ik wilde afluisteren », verbeterde Netje. « Wat zou het. Voor geen geld van de wereld. 't Is dat het wilde lukken... Als ik achter den toog bezig was, hoorde ik hoe de oude uitviel : Ge hebt er reeds alles doorgedaan, riep zij, en nu komt ge nog onzen laatsten cent vragen. »

— « Ziet ge wel », onderbrak Lies. « Ik heb het altijd gezegd dat er een reukske aan was. Het zag er zoo 'n aardig volk uit. »

— « En wat dan », vroeg Marie verlangend.

— « Ja, heur zoon, want dat was hij, zegde dat hij niet van Brussel gekomen was om te hooren preêken, maar om geld te krijgen. Hij had moeite genoeg gehad om hen te vinden ; en als ze niets gaven, zette hij de straat overhoop, dreeg hij. »

— « Dan waren zij er van door getrokken zonder dat de sukkelaar het wist. Hoe is 't mogelijk, een eigen kind zoo te laten zitten », kloeg Lies meewarig.

— « De Staak kwam er nu en dan ook tusschen; maar zij had niet veel in te brokken, want hij gaf haar gauw den mond vol. De kerel is niet op zijn tong gevallen. Eindelijk

moeten zij hem toch wat gegeven hebben. Want ik hoorde hem zeggen : Het is wel een mager beestje om daarmeê voort te doen, vijftig frank. Maar enfin.... »

— « Moesten zij daarvoor zooveel woorden deelen », bracht Mina bij. « 't Is wel de moeite. »

— « Zijn moeder scheen er zoo licht niet over te denken », snapte Netje voort. « Wat zou het. Ze kloeg nog gedurig, en verweet hem dat hij de schande was der familie; en ik hoorde de Staak schreiend zeggen dat ze zoo hadden geschrafeld om het geld bijeen te krijgen voor de huishuur, dat zij het uit hunnen mond hadden gespaard, en nu niet wisten waar het te halen als binnen kort de vervaldag kwam. »

— « Zitten zij er zóó schrap voor? » vroeg Marie bedenkelijk. « Och arme. »

— « Och arme, och arme », jammerde Lies haar spottend achterna, « waarom och arme? Hebben zij het niet gezocht? Is dat een gedacht van zoo iets te beginnen? En dat zij met dien jongen niet overeenkomen, kan ik goed begrijpen. Zij liggen immers met iedereen overhoop! »

Het duurde nog lang eer Netje uitverteld had hoe de zoon kwaad was heengegaan, nijdig de deur had toegeslagen dat de sleutel van het slot was gesprongen ; hoe zij de moeder nog had hooren klagen en de Staak al maar snikte, tot deze eindelijk in den winkel kwam, bleek gelijk een doode en met oogen als kussens zoo dik van 't schreien.

— « Het is een vuilen boel daar, besloot Lies nog eens; en allen waren volmondig van dezelfde meening.

Oogenschijnlijk bleef alles echter alsof er niets gebeurd ware. De vreemden leefden even afgetrokken en terughoudend ; doch de zeldzame keeren dat zij samen ter kerke gingen kloeg er uit gansch hun uiterlijke een schrijnend verdriet, dat als vereenzelvigd werd met de treurige kaalheid van vergane weelde, die over hun verzorgd, maar afgedragen kleedsel lag. Het scheen of de oude vrouw langs-om sukkelachtiger werd en meer gebogen ging, en dat de Staak nog magerder was geworden dan voorheen.

De eerste dagen na het verklappen van Netje was er wel een vluchtig medelijden bij sommigen ontstaan, een onwillekeurig deelnemen in het droeve dat zij vaag vermoedden achter de muren van het hoekhuis, en dat zij

zagen lijnen op het moede gelaat der moeder en in het vertrokken wezen der jufvrouw. Maar langzamerhand verwischte die ondiepe indruk, en werden zij voor hen weer als vroeger, de ratten, die enkel naar hier waren overgezeild om de menschen te stroopen.

Kato bleef de eenige die hen verdedigde, en soms wel eens een standje had met een der gispende buurwijven; want zij wist dat Lies de groote opstookster was van alles, en wanneer zij dié den voet kon dwarszetten.... Heur goud in den berg, zij, die liggende geld had en een boekske op de post.... Die slangentong.

Ze zou nu echter eens laten zien wie zij was, en eens voor goed bewijzen dat zij om al dien praat en het oordeel der anderen niet gaf. Ze mochten dan maar wat meer sjawelen. Doch doen zóu zij het, al kwam de onderste steen boven.

Zij wachtte tot 's Maandags na den noen, als de vrouwen op een stoel gezellig aan de deur kwamen zitten, vóor de koffie opgeschonken werd. Reeds herhaaldelijk had zij tusschen de spleet van het gordijntje geloerd; nu zij Mina en Roos ook zag komen bij den groep die voor het huis zat van Sofie, riep zij heur dochtertje.

— « Kom, Anneke, we gaan nu eens gauw een hoed voor u koopen. »

Het blije kind was vlug gereed. Kato trok nog eens met den kam door heure losse haren, vaagde met de hand heure blessen glad, en verschikte heur zwart-merinossen voorschoot.

— « Kom. »

Zij ging langzaam, beraden, met Anneke aan de hand, ietwat uitdagend door de straat, knikte naar Sofie en Roos, en richtte berekend zóó heure stappen dat de anderen onmiddelijk merken konden waar zij heen wilde. Vóor den hoedenwinkel bleef zij echter nog een stonde staan, de hand op de kruk der deur, en zegde lachend tegen het argeloos kind dat zij nu maar goed moest kiezen. Inwendig jubelde zij. Alle oogen zag zij op haar gericht, en Lies stond ook al op de straat. Het kon niet beter. Ze zouden stikken.

De belle klonk vreemd-schel bij het openschokken der deur, en het vinnig geluid deed de stilte ongewoon sidderen

in den schaars bezochten winkel. Een vage ongemakkelijkheid bekroop Kato nu zij daar stond voor den toog, en heur beeld met dat van Anneke lijnen zag in den grooten spiegel aan den zijmuur. Doch dra kwam de jufvrouw aangesneld.

— « Ik moet een hoed hebben voor mijn dochterke, » begon Kato, zonder op haren groet te letten. « Maar iets puik, hoor; want ik zie mijn Anneke geerne schoon. »

Zij streelde met moederlijken hoogmoed de bruine haren van het kind, dat schuchter lachend naar heur opzag, en herhaalde werktuigelijk :

— « Ik zie ze geerne schoon. »

— « Wat zoudt ge wel kiezen, madame », vroeg de jufvrouw. « Stil, Tom, hier », beval zij aan 't zwarte hondje, dat kwispelstaartend snuffelde rond Anneke, die vervaard tegen heure moeder aandrong.

— « Hij zal niets doen, lieveke », lachte zij vriendelijk. « Wilt gij hier eens zien, madame ? Ik heb er die opgedaan zijn ».

Zij deed het beschot der uitstalling open, nam er een kinderhoed uit en hield hem voor Kato.

— « Die bloemen staan mij niet aan », weigerde deze. « Ik moet iets hebben dat uitsteekt, dat de menschen van verre kunnen zeggen : Zie, daar is Anneke van Kato, moeten zij van verre kunnen zeggen. »

Opvolgend liet de jufvrouw al de beschikbare hoeden zien, prees elk op beurt verduldig en pastte hen op Anneke's hoofd. Doch er was niets naar den zin der dikke vrouw, die met heur zware, plompe handen de fijn-broze dingen onwillens-ruw aangreep, keerde en draaide, en telkens afkeurend teruggaf.

— « Ik heb er laatst een gezien met een grooten strik van zwart satijn », zei ze, « hier zoo, van voor, en een zilveren gesp in 't midden. Van achter hingen er gele rozekens op het haar ... gele rozekens. »

— « Dat zal te oud zijn voor de jonge jufvrouw, madame, en daarbij, zulke strikken geraken uit de mode. »

— « Mode, mode », herhaalde Kato, en kneep heure oogen half dicht, dat ze haast verloren zonken in heur dik-

glimmend gelaat. « Als ik het maar schoon vind. Hebt gij zoo niets? Mode.... »

— « Voor het oogenblik niet. Maar ik zou er een kunnen maken », zei de jufvrouw bereidwillig. « Hier heb ik vormen. »

Zij opende een lange doos, en toonde de hoeden die armelijk naakt lagen, zonder het minste siersel. Met handige vlugheid vouwde zij òm enkelen een breed, zwart-zijden lint, en hield er dan losse rozen tegen, om zoo goed mogelijk een gedacht te geven van wat het worden zou.

— « Dié gaat me », stemde Kato eindelijk toe, na lang afkeuren en veranderen, terwijl de jufvrouw met eindeloos geduld heure tegenstrijdige opmerkingen had weerlegd en heure veranderlijke luimen had ingewilligd.

— « Kom, wij zullen hem eens opzetten, lieveke », lachte de jufvrouw tot Anneke, die heel dien tijd bedeesd had gefrommeld aan heur voorschootje. « Hier, voor den spiegel », zei ze, en streelde de bruine lokken van het kind, dat bedeesd naar heur opzag.

— « *Zie* », ging de jufvrouw voort, « die bloemen vallen op het haar. Hier bezijden komt lichtblauwe velours, die over den rand geplooid wordt en verloopt in den strik; en deze zal zóó worden, met in 't midden de gesp. Wat denkt ge er van? »

— « 't Zal goed zijn », knikte Kato voldaan, ging voor Anneke staan, trad een paar stappen achteruit dat zij haast in den spiegel liep, kwam terug, begluurde den hoed langs alle kanten, en herhaalde nog eens dat het zoo goed was.

— « En op hoeveel komt dat? » vroeg zij na een korte pooze. « Maar gracelijk, hoor. Want wij zijn werkende menschen. Bij Tietz kunt ge dat even goed krijgen, en misschien nog beter. Maar ze zullen nu eens ondervinden.... Hewel.... voor werkende menschen? »

— « Dat zal acht frank zijn », antwoordde de jufvrouw, na een korte wijle dubbens.

Kato schokte op. Gansch heur vetplooiend, kwabberig gelaat vertrok, en zij bezag haar met groot-gesparde oogen.

— « Acht... acht frank? Toe, ge lacht er mee », zei ze, trok zenuwachtig de linten van heuren voorschoot los en

bond ze dan weer samen. « Acht frank. We zijn geen millionnairs. »

— « 't Is het lint en de bloemen die den doorslag geven, madame », beweerde de jufvrouw. « Het is nauw de prijs voor alles wat er op moet. Dan reken ik weinig of niets voor 't maken. »

Na lang pruttelen van Kato, die begonnen was met vijf franken te bieden en telkens met een kwartje opsloeg, herhalend dat zij toch iets moest doen voor werkende menschen, zegde de jufvrouw eindelijk zuchtend dat zij den hoed voor zeven frank zou laten.

— « Dat is verstaan », stemde Kato met voldoening toe. « Tegen toekomenden Zaterdag, niet waar? Dan kom ik hem halen, toekomenden Zaterdag. »

— « Gelijk ge wilt, madame. Anders laat ik hem brengen. »

— « Ook al goed. Ja, dat is nog beter. »

Zij bedacht hoe de anderen zouden zien als er iemand met de doos zou komen, hoe voornaam dat schijnen zou als zij dan vroegen : « Waar woont madame Kops? » He, 't was om Mina van daarover en Lies, Lies vooral, te doen barsten.

— « Ik woon hier in de straat », zei ze, « ginder », en trok de jufvrouw bij de mouw tot voor de vitrien. « Ziet ge dat groen poortje, en dan die twee vensters, en daarneven dat trapken op, en dan dien gang? Hewel, dáár, in 17. Vraag maar naar Kato.... Kato Kops.... En als 't goed is, zal ik voor uwe kalandizie zorgen », sprak zij beschermend, en blikte welwillend naar de jufvrouw, welke zij toch maar poverkens gekleed vond.

— « Ze moeten hier wel niet veel van u-liên hebben », voegde zij er vertrouwelijk bij. « Maar we zullen eens zien of ik ook mijn kop kan uitwerken. We zullen eens zien. »

Zij schokte uitdagend met het hoofd in de richting van het kruidenierswinkeltje, en trok heure slodderende mouwen wat op, als bereid om desnoods door daden te bewijzen wat zij meende.

— « Zaterdag dus », sprak de jufvrouw, en trachtte zoo vriendelijk mogelijk te lachen, alsof zij volstrekt niets

begrepen had van die laatste woorden. Doch er trilde een groote treurnis over heur mager gelaat.

Zegevierend trad Kato met Anneke buiten, en zag hoe alle oogen van den vergrootten groep onmiddellijk naar heur gericht werden. Opzettelijk ging zij nog trager dan gewoonte, klapte als onverschillig tegen Anneke, lachte luidruchtig zonder reden, en gaf aan gansch heur uiterlijke een uitbundigen schijn van zorgelooze tevredenheid en vrij durven. En wanneer zij, binnengaande, zich nog eens omwendde, zag zij dat de blikken der nieuwsgierig-verbaasde vrouwen haar nog altijd volgden.

— « Dat mogen zij nu opsnuiven », grinnikte zij, en gaf in heure voldaanheid een cent aan Anneke omdat zij zoo braaf was geweest in den winkel.

Het werd niet weinig beklapt. Sofie kwam haar alles getrouw overbrengen wat er in het winkeltje werd gebabbeld; en het was voor Kato een streelend genoegen te hooren hoe nijdig Lies kon uitvallen tegen haar en het vreemde ras van den hoek.

— « Dat zij heur hart maar eens ophaalt », lachte zij schokschouderend tegen Sofie. « Ik draai er mijne hand nog niet voor om. Ik doe wat ik wil, en daarmee uit. »

Nog dezelfde week liep het nieuws rond de buurt dat de oude dame ziek was. Er was een rijtuig voor de deur blijven staan, en Mina had den dokter herkend toen deze, na wel een halve uur te zijn binnen gebleven, eindelijk terugkwam. Het was dezelfde die heuren Jaak gemeesterd had.

Zij begonnen te denken... Ja, zij hadden de Staak in de laatste tijden alleen naar de kerk zien gaan; de rolgordijn op het eerste verdiep bleef altijd neergelaten; te meer, Netje had ook al eens gezegd dat de ouw maar sukkelde.

In het moe-tanend, waterig licht van vroegen herfst verlepte de uitstalling al meer en meer. Wel weerde een zorgzame hand vlijtig het minste stof, en de spiegels van het beschot glommen zuiver. Doch de dingen die er stonden, reeds van den dag der opening, hadden hunne lokkende frischheid verloren; een grijzig waas van oudheid nevelde over alles. De sierlijke vrouwen-buste draaide niet meer bevallig; star bleven de koud-glinsterende oogen in de ruimte staren, en de eeuwige lach lijnde als spottend om

de geschilderde lippen. Het scheen of er over alles een schrale wind was gewaaid, die het jong-blije leven van vroeger had verdord. Van de enkele klanten, welke in het begin toevallig waren gekomen, was niet een terug geweest; en er hing een kille vereenzaming in den verlaten winkel.

De vrouwen in de buurt hadden er heimelijk pret van dat men op den hoek zoo zienlijk achteruit boerde; Lies bijzonder, hoewel zij gedurig herhaalde aan wie het hooren wilde dat zij de menschen goed lijden kon.

Soms zagen zij hoe de rood-damasten gordijn met gele passiebloemen, welke aan het uiterste der afsluiting plooide, even opgelicht werd, en dan ontwaarden zij het bleeke, versmallend gelaat van de Staak. Het was of heure donkere oogen, die verzonken in bruinigen krans van kommer, ieder aankomende vrouw gretig volgde in elk bewegen, en hoopvol staarden wanneer soms iemand scheen te wenden naar de deur. Als onverschillig bleef zij dan star vooruitzien bij het verder gaan der achtelooze menschen; maar heur smartelijk vertrokken mond, uit wiens hoeken de voren weglijnden van ongesproken leed, trilde dan even, en over heur droef, moe gelaat wolkte toen een treuriger waas nog dan te voren.

De buurvrouwen bleven dan met geveinsde belangstelling voor de vitrien staan, wezen schokschouderend naar de verrunselde pluimen en het verkleurde lint, duwden elkaar met de ellebogen in de zijde bij het zien van den hoed op het wassen beeld, die altijd dezelfde bleef, en poogden naar hun vermogen te verduidelijken door hun lachen en gebaren dat zij al die prutsen armzalig vonden. Heimelijk loerden zij dan naar den hoek, waar de roode gordijn met gele passiebloemen hong. Maar het bleeke gezicht met de treurige oogen was verdwenen.

De zachte najaarszon gloorde heur wit-trillend licht over de drukdoorwoelde straat, en de fijn-blauwe lucht beloofde een heerlijken Zondag voor morgen. IJverig waren de vrouwen overal bezig de vensters te wasschen, de dorpels te schuren of de gaanpaden af te keeren. Zij stonden in de wekelijksch herkeerende gejaagdheid van den Zaterdagschen kuisch, en plonsten met bloote armen in het sprankelend water, zwierden met breeden zwaai den vollen emmer

ledig en scheufelden, den korten, blauw-baaien rok nog opgetrost, voorovergebogen achteruit, terwijl zij de grijze opneemvod over de glimmende steenen sleurden. Schel gilde de rekkende roep van Doka de mosselleurster, die met heuren geladen wagen aan het einde der straat stond, en de spelende jongens bootsten heur tartend na, wijl de meisjes er rond gingen staan en met gretige oogen het vlugge doen van 't vinnig vrouwke volgden, die met rappen steek van 't korte mesje de zwarte schelpen opende, en de weeke, rozige mosselen in breede komme plonste. Lies had voor het winkeltje heur groenselkraam uitgestald, en het donker-groen der savooien, het lichter fijne der salade, het hel-roode der wortels, het goudig-rosse der ajuinen, het zandige, grauw-bruine der aardappels, het ruw-zwarte der radijzen en het boter-gele der rapen lachte met het zacht-vergroenend witte van selder en prei tusschen de steenen omgeving der huizen eene frissche vroolijkheid van groei en natuur, waarop het vriendelijk zonnelicht nog blijer blonk. Roos was heuren strijk reeds begonnen; en terwijl zij, voor het wagenwijd open venster, het heete ijzer trage streek over het blanke lijnwaad, zong ze schril, met sleepende kopstem, het laatste liedje van den gruwelijken vadermoord.

— « Hebt ge nu van uw leven.... »

Lies, die juist tegen Mina herhaalde dat zij er geen duit kon afdoen, dat de salaad heur zelf drij centen de krob kostte, zag verwonderd om.

— « Wat wesp heeft u gestoken, Netje? Ge ziet er zoo aardig uit? »

Het vrouwke stond daar met heure blokken, die zij gewoonlijk gebruikte als zij schuurde, in de hand, en den grauwen voorschoot op den arm. Heur scherp-hoekig gelaat was ongemeen rood, en heure vinnige oogen vonkelden nog vuriger, terwijl zij heure lippen misprijzend opeenklemde bij het omzien naar het hoekhuis.

— « Denk eens na », schoot zij opeens uit, « daar kom ik om te kuischen, ginder.... »

Zij schokte met het hoofd in de richting van den hoedenwinkel, en plaatste heure blokken op een omgekeerde mand.

— « Ik kom daar om te kuischen, en weet ge wat de Staak zegde? Want dat is een tang, wees daar zeker van. Zoo 'n trip heb ik nog nooit tegengekomen. Wat zou het, nog nooit. »

Lies en Mina vergaten hun loven en bieden, en kwamen dichter bij het verontwaardigd vrouwke.

— « Wat is er nu weeral? »

— « Zóó een mensch het brood uit den mond nemen », kloeg Netje meewarig.

— « Dat heb ik altijd gezegd », betuigde Lies, zonder echter te weten wat er volgen zou.

— « Wat heeft zij gedaan, Netje? »

Mina raapte den salaad op die ze onachtzaam had laten vallen, en vroeg dan nog eens wat de Staak had uitgezet.

— « Wel, daar kom ik binnen », begon Netje opnieuw, « en ik wil beginnen gelijk gewoonte met het stof af te doen, om daarna de ruiten te wasschen. Zegt de Staak mij niet, — want dat is nu eens oprecht een duitenkliefster, wat zou het, — zegt ze mij niet dat ik die kleinigheden maar moest laten. Zij zou dat zelf wel doen. Ik moest maar schuren. Zóó had ik op een schof gedaan, zegde zij, en daarvoor zou zij dan een halven frank geven. »

— « Hoe is 't mogelijk! »

— « Ja maar, begint nu eens! » En Netje kruiste de armen op de borst, zette een voet vooruit en liet heur hoofd wat achterover zinken, wijl heure half-toegeknepen oogen snel flikkerden van Lies naar Mina. « Hebt ge van uw leven gehoord, zóó op de arm centjes van een werkenden mensch uit te sparen? Maar zij is er nog niet half, wat zou het. »

— « En wat hebt gij gedaan? » vroeg Lies belangstellend, zonder te luisteren naar het kleine meisje dat bedeesd voor de derde maal twee kilos patatten vroeg.

— « Gedaan? »

Het vrouwke schokte recht, en heure oogen sprongen weer wijd open.

— « Gedaan? Wat zou het; ik heb niets gedaan. Ik zegde: Een halve dag, of niets; en ik ben er van door getrokken. »

— « Dat is goed gelapt », meende Lies, vergenoegd knikkend. « Ja, Netje, dat is goed gelapt. »

— « Wat zou het. Heb ik geen gelijk? Of moet ik het nu bekoopen dat zij patatten met azijnsaus en een stuk haring eten, zeg? »

Zij trommelde met heur geel-vozige vingeren op de planken van het kraam, en vroeg nog eens, rood van kwaadheid, of zij geen gelijk had.

— « Overschot », bevestigde Mina ook; « daar zal iedereen schande over spreken. »

Een ongewoon rumoer deed hen omzien. Voor het venster van Roos was een troep jongens samengedrongen rond iets dat de vrouwen niet merken konden, maar dat uitermate de vroolijkheid der bengels wekte; want zij gierden het uit van pret. De achtersten drongen wat zij konden om vooruit te komen; en na vruchteloos pogen klommen zij op den naastbijen vensterdorpel om toch ook van dit heel-bijzondere te genieten.

— « Die vacantie », zuchtte Mina. « Is dat nu een werk, zoo zeven weken? Wat zal ik blij zijn als de school begint. Ik zal mijn rust niet weten. »

— « Waarom maken ze ginder toch zoo 'n leven », vroeg Lies, ging op een bakske staan en rekte het hoofd.

Plots splitste de groep, en zagen zij een zwart hondje dol-bang voortijlen door de straat. Een oude blikken bus, aan zijn staart gebonden, bonkelde rammelend over de kasseien, en kletterde geweldiger naarmate het verschrikte dier driftiger voortsnelde.

— « Och, 't is dat van de Staak. Hoe komen zij daar aan? » vroeg Netje verwonderd. « Het loopt anders nooit alleen op straat. »

De jongens waren volop in hun element. Dat was nu eens een kansje. Ze liepen gillend achter het angstige beest, wierpen er met hunne klak of blok heen, en schaterden het uit als het bijster-bange dier hals over kop tuimelde en tegen den mosselwagen van Doka botste.

— « Daar zijn ze terug, de rakkers », morde Mina. « Dat arm beest. Waarom moeten zij dat zoo plagen? »

— « Och, laat ze doen, de kinderen », verschoonde Lies met boosaardige voldaanheid. « Ze mogen al iets hebben. Zie, hoe aardig. »

En allen, behalve Mina, vonden het koddig, nu het

hondje, suf van schrik, hijgend, met de droge tong uit den open muil, weer de straat doorholde onder het gedurig kletteren der geblutste bus en het gillend schreeuwen en oorverscheurend vingerfluiten der jongens. Bijna tegen den hoek werd het echter door dezen ingehaald, en zij kringden er dreigend en tierend rond.

Nieuwsgierig gingen Lies en Netje naderbij, terwijl Mina mompelde, zonder evenwel door de anderen gehoord te worden, dat zij het gemeen vond, en met de winkelwaar in heuren voorschoot naar huis trok, zonder salaad.

« Ik ga hem nog liever op een ander halen », morde zij. « Aardig, aardig. Schoeliestreken, ja ! »

— « Waar is het, Lies », vroeg Netje die, nog kleiner dan de jongens, niets onderscheiden kon.

— « Hier, opzij... dáár », wees Lies, en schouwde glimlachend over de hoofden der joelende rakkers.

Het verschrikte dier was in den hoek van het poortje gekropen, en heel zijn tenger lijfje bibberde van danigen angst. Kort-snel hijgde zijn adem uit open muil, en op de hangende tong kleefde witbroezig slijm. Bij ieder dreigen der drieste jongens kromp het kleiner nog ineen, en de donkere, bang-uitpuilende oogen zochten dwalend naar onvindbare uitkomst.

Maar opeens stoof de groep verschrikt uiteen, en de bengels liepen zoo hard zij konden naar de dichtstbije gangen waarin zij scharrelend vluchtten. Zelfs Lies en Netje weken onwillekeurig achteruit, nu zij de Staak zagen, die het klam-bezweete dier opnam, en de koord der bus losmaakte. Verachtend blikte zij nog eens rond, en deed zelfs een stap naar de gang van Roos, waar zij een paar jongens ontwaarde die haar nieuwsgierig beloerden. Maar zij weerhield den toorn die geweldig in heur ziedde, die heure ingevallen, bleeke wangen hoog bekleurde, en hare gewoonlijk peinzend-matte oogen nu vinnig glinsteren deed. Met trillende stem suste zij het nog huiverende beest, streelde zacht zijne dampende huid, en ging dan, nog eens misprijzend rondstarend, terug den winkel binnen.

(*Vervolgt.*) CONSTANT EECKELS.

WETENSCHAPPELIJKE KRONIEK

Abel Rey gaat voort met zijne reeks studiën over natuurkunde. In een eerste boek : « La Théorie physique chez les physiciens contemporains », Alcan 1907, onderzoekt hij welke opvatting de natuurkundigen hebben over de natuurkundige methode en hare uitslagen. Hij stelt eens te meer vast dat iedere uitleg niet meer wordt beschouwd als de ware aaneenschakeling van oorzaken en gevolgen gelijk zij feitelijk bestaat, maar enkel als een gemakkelijke synthesis der tot nu toe gekende feiten. Verschillende theorieën, zelfs gedeeltelijk tegenstrijdig, kunnen in dien zin te gelijk waar zijn. Andere natuurkundigen nochtans trachten in hunne theoriën zooveel mogelijk met de zakelijk echte aaneenschakeling in overeenkomst te blijven en behouden alzoo de noodzakelijke gemeenschap tusschen natuurkunde en metaphysica. Na die vraag van algemeen belang is Rey voornemens eenige natuurkundige theorieën in 't bijzonder te onderzoeken en eerst verscheen van die reeks : « L'énergétique et le mécanicisme au point de vue des conditions de la connaissance », Alcan 1908, waarin hij op dit bijzonder terrein die twee in physica over elkander staande theorieën geschiedkundig volgt en kritisch toetst.

Verscheen ook terzelfder tijd : « La philosophie de Newton » door L. Block, Alcan 1908. 't Is eene studie over den philosophischen samenhang der rekenkundige en natuurkundige begrippen van den grooten Engelschen geleerde.

De Vrije Congostaat geeft de laatste vellen en platen in het licht der « Mission Emile Laurent », die in 1903-4 de Congoflora ter plaatste is gaan bestudeeren. Bearbeid door De Wildeman, van den Brusselschen plantentuin, bevat die uitgave schatten van nieuwe gegevens en beschrijvingen van nieuwe plantensoorten in 't nog zoo weinig gekend en zoo mild bedeeld evenaarsland opgedaan.

Heukels' nieuwe uitgaaf zijner Schoolflora is hier besproken geweest, wij behoeven haar dus niet meer aan te bevelen.

Te Brussel verscheen de « Faune de Belgique. Insectes supérieurs » van den bekenden hoogleeraar Lameere ; zoo

hebben wij dan eindelijk 't derde en laatste deel van dit reuzenwerk, 't eenige in dien aard dat in België bestaat, en dat den naam van Lameere meer eer zal aandoen dan zijne beruchte theorieën over ontwikkeling der speciën.

Eene zoo nuttige als verdienstelijke verzameling levert ons Hue : « Musée ostéologique. Faune quaternaire. Ostéométrie des mammifères, 2 vol. Paris. Schlucher 1907. Kataloog tevens en atlas met maataanduiding van alle gebeenten uit de aangeduide periode die in 't rijke parijzer Museum berusten en waaronder de typen te vinden zijn waarop Cuvier heeft gearbeid. Die verzameling, van eerste gehalte, kan niet als met blijdschap begroet worden door iedere paleontoloog of anatomaat en allen die de vergelijkende kennis dier gebeenten aangaat voor de studie van de ontwikkeling van menschen- en diersoorten.

Het problema der ontwikkeling wordt ook, maar op eene verschillende manier, aangebracht en behandeld in « La dynamique des phénomènes de la mer ». Loeb. Alcan 1908 ; in de nieuwe uitgaaf van « Die moderne Biologie und die Entwicklungstheorie » van Wasman. Freiburg, Herder ; en de berichten over de voordrachten door Wasmann ook te Berlijn gehouden. (Herder, Freiburg).

Loeb is een welbekende arbeider op gebied van experimenteele levenskunde. In dit laatst verschenen boekdeel geeft hij op : hoeverre de natuurvorschers het tot nog toe gebracht hebben met hunne experimenten op levende wezens, en vindt natuurlijk ruimschoots de gelegenheid ook zijne eigene ondervindingen aan te halen. De experimenteele biologus onderzocht den invloed der verschillende uiterlijke factoren : midden, warmte, vocht, enz. op den vorm en de levenswijze der levende wezens. De biologus zoekt twee problema's op te lossen, zegt Loeb, en 't is door experimenten dat men de oplossing kan naderen. 't Eerste problema is : « Hoe wordt doode materia levend materia ? » en 't tweede : « Hoe wordt eene species eene andere species? » In de oplossing van 't eerste vraagstuk geeft hij toe dat men zooveel als niets gevorderd is, maar hij denkt dat het 't ideale problema der biologie is. Loeb denkt dus dat men met enkel stoffelijke en werktuigelijke middelen 't leven zal kunnen voortbrengen en 't bestaande leven dus uitleggen zonder tusschenkomst van een hooger beginsel dat 't leven geeft aan 't levende en dat in de materia alleen geen voldoende oorzaak van ontstaan kan hebben. Dit zegt ons genoeg over 't recht-

houden van allen arbeid van den zoo verdienstelijken vorscher. Op de tweede vraag is men wat verder, denkt hij, met de oplossing en hier haalt hij, onder andere, de feiten aan door De Vries bewerkt en aan 't licht gebracht.

Als biologische samenvatting is de nieuwe uitgave der Biologie van Wasmann, met gezonde begrippen van wijsbegeerte geschreven, veel beter geschetst; 't boek is genoeg bekend om er niet langer moeten over uit te weiden. Maar de uitgave tevens van 't bericht over de drie voordrachten door den schrijver te Berlijn gehouden is eene gelegenheid om Wasmann's stelling te herinneren in 't ontwikkelingsproblema. Wasmann neemt evolutie aan als wetenschappelijk stelsel; in 't bijzonder hebben zijne studiën over mieren en mierengasten hem zoover gebracht; de evolutie nochtans blijft binnen zekere grenzen, binnen de grenzen der natuurlijke species (die hij in tegenstelling zoo noemt met de systematische species) die staan vast; en hun ontstaan kan door geene ontwikkeling onder invloed van zuiver stoffelijke omstandigheden te wijten zijn; eene hoogere oorzaak moet tusschen beide komen.

Voor 't ontstaan van 't lichaam van den mensch houdt hij zich tevreden met alle tot nu gekende bewijzen die voor de dierlijke afstamming pleiten, te weerleggen; en hij blijft bij de ontkennende stelling. Misschien is 't oogenblik nog niet gekomen eene meer dan afwachtende houding aan te nemen in dit moeilijk problema.

Dr Lebrun van 't Museum te Brussel gaat naar Napels een der twee Belgische arbeidsplaatsen in dit bekende laboratorium innemen. Het zoologisch Station van Napels is een private inrichting die van de meeste staten geldelijken steun geniet, om rede van haar hoog wetenschappelijk belang. Zoo ook van België, dat in ruil het recht heeft er jaarlijks over twee arbeidsplaatsen te beschikken.

De heer Dupont, director van 't Brusselsch Museum van natuurlijke historie, heeft zijn ontslag ingediend en zal waarschijnlijk vervangen worden door prof. Gilson van Leuven. De jarenlange onderzoekingen van prof. Gilson in de Noordzee maken hem tot den geschikten man.

Te Leiden bouwt men nu een nieuw Staatsmuseum van Natuurlijke Historie dat volgens gansch eigene begrippen van den bestuurder Jhr Yentinckx is opgevat en wordt ingericht.

Het doel van zoo een Museum moet dubbel zijn ; 't is gedeeltelijk wetenschappelijk, gedeeltelijk dient het voor 't volksonderricht (Yentinckx maakt dus twee deelen in zijn Museum : Een groot voorgebouw voor 't publiek, waar van iedere dierentypus eene voorstelling zal te vinden zijn, zooveel mogelijk in zijne natuurlijke omgeving — dat is 't Amerikaansch stelsel —. Daarachter zal de wetenschappelijke verzameling bestaan. Die dient maar op 't oogenblik dat eene of andere afdeeling ervan bearbeid wordt. Buiten dat moet zij gevrijwaard zijn voor stof, voor licht (dat de kleuren doet verschieten) en voor brand (daar menig zeldzaam exemplaar, soms van verdwenen dieren, in zoo eene verzameling bewaard wordt). Die afdeeling bestaat enkel uit een aantal reeksen brandkasten langs de gaanderijen en gangen geplaatst. De kassen zijn van steen, de deuren zijn van ijzer en sluiten luchtdicht. Geen dingen in dit gebouw naar schoonheid, alleen naar degelijkheid en gemakkelijke arbeid. Dat is zijn eenig doel, daarop ook is gelet en daarvoor is ruimschoots gezorgd. 't Nieuw Leidsch Museum wordt alzoo de typus van alle moderne Natuurmuseums.

Dr. J. Van Mollé.

HET SCHAEPMAN-GEDENKTEEKEN TE RIJSENBURG

De 14e Juli was voor 't katholieke Nederland een historische dag.

Hij, die den 21en Januari 1903 in zijn Rome werd begraven, ging nu in zijn Rijsenburg verrijzen. Enkele dagen na zijn vereerden Potgieter te Zwolle.

In de groene vlakte vóor 't Seminarie waren duizenden samengestroomd uit de bijzondere treinen en trams die van Utrecht en Arnhem naar Driebergen kwamen gestoomd.

Een commissie had jarenlang de gelden ingezameld voor een gedenkteeken, dat Holland's grootsten katholiek na vader Vondel waardig zou zijn. De uitslag der prijsvraag had de jury niet voldaan; en op ieders aandringen trad uit den schoot van die jury de groote oude Cuypers zelf op, om een ontwerp te maken.

Nu kon men gerust op iets prachtigs vertrouwen; en de scharen stonden vol verwachting rondom die omhulde massa, door een ijzeren hek met drie granieten banken omsloten. Heinde en verre wapperden feestvlaggen en zwierden festoenen op torens en villa's. Mannen van alle standen stonden daar: vooreerst de familie van den Doctor: zijn broeder Edward, zijn oom H. Schaepman, zijn neven Mgr Dr A. C. M. Schaepman, president van 't Rijsenburgsche Seminarie, en Th. T. M. Schaepman, 1e luitenant der infanterie te Breda.

Dan de hoogwaardigheden der Kerk: Mgr Dr Brouwer, vicaris-generaal, Mgr Roes, deken van Utrecht, Mgr Van Heukelum, pastoor te Jutfaas, (Schaepman's vaderlijke vriend), deken Le Blanc, pastoor te Everdingen, deken van Rossum, pastoor te Benschop, deken Aukes van Leeuwarden, pastoor Eppink van Groningen, A. Van Schaik, president van het Kuilenburgsche Seminarie, Pfr. J. V. De Groot, O. P., heel het onderwijzend personeel van 't Seminarie te Rijsenburg; en onder de menigte priesters de vertrouwden van den Doctor: Mgr Dr A. Jansen, pastoor te Brennik, Dr Ariëns, pastoor Bult van Barnevelt, pastoor Schräder, van Hilversum, pastoor Reymer, Mgr Dr Nolens, Pastoor Dr Van Zinnicq Bergmann, te Tilburg. Op de voorbehouden leeken-plaatsen zaten de officiëele personen: Kolkman, Minister van Financiën, Nelissen, Minister

van Justitie, Bevers, Minister van Waterstaat, de oud-Ministers Loeff en Harte van Tecklenburg; Van der Biezen, Bosch van Drakenstein, Prinzen, Waterschoot van der Gracht, Van Basten Batenburg, leden der eerste Kamer; en uit de tweede Kamer Aalberse en Regout; de hoogleeraren Van der Wyck en De Louter uit Utrecht. Een der puikste groote-koppen-bijeenkomsten die Holland in den laatsten tijd samenzag. En dan verder op 't plein en heel ver de straat op die onafzienbare menigte menschen vooral uit de volksklasse, door Schaepman bemind ten koste van vele levensjaren.

Juist op den middag kwam Mgr Van de Wetering, de aartsbisschop van Utrecht aan; dadelijk vervoegden hem Mgr Brouwer en Mgr Roes, en de beide Ministers Kolkman en Bevers: en het omhulsel viel. De kolos werd begroet door 't verblindende licht van den gouden zomermiddag, door 't gejuich van duizenden en door 't schetterend welkom der fanfaren.

Daarna sprak van Hinsberg, de welsprekende Rijsenburgsche professor, de feestrede uit; treffend als tekstkeuze, die lijfspreuk van den grooten redenaar : Gods vrije zon.

« Hij was een zonnekind, Dr Schaepman. O, mocht ik u op deze plek verraden, wat ik zelf ondervond van dezen grooten, blijmoedigen man; zooals hij was in zijn dagelijksch leven, op zijn breede schouders torsend den zwaren last van zijn veelomvattenden arbeid, soms gemoedelijk zuchtend over de zorgen, die het leven ook hem niet gespaard had, blij-genietend toch van de kleine Godsgaven, die hetzelfde leven bieden kan en hem ook wel geboden heeft, en er van mededeelend met een hand die geen tellen had geleerd en nooit wist, wat de andere zoo juist had gegeven. Mocht ik hem schetsen met dat fijn besnaard hart, dat klopte in dat zwaargebouwde lichaam en voelde voor den stoeren zeeman en voor de teedere moeder, dat ruim was als zijn blik die heel de wereld overzag! Hij was een kind van de zon!

« De *vrije* zon!... Naar vrijheid hijgde de Staatsburger Schaepman.... Ik weet waar ik sta en spreek tot het geheele land, dat zich zelf heeft geëerd in de hulde hier een zijner groote zonen gebracht. Daarom juist zeg ik : het hoogste en liefste wat gij hebt, zocht Schaepman overal, altijd : Vrijheid voor het kind en de school, voor de ouders en het huisgezin ; vrijheid voor den arbeider, die naar welstand streeft, voor den werkgever, die moet kunnen leiden en besturen ; vrijheid voor handel en nijverheid, voor wetenschap en kunst; voor den volksvertegenwoordiger en voor de Kroon ; voor Staat en Kerk....

« Vrijheid voor waarheid en recht! want wie voor leugen en onrecht de vrijheid opvordert, wordt een bedrieger en een

dwingeland. Maar al behoorde Schaepman tot hen, die gelooven in een onfeibaar gezag in deze feilbare wereld, al zou hij ook, door wie hij zijn overheid wist teruggeroepen, gekeerd zijn als een kind dat moeders stem vernam, toch gaf dat geloof en die gehoorzaamheid slechts leiding aan zijn vrijheidsgeest, zonder dien te verzwakken of te dooden. De wetenschap, dat hij de waarheid had, deed hem nooit in zelf-genoegzaamheid uit de hoogte neerzien op een ander. Hij zou bij niemand misleiding of kwade trouw veronderstellen. Integendeel. Hij wist te goed, dat het geloof een gave is en bad zijn priesterbede van ganscher harte aan het sterfbed van den eerlijken tegenstander, die niet als hij geleefd had en geloofd. Hij had genoeg zelfkennis om de fouten en gebreken van anderen niet al te streng te beoordeelen. Hij was vooruitstrevend genoeg om, waar nog verdedigd kon worden, niemand prijs te geven, te orthodox om onder de leuze van nieuw weten het oud gelooven in te boeten. Hij was, wat men noemt, rond en goed, trouw en eerlijk in zijn vrijheidsliefde... »

Na die zeer geslaagde rede droeg Mgr Brouwer, namens de Commissie voor het Schaepman-monument, het gedenkteeken in eigendom en onderhoud op aan het Groot-Seminarie, 's Doctors geliefde leeraarsgesticht. Dankbaar-welsprekend werd het aanvaard door den president Mgr A. Schaepman.

Daarop de cantate. De muziek, uitgevoerd door een koor theologanten met medewerking der harmonie van Driebergen-Rijsenburg, was het werk van Van Schaik, president van het Kuilenburgsche Seminarie, waar Schaepman zijn eerste collegejaren doorbracht, en de Rijsenburgsche prof. Jansen maakte den tekst, die hier volgt :

Treed, Schaepman, voor ! Heel Neerland laat verrijzen
Uw beeld, waardoor het eert zijn grooten zoon.
Wij stemmen in om uwen naam te prijzen
Uit volle borst met luiden jubeltoon.

Grootvorst door 't woord ! Hoe wist gij 't volk te treffen,
Te winnen door uw overredingsgloed,
En aller ziel geestdriftig op te heffen
Tot kloeke dâan en hoogen offermoed.

U, Leeraar dank, die van uw machtig weten
Aan ons, aan allen deelde in overvloed ;
Der wijsheid woord, door de uwen nooit vergeten
Wordt wil en wet der mannen van uw bloed.

U, Harpenaar, die met uw forsche akkoorden,
Waaruit uw hooge geest en ziel weerklonk,
De majesteit der Schoonheid kleedde in woorden,
Waarin genie bij Gods genade blonk.

U, Staatsman vroed! Gij schouwdet in 't verleden
De toekomst in. Steeds vooraan in 't gevecht,
't Vizier omhoog, hebt gij tot 't eind gestreden
Voor Vorst en Volk, voor waarheid, vrijheid, recht.

Geest en gemoed, u zelf hebt gij gegeven
Als Neerlands zoon aan 't dierbaar Vaderland,
Als priester Gods uw volle zieleleven
Aan Christus' Kerk in liefde en trouw verpand.

Fier op uw leus hebt gij den draak doorstoken,
Gij, Ridder zonder vrees en zonder blaam,
Op logen, dwang en onrecht U gewroken.
Heil U, gij reus, onsterflijk blijft uw naam!

Na die lang-bejubelde cantate, legde Mevr. van Vollenhoven, in wier edel huis Dr Schaepman zoo welkom was, een prachtigen krans aan de voeten van haar grootsten vriend; ook de studenten van 't Seminarie brachten hun eerekroon; maar nog hartroerender was de bloemenhulde die de lieve juffer Kolkman, 's Ministers dochter, aan haar peter Schaepman bracht.

***

Het voetstuk van 't machtige monument is in blokken ijzersteen, cirkelvormig aangelegd. Daarop rijst een zeshoekige gothisch bewerkte zuil, 10 meter hoog. Aan de voorzijde, naar de straat, staat het standbeeld: Priester Schaepman, de rechterhand gebiedend geheven, en de linker steunend op een bundel papieren: Onderaan het indrukwekkend levensgroote beeld, Schaepman's leuze: Credo pugno, gebeiteld in 't goud; daaronder 't naam- en datum-schrift: Dr Herman Johan Aloysius Maria Schaepman, geboren te Tubbergen, den 2en Maart 1844, overleden te Rome, den 21en Januari 1903, en aldaar op het Campo Santo dei Tedeschi begraven.

Vijf reliefs op de pyramide-vlakken: In 't vak rechts van 't standbeeld is gebeeldhouwd *de Staatsman*, sprekende in de Tweede Kamer en wijzende den waren weg, omgeven door zijn

luisterende vrienden van verschillende richting : Kolkman, de Beaufort, Kuyper, Goeman Borgesius, van Houten. Daaronder is gebeiteld uit Schaepman's O' Connell : « Hij heeft zijn vaderland lief gehad met een liefde, die alles overtrof, die geen offer te groot, geen inspanning te machtig deed achten, met eene liefde, die hem alles heeft doen vergeten, alle verwaarloozing, minachting, vergetelheid, verwerping. »

Links staat *de Volksman* in een vergadering aan 't volk verkondigend de blijde boodschap zijner katholieke democratie. En daaronder een tekst uit Schaepman's Görres : « Waar van den strijd voor waarheid, recht en vrijheid wordt gewaagd, waar tot mannelijk pal staan wordt gemaand, waar tot kloekmoedig voorwaarts schrijden wordt geroepen, daar is zijn naam een wachtwoord en een leus. »

Het derde vak geeft den *Priester,* mislezend, richtend naar 't Seminarie zijn « Dominus vobiscum », met een citaat daaronder uit Schaepman's Alberdingk Thijm : « Hij heeft zijn deel gevonden, het middenpunt van zijn streven en strijden, zijn leven en lijden, in de katholieke Kerk. Aan haar heeft hij gewijd al de teederheid van den zoon, al de geestdrift van den zanger, al den ernst van den vorscher, al de kracht van den man. »

In 't vierde vak wordt *de Hoogleeraar* voorgesteld, kerkgeschiedenis en geestdrift doceerend aan zijn theologanten ; en daaronder een woord uit zijn Wachter : « De historie is de dienares van God en haar feiten vormen een wolk van getuigen rondom de onfeilbare waarheden door God óp den bodem der geschiedenis gelegd. Die feiten omgeven het geloof als een breede hofstoet, in blanke gewaden gehuld, den lof zingende des Konings, hoog prijzende zijne waarheid. »

't Vijfde reliëf vereeuwigt den *Dichter* in zijn studeerkamer, bevolkt met idealen ; en 't arduin zingt mee de prachtige stroof uit zijn Vondel :

« Dichter zijn, 't is de aard beheerschen,
 Met onbreekbren vorstenstaf.
't Is de volle kracht bezitten,
 Die de Schepper 't schepsel gaf.
't Is als de aadlaar opwaarts stijgen,
 Met den blik omhoog gericht,
Om den vollen straal te vangen
 Van het gouden zonnelicht. »

En 't Centrum gaat aldus voort met de beschrijving : « De zes pijlers die de vakken steunen... dragen in verband met de

daaronder in beeldwerk voorgestelde hoedanigheden van den gevierden man, symbolen van eenige der deugden en gaven, die in hem op meer bijzondere wijze hebben uitgeblonken.

« Rechts boven het standbeeld *het geloof* (fides); links *de moed* (fortitudo); rechts boven de naar het seminariegebouw gerichte zijde *de liefde* (charitas); links daarvan *de wijsheid* (sapientia); op de beide overige *de rechtvaardigheid* (justitia) en *de volharding* (perseverantia).

» Uit en door *het geloof* toch leefde de groote Christen, uit het geloof schepte hij den moed tot onversaagden strijd voor dat zelfde geloof.

» Het geloof was een licht, de rechtvaardigheid een richtsnoer voor den Staatsman zoowel als voor den volksman. Het eene verscherpte zijn blik in moeilijke vragen op wetgevend en maatschappelijk gebied, het andere deed hem ieders rechten eerbiedigen, zich tegen elke aanmatiging verzetten.

» De *wijsheid* was het kenmerk van den geleerde zoowel als van den priester en den dichter. Hooge wijsheid sprak uit zijn onderwijs, uit zijn poëzie, uit zijn andere geschriften.

» De deugd echter, die met het geloof, geheel zijn leven en werken beheerschte, was *de liefde* — tot God op de eerste plaats en dan tot den evenmensch — de liefde voor het vaderland en voor al wie er met hem toe behooren — de liefde voor al wat, zwak en miskend, zijn hulp en verdediging behoefde.

» *Volharding* eindelijk deed hem, ten spijt van teleurstelling en tegenspoed, getrouw blijven aan de eens aanvaarde taak, en zoo de eerlijke overwinningen bevechten, wier vruchten het dankbaar nageslacht duurzaam zal genieten.

» In de zes tympanen of frontaal-velden staan gebeiteld, aan de voorzijde, Schaepman's blazoen als schrijver: een gouden pen over een veld van azuur met de zinspreuk : Credo pugno; boven de afbeelding van den priester het zegevierend Kruis, herinnerende aan Christus, den Koning, Wiens trouwe dienaar hij was, rechts daarvan de Alpha, links de Omega.

» Ter voorzijde, rechts van het blazoen en boven de voorstelling van den Staatsman, zegt ons het monogram van Christus, dat Diens wet de grondslag voor alle staatsmanswijsheid en wetgeving moet wezen; terwijl links het monogram van Maria ons spreekt van de kinderlijke liefde van den in het monument verheerlijkte tot de Heilige Moedermaagd en zijn blakende ijver voor de eer van Haar, Wier lof de priester menigmaal in zoö heerlijke taal verkondigde en de dichter in zoo bezielde akkoorden bezong.

« De bekroning van het geheel, zijnde een voorstelling van

den ridderlijken heilige, St. Joris op den helschen draak zegevierend, vat geheel de strekking van het monument nog eens kort samen. Verlicht door het geloof, heeft Schaepman als priester, als burger, als staatsman, als leeraar, als volksman, als dichter, zich met al de heerlijke, hem door God geschonken talenten, geheel en al met de zegenrijkste gevolgen voor Kerk en maatschappij, gewijd aan den strijd tegen het gedrocht van leugen en onrecht, voor waarheid en recht : Credo pugno ! »

* * *

Zoo staat hij daar, rijzend boven zijn volk, voor altijd nu, juist gelijk hij bij zijn al te kort leven rees boven dat volk, kophoog door zijn gestalte, zijn ziel en zijn genie. Zoo staat hij daar ten eeuwigen trots van de Nederlandsche geslachten die hem zullen komen groeten, als den patroon van al de grooten in kunst en wetenschap en staatsbeleid, hij van wien Dr Kuyper getuigde : « Zelden zag de geschiedenis in éen man zooveel gaven vereenigd. » Zoo staat hij daar en zal hij blijven staan, voor of tegen alle modernen, die zijn of die zullen zijn, en die nog altijd het raadsel hebben op te lossen hoe die éene man was wat zij vooralsnog allen te zamen niet waren.

Wij ook, wij brengen daar aan zijn arduinen roem ons nederig eeresaluut. En toch wil ons hart nog altijd liever naar ginder, waar hij ligt op de plaats die hij zelf voor 't laatst heeft gezocht, naar dat Rome waar hij heenstrompelde met zijn afgebeuld hart om er te genezen of te sterven. Naar zijn Rome moest hij, bij zijn Paus Leo, die driemaal zijn handen had gelegd op het hoofd van zijn lieven Hollander, die hem driemaal had gemaakt tot zijn man van wapenen. Zijn Paus had het hem immers nog kort te voren gezegd : « Tu es le plus fidèle de mes fils ; je te recommande de continuer à défendre l'Eglise et la cause catholique en Hollande. » — « Oui, St. Père, jusqu'à la mort », was 't antwoord. En Leo daarop : « Et moi, je vous bénis jusque dans la mort ! »

En beiden hebben woord gehouden ! Een laatste maal sukkelde de gebroken reus naar 't Vatikaan om zijn stervenszegen. Het « ego semper laboro », dat hij sedert zijn twintigste jaar had gewijd aan zijn Kerk, had hem uitgeput, den paladijn ; nu hijgde hij om dat dierbaarste, dat zijn Paus hem had beloofd. En Leo's bevende hand zalfde over 't onmeedoogende merk van den dood, het glorieteeken van 't eeuwige leven....

Een laatste maal toen rechtte hij zich op, de groote Doctor, op 't plein van St. Pieters, leunend aan de obelisk van Sixtus

Quintus met de gouden letters in de blauwe lucht : Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat!.... Hij schreide, maar dankbaar ging hij in vrede.... Den 21en Januari 1903 lag te Rome, gehuld in de pij van St. Franciscus, het lijk van een der grootsten en edelsten van ons geslacht.

Te Rijsenburg kunnen we gaan klappen in de handen; hier zullen wij knielen.

Op zijn memento wilde de Doctor niets dan den zaligen tekst: « Nihil est morte beatius beata ». Maar met koninklijke eer werd hij naar 't Campo santo gedragen; maar boven zijn graf welft voor eeuwig de koepel van zijn faam, zoo hoog en zoo sterk als de koepel van St. Pieter daarneven; maar over zijn graf giet alle dagen de Italiaansche zon een nieuwen stroom van gouden licht, en de gloriewacht van den Romeinschen sterrenhemel komt alle nachten waken over zijn roem — onsterfelijk.

J. P.

BOEKENNIEUWS (1)

EVANGELIUM UND ARBEIT. Apologetische Erwägungen über die wirtschäftlichen Segnungen der Lehre Jesu, von SIMON WEBER, Dr der Theologie, docent an der Universität Freiburg i. Br. — Freiburg, Herder.

Het kan zijn nut hebben dit boek aan te bevelen, welks inhoud op het dubbel gebied der economie en apologie van 't hoogste belang is, en vooral in onze dagen aller aandacht en overweging verdient.

Niet zelden wordt het Christendom beschuldigd zich ten onrechte de bron van den stoffelijken vooruitgang, van de maatschappelijke beschaving te noemen, daar het integendeel, door de verachting en bestrijding van den arbeid, tot achteruitgang verval, algemeene ellende voert, de welvaart der volkeren belemmert, de plaag der bedelarij bevordert, en de ongelukkigen, die geluk en levensvreugde zoeken, met het vooruitzicht op een eeuwig loon troost en afscheept.

« De rijke en de arme Lazarus, zoo schrijft Ueberweg, het geven van almoezen, het aardsche lijden, de straf der rijken in het andere leven, ziedaar de grondbeginselen van den Stichter des Messiasrijks, of het zedelijk dualism in zijn duidelijkste vorm. Zich om den Mammon niet bekommeren, maar van God en de menschen geschenken aannemen, dat is de weg der deugd. Zijn echter de menschen te hardvochtig, dan vinden wij geen spoor van positieve waardeering van den arbeid in het Evangelie, maar morrend wordt de ellende gedragen en in den opiumroes der voorstellingen van de hemelsche zaligheid vergeten. »

Deze beschuldiging, met de geschiedenis en de feiten lijnrecht in strijd, wordt door den schrijver op wetenschappelijke wijze getoetst en grondig wederlegd.

Hij stelt daarom de dubbele vraag : Is het Evangelie, verklaard in het licht der katholieke traditie een vijand of een vriend van den arbeid ?

Schittert de goddelijkheid van den Stichter der Kerk niet in vollen luister in zijne leer over den arbeid, en bevestigt deze leer niet duidelijk de historische bewijzen voor den goddelijken oorsprong der Openbaring ?

Om tot een helder en afdoend antwoord te geraken, is het noodig zoowel de persoonlijke betrekking van Jesus tot den arbeid, als zijne leer over dit onderwerp in den ganschen omvang der bestaande bronnen te ontwikkelen en toe te lichten. Niet alleen zijne uitdrukkelijke woorden over deze zijde van 's menschen leven moeten wij overwegen, maar tevens inzien, hoe zij met den dieperen inhoud van zijn leer, en met de grond-

(1) Naar 't volgend nummer moet worden verschoven een gezamenlijke recentie over Prinsen's Van Hout, Brom's Vondel, Van Elring's Bilderdijk en Van Puyvelde's Rodenbach.

en hoofdstrekking van de godsdienstige Boodschap, in het Evangelie neergelegd samenhangen. De tijdsomstandigheden, welke Jesus in zijne zedelijke voorschriften dikwijls tot uitgangspunt dienden, leveren eene gewenschte bijdrage om zijne woorden of handelwijze te begrijpen. Het verband tusschen de onmiddellijke of middelijke voorschriften van den Heer over den arbeid, en de voorwaarden van eene vruchtbare arbeidsontvouwing toont de geschiedenis als gids en leidraad. Het is trouwens niet noodig daartoe de geschiedenis van het arbeidsleven in haren geheelen omvang na te gaan. Enkele tijdperken uitmuntend door hunne bepaalde richting in de organisatie van den arbeid openbaren, als kenschetsende verschijnselen de voorwaarden eener gezonde arbeidsontwikkeling.

Ten einde de arbeidsleer van het Evangelie te bevestigen en nader te verklaren, is het noodig een blik te werpen op de Kerkelijke leer omtrent den arbeid. Want ook in de Kerk moet de arbeidsgeest van Christus zich levend en vruchtbaar toonen; immers zijn werken in haar kenteekent haren goddelijken oorsprong. Hiertoe wordt echter niet eene volledige schets van de geheele arbeidsontwikkeling in de Katholieke Kerk gevorderd, het is voldoende de in de Kerk heerschende beginselen bloot te leggen en met de gemaakte opwerpingen te vergelijken. Economische en zielkundige wetten sluiten zich bij de getuigenis der historische ervaring aan. Getrouw aan deze methode behandelt de schrijver zijn onderwerp in de volgende hoofdstukken.

I. De vraag.
II. Christus als werkman.
III. Christus als leeraar van den arbeid.
a) Het oude Testament en de arbeid.
b) Het Evangelie en de godsdienstige waarde van den arbeid.
c) Het Evangelie en de stoffelijke arbeidsvrucht.
IV. Het Evangelie van den arbeid in de brieven der Apostelen.
V. Jesus en de Rijkdom.
VI. Rijkdom en Arbeid.
VII. Arbeid en Armoede.
VIII. Middelijke aansporing tot arbeid in het Evangelie.
IX. Het Evangelie van den arbeid en de katholieke volmaaktheidsleer.
X. Slot (bl. 206).

Wie de verhandeling ook slechts oppervlakkig doorloopt, de bijgebrachte argumenten zonder vooroordeel wikt en weegt zal besluiten, dat de schrijver de opgenomen taak op schitterende wijze heeft uitgevoerd, en de aantijgingen van verschillende zijden tegen de Kerk gericht uitstekend heeft ontzenuwd. Hij is op de hoogte van den tegenwoordigen stand der wetenschap, beheerscht wonderwel de uitgebreide stof, paart degelijkheid aan heldere beknoptheid en zoekt in eene voorname polemiek den tegenstander niet te beleedigen, maar te overtuigen.

Hij handhaaft met afdoende bewijzen tegen de socialisten het recht van eigendom volgens de christelijke leer. Deze laakt en verbiedt niet het bezit, maar het misbruik van aardsche goederen. Zij keurt het bezit van rijkdommen niet af, maar vordert dat de ziel dezelve niet beschouwe als het hoogste en eenige goed. Het Evangelie beveelt afstand te doen van het

eigendom, wanneer het de ziel in hare verbinding met God hindert. De in Gods liefde bevestigde Christen daarentegen bekomt de belofte ook van tijdelijke goederen. Ieder is gehouden den rijkdom slechts als middel aan te zien en te gebruiken om door goede werken een schat in den Hemel te verkrijgen. De aardsche goederen hebben alleen waarde, wanneer zij niet om zich zelven, maar wegens een godsdienstig of zedelijk doel gewenscht worden. Dit bedoelde Jesus wanneer hij leert : Zoekt eerst het rijk Gods en zijne gerechtigheid en al het overige zal u toegegeven worden.

Het wordt den rechtschapene geschonken als eene belooning voor zijne daden, maar ook ten gevolge der innige verbinding met de gerechtigheid. Want deze leert en beschermt den arbeid en bevat zulke machtige spoorslagen tot arbeiden, dat de ontplooing van den christelijken geest met innerlijke noodwendigheid tot buitengewone beschavende werkzaamheid voert. De geschiedenis der christelijke missiën bevestigt deze waarheid op ieder van hare bladzijden.

Met andere woorden, de christelijke leer is de overvloedige onuitputbare bron van stoffelijke goederen zoowel voor het individu als voor de gemeenschap. Zij adelt, zegent, heiligt den arbeid, verdoemt den rijkdom niet om zich zelven, maar wegens het misbruik; raadt de vrijwillige armoede als middel tot hoogere volmaaktheid aan; troost de onterfden van aardsche goederen met de belofte eener eeuwige belooning; verbindt arm en rijk in vrede en eendracht door wederzijdsche rechten en plichten; alle menschen, hoezeer door rang en stand gescheiden brengt zij samen niet door klassenhaat, maar door vriendschap en rustig samenwerken. Kan het anders of deze leer moet den weg banen tot den stoffelijken vooruitgang en de maatschappelijke welvaart, zoo als trouwens de geschiedenis met treffende en tastbare feiten toont.

Niet alleen wederlegt de arbeidsleer van Jezus de tegenwerpingen der tegenstanders, zij schittert in hare bescheidene grootheid en economische vruchtbaarheid als een inwendig teeken van de geloofwaardigheid van het Evangelie.

Men zegt met recht dat een godsdienst niet waar en goed kan zijn, die den arbeid, de onontbeerlijke bron der beschaving verwaarloost, onteert, bestrijdt, dat het christendom met zijne bedelorden en zijne verachting der aardsche goederen niet de eeredienst der volken kan blijven, wanneer het slechts door de hoogste krachtinspanning mogelijk is, de menschheid op de hoogte van haren beschaafden toestand te handhaven. Nu echter uit een naarstig onderzoek blijkt dat van een verzet tegen den arbeid in Jezus leer geen spoor bestaat, dat zij integendeel, den arbeid op de krachtigste en doelmatigste wijze aanbeveelt en voorschrijft, besluit de apologeet dat het arbeidsevangelie eene verhevene grootheid op de leer van Jezus werpt. De waarheid der leer, hare overeenstemming met de natuurwet, de groote moeilijkheid deze regels te ontdekken en vruchtbaar te maken verheffen de arbeidsleer boven den rang van een negatief criterium tot een positief kenteeken, dat de historische uitwendige bewijzen van den goddelijken oorsprong der Openbaring bevestigt en bekrachtigt.

Dr A. DUPONT.

HERDERS KONVERSATIONS-LEXIKON, 3e Auflage, reich illustriert durch Textabbildungen, Tafeln und Karten. 8 Bände geb. in Halbfranz zu M. 100. Freiburg i. Br. Herdersche Verlagshandlung.

Wij moeten niet langer water naar de zee of uilen naar Athene dragen en gedurig heropdeunen van Herder's voortreffelijkheid. Na de vroegere uitweidingen over de schoone deugdelijkheid van deze encyclopedie zal 't voor bundel 7 volstaan even de namen te noemen van de bijdragen die 't meest opvallend zijn.

Voor natuurwetenschappen en techniek : *Pressen*, *Projektion*, *Pumpen*, *Pyrometer*, *Quecksilber*, *Ramme*, *Radium*, *Regulator*, *Rinder*, *Reibung*, *Riementrieb*, *Rohre*, *Rolläden*, *Rosen*, *Säge*, *Salz*, *Schäfe*, *Schlosz*, *Schraube*, *Schreibmaschinen*, *Schietterlinge*, *Schrift*, *Schriftgieszerei*, *Seide*, *Seife*, *Setzmaschinen*, *Soda*, *Sonne*, *Schweine*, *Spektralanalyse*. Enkele van die artikels zijn met prachtige kleurplaten opgeluisterd.

Aardrijkskunde en geschiedenis brengen bijdragen over *Preuszen*, *Rom*, *Ruszland*, *Sahara und Sudan*, *Schweden und Norwegen*, *Schweiz*, *Spanien und Portugal* enz.

Voor de kunst vinden we heerlijke afdrukken uit Raffaël, Rembrandt en Rubens ; terwijl bij « Renaissance », « Romanische Kunst » en « Römische Kunst », een beeldental is gevoegd dat op zichzelf een illustratie-atlas vormt. Nevens de nauwkeurige levens- schetsen van beroemde mannen op elk gebied, prijken de zeer degelijke bijdragen over Portugiesische, Provenzalische, Römische, Rumänische, Russische, Ruthenische, Schottische, Schwedische, Serbische, Serbokroatische, Slowenische und Spanische letterkunde. Verder dient er gewezen op de uitgebreide artikels : Postwesen, Presse, Reichsrat, Reichstag, Reisen, Reikkunst, Reitsport, Rettungsverein, Reklame, Ring, Ritterwesen, Roland, Rüstung, Sanitätswesen, Scheck, Schiffahrt, Schiffbau, Seekarten, Seewesen, Selbstmord, Siegel, Sklaverei, Spiel. Schulwesen, Schlafkrankheit, Scientismus, Sonntagstube, Sozialdemocratie, Sozialismus, Sozialpolitik, Rotes Kreuz, Schifferfürsorge, Schulvereine, Seewarte, Soziale Vereine.

Weer een onafzienbare massa merkwaardige dingen, weer een prachtig-uitgevoerd stuk werk.

EEN HUWELIJK, door J. DE MEESTER. C. A. J. Van Dishoeck, Bussum, 2e druk, 212 blz.

't Is als een wedspel tusschen die beiden : De Meester en Van Hulzen. Ze wippen alle twee over en weer van den kasteelroman naar den krotjes-roman. En ik zal niet beslissen wie van beiden in kunst en in knapheid het haalt bij den ander. Allicht wil de trouwe Warande-lezer uit hetgeen in ons tijdschrift over die zeer talentvolle vertellers al werd gezegd, beproeven voor zichzelf een vergelijking te trekken; en misschien zal hij bij Van Hulzen meer taalzorg, en meer zichzelf gelijk blijvende verwerking van indrukken vinden, bij De Meester diepgaander menschenkennis, hartiger verzoening met het leven, langer verhaaladem en merkelijk meer geestigheid ontdekken.

Maar even zeer zijn beide kunstenaars op hun gemak met

meneers van den adel als met voddenrapers. Evengoed als Van Hulzen Keesie en Van der Velde met één zelfde hand in de kunst heeft binnengeleid, even zoo groot was de bijval van De Meester toen hij verscheen met Bettie of met Geertje aan den arm.

In « Een Huwelijk » gaan we Frans Koene zien trouwen; of liever het hem zien aanleggen van ver bij zijn nichtje, en hem ten slotte om een ander zien gaan. De Meester vertelt u dat weer, gelijk altijd, zoo maar voor de leus zou men zeggen; en eerst als ge 't boek uit hebt dat u zoo boeide om 't verhaaltje, krijgt ge 't eerbiedig besef wat voor zielstudie ge met dien schrijver hebt doorgemaakt.

Een echt moderne zenuwjongen die Frans : zenuwen alle uitkomende in zijn aarzelende hersens. Een Hamlet in miniatuur: geen Shakesperiaansch-machtige structuur natuurlijk, geen geniaal-eenige dubber, maar een van die duizenden rondom ons in welke de gruizels van Hamlet's geest zijn verstoven.

Natuurlijk is Frans een zeer wijze jongen, vol medelijden voor zijns vaders en voor 's werelds domheid; maar hij zal nooit verstand genoeg hebben om te weten dat de eerste voorwaarde van geluk in 't leven heet werkzaam te zijn. In zijn beste oogenblikken noemt hij zich zelf een gemankeerd Boeddhist; aan elken stap verder in zijn liefhebberijtjes-leven hecht hij 't gewicht van een Haupt- und Staatsaktion. En telkens als 't er op aan zou komen een beslissing te nemen, ontsnapt hij, de held : is hij thuis, dan vertrekt hij naar zijn studenten-kamer te Utrecht, en vice-versa.

De samenspraken, zooveel als ze zijn, van dien idealen kissevisser-leuteraar met zijn vader, met mevrouw De Loever, moeder van Annie (zijn kalverliefde), met de schooljuffrouw Helene, die hij eindelijk huwen zal, met zijn heerlijken neef den schilder : allemaal meesterstukken. Vader is gulle parvenu, luidruchtig, hardhandig-vroolijk. Mevrouw de Loever is een burgerdame van porselein, met een mekaniekje daarin dat praten kan; Annie zelf is een leeg-pronkerig bakvischje; zijn schilder is een cosmopolietische in plaats van een Hollandsche Hildebrand; en Helene is een heel bloo, maar gemoedelijk juffertje, dat kinderen gewoon is en dus.... « 't Kan zijn, zegt neef de schilder, dat het haar lukt; maar als ze hem er onder krijgt, is 't een kranige meid! »

't Meest eigenaardige in 't kunstenaarschap van dezen zeer gewetensvollen schrijver dunkt mij te zijn dat vlak nevens elkaar zetten van groote en kleine dingen, en het opteekenen van uiterlijke nietigheidjes om daarmee, zonder verder air, een heelen zielsgezichteinder op te hangen. Zoo b.v. zijn er onder de bruiloftgasten in 't schooljuffershuisje eenige neven en nichten van 's keizers kat : « Gunst, Mama — vernemen we — u is heelemaal wit op uw arm, zei Piet Van Dyck tot zijn moeder.

— O hemel ... Och, dat is hier uit het gangetje; 't is er ook zoo nauw! »

Bedenk ook wat de Meester suggereert met de wandelstokkringeltjes die Frans tweemaal in gelijke omstandigheden gaat krassen in 't harde zand van 't Park, met zijn ellebogen op zijn knieën.

Een allerflinkste psychologische roman, en leesbaar tot in onze meisjes-pensionaten. J. P.

DE WORDING DER HEDENDAAGSCHE BESCHAVING van Godfr. Kurth, hoogleeraar. In het Nederlandsch bewerkt door Osw. Robijns, priester; 2 dln. Iste deel XLI, 333 blz. IIde deel 359 blz. — Jules De Meester, Rousselare.

Over het prachtig boek van Prof. Kurth heb ik het niet, maar wel over de vertaling er van. Dat het noodig was « Les Origines de la civilisation moderne » voor Vlaamsch-België in het Nederlandsch te vertalen, denk ik niet. Voor ontwikkelden werd dit boek geschreven, door ontwikkelden wordt het gelezen en genoten. Welnu bij ons zijn dezulken het Fransch meer dan voldoende machtig om dat boek in de oorspronkelijke taal te verstaan.

Een vertaling leveren voor Holland? Dat is vermetel voor een Vlaming. Hij, die uit het Fransch in het Nederlandsch vertaalt, moet met beide talen zeer vertrouwd zijn; hij moet zijn taal gebruiken met volle bewustheid, zich rekenschap kunnen geven van dit gebruik om bij 't vertalen zijn taaleigen door het vreemde taaleigen niet te schenden.

De taak wordt nog moeilijker wanneer in het oorspronkelijke Fransch werk, als hier het geval is, krachtige zinsbouw gepaard gaat met een pracht van woorden en beelden.

Welnu het is een spijtig feit dat de meeste Vlamingen door hun uitsluitend Fransch middelbaar en hooger onderwijs, door hun Franschen omgang met elkander, door hun lezen van Fransche dagbladen, tijdschriften en boeken alle gedachte van Nederlandsch taaleigen verloren hebben. Zet zoo 'n Vlaming aan 't vertalen van een Fransch boek. Zal hij geven wat een Hollander vergt van een vertaling in 't Nederlandsch? Zal hij ons keurige, zuivere, schoone taal bieden? Neen, Fransch zal het zijn, Fransch in een Vlaamsch kleed.

We hebben hier met een vertaler te doen die al de gebreken der Vlamingen heeft. Het idiomatische onzer taal zit hem zoo weinig in het hoofd en in de pen dat hij door schier iederen Franschen zin uit ons taalspoor gedreven wordt.

Wat de E. H. Robijns zegt in zijn voorbericht « zoo trouw mogelijk de *gedachten* van den schrijver weergeven » wordt dan den Nederlandschen zin bouwen zooals den Franschen, Fransche woorden en uitdrukkingen letterlijk maar verkeerd weergeven, en « tevens zorg dragende het Nederduitsche (?) taaleigen niet te verkrachten » zegt zooveel als : en tóch vertaal ik in zuiver Nederlandsch.

't Is droef, dat bekwame en ijverige mannen onze taal zoo schrijven. Neen, wij Vlamingen, we kennen onze taal niet, als ze ons niet aangeleerd wordt, als we ze niet bestudeeren. Het deuntje, waarmee we in 't slaap gewiegd worden, als zouden we onze taal kennen doordien we Vlamingen zijn, diende uitgezongen te zijn.

Het verwondert me dan niet, dat deze vertaling veel, oneindig veel te wenschen over laat; het verwondert me wel dat E. H. Robijns zulk werk heeft aangedurfd.

Tot staving van mijn beweren, laat ik hierop een lijst volgen van verkeerde zinswendingen, verkeerde woorden en uitdrukkingen.

De aangehaalde voorbeelden komen vooral uit het eerste deel, omdat het mij aan moed en tijd ontbrak om het geheele tweede deel even zorgvuldig na te lezen.

I. Zinsbouw

Gelijk ons lichaam geen zintuig bezit, niet ondergeschikt aan het doeleinde van het geheel, *dat* zelf, op zijne beurt, bestaat voor het geestelijk beginsel, *dat* aan het lichaam het leven schenkt, zoo ook beschikt *dit* geestelijk beginsel, *dat* is : onze ziel, over geene enkele begaafdheid, *die* haar niet gegeven is met het oog op de hoogere zending, *welke* zij geroepen is te vervullen. (Inl. xvii.)

Eindelijk, als om de waarheid te bevestigen, dat men nooit de uiterste grens der menschelijke dwaasheid zal kennen, het is ook daar dat men de wijsgeeren aantreft, die de Menschheid willen vergoden en *hare* vereering in de plaats van die van God stellen, naast degenen die haar voorstellen dat zij zich zelve doe verdwijnen door den zelfmoord in massa, en naast de omwentelaars, die zich beijveren om dat afschuwelijk droombeeld te verwezenlijken, en daarom op hun vaandel schreven het akelige woord Nihil. (Inl. xxxix.)

Al wat men met eenige kans kon beproeven, was van eene christelijke tint te geven aan eerediensten *die*, gelijk het christendom herkomstig uit het Oosten, met *dit* eenige uiterlijke overeenkomst hadden, *welke* de volgelingen ervan zorg droegen vooral doen uit te schijnen. (I, bl. 143.)

Den vijand, dien het niet bij machte was geweest uit te roeien *ten tijde toen* het nog in volle levenskracht was, moest het niet verwachten te zullen aan kluisters leggen, *nu dat het zich* verzwakt gevoelde en *het* slechts achter een masker vocht. (I, bl. 178.)

Men stak den draak met dien slagersknecht die, met een bebloeden voorschoot aan, de ingewanden der dieren doorwroette, en men lacht met zijne muntstukken waarin een altaar geprent stond waarop een op den rug liggende stier lag, afbeelding, zegde men, der wereld overhoop gezet door den heidenschen ijver des Keizers. (I, bl. 180.)

Meer dan eens verloren de missionarissen den moed, en de tusschenkomst van den paus was noodig om hen op te beuren of gelijk jonge soldaten, hen aan te wakkeren tot een nieuwen stormloop, of om hun den weg te banen door hen aan de koningen en bisschoppen der landen waar zij moesten doortrekken aan te bevelen, tot dat zij eindelijk, in 't jaar 597, aanlandden op de kusten van Kent, op dezelfde plaats, waar, naar luid der legende, anderhalve eeuw geleden, de woeste veroveraars, wier verovering zij gingen ondernemen, aan wal gekomen waren. (II, bl. 14.)

Een bisschop, wiens plichten hem gebonden hielden aan zijnen bisschoppelijken stoel, aan zijnen persoon willende hechten als huiskapelaan, deed hij dit slechts na eerst de toelating er voor bekomen te hebben van paus Adrianus I. (II, 282.)

Autant elle déclare juste de lui rendre ce qui lui revient, *autant* elle déclare inique de lui rendre ce qui ne lui revient pas.	voor :
Zoo billijk het is, verklaart zij, hem te geven .... *zoo* onrechtvaardig is het .... (Inl. xxxix.)	Het is *even* billijk, verklaart ze, ... *als* het onbillijk is. ...
Si on les abordait avec de légitimes précautions, on ne les repoussait pas.	
Zoo men deze met eene zeer gewettigde omzichtigheid ter hand nam, men verstiet ze echter niet. (I 151.)	*Hoewel* .... *toch* ....

	voor:
Nulle part, on ne trouvait un peuple catholique, qui fût libre, ou qui du moins disposât de son avenir, Nergens vond men een vrij katholiek volk of dat ten minste over zijne toekomst beschikte. (II. 3.)	Nergens vond men een katholiek volk dat vrij was of ten minste over zijne toekomst beschikte.

Op schier elke bladzijde vind ik voorbeelden van verkeerde zinswending; laten we ons bij deze bepalen:

II. Woordorde

	voor:
Het bepaalde zich niet ertoe (Inl. XXVIII.)	Het bepaalde er zich niet toe.
Omdat men in de eerste eeuw van het keizerrijk reeds ze niet meer durfde tellen. (I. 33.)	ze reeds niet meer ....
Van de eerste dagen af zijner landverhuizing. (I. 51.)	Van de eerste dagen zijner landverhuizing af.
Van af het begin. (I. 10.)	Van het begin af.
Van af Augustus. (I. 11. 17.)	Van Augustus af.
Van af de kinderjaren. (I. 16.)	Van de kinderjaren af,
Geen straal zelfs meer ontvangend der beschaving. (I. 51.)	Zelfs geen straal meer ontvangend .... Van de beschaving zelfs geen straal meer ontvangend.
Was bereid aan elkeen er rekenschap van te geven. (I. 58.)	Was bereid er rekenschap van te geven aan elkeen.
Het bleef daarom, nadat het eenmaal te midden van eenen volkstam ontstaan was, *er* als de hoogste en volledigste vorm van het openbaar leven. (I. 65.)	Eenmaal bij een volkstam ontstaan, bleef het daar ook voortbestaan als ....
Zij was niet hoog genoeg boven de natuurlijke groepen, die den staat uitmaakten, verheven, om .... (I. 76.)	Zij was niet hoog genoeg verheven boven ...
Door eenen zonderlingen ommekeer, *herinnerde*, op 't oogenblik dat de Staat onverbiddelijk jegens hem werd, *het volk zich* de menschelijkheid, en beroept er zich meer dan eens op te hunnen voordeele. (I. 141.)	Door eenen zonderlingen ommekeer. op het oogenblik ..... herinnerde het volk zich ....
Het schijnt *alsof* in de algemeene stilte die heerschte bij het naderen van den man des doods, *men* Europa hoorde hijgen. (I. 195.)	Het scheen *alsof men* Europa hoorde hijgen in ....
Men kan zelfs zeggen, *dat*, bij haar begin, *zij* met hen versmolten was. (I. 201.)	.... dat zij, bij haar begin, met hen versmolten was.
En honderden gewijde monden *herhaalden*, onder de grootste verscheidenheid van vorm, *hem* de welsprekende woorden. (I. 212.)	.... herhaalden hem, onder ....
Aan welken tijd der geschiedenis ook men het oor leene. (I. 261.)	.... men ook ....
Die gewoonlijk daar geen verstand van hadden. (I. 301.)	Die daar gewoonlijk geen verstand van hadden.
Zulke gebeurtenis, hoe klein in schijn ook. (II. 4.)	.... hoe klein ook in schijn.

III. Woorden en Uitdrukkingen

Wat van onze openbare zeden *ging* worden .... (Inl. XXXVIII.)	zou....
die voor de eerste maal *gaat* ontvangen worden. (I. 274.)	zal ....
Onder onze oogen *gaan* voorbijtrekken. (I. 296.)	voor onze oogen zullen ....
het antwoord dat G. geven *gaat*. (I. 330.)	geeft.
wedergeboorte die een aanvang *gaat* nemen. (II. 30.)	op 't punt staat een aanvang te nemen. zal nemen.
Er bezit van *gaat* nemen. (II. 287)	zal ....
tevens zorg dragende het Nederduitsch taaleigen niet te verkrachten, (Inl. X.)	*Er* tevens zorg *voor* dragende ....
en droegen zorg zich er naar te schikken. (I. 45.)	droegen *er* zorg *voor* ....

	voor:
Terme, objet de tant de définitions contradictoires.	
Woord, *voorwerp* van talrijke tegenstrijdige bepalingen. (Inl. xv.)	Woord, waarvan zooveel tegenstrijdige bepalingen gegeven worden.
la possession d'un bien infini.	
bezitting van een oneindig goed. (Inl. xx.)	*bezit* ....
droits qu'elle (personne humaine) tenait de la nature humaine.	
rechten die hun *van natuurswege* toekwamen. (Inl. xxii.)	rechten die uit hun natuur voortspruiten.
retrouve: *her*vond. (Inl. xxvii.)	*weer*vond.
deux termes qui se complètent l'un l'autre.	
die elkander *vervolmaken*. (Inl. xxx.)	die elkander *aanvullen*.
rekenschap houden *met*. (Inl. xxx, I. 211, 270, 300, 315, 316, 328.)	*rekening* houden met; maar: rekenschap geven van.
Zonder dat iemand haar *dit* verhinderen mag. (Inl. xxxi.)	iemand verhinderen *iets te doen*, niet: iemand iets verhinderen.
Paix entre les hommes.	
Vrede tusschen de menschen (xxxiii.)	Vrede *onder* de menschen.
Sous quelque prétexte *que ce soit*.	
Onder welk voorwendsel *het ook zij*. (Inl. xxxiv.)	Onder welk voorwendsel *dan ook*.
Zijn wil in betrekking *met* dat doel.	*tot*.
Fait partie de.	
Maakt deel van. (Inl. xxxv, I. 12, 159.)	Maakt deel *uit* van.
Van af de boorden van Bretanje tot aan den voet van den Caucasus. (I. 2, 90.)	Van de boorden van Bretanjc *af* tot aan den voet van den Caucasus *toe*.
dank aan. (I. 9, 11, 36, 83. 110, 174, 312, 326, 329; II. 191, 209.)	dank *zij*.
Un culte qui, commençant aux extrémités de l'empire, *gagna* bientôt les grandes villes des provinces, et finit par pénétrer dans Rome même.	
gagna = *won*. (I. 11.)	*bereikte*.
Omgeven *van* al den glans. (I. 18, 156.)	*met*.
Omringd *van* een menigte slaven. (I. 22, 304, 317.)	*door*.
Onder dit opzicht. (I. 23.)	*in*.
de gelegenheid gemaakt *der* verfijndste wellusten. (I. 25.)	*tot de*.
al wat het genot *zich uitdroomen* kan. (I. 25.)	al wat de wellust *uitdenken* kan.
Si la victime ne tendait pas la gorge *avec assez de résignation, niet met onderwerping genoeg*. (I. 27.)	niet gelaten genoeg
Schaamden *het* zich niet zelv*en* in de renbaan te treden. (I. 28.)	Schaamden zich niet zelve (zelf) ....
révèle une crise terrible de la vie intérieure.	
verraadt het *kenteeken* van een *inwendigen ziekelijken toestand*. (I. 31.)	Verraadt een schrikkelijken zielsstrijd.
een voorwendsel *van* belasting. (I. 36.)	*tot*.
le passé = het verleden*e*. (I. 42.)	het verleden.
geven aan den gezichteinder een geheimzinnig *aanzien*. (I. 49.)	uitzicht.
Tacite *lui-même*.	Tacitus *zelf*.
Tacitus zelfs. (I. 53.)	Zelfs Tacitus, (même Tacite.)
telkenmale *dat*. (I. 53, 64.)	telkens *als*.
Bien que l'on ait déjà commencé à prendre racine au sol.	
Ofschoon men echter reeds meer *blijvend* begon te worden. (I. 55.)	Ofschoon de volkeren van dan af wortel schoten in de streek waar ze verbleven.
de herinnering bewaard *van*. (I. 56, 62, 200.)	*aan*.
parce que l'occupation du sol n'avait pas un caractère assez définitif pour devenir le lieu puissant	.... nog geen karakter had, bepaald genoeg om .... of: omdat de inbezitneming van den grond nog niet vast genoeg stond om ....
omdat de inbezitneming van den grond nog *geen genoeg bepaald karakter* had. om .... (I. 57.)	
Moest hij persoonlijke waarde paren *met* den adel .... (I. 64, 112.)	aan.

	voor:
verschilden zij *slechts* van hem in dit eenige punt (en ce seul point). (I. 67.)	verschilden zij van hem (slechts) alleen hierin, dat ....
telken jare*n*. (I. 70.)	ieder jaar, jaarlijks.
voorzag al de schaden (dommages). (I. 71.)	al de schade.
veroordeeling bij bestek.	bij verstek.
La famille pouvait repousser la responsabilité des siens. De familie kon de verantwoordelijkheid der *haren* afwerpen. (I. 75.)	De familie kon *alle* verantwoordelijkheid *voor* hare leden van de hand wijzen. of: kon weigeren het gedrag van hare leden te verantwoorden.
de Iliade. (I. 79.	de Ilias.
Er was *nimmer* een Cincinnatus in de wouden van Germanië. (I. 83, 85, 132, 163, 170, 175, 179.)	*nooit*. nimmer wijst altijd op de toekomst.
De goden *waren* gevreesd. (I. 87.)	*werden*.
Op zekeren dag *was* de gansche wereld met verstomming geslagen (I. 186.)	*werd*.
Zij leven te midden .... zonder er door besmet te *zijn*. (I. 212.)	te *worden*.
Al deze barbaren *waren* gehaat. (I. 294.)	*werden*.
doorheen de schaduwen dezer wereld. (I. 93.)	*door* de schaduwen dezer wereld *heen*.
Waren zij eenmaal den drempel *overschreden*. (I. 101.)	*hadden* zij overschreden.
Une fois que cette conviction eût pénétré dans les milieux politiques. Nadat eenmaal deze *overtuiging zich* van de staatsmannen had *meester gemaakt*. (I. 133.)	Zoodra die overtuiging ook in politieke kringen ingang vond. of: Zoodra ook politieke kringen daarvan overtuigd waren.
torschte (I. 134 212.)	torste.
ils ne crurent pas qu'il suffisait vis à vis de lui (christianisme) d'une fin de non-recevoir. oordeelen zij, dat het te zijnen opzichte niet voldoende was zich te bepalen *op grond van niet ontvankelijkheid*. (I. 142)	fin de non-recevoir = grond tot niet-ontvankelijkheidverklaring; zich *bij* iets bepalen. *Zeg eenvoudig*: zij oordeelden dat het onvoldoende was zonder meer het christendom niet-ontvankelijk te verklaren,
égalité d'âme = zielegelijkheid. (I. 146.)	Kalmte van het gemoed, zielsrust.
semblable à un prophète = gelijk aan een profeet. (I. 147.)	een profeet gelijk.
werk van Trigenes, *ge*kend onder den naam van H. (I. 149.)	*be*kend.
dat deze vijand van het Christendom *enkel* meer *ge*kend is door (n'est *plus* connu *que*). (I. 149.)	enkel *nog be*kend.
verspreid *in* al de provinciën. (I. 152.)	*over*,
rood geverwd *van* het bloed. (I 154.)	*door*.
purent lire dans les fastes consulaires. les noms de ceux-ci *mêlés* à ceux des plus illustres familles patriciennes. namen *vereenigd* met die der ... (I. 155.)	*naast* die ....
sans compter ceux ... zonder hen te *tellen*, die als Actius .... (I. 158.)	zonder hen *mede te rekenen* ....
was een bewijs hoe gelukkig zij waren *over* hunne inlijving. (I. 159.)	*bewees* hoe gelukkig zij waren *om* ....
Elles le combattaient quand le *besoin* de *nouvelles* terres où la *pression* de quelque ennemi les forçait à se dilater du côté des provinces romaines. Wanneer de *noodzakelijkheid* van *nieuwen* grond of de *onderdrukking* van eenigen vijand enz. (I. 159.)	Wanneer de *behoefte aan meer* grond of de *drang* van een naburigen vijand ..
Toen de keizers christen*en* werden (chrétien*s*). (I. 161.)	christ*en*.
die met tegenzin christen*en* waren. (I 172.)	christ*en*.
Zoodra de Angelsaksers christen*en* zouden geworden zijn. (II. 13.)	christ*en*.
Zij werden zelv*en* arm*en*. (I. 212.)	Zij werden *zelf arm*.
de ondervindinglooze. (I. 162.)	de onervaren.
tenzij de keizer het *volstrekt* beval. (I. 167.)	uitdrukkelijk. bepaald, duidelijk.

en attendant qu'il leur plût. *zoolang tot dat* het hun *behaagde*, naar gelang hunner grillen, om er nieuwe af te kondigen. (I. 191.)	voor : *tot* het hun behagen *zou* ....
A cette persécution sourde et hypocrite se joignirent plus d'une fois les violences. Bij deze *geheime* en bedekte vervolgingen *voegden zich* meer dan eens *bloedige dwangmiddelen*. (I. 177.)	Deze heimelijke en schijnheilige vervolging ging meer dan eens met gewelddaden gepaard, (vergezeld).
Pratiques superstitieuses. bijgeloovige *beoefeningen*. (I, 180.)	praktijken (handelingen.)
Etait par là même *considéré comme* appartenant au groupe des derniers tenants du paganisme. *Was* daardoor alleen *gerekend als* te behooren bij de laatste *getrouwen* van het heidendom. (I. 182.)	*Werd* daardoor alleen bij de laatste *voorstanders* van het heidendom gerekend.
Immonde = onzedig. (I. 183.)	vuil, walgelijk.
gens de lettres = de mannen der letteren. (I. 184.)	de letterkundigen.
welvoegelijkshalve. (I. 184 en ook 225.)	welvoegelijk*heids*halve.
pressentiment = voorgevoelen. (I. 185 en II. 242.)	het voorgevoe*l*.
pressentiment*s* = vooruitzichten. (II. 6.)	id.
het godsdienstig gevoel*en*. (I. 327 en II 26.)	het gevoe*l*.
welks kloppingen vermenigvuldigen. (I. 188.)	*zich* vermenigvuldigen of : talrijker worden.
de klachten van zijn *aanspreker* te weerleggen. (interlocuteur). (I. 190.)	van dengene die tot hem sprak.
tot dan toe in de geschiedenis *niet gekend*. (I. 195.)	tot dan toe *onbekend* in de geschiedenis.
niets evenaarde de *indrukwekkendheid* dier vergaderingen. (I. 202.)	het indrukwekkende.
opvolgelijk. (I. 206.)	achtereenvolgens.
Eene *dezer* (une d'elles), die haar den L. J. Chrys. gaf. (I. 212.)	eene *onder* hen.
onder welk oogpunt. (I. 217.)	*uit*.
pratiquaient des *austérités* inouïes. *beoefenden* de ongehoordste *strengheden*. (I. 220.)	*kastijdden hun lichaam* op de wreedste wijze.
la faconde = de woordenrijkheid. (I. 227.)	de welbespraaktheid.
het aankleven der *meest* tegenstrijdig*ste* stelsels. (I. 243.)	meest tegenstrijdi*ge*.
iets belachelijk*sch*. (I. 256.)	iets belachelijk*s*.
par o*rdre* = op or*de* van den keizer. (I. 263.)	op order van, op hoog bevel van, op last van.
Quelle histoire offre à l'exécration du genre humain un forfait aussi abominable que celui de Basilius II. Welke geschiedenis *biedt* aan *het afgrijzen des menschdoms* eene euveldaad *aan* zoo afschuwelijk als die van Basilius II. (I, 265.)	Spreekt de geschiedenis van een gruwel dat door de menschen zoo verdient verafschuwd te worden als ....
vertus, qui sont poussées parfois jusqu'à un degré héroïque. deugden, die soms tot den *graad* van heldhaftigheid gedreven worden. (I. 265.)	deugden, die soms tot *het heldhaftige* gedreven worden.
het zedelijk gevoel*en*. (I. 266.)	gevoe*l* of : begrip der zedelijkheid.
abjection = kuiperij. (I. 266.)	laagheid, vuigheid.
Luitprand, ... die zich wreekte *met* ze (ceremonie) *ten spot te stellen aan de Westerlingen*. (I. 275.)	*door* ze bij de Westerlingen bespottelijk te maken.
merk *aan*. (I. 276.)	merk *op*.
bij de gedachte *der* wonderwerken. (I. 280.)	*aan de*.
de verovering was niet buitenmate *spannend* (d'une violence exceptionnelle) (I. 297.)	geweldig, gewelddadig.
confiscation = in beslagneming. (I. 297.)	verbeurdverklaring.
conservateurs = behoudensgezinden. (I. 298.)	behoudsmannen. behouders, mannen van het behoud, de behoudende partij, conservatieven.

	voor:
atteste l'impuissance = getuigt de onmacht. (I. 302.)	getuigt *van* de onmacht, getuigt dat hij onmachtig is.
s'entourer d'un personnel = zich omringen van een personeel. (I. 304.)	een personeel rondom, om zich vereenigen.
les Bourgondes = de Burgonden. (I. 311.)	Boergondiërs of Bourgondiërs.
dien (rol) van gemeenen plunderaar. (I 312)	*die* (rol vr.)
stelden zij er eer in zijne verdedigers te worden. (I. 314.)	waren zij er trotsch op; rekenden zij het zich tot eene eer ....
ter een*ere* *zijde*. (I. 319.)	ter ee*nre* (in notarieële akten); voor; aan de éene zijde.
zij hielden des te meer *aan* hun geloof. (I. 327.)	waren des te meer aan hun geloof gehecht.
qui disait Arien, disait barbare et envahisseur.	
die Ariaan *zei, zegde* barbaar en *veroveraar*. (I. 327.	Ariaan beteekende zooveel als barbaar en overweldiger.
il évitait d'intervenir dans ses affaires intérieures.	
hij vermeed tusschen beide te komen in hare innerlijke zaken. (I. 327.)	hij vermeed *zich* te *bemoeien* met ..,
hij zegde in zich zelven. (I. 327.)	bij, tot zichzelf.
Hun beider grondbeginselen waren onmogelijk *over* een te brengen: de toestand tegenover elkander was valsch (I. 328.)	met elkaar overeen te brengen; hun toestand ....
restait le ferment d'incessantes discordes.	
bleef de stof tot aanhoudende tweedracht. (I. 328.)	*leverde stof tot*.
prouvent à quelle situation il se voyait acculé.	
bewijzen *waartoe* hij zich gedreven *zag*. (I. 329.)	*hoezeer* hij *in het nauw* was gedreven, gebracht.
dramatische tooneelen, *waarmede* de menschen dier tijden zich als gewoon gemaakt hadden. (I. 332.)	*waaraan* ze zich gewend hadden.
Overschoone droom, *welken het den* Oostgotischen koningen gegeven was tot wezenlijkheid te doen overgaan. (I. 330.)	Schoone droom, en het hing maar van de O. K. af hem te verwezenlijken.
hoop *eener* wedergeboorte. (II. 2.)	hoop *op*.
dans le reste du monde.	
in *het overige* der wereld. (II. 3.)	overal elders.
les séparaient du reste de la chrétienté.	
scheidden hen van *het overige* des *christendoms*. (II. 4.)	scheidden hen van de overige christenen. van de gansche *christenheid*, of: zonderden hen af in de christelijke wereld.
alsof het *bewaard* was geworden (tenu en réserve.) (II. 4.)	in voorraad gehouden, bewaard *voor later*.
was *enkel* eene zaak van tijd *meer* (n'était plus qu'une question de temps.) (II. 5.)	was *maar* eene zaak van tijd *meer*; was alleen kwestie van tijd.
draperies = versierselen. (II. 5.)	draperieën.
Er had hier *eene vernieuwing* plaats van hetgeen gebeurde in Afrika. (II. 7.)	Hier gebeurde, deed zich voor, wat reeds in Afrika was gebeurd.
dat hij uit zijne aschen wilde opwekken.	uit zijne asc*h*. (meerv. is: as*s*chen.)
.... werd de inlandsche bevolking en *zijne zeldzame overblijfsels* (rares débris) werden tot de wreedste slavernij gedoemd. (II. 11.)	en *de weinigen die gespaard bleven* .....
den type bewaren. (II. 12.)	*het* type.
Eensdaags zag de monnik *zich* op den pauselijken troon verheffen (un jour il se *vit*) (II. 14.)	*Op zekeren dag werd* de monnik .... verheven.
zij behooren voor immer *aan* de geschiedenis. (II. 16.)	*tot* de.
Zag het oude Brittannië christen gemeenten herleven, bloeiender dan die *der* tijden van de Romeinsche overheersching. (II. 17.)	*uit de tijden*.
beiden stipte *onderhouders* (observateurs der kloosterlijke tucht. (II. 20.)	*die* beiden de kloosterlijke tucht stipt *naleefden*.

	voor:
de gelijkenis dezer twee .... is zoo groot, dat de geschiedenis ze dikwijls met elkander *verwisselt* (confond). (II. 20.)	*verwart.*
gelijk aan een *oude* patriarch *der oude tijden*. (II. 20.)	een patriarch uit vroeger eeuwen gelijk.
telde een lid te meer (*en* plus) (II. 21.)	*een lid meer.*
vergaderingen, *door het koningschap* beschermd (patronnées par la royauté). (II. 22.)	*door de koningen.*
qu'ils fussent païens ou ariens. ils avaient	
Hetzij ze heidenen waren of Arianen, zij hadden allen .... (II. 27.)	Heidenen zoowel als Arianen, allen hadden ....
Il en est des phénomènes de l'ordre moral comme de ceux de la nature.	
Het is met de *verrichtingen* van zedelijken aard gelijk met die der natuur. (II. 30.)	Het is met de verschijnselen op zedelijk gebied gelegen als met de natuurverschijnselen.
beladen met den last der wereld-verantwoordelijkheid, welke men hem op zijne schouders *torschte*. (II. 39.)	1° torste 2° torsen = moeilijk dragen. = legde.
streeft hij den H. Ambrosius *ter zijde* (rivalise avec). (II. 40.)	*wedijvert* hij *met.*
goed herken*nelijk*. (II. 53.)	goed herken*baar*; goed te herkennen.
La loi prévoit comme chose assez fréquente le cas où	
De wet voorziet *als kunnende zich veelvuldig* voordoen, het geval .... (II. 53.)	De wet voorziet, *als dikwijls voorkomend* het geval ....
de uur. (II. 64.)	*het* uur.
Pour être *un des grands* de la terre ...	
Om *een der machtigen* der aarde te wezen .... (II. 65.)	Om tot de machtigen der aarde te behooren ....
Een graaf of een hertog bekleed de eene bijna onafhankelijke betrekking (jouissant d'une *position* à peu près indépendante.) (II. 75.)	was om zoo te zeggen, was schier onafhankelijk.
de provincie .... *hij* .... *dezes*. (II. 75.)	provincie .... *zij* .... *dezer.*
na *zich omgeven te hebben* van heilige voorwerpen. (II. 86.)	*met* of : na rondom, om zich vereenigd te hebben ....
druppel *bij* druppel (goutte à goutte). (II 109.)	druppel *voor* druppel, droppelsgewijs, allengs-(kens), langzamerhand.
daár kan men den rijkdom van het bloed leeren kennen, *die* door hare aderen *gaat* stroomen en er nieuw leven *ingieten*. (II. 138.)	.... *dat* door hare aderen *zal* stroomen en er nieuw leven *brengen* zal.
le bon *sens* = de gezonde *zin*. (II. 144.)	het gezond *verstand*, het gezond *oordeel.*
ziedaar de levensvraag die zich *op*deed. (II. 193.)	zich *voor*deed.
plus importante qu'elle ne pourrait le paraître aux esprits vulgaires.	
belangrijker *dan het schijnt* aan gewone geesten. (II. 201.)	dan gewone geesten zouden (kunnen) vermoeden.
où son tombeau est *l'objet d'une dévotion unique* dans le monde chrétien.	
.... het *voorwerp* eener godsvrucht is eenig in de christelijke wereld. (II. 205.)	op een gansch eenige wijze *vereerd wordt.*
se remparrit = zijne omheining gereed maakte. (II. 209.)	zich verschanste.
ter gepast*e* ure (à son heure). (II. 223.)	*ter* gepast*er* uur of *te* gepast*er* uur.
geldleenen *met* interest. (II. 257.)	*op.*
meende het oogenblik gekomen om .... (II. 283.)	*achtte.*
En *bood* het ruwe uiterlijke *aan* van .... (II. 287.)	*vertoonde.*
Dans son vrai milieu = in haar waar *middenpunt*. (II. 288.)	Kring, omgeving.

Daarbij komen een groot aantal oude genitiefsvormen die den zwier van den zin belemmeren.

Eenige voorbeelden :

de vertrekken zijns paleizes (I. 13) ; zij maakten het grootste gedeelte uit *des legers* van 't genot, *welks* geluk.. (I. 30) ; des menschdoms (I. 33) ; des eigendoms (I. 39) ; de onthouding des wijzen (I. 43) ; de plichten des maatschappelijken levens (I. 43) ; des openbaren vredes (I. 53) ; des slapenden geestes (I. 86) ; *des ouden heldenmoeds*

(I. 138); *des eersten christendoms* (I. 145): de waarheidsbronnen des geloovigen (I. 173); het bloed des diers (I. 181); een lid des gezantschaps (I. 189); het zwaard des beuls (I 263); *ijver des orthodoxen prelaats* (I. 208); de heuvels des amphitheaters (I. 220); de ziel des luiaards (I. 224); de muren des gestichts (230); de diepte des kerkers (I. 247); *des oosterschen keizerrijks* (I. 262); de afgoden des vermaaks (I. 280); *des wingewestelijken gronds* (I. 297); *des westgotischen keizerrijks* (I. 315); de smet des oorlogs (I. 328); de schaal des noodlots (I. 330).
't erfgoed zijns kleinzoons (II. 9); het treurspel der wederwaardigheden des menschdoms (II. 9)
de provinciën des eilands (II. 11); de bedrijvigheid des verstands (II. 18); de fakkel des apostels (II. 21); *de vereering des verminkten Woords* (II 28); de toekomst des pausdoms (II. 39); de valleien des Caucasus (II. 41); de verantwoordelijkheid *des priesterambts* (II. 154); aan de voeten des oppergezags (II. 204); verbrokkeling des gezags (II. 245).

Eindelijk komt in deze vertaling herhaalde malen de accusatief voor, waar de nominatief vereischt wordt, en omgekeerd bij vb. :

hun gemeenschappelijk*en* godsdienst (I, 5); kan als de*n* sluitsteen beschouwd worden (I. 10); ten einde d*e* ontaard*e* vader te beletten (I. 167): doorgrond welke*n* geest heerscht in... (I 169); waarop een op den rugliggend*en* stier lag (I, 180); en indien soms zijn*en* luister scheen te verduisteren (I. 232); de*n* genadeslag ging toegebracht worden (I. 251); of er nog wel een*en* afstammeling der Hellenen overgebleven is (I. 283); er ging een verpestend*en* adem uit (I. 287); doch hun barbaarsche*n* trots week (I. 299); waarbij tusschen de verwondering de*n* spot doorstraalde (I. 303); dat de*n* levensstaat... zoude beschouwd worden als (I. 319.
de gebeurtenissen waren sterker dan hun*nen* weerstand (II. 39); veld waarop hun*nen* regel toegepast worden;
hij begroette dezes volk, als *de* degen Gods (II. 6); hij verloor den hoogen invloed, welk*e* hij... uitgeoefend had. (II. 74).

Mag ik niet zeggen dat Kurth's meesterstuk door den vertaler geradbraakt werd? K. DE WALS.

UIT HET JONGELINGSLEVEN, door LOD. JANSSEN. — De Nederlandsche Boekhandel.

Een bundeltje schetsen uit een gewoon jongelingsleven gaande van de geboorte tot de loting, over kermis, en begraving der ouders, en eerste Communie.

Niets pakkends, niets verrassends; toch zijn die bladzijden netjes geschreven en opperbeste volkslezing.

Aanbevolen dus voor volksbibliotheken, patroonschappen en voor de prijsuitdeelingen in de volksscholen. L. D.

PAPIEREN KINDEREN, door JUSTUS VAN MAURIK. — De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen.

De novelletjes onder dien titel verzameld geven ons geen nieuw kijkje op het talent van Van Maurik Men kan ze bijna alle tot vroegere novellen herleiden : uit tooneel- en geneesheerenwereld.

Toch zijn 'n paar typen uiterst raak geschetst namelijk « Henri De Snoeper » en de « Fashionabele dineur ».

« Hoe Jetje gezoend werd » is een smakelijk schetsje en herinnert ons aan het eerste optreden van vriend Persyn in « Met Tijd en Vlijt » met eene lezing over J. Van Maurik. « Hæc olim meminisse juvabit » dat was een lekkere avond.

L. D.

KATHOLISCHE ARBEITERVEREINE, door Dr. OTTO MÜLLER. Diözesan-Präses des Verbandes der Kath. Arbeitervereine der Erzdiözese Köln. Dritte vermehrte Auflage, Preis 60 Pfg.M. Gladbach 1907. Zentralstelle des Voksvereins.

Over de inrichting, over wenschelijke verandering of verbetering der humaniora werd er heel-wat gekibbeld; en ieder kramer stond voor zijn berd.

Met die betwistingen zullen wij ons niet inlaten; wij beschouwen een voldongen feit. De meening heeft veld gewonnen, dat Engelsch en Duitsch niet onverstaan mogen blijven voor ontwikkelde personen. In de gestichten van het Aartsbisdom heeft Z. Em. de Kardinaal Mercier een afdoenden maatregel genomen. Op de algemeene uurtabel staan Engelsch en Duitsch ingeschreven als verplichte vakken. De leergang van de Duitsche taal bekomt 2 uren in de vierde Latijnsche, 2 uren in de derde, 1 uur in de Poësis en 1 uur in de Rethorika. Daarmee kunnen de studenten al heel-wat kennis van de taal opdoen. Als merkwaardige verbetering mag hier gelden het dubbel urental in de eerste twee jaren.

Over programma of methodeleer zullen wij thans niet verder uitweiden; het geldt hier enkel een maatschappelijk vertoogschrift aan te bevelen, dat zeker in de noodwendigheden van den tijdgeest een gepaste opleiding kan bezorgen.

Zooals er een neo-scholastiek bestaat voor de wijsbegeerte, zoo moeten ook de humaniteiten rekening houden met de levensvragen van den dag.

De geestelijke overheid heeft deze noodzakelijkheid lang ingezien en daarom nog wordt jaarlijks de studie voorgeschreven van Leo's wereldbrief « *Rerum novarum* ».

Daarnevens zou ik een Duitsch leesboek, — althans voor de Rethorika, — zeer nuttig achten, namelijk: *Katholische Arbeitvereine*, von *Dr Otto Müller*.

Dit vlugschrift van 128 bladzijden, doet ons duidelijk de mogelijke en noodzakelijke toepassing uiteen van de pauselijke voorschriften en raadgevingen.

De naam en de titel van den schrijver zijn a priori een zekere waarborg van degelijkheid.

« De ondervinding is de beste leermeester, » zegt het spreekwoord, en de leering van Dr Müller is voorwaar niet uit de lucht gegrepen.

Wij hebben trouwens veel te leeren in Duitschland. Dr Schaepman heeft die practische waarheid niet onder stoelen of banken gestoken, en het geloovige Holland heef er voordeel bij gevonden.

Maar iemand zal misschien de bedenking uiten, dat wij aan jonge studenten van Rethorika geen cursus moeten geven over maatschappijleer; wij moeten den tijd niet vooruitloopen.

Laat ons antwoorden: 1° dat er geen bijkomend studieuur gevergd wordt, 2° dat zelfs de studie van zulk doorloopend werk eenige moeilijkheden van Duitsche ingewikkelde lezing uit den weg ruimt, 3° indien Ued. vindt, dat onze studenten te jong zijn voor zulke practische levensbeschouwing, dan mag het vers van Schiller voor stoppertje dienen:

« Früh übt sich was ein Meister werden will. »

Excelsior! Niet enkel in ons Duitsch kan verbetering worden gebracht, ook voor de lessen van Nederlandsche taal kunnen wij nog best-goed uitzien naar Oost en West en Zuid en Noord. De Futura-uitgaven zijn licht te benuttigen. « Zoekt en gij zult vinden. »

Om te eindigen, en beter te overtuigen, zullen wij enkel de

indeeling overdrukken van de *Katholische Arbeitervereine*, zonder verder betoog.

I. Die Notwendigkeit der katholischer Arbeitervereine.

II. Die Aufgaben der katholischer Arbeitervereine.

III. Die Mittel zur Erreichung genannter Aufgaben.

IV. Gründung, Organisation und Ausbreitung der Arbeitervereine.

Anhang: A. Die Geschichte der katholischen Arbeitervereine. B. Die Verbände der Arbeitervereine und ihre Organisation. A. V.

EIN LAND DER ZUKUNFT, Ein Beitrag zur näheren Kenntnis Argentiniens mit 100 Abbildungen und 1 Karte, von einem deutschen Offizier. Verlag von « Südamerika ». (J. Greger), München.

Dat de schrijver van dit boek een hooge officier moet zijn van het Duitsche leger dat blijkt uit de opdracht aan « zijn hoogvereerden vriend » generaal der infanterie Vrijheer Colmar von der Golz.

De schrijver is eigenlijk generaal Alfred Arent die verscheidene jaren in Argentinië verbleef en daar instructeur was van het leger. De titel alleen zegt wat de auteur in dit boek geven wil : hij is er van overtuigd dat Argentinië een land is van toekomst. In zijn voorwoord klaagt hij er over hoe weinig wij hier in Europa over Zuid-Amerika weten. De aardrijkskunde van het oude Griekenland, zegt hij, die kennen alle jongens na hunne middelbare studiën, maar vraagt ge hun wat nu is dan staan ze dikwijls met hunnen mond vol tanden.

Het boek is ingedeeld in tien hoofdstukken waarvan we hier de titels zullen afschrijven : beste bewijs dat de schrijver, in ongeveer 300 bladzijden, een algemeen overzicht van Argentinië heeft willen geven :

I. Geschiedenis ; II. Aardrijkskunde en klimaat ; III. Bevolking ; IV. Buenos-Ayres en de groote steden ; V. Het vlakke land en de landsteden ; VI. Straten, spoorwegen, reizen in 't binnenland ; VII. Politieke toestanden, recht- en geldwezen ; VIII. Leger en vloot ; IX. Economische toestanden, wat het volk er doet ; X. Sociale en beschavingstoestanden ; zeden en gebruiken, ontwikkeling en karakter van het volk.

Een algemeen overzicht dus, en dat geeft ons ook het boek. Schrijver is een bewonderaar van Argentinië's land en klimaat ; maar daarom verzwijgt hij toch de flauwe kanten niet, b. v. waar er sprake is van de politieke toestanden, van het rechtswezen, van het leger, enz. De algemeene indruk dien ge behoudt van het werk is : een ernstig boek.

NEDERLAND IN RIJP. 200 foto's van de wonderschoone natuur in de dagen van 18-25 Januari 1908. — S. Bakker, Koog-Zaandijk, 3e druk. Pr. fl. 0.50.

Het zeer zeldzame natuurverschijnsel, waarbij gedurende de dagen van 18-25 Januari l.l., eene geheele week dus, in vele Nederlandsche plaatsen de boomen enz. in een masker van rijp gehuld werden, waardoor de draden van enkele millimeters er uit zagen als kabeltouwen, deed de gedachte bij den uitgever ontstaan, de herinnering aan dezen grootschen aanblik levendig

te houden door een 200tal verschillende foto's te reproduceeren en deze afdrukken te vergaderen in een album en voor geringen prijs verkrijgbaar te stellen. Alleen het feit, dat er in Holland, waar men als 't ware gewend is aan mist en rijm, ongeveer 60.000 ex. geplaatst zijn, doet vooruitzien hoeveel meer zal men in de landen tusschen de keerkringen, in de warme landen in 't algemeen, hierin belang stellen. Tegen toezending van fl. 0.75 voor gewone verpakking, aangeteekend of voor fl. 0.95 in speciale verpakking in plano, wordt dit merkwaardige en fraai uitgevoerde Album franco door den uitgever S. Bakker Jz. te Koog-Zaandijk toegezonden.

Tevens maakt deze uitgever attent op zijn andere uitgaven : den bekenden kalender « Mooi Nederland » en « Het Jaar 1909 », beide bij uitstek geschikte en boeiende uitgaven, waarvan door genoemden uitgever gaarne circulaire wordt toegezonden.

SCHOOLBOEKEN

TAAL EN TEEKEN. *Cursus in het zuiver schrijven onzer taal voor de lagere school.* Door K. Doornbosch en G. Duiven. Een voorlooper en 4 stukjes. Groningen, J. B. Wolters.

Dat is nu eens een stel boekjes, waaraan wij waarlijk geen overvloed hebben. Alle overbodige geleerdheid — en die is er ontzaggelijk veel in onze schoolboeken te vinden — is aan kant gelaten : oefening, altijd maar oefening van oog, van hand en van oor, met het *onmisbare minimum grammatica,* ziedaar de methode der schrijvers. Menig schoolmeester zal misschien vinden dat het *onmisbare minimum grammatica* toch deerlijk « verminimumd » is. Maar juist daarin ligt, mijns inziens, het voortreffelijke dezer boekjes. Och ! als onze knapen ze door hebben, zullen ze het bestaan van een *eersten* of *tweeden toekomenden verledene tijd* « ut sic » zelfs niet vermoeden ; ze zullen vruchteloos hun oogen uitkijken en hun ooren uithooren naar een *bepaling van gesteldheid* of *van omstandigheid*, maar... ze zullen een brief kunnen opstellen *zonder fouten*, en dat 's hoofdzaak.

Moge dit werkje overal in onze lagere scholen in gebruik raken. H. T. S. J.

NOG BIJ MOEDER, door Jan Ligthart en H. Scheepstra. Zesde druk, te Groningen bij J. B. Wolters. 1907.

Deze vertellingen en tafereelen uit het kinderleven door twee gunstig bekende schrijvers verzameld en opgesteld en door den heer Jetses fijn en prachtig geillustreerd, zullen zeker in den smaak van « leesgierige » knapen vallen. Bij « Ol, Sien en Trui », zullen kinderen van den zelfden leeftijd zich in heel aangenaam gezelschap bevinden ; evenals leerlingen van meer gevorderden ouderdom zich kunnen verkwikken in de « Zonnestralen, vertellingen door H. Dietz en Kath. Leopold ». Wel is waar, van ons katholiek standpunt uit, zouden wij in de vier boekjes eenige verhalen ingelascht hebben die de ontwikkeling der godsdienstige en zedelijke gevoelens in de hand werken. Dit neemt de verdiensten van deze boekjes niet weg, en verhindert ons niet ze aan de laatste voorbereidende klassen aan te bevelen. Deze vier deeltjes zijn in de gewone en ook in de vereenvoudigde spelling uitgegeven. X., S. J.

SAMEN OP REIS. Cremer, Ligthart en Noordhoff. — In 3 deelen : prijs fl. 0.40. Te Groningen bij J. B. Wolters.

Het doel der schrijvers is :

1° De kinderen vertrouwd te maken met de kaart van Nederland;

2° Beelden aan te brengen van landschappen en volksleven, om hen land en volk eenigermate te leeren kennen en liefhebben.

Hebben de schrijvers hun doel bereikt? Mij dunkt van wel.

Zij hebben gereisd per trein en per boot, en aldus de leerlingen bekend gemaakt met de voornaamste spoor- en waterwegen.

Gedurende hun sporen, trammen en varen hebben ze hunne oogen wijd opengezet, zelfs hebben ze menig tochtje te voet afgelegd, om des te nauwkeuriger alles te kunnen opmerken.

Na het aandachtig lezen of bestudeeren zulker boekjes heeft men zich dan ook over Nederland niet een symbolisch kaartbeeld maar wel een levende werkelijkheid gevormd.

De reisjes zijn methodisch en pedagogisch ingericht.

Eerst door duin en geestgrond (langs zee).

Daarna door kleigrond en laagveen (bij zee of rivier).

Eindelijk door binnenzandgronden, hoogveen en Limburgsche klei met rotsgronden (binnenslands).

Nederland is grootendeels op de zee veroverd, daarom weiden de schrijvers iets breedvoeriger uit over de wijze, waarop land gewonnen en behouden wordt.

Met één woord, dit werkje is leerrijk en aantrekkelijk : twee hoofdhoedanigheden voor een volksschoolboek.

Ten slotte zij den uitgever lof toegezegd voor den netten druk en de mooie platen.

Wanneer krijgen we een dergelijk « Samen op Reis » door Belgie...?

J. B. S. J.

BEKNOPT LEERBOEK DER AARDRIJKSKUNDE, R. P. Bos, herzien door J. F. Niermeyer. Twaalfde druk, met kaarten en platen. Te Groningen bij J. B. Wolters, 1907, 320 bl. in-8°.

Dit leesboek van wijlen P. R. Bos, geheel vernieuwd door den bekwamen geograaf Niermeyer, beleefde verleden jaar zijn twaalfden druk. De tekst verschilt niet veel van de vorige uitgave; alleen zijn eenige kleine verbeteringen aangebracht. Het blijft aldus een meesterlijk boek ; bij al de ernstige wetenschap die het brengt zorgt het ook voor kunstsmaak en uitspanning. Talrijke platen, die karakteristieke zaken voorstellen, maken het heel en al aantrekkelijk. Jammer dat de faam van dit werk zoo weinig in Vlaamsch België doordrong : de algemeene aardrijkskunde en de bijzondere aardrijkskunde der verschillende landen wordt er zoo in behandeld dat het ook met groot nut in onze Vlaamsche gestichten voor het onderwijs der aardrijkskunde kan gebruikt worden.

Dr J. Mees.

INGEKOMEN BOEKEN TER BESPREKING :

Dr H. T. Colenbrander. *De Bataafsche Republiek.* Geïllustreerd onder toezicht van E. W. Moes, directeur van 's Rijks pren-

tenkabinet. Aflev. 1; 't werk zal volledig zijn in 6 afleveringen, te zamen fl. 3.90. Meulenhoff en C^e^, Amsterdam 1908.

P. HENCKENS S. J. *Lectures allemandes*. 7e Ed. IIe partie, à l'usage du cours moyen. Liège, H. Dessain.

Dr H. POMES. *Over van Alphen's kindergedichtjes*. Bijdrage tot de kennis van de opvoeding hier te lande in de 18e eeuw, met een portret en 32 illustraties. W. L. & J. Brusse, Rotterdam.

A. VAN DEN BROECK. *Historische schets over Jan-Pieter Minckelers*, uitvinder van het lichtgas, prof. aan de Universiteit van Leuven.

A. H. L. VAN HOUCKE. *De Bruggen van Ouds tot heden*. Nr 105 der Verhandelingen van de Alg. Kath. Vl. Hoogeschooluitbreiding, 44 blz. pr. fr. 0.25.

JUSTUS VAN MAURIK. *Verspreide Novellen*. De Nederl. Boekhandel, Antwerpen, 132 blz. pr. fr. 0.75.

E. J. OSSENBLOK. *Eene lezing over Vondel's treurspel « Adam in Ballingschap »*, 106 blz., pr.

A. FRESON. *Het Boeddhisme*, zijne leer, zijne geschiedenis, zijne invloeden op het christendom. Nr 106 van de Verhandelingen der Algemeene Katholieke Hoogeschooluitbreiding. Pr. 0.25.

M E. BELPAIRE en L. DUYKERS. *Wonderland*, vertellingen, 6e reeks. De Seyn-Verhougstraete, Aalst 1908. 133 blz.

LULU VON STRAUSZ und TORNEY. Nr 5 van de *Duitsche Keurboekerij voor Nederlandsche en Belgische scholen*, bewerkt en van aanteekeningen voorzien door G. Van Poppel, leeraar kl. Seminarie, Rolduc. Kerkrade, N. Alberts. Pr. fl. 0.25.

Uitgaven van J. B. Wolters, Groningen.

Dr D. VAN GULIK, *Warmte en hiermee samenhangende verschijnselen*, nieuw deeltje van de « Geïllustreerde Land- en Tuinbouwbibliotheek » 123 blz. Pr. fl. 0,90.

J. HEERINGA, *Nederlandsche Stijl*, deel I, 4e dr. 152 blz. fl. 0.75.

H. M. LEOPOLD, *De Beginselen van het Hoogduitsch*, 1e deel, 5e dr. 184 blz. Pr. fl. 1.25.

K. TEN BRUGGENCATE, *Leerboek voor het Engelsch*, ten dienste van het voortgezet onderwijs, 5e dr. 172 blz. Pr. fl. 1.—.

I. VAN GELDEREN. *De Oefenklasse*, verzameling van stijl- en taalopgaven ten dienste van gymnasia, hoogere-burgerscholen, normaalscholen, enz. 8e druk, 160 blz. Pr. fl. 0.90.

J. D. BAKKER. *De kleine Taalgids*, methodisch gerangschikte taaloefeningen ten dienste der lagere school. A, 4e deeltje, 4e herziene druk. 108 blz. fl. 0.30.

D. BOSWIJK en J. G. ZIJLSTRA. *Rekenonderwijs*, een stel rekenboekjes ten dienste van lagere scholen, 3e leerjaar, 2e dr., 80 blz., fl. 0.25.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, Augusti 1908. — *Rembrandt's voorbereiding van de etsen van Jan Six en Abraham Francen* (Prof. Jhr. Dr. J. Six). — *Kunst van Heden* (Slot) (Jul. Schmalzigaug). — *K. P. C. de Bazel* (III). — *Kunstberichten* uit Amsterdam, uit Rotterdam, Ambachts- en Nijverheidskunst, enz. — *Boeken en Tijdschriften.*

BIEKORF, 12 Juli. — *Een Woordeke-op-en-weg* (J. U.) een praatje over den « naamdag ». — *Bij zonnesterven* (Cl. Vander Straeten) : Tweespraak tusschen avond en maan met een prachtig slotvers. — *Werken* (Dr Aug. Schepers) : hoe gezond het is en wat een genot. — *Eerste uitgang der koeien* (Warden Oom) : geestig-schilderachtig vers. — *Mengelmaren* : Dante in Vlaanderen.

— 13 Juli. — *Geest en lichaam* (L. G.) : een brokje gezonde wijsbegeerte — *Uit het Landleven* : Weer een goed gedraaid gedicht van Theo Brakels. — Mengelmaren.

DE GIDS, Juli 1908. — *Een huis vol menschen* (C. en M. Scharten-Antink) : slot van dien roman, zoowel naar opvatting als naar uitwerking een der merkwaardigste boeken uit dezen laatsten tijd. — *Schimmen* : verzen van C. Lapidoth-Swarth. — *Insulinde's Toekomst* (Mr C. van Deventer) : er moeten in de Oost radicale verbeteringen komen ten koste van Nederland's Staatskas ; anders is het verlies dier kolonie slechts een quæstie van tijd. — *Napoleon en Nederland van 1799 tot 1806* (Dr H. Colenbrander) : vooral de rol van Schimmelpenninck als gezant te Parijs is belangwekkend. — *De Schadeloosstelling van de Leden der Tweede Kamer* (Beelaerts van Blokland) : weeral iets dat uit Parijs komt en dat bezig is zijn omreisje door Europa te doen. — *Potgieter herdacht* (J. N. Van Hall) : « De schim van Potgieter kan te vreden zijn » over de stille viering van zijn eerste eeuwfeest ; waardeerende bespreking van Verwey's « Droom en Tucht », « het Testament van Potgieter », en de twee deeltjes in de Nederlandsche Bibliotheek. — *Uit het Rijksprentenkabinet* (J. S. D.) aanbeveling van « afbeeldingen » naar belangrijke prenten en teekeningen in het Rijksprentenkabinet onder leiding van Van der Kellen, W. Versluys, Amsterdam. — *Buitenlandsche letterkunde* (J. N. Van Hall) : over François Coppée. — *Spoorweglectuur* : een keuvelarijtje van J. de Meester. — *Muzikaal overzicht* (H. Viotta). — *Parlementaire Kroniek.* — *Buitenlandsch Overzicht.*

DE XXe EEUW, Juli 1908. — *Een Arme* (Jos. M. van Mens) : treffend gevonden en gezegd. — *Moewe Jaren* (A. Aletrino) vervolg. — *Gedichten* (Edm. van Offel) : ver van te zijn vrije zangen des harten. — *De Scheiding van Kerk en Staat in Frankrijk* : slot van de merkwaardige studie van G. W. Van Vierssen Trip, die eerlijk zijn best heeft gedaan om onpartijdig te blijven. — *Schetsen* (H. Bouma) : Van Deyssels-dunnetjes van inhoud, maar

bijna even gaaf van vorm. — *Liefde voor mijn Vader*, prozagedicht (L. Van Deyssel) : ons dunkt het stuk merkwaardiger om zijn ethische dan om zijn esthetische elementen ; maar wat een rankteere zegging weer ! — *De heilige Tocht* (Ary. Prins) weer drie bladzijdjes. — *Staatkundige Kroniek* (M).

DE NIEUWE GIDS, Juli 1908. — « Lanseloet ende Sanderyn bij de Hagespelers » (Frans Mijnssen) : « De opvoering was... als een mooie droom ». — *Bij Ludovic Halévy's heengaan*, door Dr J. De Jong, een dankbaar operaliefhebber. — *De Watermeulen van Deurne* (K. Van der Oever) : slot van die kleurige, hartelijke vertelling. — *De Ahasverieden* (Alfr. Verren) : wellicht zal schrijver eenmaal op andere planeten beter worden verstaan en genoten dan op de onze. — *Drie Sonnetten* (H. Boeken) : ongenietbaar. — *Frits Roosdorp* (G. Van Hulzen) : een gevoelde herinnering aan dien vroeggestorven moderne, bij de tiende verjaring van zijn sterfdag. — *Het veredelen van kultuurplanten* (R.) : bespreking van Hugo De Vries' nieuw werk. — *Literaire Kroniek* (W. Kloos) : een uiterlijk geestige, in den grond verontwaardigde tuchtiging van Adema van Scheltema om zijn « grondslagen eener nieuwe Poëzie ». Toch ben ik zeker dat meer dan een moderne bij de lezing van dit boek zijn troontje zal voelen waggelen.

ONZE EEUW, Juli 1908. — *Ida Westerman* (Slot) (Ger. Van Eckeren) slot van de novelle. Van Eckeren heeft eigen gaven, duurzamer dan woordcultus. — *De Motie-Bos in de Tweede Kamer* (Mr H. Smissaert) : altijd nog over exploitatie van spoorwegen door den Staat. — *De Limes,* eene Taunus-herinnering, (F. J. L. Krämer) de « Pfahlgraben », de « limes » der Romeinen. — *Waar heeft het Indo-Germaansche stamland gelegen?* Zeer merkwaardige bijdrage, eigen beschouwingen gevend nevens geleerdheid uit de werken van Much, Ratzel, Hirt, Schrader. — *Nieuwe Boeken* (G. Haspels) : de sympathiek-degelijke romanschrijver is minder verkwikkelijk ditmaal als criticus. — *Buitenland :* een nieuwe politieke rubriek in « Onze Eeuw » — *Onze Leestafel.*

DE BEWEGING, Juli 1908. — *Multatuli en de Romantiek* (J. Prinsen). « De Beweging » wordt blijkbaar het orgaan van de nieuw-oplevende Romantiek. — *Bilderdijk's Treurspelen* (J. Koopmans) « Kormak » wordt genoemd een koninklijk stuk, hoog van stijl, en met koninklijke gevoelens. — *Het Meer*, verzen van Jan Prins. — *Gedichten* (P. Van Eyck), poëzie, stellig verwant met die van den anders door de modernen zoo zeer versmaden Fiore della Neve. — *Arbeidswetgeving en vakbeweging in Nederland* (J. Molenmaker). — *Boekbeoordeelingen :* o. a. onverantwoordelijke, zooniet ontoerekenbare kritiek over de « Gedichten van Edw. B. Koster » en over de verzen van V. de la Montagne, en op zijn minst onrechtvaardige over Reddingius.

DE NATUUR, 15 Juli 1908. — *De Teekenkunst in voorhistorischen tijd* (J. H. Van Balen) met belangwekkende afbeeldingen. — *Voor welke constructies vindt gewapend beton toepassing?* (J. Rückert) o. a. bij dijkwerken. — *Een bezoek aan de Papoea's van Noord Nieuw Guinea* (W. v. B.). — *Een gewijzigde Deprezafbreker voor de Ruhnikorff.* — *Bestuurbare Luchtballons* (J. M. Kleiboer) : die van

Parseval. — *Nieuwe Banen in de metallurgie* (Dr A. Snijders) : nieuwere methoden voor het opsporen en gewinnen van goudertsen. — *Lithopone* (G. Uhl) : bereiding van dit mengsel van zwavelzink en gepraecipiteerd bariumsulfaat. — *Een viertal Dagvlinders* (J. Daalder) : citroenvlinder, papilio podalirius, koninginne-page, peterselie-vlinder. — *Het vervaardigen van vlakke glazen platen.* — *De zakzonnewijzer van Eise Eisinga* (Dr P. Schuringa).

REVUE DES DEUX MONDES, 1 Juin 1908. — *La politique extérieure après le plébiscite* (Em. Ollivier). Voor Ollivier, de minister van Napoleon III, draagt natuurlijk enkel Bismarck de schuld van alles in 1870 : « La politique de l'empereur fut à tous égards loyale et sérieuse, fidèle à ses principes, respectant le droit des autres peuples, animée d'un zèle sincère pour le maintien de la paix ». — *Conspirateurs et gens de police.* — *L'aventure du colonel Fournier et la mystérieuse affaire Donnadieu* III (Gilb. Augustin-Thierry). — *Aloyse Valérien*, slot van Rod's roman. — *Paysages de la Grèce* (L. Bertrand) : thans is de beurt aan Aulis (van Iphigenia), Corinthe, Nemea, Mykene, Argos, Tyrinthe, en, tusschen Tripoli en Sparta, Mistra. — *La Médecine, les Médecins et les Facultés de médecine* (Ch. Richet). — *L'évolution de l'éducation au Japon,* II. — *Les tendances socialistes et réactionnaires* (Vay de Vaya et de Luskod). — *Chronique de la Quinzaine*, histoire politique (Fr. Charmes).

— 15 Juin 1908. — *La reine Victoria, d'après sa correspondance inédite* (A. Mézières) : ter volleding van dit echt koninginnebeeld, met haar plichtbesef, haar gezond verstand en haar familiegeest. — *Ciel rouge :* begin van een roman door Claude Ferval. — *Madame, mère du Régent* : mort de Charles-Louis ; Liselotte le roi (namelijk Louis XIV, et Mad. de Maintenon), les grands chagrins (Arv. Barine). — *Octave Gréard* (comte d'Haussonville) : sympathieke studie over dien grooten ijveraar voor 't meisjes-onderwijs, en tusschen in een beeld van de beide groote waarover Gréard eenmaal schreef : Prevost Paradol en Schérer. — *Le mariage secret de Mad. la duchesse de Berry* (Costa de Beauregard). — *Revue musicale* (C. Bellaigue) : Hippolyte et Aricie, Boris Godounow, Snegourotchka. — *Le poète de la vie familière* (R. Doumic) : een fijn artikel over Coppée.

LE CORRESPONDANT, 10 juin 1908. — *La Politique intérieure après le plébiscite* (E. Ollivier). Geen vriend van Gambetta. — *Deux ans au palais Farnèse* (Ch. de Moüy) : In 1886, '87 en '88, de politiek van Crispi jegens Frankrijk, en die van Goblet jegens Italië. — *François Coppée* (E. Harancourt) : een klinkend lofartikel : « Dans une forme exquise il a fixé une sincérité parfaite... Au regard des générations futures il aura le mérite d'avoir décrit son temps et son peuple, une famille d'hommes, un moment de sa patrie... Comme technicien de la métrique, il déconcerte, et je crois pouvoir attester que pas un seul, hormis Hugo, n'a possédé plus subtilement la science de son métier. — *Les Indes anglaises* (***). — *A travers la Révolution* (de Lanzac de Laborie) aan de hand van een heelen hoop nieuw verschenen boeken. — *L'Action française* (Ch. Maurras, L. Moreau) : nog altijd die pennetwist aangaande de royalisten-partijen. Voor l'Action française zijn alle middelen goed ter Restauratie, le « Correspondant »

wil van geen revolutionaire pogingen (Et. Lamy en de Voguë). — *Les Salons de 1908* (Max Doumic).

— 25 juin 1908. — *La Politique intérieure après le plébiscite* (E. Ollivier). — *Les Idées religieuses de Leibnitz* (G. Fonsegrive). — *Les Maîtres de l'Océanie* (Biard d'Aunet). — *Le premier Congrès international contre le Duel* (Pierre de Rohu). — *Conflits d'âmes* (J. Bertheroy). — *Jeunes romanciers* (H. Bremond). — *Le Syndicalisme révolutionnaire et la Confédération générale du Travail* (L. de Seilhac). — *Journal d'un voyage à Terre-neuve* (Rob. Perret). — *Les Œuvres et les Hommes* (Ed. Trogan).

ETUDES, 20 juin. — I. *La cause de la Paix et les deux Conférences de La Haye* (M. A. Pillet) : den vrede zouden zij geenszins bevorderd hebben. — II. *Le Modernisme en Allemagne* (Joseph Brücker) : over Ehrhard en Schnitzer. — III. *Saint Ignace de Loyola et la communion quotidienne* (Joseph-Marie Cros) : vóór Ignatius was het gebruik maar ééns 's jaars de heilige communie te ontvangen vrij algemeen geworden, bij kloosterlingen zoowel als bij leeken. Overal zette hij de christenen aan ten minste wekelijks te communiceeren. Als hun geen doodzonden klaar en duidelijk vóór 't geweten stonden en de dagelijksche communie voordeelig scheen zouden zij die ook aandurven : ze was hun geoorloofd, het beste dat ze doen konden. — IV. *Mélanges pour l'étude du Pentateuque* (Gabriel Huvelin) : niets nieuws. — V. *Deux systèmes de Théosophie* (Paul Carty). — VI. *Madagascar. Dix ans* (1896-1906) (Pierre Suau) : vervolgt. — VII. *Bulletin d'Histoire moderne* (Joseph de la Servière) : 't gaat over 14 nieuwe boeken. — VIII. *François Coppée* (Pierre Suau) : enkel vier bladzijden in kristalhelder Fransch, over het werk van Coppée en zijn karakter. « Longtemps, ce que F. C. a écrit sur la bonne souffrance consolera, éclairera, fortifiera des âmes. Redevenu chrétien, il le fut avec humilité et ferveur. Il ne se fit point une pose de sa foi, ni un piédestal de ses croyances. Il bénit la miséricorde de Dieu, la jugea infinie, et fut le publicain qui ne méprise personne, et qui, dans un recoin obscur du temple, se frappe sincèrement le cœur. »

— 5 juillet 1908. — I. *Le 16 juillet à Lourdes en 1858* (L.-J.-M. Cros) : critische studie over de laatste verschijning. — II. *Madagascar. Dix ans (1896-1906)* (Pierre Suau) : 12e artikel en slot. — III. *De la Sainteté de Jeanne d'Arc* (chanoine Dunand) : een théologische verhandeling van 1628, en die, alhoewel niet onbekend, hier voor het eerst uitgegeven en ontleed wordt. — IV. *Les Tombeaux des Médicis* (Gaston Sortais) : critische beschouwingen. — V. *La Suppression des Jésuites (1773-1814)* (L. Delplace) : vervolgt. — VI. *Autour de la question religieuse* (Lucien Roure) : overzicht van een half dozijn jongst verschenen werken, voor of tegen den godsdienst pleitende. — VII. *Le Décret « Ne Temere » sur les Fiançailles et le Mariage (2 août 1907)* (Lucien Choupin) : een toelichting komt nooit te laat, als ze zoo helder is.

OMROEPER

ANTIGONE TE MECHELEN. Op Donderdag, 30en Juli, werd in het Klein Seminarie te Mechelen, ter gelegenheid der prijsuitdeeling, Sophokles' treurspel *Antigone* (vertaling van Dr Burgersdijk) ten tweeden male opgevoerd. Een eerste opvoering had den Zondag te voren plaats gegrepen.

Antigone is het meest gevierde onder alle Grieksche dramas. Het onderwerp is hoogst eenvoudig. Trots het onrechtvaardig verbod van Kreon, koning van Thebe, bestelt Antigone het lijk van haar broeder ter aarde. Om aan de goden te gehoorzamen, aarzelt zij niet haar leven prijs te geven. Kreon veroordeelt haar ter dood, maar hij wordt door de goden schrikkelijk gestraft.

Wie te Mechelen niet aanwezig was kan zich niet verbeelden wat overweldigenden indruk dit meer dan 23 eeuwen oude treurspel op het moderne publiek maakt, op zulken zelfs die er door geene klassieke studiën op voorbereid zijn. Meer dan twee uren en half duurde de vertooning, zonder tusschenpoozen; en voor iedereen waren 't twee uren en half van het zuiverste genot. De muziek van Mendelssohn droeg er machtig toe bij; de rollen, die van Antigone in 't bijzonder, werden meesterlijk vertolkt; maar de voornaamste oorzaak is wel dat geene literatuur zoo volmaakt als de Grieksche het algemeenmenschelijke ter uiting heeft gebracht.

Hoe verheffend werkt zulke opvoering voor het geestesleven van ons volk! En welk gewin voor onze taal! Burgersdijk's vertaling, die bij de lezing soms wat stijf schijnt, blijkt voor de voordracht heel geschikt. Den zwier zelfs van 't oorspronkelijke, die in eene Fransche vertaling noodzakelijk verloren gaat, geeft zij in voldoende mate weer.

Waar men ons volk in eigen taal aanspreekt toont het zich voor de hoogste kunst vatbaar. Hoe lang nog zal men met vreemd prulwerk zijn smaak bederven? Ja, 't is veel gemakkelijker een nietsbeduidend kluchtspel op te voeren : dit vergt slechts een paar hooge hoeden en een rijzweep daarbij.

DAAREVEN bereikt ons de tijding dat bij Novello (Londen) verschenen is Jozef Ryelandt's oratorio « De Komst des Heeren » met Vlaamschen en Engelschen tekst uit de H. Schrift. — 't Kost 10 fr.

BEETHOVEN'S LEVENSGENOOTEN

Aan de zedelijke beeltenis, die ik van den grooten meester poogde op te hangen, ontbreekt nog de omlijsting der uitwendige gebeurtenissen, der beïnvloedende betrekkingen. In deze leemte moet deze studie voorzien.

En vooreerst Beethoven's oorsprong, zijn afkomst: Uit welken bodem was de stoere eik opgeschoten? — Verheugende vaststelling voor ons, Vlamingen: het was in ons klein land, en wel bepaaldelijk te Antwerpen.

Uit de opzoekingen gedaan in de archieven en kerkregisters onzer stad door den bekenden musicoloog, ridder Leo de Burbure, blijkt dat de familie van Beethoven te Antwerpen gevestigd was van af het einde der zeventiende eeuw. (1) Zij was herkomstig uit de omstreken van Leuven: Rotselaar, Leefdaal, Berthem. In 1706 zien wij een Willem van Beethoven, echtgenoot van Catharina Grandjean, wijnslijter te Antwerpen. Zijn zoon, Henricus-Adelardus van Beethoven, (geboren te Antwerpen in September 1683, aldaar overleden in September 1745), echtgenoot van Maria-Catharina De Herdt (overleden te Antwerpen in November 1753), was meester-kleermaker. Deze bracht het tot een zekeren welstand en kocht zelfs in 1713 het huis *Sphera mundi*, dat hij in de Nieuwstraat bewoonde. Doch allengs zakte zijn geluk. Zijn gezin telde twaalf kinderen; hij kon welhaast nauwelijks in hunne noodwendigheden voorzien, en, tot overmaat van ellende, kwam oneenigheid de betrekkingen der echtgenooten storen. De tweedracht ging zoo ver dat, op zekeren dag, de voorlaatste der zonen, Lodewijk genaamd, het ouderlijk huis ontvluchtte en zich aanbieden ging aan het kapittel der collegiale St. Pieterskerk, te Leuven. Hij bezat eene schoone stem en was reeds in de toonkunde gevorderd. Den 2[en] November 1731 werd hij als koorzanger tijdelijk aanveerd. Lang bleef hij

(1) Zie *Biographie nationale*. Colonnes 105-107.

echter te Leuven niet. Na drie maanden begaf hij zich naar Bonn, waar hij in Maart 1733 benoemd werd tot zanger aan het hof en in de kapel van keurvorst Clemens-August van Beieren, met eene jaarwedde van 400 florijnen. Dit was voor den tijd eene aanzienlijke som.

Lodewijk van Beethoven was nog niet ten volle 21 jaar, toen hij, den 7en September 1733, trouwde met Maria-Josepha Poll, een 19-jarig meisje. Nu voor goed te Bonn gevestigd, was hij jaren lang een der meest gevierde artisten van het half-kerkelijk, half-wereldsch hof van keurvorst Clemens-August. Deze prins zelf was te Brussel, in 1700, geboren, toen zijn vader, Maximiliaan-Emmanuel van Beieren, landvoogd der Nederlanden was. Hij koesterde een bijzondere achting voor den Antwerpschen toonmeester, en ook zijn opvolger, Maximiliaan-Frederik, had dezelfde gevoelens. In 1763 stelde hij van Beethoven aan tot algemeen bestuurder der muziek aan zijn hof. Tot aan zijn dood bleef de Vlaamsche artist deze verhevene bediening bekleeden. (1)

Deze Lodewijk van Beethoven was de grootvader van den grootvorst der muziek.

Uit zijn huwelijk met Maria-Josepha Poll, (overleden te Bonn den 30en September 1774) had Lodewijk van Beethoven, onder andere kinderen, een zoon, Johann, die hem, in 1763, opvolgde als titularis-zanger aan de kapel. Johann van Beethoven was in 1740 geboren; den 12en November 1767 trad hij in den echt met Maria-Magdalena Kewerich, van Ehrenbreitstein, die hem vier zonen gaf: een eersten Ludwig, geboren den 2en April 1769 en reeds den 8en overleden; LUDWIG VAN BEETHOVEN, den grooten, geboren den 17en December 1770, (of den 16en: de 17e is de datum van Beethoven's doopsel); Caspar-Anton-Carl, geboren den 8en April 1774 en Nicolaus-Johannes, geboren den 2en October 1776. (2)

Gemakkelijk had Johann van Beethoven al de bedie-

(1) Al deze bijzonderheden zijn ontleend aan de Burbure's biographische schets van « Louis van Beethoven » den ouderen, geb. te Antwerpen den 23en December 1712 † te Bonn den 24en December 1773.

(2) Wegeler, 10.

ningen van zijn vader kunnen erven, had hij tegelijk gedeeld in de algemeene achting die de oude van Beethoven meedroeg. Tot het einde zijns levens inderdaad stond de Vlaamsche artist in hoog aanzien. Hij behield zijn frissche stem, niettegenstaande zijne gevorderde jaren, en iederen winter moest hij eene of andere rol vervullen in de zangspelen die op den schouwburg van den keurvorst werden opgevoerd. In 1771 zong hij nog, in 't Fransch, de partij van Dolmont den vader in Grétry's *Sylvain*; en in 1773, in 't Italiaansch, de rol van Brunoro in Luchesi's *Inganno scoperto*. (1) Ook in *L'Amore artigiano* en in Monsigny's *Déserteur* vond hij grooten bijval, volgens Wegeler. (2)

Niet alleen als kunstenaar was de oude van Beethoven geëerd; zijne degelijkheid werd alom erkend. Johann van Beethoven integendeel was een mensch van zwak karakter, een dronkaard, een slemper, die vrouw en kinderen ongelukkig maakte. Als muzikant alleen had hij iets van zijn vader overgeërfd. Zijne twee jongste zonen aardden naar hem : niet zoo de oudste, Ludwig genaamd gelijk de grootvader en door hem over de vont geheven. « Vont smet », zegt het Vlaamsche spreekwoord. Dit wordt bewaarheid in onzen grooten Beethoven. Zelfs uiterlijk geleek hij op zijnen peter. Deze was, volgens Wegeler, « een klein, krachtig man met uiterst levendige oogen. » (3)

« Ook onze Beethoven was », gelijk Ridder von Seyfried hem beschrijft, « van gedrongen lichaamsbouw, middelmatige gestalte, erg knokkelachtig, vol kloekheid, een beeld van kracht. » (4)

Innerlijk ook was de kleinzoon het beeld van den grootvader. Van dezen had hij geërfd al de eigenschappen van den stoeren Vlaamschen stam : de degelijkheid, het vrije en onafhankelijke man-zijn, de oprechtheid in woord en daad, den diepen, vromen zin. Innig was hij verkleefd aan zijnen ouder, volgens Wegeler's getuigenis : « Van dezen grootvader, die ... tegelijk Beethoven's peter was, hield de kleine Louis ongelooflijk; alhoewel hij hem vroegtijdig

(1) de Burbure.
(2) Bl. 12.
(3) Wegeler, 12.
(4) Ibid.

verloor, bleef de jeugdige herinnering, die hij ervan bewaarde, zeer levendig. Hij sprak geerne over zijn grootvader met zijne jonkheidsvrienden; en zijne vrome en zachte moeder, die hij veel liever zag dan den strengen vader, moest hem ook veel van grootvader vertellen. Het eenige wat hij zich uit Bonn naar Weenen liet sturen was het portret van den ouden Beethoven, door den schilder van 't hof, Radoux, vervaardigd, en tot aan zijn afsterven had hij er vreugde aan. (1)

Deze aanhankelijkheid van Beethoven voor zijnen grootvader is voor ons, Vlamingen, van overgroote beteekenis. Immers de oude van Beethoven was heel en al Vlaamsch. Te Antwerpen geboren, had hij er de eerste, onuitwischbare indrukken opgedaan. Zijn latere handel en wandel te Bonn kon niets veranderen aan zijnen aard, te meer daar zijn vorstelijke beschermer ook Nederlander van geboorte was en de Nederlanders begunstigde.

Algemeen dus wordt erkend dat Beethoven naar zijnen grootvader aardde. Hoe zeer werd dan zijne kunst beïnvloed door het Vlaamsch bloed dat in zijne aderen stroomde, eene kunst die zoo heel en al zielekunst was! Zou hij niet aan zijn Dietschen oorsprong te danken hebben de fiere klanken van zijne muziek, het onafhankelijk mannelijke van zijn doen en laten? Schindler zelf merkt het op, waar hij spreekt van Beethoven's afkeer voor alle dwingelandij, zijn neiging naar volksgezindheid. Deze bladzijde moet ik in haar geheel geven, daar ze zoo kenteekenend is. Zooals men weet werd Beethoven de « Sinfonia eroica » ingegeven door het dwepen met Napoleon.

« De bewondering voor Generaal Bonaparte was bij Beethoven niet enkel gegrondvest op de talrijke overwinningen aan 't hoofd van ontzaggelijke legers, maar veel meer op het feit dat het den buitengewonen man gelukt was, in weinige jaren, den chaos der gruwelijkste revolutie met krachtige hand terug te ordenen in de banden van den Staat. En dat die nieuwe orde van zaken op republikeinsche beginselen steunde, alhoewel deze niet van den eersten consul uitgingen, moest de sympathieën van Beethoven

(1) Wegeler, 12.

voor Bonaparte en den nieuwen staat nog verhoogen ; reeds dan was hij den republikeinschen staatsvorm genegen, hartstochtelijke aanhanger als hij was van onbegrensde vrijheid en onafhankelijkheid. Dat neigen naar vrije staatsgrondwetten werd bij hem nog versterkt door de aanhoudende studie der Grieksche schrijvers, Plutarch en Plato. » (1)

« Het net der partituur (van de SINFONIA EROICA) met de opdracht aan den eersten consul der Fransche republiek, enkel bestaande uit de twee woorden « NAPOLEON BONAPARTE », lag juist gereed om overhandigd te worden aan Generaal Bernadotte (2), die ze naar Parijs moest sturen, toen het nieuws te Weenen aankwam, dat Napoleon Bonaparte zich tot Keizer der Franschen had laten uitroepen. Graaf Lichnowsky en Ferd. Ries meldden deze gebeurtenis aan den toondichter. Nauwlijks had hij het nieuws gehoord, of hij greep zijne partituur, scheurde het titelblad af en wierp het op den grond onder verwenschingen tegen den nieuwen Franschen Keizer, « den nieuwen tyran ».

... Het duurde lang vóór de heilige toorn van onzen democratischen toondichter gestild was en zijn opgehitst gemoed weer bedaarde. Veel moesten zijne vrienden bidden en smeeken. Later gaf hij toe dat het nieuwe werk uitgegeven werd onder den titel « SINFONIA EROICA », met het bijschrift : « Per festegiare il sovvenire d'un gran uomo. » (3) Doch dit uitgeven volgde enkel twee jaar later. (4)

Met de bewondering voor Napoleon was het echter voor goed gedaan; die was in hevigen haat veranderd. Enkel het tragisch einde des Keizers te St. Helena kon Beethoven weer tot verzoening stemmen. Zou in deze hardnekkigheid niet eene kleine erfenis van het Nederlandsch volkskarakter te herkennen zijn ?... » (5)

(1) Schindler I, 101-102.
(2) Van wien het denkbeeld uitgegaan was.
(3) Om het aandenken van een groot man te vieren.
(4) 1804.
(5) Schindler I, 107-108. Ook in het fragmentarisch, maar zinzwanger werk van Theodor de Wyzewa : « Beethoven et Wagner », wordt gedrukt op het Vlaamsch karakter van Beethoven's kunst en gemoed.

Wij zullen later nog veel bewijzen aantreffen van Beethoven's vrij en vrank gemoed. Dit enkele volstaat vooralsnu om te toonen hoe de Vlaamsche voorouders voortleefden in het grootste toongenie dat Duitschland ooit gekend heeft.

Doch niet alleen manhaftigheid ademt Beethoven's kunst : zijn gemoedsleven is zoo rijk aan liefde, dat men daarin ook het vrouwelijk element ontwaart. Zou dit streelend-zachte zijner natuur niet een erfenis der moeder zijn ?

Wegeler spreekt op verschillige plaatsen van Beethoven's verkleefdheid voor deze zachte vrouw. De toondichter was, van zijne eerste jeugd af, wars van les-geven. Mevrouw von Breuning, die hem als haar eigen kind behandelde, verplichtte hem somwijlen zijn woord gestand te doen in het huis van den Oostenrijkschen gezant, die over haar woonde. Veelal bracht Beethoven het tot aan de deur, dan liep hij weg en beloofde den volgenden keer twee uren onderricht te geven. « Het gedacht aan zijn eigen benarden toestand was hem geen prikkeling », zegt Wegeler, « wel dat aan de berooidheid zijner familie, vooral van zijne lieve moeder. » (1)

Een nog treffender bewijs van deze genegenheid levert ons de allereerste brief die van Beethoven bewaard bleef. De meester had eenige maanden van het jaar 1787 te Weenen overgebracht en kwam over Augsburg naar Bonn terug. Hij schreef aan den raadsheer von Schaden, die hem te Augsburg zeer vriendelijk onthaald had :

« den 15en Herfstmaand

bonn 1787,

hoogedelgeboren

uitnemend weerde vriend!

wat gij van mij denkt, kan ik licht vermoeden; dat gij gegronde oorzaken hebt, niet gunstig over mij te oordeelen, kan ik u niet wederspreken; doch ik wil mij niet verontschuldigen, vóór ik die oorzaken heb aangestipt, waardoor ik hopen durf, dat mijne verontschuldigingen zullen aanvaard worden. Ik moet u bekennen dat, sedert ik augsburg verliet, mijne vreugd en met haar mijne gezondheid verdween ; hoe

(1) Wegeler, 24.

dichter ik bij mijn Vaderstad kwam, hoe meer brieven ik van mijnen vader kreeg, mij nopend om gauwer te reizen dan gewoonlijk, daar mijne moeder niet in goede gezondheid was; ik spoedde dus, zoo zeer ik kon, daar ik zelf onwel werd: het verlangen mijne zieke moeder nog eens te kunnen zien, deed bij mij alle hindernissen wijken, en hielp mij de grootste bezwaren overkomen. ik trof mijne moeder nog in leven, doch in den ellendigsten staat van gezondheid; zij had de tering en stierf eindelijk ongeveer voor zeven weken, na veel smerten en lijden te hebben ondervonden. zij was voor mij eene zoo goede beminnelijke moeder, mijne beste vriendin; o! wie was gelukkiger dan ik, toen ik nog den zoeten naam moeder uitspreken kon, en hij gehoord werd, en aan wie kan ik hem nu zeggen? aan de stomme op haar trekkende beelden, die mijne verbeeldingskracht samenstelt? zoo lang ik hier ben, heb ik maar weinige genoeglijke uren genoten; den ganschen tijd door was ik met aamborstigheid geplaagd, en 't is te vreezen dat er tering uit voortkomt; daarbij komt nog *melankolie*, welke voor mij eene bijna even groote kwaal is als de ziekte zelf. zet u in mijne plaats, en dan hoop ik vergiffenis van u te bekomen, voor mijn lang stilzwijgen. de buitengewone goedheid en vriendschap, die gij hadt mij te augspurg drie Krlin te leenen, moet ik u verzoeken nog wat geduld met mij te hebben; mijne reis heeft mij veel gekost, en ik heb hier geen de minste vergoeding te hopen; het lot is mij hier te bonn niet gunstig.

gij zult mij niet kwalijk nemen, dat ik u zoo lang met mijn gebabbel ophield, 't was alles noodig tot mijne verontschuldiging. ik bid u mij uwe vereerende vriendschap niet te onttrekken, daar ik niets zoo zeer wensch, als mij uwe vriendschap in eenigen deele weerdig te maken.

ik ben met alle hoogachting

uw gehoorzame dienaar en vriend

l. v. beethoven

Keurv. Keulsche hoforganist

(Adr.:) Monsieur
Monsieur de Schaden
conseilièr d'Augspurg
à Augspurg ». (1)

(1) Beeth. S. Br. I, 5. Beethoven's brieven laat ik onverlet met hunne taal- en spelfouten, gemis aan hoofdletters, enz. gelijk de manuscripten ze ons geven.

Er is iets bijzonder roerends in dien brief, als men gedenkt dat deze zoo betreurde en zoo vroeg-ontvallen moeder de eenige vrouw was die door 't leven van den grooten meester moest gaan. Noch vrouw, noch zuster, noch verwante heeft de arme lijder gekend. Zijn hongerig hart zou enkel teren op de baatzuchtige vriendschap van broeders die hem bedrogen en van een onweerdigen neef. Dan verklaart men zich de talrijke uitroepingen die als snikken uit zijn gemoed opwellen, het nokken en stenen van zijne muziek : « o God — laat mij haar, gene eindelijk vinden, die mij in deugd zal versterken : die voor mij de VEROORLOOFDE MIJNE zal zijn. » (1) « Eene groote handeling, die gebeuren kon, daar te laten en zoo te blijven — o welk verschil met het leven zonder kommer dat ik mij zelven zoo dikwijls verbeeldde — o vreeselijke omstandigheden, die mijn gevoel voor huiselijkheid niet onderdrukken, maar mij wel beletten het te verwezenlijken, — o God, God, zie op den ongelukkigen B. neer, laat het niet langer zoo duren. » (2)

Uiterst mannelijke kracht, teer vrouwelijk gevoel vormden den grond van Beethoven's rijke en volledige natuur, en hij had ze geërfd uit de twee wezens die hem het vroegst ontvielen. Grootvader van Beethoven stierf den 24en December 1773, toen het kind dus juist drie jaar oud was. Beethoven's moeder overleed den 17en Juli 1787. Aan den toondichter bleef niets meer over dan de weinig sympathieke vader ; deze leefde tot den 18en December 1792 ; toen had zijn zoon sedert eenige weken Bonn voor goed verlaten.

Gelukkig voor onzen meester dat hij, nevens zijne bloedverwanten, eene tweede familie aantrof in het huis von Breuning. Deze bestond uit de moeder, weduwe van een raadsheer van het Keulensch hof, uit drie zonen van Beethoven's jaren en eene dochter, Eleonore, die later met Wegeler trouwde, en eene leerlinge was van den jongen artist.

Bij de Breunings heerschte, volgens Wegeler, al de blijheid, de losheid der jeugd, maar ook een ongedwongen

(1) Schindler I, 107, nota.
(2) 15 Mei 1813, in Beethoven's dagboek. Schindler I, 187, nota.

beschaafde toon. De kinderen, geschaard rond eene eerbiedweerdige moeder, gaven Beethoven een schoon voorbeeld van huiselijk leven. 't Was ook daar dat de anders zoo verwaarloosde toondichter al zijne begrippen van ontwikkeling en cultuur opdeed, zijne eerste kennismaking genoot met de Duitsche letterkunde, vooral met de dichters.

Ook aan den jongsten zoon gaf Beethoven les en deze was reeds uitstekend pianist, toen hij in 1798 stierf, na voleinding van zijne studiën in de geneeskunde. De tweede zoon, Stephan von Breuning, was Beethoven's levenlange vriend; 't is hij die wij 's toondichters oogen zagen sluiten en die ongelukkig hem volgde in 't graf zonder den tijd te hebben zijne kostbare bijzonderheden voor het nageslacht te bewaren.

Wegeler verkeerde op vertrouwelijken voet in het huis von Breuning en dus ook met den welkomen gast. Zijne kennismaking met Beethoven dagteekende van 1782. In 1765 te Bonn geboren, was hij alsdan 17 jaar oud en zijn vriend 12. Reeds was deze toondichter. « Tot September van 1787 leefde ik zonder onderbreking in de innigste betrekking met hem; toen vertrok ik naar Weenen om mijne studiën in de geneeskunde te voleinden. Na mijne terugkomst in October 1789 verkeerden wij weer op de zelfde hartelijke wijze totdat Beethoven ook, tegen einde 1792, naar Weenen vertrok; ik week insgelijks daarheen in October 1794. Wij bevonden ons dus weer samen, in de zelfde onverflauwde gevoelens, en nu ging zelden een dag voorbij zonder dat wij elkander troffen. » (1)

Eerst in 1796 keerde Wegeler naar Bonn terug, maar dan nog bleef hij met zijn vriend in betrekking door de hartelijke brieven die wij kennen en ook door hetgeen zijn zwager, Stephan von Breuning, te Weenen gevestigd, hem meldde. Wegeler's vrouw, Eleonore von Breuning, of gemeenzamer nog « Lorchen », stond ook in hoog aanzien bij Beethoven. Getuige de volgende brief :

(1) Wegeler. Voorrede. In nota drukt de schrijver op het wisselvallige van die beroerde tijden.

« Weenen, den 2en November 93.

Vereeringsweerdige Eleonore!
Mijne dierbaarste vriendin!

Eerst nu dat ik hier in de hoofdstad haast een gansch jaar heb verleefd, krijgt gij van mij eenen brief, en toch bleeft gij gewis in immerdurend levendig aandenken bij mij....

Gij krijgt hier eene opdracht van mij aan U, waarvan ik enkel zou wenschen, dat het werk grooter ware en uwer meer weerdig. Ik werd hier lastig gevallen om dat werkje uit te geven en ik maak van deze gelegenheid gebruik, om U, mijne vereerensweerdige ELEONORE, een bewijs te geven van mijne hoogachting en vriendschap jegens U en van mijn altijddurend aandenken aan uw huis. Moget gij deze kleinigheid aanveerden en er bij denken dat zij U gewordt van eenen U zeer vereerenden vriend. O, als zij U eenig genoegen kan schenken, dan zijn mijne wenschen volbracht. Het weze een kleine heropwekking van dien tijd toen ik zoo vele en zoo zalige stonden in uw huis overbracht; misschien houdt het mij in aandenken bij U, tot ik eens weerkom, wat echter in de naaste toekomst nog niet zal zijn. O wat zullen wij ons dan verheugen, mijne lieve vriendin; gij zult dan een vroolijkeren mensch vinden in uwen vriend, die, door den tijd en zijn beter lot bijgestaan, de voren van zijn vroegeren tegenspoed heeft toegedolven.

... Tot slot van mijnen brief waag ik nog eene bede; dat is, dat ik weer zoo gelukkig mocht zijn, mijne lieve vriendin, eene uit hazen-haren door uwe hand gebreide vest te bezitten: vergeef uwen vriend dit onbescheiden verzoek. Het spruit uit mijne groote voorliefde voor al wat van uwe handen komt, en in 't geheim mag ik U wel bekennen dat daaraan ook eene kleine ijdelheid ten gronde ligt, namelijk om te kunnen zeggen, dat ik iets bezit van een der beste, meest vereeringsweerde meisjes van Bonn. Ik heb nog wel de eerste, waarmee gij zoo goed waart mij in Bonn te begiftigen, doch zij is door de mode zoo onmodisch geworden, dat ik ze enkel als iets van U mij zeer kostbaar in de kleerkast kan bewaren....

P. S. Die V. (variaties) zullen voor u wat moeilijk te spelen zijn, bijzonder de trillers in de Coda. Dat moet U

echter niet afschrikken. Dat is zoo geschikt dat gij niets dan de trillers te spelen hebt, de overige noten laat gij er maar uit, vermits zij ook in de vioolstem voorkomen. Ik zou zoo iets nooit gezet hebben, had ik niet dikwijls bemerkt, dat er hier en daar te W. iemand was om, wanneer ik 's avonds gefantazeerd had, 's anderendaags veel van mijne eigenaardigheden op te schrijven, en daarmee te pronken. Daar ik dan op voorhand wist, dat zulke zaken zouden verschijnen, besloot ik ze te voorkomen. Eene andere reden was ook de klavierspelers hier daardoor in verlegenheid te brengen. Vele van hen zijn immers mijne aartsvijanden, en zoo wilde ik mij op deze wijze op hen wreken, daar ik op voorhand wist, dat men hun hier of daar de V. zou voorleggen, en dat die heeren zich dan slecht uit den slag zouden trekken.

BEETHOVEN. » (1)

De variaties, waarvan hier sprake is, zijn die op het bekende thema van Mozart's Figaro : *Se vuol ballare.* Het was een van Beethoven's meest treffende eigenschappen, op de piano naar goeddunken te kunnen fantazeeren. Een groot licht werpt reeds die brief op 's meesters leven te Weenen, maar wij mogen Bonn met hem niet verlaten vooraleer te vermelden aan wie hij zijne muzikale opleiding verschuldigd was.

Zijn eerste meester was zijn vader, die hem streng en onophoudend aan de studie, in huis, hield. « De uit geestelijk en zedelijk oogpunt weinig uitstekende vader », zegt Wegeler, « zocht in den oudsten zoon eene hulp om de anderen op te brengen. » (2) Uit belang dus, niet uit liefde, kwam zijne bezorgdheid. Voor 't overige « was Beethoven's opvoeding noch opvallend veronachtzaamd, noch bijzonder goed. Lezen, schrijven, rekenen en een weinig Latijn leerde hij in eene openbare school. » (3)

De verdere onderwijzers van den knaap in de toonkunst waren zekere Pfeiffer, muziekdirecteur, en hoboïst, en de twee hof-organisten : Egidius van der Eeden en Chr. Gott-

(1) Beeth. S. Briefe I, 13, 14, 15, 16.
(2) Wegeler, 13.
(3) Wegeler. 13.

lob Neefe. Nevens dezen laatste trad ook, in 1785, de vijftienjarige jongeling als organist op aan 't hof van Keurvorst Max-Franz, broeder van Keizer Jozef II. Deze benoeming was gebeurd om Beethoven te begunstigen en met hetzelfde doel zond de Keurvorst hem eenigen tijd later naar Weenen, zooals wij gezien hebben.

't Was gedurende dat eerste kort verblijf te Weenen dat Beethoven in aanraking kwam met Mozart. De nog jeugdige en reeds zoo rijpe meester zou zijn genialen opvolger nooit meer zien. (1) Als een voorgevoel van zijne toekomstige grootheid had hij, toen hij, na hem te hebben gehoord op een gegeven thema, de woorden uitte : « Deze jongeling zal nog veel van zich in de wereld doen spreken. » (2)

Toen Beethoven voor de tweede maal naar Weenen ging en er zich vestigde, was zijn doel onder Haydn te studeeren. Keurvorst Max-Franz liet hem daartoe het volle bedrag zijner emolumenten aan de hofkapel. Al die gunsten had de jonge toonmeester te danken aan zijn eersten invloedrijken Mæcenas : Graaf Waldstein, van Bonn, Deze beschermer riep hem vaarwel toe in het volgend briefken :

« Lieve Beethoven ! Gij reist thans naar Weenen ter vervulling uwer zoo lang betrachte wenschen. Mozart's muze treurt nog, den dood beweenend van haar kweekeling. Bij den onuitputtelijken Haydn vond zij wel eene schuilplaats, maar geen werkzaamheid; door u hoopt zij nog eens met iemand vereenigd te zijn. Door onvermoeide vlijt zult gij Mozart's geest verwerven aan de handen van Haydn.

Bonn, den 29en October 1792.

Uw ware vriend
WALDSTEIN. » (3)

Het bombastige van den stijl sluit de hartelijkheid niet uit, maar teekent de periode; en welk eene periode toen men de drie grootste namen der muziek in één adem kon

(1) Mozart, geboren 27 Januari 1756 † 5 December 1791.
(2) Schindler I, 15.
(3) Schindler I, 18.

uitspreken! Haydn, Mozart, Beethoven — de overheerlijke, onovertrefbare trits!

Haydn laat zijn vroom-kinderlijk gemoed uitstralen in werken van ongestoorde diepte, als een kristal-helder water. Mozart zingt zijn jongelingshart uit in verrukkende zangen van streelende bekoring. Beethoven is de woeste, oerkrachtige man, alles-proevend, alles-lijdend, alles-genietend. Hij is meer dan de man, hij is het menschdom.

Met Haydn heeft hij nochtans meer overeenkomst dan met Mozart, juist gelijk de volledige man dichter staat bij het reine kind dan bij den wispelturigen jongeling. In Haydn's grootsche eenvoudigheid ligt reeds de grond van Beethoven's geweldige grootschheid. Mozart's speelsche gratie bleef hem integendeel doorgaans vreemd. Aangeduid scheen dus Haydn om het ontkiemende genie te doen doorbreken — reeds te Bonn, of liever te Godesberg, bij zijn eersten terugkeer uit Engeland, werd hem Beethoven voorgesteld, en deze toonde hem eene door hem geschreven cantate, die Haydn hoog prees (1). En nochtans algemeen genomen was Beethoven's opleiding bij Haydn eene mislukking. Schindler geeft ons eenigszins de reden er van: « Het is zeker dat Beethoven's kennis in de wetenschap der harmonie niet verder reikte dan de generaal-bas, toen zijn onderricht bij Haydn begon... Anderzijds is het bekend, dat lang reeds voor het jaar 1792 vader Haydn opgehouden had stelselmatig onderwijs te geven. Niet alleen zijne menigvuldige bezigheden als kapelmeester te Eisenach, in dienst van Vorst Esterhazy, hadden hem zulks jaren lang belet, maar ook zijn onophoudende werkzaamheid aan de schrijftafel; en tevens zijn toenemende ouderdom. » (2)

« De leeraar was », volgens Schindler, « voor den leerling niet geschikt, noch de leerling voor den leeraar. » (3) De eene te zeer gevorderd in jaren en de andere te vurig en te achterdochtig. De volgende anecdote zal bewijzen hoe licht Beethoven's argwaan verwekt werd:

« Onder de vakgenooten bijzonder geacht door Beet-

(1) In Juni 1792. Wegeler, 20.
(2) Schindler I, 25-26.
(3) Ibid.

hoven was er zekere JOHANN SCHENK (1), de toondichter van het alombekende, in bijna alle Europeesche talen overgezette zangspel « De Dorpsbarbier », een zacht, minzaam karakter en een grondige leeraar der muziekwetenschap. Op zekeren dag kwam Schenk onzen jongeling tegen, toen deze juist met zijn schrijfboek onder den arm van bij Haydn kwam. Schenk wierp een blik over het boek en ontwaarde hier en daar iets gebrekkigs. Beethoven, daarop opmerkzaam gemaakt, beweerde dat Haydn zoo even dit werk gecorrigeerd had. De schrijver van « De Dorpsbarbier » bladerde in het boek achteruit en vond eenige fouten tegen den regel en de wet, onverbeterd. Meer was er niet noodig om aanstonds bij Beethoven de meening te doen ontstaan dat Haydn het niet recht met hem meende. Hij vatte onmiddellijk het besluit de lessen bij hem af te breken, maar liet zich toch overreden om voort te gaan tot Haydn's aanstaande tweede reis naar Engeland (1794) hem daartoe gelegenheid gaf. Van dit oogenblik af echter werd Schenk verbeteraar, of liever eigenlijke leidsman van Beethoven voor het contrapunt, ofschoon deze voort bij Haydn met zijn boek ging, in welke stemming is licht te raden. Dat voortaan tusschen beiden de betrekking niet al te vriendelijk was, zal niet verwonderen. » (2).

Ook in Ries' gedenkschrift wordt gedrukt op de onvriendelijke verhouding tusschen Beethoven en Haydn : « Haydn kwam er zelden van af zonder eenige zijstooten, wat bij Beethoven waarschijnlijk het gevolg was van vroegere herinneringen. Een oorzaak van dezen wrok was misschien de volgende : Op een soirée bij Vorst Lichnowsky moesten Beethoven's drie trio's (opus I) voor den eersten keer aan de kunstwereld geopenbaard worden. De meest bekende kunstenaars en liefhebbers waren uitgenoodigd, Haydn in 't bijzonder, wiens oordeel iedereen met spanning verwachtte. De trio's werden gespeeld en verwekten aanstonds buitengewonen lof. Ook Haydn zegde veel goeds daarover, maar raadde toch Beethoven aan het *derde* in C moll *niet* uit te geven. Dit maakte op Beethoven een zonderlingen indruk,

(1) Geboren 1761, † 1836.
(2) Schindler I, 27-28.

daar hij het hield voor het bestgeslaagde, en inderdaad nu nog bevalt het meest en maakt het schoonst effect. Die woorden van Haydn lieten Beethoven gelooven dat Haydn nijdig was en ijverzuchtig, dat hij het niet goed meende met hem. Ik moet bekennen dat ik daar weinig geloof aan hechtte, toen Beethoven het mij vertelde. Ik vroeg het dan, met de eerste gelegenheid, aan Haydn zelf, en zijn antwoord bevestigde Beethoven's beweren, in zoo verre dat hij bekende verwonderd te zijn dat dit trio zoo gauw en zoo gemakkelijk begrepen werd en zoo gunstig werd onthaald door het publiek. » (1)

Ries zegt verder : « Haydn verlangde dat Beethoven op den titel zijner eerste werken zou laten drukken : « Leerling van Haydn ». Dit wilde Beethoven echter niet! Hij had wel lessen bij Haydn genomen, zegde hij, ***maar niets van hem geleerd***. » (2)

« Is dat niet te veel gezegd ? » merkt Schindler met reden op. « Kan men niet aannemen dat, zelfs als het eigenlijke onderricht gebrekkig was, Beethoven menig kostbaren raad uit Haydn's mond opving ? » (3)

Zeer waarschijnlijk komt deze bewering voor als men Beethoven's werken doorgrondt. En ook in zijne waardeering van den buitengewonen man brachten de jaren een geheelen ommekeer. Schindler nog eens zal het ons bewijzen :

« In de lente van 1824, ging ik eens in Beethoven's gezelschap over de Graben (eene plaats van Weenen); daar kwamen wij Schenk tegen. Beethoven was buiten zich zelven van vreugde bij de ontmoeting van dezen ouden vriend, waar hij in jaren niets had van gehoord : hij greep hem bij de hand en trok hem in de nabijgelegen herberg « Zum Jägerhorn », en daar zelfs in de achterste kamer, die men bij klaren dage nog moest verlichten. Om ongestoord te blijven, draaide hij de deur in slot. Nu begon hij zijn hart te openen tot in de kleinste vouwen. Eerst kwamen de klachten over allerhande lotgevallen en ongelukken; daarna werden ook de voorvallen van de jaren 1793-94

(1) Ries, 102.
(2) Ries, 103.
(3) Schindler I, 29.

besproken, en in eens brak Beethoven in luid lachen los, bij 't herdenken hoe zij beiden Haydn gefopt hadden, zonder dat deze er het minste van merkte. In dit tooneel hoorde ik voor den eersten keer spreken van de zeldzame betrekking tusschen de twee mannen. Beethoven, alsdan op het toppunt van zijnen roem, overlaadde den bescheiden componist van « De Dorpsbarbier » — die met lessen-geven zijn brood verdiende — met dankbetuigingen over de toewijding en deelneming hem bewezen in zijn leerjaren. Roerend was het afscheid tusschen beiden na dien gedenkweerdigen stond; zij verlieten elkander als voor 't leven, en inderdaad — Beethoven en Schenk kwamen nooit meer bijeen. » (1)

Alle wrok tegen zijn grooten voorganger was dus uit Beethoven's hart geweken. Hij toonde het eens te meer in zijne laatste dagen. Omtrent half Maart was Hummel te Weenen aangekomen. Den zelfden dag nog verscheen hij bij 't ziekbed van den stervenden meester, in gezelschap van Andreas Streicher en van zijn leerling Ferdinand Hiller. « Sedert 1814 hadden de twee kunstenaars elkander niet gezien. Bij 't aanschouwen van Beethoven's lijdend wezen, barstte Hummel, ontsteld, in tranen los. De lijder poogde hem tot bedaren te brengen met hem eene plaat te toonen die hij van Diabelli gekregen had en die Haydn's geboortehuis te Rohrau verbeeldde. « Zie, lieve Hummel », zegde hij, « dat is het geboortehuis van Haydn ; ik kreeg het vandaag, tot mijn groote vreugd, ten geschenke ; zulk een nietig boerenhutje ! en daarin werd een zoo groot man geboren ! » (2)

(1) Schindler I, 31-32.
(2) Schindler II, 197. Gerhard von Breuning, Stephan's zoon, verhaalt in zijn boek *Aus dem Schwarzspanierhause* hoe zijn pianoleeraar Heller het plaatje omlijst had en met zijn beste schrift op den witten rand had geschreven : « Jos. HAYDEN's geboortehuis te Röhrau. » Tegen het afraden van zijn vader in, maakte Gerhard Beethoven op die fout opmerkzaam. De zooeven nog tevreden meester was onmiddellijk vertoornd. Hij vroeg opgehitst : « Wie heeft dat zoo geschreven? » — « Mijn pianomeester. » Beethoven : « Hoe heet die ezel? — Zoo 'n nietsweter wil pianomeester zijn, wil muzikant zijn, en dat kan niet eens ordentelijk den naam schrijven van een meester gelijk Haydn. Hij moet het maar seffens verbeteren ; want het is eene schande « enz. (Beethovens Sämt. Briefe, I, 213-214 nota.)

Beethoven had overigens niet zijne laatste stonden afgewacht om Haydn zijn recht te laten wedervaren. Zijne drie eerste sonaten voor piano (op. 2, F. moll, A dur, C dur, 1796) waren den ouden meester opgedragen. In eenen brief aan Vorst von Esterhazy, Haydn's grooten begunstiger, die Beethoven de mis in C dur besteld had, schrijft deze de volgende woorden : « Ik moet bekennen dat ik met veel vrees in uwe handen mijne mis zal overgeven, daar Gij d(oorluchtige) V(orst) de gewoonte hebt de ongeëvenaarde meesterstukken van den grooten Haydn te hooren voordragen. » (1)

Beethoven's bekende oprechtheid laat hem hier niet verdenken van vleitaal. Overal toch in zijne brieven uit hij zich met de zelfde nederigheid, de zelfde geringschatting van zich zelf tegenover de andere grooten. Zoo in een brief aan Breitkopf und Härtel, uit

« Weenen, 13[en] Juli 1802.

.... ten opzichte der *gearrangeerde* zaken ben ik hartelijk blij, dat gij dezelve van de hand gewezen hebt, er moest wel een einde komen aan de ONNATUURLIJKE WOEDE, die thans heerscht, om zelfs KLAVIERSTUKKEN op snaarinstrumenten te willen overdragen, instrumenten die elkander in alles zoo tegenovergesteld zijn, ik houd het vast staan, slechts MOZART kon zich zelf van het klavier op andere instrumenten overzetten, zooals ook HAIDN — en zonder mij bij deze beide groote mannen te willen aansluiten, beweer ik het OOK VAN MIJNE KLAVIERSONATEN... » (2)

Beethoven's edele bescheidenheid komt nog schoon uit in een brief door hem geschreven aan een meisje van 8, 10 jaar. Dat kind, reeds goede pianiste en dwepende met den meester, had hem, aangezet door hare gouvernante, in 't geheim geschreven en een briefzaksken gestuurd, door haar vervaardigd. Beethoven antwoordde :

(1) Brief uit Baden, den 26[en] Juli (1807), I, 212.
(2) Beethovens Sämt. Briefe, I, 88.

« Töplitz, den 17en Juli 1812.

Mijne lieve goede Emilie, mijn lieve vriendin!

Laat komt mijn antwoord op uw schrijven aan mij; menigvuldige bezigheden, gedurig ziekzijn mogen mij ter verontschuldiging dienen. De waarheid dezer verontschuldiging wordt bewezen door mijn hier-zijn tot herstelling mijner gezondheid. Wil niet aan Händel, Haydn, Mozart hun lauwerkrans ontrukken; hun hoort hij toe, mij nog niet.

Uw briefzakje wordt opgenomen onder de andere blijken van de nog bij lange niet verdiende achting veler menschen.

Ga voort, oefen u niet alleen in de kunst, maar dring ook in haar binnenste; zij verdient het, want enkel de kunst en de wetenschap verheffen den mensch tot de Godheid. Zoo gij soms iets mocht wenschen, mijne lieve Emilie, schrijf mij gerust. De ware kunstenaar heeft geen hoogmoed, hij wordt ongelukkig gewaar dat de kunst geene grenzen heeft, donker voelt hij, hoe ver hij van het doel verwijderd is en terwijl hij misschien door anderen bewonderd wordt, treurt hij, dat hij nog niet gekomen is daar waar een betere geest hem enkel als eene verre zon tegenstraalt.... » (1)

Zou iemand die de kinderziel genoeg waardeerde, om zulke eenvoudig-grootsche zinnen te schrijven, niet den meest kinderlijk-grootschen onder de toondichters gewaardeerd hebben?

(Vervolgt.) M. E. BELPAIRE.

---

(1) Beeth. S. Br. II, 90.

HET HUIS OP DEN HOEK

(*Slot*)

— « Zoudt ge niet zeggen », mompelde Netje, « of zij heeft land te koop. Wat beslag voor een hond ! »

— « Zij bezag ons gelijk vuiligheid », zei Lies met een gemaakten lach, die heure inwendige nijdigheid niet bemaskeren kon, « maar wij moeten nog geen patatten met azijnsaus eten », beet zij spottend.

De jongens kwamen een voor een uit hunne schuilplaats geslopen, vertelden fier aan elkander wat zij gedaan hadden, en vroegen of zij wel dít gezien hadden, en dat andere, en nog al meer. Ze werden opnieuw durvend, nu de Staak verdwenen was, en zij de deur gesloten zagen gelijk altijd. De ergsten waagden het voorbij den winkel te gaan, en kwamen, trotsch op hunne heldendaad, bij de wachtende kameraden terug. Piet riep zelfs door het sleutelgat : Staak ! Staak ! waarop allen weer een eind wegliepen ; en plots gierde er een steen door de lucht, en kletterde de gebroken ruit der deur rinkelend neer in splinterende scherven.

Doch er kwam niemand meer buiten. Het huis bleef stil, als onbewoond. Slechts tegen den avond zagen zij dat er een grijs karton achter het stukgeworpen glas geplaatst was ; en diep-beleedigd verhaalde Lies aan al wie het hooren wilde, dat het volk van den hoek het zoo hoog in den bol had, dat zij bijna een deftig mensch in het gezicht zouden spuwen, hoewel zij nog niet genoeg hadden om een halven werkdag aan een kuischvrouw te betalen.

Het scheen of de oude dame nog zieker werd, want dagelijks zagen zij nu het glimmende rijtuig van den dokter stilhouden voor de deur. Was dit soms de reden dat het rolbeluiken der keuken gesloten bleef, en dat van den winkel maar half werd opgetrokken ? Hierdoor kreeg het huis een droef, doodsch uitzicht, iets grafachtigs, iets dat sprakeloos kloeg van bang verwachten voor dreigende

dingen. Het was of de menschen daarbinnen in hunne ziekelijke, nacht-gewende oogen het gulden licht der stemmige herfstedagen niet verdragen konden, en zij het schuw afsloten van de koude ruimte waarin zij huiverend bewogen. Het scheen of het buiten-leven, dat gewoon golfde uit de omliggende woningen door de drukbevolkte straat, brak op den arduinen deurdorpel, en dáár-over alle blijheid en lust verstijfde tot ijs van kommer in de killige smartlucht.

De dagen verkrompen allengs gauwer in vroeger-neerzijgende avonden, en soms joegen er reeds buiïge vlagen uit het woelig wordend Westen. Dan rilde de halfverdorde fuchsia die voor het venster der verdieping stond, en de weinig geblevene, blauwige bellebloemen bengelden angstig in 't zoevend gewaai. Dan striemde de regen schuin-stralend tegen de halfzichtbare vitrien, en bleekte het gelig licht van den enkelen ontstoken gasbek spaarzaam-wijfelend over de verarmde uitstalling. Alles kwijnde er in langzaam knagende ziekte van scherp-getande ellende, en het gebeurde soms dat het gaslicht, nauw vlammend, onrustig op en neere stuipte in pijnlijke onzekerheid, en dan eindelijk, bij gebrek aan voedsel, uitblauwde, wijl het kegelig net nog een pooze donkerbloedig gloeien bleef in het duister. Dan was het daarbinnen nog vreemder, nog akeliger, en alleen de vale, ziekelijke klaarte, die op het verdiep achter de neergelaten gordijn schemerde, getuigde dat er nog iemand woonde in het stille huis.

Zelfs bij klaren dage had het een zoo streng en stug uitzicht, dat Kato, welke er reeds dikwijls heen was gekomen met het vast besluit nu toch binnen te gaan, telkens eene zonderlinge schuwheid over heure borst voelde kruipen, en voorbij schommelde zonder het zelfs te wagen de deurkruk te vatten. Innerlijk was zij dan wrevelig om heure kleinmoedigheid, en grommelde te huis tegen heur-zelve, ontevreden dat zij weer niet had uitgevoerd wat sinds lang als een pak op heur hart lag. Ook hernieuwde zij telkens meer beslist het voornemen het morgen te doen, kost wat kost.

Zoo drentelde zij nu weer voorbij met een ronde hoedendoos aan de hand, keerde terug zonder binnen te

durven, bleef kwansuis de verrulde pluimen en het verkleurde lint bekijken, en sprak heur wijfelend harte moed in toch maar door te breken. Zij hitste heure verbittering, die nu geweken was voor groeiende vrees, gedurig op door stil te mommelen dat het toch schandalig was, zoo iets, en dat zij het daarbij niet kon laten. En opeens, bijna zonder dat zij het wist, stond zij in den winkel.

De elektrieke belle rinkelde zenuwachtig gejaagd door de ziltige stilte, en bleef koortsig tingelen tot Kato, besuisd, eindelijk de deur gesloten had. Zonder te durven roeren stond zij daar nu, met eene vage benauwdheid in heure keel voor hetgeen zij zinnens was te doen, bang diegene te zien verschijnen voor wie zij gekomen was. Een oogenblik dacht zij er over maar gauw terug te gaan. Doch de belle had zoo hard gerinkeld, en dan zou zij wéér....

Nog stond zij in dobberende onzekerheid of zij wel blijven zou, toen de jufvrouw haastig binnenkwam.

— « Neem het niet kwalijk, madame; ik heb u lang laten wachten... Maar 't was... »

Heure roodgerande oogen weerhielden moeilijk de opgedrongen tranen, en heure lippen beefden, terwijl zij tóch trachtte vriendelijk te glimlachen. Doch die poging gaf aan heur ontdane wezen een nog smartelijker uitdrukking. Scherp lijnden over heur bleek gelaat de vale strepen van knagend leed, dat als opgehoopt was in de donkere zonken der oogen en der ingevallen wangen. Het was of zij nog langer was dan voorheen, nu zij daar zoo mager stond in het flodderende, veel te wijde kleed van stemmig-bruine stof, en of heur voorhoofd verhoogd was onder de pracht der opgewrongelde haren, wier blauw-glimmend zwart hier en daar reeds fijn-zilverig dooraderd was.

— « Wat zou er u believen, madame? » begon zij opnieuw, na een opperst geweld om heur wee te bedwingen. « Zet u wat.... »

Zij schoof gedienstig een stoel bij. Maar Kato deed of zij het niet merkte. Ze dubte, dubte, en wist niet hoe zij het aan boord zou leggen. Zij zag niet het droeve gelaat der jufvrouw, zij hoorde niet de onderdrukte trilling in heure stem. Er was maar ééne zaak die belang voor haar had, en eindelijk brak zij het stoutweg door. Ruw plofte zij de

meegebrachte doos op een stoel, en trok nijdig het lint los.

— « Hier is uw hoed terug », sprak zij, eerst wat zoekend naar woorden, maar allengs vaster, « hier is hij terug. Wat hebt gij daar toch van gemaakt? Ik geloof dat gij ons voor den zot wilt houden. Alle menschen lachen mij uit, als ik met Anneke door de straat kom. Ze roepen : « Daar is het vliegend peerd. Wat is dat nu voor iets? » Ja, zeg, wat is dat nu voor iets? »

Zij had den hoed uit de doos getrokken, en hield hem voor de jufvrouw, terwijl zij haar misprijzend bestaarde. Heure oogen glommen, heure dikke kaken beefden van stijgende drift, en zij schommelde met het zware, breedgeheupte lijf weg en weere, nog eens herhalend :

— « Ja, wat is dat nu voor iets, zeg? »

De jufvrouw had in sprakelooze verwondering dien geweldigen uitval over haar laten storten, eerst onbewust, dan begrijpend. Een vage blos kleurde hare matte wangen, en een scherp antwoord trilde op heure bleeke lippen. Maar zij bedwong die opstormende verontwaardiging.

— « Wel, Madame », sprak zij, en trachtte de schorre stem, die moeilijk uit hare keel wilde, door een paar droge kuchen te verhelderen, « ge weet toch ook.... de vorm werd door u zelf gekozen, en het opdoen hebt gij zoo gewild. Denk eens goed: Heb ik toen niet gezegd dat het uit de mode was, en dat het niet meer gedragen werd? »

— « Daar hebt ge 't kot », barstte Kato los. « Als ik het niet gedacht heb.... Ja, zoo valt het lot altijd op Jonas. Wel, wel, 't is mijn schuld? Heb ik het niet gedacht! »

Zij lachte onnatuurlijk, en heur gelaat gloeide. Driftig smakte zij den hoed terug in de doos, plantte de grove handen in heure machtig uitgezette lenden :

— « Hewel, ik zal u zeggen », viel zij uit, en haar opgedrongen hoofd helde wat op eenen schouder, terwijl zij star de ontstelde jufvrouw bestaarde, « ik zal u zeggen : Als gij dat wist, waarom moest gij het dan zoo maken? Hebt ge van uw grondig leven! Ge weet zelf dat het niet deugt, en tóch.... Maar zeg eens, tegen wie denkt ge dat ge bezig zijt? Of meent ge dat we zoo maar hoeden kunnen koopen gelijk de rijken van den boulevard, om weg te zetten? Wij

moeten daarvoor wroeten, sakkernonde, en uit onzen mond sparen, wij! »

Heure zware mannen-vuist bonkte bonzend op den toog, dat de inktkoker op den kleinen lessenaar schokkelde en de pen kletterend over den vloer rolde. Onwillekeurig week de jufvrouw een stap achteruit, en stond daar sjovel in den hoek, bedeesd en tenger voor het opgewonden, struische wijf.

— « Versta toch eens rede, madame », sprak zij schuchter, bedarend, naderde angstig de openstaande deur der achterkamer, waar zij even aandachtig luisterde, en die ze dan behoedzaam sloot. « Ik moet toch doen wat mijne kalanten zeggen, niet waar? Als gij nu wilt.... »

— « Ik wil? Wat wil? Hoe... Wie spreekt hier van wil? Dat zijn flauwsels. Is hij goed, of is hij niet goed? dáár is de knoop. Ik kan nievers komen, of de menschen lachen ons vierkant uit. 't Is 'ne pot, 'ne koffiepot, zeg ik, met een lap en wat gefrul bij. En daar durft gij acht frank voor vragen.... 'Ne koffiepot! »

— « Maar het lint en de bloemen alleen kosten zooveel, madame, verontschuldigde de jufvrouw. « Ik heb het zoo goedkoop gegeven om.... om.... »

Zij haperde, verschikte de verschoven lessenaar, en bukte om de pen op te rapen. Bijna had zij gezegd dat zij enkel had toegeslagen om toch wat te verdienen, daar mama zoo ziek was en zooveel behoeften had, en het zorgelijk gespaarde geld dreigend slonk.

En opeens kwam alles weer in heur bewust-zijn, wat eenige oogenblikken geweken was voor de overrompeling der gramme vrouw: mama die boven lag, lijdend, ijlend in dulle koorts, arm-gebroken wrak, hier op verlaten hoek gestrand na jaren worstelen tegen altijd geweldiger slagen; heur broêr, los-liederijk levend in Brussel na alles verbrast te hebben; zij hier in den geschuwden winkel, met de vergane overblijfsels van pracht die niemand wilde, huiverend voor ellende die al maar dichter en dichter drong, zonder dat zij ze kon tegenhouden, ellende die huiselijk genesteld was in alle deelen van het killige huis waar heure naaktheid beiden tegengrijnsde, tot zelfs op de ziekenkamer waar zij heur spottend beeld vond in ledige schuiven. En zij voelde

hoe heur jonge moed, waarmede zij de zaak had aangevat in sterk overtuigen van welgelukken, nu verwelkt hing aan gebroken stengels van wilskracht, en dat heur lieve droom van mama nog een treffelijk bestaan te bezorgen vergaan was in de ziltige eenzaamheid van het schemerdonkere huis.

— « Het lint, het lint », herhaalde Kato gemelijk. « Als ik naar Tietz ga, heb ik het zelfde, en voor de helft van den prijs. Roos heeft er daar een gekocht voor haar Mieke. Ze gaf vier frank en half, Roos, bij Tietz. »

— « Dan zal de kwaliteit zoo goed niet zijn », wrong de jufvrouw moeilijk uit heure benepen keel. « Geloof mij, zij kunnen dat niet voor minder.... »

— « Zoo goed niet? Wilt ge mij hoeden leeren kennen? Nog schooner. Ik heb twee goede oogen, en wat ik zie, dat zie ik. Bij deze vod is 't een juweel! Zoo goed niet.... »

Zij draaide den hoed verachtend langs alle kanten, en sloeg met den rug heurer grove hand op den wijd-uitvouwenden strik, dat hij gansch verfrommelde.

— « Hebben de menschen geen gelijk dat zij zeggen : Het vliegend peerd », siste zij, al meer en meer in drift. « Het zijn gelijk vleugels. Maar wat denkt ge! Zet hem zelf op, als ge goesting hebt. Dáar.... Zélf op. »

Met nijdigen zwaai wierp zij den hoed voor de voeten der bedremmelde jufvrouw, en liep woedend weg. Daverend schokte de geweldig toegesnokte deur.

— « Ik heb ze daar heure zaligheid eens gegeven, de Staak », riep ze reeds, toen zij nauw de deur open had. « Zij heeft het er kunnen voor doen. »

Anneke zat met heuren brei bij het venster, en heure ijverig weg en weer wriemelende priemen haperden. Ze zocht naar den gevallen steek, raapte een verkeerden op, zette weer af, en trachtte vruchteloos het broddelwerk weer goed te krijgen. Ze zag door heure ingehouden tranen alles verward ineengevloeid, en liet eindelijk heure handen moe in den schoot vallen, snikkend.

— « Waarom schreit ge? » stoof Kato driftig op, geërgerd. « Ik zou zeker acht frank moeten geven voor zoo 'n vod, en ons laten uitlachen? Ge krijgt immers een anderen, veel schooner. Zoo 'n vod, acht frank. Morgen gaan we naar Tietz, morgen. »

Maar het kind snikte voort. Heure eenvoudige genegenheid ging, ze wist zelf niet waarom, naar de bleeke jufvrouw met heur droef-goedig gelaat, heure groote, zachte oogen en vriendelijk-stille stem. Onbewust voelde ze heur kinderlijk medelijden nijgen naar de menschen waarvan ze enkel spottend had hooren spreken, en de afkeer die altijd in de taal der anderen beet, had telkens heure geheime deernis nog doen groeien voor de verstootene.

— « We gaan naar Tietz, en daarmee uit. »

Dra ging het als de wind door de buurt dat ze in den winkel in slechte lakens moesten steken; want de geteekende prijzen waren tot de helft verminderd. Al schaarser en schaarser ontwaarden zij de Staak. Het duurde soms gansche dagen eer iemand haar te zien kreeg. Alleen 's morgens, wanneer de gezond-blozende melkboer zijn ratelend karreke stilhield, zagen zij de geluikte deur even openkieren, en door de spleet stak dan een witte hand het blauwverlakte kanneke voor 't luttel melk. Dan knapte zij weer toe, en enkel de komst van den dokter, die van tijd tot tijd nog bezocht, liet merken dat er menschen woonden in het treurige huis.

— « Hebt gij al gezien, Lies? » kwam Roos, een paar weken later, haastig in 't winkeltje geloopen. « Nu zal het niet lang meer duren. Ze zijn op, mensch. »

— « Wie? » vroeg Lies, en tokte tegen den suikerschepper om wat bij te schudden in het grauw-bruine pakje.

— « Op den hoek. De affaire is over te nemen. »

— « Kom, ge maakt ons wat wijs. »

Ondanks heur schijnbaar ongelooven snelde Lies blijhopend buiten.

De gele plakbrief stond in den hoek der vitrien, en de zware zwarte letters riepen reeds van verre het groote nieuws.

— « Ze zijn zeker al binnen voor den regen », spotte Lies boosaardig, met slecht-bedwongen lach van heimelijke voldoening. « 't Is erg genoeg voor de menschen », ging ze voort met verweekte stem, en over heur gelig gelaat gleed een glimp van veinzend medelijden. « Waar gaan zij het weeral zoeken? »

De povere winkel, waar zij voorheen onverschillig

voorbijgingen in langzaam verstompende gewoonte, kreeg nu voor allen een nieuw belang, iets van het lokkende dat het volk trekt naar eene ramp, waarbij ze rustig staan in veilig voelen hunner eigen, welvoldane persoonlijkheid, meewarig klagend dat het toch erg is voor hen die het beproeven, maar innerlijk een lange genotsrilling door het weeke lijf, omdat het toch anderen overkwam en zij buiten gevaar staan.

De tongen gingen hun ratelenden rammel over het gebeurde. Ze hadden het allen immers gezegd? Nú viel het uit. Dat die menschen zulks niet gezien hadden vóor zij er in kwamen, daar kon niemand wijs uit worden. Was dat nu een huis? En dan zoo 'n winkel. Bijzonder in een stad waar er van alles genoeg was, te veel zelfs, en beter ingericht, en grooter, en goedkooper. Wie kon er tegen die samenwerkende maatschappijen op? Als zij dan voor hunne oogen zagen dat het geen aanpak was, en tóch deden, moesten zij nu ook maar dapper door den zuren appel bijten.

Dagen aan dagen stond het gele bord voor de vitrien, die grijzig bewaasd bleef door het eindeloos fijn-mierelend regenen uit grauw-gesloten lucht. Het was of er nooit zonne had gegloeid of glans had gegloord, zoo rekten de nevelige uren pezig-taai aan elkander, eentonig dof, zonder dat ooit een licht-glinstering hunne voosheid brak. De morgenden wrongen moeilijk op uit laatwijkende nachten, en de dagen kropen lusteloos over de beregende huizen in vroeg neerzijgende avonden. De straten lagen plodderig beslijkt, met hier en daar in zonk van gezakte kasseien vaal-donkere plassen, in wier loensch-blekkerend vlak de onverbroken stuivende regen fijne puntjes tikkelde, en waardoor de zware wagens hobbelend schokkelden, dat het vuile vocht kwanselend spatte rondom. De meisjes bleven in de gezellige kamer, waar de ontstoken stoof reeds een lekkere warmte uitstraalde, en frutselden geduldig aan poppekleedjes, of sneden uit kleurig papier aardige mannekens, die zij tusschen de bladen legden van een oud-vergeeld boek, en dan elkander daarin lieten steken met een speld bij het neuriën van het zagend herhaalde liedje:

Wie steekt er hier al voor een spel.
Al die liegt die gaat naar d' hel
bij Janneke snottebel.

Maar de jongens trotsten kranig het natte weer en de killige vlagen, die soms rafelend woeien uit den westhoek, en speelden, zelfs nog in den weifelenden schijn der vroeg-ontstoken lantaarns, met de ketten over den vettigen grond. Van hunne slap-doorweekte klakken dropen dan de smoezelige-troebele regendruppels; hunne ruggen, gedurig gebogen onder 't mikkend spel, glommen vochtig, en hun drieste wezens waren bruin-zwart besproeteld van het opspattend slijk. Tóch deden zij voort, rolden de steenen ketten scherp berekenend naar den half-volgeregenden put, wrongen ze zóo behendig achter opgebulte kasseien dat de anderen hen niet raken konden, of mikten een oogenblik stijf-aandachtig, rechter been vooruit, arm gestrekt, om dan met zekere hand den belangrijken worp te doen.

Als de verveling kwam speelden zij bedod, en gingen dan schuilen in de donkere, smalle gangen, knuffelend opeengedrongen, gedempt gichelend van óverdadige vreugd als de opzoeker hen niet vinden kon, om bijwijlen plots, allen te gelijk, gillend buiten te stormen wanneer een bewoner hen verraste en dreigend verjoeg. Dan vonden zij dat ook weer te flauw, bleven voor de vitrien op den hoek staan fluiten, de handen in de broekzakken, of staken met een rietje door het sleutelgat. Soms riepen zij ook sarrend: Staak! Staak! en draafden dan ijlings weg, loerend van achter de uitsprongen der muren naar de deur van den winkel.

Maar alles bleef daar stil. Er glom geen licht meer, ondanks het vroege vallen van nevel-avond, en de armelijke dingen der uitstalling vergroezelden mee tot vage onzekerheid met het wazige duister. Het was of alle leven daarbinnen uitgebrand was, of de moed daar dood lag, telkens dieper getroffen door iederen dag van machteloos wachten, en eindelijk gestorven bij gebrek aan daad, wijl het laatste bloed gedropt was uit duizende wonden der scherpstekende uren. Het gloeinet der straatgas op den hoek hing gebroken, en de onrustige vlam trilde weifelend-blauw, kwijnend in de beregende glazen. Een verjaagde kat jankte in den vunzig-killen kelder, vluchtte in het donker-diepe als zeldzaam een voorbijganger naderde, en kroop dan weer omhoog tegen de traliën, terwijl heur rekkend jammeren

kloeg als bangelijk kinderschreien door de hardvochtige nachtstilte.

Sinds zij wist dat de vreemden het niet konden kroppen, dat ze weg zouden gaan, gedwongen door ongenadig-stuwende ellende, was er een stillende bevrediging in het wrokkig gemoed van Lies gedaald, en sprak zij met zoetsappig medelijden over de sukkelaars van den hoek, die het toch niet getroffen hadden met hunnen winkel. De zekerheid dat zij nu overwonnen waren, en het vermoeden dat zij onvermijdelijk dra van armoede zouden vertrekken, suste heur afkeer, en met schijnbare deernis vertelde zij dat de Staak al langer hoe bleeker werd, en, naar heur vaste meening, uitdroogde gelijk een stok van verdriet.

— « Ja, als ge zoo 'n tegenslag hebt », meende Netje, gewichtig knikkend. « Dat knaagt aan uw hart, kind. Ge moet het mij niet zeggen, wat zou het. Ik heb er al meer gekend die van zoo iets den put ingingen. »

— « 't Zou het ergste zijn voor de moeder », zuchtte Sofie. « Wat moest die ouw sukkel aanvangen ? »

— « Wel ja, heur moeder, hoe is 't er mee? » Ge ziet de dokter niet meer komen. »

— « Ik denk dat ze stillekens aan bijwint », antwoordde Netje. « De melkboer wist dat te vertellen. Maar 't is nog een krakende wagen. »

— « Komt nu eens gauw », riep Mina van op de straat. « Komt eens.... Het schijnt dat ze er uittrekken, de ratten. »

Allen liepen buiten.

Voor den gesloten winkel stond een lange, plompe verhuiswagen, met grove zware naamletters en aankondigingen op klets-gele wanden. De twee magere paarden, wier knoken hoekig opstaken onder vaal-roestige huid, lieten hun oude plompe koppen moe hangen naar den grond, en hunne getaande dik-ombalkte oogen staarden suf, wezenloos vooruit. De voerman snokte nog eens aan de bel, terwijl twee werklieden de achteraan-opgetrokken ladder nederlieten, en de dubbele ijzeren deur van den wagen openzwaaiden.

— « Wel ja, ze trekken er permentelijk uit. »

— « Goei reis, en den wind van achter. »

De winkeldeur werd schuw geopend, en vluchtig zagen

zij, terwijl de mannen binnentraden, het treurig-bleeke gezicht van de Staak.

— « 't Is heur eigen schuld », beweerde Kato, die zwaar-gewichtig stond tusschen den dringenden drom. « Als zij wat menschelijker was met heure waar.... Heur eigen schuld. Ik heb een hoed gekocht bij Tietz voor mijn Anneke; hij kostte de helft minder, en die van Tietz was nog schooner, voor de helft minder. »

— « Tegen zulke magazijnen kunnen die winkeltjes immers niet vechten », schokschouderde Lies. « De menschen moesten dat begrijpen, en zoo iets niet aansteken. »

— « Dat is 't. »

Kato lekte heure vettige lippen, en herhaalde ook goedkeurend dat dáar de knoop lag. Sedert het gebeurde met den hoed was de scherpe veete tusschen haar en Lies zachtjes-aan afgerond, en de gemeenzame wrok tegen de vreemde ratten had de diepte overbrugd welke hen lang hield gescheiden. Lies vond het niet meer dan billijk dat Kato den hoed vlakaf had geweigerd, en Kato was nu, evenals Lies, volkomen overtuigd van de onnoozelheid dier menschen, welke niet hadden begrepen dat hun haring hier toch nooit braden zou. Waarom waren zij niet in Brussel gebleven? Wat moesten zij hier komen doen, in een stad waar geen straat was zonder groot magazijn, waarin het winkeltje tienmaal dansen kon? En een werkende mensch moest toch zien naar zijn profijt, elken cent uitsmeden, en gaan waar hij het voordeeligst bediend werd. Ja, Lies wist er het fijn van.

De stoere gasten kwamen met manden en meubels buitengesleurd, en hieven, trokken en schokten alles ruwgeweldig, achteloos of er soms een paneel kraakte of een pot in stukken scherfde. Zij hadden gauw gezien dat het er maar kaal was, dat er niet veel buiten-af zou vallen. Eén flesch bier voor drij. Het kon al moeilijk minder.

Ze pruttelden tegen elkaar, en deden alsof zij de bedeesde aanmerkingen niet hoorden der jufvrouw, die bij het dreigend gekraak en kletterend breken soms even buiten kwam, maar haastig en schuw terugweek voor de stekende blikken der nieuwsgierigen, die in dubbele haag stonden naast de deur. De jongens klauterden langs de wielen op

den wagen, gleden er lachend af als de voerman hen sakkerend verjoeg, en klommen dan op de vensterrichels om over de hoofden heen alles te kunnen volgen. Soms gilde het spottend : Staak! Staak! Dan sprongen ze terug neer, angstig, grabbelend in bange haast om te vluchten, liepen een eindje weg, en kwamen dan met onnoozel gelaat, van God geen erg, terug, aangemoedigd door het heimelijk lachen der omstaande vrouwen.

Eindelijk was alles opgeladen. De deuren van den wagen werden toegesmakt, de korte, breede trap opgehijscht, en de voerman met zijn paars-rooden neus kroop op de hooge, smalle zitplaats onder krom-overschelpenden luifel.

— « Ju! »

Hij trok de leiriemen strak, klakte met de tong, en kletste met de zweep op de schonkig-scherpe ruggen der graat-magere paarden. Ze trappelden wat zoekend weg en weer, stonden eindelijk schrap, en de kromme ribben lijnden vatbaar door hunne taai-schrompelige huid van 't danige geweld.

— « Ju, lui lamme loeders », tierde de voerman, en rukte nijdig met den toom, dat de oude koppen pijnlijk omsnokten ; « ju, lamzakken! »

Hij striemde hun magere lenden met zoevend omkronkelende zweep. De beesten wrongen dwaas tegen elkaar, ongelijk trekkend, en sprongen telkens rillend op als de beknoopte koord hen geeselde, wijl het gelig wit der groote vertrokken oogen bloed-dooraderd blonk tusschen de kwabberende balken. De twee knechten hadden hunne grove knuisten aan de wielen geklampt, en hieven wat ze konden, dat de blauwige pezen dik zwollen op hun ruiggehaarde armen, en hun gebonkt gelaat rood werd van straffe inspanning. De jongens tierden met den voerman : ju, ju, en wierpen met steentjes naar de paarden, of duwden met hun schouders van achter aan den wagen, gedurig tegen elkander gichelend dat het jandorie in hun peer zou zijn, als hij niet vooruit kon.

Krakend bewogen de wielen. De droge assen kriepten. En wijl de opgewonden voerman driftiger zweepte, de knechten bulderend hieven, de jongens schel riepen en,

elkaar verdringend, duwden, rolde de lompe, logge wagen schokkelend over de hobbelige kasseien.

— « Hebt gij de kleerkas gezien? » vroeg Lies geniepig, en begluurde de anderen die het gerij nastaarden. « Ik niet. »

— « Ik ook niet », zei Kato. « Geen kleerkas. Maar ik ben er bij gekomen als ze al bezig waren. Misschien.... »

— « Wij waren hier vóor zij begonnen, en wij hebben niets gezien. Gij, Roos? »

— « Geen schijn of gedacht. En als zij hier kwamen hadden zij een schoon ronde tafel. Waar is die gebleven? »

— « Ja, en 't is niet van te zeggen: Het kon er niet meer bij », bracht Netje er tusschen, « want de wagen was nog niet vol. Maar ik weet wel... Wat zou het. Ze moesten toch leven. En als er niets binnen kwam waren ze wel verplicht.... »

— « Verlapt, Netje? »

— « Wel dat spreekt, schaap. De menschen moesten al zien van wat hout pijlen te maken. »

— « 't Is erg. »

Zij bleven babbelen voor het huis, dat daar eendelijk droevig stond. Beneden was het rolbeluiken der vitrien gansch neergelaten en de glazen deur gesloten. Op het verdiep waren de gordijnen verdwenen, en de ruiten ondoorzichtbaar gemaakt met ruw-gewreven witte kronkelstrepen, die grillig door elkander wrongen. Op het venster stond de dorrende fuchsia sjovel in roodsteenen bloempot, waaruit het dunne stammetje schraal opstak, met nog wat bruin-verrunselde blaadjes aan de spierig-doode takken.

Een rijtuig rolde ratelend door de straat. De dikke koetsier met zijn roodglimmend, bepuist biergezicht onder den ruigharigen hoogen hoed, tuurde aandachtig naar de nummers der woningen, en hield het houterig paard, dat op schokkeldrafje voortsukkelde, met korten toomsnak stil voor het gesloten huis.

— « Wat is dat nu weer? »

— « De dokter? »

— « Neen, er zit niemand in. »

Ondanks de zwaarlijvigheid, welke zijn zwadderbuik onmatig deed ronden onder plakkerig blinkende vest, en de vette halslagen verkensachtig deed kwabberen over bedui-

melden hemdsboord, wipte de koetsier vlug van zijne zitplaats, en snokte geweldig aan den beltrekker.

Ze konden op de straat het schelle galmen hooren van den koperen klank, die hard-klaar door de holle ruimte helmde, en als huiverend verstierf in bange stilte die overal saamgedrongen nestelde.

Even kierde de deur open. Zij zagen de Staak, die een paar woorden sprak tot den koetsier. Dan verdween zij, terwijl de dikkerd terugkeerde naar zijn rijtuig, en uit het kaske onder de zitplaats een zwart-bruin roggebrood haalde, waarvan hij met zijn breed-scherpen lierenaar lange reepels sneed, en het brokkend hield in open hand voor 't gretig vermalend paard.

— « Zij zullen misschien naar de statie rijden. Of naar hun nieuwen woon? Waar zouden zij heen? »

— « Ja, Lies, zeg het mij, dan zal ik het ook weten. Rijden? 't Is geen krot. Waarom gaan ze niet te voet? » gispte Kato smalend. Geen krot.

— « Ust... Daar zijn ze. »

— « En voor wie zou ik zwijgen? » snauwde het logge wijf, strijdvaardig, en blikte Mina uitdagend aan. Ja, voor wie? »

Doch de anderen gaven geen acht meer op heur zeggen. Aller oogen en gedachten waren nu op de vreemden, die langzaam buitenkwamen. Sinds weken hadden zij de oude moeder niet meer gezien, en een onderdrukt gemommel van onwillekeurig opdringende deernis soesde een stond door den saâmgedrongen drom.

Moeilijk sukkelde zij voort, voetje voor voetje, aan den arm van de jufvrouw, die haar behoedzaam steunend leidde. Heur verslenst, geel getaand gelaat was dorrig vertrokken als uitgedroogde vrucht, en in de groeven der zware rimpels, die heur voorhoofd dweersten en streepten over heure hollige wangen, lag bij grievend lichamelijk lijden ook onzeggelijk wee van verkropte zedelijke smart. Moe helde heur oude hoofd terzij, wat wiegelend, en kleine grijze haarkrullekens slierden warrig onder den zwarten kant uit van den eenvoudig-donkeren hoed.

— « Staak! » klonk het sarrend van tusschen den hoop.

De nieuwsgierig toeziende vrouwen schrokken. Mane, die geroepen had, kreeg van Mina een nijdigen stomp in den rug, en sloop met pijnlijk vertrokken gezicht uit de dreigend morrende menigte. Zij voelden allen plots een klemmende ongemakkelijkheid, iets dat hen dempig drukte, iets als een ongesproken verwijt om bedreven kwaad, dat ze opeens bewust werden door dien roep. Vroeger hadden zij hem zoo dikwijls onverschillig gehoord, zélf soms herhaald, maar nu klonk hij zoo ruw, zoo schril snijdend valsch, dat het hun hatelijk werd. Een vage schaamte wolkte over allen, en bedeesd gluurden zij naar de vreemden.

De oude vrouw was blijven staan. Heur arm-buigend hoofd, dat daareven nog geknakt terzij hing, was door uiterste poging nog eens geheven. Heur doffe, doode oogen, uitgebrande kraters waarin de levensvlam sinds lang gesmoord was door schaars gestilden vloed van zerpe tranen, die de roode lijnen hadden gevoord over heur wassig gelaat, dwaalden traag over de bedremmelde schare. Geen geluid kwam uit heur bleeken, smartelijk gebogen mond. Geen bewegen ontroerde heure stramme, witte handen, die krampend rond den arm heurer dochter klemden. Alleen de lange blik dier droeve oogen kloeg wat heur griefde, kloeg wat ze leed. En die ruwe menschen van vroeger, van straks nog, zij ontweken dien blik, schuw. Uit het nooit bewogen diepe van hun onbewuste ziel klaarde opeens voor allen een licht van begrijpen; en zij voelden dat ze iets heel slecht gedaan hadden.

De jufvrouw stond daar bleeker nog, den vrijen arm om heure moeder plooiend, beschermend. Hooghartig hief zij het hoofd, en heure blauw-omrande oogen vonkten verachtend in hun schaduwdonkere diepten. Misprijzend nepen heure lippen dun samen, en een oogenblik scheen het of zij zou spreken. Maar dan boog zij teeder naar de vrouw, fluisterde iets, zacht sussend, en dwong haar liefderijk in het openstaande rijtuig. Dan trad zij ook binnen, en nauw had de koetsier de deur toegeknapt, of zij trok de blauwige gordijntjes voor de grijs-bestuifde ruiten.

Een fijn geschuifel, kort.

Het afgetobd paard, dat daar suf stond met neerkrommenden nek en doorzakkende pooten, hief den hangenden

kop. Een lichte zweepslag kletste op de hoekige schoften. Traag begon het weer den moeden trippelstap, en het dofblinkende rijtuig verdween dra aan den draai der straat.

De samengeschoolde vrouwen schoven langzaam uiteen. De meesten wisten niets meer te zeggen, enkelen spraken wat over onverschillige dingen. Niemand roerde echter aan hetgeen daar juist was gebeurd. Want zij voelden iets knagen in hunne borst die ongewoon benepen was, iets als het bewustzijn van een groote schuld die nu eerst was opgeschokt, en hun luid-verwijtend toeriep.

Lies alleen scheen het zoo erg niet te meenen, en had bevredigd lachend het vertrek bestaard.

— « Ze zijn weg nu, en voor goed, de vreemde ratten; ze dachten hier eens warm te komen nestelen », spotte zij voldaan, terwijl zij met Sofie naar huis keerde. « Het is hen tegen gevallen, he? »

Maar de andere deed of zij het niet verstaan had, mompelde iets van haastig werk, en ging gestoord heur poortje in.

Dagen verliepen gauw, weken gingen bedaard voorbij, en taai-rekkend dreven de maanden weg. Het huis op den hoek bleef ledig. De gure herfstestormen waren er tegengebotst met nijdige schokken van zoevenden wind, die sijfelend langs de rillende ruiten joeg, met geweldige regenvlagen die kletterend uitspetterden op de grauw-grijze muren, en het troebele water der verstopte dakgoot kwanselend deed plassen in gulpende geuten op de uitgevoorde kasseien. De eigenaar had aan de roestige stang van den gaslantaarn een houten bordje gekramd, waarop het fletsgele papier plakte met stijve zwarte letters : « Huis te huren ». Maar het bleef daar vuil-bestreept hangen; de jongens smeten er met steenen naar toe, en op een avond had Piet zoo slecht gemikt dat er een lantaarnruit luidrammelen in duizend stukken was gekletterd.

Een enkele maal kwam er een man om het huis te bezichtigen, doch dat was nu lang, lang geleden; niemand scheen er van te willen. Het was of er hing over den hoek een zwijgende vermaledijding, die allen, welke hem naderden, schuw deed wijken voor het akelig-vreemde dat hen tegenwoei uit de stukgeworpen ruiten der smalle vensters.

Piet had op het bemorste rolbeluiken met wit krijt een hoekig manneke geteekend, dat stijf zijn stokkige armen, vergroeiend in rijfachtige hand, uitstak, en waarvan het vierkant lijf scheef rustte op spaanderdunne spillebeentjes. Rond het onmatig groote hoofd had hij lang-neerkrollende haren gestreept, en, bij 't algemeen bewonderen der anderen die gapend toezagen, peuterend met den vinger in hunnen neus, er onder geschreven : Da is den staock.

Zij hadden er danig pret van, gingen statig voorbij het portret, zegden spottend : « Awel, staock, oe ist er meê ? » of wierpen er heen met slijkklodden die dan smoezelig-vettig uiteenpletsten onder het schaterend lachen der bende. Maar des avonds werden zij schuwer; dan gingen zij aan 't ander einde der straat als zij bedod of katteke speelden, of kropen gezellig bijeen op de kelderval van den koolvent, vér van den hoek, om vertelselkens te vertellen. Dan luisterden zij met beklemden adem liefst naar Sus, die alles zoo kon uitleggen alsof ge 't voor uw oogen zaagt gebeuren. En als hij dan bij hoog en laag verzekerde dat het er ginder spookte, in 't ledig huis op den hoek, dat hij het zélf gezien had door 't venster van de zolderkamer waar hij sliep, dat er licht scheen in het huis en al maar over en weer ging, gelijk een zieltje dat geen rust heeft; dat er dan een gebons en gerammel was, precies gelijk zware ijzeren kettingen die van de trappen bommelden, en dat er ten laatste iets uit de schouw vloog, groot en zwart, zéker een duivel, drongen zij allen licht-huiverend dichter bijeen, en zagen bang naar het stille huis dat hun dreigend en spookachtig voorkwam. En moesten zij in 't late uur soms nog een boodschap doen, dan liepen zij angstig langs den overkant, of gingen liever een straatje om; want iedereen had iets gedaan dat hem knaagde, en ze vreesden opeens de gesloten deur te zien openschokken, en vastgegrepen te worden door den geest van de Staak, die hen zou binnensleuren, en in diepe, donkere kelders straffen zou voor al 't bedreven kwaad.

6 Oktober 1907. CONSTANT EECKELS.

AVONDZON

Het wijde woud laat in de loome lucht
zijn regenzware groene wimpels hangen,
en door 't geruisch van 't stervend dag-gerucht
weerklinkt de klare klank der merelzangen.

Oranje-rood verzinkt de zon in 't woud
wiens dikgetakte kroon laait in de stralen,
naar 't ver kasteel dat haar is opgebouwd
in eindloos-diepe en heimnisvolle dalen.

Met bloënde voren is de lucht doorploegd,
de wolken, die nog even tintellachten
in volle zonneweelde, staan bedroefd
en weggepeinsd in roode treurgedachten.

Hun breede mantel dekt het kleurenspel
der witbebloemde wei, die haar festoenen
voor 't woud spant, waar, op donkre stammen, hel
te pronken hangen al de zonblazoenen.

Een golving rozer weelde ziet ge slaan
door 't woud, de varen schittren van topazen,
op roô bazuinen langs de stronken staan
de stralen 't afscheidslied der zon te blazen.

Nu treen in maagdenstoet de stralen heen,
hun slijpen slepen langs de stille struiken,
eerbiedig volgen ze op haar roze schreên
hun koningin, — een laatste lach, — ze duiken.

En alles wordt zoo lusteloos, zoo stil;
het nedernijgend woud bedroomt de spelen
der grijze nevels, — nog een droef getril
valt door de bange verte uit tortelkelen.

O Zon, die nooit ontwordt of ondergaat,
en onbewogen aldoor licht en leven
breedgutsend neerspoelt over al wat staat
in uwen gullen glans te schitterbeven!

O heimnisvol begloorde verte-Stad,
wier machtge koepels, rustig in de transen
van eindloos verren vrede, staan bespat
en druipen van 't gelaai der glorieglansen;

wier lichtgekeide straten, goudbeboord,
en héél vermooid met lommermilde palmen,
weerklettren van gezang, dat immer voort-
en wegdrijft voor 't gedein van nieuwe psalmen;

O 'k voel wel diep mijn arme ziel een straal
uit U, mijn Zon, en levend slechts om 't leven
waarheen 'k me weet bij elken ademhaal
steeds dichter op den stroom der hoop gedreven.

En luistrend staande in 't luidop-droomend woud,
hoor 'k in 't geneur der onbestemde zangen
van dezen grootschen avond, duizendvoud
herhaald het lied van mijn zoo diep verlangen.

O hemelZon — en Stad! — in stil geween
bedenken we uwen glans, en hoopvol schrijden
we U tegen, banend ons door 't donker heen
'nen weg naar eindelooze glorietijden.

Westerloo. JOZ. DE VOGHT.

OVER ALFRED DE VIGNY

(*Slot*)

Eene vergelijking met Schopenhauer en Leopardi zou allernuttigst zijn maar is te veelomvattende. Ik heb daartoe voor het oogenblik de middelen niet bij de hand; ik ken den grooten theoreticus van het pessimisme slechts zeer oppervlakkig en weet niet genoeg over Leopardi's zieleleven.

Stellig is het dat Schopenhauer zou gejuicht hebben bij verklaringen als deze :

« La seule vraie fin à laquelle l'esprit arrive en pénétrant tout au fond de chaque perspective, c'est le néant de tout. Gloire, amour, bonheur, rien de tout cela n'est complètement. »

Wat Leopardi betreft, punten van overeenkomst zijn hunne beschouwingen *over natuur*. — Voor beiden is zij de ongevoelige getuige van des menschen wee — *over smart en ijdelheid des levens*.

Nochtans is er opvallend verschil; Leopardi loochent meer de godheid, de Vigny erkent maar lastert haar. Leopardi roept den dood aan. Die bede tot den dood is het refrein van al zijne klaagliederen. Zelfs die hoop mist de Vigny, hij weet niet of het beter zal zijn na den dood dan hier. Bij Leopardi heeft de weekheid de bovenhand; bij de Vigny de rotsnaaktheid. De eerste was een ziekelijk mensch : « Le pessimisme (de Léopardi) zegt Brunetière, ayant quelque chose de trop personnel, de trop visiblement inspiré de ses propres souffrances a bien plutôt le caractère d'une lamentation passionnée, que d'une vraie philosophie. » Van het pessimisme van Byron, Heine, de Musset, Sand, verschilt dat van de Vigny door de algemeenheid, — de Vigny, zegt Brunetière (op. cit. 31), a delivré la poésie de la domination du moi — door den ernst, door het philosophische der oorzaken, — de weemoed der zooeven opgenoemde schrijvers is dikwijls van zinnelijk-erotischen

aard — door de afwezigheid van pose en liefhebberij: Vele schrijvers uit de pessimistische richtingen pronkten met hunne teederheid en smart, en wilden door de wereld gezien worden. De Vigny's smart wordt nooit blind voorthollend en was vol « élégance dans sa mélancolie ». (Brun., 183). (Vlg. over de Vigny's Pessimisme, *Paléol.* op. cit. 106 env.; te lezen echter met oordeel des onderscheids). De andere schrijvers begraven hunne smart onder bloemen; de Vigny toont ze in hare grootsche somberheid.

De practische zedenleer, welke de Vigny uit zijne dogmen afleidt, kan samengevat worden in de volgende geboden:

Berusting en zwijgen; medelijden en zelfopoffering; eergevoel.

Na het overschouwen van de wereldellende, waarop de haat volgde, kwam in de Vigny's ziel de stoïcijnsche leer: berust en zwijg.

« Un désespoir paisible sans convulsions de colère et sans reproches au Ciel est la sagesse même. » (*Journal*, 32).

Die gedachte wordt zinnebeeldig uitgewerkt in het gedicht « La Mort du loup ». De wolf, zegt de Vigny, sterft

« sans daigner savoir comment il a péri,
Refermant ses grands yeux, meurt sans jeter un cri. »

En de dichter besluit:

« Hélas, ai-je pensé, malgré ce grand nom d'hommes,
Que j'ai honte de nous, débiles que nous sommes,
Comment on doit quitter la vie et tous ses maux,
C'est vous qui le savez, sublimes animaux!
A voir ce que l'on fut sur terre et ce qu'on laisse,
Seul le silencc est grand, tout le reste est faiblesse.
— Ah, je t'ai bien compris, sauvage voyageur,
Et ton dernier regard m'est allé jusqu'au cœur.
Il disait: « Si tu peux, fais que ton âme arrive
A force de rester studieuse et pensive
Jusqu'à ce haut degré de stoïque fierté,
Ou naissant dans les bois, j'ai tout d'abord monté:
Gémir, pleurer, prier est également lâche,
Fais énergiquement ta longue et lourde tâche
Dans la voie où le sort a voulu t'appeler,
Puis après, comme moi, souffre et meurs sans pleurer. »

Een wolf die de les leest aan den mensch... Heel eigen-

aardig, maar niet zoo onzinnig als de mensch die de les leest aan den Schepper.

Misschien vraagt ge, lezer, hoe zulk leven mogelijk was. Was de Vigny werkelijk bepaald ongelukkig?

In Gudrun dichtte *Rodenbach* dit diep vers :

« Uit haar volheid schept de wanhoop wellust. »

Op 31 December 1831 schrijft de Vigny over « Le sauvage bonheur de sa vie » (*Journal*, 56). Hij zegt dat hij in de levensgevangenis « stroo vlecht en berust in al de kwalen en op het einde van iederen dag God zegent indien er geen ongeluk is gebeurd : « Je n'espère rien de ce monde et je vous rends grâce de m'avoir donné la puissance du travail qui fait que je puis oublier entièrement mon ignorance éternelle », en elders : « La contemplation du malheur même donne une jouissance intérieure à l'âme qui lui vient de son travail sur l'idée du malheur. »

Aangaande de Vigny's medelijden en zelfopoffering nog eenige gedachten :

« L'amour », zegt hij, « est une bonté sublime. Aimer, inventer, admirer, voilà ma vie. » (Bl. 122).

Hij bewondert Christus' zelfopoffering :

« L'humanité devrait tomber à genoux devant cette histoire, parce que le sacrifice est ce qu'il y a de plus beau au monde et qu'un Dieu né dans la crèche et mort sur la croix dépasse les bornes des plus grands sacrifices. » Die gedachte van medelijdende zelfopoffering schiep *Eloa* en *Laurette*, waarvan het laatste woord *zelfverloochening* is.

Den godsdienst verving de Vigny o. a. door het eergevoel : « Le *noble* et l'*ignoble* sont les deux noms qui distinguent le mieux à mes yeux, les deux races d'hommes qui vivent sur terre. »

Hij huldigt de eer als de « poëzie van den plicht ». Hier en daar heft hij ze boven den godsdienst : « Le gentleman est l'homme d'honneur même qui par les convenances est retenu dans les limites de bonne conduite et de bienséance que la religion n'atteindrait pas. » (*Journal*, bl. 87). « La religion de l'honneur a son dieu toujours présent dans notre cœur. » (*Id.* 94. Cf. Ontwerp van Roman : L'homme d'honneur (*Journal*, 86). In de novellen *Servitude et Grandeur militaire* worden deze gedachten in levende wezens belichaamd.

« Als dichter heeft de Vigny de beroemdheid niet waarop hij recht heeft », zegt Petit de Julleville. Onder de dichters uit zijn tijd is hij de minst bekende, de minst gelezene. « Rien ou presque rien de de Vigny n'était parvenu à l'adresse du public », zegt Brunetière (op. cit. 6) tot troost van miskenden en ongeduldigen. En nochtans staat hij ten minste zoo hoog als om het even wie onder zijne tijdgenooten.

Nooit rustte zijn altijd-droomende, denkende geest. « J'aime à labourer », schrijft hij (*Journal*, 89), en elders : « Toujours en conversation avec moi-même, je me parle de choses dont les hommes ne se parlent que rarement entre eux.... »

« L'habitude de l'application et d'un travail perpétuel m'a rendu si attentif à mes idées que le travail du soir ou de la nuit se continue en moi à travers le sommeil et recommence au réveil. » (Andere bewijzen, bl. 70 env. werk van *Paléologue*).

De Vigny schreef niet uit liefhebberij, uit glorie- noch modezucht : Hij dichtte uit ziel- en geestesdwang en voor de eeuwigheid en hij vond in het scheppen zijner kunstwerken een bedwelmend genot. « Il y a en moi quelque chose de plus puissant (namelijk dan de glorie) pour me faire écrire, le bonheur de l'inspiration, délire qui surpasse de beaucoup de délire physique correspondant qui nous enivre dans les bras d'une femme. La volupté de l'âme est plus longue. L'extase morale est supérieure à l'extase physique. » (*Journal*, 42). « Het eenig schoon oogenblik van een werk », beweert hij, « is wanneer men het schrijft. » (*Id.*, 43).

Het genieten zijner gedachten troost hem over alles : « Consolons-nous de tout par la pensée que nous jouissons de notre pensée même et que cette pensée rien ne peut nous la ravir. (*Journal*, 92). De gedachten dringen naar buiten : « Je ne sais pourquoi j'écris. La gloire après ma mort ne se sent probablement pas ; dans la vie elle se sent bien peu. L'argent? Les livres faits avec recueillement n'en donnent pas. Mais je sens en moi le besoin de dire à la société les idées que j'ai en moi et qui veulent sortir. » (*Journal*, 97.)

Nochtans ook de letteren bezorgden geen geluk. (Vgl.

Journal, 140-144, du Néant des lettres). Een dichter moet echter werken voor het nageslacht : « L'âme d'un poète est une mère aussi et doit aimer son œuvre pour sa beauté, pour la volupté de la conception et le souvenir de cette volupté et pensant à son avenir s'écrier : « Je l'ai fait pour toi, Postérité. » (Vgl. ook gedachte *Journal*, 166). De dichter mag zich niet half met zijn werk bezig houden. (*Journal*, 162). « Is de gedachte nieuw, juist, dichterlijk? Is ze in de ziel gevallen dan kan niets meer ze daaruit rukken ; zij kiemt als het graan in een gestadig door de verbeelding omploegden grond. Vruchteloos spreek, handel, schrijf, denk ik over deze zaken ; ik voel ze groeien in mij, de halm rijpt en schiet op, en weldra moet ik dit graan inoogsten en het zooveel mogelijk veranderen in heilzaam brood. » (*Journal*, 163). Het schrijven van gedichten als « La Mort du Loup » is voor de Vigny eene aderlating, (aangeh. *Paléologue*, bl. 127). Bij hem wortelde bijgevolg de dichtkunst in de ziel. Het bloed van het hart was haar sap. Zijn verstand bloeide erin op oprecht- en groot-eenvoudig. De poëzie van de Vigny is hoofdzakelijk de *verwerkelijking eener gedachte bij middel van zinnebeelden*. (1) Wij hebben dat naar aanleiding van de meeste stukken vastgesteld. Barbey d'Aurevilly heette hem *le poëte la Pensée*.

Hij was in dit opzicht een baanbreker en een voorlooper. Hij heeft de Fransche muze leeren denken en terecht dus mocht hij schrijven : « Le seul mérite qu'on n'ait jamais disputé à ces compositions c'est d'avoir devancé en France toutes celles de ce genre, dans lesquelles une pensée philosophique est mise en scène sous une forme épique ou dramatique. » (Août 1837, Préface). De Vigny's oorspronkelijkheid in dit opzicht is niet te loochenen : De gedachte is altijd grootsch, het zinnebeeld altijd passend. Er is dus veel waarheid in wat Brunetière zegt (op. cit. bl. 20) « Ces vers sont beaux parce qu'avec l'émotion désespérée de l'un des plus nobles de nos semblables, nous y sentons vibrer la voix même et passer convulsivement le frisson de la vérité. »

Brunetière schreef dit vóór zijne bekeering. « La vérité »

(1) Cf. Brunetière, aangehaald werk, bl. 9.

voelen wij niet in de Vigny's werk, maar wij hooren erin de slagen van het van-angst-kloppend hart van een groot deel der grootsten uit alle tijden en volken. De Vigny's kunst is immers, wij zeiden het menigmaal, niet individuëel. Hij spreekt niet graag het woordje *moi* uit. Zij is geene weergave van de aandoening van een mensch, op een oogenblikje van zijn leven, geene trilling van zenuwen. Zij overvleugelt de landen, zij overheerscht de eeuwen, zij is algemeen-eeuwig-menschelijk-schoon, en daarom juist vinden wij haar zoo groot : Zij is het reuzenkind geschapen door een reus naar zijn beeld en gelijkt op dien *Romulus* van wien hij schreef : « Son beau profil se dessine hardiment en brun sur l'azur du ciel. Son front est droit, son œil regarde en face, ses lèvres forment une sorte de moue farouche comme celle que devait avoir le nourrisson de la Louve. (*Journal*, 246).

Hegel had gelijk te schrijven : « De zieledriften en de hartsaandoeningen zijn maar stof voor dichterlijke gedachten in wat ze algemeens, stevigs en eeuwigs hebben. » (Aangehaald *Paléologue*, bl. 147). Dat komt overeen met wat Goethe schreef : « Men verdient den naam « dichter » niet zoolang men slechts persoonlijke gedachten of aandoeningen vertolkt; hij slechts is dien naam waardig, die zich de wereld heeft toegeëigend. » (Aangeh. *Paléologue*, bl. 149).

De Vigny had ook gebreken als dichter : « Zijne verbeelding is niet altijd zuiver noch kuisch; zij mist weelderigheid en gesmijdigheid. » (1) De Vigny dicht moeilijk, ook heeft hij weinig gedicht. Daarvan zijn verschillende oorzaken : de ontgoochelingen van zijn leven, zijne stilzwijgendheid — vereerende wijsbegeerte (2). Het woord van Chatterton was op hem ook toepasselijk : « En toi la rêverie continuelle a tué l'action. »

« De Vigny kende verder zijn stiel als dichter niet : hij was lang geen virtuoos zooals de andere groote romantiekers. Hij verachtte den vorm, de techniek. (*Paléogue*, op. cit. 78-79); alle uitdrukking is toch onvolkomen, dacht hij,

(1) Brunetière, op. cit. 48.
(2) Over de oorzaken van de Vigny's zwijgen te lezen het aangeh. artikel van Brunetière, *Paléologue*, op. cit. bl. 124 env.

en hij betreurde het schier dat de gedachten moesten uitgedrukt worden. (loc. cit.)

Faguet zegt met pit van reden : « L'artiste est inférieur au poète. » (Op. cit. bl. 145).

Ook Faguet's besluit nemen wij over als het onze : « La dernière impression est celle d'une force solitaire, travaillant à l'écart dans une grande tristesse sous un ciel morne, sans hâte et sans bruit, produisant quelques fruits précieux et rares, à qui la matière a un peu fait défaut, et qui se l'est un peu refusée, à qui a manqué aussi le sourire mais non la grâce. » en Longhaye zelf heet hem « un beau talent à qui presque rien ne manque pour faire un très grand poëte. »

Eigenlijk populair door het beste deel van zijn werk was en is de Vigny niet. Toch werd hij door de romantieken druk gelezen en nagevolgd : « Dolorida » had invloed op de Musset's « Contes d'Espagne et d'Andalousie ». Misschien is de gedachte van « La Légende des siècles » aan de Vigny te danken. Lamartine's « Chute d'un Ange » is maar uitwatering van de Vigny's « Eloa ». *In Vlaanderen* heeft hij voorzeker het minst invloed gehad onder al de romantiekers. Byron en Lamartine werden heel wat meer bewonderd en nagevolgd.

Het strekt den Vlamingen niet tot eer.

***

En nu, arme groote de Vigny, nemen wij afscheid : maanden en maanden heb ik geleefd van het voedsel uwer werken, heb ik aangezeten aan het gastmaal waarop gij het soms zuur brood uwer kunst braakt. Ik heb gepoogd in uwe ziel te schouwen en te peilen de diepten van haren afgrond, ik heb geluisterd met ingetogenheid naar de gedachtenstormen welke zoefden door hare ijdelheid. Ik heb genoten aan uwe grootheid maar ook gesidderd voor haar, want er lag Lucifersgloed over heen gespreid en roode hellevlammen verfden haar met het doffe vuur van sombere reuzenbranden. Ik heb in uw werk niet gezien den weerglans van de eeuwige morgenstonden. Gij schiept « Eloa », maar geene « Beatrice ». Ik heb soms zoo 'n ijs-

koude rilling gevoeld om mijn hart dat lag aan het uwe; uw dichtersgloed verwarmde niet, want gij kunt niet mededeelen het eenig koesterende vuur der liefde tot het eeuwig goede. Ge zijt zoo gedachtenvol, zoo zwellend van ideeën en gevoelens, en toch heb ik zoo ver-strekkend en zoo ijdel gezien mijne ziel, waarin gij uwe gedachten en gevoelens storttet!

Gij mist iets, maar 't is alles : *God*.

De hoogmoed heeft u verkleind, de godshaat u verdord, de twijfel u versmacht. Gij staat daar als voorbeeld van een gevallen reus. De reuzenkracht blijkt des te dreunender uit den val. Winterkoud is uwe bergengrootheid. Geen aanbidding wierookt uit uwe kruin. Geen kruisje zoent uw voorhoofd. Geen hoopglans bestrooit met «diamanten allerhande» den koud-witten sneeuw uwer slapen. Geen genadewindje komt aaien uwen stuggen mond.

Boven uw hoofd hing de hemel. De blauwheid der wolken spande om u heen. Ge stondt te midden licht, azuur en warmte en zaagt dat alles niet. Nog andere beelden passen op u dan dat van zulken berg : gij zijt de dwalende ster, eene ongelukszuster van dien Lucifer, die taande den eersten dag; ge waart een wrak zonder kompas, zonder roer, zonder zeilen, zonder vuurbakens der hoop. Geen palm stak in den mast en de magneetnaald van uw hart wees naar geene « maris stella ».

Maar gij zijt ongelukkig geweest. Ge zijt gedoopt geweest in de bron van het geween. Gij zijt medelijdend geweest en « zalig zijn de medelijdenden ». Hebt gij in het oordeel die woorden gehoord? God weet het alleen, maar wij hopen het. Alle genieën zouden wij gered willen.

Ge zijt niet alleen verantwoordelijk voor wat ge schreeft. Ge hebt gedronken aan de bittere vloeden van verkeerde wijsbegeerten; gelijk de Musset het zegt, hadt gij ook « sucé de bonne heure le lait stérile de l'impiété ». Wat gij over uwe moeder schreeft, bewijst hoe goed uw hart had kunnen zijn. Och ja, God, wij zeggen het nogmaals met de Musset (Confession d'un enfant du siècle, bl. 345) : « Je suis né dans un siècle impie et j'ai beaucoup à expier. Pauvre Fils de Dieu qu'on oublie, on ne m'a pas appris à t'aimer.... Pardonne à tous ceux qui blasphèment! Ils ne

t'ont jamais vu sans doute lorsqu'ils étaient au désespoir !.... Notre sagesse et notre scepticisme sont dans nos mains de grands hochets d'enfants ; pardonne-nous de rêver, que nous sommes impies, toi qui souriais au Golgotha. »

Vergeef het den armen dichter ; hij heeft zich vergist. Gij hebt veropenbaard met zekerheid, niet met klaarblijkendheid : Uwe liefde wilde vrijheid.

De mensch werd veroordeeld, maar een God heeft geboet en het kruis heeft de zonde van den levensboom verwonnen. Gij zijt geene wraak, God, maar goedheid. De wereld is geen kerker, maar een voorportaal van Uwe heerlijkheid. De natuur is geen graf, geene stiefmoeder, maar eene genadige vruchtbare moeder van bloemen en sterren, van schoonheid en liefde. Ze ligt daar heerlijk open ; de bladeren harer pracht wuiven in de lentewinden. Zij striemt op het heelal als een kleurige regenboog. Zij is de eeuwige ladder van Jacob tusschen aarde en hemel. Zij is Gods voetschabel, zijn wierookvat, zijne kroon. De mensch heerscht erop als een vorst. Zijn oog peilt de sterren. Uit de mijnen delft hij schatten. Hij vliegt over de zeeën. De dieren komen nederliggen voor hem. Stellig is de paradijsvreugde niet meer op aarde : Adam is in ballingschap. Nog altijd aan de deur van den heiligen gaard staat de engel met het vlammend zwaard, maar hij moet openen voor allen die het vragen in den naam van het kruis. De Redder is daarvoor gestorven. Hij werd, zooals wij, geboren uit eene vrouw. O, de Vigny, neen, de vrouw is niet altijd Dalila en ge zijt te beklagen om deze uwe opvatting. Zij kan ook heeten : Debora, Ruth, Judith, Maria Magdalena, Agnès en vooral Maria ; het is te hopen dat ge ze daarboven ziet, de koren der maagden en der martelaressen, aan den troon van het lam ; dat gij daar hoort de liefdeverzuchtingen van hen die hier beneden geene liefde kenden of deze lieten opgaan niet meer tot de menschen maar tot God, die de geurenschatten hunner deugden neerstortten aan de voeten van den Geliefde.

De Verlosser heeft gesproken en allen die ootmoedig van hart, goed van wil waren, hebben hem verstaan ; de kinders liepen hem te gemoet, de landbouwers van Galilea

volgden hem, Hij sprak door zijne mirakelen, Hij sprak door den rood-bloedenden mond zijner wonden. Hij zond zijne apostelen uit opdat ze zouden onderwezen hebben alle volken; en de Kerk draagt zijne woorden voort. Waarlijk, gij hadt ooren en hoordet niet naar de taal der profetieën, de taal der Evangeliën, de taal van achttien eeuwen.

Gij hebt geen betrouwen gehad, gij hebt zelfs het stof niet gekust der kruisbeelden, gij hebt weer niet gesproken als de Musset : « Dieu, tu as souffert le martyre pour être aimé des malheureux. » Gij zijt niet gevlucht in de open armen van Christus.

In mateloos wee, in doffe eenzaamheid is verbrokkeld de ijstoren uwer ziel.

O mocht hij gesmolten geweest zijn in die zuiderzon van waarheid en liefde, in het hart van uwen God. Maar wie weet is dat thans niet zoo ! Wie weet of ook met u geen Eloa heeft medelijden gehad, en beter dan hare naamgenoote heeft gezegd niet « Je t'aime et je descends », maar « Bemin en stijg. » Wie weet hebt gij niet gezien eene veropenbaring van waarheid en schoonheid, toen gij op het punt waart de eeuwigheid in te varen, in die kostelijke oogenblikken waarvan een enkel soms het eeuwig heil verwerft.

Bibliographie (1)

Algemeenheden : Paléologue, Alfred de Vigny, Parijs 1891, Hachette, 1 boekd. in 18°.

Séché, Alfred de Vigny et son temps, Documents nouveaux et inédits, Paris z. d. [1902] Treven, 1 vol, in 8°.

Estève, Byron et le Romantisme Français, Parijs 1907, Hachette, 1 boekd. in 8°, III, hoofdst. XX, bl. 360-406.

Werken van Alfred de Vigny : *Œuvres complètes d'Alfred de Vigny.* Delagrave, Parijs, 8 boekd.

Poésies, 1 boekd.

Cinq-Mars, 2 boekd.

Servitude et Grandeur militaire, 1 boekd.

(1) Ontleend aan Alfred de Vigny, door Maurice Masson hooger reeds aangehaald.

Théâtre, I. Chatterton. La Maréchale d'Ancre, 1 bd.
II. Quitte pour la peur. Shylock. Le More de Venise, 1 boekd.

Stello, De Melle Sedaine et de la propriété littéraire.

Journal d'un poète, Discours de réception à l'académie française, 1 boekd.

Het *Journal* dat wij benuttigden, werd uitgegeven te Parijs, Levy, 1867.

Deze uitgave is niet volledig.

Er bestaan nog *Les Français en Egypte* en een blijspel in verzen over Regnard. (Zie verder.)

I. Briefwisseling

Het hoofdwerk is : Alfred de Vigny. *Correspondance* recueillie et publiée par Emma Sakellaridès. Paris 1906. Calmann-Levy, 1 boekd. in 18°.

Die verzameling is onvolledig en moet aangevuld worden met de volgende brieven :

Brief aan Sainte-Beuve (1839). Over Chénier's Hermès, aangehaald door Sainte-Beuve. Notes et pensées. Causeries du lundi. Paris, Garnier, 1868, t. XI, p. 479-480.

Id., zonder dagteekening, waarin de Vigny wijst op eene navolging van Terentius' Eunuchus in een treurdicht door Chénier. (Zie Poésies d'André Chénier, Becq de Foucquières). Uitgave 1872, Parijs, Charpentier, in 12°, 236.

Brieven aan Eusèbe Castaigne, [5; enkel de brieven van 23 Januari en 27 April 1849 en van 28 December 1852 worden opgenomen door Juffer Sakellaridès], uitgegeven door E. J. Castaigne. *Petites Études littéraires*, (Paris 1888, Picard, 1 boekd., in 12°, p. 123-126.)

Brief aan Me Lachaud. Een uittreksel wordt door Mr Paléologue aangehaald (op. cit. bl. 132-133).

Brieven aan een vriend (Philippe Busoni), uitgegeven door Henry Lapauze. *La Quinzaine*, 1 Februari 1896. (Juffer Sakellaridès verzuimde het opnemen van den brief van 14 November 1861, t. VIII, bl. 309).

Brieven aan eene puritijnsche. (Juffer Camilla Maunoir (18) uitgegeven door Filips Godet, *Revue de Paris*, 15 Augustus-15 September 1897.

Verscheidene brieven, uitgegeven door Léon Séché in zijn werk *Alfred de Vigny et son temps*, Documents nouveaux et inédits. Parijs, 1902. Juven, 1 boekd. in 8° : brieven aan Heer de Lestang, Mevr. Dorval, Brizeux, Péhant, Ratisbonne, bl. 12-62-79, 86-96, 159, 300, 317.

Brieven aan een vriend (Sainte-Beuve), 11 Mei 1834. Uittreksel aangehaald in het « Catalogue des autographes composant le cabinet de feu M. Antoine de Latour. Parijs, 1885, Charavay, 1 boekd. in 8°, n° 142. Cf. « Le Livre d'or de Sainte-Beuve », Parijs. 1904, éd. du *Journal des débats*, 1 boekd. in 4°, p. 397, nota.

Précieux autographes de Alfred de Vigny. Brieven aan graaf de Moncorps, 13 Mei 1855, 2 April 1856, 16 Maart 1863, uitgegeven door burggraaf de Savigny de Moncorps. *Bulletin du bibliophile*, 15 October 1904, en boekje, Parijs, 1904, Leclerc, in 8°.

Quelques lettres inédites d'Alfred de Vigny (4); enkel de brieven aan Sainte-Beuve van 19 October 1838, en aan Mevr. de Balzac van 2 September 1863, werden door Juffer Sakellaridès opgenomen; er blijft een brief aan Buloz van 24 Februari 1835 en aan Amédée Pommier van 14 Januari 1861, uitgegeven door burggraaf de Spoelbergh de Lovenjoul. (*Journal des débats*, 24 October 1904).

Lettres inédites de Philippe Busoni, 7 nieuwe brieven van 1848-1852; alleen de 4e van 12 October 1849 werd door Juffer Sakellaridès overgedrukt. Uitgegeven door Jules Marsan, *Les Annales romantiques*, 1905, B. II, bl. 361-392.

Brieven aan Auguste Barbier (12) met commentaar, uitgegeven door Alfred Réselhan. (*Revue bleue*, 3 Juni 1905).

Brief aan Sainte-Beuve (nog twee brieven) uitgegeven door Louis Gillet. (*Revue de Paris*, 1 September 1906).

Vier onuitgegeven brieven van Alfred de Vigny, uitgegeven en toegelicht door Louis Bordes de Fortage, Bordeaux, 1906, Drukkerij Gonnoulle, een octavo-boekje.

Brief aan de tooneelspeelster Rose Chéri (1848), uittreksel aangehaald in « L'Informateur bibliographique franco-suisse », Parijs, 1906, C. A. Mincieux, catalogus n° 10 § 2254.

Brief aan uitgever Charpentier, uitgegeven door J(ules) C(ouet). (*Journal des débats*, 18 Februari 1907).

Burggraaf de Spoelberch de Lovenjoul heeft vroeger het afschrift in handen gehad van eene verzameling brieven van de Vigny aan de familie de Beaumont (?) waarin, naar hij beweert, schoone bladzijden waren. De uitgever, aan wien werd voorgesteld die verzameling uit te geven, weigerde. Masson weet niet waar die verzameling thans berust. Nog blijft uit te geven de briefwisseling van de Vigny met uitgever Charpentier. Een bundel van 38 brieven (1841 tot 1852) werd verkocht op 30 Januari 1907, vgl. Catalogue d'une précieuse série de lettres autographes provenant de la succession de feu Mr Georges Charpentier, Parijs, Noël-Charavay (1907), nº 97, p. 13.

Masson zelf geeft 5 brieven uit.

II. Dagboek en Gedenkschriften

Fragmenten werden uitgegeven in :

Maurice Paléologue's werk : « Alfred de Vigny. »

L. Dorison, « Alfred de Vigny, poète philosophe », Paris, 1892, Collin, 1 boekd. in 8º en *Un symbole social :* « Alfred de Vigny et la Poésie politique », Parijs, 1894, Perrier, 1 boekd. in 16º.

Ernest Dupuy, « La jeunesse des romantiques : Victor Hugo, Alfred de Vigny », Paris, 1905, Société française d'imprimerie et de librairie, 1 boekd. in 18º.

Fernand Gregh, *Les Lettres* 6 mars, 6 avril, 6 juin 1906.

III. Dichtwerken

Buiten het hooger vermelde en eenige gedichten aan het einde van le *Journal d'un poète* verschenen :

1. *Helena*, thans opnieuw uitgegeven door Edmond Estève met eene zeer goed-bewerkte inleiding en notas door Edm. Estève, Parijs, 1907, Hachette, 1 boekd. 8º.

2. *Fragmenten :*

Chant de Suzanne au bain : La Muse Française II, 1824, bl. 212-215.

Sur la mort de Byron, *id.* t. II, 1824, bl. 321-22.

La Beauté idéale (uit *Le Déluge*), *Le Mercure du XIXe siècle*, t. XI, 1825, bl. 197-99.

Men vindt deze fragmenten en de bijzonderste tekstveranderingen in :

Eugène Arse, « Alfred de Vigny et les éditions originales de ses poésies ». Paris, 1895, Techener, 1 boekd. in 8°.

3. Nagelaten gedichten :

Verschillende stukken verzameld door burggraaf de Spoelberch de Lovenjoul, « Alfred de Vigny, notes bibliographiques, pages oubliées », *Les lundis d'un chercheur,* Paris, 1894, Calmann-Levy, 1 boekd. in 12°, bl. 139-145.

Romance adressée à une dame anglaise, op de wijze « ma sœur, te souvient-il ? », (1840), *Le Figaro*, Dinsdag, 19 Februari 1895.

A Me Dorval, sonnet en jamben, uitgegeven door Leon Séché op. cit. 63. in nota.

Verschillende deelen, namelijk van « Eloa » (uitgegeven door Fern. Gregh) *Les Lettres* 6 mars, 6 avril, 6 juin, 1906.

VI. Roman

Scènes du désert (deelen uit « L'Almeh »), *Revue des deux Mondes,* 1831, B. II, bl. 70-96, 248-269. Op de laatste bladzijde staat : « La suite à une prochaine livraison », doch het werk werd niet voortgezet.

V. Kritiek en allerlei

Œuvres complètes de Byron, Le Conservateur littéraire, 1820, III, 212-6, geteekend A. d. V.

Œuvres posthumes de M. le baron de Sorsum, (besproken wordt de Shakespeare-vertaling) *La Muse française*, 1824, t. II, 62-6, geteekend Le Comte Alfred de Vigny.

Amour, à elle (over het boek van Gaspard de Pons), *La Muse française*, 1824, t. II, bl. 1074-8, geteekend Le Comte Alfred de Vigny.

Une lettre sur le théâtre, à propos d'Antony, (*Revue des deux Mondes*, 1831, B. II, bl. 322-333), geteekend V, volgens de algemeene tafel, door de Vigny.

Jeanne Vaubernier (melodrama gespeeld aan de Sint-Martinus-poort en waarin Me Dorval schitterde), *Revue des deux Mondes*, 1832, t. V, bl. 397-400, ongeteekend (toegeschreven aan Alfred de Vigny door de tabel.

Retour à Paris, par Emile Deschamps, (ontleding en uittreksels van het boek door zijn vriend geschreven).

Le Mercure du XIXe siècle (*Mercure de France*, 1832, XXXVI, bl. 113-120) geteekend Alfred de V....

Notes inédites sur Pierre et Thomas Corneille [1855], uitgegeven door JAUQUES LANGLAIS, (*Revue d'histoire littéraire de la France*, 1904, B. XI, bl. 469-476 et *Alfred de Vigny, Critique de Corneille*, Clermont-Fernand, 1905, drukkerij A. Dumont. Een octavo-boekje.)

Volgens den voortzetter van *La France littéraire*, Felix Bourquelot, (*La Littérature française contemporaine*, 1827-1849, B. VI, Paris, Delaroque, 1857, bl. 562), zou men bij deze lijst moeten voegen : *Paris comme Napoléon le voulait.* (Livre des cent-un). *Chambord*, en 1639. (Musée des familles).

Masson bewijst dat die bewering onnauwkeurig is. (Aangehaald werk, bl. 13).

L. DOSFEL.

INLEIDENDE BESCHOUWINGEN TOT DE ENGELSCHE STAATKUNDIGE VRAAGSTUKKEN

In Engeland, gelijk elders, zijn er eenige gewichtige vraagstukken die heel de politiek beheerschen, omdat zij ofwel onoplosbaar zijn, ofwel omdat de natie het over hunne oplossing niet eens is.

De belangrijkste van alle zijn : de vrijhandel, de buitenlandsche politiek tegenover de koloniën en de vreemde mogendheden, het Iersche vraagstuk, de sociale kwestie en de betrekkingen tusschen Kerk en Staat.

Verschillende zienswijze aangaande die punten heeft verschillende partijen doen ontstaan : eerst en vooral de Conservatieven en de Liberalen, of de Tories en de Whigs; dan de mindere : de Radicalen, de Nationalisten en de Labour Party.

De bepaling van ieder dezer partijen te geven, is onmogelijk, daar zij in hare beginselen en in hare werking geëvolueerd hebben, tot zoo verre dat de huidige jonge radicale partij de theorie van den conservatieven Disraëli tot de hare gemaakt heeft, terwijl de Tories ze verzaakt hebben.

Toch mag men zeggen, dat over 't algemeen de Conservatieven tegen den vrijhandel en voor het Imperialism zijn, tegen het Home rule en voor staatstusschenkomst op sociaal gebied, alsook voor het behouden der Anglicaansche kerk als nationale kerk, en voor het godsdienstig onderwijs in de scholen.

De Liberalen verdedigen de tegenoverstaande stellingen, de Radicalen — hun naam duidt het aan — zijn hevigere en soms meer logische liberalen.

De Nationalisten zijn de Iersche volksvertegenwoordigers, en eindelijk de Labour Party is half socialistisch gezind.

Doch dit alles is veel te eenvoudig om heelemaal waar te zijn, en eenige nadere beschouwingen over de bovengemelde staatkundige vragen zullen noodig wezen om ons de schakeeringen en de evolutie van elke partij beter en juister te doen kennen.

Na den oorlog van Engeland tegen Napoleon, ontstond er in heel het land eene beweging tot hervorming van het kiesstelsel. De Tories of Conservatieven, die de laatste twintig jaar aan 't bewind waren geweest, moesten aftreden, en onder Lord Grey werd door de Liberalen en de Radicalen de groote Reform Bill gestemd, waardoor de middelstand, en zelfs wat meer nog dan de middelstand, het kiesrecht bekwam.

't Was in diezelfde jaren dat te Birmingham de radicale partij ontstond, aldus genaamd omdat zij « a Radical Reform » van de kieswet eischte.

Van de groote Reform Bill dagteekent het modern parlementaire leven in Engeland.

Later, in 1866, werd er nog een Reform bill gestemd onder omstandigheden die hier dienen vermeld te worden : de liberale ministers Lord Russell en Gladstone, de eerste bij de Lords en de tweede in het Lagerhuis, stelden een Reform bill voor tot uitbreiding van het kiesrecht : de Tories stemden er tegen omdat de bill te ver ging en de Radicalen ook omdat zij niet ver genoeg ging. Het ministerie viel en weldra was heel het land in rep en roer. Disraëli, de groote tegenstrever van Gladstone, nam de gelegenheid te baat en stelde zelf een nieuwe Reform bill voor, die dan ook gestemd werd, door de Liberalen uit overtuiging en door de Conservatieven uit partijtucht. Overigens hebben de Tories op het stuk van kiesrecht geen beginsel, tenzij opportunism.

Door deze tweede Reform bill kreeg de aristokratie der werkende klasse het stemrecht.

De derde en laatste Reform bill werd in 1884 onder Gladstone's ministerie gestemd, en breidde het kiesrecht uit tot de daglooners. Evenwel zijn er nu nog in Groot-Brittannië 1.800.000 volwassene mannen die niet mogen stemmen.

Dit overzicht der uitbreiding van het stemrecht heeft ons te ver gebracht; en wij keeren terug tot 1834 toen het eerste ministerie van Peel aan 't bewind was.

Peel is een van de grooten onder de grooten der Engelsche Staatkunde, en zijn naam blijft verbonden aan de vestiging van den vrijhandel.

Hij was Tory, en zelfs na de groote Reform bill, die de Tories als partij stuk geslagen had, was hij het die ze heelemaal opnieuw reorganiseerde en de conservatieve partij stichtte.

Hoe gebeurde het nu dat de conservatieve Peel den vrijhandel invoerde?

De groote staatkundigen onderscheiden zich van de anderen hierdoor dat ze niet geleid worden door hun partij maar deze zelf leiden. Zoo was het met Peel, zoo was het ook met Disraëli en Gladstone, en zelfs met Chamberlain. Minderen, gelijk Palmerston, Salisbury en Balfour volgen degenen die ze zouden moeten leiden, en hangen de huik naar den wind.

In 't begin der vorige eeuw, tijdens den strijd tegen Napoleon werden er heel hooge invoerrechten op de voedingsmiddelen geheven, bekend onder den naam van « Corn Laws ».

Die wetten waren eene bron van schatten voor de landeigenaars, daar ze hun toelieten den prijs van het koren op ongeloofelijke wijze te doen stijgen. Hongersnood en landverhuizing — vooral in Ierland — waren er de gevolgen van.

Russell en Peel, de een Liberaal, de andere Conservatief, werden door den Ierschen hongersnood tot den vrijhandel bekeerd. Zij werden ondersteund in hunne werking door John Bright en Richard Cobden, twee liberale manchesteriaansche theoretikers in den echten zin van 't woord.

Zij stichtten te Manchester — van daar komt het woord manchesteriaan — de « Free Trade League » tot het afschaffen van de invoerrechten op het koren. Daarin slaagden zij ook, dank zij Peel, die met behulp van de Liberalen en van zijne persoonlijke aanhangers, de meerderheid in de Kamers bekwam, maar ten koste van zijn eigene partij die in twee scheurde. De conservatieve partij bestond uit de oude Tories, groote grondeigenaars voor wie de vrijhandel een merkelijke vermindering van inkomsten

medebracht, en uit een deel der nieuwe kiezers door de Reform bill van 1830 tot het politiek leven geroepen. Deze laatsten alleen volgden Peel; de Tories niet.

Dit gebeurde in 1846. Later nog werden veel andere invoerrechten afgeschaft door Gladstone. Daardoor verminderden de onrechtstreeksche belastingen van 1842 tot 1863 met 400 millioen frank en tegenwoordig bestaan alleenlijk nog rechten op gistdranken, tabak, koffie, enz.

De vrijhandel heeft Engeland tot het rijkste en machtigste land van de wereld gemaakt en dit om de volgende reden: in de jaren 50 was Engeland met Frankrijk en België, de meest industriëele streek van Europa. Met hare grenzen open te stellen, lokte zij naar hare havens toe al de ruwe stoffen van den vreemde en van de minder beschaafde landen; die werden dan in hare nijverheidssteden omgewerkt en met groote winst aan diezelfde landen en aan heel de wereld verkocht. Daaraan is het te danken dat tot nu toe de Engelschen 25 °/₀ van den wereldhandel in handen hebben.

Overvloed van kolen en ijzererts is de bron van Engeland's nijverheid. Nu gebeurde het, dat in de laatste jaren van de 19e eeuw de metaalnijverheid eene schrikkelijke crisis doorstond, te wijten eenerzijds aan de vermindering van voorraad aan ijzererts, en anderzijds aan den wedijver van Duitschland waar een jonge metaalnijverheid was ontstaan die van de Engelsche alles afleerde en zoo aan geene misstappen blootgesteld was.

Birmingham en Sheffield, heel de Midlands die het meest door de crisis te lijden hadden, zagen geen ander redmiddel meer dan het protectionnisme. Chamberlain was de aanvoerder van heel de beweging. Iedereen heeft het nog in 't geheugen hoe Chamberlain heel het land doorreisde en zelfs tot in Amerika ging, om zijn gedachten over protectionnisme te verspreiden.

De laatste verkiezingen, in 1906, waarin zijn partij een geduchte nederlaag leed, bewezen dat Engeland den vrijhandel getrouw blijft. Daarbij heeft de metaalnijverheid in de laatste jaren een nieuw leven gekregen, nieuwe werkwijzen aangewend, nieuwe ertsmijnen in Spanje gekocht en met welslagen de Duitsche mededinging bekampt.

Het is hier het oogenblik om uit te leggen hoe de radicale Chamberlain te velde trok met den conservatieven Balfour, en dit zal ons de gelegenheid geven eenige woorden over de Iersche zaak te reppen.

Ierland, in 't begin der vorige eeuw, bevond zich in den ergsten toestand en werd als een overwonnen land behandeld. De katholieken, die de overgroote meerderheid der bevolking uitmaakten, waren verplicht eene protestantsche geestelijkheid met hun eigen geld te onderhouden, zij hadden bijna geen politieke rechten, geen gewetensvrijheid.

Het is iedereen bekend, hoe O'Connell, de eerste vertegenwoordiger van Ierland, de vrijheid van geweten veroverde, en onder Wellington het « Catholic emancipation act » bekwam, waarbij nagenoeg alle ambten door katholieken mochten bekleed worden.

Nog hadden de Ieren groote grieven : de afschaffing der Protestantsche kerk in Ierland, het vestigen van een Iersch Parlement te Dublin, en de afschaffing der Land Laws — een heele reeks wetten waardoor de Iersche boeren waarlijk de slaven waren van hunne Engelsche Landlords.

Ierland werd in den strijd om zijne vrijheid altijd gesteund door de liberalen, eerst door de theoretikers gelijk Macaulay, Bright en Cobden, die de meening van het Engelsche volk door het uiteenzetten van hun zuiver-liberale beginselen in schriften en meetingen beïnvloedden, later door Gladstone als minister. Men slaagde erin de Land acts en de Iersche Protestantsche kerk af te schaffen, maar het Home Rule leed schipbreuk.

Home Rule beduidt eigenlijk een Iersch Parlement ter behandeling van uitsluitend Iersche zaken. De Ieren zijn overtuigd dat het Home Rule het eenig middel is om hun ongelukkig land te genezen; liberale theoriseerders zijn er ook voor, omdat hun grondbeginsel is, dat vrijheid uit zich zelve de welvaart medebrengt; en Gladstone eindelijk handelde uit rechtvaardigheid en uit praktische overtuiging. In 1888 stelde hij den eersten keer het Home Rule voor : er kwam scheuring in het liberaal leger, bestaande uit oude wighs, radicale nijverheidsbazen van de Midlands gelijk Chamberlain, uit liberale staathuishoud-

kundigen gelijk Bright en zijne volgelingen; Gladstone viel. Chamberlain en Bright waren tegen hem gekeerd.

Later, in 1893, bracht Gladstone, die weer aan 't roer stond, een ietwat gewijzigde Home Rule voor, en kreeg het in het Lagerhuis gestemd, ondanks Chamberlain's tegenwerking. Maar bij de Lords leed zijn bill schipbreuk en tot nog toe mag Ierland niet veel hoop koesteren dat het ooit zal doorkomen.

Een deel der Radicalen, volgelingen van Chamberlain, en sommige Liberalen, getrouwen van Bright, hadden, in 1886, met de Conservatieven een nieuwe partij gevormd — de Unionisten — die de eenheid van Groot-Britannië door het Home Rule niet wilden laten verbreken.

Chamberlain en de Radicalen zijn de Conservatieven trouw gebleven; hij is de ware leider der Unionisten geweest en later zullen wij van zijne Imperialistische staatkunde nog spreken.

Welke was nu de houding van Engeland tegenover vreemde mogendheden? Welke waren de leiddraden van zijne politiek, en welke de drijfveren zijner staatslieden?

Over 't algemeen heeft Engeland als natie enkel volgens eigenbelang gehandeld : de Opiumoorlog tegen China en de Boerenoorlog zijn twee goede voorbeelden daarvoor. Beide werden door Engelsche staatslieden gevoerd : de eerste door Palmerston in de jaren 55, de andere door Chamberlain, met het eenig doel Engeland's handel uit te breiden.

Dat zijn onder de oorlogen de ergste, want zij rusten op een niet aanneembaar beginsel : het recht van den sterkste. Ook de Whigs houden er vreemde denkbeelden op na in zake van oorlog : een oorlog is rechtvaardig als hij ondernomen wordt om het evenwicht te behouden tusschen de macht van verschillende mogendheden. Palmerston, die een liberaal van den ouden stempel was, dus een Whig, heeft aldus den Krim-oorlog met Frankrijk tegen Rusland gevoerd, om te beletten dat door 't innemen van Constantinopel, de Tsaars te veel invloed in Oost-Europa zouden bekomen.

Disraëli, die conservatief was, volgde dezelfde beginselen, en bestreed altijd de uitbreiding van Rusland in het

Oosten. Verscheidene andere Engelsche staatslieden, gelijk Russell en lord Brougham, beiden Whigs, hadden daarover een eensluidende meening.

Op zulke ideeën berust overigens de buitenlandsche politiek van alle groote mogendheden.

Doch de echte liberalen, gelijk Cobden en Bright, en de theoriseerders van het radicalisme, gelijk Stuart Mill en Raebuck, namen deze beginselen niet aan : de eersten aanzien den oorlog als verkeerd op zichzelf omdat hij de economische ontwikkeling van de wereld belemmert, de tweeden verwerpen ook den oorlog, behalve waar het geldt het behoud der bedreigde nationaliteit van een zwak land tegenover een sterk.

Gladstone bracht die leer verscheidene keeren in toepassing : in 't begin zijner loopbaan, toen hij voorstelde de Ionische eilanden aan Griekenland te geven, later, toen hij als minister den eersten aanslag van Engeland op Transvaal en de onafhankelijkheid der Boeren erkende, en op 't einde van zijn loopbaan, toen hij op het naleven aandrong van Engeland's verbintenissen met Egypte — zonder het te bekomen.

Maar Gladstone was nu geen gewoon staatsman : de ware drijfveer van zijne politiek was een Christelijk gevoel van rechtvaardigheid en solidariteit der volkeren ondereen; daarin is de heele verklaring zijner politiek in het Oosten te vinden.

Verre van Turkije tegen Rusland te ondersteunen gelijk de liberaal Palmerston en de conservatief Disraëli, was hij van meening dat het de plicht der Christene volkeren was, Bulgarië en Armenië, en alle Christenen onder het Mahomedaansch juk te ondersteunen en te beschermen tegen de aanvallen en slachterijen der Turksche soldaten. Wij hebben het reeds gezegd, Gladstone volgde zijn partij niet, maar leidde ze zelfs op banen waar zij niet volgen wilde, gelijk in de Home Rule kwestie.

Dit was ook het geval met Peel en Chamberlain : deze drie Staatslieden, die elk tot een verschillende partij behooren, hebben meer hun eigen begrippen gevolgd dan de beginselen van hun partij : deze is dan ook niet zonder scheuring met hen medegegaan : zoo zijn er nieuwe partijen

ontstaan, gelijk de Peelisten en de Unionisten. Deze laatste zijn niet meer officieel in leven, daar Chamberlain en zijne navolgers den naam van Conservatieven aangenomen hebben; en het uniononistisch programma is het conservatieve geworden.

Maar laat ons wederkeeren tot de buitenlandsche politiek. Engeland heeft niet alleen betrekkingen met vreemde mogendheden, maar ook met zijn eigen koloniën.

Welke zijn nu de beginselen die de Engelsche Staatslieden gevolgd hebben ten opzichte van die koloniën, van haar bestuur en hare ontwikkeling? of hebben ze wel beginselen gevolgd?

Ja, en hier is een merkelijk verschil tusschen de handelwijze van Conservatieven en Liberalen. Deze laatsten hebben tegenover de koloniën waarlijk vrijheidlievend gehandeld : zij zijn het eerst en vooral, die de slavernij afgeschaft hebben; daaraan wijdden ze 500 millioen frank. Verder schiepen zij het stelsel der zoogenaamde vrije koloniën, ziehier onder welke omstandigheden :

In de eerste jaren van Koningin Victoria's regeering ontstonden er in Canada hevige onlusten die het zenden noodzaakten van een gemachtigden gezant, lord Durham, een liberaal. Hij schonk Canada een grondwet die hierop neerkwam : Engeland benoemde een gouverneur (en zijn schrijver) en die had het recht den Senaat te benoemen. De Kamer werd vrij gekozen; zij benoemde onafhankelijke rechters en alle beambten.

Deze organisatie diende tot voorbeeld voor veel andere koloniën, gelijk de vijf staten van Australië, Nieuw Zeeland, Kaap Kolonie, en onlangs Transvaal en Oranjestaat; en zelfs zijn deze nog meer onafhankelijk.

De liberale economisten Bright en Cobden waren zelfs van meening dat de koloniën heelemaal onafhankelijk moesten zijn; de Whigs en de meeste Radicalen trachtten integendeel het uur der totale scheiding te verwijderen, zonder toch ooit geweld te willen gebruiken.

Tegenover die liberale theorie staat die van de Conservatieven, het Imperialisme. Disraëli is de stichter van het Imperialisme, maar Chamberlin is de groote protagonist ervan.

Sedert 1850 werden de politieke banden tusschen de koloniën en het moederland al losser en losser. Doch de vrijheid die de koloniën op politiek gebied genoten, ontnamen alle reden van misnoegdheid tegen Engeland, terwijl de steun door hare vloot en hare macht aan die jonge nationaliteiten verleend, aan hunne inwoners gevoelens inboezemden van dankbaarheid en liefde jegens « Old England ». De vrijwilligers van Canada en Australië, tijdens den Zuid Afrikaanschen oorlog, toonden dat deze gevoelens ook tot daden overgaan.

In Engeland zelf, werd het gevoel van solidariteit en imperialisme krachtig geholpen door drie veel gelezen schrijvers, Carlyle, Ruskin en Froude, en in den jongsten tijd Kipling. De gemoederen waren bereid, zoowel in de koloniën als in 't moederland, om eene toenadering te beproeven.

In 1884 stichtte Forster de Imperial Federation League die in 1893 door het Comity for Imperial Federation vervangen werd. Een jaar later werd de Navy League gesticht. Het eerste uitwerksel was de vergadering in 1887 te Londen van de « Colonial Conference », waar de militaire, politieke en economische belangen van het Britsche rijk door de ministers van Engeland en van de koloniën besproken werden.

Een politieke toenadering is onmogelijk, daarover is men het eens; doch het militaire imperialisme, een soort van Kriegsverein, heeft vele aanhangers, en heeft zijn uiting in de « Navy League » en de « Comity for Imperial Federation ». De ex-premier Salisbury, die Gladstone in 1892 verving, is als ieder goede Tory, warm voorstander ervan.

Economisch Imperialisme is het stokpaardje van Chamberlain die geen ander redmiddel voor Engeland's nijverheid ziet dan een Zollverein tusschen koloniën en Moederland, en differentiaal-rechten op inlandsche goederen, volgens de rechten der landen van oorsprong.

Deze politiek wordt door de British Empire League gesteund, doch, gelijk wij het reeds gezegd hebben, leed ze in 1906 erbarmelijk schipbreuk.

Buiten hare beschaafde koloniën, waar er eene meer-

derheid of een aanzienlijk aantal blanken leven, bezit Engeland nog een groot getal andere, die rechtstreeks door het moederland geregeerd worden en geen grondwet bezitten ; zij heeten « Crown lands ». Dit is het geval voor Indië, Egypte, Oost en West Afrika, enz. Tegenover deze koloniën zijn de Engelsche staatslieden allen van het zelfde beginsel uitgegaan : die barbaarsche landen moeten willens of niet beschaafd worden, en het Engelsch volk is daarvoor door de Voorzienigheid aangesteld. Hoe meer volkeren het onderwerpt, hoe beter het dan ook zijn plicht volbrengt.

Daarvan zijn alle Engelsche staatslieden overtuigd : Gladstone zoowel als Disraëli en Salisbury. En volgens die overtuiging hebben zij gehandeld : van 1852 af is er geen jaar voorbij gegaan of Engeland voerde oorlog ergens op de wereld, 't zij om opstand te dempen, 't zij om nieuwe landen te veroveren. Ook is van 1884 tot 1900 het rijk met 4 millioen vierkante mijlen — Europa's oppervlakte — vergroot, en met 57 millioen zielen vermeerderd.

Om volledig te zijn, zouden wij nog moeten spreken van Engeland's bondgenootschappen, gelijk dat met Japan aangegaan, of de « Entente cordiale » met Frankrijk. Doch dit zou ons te ver brengen en dat kan overigens herleid worden tot het beginsel van evenwicht onder de groote mogendheden : « L'Entente cordiale » tegen Duitschland, en het Japaansch bondgenootschap tegen Rusland en eventueel tegen de Vereenigde Staten.

(*Vervolgt.*) H. MANSION.

OVER KRITIEK

Er zijn twee soorten van kritiek, uitgaande van twee verschillende temperamenten : de groote kritiek uit bewondering en liefde, bij voorkeur het degelijke en durende in de kunst aanschouwend, stichtend en opbouwend te werk gaande, uiting van warme harten en breede geesten ; en de kleine kritiek enkel terend op vitterij en beknibbeling, afbrekend en ontmoedigend, sprekend van bekrompenheid en enggeestigheid, en, dorgeboren, dorheid voortbrengend.

De eerste alleen is den naam waard — Edmond Rostand wist ze te kenschetsen in één geurig vers : « En croyant à des fleurs, souvent on les fait naître » —, van de tweede nochtans zijn de vertegenwoordigers ontelbaar. Het is veel gemakkelijker af te breken dan te bewonderen, want voor het bewonderen en begrijpen is bijna den zelfden omvang noodig als voor het scheppen.

Dungezaaid is dan het groepje uitgelezenen die de kritiek gebruiken om te ontvlammen en te bezielen. Ik spreek niet van een derde soort kritiek die, hier en daar fragmenten uitknippend, onzijdig-weg de waar uitstalt voor 't beoordeelend publiek. Zulk procédé heeft al niet meer uitstaans met kritiek dan de gele plakkaten in een notaris-studie met letterkunde.

Neen, wij spreken hier van eigenlijke kritiek, woord van een minnend hart, oordeel van een bewonderenden geest. Want natuurlijk komt alles weer neer op de liefde : de liefde schept het kunstwerk ; de liefde, door het kunstwerk verwekt, maakt de beoordeeling lichtvol en luistervol. Wilt gij begrijpen, begin met te beminnen. Aan de liefde alleen levert zich het leven, en de kunst blijft hooger leven, het kunstwerk is de vrucht eener liefde. — Leven, licht en liefde is in het aardsche het geheimzinnige drieëenige, afstraling van 't goddelijke Drieëenige : Vader, Woord en Geest.

Zegt men : dit is hooge philosophie en kritiek is enkel met kunst bemoeid, dan bewijst men van eerst af aan welke lage opvatting men heeft van de kunst, en van de kritiek die ze moet beoordeelen.

Onmisbaar is de philosophieke grondslag voor alle rechtgeaarde kunst. Is de kunst, gelijk de godsdienst, de dienst van het bovenzinnelijke en onzichtbare, dan heeft ze, gelijk Dante,

Vergilius' leiding noodig om te geraken waar de stralende glimlach van Beatrice alle twijfels oplost in zalige aanschouwing.

Doch is er in alle echte kunst een deel philosophie, in de kritiek is dit element geheel onontbeerlijk, vermits de kritiek de beoordeeling is der kunst, het wijsgeerige van de kunst. Niet zonder glimlachen kan men derhalve lezen wat Aug. Vermeylen laatst in een interview over zich zelven zegt: (1) « Al 't gene men over mijne filosofie heeft geschreven berust op geen grond van werkelijkheid. Ik ben, ik, geen filosoof. Ik weet niet zoo heel veel van filosofie, heb niet enorm veel filosofische werken gelezen... Ik heb die studies, zooals ik altijd alles doe, als dilettant gedaan, dat is als een mensch die zich aan vele zaken interesseert... »

De heer Vermeylen, aan den eenen kant, kent zich heel wel — waar hij beweert dat het wijsgeerige niet de grondslag is van zijn talent — en aan den anderen is wel ietwat onrechtveerdig tegen zijn eigen: niet een dilettant is hij, maar een uitstekend artist met de pen: daar ligt zijn macht, het geheim van zijn invloed. Zijn artist-zijn ontvlamt hem voor het onsterfelijke van zekere meesterwerken, voor de schoonheid van opvattingen die zelfs mijlen-ver zijn van de zijnen: bij voorbeeld het ideaal der christene midden-eeuwen. Zijn kunstzin maakt zijne kritiek warm, breed. bewonderend en bevruchtend, gelijk de ware kritiek moet zijn. Maar ... — er is een maar — zijn gemis aan philosophische vorming, aan wijsgeerigen zin ('t is niet door de boeken alleen dat men dien krijgt, heer Vermeylen) onttrekt aan zijne kritiek den stevigen, vasten grond waarop men alleen kan bouwen. Het gebouw der gedachten is gelijk dat uit steenen : zonder grondvesten onmogelijk torens en transen de lucht in te zenden.

De heer Vermeylen schrijft dus eerlijke, breede, uiterstkunstige kritiek, maar het weefsel zijner gedachten, het ineenwerken zijner overtuiging is in zijn eigen hoofd niet klaar genoeg om hem in staat te stellen leidend en richtend tegenover anderen op te treden. Hij zelf bekent het in 't zelfde interview : « Hoogstens heb ik eene praktische filosofie, en daarover zou ik werkelijk wel eens willen schrijven. Ik werd er toe gebracht door den pennestrijd met Mej. Belpaire over Christen Ideaal. Ik zou wel eens willen uitleggen — niet systematisch, maar simpellijk zooals iemand die vertelt wat er in zijn eigen omgaat, — hoe ik, die niet geloovig ben, die niet 't Katholicisme aanhang, en toch het onzalige van een ontzenuwend scepticisme voel, hoe ik heel goed leven kan en gelukkig leven (ik bedoel met de

(1) *Den Gulden Winkel,* 15 Juli 1908.

noodige gemoedsrust en vrije innerlijke werkzaamheid) zonder godsdienst, maar ook zonder iets van mijn drang naar eenheid van den geest, en laat ons maar zeggen, zonder iets van mijn religieus gevoel te moeten opofferen. Ik heb aan Mej. Belpaire gezegd dat ik daarover eens schrijven zou... »

— « En denkt u eraan die belofte te houden? »

— « Voorzeker... »

Laat ons hopen dat de heer Vermeylen zijn woord gestand blijve, al ware het maar om in een tweede WANDELENDE JOOD zijn rijke fantazie, zijn meesterschap over taal en beeld te laten gelden; maar vooral om hem zelf te doen ondervinden dat de « eenheid van den geest » juist het philosophische des levens is; dat een vaag « religieus gevoel » wel mogelijk is zonder philosophie, maar niet volstaat om een godsdienst op te bouwen. Die berust enkel op wijsgeerigen grondslag.

Philosophie van de kunst, kritiek gesteund op kunstphilosophie is juist datgene waarin een andere Vlaamsche kunstrechter uitmunt. In dien geest is alles helder, in dit hart is alles warm. De klare blik van 't verstand dient enkel om voeding te geven aan de verterende geestdrift; de ontvlamming van 't gemoed benadeelt geenszins het juiste inzicht, de wel-geschikte orde van het hoofd.

Nevens Vermeylen is Persyn zeker op het oogenblik een der voormannen van de kritiek in 't Vlaamsche land: met de zelfde meesterschap over de taal, het zelfde vergezicht van voorbereidende studieën — wat ons, vrouwen, van de weldaad der humaniora verstoken, altijd ontbreekt — zijn er nochtans tusschen hen grondige verschillen. Waarschijnlijk is Vermeylen meer artist, meer gevoelig aan 't algemeene van de kunst, aan 't bekoorlijke van 't schoone in beeld en klank. Persyn is meer uitsluitend letterkundige, maar daar wint hij het op Vermeylen door het vaste van zijn standpunt. Gevormd in de streng-wetenschappelijke school der thomistische philosophie heringevoerd door Mgr Mercier, kreeg hij er den doop die hem door heel zijn mannenleven zou brengen: die wijding zou aan zijn geest de « eenheid » geven die Vermeylen mist. Zijn groote eigenschap is zijn wijsgeerig standpunt. Van daar uit, kan hij den klaarzienden, zekeren blik laten waren over den wijd-uitdeinenden grond der te beoordeelen werken. Hij heeft een vast criterium, een wakker verstand, een fijn-voelenden smaak, en zijn onvermoeide werklust brengt gedurig nieuwe verteerstoffen bij aan 't onverpoosde denken van zijnen geest.

Wat Vermeylen niet kan, omdat hij meer kunstenaar is dan

wijsgeer, omdat hij eerst zelfproever, alleen-genieter van 't schoon is — als leider optreden, aan 't hoofd staan eener jongelingenschaar, dat kan Persyn uitstekend — getuigen de drie voordrachten door hem verleden jaar te Leuven gehouden. Gelijk zij daar uitkwamen, in korte, maar zaak- en zinrijke bladzijden, gekleed in de knapste virtuoziteit van den stijl, schitterend en schetterend van jeugdige mannelijkheid en verbazend door het ver-kijkende der belezenheid, is de eind-indruk toch verstomming voor het heldere, wel-gerangschikte der voorstelling, voor de diepte der wijsgeerige bespiegeling.

Dit geldt vooral het begin der tweede voordracht, waarin Dr Persyn in enkele paragraphen eene gansche æsthetica in glansvolle helderheid uiteendoet. Sommige zijner beweringen mag men gewaagd vinden, eenige beoordeelingen betwistbaar, maar onmogelijk is het zich te onttrekken aan de meesterschap van dit talent en van dit letterkundig inzicht. Een Persyn zou Noord-Nederland ons stellig benijden, indien zijn katholiek-zijn niet een doorn was in 't oog van de rationalistische schrijversbent.

Intusschen mogen wij, Vlamingen en Katholieken, fier zijn op den paladijn die met onverschrokken moed de banier van 't christen ideaal hooghoudt in een eeuw van principiepengeschipper en wellustnajagen.

M. E. B.

Antwerpen, 12^en^ Oogst 1908.

WAS HADEWYCH DE KETTERIN BLOMARDINNE? (1)

Het laatste Nederlandsch Congres, in Augustus te Leiden gehouden, heeft nogmaals een vraagstuk te berde gebracht, dat vóór eenige jaren fel bestreden, nu nog niet uitgevochten schijnt te zijn: of nl. de mystieke schrijfster Hadewych mag vereenzelvigd worden met de ketterin Blomardinne, tegen wie Ruusbroec te Brussel heeft gepreekt?

Voor de lezers van *Dietsche Warande en Belfort* mag het zijn nut opleveren even te weten hoe ver deze, èn voor de middeleeuwsche literatuur-, èn voor de Kerkgeschiedenis, alleszins belangrijke kwestie gevorderd is. En om met des te klaarder inzicht tot een zekere schatting der argumenten *pro* en *contra* te geraken, zal het niet overbodig zijn, beknopt den stand van het debat te schetsen.

*
* *

Ter koninklijke bibliotheek te Brussel berusten twee handschriften die bevatten: 1° 31 Brieven over mystieke onderwerpen; 2° 14 Visioenen; 3° 45 Gedichten van lyrischen aard; 4° Een kleine mystieke verhandeling; 5° 17 andere gedichten van bespiegelenden aard. In het jongste der twee handschriften nog 14 andere gedichten, ook eerder didactisch dan lyrisch. Het oudste, laten wij het A noemen, dagteekent uit de laatste jaren der 14e eeuw; het jongere, B, zal wel zeker 50 jaar later zijn ontstaan.

Een derde handschrift, C, dat denzelfden inhoud heeft, en ook de gedichten bevat die in A ontbreken, berust op de bibliotheek der Gentsche Hoogeschool.

Prof. HEREMANS en LEDEGANCK (2) begonnen in 1875 de eerste volledige uitgaaf van deze werken. Voor de maatschappij

(1) Om wille van de technische regeling van het tijdschrift komt deze groote-tekst-bijdrage in kleine letter.

(2) Wie de volledige geschiedenis dezer uitgave met hare antecedenten verlangt te kennen, raadplege J. VERCOULLIE's *Inleiding* bij de werken van Had., door de Vlaamsche Bibliophilen uitgegeven in 1905.

der Vlaamsche Bibliophilen lieten zij de *Gedichten* in twee « stukken » of deelen verschijnen. Hun waren slechts de twee Brusselsche handschriften bekend. Als legger voor hun tekst gebruikten zij handschrift A, het oudste, en deelden in voetnota's eenige varianten mee van het jongere B.

In 1895 gaf Prof. Dr J. VERCOULLIE haar *Proza* uit, en koos daarvoor, om de eenvormigheid, handschrift A. De varianten van B deelde hij eveneens mee zooals in de uitgaaf van de gedichten, te zamen met de varianten van het derde handschrift C.

Verleden jaar werden de « LIEDEREN VAN HADEWYCH naar de drie bekende hss. kritisch uitgegeven, met eene inleiding en woordenlijst » door Dr Joh[a] SNELLEN.(1) Zij bevatten de gedichten van het eerste « stuk » van de uitgaaf HEREMANS-LEDEGANCK.

Maar al deze uitgaven lieten, wat de correctheid van den tekst betreft, in meerdere of mindere mate, nog al te wenschen over. Vooral die van het proza, door Dr Prof. VERCOULLIE, is slecht. Men gaat soms denken, als men zijn tekst vergelijkt met de handschriften, dat de man al niet beter bekend was met de grondbeginselen der paleographie als met die van de theologie (2). Slechts één voorbeeld : geëxpunctueerde, of zelfs doorgehaalde woorden zijn meegelezen; streepjes boven sommige woorden geplaatst om eene verkeerde schikking te herstellen, werden òf niet opgemerkt, òf opgevat als aanhalingsteekens (3).

Toen ik mij, vóór een paar jaren, aan de studie van Hadewych zette, bleek een nieuwe uitgaaf van hare werken een hoofdvereischte. Reeds is daarvan het *Proza* verschenen (4); over enkele maanden hoop ik ook nog voor de *Gedichten* een vertrouwbaren tekst te leveren.

Wie was nu de schrijver of schrijfster van deze mystieke werken?

De handschriften A en B geven geen naam op. Uit een vel perkament (5), dat tot schutblad aan een ander handschrift (hs. 1531-1372) uit Rooklooster diende, en waarop de dietsche boeken daar bewaard vermeld staan, vernemen wij dat daar aanwezig waren

(1) Amsterdam, W. VERSLUYS, 1907.

(2) Een bewijs van 's mans onkunde op het gebied der theologie, heeft zijn vóór enkele maanden in den *Vlaamschen Gids* verschenen artikel over het Modernisme geleverd.

(3) Andere mislezingen zie in mijn uitgaaf, bl. VI.

(4) KEURBOEKERIJ, Leuven.

(5) Meermaals werd dit reeds gedrukt. Zie K. RUELENS, *Ruusbroec en Bloemardinne* (in VERCOULLIE's *Inleiding* bl. L., n° 2).

Item noch (een boec va) drie boeke van hadewighen die beginnen aldus God die de clare minne (1); en *Item een boec beghint God die cla.* — Nu vangen juist de brieven in beide handschriften A en B met de woorden: *God die de clare minne* aan; beide handschriften zijn afkomstig uit Rooklooster; dus hebben we hier de werken voor ons der bedoelde HADEWYCH. — Overigens in handschrift A komt bij den 11[den] Brief de glossa voor: Hade*wijch in*cepit. (2) Op het eerste zijblad van handschrift C staat een lange aanteekening in zeventiende-eeuwsch geschrift, vermeldende den inhoud van het handschrift en een « elogium » van de schrijfster, waarover verder breedvoeriger zal uitgeweid worden. Hier heet het: DE B. HADEWIGE DE ANTVERPIA *Elogium* (3); en daarbij de nota: *sic cognominatur in catalogo manuscriptorum variarum Bibliothecarum Belgii, scripto circa an. 1487 forma oblonga; qui seruatur apud Martinienses Louanij, quique testatur eius visiones etiam Latine et Epistolas Proverbia (quæ hic desunt) Rythmos et easdem visiones lingua Brabanto-Belgica exstare in Carthusia Zelemensi prope Diestemium* (4).

(1) Het tusschen haakjes staande werd doorgehaald.
(2) Zie mijne uitgaaf, bl. 194.
(3) Naar aanleiding van deze aanteekening heeft men zich afgevraagd of HADEWYCH een gelukzalige van Antwerpen kon zijn. Reeds ROSWEYDE had daaromtrent navorschingen ondernomen. Een beknopt verslag hiervan geeft K. RUELENS *R. en Bl.* bl. LII en vlg. — Lang heb ik me afgevraagd of *Antverpia* geen verkeerde lezing was voor *Aquiria*, wat me zeer waarschijnlijk voorkwam. De nota is uit de 17[e] eeuw, sommigen zeggen (b. v. RUELENS o. c. LII) van Heribertus ROSWEYDE; (wat ik niet aanneem: ik heb de hand van Rosweyde uit van hem bekende stukken met deze aanteekening vergeleken en voor mij zijn ze verschillend; overigens hierover verder meer) en de geheele aanteekening met de inhoudsopgave is misschien van den bibliothecaris der Jezuïeten te Antwerpen. Wat er ook van zij, de man die dit in de 17[e] eeuw heeft overgeschreven, had het gelezen in een handschrift uit de 15[e] eeuw; en nog wel in een handschrift van een cataloog; waarin dus zeer vele verkortingen voorkwamen. Wie nu *Antverpia* met alle mogelijke verkortingen schrijft en eveneens *Aquiria*, zal zien dat wat overblijft niet slecht op elkaar gelijkt. Toch houd ik deze gissing voor onmogelijk, omdat ze ons al niet veel verder brengt. Want ook Hadewych van Aquiria kan met onze schrijfster niet geïdentifieerd worden.
In deze aanteekening staat nog, na vermelding van DIE VISIOENEN VAN HEILWIJCK de opmerking: *De volmaeckte ghelyck Seraphinnen.* Dit is echter niet meer dan een toespeling op wat volgt bij Had. na het XIVe visioen. Zie mijn uitg. bl. 113.
(4) Deze belangrijke catalogus is echter zoek geraakt; ook het Zeelhemsche handschrift der werken van Had. is verdwenen. Zie over den catalogus K. RUELENS *R. en Bl.* LIII. Zie een volledig afschrift van dit zijblad bij VERCOULLIE *Inleiding*, bl. VI. Daar staan echter ook fouten in.

Overigens is de naam HADEWYCH als die van de schrijfster dezer werken nog door in andere handschriften aangetroffen fragmenten, die gewoonlijk ingeleid worden door een formula als : *Dits wt Hadewighen*, met zekerheid gewaarborgd.

Wie was nu, zoo vragen we verder, deze HADEWYCH? Een antwoord op deze vraag werd voor het eerst gewaagd door Prof. C. SERRURE (1). Volgens hem was zij de abdis van het cistercienserklooster te Aywiers (2), onder wier bestuur de h. Lutgardis heeft geleefd, en die in 1248, twee jaar na de Vlaamsche heilige, overleden is. Tot deze veronderstelling was hij voornamelijk geleid door het feit dat TRITHEMIUS in zijn bekende *Catalogus Scriptorum Ecclesiasticorum* als een werk van Willem van Affligem, die met de nonnen van Aywiers in betrekking heeft gestaan, een Latijnsche vertaling vermeldt van *Visioenen* eener non « *de quadam moniali cisterciensis ordinis quæ teutonice multa satis mirabilia scripsit de se ipsa.* Prof. C. SERRURE aarzelde niet aan te nemen, dat het de vertaling moest zijn van de visioenen van HADEWYCH en dat daarom HADEWYCH waarschijnlijk deze abdis van Aywiers zou zijn geweest (3).

Een andere weg werd voor het eerst ingeslagen door R. RUELENS.

In verscheidene schepenacten uit de 13e en het begin der 14e eeuw komt de naam *Blomaerdinne* of zelfs *Heilwych Blomardinne* voor : *Heilwigis dicta Blomards* of *domicellæ Helewigi dicte Blomardinne* of *domicella Heilwigis dicta Bloemards* (4). Nu weten we uit het leven van Jan van Ruusbroec dat deze, toen hij nog kapelaan van St. Goelen te Brussel was, tegen de verderfelijke leer van een zekere ketterin Blomardinne heeft gepreekt. Deze

(1) Voor een volledig historiek, wat hier geheel overbodig is' cf. VERCOULLIE's *Inleiding* XIV; en K. RUELENS *R. & Bl. ibid.* LXVI.

(2) Aywiers ligt bij Luik. Daar werd in 1202 een cistercienserklooster gesticht, dat reeds in 1217 overgebracht werd naar Waalsch-Brabant, vier mijlen van Brussel.

(3) Reeds vroeger werd dit onwaarschijnlijk gemaakt. Willem van Affligem schreef het leven der Gelukz. Beatrix van Nazareth, dat vooral uit beschrijvingen van visioenen bestaat. (Zie hierover VERCOULLIE's *Inleiding* XV). Voor mij is het zeker dat de *Visioenen* van Beatrix bedoeld zijn door TRITHEMIUS. Henriquez, die het leven dezer *Beatrix* in de Latijnsche vertaling van Willem van Affligem heeft uitgegeven (Zie zijn *Quinque prudentes Virgines*) heeft de proloog weggelaten, waarin uitdrukkelijk gezegd wordt door Willem dat hij niets anders geeft dan de vertaling van de levensbijzonderheden, die Beatrix hem zelf in 't Dietsch had verschaft. (Cf. *Ann. pour servir à l'hist. eccl. de Belg.* 1870, 81 : Hec prout in cedula oblata suscepi illa vulgaria, latino in eloquio coloravi.)

(4) Zie deze akten in VERCOULLIE's *Inl.*, bl. LXXXI en vlg.

Blomardinne schijnt een begaafde vrouw te zijn geweest. Zij schreef veel over mystische onderwerpen en leerde uit een zilveren zetel. De vraag lag voor de hand : Is de Hadewych, de schrijfster dier bovenvermelde mystieke verhandelingen, soms niet één en dezelfde persoon met Heilwych Blomardinne? Hebben we hier de werken niet voor ons van de vrouw, tegen wie Ruusbroec te Brussel in 't strijdperk trad?

In een lange verhandeling, die echter eerst in 1905 door Prof. VERCOULLIE werd uitgegeven, heeft de heer K. RUELENS met groote scherpzinnigheid overigens, deze stelling willen verdedigen. Doch ook Prof. FREDERICQ had reeds in 1896 voor de Koninklijke Akademie van Wetenschappen dezelfde hypothese ondersteund (1). Uit den inhoud van de werken zelf wilde hij alles halen wat eenigszins kloppen kon met hetgeen ons over Blomardinne is bekend gebleven.

Vele aanhangers heeft echter deze theorie tot nog toe niet gevonden. Voor zoover ik weet zijn de meesten, die in dezen hunne meening hebben geuit, niet geneigd aan te nemen dat we in Hadewych eene ketterin mogen zien (2). Doch uitgemaakt is de zaak nog niet. En de voordracht door den heer L. WILLEMS te Leiden gehouden komt haar nogmaals eenige actualiteit bijzetten.

De heer WILLEMS dus, een leerling van Prof. FREDERICQ, is de meening van zijn meester getrouw gebleven. Hij voegt er echter nog iets aan toe, dat hem persoonlijk is, doch waarvoor hij niet het minste bewijs kan leveren : dat we namelijk niet met Blomardinne's *authentieke,* maar wel met hare *geëxpurgeerde* werken hebben te doen. Blijkbaar moest deze secondaire hypothese de moeielijkheden, die de hoofdhypothese belemmeren, uit den weg ruimen. (3)

* * *

(1) Zie : *De geheimzinnige ketterin Bloemardine* in Verslagen en Meded. der koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde; 3e reeks, 12e deel, 1896; en Prof. FREDERICQ's *Geschiedenis der Inquisitie in de Nederlanden* II, 40 vlg.

(2) Behalve Prof. FREDERICQ en zijn leerling WILLEMS, K. RUELENS, schijnt Prof. TE WINKEL in zijn *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde* de hypothese Hadewych = Bloemardinne aan te kleven.

(3) Vroeger reeds had hij dezelfde stelling verdedigd in *Mélanges Paul Frédéricq*, 1905, blz. 259 vlg. De nog te vermelden opstellen over het onderhavige vraagstuk zijn : EDW. V. EVEN, *Bloemardinne*, Versl. en Meded. der koninkl. Vl. Akademie, 1894; *Hadewych en Blocmaerdinne* (*Dietsche Warande* 1896) ; verder VERCOULLIE's *Inleiding* met het opstel van K. RUELENS. Het laatst

Door welke argumenten wordt deze hypothese voornamelijk geschraagd? Aan de hand van den heer Willems zullen we elk afzonderlijk beknopt behandelen en gaandeweg weerleggen.

Het eerste argument door den heer W. aangehaald was : « dat Prof. Fredericq onweerstaanbaar onder den indruk staat, telkens hij Hadewych leest, met Blomardinne te doen te hebben. » En de heer Prof. verklaarde hetzelfde op zijne beurt na de lezing van zijn leerling : « In dezen, meende hij, zullen we nooit tot eenige zekerheid geraken. Of Hadewych eene ketterin was of niet, zal, volgens hem, van eenieders smaak en gevoel ten grooten deele wel afhangen. » Een aardige wijze voorwaar om een *historische* vraag af te schepen ! — Nu, indruk om indruk, wanneer ik Hadewych lees, dan ben ik nooit onder den indruk gekomen dat ik met een ketterin zou te doen hebben !

— « Op verscheidene plaatsen vermeldt Hadewych dat zij hevige *vervolgingen* te verduren had. Dit laat zich best begrijpen van eene ketterin, zooals Blomardinne: wel zal zij door geleerde theologen of fanatieke leden van de Inquisitie veel te verduren hebben gehad. » — Nu zijn vervolgingen van kloosterlingen die heilig wenschten te leven, door anderen voor wie die heiligheid een doorn in het oog was, hoegenaamd geen zeldzaamheid in die tijden. Wilde de heer Willems even het *Corpus documentorum* enz. van zijn geleerden Professor openslaan, dan zal hij, juist omtrent de jaren 1315-1320, daar talrijke brieven van bisschoppen enz. vermeld zien, die begijnenkloosters in hun hooge bescherming moesten nemen, tegen den al te grooten ijver van sommige priesters. En Jacob van Vitry in zijn bekenden brief aan bisschop Fulco, vóór zijn leven van de Gelukz. Maria van Oignies geplaatst, verklaart : « Vidisti etiam et admiratus es, imo valde detestatus, quosdam impudicos et totius religionis inimicos homines prædictarum mulierum religionem malitiose infamantes et canina rabie contra mores sibi contrarios oblectantes. » (1)

David van Augsburg heeft in zijn *De exterioris et interioris hominis compositione II*, 24 een lange plaats, waarin hij betreurt dat sommige kloosterlingen zich zoo weinig om de gave der godsvrucht bekreunen, ja hunne medebroeders die haar bezitten

werd de vraag goed behandeld door Dr Joh[a] Snellen in Tijdsch. voor Nederl. Taal- en Letterkunde, April 1907. Ook moet ik nog verwijzen naar het degelijke hoofdstuk over onze schrijfster in de *Geschiedenis der Nederl. Letterkunde*, I Deel, van Prof. G. Kalff.

(1) *Act. SS.* Jun. t. 4, 637 n. 4.

vervolgen en voor bezetenen uitschelden. En talrijke andere dergelijke getuigenissen meer.

Maar nu is het wel aardig: 1° dat de Blomardine uit de Schepenakten nergens of nooit schijnt vervolgd te zijn geweest: heel rustig leeft ze lange jaren te Brussel, zonder dat ze eenmaal uit de stad verdreven werd; 2° dat de schrijfster van onze werken wel verre van de haren verdreven is geworden; en dat deze vervolgingen niet zoozeer van priesters of theologen zijn gekomen, als van de geloofsgenooten zelf, die zij om zich had gegaard, ten einde te zamen de Minne te beoefenen (1). Zoo klopt dit argument uit de vervolgingen getrokken langs geen enkelen kant.

— « Voortdurend spreekt Hadewych van de « *vremde* », van de « *wrede vremde* » zelfs, die hare leer niet begrepen en van wie zij ook veel te lijden had. » — Maar het woord « *vremde* » komt niet alleen bij Had. voor: het is een zeer gewone uitdrukking ook bij Ruusbroec. En zoowel bij Ruusbroec als bij Hadewych beteekent het: de aardschgezinden, de wereldschgezinden; zij die vreemd zijn aan de Minne, die afdwalen van de paden van de Minne. Trouwens in geheel de middeleeuwsche mystiek is het woord in dien zin gebruikt. Ook zegt handschrift A in een kantaanteekening (2): MUNDUS *non accipit sed anima* bij de woorden: *In dese bliscap en mach niet werden gheminghet de vremde Noch nieman vremder Dan allene die ziele...*

— Een bijzonder krachtig argument zag de heer WILLEMS in het feit dat POMERIUS (3) Blomardinne beschuldigt te zijn een *inventrix nove doctrine;* welnu juist dit woord *nuwe* komt zóó dikwijls bij Had. voor, dat Prof. FREDERICQ reeds eene sekte van de « *nuwen* » heeft meenen te ontdekken, aan wier hoofd Blomardinne zal hebben gestaan. (4) — Alsof POMERIUS, toen hij ging schrijven dat Blomardinne een van de gewone afwijkende leer verkondigde, wel een ander woord moest gebruiken dan *novæ!*

(1) Zie vooral Brief V. Verwonder u niet, schrijft Had., « dattie ghene die wi vercoren hebben met ons in Jubileerne in onse lief, Dat si ons hier beghinnen te stoerne ende te brekene onse gheselscap omme ghesceden te sine, ende nameleec mi. » enz.

(2) bl. 244.

(3) De schrijver van de verhandeling *De Origine monasterii Viridisvallis una cum vitis B. Joh Rusbrochii et aliquot coætaneorum ejus* door de Bollandisten in 1885 uitgegeven.

(4) Die sekte werd reeds vermeld in het Mnl. Woordenboek, . v. *nuwe.*

van de *vrie Minne*. K. RUELENS ook had dit reeds getroffen, en hij meende daarin een onomstootbaar bewijs te zien, dat de *vrie Minne* van Had. moet vereenzelvigd worden met den *spiritus libertatis* van Blomardinne. Maar eerst en vooral komt de uitdrukking *vrie Minne* ook bij Ruusbroec, en zeer dikwijls, voor. En ten tweede, zij beteekent niet wat K. RUELENS en Prof. FREDERICQ zouden verlangen dat ze beteekent. De *vrie Minne*, zooals genoegzaam blijkt voor al wie Had. ook slechts oppervlakkig gelezen heeft, is geen bandelooze, onbedwongen Minne, maar de Minne, die zich heeft vrij gemaakt van al het aardsche, zich ontworsteld heeft aan het lagere dat haar vlucht naar boven belemmeren mocht, en zich nu geheel kan overgeven aan de vrije werking van Gods Almachtigen Wil. Nergens bij Had. zal men de uitdrukking in een zin aantreffen, waarbij de mededeeling van Pomerius *de spiritu libertatis et nefandissimo amore venereo* passen kan. — Hartstochtelijk ja zijn de uitboezemingen van Hadewych. Maar dit hartstochtelijke mag alleen iemand verwonderen, die niet weet hoe heete brand van liefde er blaken kan in de boezems van heiligen ; vooral van iemand, die niet op de hoogte is met de geschiedenis van de Nederlandsche mystiek in de Middeleeuwen. De Minne toch is als een witte vlam die al de levens van onze heiligen uit die tijden doorgloeit. En het *hartstochtelijke* is nu nog het *zinnelijke* niet.

Het mag zijn dat in een paar plaatsen van hare Visioenen die hartstochtelijke Liefde tot God zich bij Hadewych met een dunnen nevel van zinnelijkheid betrekt. Maar dit is ook alles. Wat mij het meest treft bij onze schrijfster is juist, dat zij hare liefde steeds en overal zoo hoog en zuiver doet opvlammen, zonder haar ergens, wat toch altijd voor de mystiek een gevaar is geweest, in de walmen van zinnelijke gewaarwordigen te laten verstikken.

Overbodig er aan toe te voegen, dat niemand tot nog toe die *seraphische liefde* bij Hadewych heeft kunnen ontdekken. Prof. FREDERICQ had er toch sporen van gevonden : Immers Had. spreekt zeer dikwijls van Serafijnen ! — Nogmaals, wie de levens b. v. van de h. Lutgardis heeft gelezen, zal al dadelijk getroffen zijn geweest door de bijzondere rol, die ook de Serafijnen daar, als in de meeste levens van middeleeuwsche mystieken, spelen. Misschien zou hij uit het feit, dat ook de h. Lutgardis (1) zich door twee serafijnen ter h. Tafel vergezeld zag, kunnen afleiden, dat ze wel iets met Blomardinne gemeens

(1) *Acta SS*. Jun. t. 3, 252, n° 39.

zal hebben gehad ! ? In alle geval, zij had *twee* Serafijnen, zooals Blomardinne, terwijl Had. overal maar spreekt van *één !*

In de werken van Had. heeft Prof. FREDERICQ een ongemeenen geest van *Superbia* ontdekt, wat juist strookt met een ketter of een ketterin ! Heel vleiend is dit wel voor de katholieke Kerk, dat hoogmoed een onderscheidend kenteeken van hare bestrijders is geworden. Maar nu is die geest van *superbia* bij Had. mij nergens gebleken. Dat Had. prophetieën verkondigt en wonderen doet, die zij zelf toeschrijft aan de bijzondere macht Gods, is wel de daad niet van een hoovaardig gemoed. En dat ze in hare visioenen zonderlinge zaken verhaalt die haar van God zouden gebeurd zijn, pleit evenmin voor hare *superbia*, als het pleiten zou voor de *superbia* van eene h. Theresia, of liever, om bij tijdgenooten van Had. te blijven, van eene Beatrix van Nazareth, van een h. Lutgardis, en van zoovele anderen, die even zoo buitengewone « genaden » over haar zelven hebben meegedeeld. Dat Had. nu juist hare visioenen niet aan 't groote klokzeel hing, dat zij niet deed, zooals hennen die een ei hebben gelegd en het luidop overal uitkakelen, naar de schilderachtige gelijkenis van Margareta van Yperen (1), blijkt hieruit, dat zij in Brief VI, 94-98, van haar zelven als van een derden persoon verhaalt, wat haar Christus in het eerste visioen had geleerd. (2)

Nog een argument van Prof. FREDERICQ mag ik niet verzwijgen. Pomerius getuigt dat Blomardinne *jaarlijks* (*quotannis*) geschriften aan hare geloofsgenooten omzond. Dit *quotannis* beteekent, volgens den heer Professor, met nieuwjaar. Nu bevatten juist de gedichten van Hadewych vele toespelingen op nieuwjaar. Ergo : de gedichten van Had. zijn de werken die Blomardinne jaarlijks schreef !

Maar de heer Professor vergeet : 1° dat deze gedichten niet slechts toespelingen op de lente, maar ook op den zomer, den

(1) *Vita b. Margaretae Iprensis*, auct. Th. Cantipratano (opgenomen door H. Choquet, *Sancti Belgii Ord. Praedic.* Duaci 1618. — bl. 175 : Multae nostri temporis religiosae perniciosum gallinae habentes modum statim clamore produnt cum ovum ediderunt. — Had. schijnt zelfs den spot te drijven met nonnen die overal visioenen zien. Zoo zegt ze in het « Tweevormich tractaetken » : 'k Wilde wel dat ik Rede een oog had uitgestoken ; dan zou ik ook soms wat zoetheid gevoelen *Ende sien bi wilen visioene Ende dicke sijn in weelden Alse die ghene doen die op redenne niet en achten.* »

(2) Die *superbia* zou ook blijken uit het feit dat Had. met eenig misprijzen over andere mystieke vrouwen, die haar waren voorgegaan, o. a. over de h. Birgitta, schijnt te spreken. Nu is 't wel aardig dat de h. Birgitta eerst in 1373 overleden is.

herfst en den winter bevatten : waarom zomer, herfst en winter in 't donker hoekje geschoven?

2° dat de lyrische gezangen der Minnedichters uit dien tijd gewoonlijk met een natuurtafereeltje aanvangen; hij leze slechts de eerste de beste verzameling van Fransche *troubadours* of Duitsche *Minnesänger*.

3° dat Pomerius nergens met één woord laat vermoeden dat Blomardinne's geschriften in verzen waren gesteld.

Dit zijn nu waarlijk de voornaamste redenen, waarom Prof. Fredericq onweerstaanbaar onder den indruk komt, dat hij in de werken van Had. met de leer van Blomardinne te doen heeft. Ketterijen zijn er nu zeker niet in te vinden. De stellingen, die men haar als kettersch verweten heeft, werden ofwel verkeerd begrepen door personen die niet genoegzaam op de hoogte konden zijn van de katholieke mystiek; ofwel uit hun verband en omgeving gerukt. Wat ons bij Had. als eenigszins vreemd en zonderling voorkomt, was dit niet voor onze voorvaders uit de 13e en 14e eeuwen. Trouwens, zelfs de zonderlingste bespiegelingen bij Had. kunnen ook aangetroffen worden bij andere mystieke schrijvers uit haren tijd, en blijkbaar ook bij Ruusbroec zelf.

Dat hebben nu sommige voorstanders van de Hadewych = Blomardinne theorie wel gevoeld, o. a. ook de heer Willems. Daarom zoekt hij een uitvlucht in het zinnetje van Pomerius, die hier natuurlijk, zooals dikwijls, overdrijft : *Expertus enim do testimonium, quod scripta illa nefandissima taliter fuere prima facie veritatis specie supervestita quod nemo possit erroris deprehendere seminarium, nisi per Illius gratiam et auxilium qui docet omnem veritatem.* Daarom scheen hij ook minder belang te hechten aan den inhoud zelf van Hadewych's werk. Hij zag misschien de zonderlinge stelling van zijn leeraar in, die aan den eenen kant de ketterijen van Blomardinne, als een scherpziend theoloog, had gemeend aan de kaak te stellen; en aan den anderen kant voor de verklaring van Pomerius stond, dat zonder de hulp van den h. Geest geen mensch hare dwaalleer zou hebben ontmaskerd. Hij legt dus den vollen nadruk op een ander argument. En de klem waarmede hij dit verdedigde te Leiden, deed me denken dat hij hierin zijn laatste reddingsvlot had vastgeklampt.

Heilwych Blomardinne, zegt hij, was een *domicella*, dus een adellijke vrouw. Nu is het juist wel treffend, dat de beeldspraak van de schrijfster Had. aan het ridderwezen is ontleend. En daarop voer hij voort : « Wie nu niet aanneemt dat Blomardinne en Hadewych dezelfde persoon zijn, moet aannemen dat Hadewych hare geleerde verklaarders uit de twintigste eeuw, door

zoo zonderlinge beeldspraak, eene poets heeft willen bakken, om hen allen op het dwaalspoor te brengen ! » Maar waar blijft toch de logica in zoo'n bewijsvoering ? Want ze komt hierop neer : Blomardinne was een adellijke vrouw ; Hadewych was ook een adellijke vrouw : dit bewijst hare beeldspraak. (1) Ergo Blomardinne = Hadewych ! ! Maar misschien meent hij dat er maar ééne Hadewych of Heilwych (nemen me even aan dat dit dezelfde naam is) tot den Brabantschen adel in de 13e of eerste helft der 14e eeuw kan hebben behoord ? Hadewych was, hij weet het misschien wel, een zeer verspreide naam in dien tijd.

* * *

Zoo meenen we voldoende de bewijzen voor de stelling Hadewych = Blomardinne te hebben weerlegd. Hebben we nu ook positieve argumenten daartegen in te brengen ? Voorzeker. De heer Willems heeft er te Leiden enkele aangeraakt ; doch zooals verder zal blijken, juist de twee voornaamste buiten beschouwing gelaten.

Niet alleen bevat de leer van Had. niets wat eigenlijk kettersch mag genoemd worden ; maar de beginselen van haar *ascetisme* behooren tot de verhevenste die de katholieke Kerk heeft gekend. Voor haar komt alles hier op neer : om tot de zuivere en volmaakte Liefde te geraken, moet de mensch zich zelven geheel verloochenen en zich ontdoen van al het aardsche. Hij moet de deugden beoefenen, niet om de zoetheid van de godsvrucht, maar alleen uit liefde tot den gekruisigden Godmensch, dien we niet slechts moeten volgen om loon, zooals Simon van Cyrenen, maar met wien we dienen te sterven aan 't Kruis. In alles zullen we ons geheel overgeven aan den wil van God, hem dienen in alle nederigheid, zonder ons ooit over het goede dat we mochten verrichten, hoe groot het ook weze, te verheffen, wel overtuigd dat God in de hoogte is van Zijn « gebruken » en wij in de laagte van ons « gebreken ». Daarom moeten we willen door God behandeld worden in alles volgens Zijn welbehagen ; voor Hem lijden, en in alles, zelfs in dit lijden, enkel en alleen zijn Allerheiligsten Wil betrachten. Niet op passieve wijze, maar geheel actief, zoodat we om zoo te zeggen als een kamp met God aangaan, en Hem dwingen ons

(1) De beeldspraak van Had. is zeker ontleend aan het ridderwezen ; en daaruit mag men wel met groote waarschijnlijkheid besluiten dat zij eene adellijke vrouw was, hoewel dit bewijs toch niet gansch steekhoudend is.

door Zijne Liefde te overwinnen. Overigens, zeer dikwijls wijst Had. er op, dat we God moeten dienen in alle gehoorzaamheid aan de heilige Kerk.

Het argument door den heer Willems tegen zijne stelling aangehaald uit de taal van Hadewych, heeft, en dit beken ik gereedelijk, weinig of geene waarde. Ook wordt het gewoonlijk niet door zijn tegenstrevers verdedigd. Over de middeleeuwsche taal in 't algemeen weten we zóó bitter weinig, dat we onmogelijk zoo maar aanstonds kunnen verklaren, op de taal af, dat dit of dat werk uit de 13e of uit de 14e eeuw moet zijn.

Ook wil ik geen argument maken uit het verschil in de twee namen *Hadewych* en *Heilwych*. Het zijn, ja, wel twee verschillende namen. En voor zoover ik weten kan, werden ze in de 14e eeuw nog niet verward. Het opschrift in handschrift C. : *Die Visioenen van Heilwyck* dagteekent uit de 17e eeuw, toen beide namen reeds verdwenen waren en de verwarring aldus in de hand werd gewerkt. Maar het is toch zonderling dat *Hadewych* in de handschriften, in de overgebleven fragmenten, overal m. e. w, waar er van onze schrijfster spraak is, steeds *Hadewych* of *Haiwigis* wordt gespeld ; terwijl in de Schepenakten als voornaam der Blomardinne alleen *Heilwych* of *Helewigis* voorkomt. Het is nog bevreemdend, dat de ketterin *nooit* met haar voornaam, onze schrijfster echter *altijd* met haar voornaam alleen worden vermeld. Maar ik kom onmiddellijk tot de twee voornaamste bezwaren die ik tegen de hypothese Hadewych = Blomardinne in te brengen heb, en die de heer WILLEMS te Leiden onaangeroerd liet.

Blomardinne stierf waarschijnlijk 1335. Ruusbroec ging in 1345 zich vestigen in de eenzaamheid van Groenendael. Daar leefde met hem een leekenbroeder, Jan van Leeuwen, bijzonder gekend onder den naam van den Goeden kok van Groenendael : *bonus coquus Viridisvallis* (1). Deze kok, in alles een volgeling van Ruusbroec, heeft ook verscheidene mystische werkjes achtergelaten (2). In een van die werkjes : Van vijfterhande broederscap, haalt hij eene plaats aan uit onze schrijfster. Het handschrift C heeft een gedeelte ervan op het eerste zijblad als *elogium* opgenomen. Ziehier nogmaals de geheele plaats :

(1) Hij stierf in 1377. Zie zijn leven uitgegeven door de Boll. : *De origine monasterii Viridisvallis*, bl. 47.

(2) Zie hierover het art. van Dr C. G. N. DE VOOYS *Twee Christendemocraten uit de 14e eeuw*. (XXe Eeuw, IX) Dr DE VOOYS schijnt den goeden kok nog al hoog te schatten. Ik moet bekennen dat zijne werken, die nog te Brussel in handschrift berusten, op mij dien gunstigen indruk niet hebben gemaakt.

« ... want men vint vele menschen die herde sottelijc gheloeuen, die nochtans wel des gheloeuen, dat vader, sone, heyleghe gheest, dese drie persone sijn een ghewarich god, Ende dits nochtans eenrehande gheloeue ghelikerwijs dat een ouerheylich wijf die hiet hadewijch sprac ende sprect in haer edele godlike leringhe. Want vader sone heylich gheest dat zijn die calumpnen sprec die goede sinte hadewych daer de vremde gode met bekinnen. » (1)

Bij deze plaats staat in den rand, een hand die er naar wijst, met de nota *Van hadewych* (2). Hier wordt blijkbaar bedoeld wat Had. schreef in haar eerste Visioen, 236 en vlg., voornamelijk : « *Die drie columnen waren die drie namen daerne die ellendeghe die verre van minnen sijn met verstaen.* » De goede kok citeerde dus uit de werken van onze schrijfster. Hij noemt haar : *een ouerheylich wijf, de goete Sinte hadewych*; en hare leer : *edel en goddelijk*. Het is nu niet mogelijk dat Jan van Leeuwen de ketterin Blomardinne, tegen wie Ruusbroec had gepreekt, pas enkele jaren na haren dood en nog wel ten aanhoore van haren bestrijder, dien hij overigens in alles bewonderde, een *overheilige vrouw* met een *goddelijke* leering zal hebben genoemd.

Wel heeft men gepoogd de kracht van dit getuigenis eenigszins te ontzenuwen. K. RUELENS zegt : « Indien men aannam dat de Goede Kok deze plaats uit *onze* Hadewighe zou getrokken hebben, dan moet de brave ongeleerde man zekerlijk geloofd hebben dat hij met *Sinte Hadewyche* van Polen te doen had. » (3) Zonderling genoeg, EDW. VAN EVEN, die overigens de stelling van K. RUELENS bekampt, neemt deze verklaring over, al voegt hij er aan toe : *Dit punt dient echter onderzocht te worden* (4). Ik hoef er niet eens op te wijzen hoe onwaarschijnlijk deze veronderstelling is, vooral daar er van deze Poolsche vorstin, de H. Hadewijch, niet één enkel geschrift is bekend. Maar ik ga verder en beweer dat ze zichzelf weerlegt.

(1) Handschrift 667, p. 247 verso.
(2) Volgens handschrift C moet er ook nog van Had. spraak zijn in een ander werk van den goeden kok : *de septem signis zodiaci*. Ik heb echter de plaats niet kunnen vinden.
(3) K. RUELENS *R. en Bl.* o. c. bl. LIV, nota.
(4) EDW. VAN EVEN, *Bloemardinne* o. c. 382. Edw. van Even was misschien misleid door de bepaling *Sinte* : onze Hadewych was immers geen *sinte*. Nu, in een ander handschrift van 's koks werken, een ouder, komt dit *Sinte* niet voor. (Zie hierover Dr DE VOOYS in vermeld art., en Dr Joh[a] SNELLEN *Hadwigiana* (Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde, eerste afl. 1907, bl. 9). Overigens beteekende *Sinte* in de M. E. niet noodzakelijk, zelfs niet gewoonlijk, een gecanonizeerde heilige.

Want, ofwel lagen de werken, waaruit de kok citeerde, in de boekerij van het klooster ter beschikking van iedereen, ofwel lagen ze niet ter beschikking van iedereen. Indien ze niet ter beschikking lagen van iedereen, dan was de goede kok op voorhand gewaarschuwd, dat hij daar de werken van eene heilige niet zou aantreffen.

Lagen die werken wel ter beschikking van iedereen, dan waren het de werken ook niet van eene ketterin, dus niet van Blomardinne. En zoo citeerde de kok wel uit de geschriften van een *overheilige* vrouw die Hadewych heette (1).

De heer Willems heeft getracht zich uit deze moeilijkheid te redden. Hij begon zijn repliek met de verklaring van Prof. Fredericq tot de zijne te maken : dat we nooit tot zekerheid zouden geraken in deze zaak, en dat de oplossing ervan grootendeels zal blijven afhangen van eenieders smaak en gevoel. In die woorden van den Professor had ik slechts een eervolle terugtocht gezien. En eveneens in zijn andere verklaring : dat de argumenten voor zijn stelling hem zelven nog steeds zeer krachtig schenen ; maar wanneer hij ze door iemand anders (*in casu* door den heer Willems) hoorde voordragen, dan kwamen ze hem heel zwak voor !! De heer Willems had, ja, dit voornaamste argument niet aangeraakt; hij had er wel een nota over, die hij echter bij de lezing had overgeslagen. « Nu, zoo bijzonder krachtig was het argument, volgens hem, toch niet. Want ook Ruusbroec werd door Gerson van ketterij beschuldigd. Het is best mogelijk dat Blomardinne geen ketterin was : zij had te Brussel vele aanhangers, die haar hoog vereerden. Slechts in de verbeelding van Ruusbroec zal ze kettersche leerstelsels hebben verkondigd. En zoo kon de goede kok haar zeer wel een *overheilige vrouw* hebben genoemd, naar den algemeenen roem, dien zij te Brussel genoot. »

Heeft de heer Willems wel even ingezien al wat deze bewijsvoering veronderstelt ? Ja, Ruusbroec werd ook voor een ketter uitgemaakt door den Parijschen kanselier Gerson. Maar tusschen hem en Blomardinne ligt dit groot verschil : dat Gerson dra zijn dwaling had ingezien en Ruusbroec niet alleen met rust liet, maar hem in hooge achting « in magna, ut dicitur, reverentia » hield (2) ; terwijl Blomardinne door de overlevering steeds is beschouwd gebleven als een ketterin : al de latere schrijvers die

(1) Overigens worden werken van ketters in de boekerijen van middeleeuwsche kloosters een uiterste zeldzaamheid. Men verbrandde die eenvoudig weg.

(2) *De orig. Mon. Viridisv.*, bl. 26.

van haar gewagen: Jan Dierickzoon van Schoonhoven, Pomerius (H. Bogaert); Joh. Hoybergius (in zijn aanteekeningen op de *Corsendonca sive Cœnobii canonicorum reg. S. Aug.* door Joan. Latomus); P. Impens (in zijn *Chronicon Bethlehemiticum*); M. Mastelinus (in zijn *Necrologium Monast. Viridisvallis*); Adrianus Heylen (echter eerst in 1791) zijn het allen eens om Blomardinne een ketterin te noemen. En getuigenissen, volgens dewelke ze geen ketterin was, zijn er niet (1). Zoo staat de geheele overlevering aan de zijde van Ruusbroec. En hare vereerders te Brussel zullen ook wel haar aanhangers zijn geweest, volgens wier oordeel nu de kok zeker niet Blomardinne een zeer heilige vrouw zal hebben betiteld. Maar erger nog: de verklaring van den heer WILLEMS veronderstelt 1° dat Ruusbroec in zijn veroordeeling der Blomardinne gansch alleen stond; 2° dat de Paters en Broeders te Groenendael Blomardinne niet alleen niet voor een ketterin hielden, maar zelfs hare werken ter beschikking van de leekenbroeders stelden; 3° dat Jan van Leeuwen, die overigens een vurig bewonderaar van Ruusbroec was, juist die vrouw, tegen wie Ruusbroec had gepreekt, een bulle van heiligheid uitreikte, meer nog, vlijtig hare werken las; want de invloed van Hadewych op den goeden kok is onmiskenbaar (2); 4° dat Ruusbroec, die heel waarschijnlijk 's koks werken las of doorliep, hem nooit op zijn dwaling heeft opmerkzaam gemaakt. Dit is allemaal niet alleen onwaarschijnlijk, maar volstrekt onmogelijk. En zoo blijft het getuigenis van Jan van Leeuwen zijn volle kracht behouden.

2. Een tweede argument is het getuigenis van JAN VAN MEERHOUT. Op de Brusselsche bibliotheek berust een handschrift, n° 3037, dat gewoonlijk wordt toegeschreven aan J. van Meerhout, in 1420 geprofest te Corsendonck waar hij in 1476 overleed. Hij was dus geen tijdgenoot van Ruusbroec. Toch was hij wel op de hoogte met de ketterij der Blomardinne, die in de eerste helft der 15e eeuw weer was uitgebroken (3).

(1) Zie bovenvermelde werken aangehaald in EDW. v. EVEN, *Bloemardinne*, bl. 359. 365 en vlg.; ook K. RUELENS *R. en Bl.* XLVI. Dat de Blomardinne wel een ketterin is geweest blijkt dus reeds voldoende uit de eenstemmigheid der overlevering. Ook uit het feit dat herhaalde malen hare ketterij opnieuw bij het volk te Brussel uitbrak (Zie hierover EDW. VAN EVEN, *Bloemardinne*, bl. 384).

(2) Zie hierover het vermelde art. van Dr C. G. N. DE VOOYS (XXe Eeuw, IX). Laat ik er even nog op wijzen hoe deze uitvlucht de argumentatie der voorstanders van de Hadewych = Bloemardinne-theorie tegenspreekt: Uit de *kettersche* denkbeelden bij Hadewych toch willen ze vooral hunne stelling verdedigen.

(3) Zie EDW. VAN EVEN, *Bloemardinne*, 366 vlg.

Dit handschrift nu, dat aan het regularissenklooster te Bergen-op-Zoom toebehoorde en over ons Heeren Lijden handelt, bevat allerlei kantaanteekeningen uit verschillende kerkvaders, en o. a. ook zes uit onze Hadewych : tweemaal wordt ze daar *venerabilis*, eens *venerabilis virgo* genoemd. Het is nu niet mogelijk dat JAN VAN MEERHOUT, of wie ook, die zooals hij uit allerlei kerkvaders citeeren kon, de ketterin Blomardinne op één voet met den h. Augustinus of met den h. Bernardus zou hebben geplaatst.

Weer zou iemand het getuigenis kunnen verzwakken door soortgelijke haarkloverijen als over het eerste. Maar dan geldt ook weer de reeds gemaakte eenvoudige redeneering. En al is nu dit getuigenis niet zoo krachtig als dat van Ruusbroec's tijdgenoot en medebroeder, toch behoudt het zijn volle waarde en is het ook op zich zelf voldoende, om de onwaarschijnlijkheid der hypothese van Prof. FREDERICQ aan te toonen ; terwijl het nog het eerste getuigenis, zoo mogelijk, versterkt, en er wederkeerig door versterkt wordt.

En mocht er, ondanks alle hierboven gemaakte beschouwingen, nog eenige twijfel overblijven, of één zich soms niet zoo erg kon vergissen, dat hij de leer van een ketterin als goddelijk prees, dan moet die twijfel voor 't getuigenis van een tweeden toch geheel verdwijnen (1).

II. Het tweede voorname argument tegen de stelling Hadewych = Bloemardinne (de heer WILLEMS liet het ook onaangeroerd) is getrokken uit de plaatsen zelf waar de handschriften en de werken van Hadewych hebben verbleven. Immers :

I. De drie groote handschriften zijn alle uit kloosters afkomstig. Handschrift A dagteekent uit de laatste jaren der 14e eeuw. Het kan dus het oorspronkelijke werk van Blomardinne niet zijn, maar is in alle geval reeds een afschrift, dat een ouder handschrift veronderstelt. Handschrift B is meer dan

(1) Voeg hier nog aan toe dat het fragment uit Hadewych, hetwelk voorkomt in handschrift 2412-2413 ter koninklijke bibliotheek (een handschrift dat werken van J. van Ruusbroec bevat) ingeleid wordt met de vermelding : *Hic incipit quoddam delectabile excerptum vel sumptum ex libris* [domini Johannis de Ruusbroec, de ordine regularium prioris in Groenendael]. Het aangehaalde tusschen haakjes werd, nog door den afschrijver zelf waarschijnlijk, doorgehaald. Wie dit deed, wist dus dat het fragment niet van Ruusbroec was. Was het uit Blomardinne, waarom liet hij *delectable*, ja waarom liet hij het geheele fragment onaangeroerd ? Die wist zeker ook al niet dat hij uit Blomardinne citeerde ? Die verdachtmaking van alle getuigenissen ten voordeele van Hadewych heeft waarlijk iets kinderachtigs.

50 jaren jonger, en naar ik hoop elders te bewijzen, een afschrift van handschrift A. Deze twee handschriften zijn uit éénzelfde klooster: het Rooklooster nl. Het handschrift waaruit de kok van Groenendael citeerde laat ons nog het bestaan van een ouder handschrift daar vermoeden.

Handschrift C komt van het klooster van Bethleem, bij Leuven (1).

Uit het eerste zijblad van handschrift C weten we verder het bestaan van een handschrift bij de Karthuizers te Zeelhem.

De andere fragmenten komen alle in ascetische werken voor door kloosterlingen voor kloosters, zelfs voor vrouwenkloosters geschreven (2). In mijn uitgave heb ik nog een soort van bloemlezing uit Hadewych's werken overgedrukt, die voorkomt in een handschrift (handschrift 133 H. 21 ter koninklijke bibliotheek van den Haag) dat uit de eerste jaren der 16e eeuw dateert en ook aan een vrouwenklooster heeft toebehoord (3).

Nu vraag ik of de tegenwoordigheid van de werken eener ketterin in al die kloosters, ook in vrouwenkloosters, niet zeer zonderling is ; en hoe het komt dat, telkenmale er iets uit Hadewych geciteerd wordt, er nergens één woord bij haar naam wordt gevoegd, dat ons in haar eene ketterin mocht laten vermoeden ? zoodat wie dit lezen mocht nooit gewaarschuwd was dat hij kettersche werken in de hand had.

Men mocht antwoorden : Zoo zonderling is dit doch niet. Men kan immers hare theorieën hebben willen kennen en weerleggen.

Dit mag misschien voor enkele kloosters gelden, maar niet voor zooveel; zeker niet voor vrouwenkloosters. Maar daarenboven vergeet men nog : dat onze oudste handschriften dagteekenen uit de laatste jaren der 14^e eeuw, 50 jaar dus na den dood der beruchte ketterin; dat handschrift B een

(1) Zie Dr W. DE VREESE, *Album-Kern*, bl. 400. Ik zelf heb te Brussel verschillende banden en handschriften uit Bethleem met handschrift C vergeleken. Prof. VERCOUILLIE (*Inleiding*, bl. XVII) zegt : « C was in de 14^e eeuw bij de Jezuiëten te Antwerpen. » Weet de heer Professor soms niet dat de jezuiëten eerst in de 16^e eeuw werden gesticht ? Overigens, ik zie niet waarop men gewoonlijk steunt om dit handschrift C in 't bezit van de Jezuieten te stellen. Het opgeplakte gedrukte boekmerk MS is toch niet, voor zoover ik weet, eigen aan het Antwerpsche Huis dier Paters. Overigens staat het handschrift niet vermeld bij SWEERTIUS *Athenae Belgicae*. Weliswaar vermeldt deze weinig of geene Nederl. handschriften.

(2) Zie VERCOULLIE, *Inleiding* IX, vlg.

(3) Zie mijn uitgave, bl. 339.

afschrift is van handschrift A, zelf reeds een afschrift van nog een ouder handschrift; dat handschrift B dateert op z'n vroegst 100 jaar na haren dood. Men ziet niet in hoe men, nog 100 jaar na haren dood, afschriften ging maken van hare werken, om 't genoegen hare theorieën te kennen en te weerleggen. Want om de theorieën van een ketterin te kennen was toch één exemplaar voldoende. Nu zijn, van de *drie* groote handschriften, *twee* uit hetzelfde klooster afkomstig. De aanwezigheid van *twee*, ja, zelfs van meer (1), handschriften van éénzelfde werk in een klooster bewijst, dat dit werk niet slechts niet van een ketter was, maar zelfs voor algemeen gebruik was bestemd. Uit de kantaanteekeningen van handschrift A, waarin verschillende handen te onderscheiden vallen, evenals van handschrift C blijkt verder genoegzaam dat Hadewych's geschriften met groote pieteit en vlijtig gelezen werden.

* * *

Hierbij laat ik het voorloopig. Nog andere argumenten, die met even stellige zekerheid als de hier behandelde, de onmogelijkheid der hypothese Hadewych = Blomardinne bewijzen, wil ik vooralsnog niet aanvoeren. Mijn bedoeling was de kracht aan te toonen, die in twee argumenten ligt, waarvan de elementen reeds lang gemeengoed van de wetenschap zijn. Ik hoop slechts dat ze niet aan mij alleen zoo krachtig zullen voorkomen. Of ze iemand zullen bekeeren?

Nu zij hiermee niet gezegd, dat ik de hypothese Hadewych = Abdis van Aquiria aankleef. Ik acht deze zoo onmogelijk als de andere.

J. V. Mierlo Jr, S. J.

---

(1) De cataloog van 't Rookloostег (zie boven, bl. 264) zegt: *Item noch* DRIE *boeke van Hadewighen...* Toch staat niet vast wat daardoor bedoeld wordt. (Zie W. De Vreese, *Album-Kern*, 397-403). Naar mijn meening worden hier drie boekdeelen *met al of niet denzelfden* inhoud bedoeld, niet één handschrift met drie verschillende werken van Hadewych: in de cataloog luidt het telkens *Item een boec;* de schrijver was zoo ook begonnen bij de vermelding der werken van Hadewych; doch, ziende waarschijnlijk dat er drie boeken in de boekerij stonden, heeft hij dit verbeterd.

OVER LETTERKUNDE

Het loont de moeite, meenen wij wel, ditmaal een praatje te slaan, in één adem, over vier boeken van letterkundige geleerdheid, elk behandelend iemand uit een andere eeuw, en zoo gaande van 't uiteinde der 16e tot den dag van heden.

Ware Gezelle aan 't woord, hij haalde hier wellicht nog eens zijn geliefkoosd beeld van de stapsteenen op — misschien wel de « stepping-stones » van Tennyson (1) — wijl die boeken daar liggen als blokken rots, waarop het plezierig is te gaan staan om eens rustig van dichtbij te kijken in de wateren van onzen letterkundigen stroom, die binnen deze driehonderd jaar door heel wat afwisseling van landschappen kronkelt.

En bij 't onderzoek van elk dier boeken op zichzelf blijven we welgraag bij 't beeld van de « stapsteenen », want zooals ze daar liggen gelijken ze ons minder effen gladgeschuurde glibberkeien dan wel hoekige en kantige klompbrokken, op wier stevige uitsprongen we gerust onzen stap kunnen wagen — en het bij voorkeur ook zullen doen.

***

Vooreerst hebben we dan Dr Prinsen's boek over den Nederlandschen Renaissance-dichter Jan Van Hout (2). Hiermee staan we in de tweede helft van de 16e eeuw, want Van Hout werd geboren in 1543 en hij stierf in 1609.

Als eerste lof mag al gelden, dat de geest van Verwey, den filoloog, leeft in dit werk. 't Is immers wel Verwey, die ons vóor enkele jaren leerde dat we 't mis hadden als we Coornhert, Spiegel en Roemer Visscher de vaders meenden van onze vroegste Renaissance, en dat die vaders eigenlijk zijn hun ietwat oudere tijdgenooten : de Brabander Van der Noot, de Vlaamsche dichter-schilder Van Mander en de Leidensche stadsschrijver Jan Van Hout.

Over Van der Noot werden we 't eerst ingelicht ; Verwey zelf gaf ons des jonkers gedichten, gebloemleesd en ingeleid ; even daarna kregen we over denzelfden edelman 't voortreffelijk proefschrift van August Vermeylen. 't Was ook een proef-

(1) In Memoriam, I.
(2) De Nederlandsche Renaissance-dichter Jan Van Hout, door Dr J. Prinsen, J. Lzn. — Maas en Van Suchtelen, Amsterdam ; 't Kersouwken, Lange Nieuwstraat, 56, Antwerpen. 218 blz.

schrift dat ons in nadere kennis bracht met den tweeden: Dr Jacobsen wijdde aan Carel Van Mander een studie, die misschien hier en daar in een lofrede verloopt, maar flink getuigt dat de schrijver de vroeg-Renaissance te onzent diep heeft doorvorscht. Hij leerde ons onder meer dat de eerste schemeringen van het humanisme alhier enkel vormkleurtjes waren: 't Stond geleerd er per alinea minstens éen god of godin bij te halen; allengskens kwam de iambe af, langs Frankrijk om, schuchter eerst, maar aldra bewust van haar schoolsche kracht, en eer 't vijftig jaar verder is zal ze 't vrijere Middeleeuwsch rythme voorgoed verdringen.....

't Werk van Van Hout nu brengt ons nieuws in zoover dat hier al meer is dan oppervlakkige aanroering met den nieuwen geest. Dat meent Prinsen, en dat wil hij ons bewijzen in zoowat een derde van zijn boek. Voor de rest besteedt hij — behendig, meenen wij, maar heel prettig ook — al zijn studie aan den tijd, waarin Van Hout heeft geleefd. Lang weidt hij uit over minder of niet bekende bijzonderheden, die ons heel wat vooruithelpen in 't begrijpen van de maatschappelijke verhoudingen dier dagen: Het stilaan duidelijk wordend besef der onderlinge belangen van kapitaal en arbeid, de misbruikte macht bij den heer, het beleedigde recht bij den knecht. Tegenover de christelijke liefdadigheid het heropleven van de oude Romeinsche idee, die de armenzorg maakt tot een taak der Regeering: het eerste terrein aldus dat de Staat aan de Kerk ontrooft. De Renaissance-denkbeelden, logisch verder dringende in 't sociaal beleid, en uitkomend op de stelling die Kerk en Staat wil scheiden.

Niet zoozeer beviel het Prinsen door te dringen in de eigenlijk-godsdienstige beweging van die beroerde tijden: Afzonderlijke bladzijden worden er niet aan gewijd: Enkel als we bijeenrapen wat er terloops aan den schrijver ontvalt over de gewetensvragen dier groote dagen van strijd, komen we te weten dat er buiten de menigten die 't met haar Jezuïeten en dominees uitvochten voor Rome of Calvijn, eenige Erasmusnaturen in 't intellectualisme schuil bleven zitten, en niets liever vroegen dan — als christenen die wel voor een beetje hervorming iets voelden maar geen zier voor een scheuring — met ruste te worden gelaten.

Minder nog vernemen we bij Prinsen over de staatkundige gebeurtenissen, waarop de heele letterkunde van dien tijd werd gedragen: Of heeft hij verondersteld dat zijn lezers klaar genoeg voor den geest hadden al de wederwaardigheden in dien geweldigen kamp van de Nederlanden met Spanje? Dan denkt hij zeker te gunstig over 't publiek.

Men kan zijn heele boek doorlezen en niet weten waar de Beeldenstorm te plaatsen, of 't werk van Oranje, of den slag bij Heiligerlee, of den Briel, of 't belegeren van Alkmaar en Haarlem, of 't vertrek van Alva, of de Pacificatie van Gent, of de Unie van Utrecht, of de afzwering van Philips. Prinsen bepaalt zich te veel tot versche vondsten van geleerdheid; door 't van elders bekende niet eens met een vingerwijzing aan te duiden, maakt hij het een gewoon mensch van studie onmogelijk zich in zijn boek te oriënteeren. Wij brengen hier met Van Hout veertig jaar te Leiden door en wij vernemen niet eens dat onderwijl in de sleutelstad de Leidsche Hoogeschool werd opgericht!

Beter zijn we er natuurlijk aan toe waar hij gerust mag blijven bij 't voorwerp van zijn welbehagen: de Renaissance.

We zien voor onze oogen den bloei van de Rederijkers wegdorren in de schaduw van.... die nieuwe rhetoriek, die de Ouden en de Italianen leert navolgen, maar die toch voor onze Hollanders nog niet heel en al onnatuur wezen zal. Want Prinsen betoogt met goede reden dat de Renaissance naast de navolging der klassieken en de neiging tot italianiseeren nog een derde kenteeken heeft: het huldigen van het nationale. Dat derde element zal echter eerst in de 19e eeuw doorbreken voor goed. Bij den oorsprong er van schrijft Prinsen drie namen: Du Bellay, voor Frankrijk, Sidney, voor Engeland, Van Hout, voor Nederland. Alle drie menschen die zochten naar 't nationale, die 't niet vonden in de middeleeuwen — ten minste Van Hout en Du Bellay niet, wijl ze zich niet verwaardigden het te zoeken — en die overtuigd waren dat eerst nu iets goeds in de landstaal ging komen. Beiden staan ze daar wijzend met een vaag gebaar naar een toekomst van eigenlandsche kunst.

En thans de persoon Van Hout op zich zelf. Als figuur is hij uitstekend bezworen. Zoo permantelijk is hij geportretteerd, dat er geen twijfel kan bestaan: Moest Van Hout onder de levenden komen aangewandeld, Prinsen's lezers zouden hem halen uit duizend, en dadelijk zeggen: Daar is hij. Met op dat vaste lijf dien pienteren kop, gezoden in Renaissance-levenswijsheid, met vastgesloten lippen toch luide getuigend van wilskrachtige werklustigheid; met onder dat prachtige voorhoofd dien ernstigen blik omkringeld door leuke rimpeltjes.

Voor 't inwendige van dezen schranderen stadssecretaris-archivaris, die zijn halve leven een van de voornaamste stuurlieden was aan 't roer van Leiden, trekt Prinsen zijn diepsnuffelende ontleding saam tot het volgend besluit: « Het meest kenmerkende in heel Van Hout's persoonlijkheid is de volkomen

harmonie tusschen den vader, zoon, oom, vriend Van Hout en den ambtenaar. den artist tegenover de maatschappij; daar als hier.... dat volkomen geven van al de krachten van gemoed en geest, diezelfde nauwlettende zorg voor geestelijk zoowel als lichamelijk welvaren, diezelfde neiging om vreugdevol te genieten van het goede en het schoone dat het leven bieden kan. Van diepgaande abstracte studiën in kunst en wijsbegeerte der ouden zijn zoo goed als geen sporen in Van Hout's leven te ontdekken, — waar had hij den tijd vandaan gehaald! — maar het is, of heel zijn leven een ernstig en gelukkig streven is geweest om door de daad uit te beelden, dat wat eens Plato, Cicero, Coornhert als het ideaal van den volmaakten mensch heeft voor den geest gezweefd, en dat niet bovenal uit koel overleg om te werken naar een aantrekkelijk voorbeeld, maar uit innerlijke aandrift des harten, uit natuurlijke, nauw bewuste bègeerte om dat ideaal zoo dicht mogelijk nabij te komen. » Minder euphemistisch mochten wij dat besluit nog bondiger weergeven en zeggen: Van Hout was een man van kloek plichtbesef, een christen naar de hoogst beschaafde mode van zijn tijd, d. w. z. met een zeer sterk heidensch vernis.

Verder blijkt uit zijn brieven dat Van Hout was een Hollander van de echt zuinige soort, bij zijn platonisme de kleinstoffelijke dingen niet vergetend die met zijn geldtesch uitstaans hadden, een warm kameraad van Douza en Spieghel en Coornhert en Lipsius, een vroolijk tafelgast die fijn-smekkend de wijnen kon keuren; iemand met veren in zijn lijf, die plotseling opstuiven kon als 't niet naar zijn zin ging, die naar zijn pistool greep in de kerk en sprak van dominee Wawelaar er uit te lichten.

Lekker is 't nevenfiguur van Orlers: neefje, later burgemeester, was in zijn jeugd maar een zwalpei, en telkens als Jan-Oom eens daveren wilde, zocht Orlers met een mandje granaatappelen hem zoetjes te paaien!

Maar met dat al blijven we nog uitzien naar de tit ls van Van Hout, die Prinsen brachten tot deze letter-geschiedkundige monographie.

En hier komt, me dunkt, de behendigheid te voorschijn, waarover eventjes boven.

Van Hout vulde zijn vrije uren met « christelijke en geestelijke poëzieën », maar die zijn weg; ook met sonnetten, grafdichten, « epigrammen ende liefden », maar die zijn ook weg; ook met vertalingen: de Franciscanus en de Sphaera van den Schotsen humanist Buchanan, 't eerste « in alexandrins, zoe die bide Francoyzen werden genomt », maar die zijn ook weg; nog

met de verzameling van een « bouck vande Intre vande rhetoryckers alhier, een bondel innehoudende verscheyden zo gedruckt als geschreven poëterijen, een bondel van poëterijen in het Latijn, een bondel van Franchoysche poëterijen, een bondel van translatiën ofte overstellingen in Nederduytsch, een register van spreecwoorden. » Maar 't is alles weg. Al zijn handschriften had hij bezet aan een vriend en godweet waar ze te zoeken zijn. Enkel zoowat vijftien stukjes, proza-fragmenten en verzen, bleven bewaard. In geen van alle, evenmin als in alle samen, zal een onbevooroordeeld lezer stof tot bewondering vinden voor Prinsen's held. Waardeloos kan men ze zeker niet heeten, al ware 't maar alleen om den eigenaardigen toon die nog doorklinkt in de woorden, door deze lang niet hoogvliegende maar zeer vast op den grond staande persoonlijkheid gesproken. Hier volgt een proeve van dat proza : een brok opdracht van zijn Franciscanus. Misschien mocht het stukje thans weer verschijnen onder titel : « Nihil novi sub sole ». Om het rake ervan, ook op heden, moet in elk geval de schim van Van Hout niet verlegen zijn :

« Rethoryckers syn sulcken, die, als zij maer drie of vier ongebonden regelen bij een anderen weten te rapen, een van tnoorden, een van tzuyden, dan een van toosten, en dan een van twesten, ende zij de zelve achter inden staert, opten anderen properlicke weten te doen rymen ende clincken, een groot stuc werx bedreven willen hebben, zunderlinge als zij haer gedichten braessems gewyze, wat weten te deurhacken, te deursnyden ende te kerven, Horatyum, dien groten orateur, meenen beschaemt te hebben; zulcke, die byden anderen in gruughen ende taveernen vergaderen, ende geen minute tijts versaemt en zouden connen wezen, zonder de eenoorde cruyck, daer zij alle haer vunstige const uyt zuygen, aen den bec te hebben; zulcke, die hare penssen met dranc verladen, zad gemaeckt ende als een varckensblaze opgejaecht hebben, zo dat haer tlijf van vadsicheyt gespannen staet, dan mit acht regelen, die zy als exters van deene tac op dander huppelende, tsamen rapen, een rondeelken weten uyt te ruspen, een meesterstuc gewrocht willen hebben ; zulcke die, wetende ab hoc et ab hinc een refereynken van vier vijftienen op de knie, zo zijt nommen, te maecken, voor sancten willen aengebeden worden etc. Ende al zoudense geen zeven regelen guede duytsche proose (zomen die nomt) zonder missen weten te spreken of te schryven, zo zy XI of XII regelen connen bij een brengen, die zoo veel sluyten als een tange up een varcken en die dan te versieren weten mit een grooten hoep vremde, dickwyls by hen zelfs verzierde en onge-

hoorde termen, geschuimde woorden, slot noch wal hebbende, ende rechts zoe fraey te passe comende als of yemant de passie aen een dans zunge, strax voor groote facteurs willen gehouden wezen, ende hem zelfs daer vooren uytgeven; zulcke zegge ic noch, die niet en weten noch niet en begeeren te leeren, noch te weten; die up geen guede vermaninge noch up geboden of verboden van haer wettige overheyt passen, die mit haer eygen neuswyzicheit, zy hebben dan recht of onrecht, deur willen voor deze ende diergelyc gespuys van menschen, mit eenen voor een hoop onbesneden zassen en bontspreeckende fielten, lantlopers, quaczalvers, stuytvossen ende schuyffelschappraeyen, die zij tharen hulpe weten te zuucken, te vinden ende te verwillighen; want zomen zeyt, zuuckt Hac zijns gemac ende Gelijc zijns gelyc. »

Dat is kranig proza, en weeral een bewijs dat onze taal om zich zonder rijmen uit den slag te trekken niet moest wachten op Hooft.

Met Van Hout's verzen zal ik niemand lastig vallen. Een groot kunstenaar was de man volstrekt niet: ten minste zoo we ons mogen uitspreken op grond van hetgeen we in handen hebben. Dat zal u Prinsen zoomaar in vijf woorden niet bekennen. Maar hij zegt het u een beetje gegeneerd in een volleren volzin : « Ik moet den lezer teleur stellen, wanneer hij van mij verwacht heeft, dat ik hem uit de paar overgebleven gedichten van Van Hout, die we thans te bekijken hebben, ten minste wel een enkel « kunstjuweel » van vlekkelooze reinheid en onvergankelijke waarde zou voorleggen. »

We gaan verder en we beweren dat Van Hout waarschijnlijk geen dichtersroeping ooit heeft gevoeld. Anders zou hij niet hebben besloten : « Mijn handschriften in de welke ick (myn schult rondelicken bekennende) tzoet gesang der vleyende meerminnen wat te veel gehoors gegeven ende niet weynich tijts, die nuttelycker tot ernstige zaecken ware besteet geweest, hebbe verquist.... »

Van Hout was een gewetensvol ambtenaar, een kranig karakter, een kloeke kop, een man die kon kijken in zijn tijd, die, in den stoet naar de toekomst, van de voorhoede was, en die in zijn lang leven enkele keeren woorden heeft gesproken die van zoo diep kwamen in hem dat ze hem heel en al eigen waren. Maar zoo zijn er waarschijnlijk honderden geweest in zijn tijd, en zoo zijn er stellig duizenden thans, die daarom nog niet een plaats krijgen in onze Letterkundige Geschiedenis.

Daarmee is ook 't Renaissance-vaderschap van Van Hout geen uitgemaakt feit; niet, wijl we zoo weinig van hem bezitten

— ligt de geboorte van 't negentiendeeuwsch Romantisme immers niet in enkele liefdebriefjes van een Portugeesch nonnetje aan een Fransch officier? — maar wijl Van Hout's werk voor de kunst lang niet zooveel beteekent als dat van Vander Noot of Van Mander. En is er vraag naar de schakel tusschen de Middeleeuwen en de 17e eeuw, dan blijven we liever dan op Van Hout op onzen dichter-schilder wijzen.

Maar heeft Prinsen de letterkundige beteekenis van zijn zijn held overschat, toch zijn we blij met zijn boek: want hij heeft geschreven over onze vroeg-Renaissance zoo mooi, zoo prettig-vrij van schoolvossigheid, dat zijn werk, ondanks zijn strenge geleerdheid, boeit als een cultuur-historisch romannetje.

* * *

Een veel dankbaarder taak dan Dr Prinsen nam Dr Gerard Brom op zich met zijn proefschrift « Vondel's Bekering ». (1)

Wat een heuglijke Vondel-bedrijvigheid thans! Vooreerst op den eere-voorpost de Jezuieten: Allard, Baumgartner, Boelen, Salsmans, Stracke, Van Mierlo, Wilde; nevens hen de Dominicaan Molkenboer, Moller, Sterck en nu de jongste der Brom's.

En verder schenkt de « Vondelvereeniging » te Amsterdam ons, als 't God belieft, ieder jaar een Vondeljaarboek.

Maar blijven we thans bij 't werk van Brom.

Reeds uiterlijk is 't boek heel en al zichzelf: de bekeerling Toorop gaf de bandteekening « met pracht van wit en rood » zooals Vondel zelf de Kerk heeft gezien.

Daarbinnen krijgen we 148 bladzijden grooten tekst en LXXX bladzijden aanteekeningen.

Wat vooreerst in 't oog springt bij dit literair-wetenschappelijk proefschrift is de stijlkunst er van. Van bladzijde 1 tot 148 één doorloopend vuurwerk. Weinig vuurpijlen eigenlijk, maar een knetteren en spetteren zonder ophouden. Geen enkel zinnetje wil Brom neerzetten of er moet zoo'n knetter-spettertje insteken. 't Gevolg is dat de zwakken hoofdpijn krijgen van 't danig zien en hooren, en dat de sterkeren zich beduusd voelen als ze willen navertellen wat ze nu hebben bijgewoond. Enkel na een tweede vertooning — die al meer een genot wordt — kan men zich wagen aan een relaas.

Men heeft den toon van 't heele werk al beet met het tempo van dit brokje uit de inleiding: « Vreest der studenten natuurlik

(1) Vondel's Bekering, door Gerard Brom, E. Van der Vecht, Amsterdam, fl. 1.50, geb. fl. 2.00.

tegenwicht niet als een klassestrijd, vereerde professoren! Vechten zij buiten 't college uw kwesties uit, dan laten zij uw wetenschap leven. Vrij worden wij gevormd aan de hogeschool, waar de kritiek het hoge woord zal voeren, zo lang gij die leest; dit werk is al een bewijs van uw eerlike vrijzinnigheid. Ik laat u een boek ter herinnering achter, maar neem u zelf in mijn geheugen mee, Utrechtsche faculteit: Caland, Gallée, Van Gelder, Kernkamp, waarvan ik Kalff en Krämer en Van der Wyck niet meer scheiden kan. »

Dat is wel van één die diep overtuigd is dat hij zelf zich op 't examen over zijn professors ontfermen moet; maar is 't geen brevet van nederigheid, pleit het zelfs niet voor Brom's kiesche opvoeding, 't is toch een afdoend bewijs dat aan den vorm van dit werk een minimum professorale hulp is besteed. Dit zal overigens grifweg worden toegegeven: geen enkel thans levend Hollandsch geleerde heeft zoo levendig-pittig een stijl als Dr Gerard Brom.

Vondel's bekeeringsgang wordt verhaald onder de volgende opschriften: Mennist, Remonstrant ?, Vriend, Dichter, Bekeerling, Bekeerder, Burger. Dit mag men geenszins opnemen als zijnde verschillende momenten in 't zielsproces, maar blijkbaar zijn 't brandpunten waarom zich komen scharen, elk naar zijn aard en gehalte, de verschillende bestanddeelen van Vondel's langzaam groeiende en naderhand overvloeiend zich zich meedeelende overtuiging.

In den jongen Vondel Mennist ontdekt Brom reeds de kiemen van diens later geloof, zoo iets als een katholieke onbewustheid. 't Is waar, de Renaissancc, Erasmus' beschaving, heeft hem ingenomen tegen de « roestige » middeleeuwen. Maar niet zoozeer tegen als boven Rome meent hij te staan, als echte humanist, niet als hervormde. « Om de dominees te pesten sprak Vondel de gehate Erasmus voor, en met hém heeft hij zijn front gericht tegen de geuzen, maar achter zich de katholieken gelaten, waarin hij zich veiliger nog dan Luther's tegenstander kon terugtrekken. »

Door zijn leer van de erfzonde ging Vondel in den gereformeerden strijd langzamerhand langs den kant der Remonstranten staan, zonder dat hij zich eigenlijk ooit bij hen liet inlijven. Daarbij de « hele kring van Hooft was Arminiaan of eraan verwant en die kring betovert Vondel. Hij werkt zich geweldig op de hoogte van zijn vrienden, zoekt het vooral bij geleerden » en in zijn vollen, dollen ijver begaat Vondel het waagstuk zijn Palamedes met zijn naam voluit het rumoerige Holland in te zenden. 't Was waarachtig een gevaarlijk stuk in dien politieken godsdienststrijd, en de behendig-wijze remonstrant-predikanten

keurden Vondel af. Voor zichzelf voelde Vondel wel hoe zijn werk een zonde tegen de liefde was, maar hij verhardt zich. « Palamedes heeft hem aan zichzelf ontdekt, zijn hartstochten breken los.... en 't ene scheldvers springt het andere na. In hun gekeurslijfde kerkelijkheid scheldt hij de dominees, pausen en inquisiteurs, en Dordt is een Trente. » In Vondel's vloekgedichten spreekt de mensch boven den dichter, de mensch die christen heet en zich aan Christus niet gewonnen geeft, die daarom zijn ruimer kunstenaarsovertuiging in zijn « geloof verdedigt met de gaven van de duivel : haat en laster, vloeken ter ere Gods, want Vondel had een vaste bedoeling : verdediging van de geloofsvrijheid en bestrijding van de prœdestinatieleer, die een feest maakt van 't verdoemen. Wij genieten, maar blijven veroordelen, niet betreuren, omdat Vondel zich van ketterijen heeft schoongebraakt en letterlijk als protestant doodgeprotesteerd. »

Ondanks al die vechtende verzen. haakte Vondel, de mensch en de burger, naar vrede. En hij zoekt dien in de studie. Tot allerhande geesteswerk voelt hij zich in staat, en allengs groeit zijn geest boven de lokale, zelfs de nationale gemeente uit. Zijn werelddeel blijft niet langer Amsterdam, 't wordt heel Europa. Dat was minder naar den zin van zijn groote protestantsche vrienden, die er liever een Hollandsch huishoudentje op nahielden, waarin ze zoo heerlijk heer en meester speelden. En dan volgen de geestige portretten van 't Muidervolk. Als proefje hier dat van Hooft : « Hij was vóor alles meneer, met een blank velletje, dunne lippen, gladde pruik, éen handschoen aan en degen om. Hij werd papevreter op zijn tijd, omdat hij als ambtenaar niet vies van de boeten was, maar kuste nederig de hand van een abt om een erfenis en voelde zich verguld met de lof van een Kapucijn, bedelde om een Fransch adelbriefje en hing achter aan de rok van Huygens om appeltjes van Oranje. »

Meer ware vriendschap bleef de jonge Vondel genieten bij Spiegel, bij Roemer's dochters, bij de Blaeck's, bij de Plempen en bij zijn grooten Grotius vooral. Hier hebt ge 't signalement van de Roemertjes : « Er blijven gronden genoeg om vol te houden dat de zusters gezond en grof waren als ronde hollandse vrouwen. Juist die natuur verrukte de gekunstelde kring, die zijn trouw aan de hemelse Musen brak, zo gauw als een amsterdams kind een liedje zong. Reiner dan vestaalse maagden, hadden ze geen sikkepit van een non. Ze verzuimden geen kerk om een feest, maar lieten hun plaats in de schouwburg evenmin leeg, wanneer de kornuiten van Breero loerden om ze te zien blozen. Het was wel makkelik, ze bleven tegen iedereen even vrij en werden nooit verliefd, al nam elk gezel-

schap ze in 't midden. Ze verspelen hun geest in geestigheid en spotten met hun legioen vrijers en zijn de kittigste katjes van de stad. »

Op Hugo De Groot komt Brom zoo dikwijls terug dat de man van de « de Jure belli et pacis » na Vondel de groote figuur is in dit boek. De Groot was een ziel bijna even sterk in 't voelen en in 't willen als in 't denken. Bijna, want daarin schuilt het heele geheim. Zoo komt het immers dat deze zoeker naar verzoening tusschen katholiek en protestant.... bijna Roomsch werd. Hij die zoo verlangde naar 't eenig noodige, kon er niet heen... omdat zijn vrouw het niet wilde. Als Brom's bewering waarheid is, moest die vrouw over kolossale pantoffels beschikken.

Bij de « vrienden » is natuurlijk Marius niet over te slaan, de Jezuiet, die zoo niet een werktuig voor Vondel's bekeering, dan toch in den Renaissance-doolhof een bezielde en bezielende wegwijzer daarheen is geweest.

Geen wonder zoo Brom langst en liefst bij den « dichter » blijft staan, en hier meer geeft dan rechtstreeks bij zijn studie te pas komt. Vondel werd gekweekt door de Rederijkers, hij nam van hen een heeleboel staande spreuken en ook wel technische trukken, maar hij werkte zichzelf met al zijn genie in 't klassiek-antieke der Renaissance, en zijn Parnasheilige was Virgilius. « Zijn poëet vereert hij niet enkel als een voorbeeld, maar als een wonder, waar het woord heilige wezenlijk voor past. Zijn eerbied nadert aan godsdienstige verering, de verering vanaf Augustinus tot Dante — beiden landgenoten (?) van Virgilius' bijgelovige volk — voor een profeet van de Verlosser, een twede David. Dat is de middeleeuwse beschouwing, door de Renaissance sterker belicht ». Zoo had en bleef Vondel hebben heimwee naar het Romeinsch klassiek ideaal; toch had hij te veel eigen, Nederlandsche schoonheid in zich om ze uitsluitend bij de Ouden te zoeken. « Wijsheid openbaarde hem de oude wereld bovenal, nog meer dan schoonheid, wanneer die begrippen al zijn te scheiden, want de poëzie was eigenlijk een filosofie.... De wetenschap (overigens is Vondel's) hartstocht, bergen feiten maalt hij fijn en strooit ze door zijn verzen ». De heele geschiedenis gaat hij door in 't licht der Voorzienigheid. De fabelleer kent hij van buiten « als een kind zijn vrageboek »; de wiskunde houdt hij in hooge eer als de kunst van regelmaat en evenredigheid; maar vooral de taalkunde is hem lief: de trappen zijner tien talen klimmen voor hem naar 't heiligdom zijner moedertaal: al wat hij aan die talen ontleenen kan bergt hij daarin en 't overige puurt hij erbij uit hetgeen hij haalt van de straat. Zoo maakt hij zelf zijn schatrijk woordenboek en zijn

sterke spraakkunst. En bij al zijn studiedrukte onderhield hij een levendig natuurgevoel : iets raars in die pedanten-dagen.

Tegen de Renaissance en de Hervorming in behield de christen-Vondel zijn geloof in de eenheid van kunst en deugd : dat was zijn redding als dichter en denker. « Zijn kristelijk getuigenis onder die halve heidenen was de roeping van een profeet.... midden tussen de beeldstormers en de kunstvergoders werd hij kunstenaar om Gods wil ». En logisch gaat hij op naar die éene kerk, die den kunstenaar voldoet; eerst is in hem de dichter bekeerd en daarna de mensch.

Want nu staan we voor den « Bekeerling ». Uit zuiver letterkundig oogpunt zal dit wel het beste hoofdstuk zijn van Brom's boek. Eén laaigeut van geestdrift waarmee de jonge prachtpaap den ouden bevuurwerkt. Om de feiten en feitjes moet ge gaan bij Kalff ; hier wordt de hyper-wetenschappelijke snuisteraar al dadelijk afgescheept met : « De bekering is een werk van God en mens, daarom hoogstens voor de helft wetenschappelik te benaderen ». 't Geen uiterlijk viel waar te nemen heeft Brom op zijn wijze gezien en verteld. « Zoals het ieder Protestant gaat vond Vondel de eerste de beste nieuwigheid de moeite waard om te onderzoeken, maar de Moederkerk natuurlik niet... Als een zieke naar de dokter gaat Vondel pas naar de paus, wanneer hij 't niet langer uit kan houden. » En hier komt weer Marius te voorschijn. Hoewel Vondel's bekeerder Vondel zelf is geweest, met Gods genade, toch was pastoor Marius van 't Begijnhof wel duidelijk een kostbare hulp. Die bijbelgeleerde kon Vondel te woord staan, Vondel die bij Grotius al den droom van het groote, breede katholicisme had opgedaan, en Marius « begreep als z'n grootste taak de plicht om Vondel de schrift in te wijden. Want het woord bijbel had de hervorming gebruikt om de wereld te betoveren. Was een priester dan niet bang voor de bijbel, ja las een roomse waarachtig zijn Testament ? Lachend wees de oud-professor zijn eigen folianten vol commentaren aan. Een deel neemt de bezoeker graag eens mee en leent langzamerhand die hele stapel boeken waar Pinkstervuur op viel, zoals hij verrukt bekende. Hij moest het eerlik zeggen, hoe beter hij de roomse exegese begreep, dat nergens het woord Gods zo zuiver was bewaard als bij de Moederkerk. En mondeling kon de priester hem vooral stichten, die om zijn zachte welsprekendheid nog meer bij rooms en onrooms was gezocht dan om zijn scherpe wetenschap en elke dag bijna vergaderingen hield om het geloof te preken voor de ketters. »

In de overtuiging dat de Kerk een zichtbare maatschappij moest zijn heeft Vondel den Bijbel en de H. Vaders bestudeerd

en vond hij eindelijk, op 't gezag der onafgebroken traditiën de zuivere leer enkel te Rome.

De gloeiende bekeerling ontwikkelt zich ijverig tot « bekeerder ». Hij viert zijn katholicisme als kunstenaar in zijn Brieven der H. Maagden, in Peter en Pauwels, in de Altaargeheimenissen en in al de groote treurspelen die nog volgen gaan. In stilleren kring zien we zijn groot voorbeeld werken op verwanten en vrienden : Drie jaar na zijn bekeering is 't heele huis van zijn zuster in Hoorn katholiek, Reyer Anslo volgde en Grotius zou gevolgd zijn, ware... cfr. blz. 296. Langsom heerlijker wordt Vondel's geloof en langsom jubelender zingt hij het uit. Na de Altaargeheimenissen de Bespiegelingen en eindelijk de bekroning van alles : De Heerlijkheid der Kerk....

« Vondel en Grotius gaan bewust hun tijd vooruit. De hervormingsperiode sluiten zij en leiden een nieuwe aera in, niet meer van kerk tegen gemeenten, maar van geloof tegen ongeloof. »

Dat is nu de Roomsche Vondel voor zichzelf en voor de vrienden. Brom gaat voort en hij meent wel te doen met ons te toonen den Roomschen Nederlander en den Roomschen wereldburger. Vondel is Amsterdammer totterdood. « Agrippijner schreef de geboren Keulenaar soms achter zijn naam, maar Amsterdammer lezen wij door al zijn gedichten.... Vondel groeit in zijn stad als een vader in zijn kind, hij zwelt van glorie bij ieder nieuw gebouw, hij wordt wijder met de wijken.... Het stadhuis is hem een wereldwonder.... Daar wordt de Republiek geregeerd, daar zorgen de burgemeesters voor ons, daar liggen vrijheid en vrede gewaarborgd.... Met zijn roomsche vrienden spreekt hij zich eerlik uit om Barnevelt's getuigenis voor de rechters te bewijzen, dat er onder de papisten goede vaderlanders waren. De moordenaar van de Zwijger verfoeit hij niet minder dan de lasteraars van zijn zalige Grotius. Met een enkel gebaar.... wijst hij Leicester en Duc d'Alf's gebroed van zich af, want allebei belaagden de vrijheid ».

Wel was Vondel koningsgezind van ziel, maar toch was hij een trouw aanhanger van zijn Republiek. Verder droomt hij nog voor Europa des grooten Karel's droom van een « Kerstenrijk » en hij droomt reeds den tsaren-droom van den wereldvrede.... enkel niet voor de Turken. Tegen die wenscht hij een nieuwe kruisvaart.

Dat is, naar Brom belicht, het beeld van dezen katholieken klassieker te midden van zijn stijf-protestantschen of weelderigheidenschen Renaissance-tijd. Dat is de geniale Vlaamsch-Hollander die in zich omdroeg het oude Rome, dat hij liefhad en vereerde, en het nieuwe Rome dat hij bezong zooals nie-

mand het ooit vóór hem had gedaan, zooals het enkel één na hem zal doen, en waarvoor hij alles wilde opofferen, ook zijn leven. Alle figuren en vormen die de edele kunst der Ouden hem bracht waren hem welkom, wijl hij meende dat ze zijn gewijden geest hielpen en sterkten voor 't getuigenis van zijn kerk in zijn geleerde en toch populaire kunst.

Maar hebt ge nu eigenlijk nog niet hetgeen ge wenschtet : een helder verloop van Vondel's zielsgeschiedenis uitkomend op zijn bekeering, — ik kan het niet helpen : Brom vermag niet u te geven wat ge vraagt en bij beweert dat niemand het kan.

Of nu zijn vaste bewering berust op de innigste overtuiging dat hij alle oorkonden wetenschappelijk-gewetensvol heeft doorvorscht — ik ben geen man om dat uit te maken. — Een kolossale stof heeft Brom voorzeker verwerkt ; maar ik zal me wachten een poging te wagen om Pfr. Kalff te weerleggen waar deze oordeelt dat in Brom's boek tal van onjuistheden schuilen. Wel kon de Gids-recensie van Kalff hier en daar wat malscher zijn, maar verklaarbaar is ze toch waar het iemand geldt die als doctorandus Brom het onbetamelijk hoog tegenover zijn alleszins verdienstelijke professors heeft opgenomen. Toch meen ik te mogen vermoeden dat onze flinke literatuur-geschiedenisman in al zijn geleerden-sereniteit een beetje kregel zal zijn geworden bij de vergelijking tusschen Brom's kapitale stijlstuk « Bekeerling » en het daarmee gelijkloopend hoofdstuk uit zijn eigen, overigens wel schoone Vondelboek : « Godsdienstig leven, overgang tot het katholicisme. »

Verder mogen we dit wel zeggen : Vergelijkt men de laatste helft van 't boek, de aanteekeningen, met het eigenlijke proefschrift, dan ziet men dra dat het « mogelijke » uit de bronnen, in Brom's tekst « waarschijnlijk » wordt, en het « waarschijnlijke » met de koenste der bevestigingen komt prijken. Zoo wordt de groote tekst van Vondel's Bekering een doorloopende latius hos op den kleinen. 't Is wel klaar dat Brom's geweten meer beducht is voor een zondetje tegen de schoonheid dan tegen de waarheid.

Toch moet, ten slotte, den verbazend knappen woordartist nog rekening worden gevraagd over tal van dingetjes die hij aan zijn æsthetischen keurzin ontsnappen liet, en waarvan hier enkele staaltjes :

« De wind van een Dortse dominee verbeeldt de heilige Geest...

» 't Baldadige van een jongen, om midden in de straat in eens een gekke gil te geven en een dominee z'n vrije hoed af te slaan en zijn boodschapjes liefst tegen de kerk klaar te spelen....

» Coornhert, die de predikanten prikkelde tot hij een boek van Calvijn tegen zijn gezonde kop aan kreeg....

» een onhollands stuk vlees als Barlaeus...

» Vondel heeft zich van ketterijen schoongebraakt... en hij spuwt op de schipperskop van Prins Maurits...

» De versche schande van tien, van vijf jaar geleden zet hij te stinken voor de vensters...

» Hij heeft een vlammend vlees aan zich, maar een zuivere ziel in zich, hij voelt zijn kop hoog boven zijn buik...

» De stijve dominees zet hij een lavement, de Puriteinen duwt hij spiernaakt het bad in, de rechters trekt hij de pruik van hun kletskop — is 't zijn schuld dat er vuil voor de dag komt? »

Pieteitvol geeft Dr. Brom een opdracht voor zijn boek: « Mijn Moeder, legt hij uit, is er de moeder van als van mijn leven, mijn artistieke broer Jan de peter als van mijn doop. » Ik twijfel niet of in een tweede uitgave, die 't boek om zijn prachtige kunst al dadelijk verdient, zullen we uit een nota vernemen dat moeder en broer Jan hun Gerard een verzoekje deden, ongeveer aldus : Verklaar maar liever dat je die.... schilderachtigheden veeleer hèt van de meiden en de maats dan van ons!

* * *

Vondel en Bilderdijk zijn door treffelijke luiden zoo lang in één adem genoemd, dat het nog niet vreemd zal aandoen als wij ze ook hier niet scheiden.

De Bilderdijkiaan van Elring (1) heeft om te beginnen een zeer vreemde verdienste : deze van een slecht samengesteld boek aangenaam-leesbaar te maken. Enkel bij 't bezien van de titels der hoofdstukken valt het al op hoe weinig de stof is bewerkt van een homogeen standpunt uit: Bilderdijk's nagedachtenis, Gewijde poëzie, Dichters morgenrood, de Herdenking, Bilderdijk's historische beteekenis, Kritiek van tijdgenooten, Eerste studies door leerlingen van Bilderdijk, Uitbreiding der Bilderdijkstudie, Scheiding in de kritiek op Bilderdijk's dichterschap, Afbrekende en opbouwende, Toenemend verschil in meeningen over Bilderdijk's kunst, Rustige werkers voor nieuwe Bilderdijkkennis, de Modernen, Calvinisme, Strijdrumoer, Bilderdijk's huldiging, Besluit.

Wel wordt dat alles in twee groote partijen geschikt: Bilderdijk's dichterfiguur en Bilderdijk's beoordeelaars, maar 't geen we daareven in déze afdeeling lazen schijnt straks als ware 't per endosmose in die ander verhuisd.

Zoo al niet aan de bewerking, dan toch aan de stof is door

(1) Willem Bilderdijk, een dichterstudie door Gust. Van Elring, 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1908, 205 blz. fl. 2.40, geb. 2.90.

Van Elring veel arbeid besteed. Niet alleen heeft hij de heele boekerij van Bilderdijk's eigen werken doorvorscht, maar daarbij nagenoeg alles wat door de laatste drie geslachten over hem werd geschreven. Nagenoeg... want wijl het hem klaarblijkelijk te doen was om een schouwing over de heele Bilderdijkstudie heeft hij die zelfs Taco de Beer niet vergeet, Schaepman en ten Brink overgeslagen; en 't bestaan van onze Vlaamsche Bilderdijk-mannen David, Gezelle, Snieders, Claeys schijnt hij niet eens te vermoeden.

Nevens dit tekort is er een ongerief van anderen aard: Veelal is 't moeilijk om uitmaken of Van Elring zelf aan de beurt is dan wel of hij 't woord aan iemand anders verleent: bij herhaling werkt dat heel gemelijk.

Maar niets van dit alles kan aan Van Elring's werk zijn groote verdiensten ontnemen.

Met overredende overtuiging, met volle klem in zijn vaste stem, verdedigt hij zijn meening dat Bilderdijk is de voornaamste dichter der christelijke orthodoxie, dat hij in onze letterkunde slechts wijkt voor éen Nederlander. « Als lyricus en didacticus staat hij waardig naast Vondel, is soms steiler en verhevener, als treurspeldichter doet hij onder bij diens schoonste stukken, waardoor hij op de tweede plaats komt, doch als epicus weer en als vertaler overtreft hij hem beslist. » Juist die overtuiging geeft Van Elring den moed Bilderdijk met de allergrootsten van alle tijden te vergelijken, en... vaak wordt het overmoed. Maar al koestert men nu ook geen apostelijver of geen Ubermenschcultus op zijn Van Elring's, men zou moeten een mispunt wezen of een nieuwe Gidser om iets anders te voelen dan ontzag voor dien Moloch onzer Letteren.

Bilderdijk was inderdaad monsterachtig van aanleg, van werkkracht en van vaardigheid. Waar 't hem geldt, is Busken Huet met zijn geestigheid in de waarheid gebleven: « Wanneer men al de feilen in Bilderdijk's leven uitgewischt, uit zijne dichtwerken het onbeduidende of gerekte of gemaakte verwijderd; in zijne brieven de onwaardige klagten geschrapt, zijne historische en filosofische en linguistische schriften van hunne personaliteiten en hunne magtspreuken gezuiverd heeft, dan houdt men een geest over, die geheel alleen op de vijf faculteiten eener hoogeschool gelijkt». 't Is feitelijk een gemeenplaats te zeggen dat hij onze geleerdste dichter is geweest. Hij kende de taal en letterkunde der Nederlanders, Duitschers, Franschen, Engelschen, Italianen, Spanjaarden, Kelten, Arabieren, Israëlieten, Romeinen, Grieken, Perzen enz; hij schreef over de taal in 't algemeen, over gods- en rechtsgeleerdheid, genees-, dier-, schei- en aardkunde, wijsbegeerte, physiologie, geschiedenis,

wis- en krijgskunde, statistiek, penning- en wapenkunde, schilder- en bouwkunst. En al heeft hij o. a. in de taalkunde tal van ketterijen verkocht, al bracht hij niet, zooals Goethe, de wetenschap vooruit; al betrapte men hem op « vertalingen uit het Araabsch » die uit het Engelsch waren verhollandscht (1), toch mag hij heeten een der veelzijdigste menschen die ooit onzen aardbol betraden.

Ook Van Elring bekent ridderlijk fouten in zijn held, niet enkel in den mensch, maar ook in den dichter, soms wel op 't onbehendige af. « Er is onoprechtheid in Bilderdijk geweest », en dat is voor een dichter al zeer erg. « Bilderdijk heeft veel te veel geschreven, veel meer dan hij zelf verantwoorden kon ; » « Bilderdijk kwam er nimmer toe een groot en grootsch geheel voor zijn vertolking te scheppen.... hij kon niet als Goethe bij intermezzo's aan 't zelfde stuk werken. » Hij miskende Shakespeare, ignoreerde Goethe en verafschuwde Schiller. Maar nergens wil van Elring toegeven dat zijn dichter kon zijn holgrootsprakig, dood-vervelend, plat-gemeen, ijdel-tranerig, onnoozel-beelderig, zinnelijk-eigenzinnig, en dat hij chronisch was onuitstaanbaar-knorpottig.

Het wonderbaarste van alles voor mij blijft wel hoe iemand met zoo 'n blokkersgeest, zoo 'n studievracht, zoo 'n levensellende en zoo 'n karakter, omhoog kon gaan tot ieder toeschouwer er van duizelen moest en nog moet ; en dat in dezen bulderaar, dien de modernen als rhetorieker wilden doodschoppen, de volgende beschouwingen over poëzie worden ontdekt die Van Elring zeer goed samen vat : « Taal en poëzij zijn éen in wezen, zoozeer dat de oudste taal poëzij is. Poëzij is.... de uitgieting van het overstelpend *gevoel*, even onwillekeurig als lachen of schreien : uitstorting van het hart ; afspiegeling van het binnenste der ziel ; uitdrukking van de innigste overtuigingen. Dit *gevoel* is den mensch alles : dit te genieten, dit uit te breiden, dit mee te deelen, is zijn bestemming, waarnevens hij geen tweede kent. Dit *gevoel* moet *verstandelijkt* worden. Te gevoelen is denken in de snelste bevatting en volkomenste volledigheid. Het verstand onderscheidt door uiteenzetting wat in het gevoel tegelijk en opeens in de hoogst volkomene samensmelting begrepen is. Het verstand is niet slechts de nasporer en terechtwijzer des gevoels ; 't is zijn meester, zijn opleider, zijn volmaker. Het gevoel des dichters roept in de eerste plaats zijne verbeelding te hulpe, d. i. het vermogen om denkbeelden of voorstellingen te veranderen en dwingt haar om op zinlijk-plastische wijze, maar met waarheid

(1) Daarover is Van Elring niet te spreken. Kollewijn haalt ze ergens aan; maar op 't oogenblik is 't me niet mogelijk de bladzijde na te slaan.

het bovenzinlijke te veraanschouwelijken. Maar dat gevoel heeft aan de verbeelding niet genoeg : het behoeft het verstand tot bondgenoot. Het gevoel is omvattend, overtuigend, zeker, maar tevens onklaar, donker, in zijn volheid onuitsprekelijk ; eene openbaring van leven, maar ook altijd eene eenheid van openbaring. Het verstand is klaar, bepaald bewijsbaar, maar twijfelend, onderzoekend, distingueerend en analyseerend: eene openbaring van gedeeltelijk leven, maar ook altijd eene veelheid en verscheidenheid van openbaring. »

Houden de modernen er iets beters op na, iets meer zielkundig echts? Hebben de besten iets ánders gezegd?

Nu blijven we eventjes toeschouwen bij Van Elring's revue van Bilderdijk's critici : Vooreerst Bilderdijk's tijdgenooten, te beginnen met zijn genialen discipel da Costa, die bij Kruseman de uitgave der Kompleete Dichtwerken bezorgde en er aan toevoegde : De Mensch en de Dichter W. Bilderdijk.

Belangrijker nog dan deze groote studie heet Van Elring da Costa's bladzijden « Bilderdijk herdacht ». De leerling waagt het hier zijn meester naast Vondel en Shakespeare en Goethe te zetten. Hij noemt de kunst van Bilderdijk « een stoute en diepe krijgskunst »; speciaal in de vergelijking van Bilderdijk met Goethe blijft de eer aan den eersten. Verder mag met reden da Costa's uitgave van den Ondergang der eerste wereld genoemd worden : een waardig monument.

Op de tweede plaats komt Willem de Clercq : de groote improvisator schreef over zijn meester een opstel in de Gedenkzuil en af en toe in zijn Fransch dagboek. Hij wil volstrekt in Bilderdijk's kunst drie tijdvakken onderscheiden : Het erotische, het poëtisch-wijsgeerige en het gispend-christelijke.

Zeer ingenomen toont zich Van Elring met een voorlezing over B. door Mr. Pan. Die had het over den reus als navolger en vertaler, dus over 3/5 van Bilderdijk's verzental. En Pan besluit dat B. veelal wedijvert met dichters van den eersten rang en die van minderen ver achter zich laat.

Jacob Geel vat het geestiger aan in zijn Gesprek op den Drachenfels, en hij slaagt er in den grimmigaard over te halen om de hand van Schiller te drukken, dien B. in 't ondermaansche voor een drek-voerman had gescholden.

Hoog werd de loftrompet gestoken door Beets. Ook Van Elring vindt deze tonen te hel. Maar de Verpoozer op letterkundig gebied krijgt gelijk waar hij zijn bewondering plengt voor den taalvirtuoos : hier was overdrijven ook moeilijk.

Nu komt Huet, die, wijl hij er een dol plezier in had, te tornen aan Hollandschen roem, bij Bilderdijk een kolfje vond naar zijn hand. Zijn studie van honderd bladzijden wil zijn uit-

spraak omschrijven: een mengsel van boerschheid en genialiteit. Later, toen Huet zichzelf beter begon te kennen, kreeg hij jegens Bilderdijk een soort schuldbesef, en hij schreef die meesterlijke bladzijde, waarvan we de inleiding aanhaalden.

Simon Gorter oordeelde onder invloed van Huet. Hij onderschat B.'s proza en vindt geen genade voor de gebreken in B.'s poëzie; maar toch is met deze studie geen hatelijkheid gemoeid.

Met Multatuli krijgen we een jonger geslacht. Hij vond het prettig een grooteren Multatuli dan hijzelf in de maling te nemen. Heel diplomatisch kiest hij « Floris V » om den heelen Bilderdijk af te breken.

Makker maar ook niet malsch is Jan Schimmel tegenover B.'s treurspelen.

Jonckbloet vindt het de moeite niet waard iets anders te doen dan B.'s veroordeelaars na te praten.

Al. Pierson in zijn « Oudere Tijdgenooten » beschouwt B. uit een wijsgeerig oogpunt. « Als vader van het Réveil is Bilderdijk zeer oorspronkelijk, en slechts herinnerend aan Lessing en Schleiermacher ». Nog al koddig is 't, Van Elring, waar zijn meening verschilt met die van Pierson, den man van « Onze geestelijke Voorouders » oppervlakkig te hooren noemen.

Bakhuizen van den Brink vraagt zich af wanneer de nieuwere poëzie een Bilderdijk zal vinden, en de kalme De Vries smijt de belagers van B. in 't gezicht dat « een dwaling van hem geestrijker en verheffender is dan al de wijsheid van zijn bedillers te zamen. »

Potgieter is hier uit het gelid gevallen, maar elders vind ik bij Van Elring zijn bekende woorden: « Hoe schaars wordt zelfs de cijns der bewondering aan een zienersblik gegund, die in den dageraad onzer wereldbeschouwing, het sein van den onverbiddelijken ondergang der zijne voorzag; hoe zelden ook thans de moed, de kracht, de trouw gehuldigd, waarmede de aangeheven strijdleus een halve eeuw lang op slagveld bij slagveld voortklonk, tot de banier den verstijvenden vingeren des veldheers ontgleed, maar de veege lippen van dezen, den geest gevende, die nog bezegelden. »

Alberdingk's geestdrift voor den « Oude, met zijn stroef geplooide trekken » heeft hem sommige van zijn beste verzen ingegeven.

Twee andere katholieken, Wap en Michiel Smiets, deelden in de bewondering van Alberdingk.

Onder de jongere « rustige » werkers voor Bilderdijk noemt Van Elring in de eerste plaats Kollewijn met zijn twee lijvige bundels, onmisbaar om hun materiaal, maar woestenijen voor de æsthetica. Dan komt pater Van Hoogstraten, met zijn studie

door van Elring als « heel ernstig » geloofd. Hij mocht nog meer loven ; want ook na van Elring, blijft Van Hoogstraten's kritiek over Bilderdijk de volledigste, de degelijkste en de diepste die totnogtoe werd geschreven. Niemand heeft zoo doorwrochte beschouwingen geleverd over Bilderdijk's wijsgeerige poëzie, over zijn didactisch lyrism en over zijn epische fragmenten ; niemand heeft zoo zaakrijk een bespreking geleverd over Kollewijn's en Pierson's Bilderdijk-studiën.

Eerst nu wordt Van Elring's werk voorgoed een kaleidoscoop, maar een prettige : Al de vonnissen worden aangehaald door de modernen over Bilderdijk gestreken ; Kloos luidde zijn kritiekerschap in met herhaalde waarschuwingen dat Bilderdijk geen dichter is, dat hij niet anders heeten mag dan een rollende woordenrommeling. Stilaan wordt Bilderdijk bij den modernen leider « groot als rhythmisch denker in mannelijk proza » en zijn verzen zijn « zeer respectabel, maar zeer zelden schoon. » Thans verkondigt hetzelfde orakel dat » het zeer verkeerd (is) Bilderdijk geen dichter te noemen. Met al zijn stijfheid kon Bilderdijk toch wilder dan Vondel wezen, zijn rhythme spierspannender en soms gepassioneerder van strevenden gang ». — Verwey, liever dan luidop zichzelf te moeten tegenspreken, tracht al zwijgende te vergeten en te doen vergeten wat hij eenmaal schreef : « dat Bilderdijk een dichter zou zijn is een spraakverwarring ». — Gorter noemt Bilderdijk « beslist onschoon », en Van Eeden's uitlatingen zijn àl zoo erg. — Van Deyssel heeft, « waar hij staat op (zijn) observatie-toren om de groote literatuur te overzien » Bilderdijk niet eens ontwaard !

Beter wordt Bilderdijk onthaald bij Socra Rana en Penning en Van Nouhuys, die hem een « taalreus » noemt. Querido, zelf een Centaur, voelt ook wel iets voor zijn voorganger.

Maar Van Elring zelf moet even boeten voor 't plezier van de modernen zoo lekker in 't ootje te nemen ; midden in 't gezelschap der tachtigers brengt bij per abuis Van Lennep, Smit Kleine en hun eigen Julia-slachtoffer Van Loghem !

Een afzonderlijk hoofdstuk wijdt Van Elring aan de Calvinistische Bilderdijk-vereering van Postmus.

Eindelijk laat Van Elring recht weervaren aan de feestreden van te Winkel en Kuyper, gehouden bij de 150e verjaring van B's geboortedag.

Maar hier ontsnapt hem een dolligheid : Hij heeft het over dien staatsman, wiens veelzijdige ontwikkeling toeliet een wegsleepende redevoering te houden voor een talrijke menigte over een groot poëet. En hij voegt er bij : « wijs mij in Frankrijk, Duitschland of Engeland zulk een kracht aan ». Maar, mensch, dichters-staatslieden en staatslieden-dichters zijn daar dagelijksch

brood; Frankrijk is zelfs hun klassieke land. Is de huidige premier niet een literator van Europeesche vermaardheid?

Nog komischer wordt het waar Van Elring zich den adem afloopt om onder de schilders een kunstbroeder voor Bilderdijk te vinden, en waar hij ten slotte triomfeert met de vondst dat « Bilderdijk, de zoon van noordsch Venetië, is de Titiaan onder de Nederlandsche dichters! »

Mag ik Van Elring eventjes wijzen op een tekort in de aanduiding van de Ode aan Napoleon, die hij zoo hoog bewondert. 't Ware goed, me dunkt, hier te zeggen dat niet wordt bedoeld de « Napoleon » van 1827, waarin Bilderdijk, weeral zonder waarschuwing, een vertaling leverde van Casimir Delavigne's dertiende Messénienne.

Veel wordt bedorven waar Van Elring aan 't plukharen gaat met Scharten en Bavinck, die zoo degelijk over Bilderdijk schreven, terzelfder tijd als Van Elring. Die bladzijden zijn er niet om te bewijzen dat Bilderdijk groot is maar wel dat Van Elring zijn profeet moet heeten.

't Is anders wel stichtend te zien hoe een groot man allengs weer in eere komt en hoe zijn hevigste haters stilaan hun boetereis doen naar den grijze met den tulband. Dat is verheugend; want als een volk zijn grooten miskent pleegt het een aanslag tegen zichzelf. Maar wijl iedere ernstige zaak haar kleinen kant moet hebben komt hier nu dat koddig geherrebek onder de heeren om de eer van de kat te bel te hebben aangebonden.

***

Met veel minder vurige vaardigheid dan Brom, met bijna zooveel handige behendigheid als Prinsen, met meer zorgelijke en minder eigen-profijtelijke methode dan Van Elring heeft Van Puyvelde zijn boek geschreven. (1)

Vooreerst moet ik bekennen dat, na al wat er van en rondom dezen « Rodenbach » in aantocht verteld en voorspeld is geweest, door velen meer was verwacht dan er werd gegeven. Maar zooals het is geeft het boek ruim stoffe genoeg om Dr Leo Van Puyvelde een hartelijk « dank u » te zeggen.

Nu toch zien we klaar uitgemaakt wat een strijdersfiguur A. Rodenbach is geweest, wat hij voor ons Vlamingen voortdurend is en blijven zal.

Zoo volledig mogelijk is dit boek omtrent Rodenbach's leven en werk. 't Geen rechts en links over hem lag verstrooid, 't

(1) Albrecht Rodenbach, zijn leven en zijn werk, door Dr Leo Van Puyvelde. — L. J. Veen, Amsterdam 1908. 232 blz. Pr. fr. 3.50.

geen we hadden gehoord over hem en gelezen in boeken en tijdschriften van Zuid en Noord heeft Leo Van Puyvelde bijeengebracht met vlijtige, vaardige hand. Veel van 't geen we weten te bestaan moest jammerlijk achterwege blijven : want Ferdinand Rodenbach bewaart de papieren van zijn broer met een zorg en een naijver, die Romeinsche vestalen en sybillen pasten, maar die wij een zonde van traagheid noemen jegens de eer van Vlaanderen.

Hier nog eventjes een overzicht van dat prachtig gevulde korte leven, dat elke Vlaming kent, en waaruit men voor geen enkel Vlaming ooit te dikwijls ophaalt. Wij volgen de feiten op uit Van Puyvelde :

Albrecht werd in 1856 geboren uit Jul. Rodenbach die thans nog leeft en uit Sylvia van Houtte. Liefst van al hing het manneke aan de rokken van zijn tantes. Ofschoon hij dolgraag leerde en teekende, hadden de moeien toch de gelegenheid hem erg te verwennen. « Tanten, schreef hij later, bij u heb ik veel goeds geleerd, maar iets hebt ge vergeten... gij hebt mij niet leeren vechten. »

De eerste-communie-knaap werd op 't college van Roeselare gebracht, waar hij eerst onder de oogen en daarna in de eigen handen kwam van Hugo Verriest, den leeraar-tooveraar. Berten was verweg de meest begaafde der studenten, en gretiger nog dan de anderen dus dronk hij van Verriest's welsprekendheid. Want « even als visselkes die wellustig zitten te vrikkelen in helder stroomend beek-water, even als opengaande bloemen, die gulzig, in den morgen, het zonnelicht opzuipen — zoo dronken zijn leerlingen, zat van welligheid, geheel 't jaar lang, den verkwikkenden, groeizamen dauw van zijn levenmakend woord. » In 1875 gaf de jongen zijn ziel aan Verriest in een brief, die een waardig hoofdstuk van St. Augustinus' Confessiones zou zijn. Buitengewoon waren overigens al zijn opstellen : kranige gedachten stralend van gouden Vlaamsche geestdrift. Terwijl anderen blokten 't geen hij vatte met één kijk, had hij den tijd om groote ouden en groote nieuweren te lezen, om Vlaamschgezinde liederen te dichten, om van Aischylos' Prometheus een vertaling te maken, die niet verbleekt bij die van Burgersdijk, om onder 't verlof Vlaamsch vuur door 't land te jagen met zijn aanspraken en zijn tooneelopvoeringen ; om uit de romans van Conscience dramatisch vliegwerk te tooveren, om Fiesko en King Lear te doen passen voor de afmetingen van de dorpsplanken, om een oorspronkelijk stuk « de Studenten van Warschau » te fantaseeren, om zijn décors te borstelen en te penseelen, en om door zijn lied en zijn woord en zijn spel en zijn geestdrift en zijn genie te worden de populairste mensch die ooit door Vlaanderen werd gekweekt.

De troetelzoon van Verriest kwam te Leuven om te studeeren in de rechten; hij was daar een goed student, maar hij was daar vooral tusschen Pol De Mont, Flor Heuvelmans en veel anderen, een reusachtig werker voor Vlaanderen. Hij vergrootte en verruimde « de Vlaamsche Vlagge », hij stichtte met zijn vrienden 't Pennoen, hij blies herleving in Met Tijd en Vlijt, hij richtte een studentenafdeeling van 't Davidsfonds in, hij las de Grieken, Schiller, Goethe, Hugo, de Musset, Heine, Anna Bijns, Marnix, Hildebrand, Vosmaer, Hofdijk, Emants, Gezelle, De Koninck, Vuylsteke, Tony, Van Beers, Hiel, de Cort; hij dichtte tooneelspel-fragmenten als « Krisis » en « Irold », hij schonk aan 't beste deel onzer letterkunde zijn « Geschiedenisse » en zijn « Gudrun », een reuzenwerk waarbij de jongen van vier en twintig jaar bezweek.

Wat ik zoo vrij ben te meenen over de literaire figuur van Rodenbach heb ik vroeger hier al gezegd; wat er van hem te denken valt als Vlaamsch werker, heeft hij zelf volledig aangegeven in zijn kostelijk « Studentenwerk in den Vlaamschen Kampe » dat ik hier uit Dr Van Puyvelde's boek overschrijf: « Wij zijn verfranscht, ja, maar bij gevolge, wij en *zijn* nog geen Franschmans — God zij gedankt! — In andere woorden onder die dikke lage Fransche bucht die de opvoeding en heel de wereld, waarin wij leven, op ons plakken, ligt nog, levend begraven, onze eigenaardigheid. Het eigene boven, jongens, het eigen bloot! Met gedurig ijverige hand het werk des tijds geholpen dat alle beklijstering en beplaksel af doet reuzelen. De Vlaamsche studenten moeten eigene gedachte, gevoel, wil ontwikkelen, hun eigen taal leeren kennen en op zijn vlaamsch, inwendig en uitwendig leeren leven.

« Verstand: vrij, diep, breed verstand dat zich met geen woorden noch half bescheid laat paaien, niet zweert bij het onderwijzend woord, maar, tot den grooten edelen twijfel genegen, bewijzen zoekt, en meet en weegt, tot dat het geluk mag scheppen in het bezitten der volle, steeds ontwikkelende zekerheid.

« Gevoel: diep en zuiver, trouw en gestadig.

« Wil: ijzeren wil, die jegens de anderen leert willen en onverwinbaar sterk-zijn, met zich dagelijks op eigen wezen en doening te oefenen.

« Levenswijze: Elk volk heeft eigen handel en wandel, eigene doenwijze, eigene beleefdheid. De lagere standen bij ons hebben geen betrekking meer met de hoogere — voor wie het begrip beleefdheid samensmolt met dat van Fransche taal — en zoo worden onze werklieden en boeren allengskens onbeschaafd....

« Taal: De taal, de machtige, zingende en schilderende uit-

drukking van gedachte en gevoel, van eigen wezen en werkzaamheid, hebben de studenten verloren. Jongens, roept Rodenbach, onze tale heroverd, dagelijks, beetjen voor beetjen, lastig en pijnelijk, met studie en werk, onze tale, deel van ons lichaam en deel onzer ziel; deel van ons gelijk onze oogen en onze mond en onze hand.

« Ja, eens moeten wij weder daar komen, dat wij kunnen klappen en dat hetgene ons uit mond en penne vloeit eene tale zij, levend, geheel, van éen stuk, zuiver, bont en schilderachtig, gelijk eertijds ons Dietsch was.

« Wat moeten de studenten doen om wederom die taal in hun bezit te krijgen?

« 1. Trachten zooveel mogelijk middels daartoe te verkrijgen van de overheid : boeken, lezingen, oefeningen.

« 2. Alles wat men daartoe gebruiken kan ten bate nemen : lezing, lessen, oefening, oefening gelijk waar.

« Geestesleven : Dat der zaken name in uwen geest der zaken gedacht verwekke op zijn Vlaamsch, nature zij vlaamsche nature, grootheid zij vlaamsche grootheid, deugd zij vlaamsche deugd wiens oorgedacht en vorm de trouwe is; man zij vlaamsche man... kunde zij vlaamsche kunde, kunst zij vlaamsche kunst... God schiep ons, iederen een wezen op zijn eigen, eene *individualiteit*, om wederom dat verdoemd fransch te gebruiken ; doch hij schiep ook derwijze de volkeren, eensgelijks elk eene individualiteit op zijn eigen. Nu, een wezen krenken, eens wezens eigene werkzaamheid verdraaien, of, het is gelijk hoe tegen den aard van dat wezen wijzigen is zonde. Zonde strafbaar voor God, hetgene men eigenlik en in beperkten zin zonde noemt, wanneer het sommige bijzondere wetten krenkt; doch altijd in allen gevalle, zonde doembaar voor Recht en Rede, en, gelijk al wat zonde en krenking is, bronne van steeds voortzettende wanorde...

« Studenten steekt u toch in het gedacht, dat gij *almachtig* zijt, omdat gij eens het volk zult zijn, het publiek, omdat gij de toekomst zijt!

Wij hebben het reeds zoo dikwijls gezeid, wij wouden het in elken student zijn herte printen :

« *Eens zal onze wereld zijn wat wij willen dat zij weze.*

« Bereidt u zulke mannen te zijn, dat gij in de zake van onzen vlaamschen stam eens oogen hebbet om te zien, ooren om te hooren, een verstand om te bevroeden, eenen wille om te willen :

« dat gij, priesters, later vlaamsche jongelingen kweeket en het volk op zijn vlaamsch op den goeden weg leidet;

« dat gij, wereldlike, eindelik zeggen durft, heel en gansch

derwijze gesteld dat gij bereid zijt het overal en dooral te eischen;

« Wij willen dat de opvoeding vlaamsch zij, wij willen dat de kunste vlaamsch zij, wij willen dat onze handel en wandel, beschaving en leven vlaamsch zij;

« Wij willen dat de Staat, voor zooveel hij met ons in betrekking staat, vlaamsch zij, wij willen in een woord, alle de rechten van onzen stam opnieuw erkend zien, en onze vlaamsche nationaliteit vrij in alle hare uitingen, haar eigen innig wezen uit te spreken zoo het behoort. »

Leg in dit programma wat meer nadruk op onze sociale ontwikkeling, op de maatschappelijke bewustwording der standen, zooals we die beseffen met den komenden tijd, en de heele omvang van de Vlaamsche beweging ligt er in.

Na Rodenbach zijn gekomen mannen als Vermeylen, Dosfel, Van Cauwelaert; maar hebben ze iets anders vermocht dan met hun eigen schittering te overglansen dit vast en vol manifest?

Het vertrouwelijk omgaan met Rodenbach, den keurmensch en den prachtstrijder, heeft Van Puyvelde's eigen groei zeer gebaat. Want niet velen in Vlaanderen zijn in staat eene bladzijde als de volgende uit hun koker te krijgen:

« Deze stoute denker, deze teedere voeler is niet gegaan ver van zijn medemenschen, om voor zichzelf en een paar uitverkorenen, zijn stemmingen uit te kwinkeleeren. Hij leefde in nauwe voeling met de ziel van zijn volk, als de meeste dichters en prozaschrijvers die hem in Vlaanderen sedert de herleving van onze literatuur na 1835 zijn voorgegaan en nog volgen. Ze voelden zich met hun volk vereenzelvigd door den strijd voor de moedertaal — de sterkste karakteristiek van een eigen volksleven — wier bestaan bekampt wordt in Vlaanderland. Drie kwaart van een eeuw heeft hier de reactie tegen het verdringen van onze taal het beste deel van de Vlamingen opgejaagd en de meest zelfbewusten onder het volk — de schrijvers en de dichters — hebben gedurende al dezen tijd, dien door de meesten nog ongevoelden maar toch werkelijken drang naar groei volgens eigen wezen, naar eigenmachtige cultuur geuit.

« Rodenbach was een van die menschen, die de ziel van hun volk en van hun tijd in zich inniger omdragen dan hun tijd- en landgenooten, — die gelooven in de mooie toekomst van hun volk — die intuïtief zien en begrijpen waar anderen, na analytisch onderzoeken, nog maar vermoeden kunnen; in zulke menschen schuilt een kracht die hen beter dan anderen tot de tolken kan scheppen van de gevoelens en de gedachten hunner omgeving. »

Het eerste hoofdstuk van Dr. Van Puyvelde's boek

waarin hij ons vertelt van Rodenbach's kinderjaren is al te romantiekerig, met al te schellen maneschijn en al te sterken rozengeur; maar straks gudsen de volle stroomen van 't echt Vlaamsche leven zijn stijf-geordende kapitels binnen. De sluizen van zijn eigen Vlaamsche ziel zet Van Puyvelde open zoo wijd hij maar kan, en we krijgen De Blauwvoeterij, die zee van vlaamsche idealen, waarover de geest van Rodenbach zweeft « den arend gelijk... zat tuimelt en klapwiekt de vierende vogel... schouwt en bevroedt de oneindige wereld, de onmeetbare ruimte, der edele zonne rooden triomf » Die honderd bladzijden van Dr Van Puyvelde zijn mede van de best bezielde die de Vlaamsche beweging ooit ingaf. Men wordt het allenthalve gewaar: de geestdrift heeft zijn oogen geklaard en zijn pen doen trillen in zijn hand. Helder heeft hij gezien in veel schemerige hoeken en warm heeft hij geschreven over een onderwerp dat hij naar den rechtmatigen eisch van zijn hoogeschool streng-wetenschappelijk behandelen moest.

Die strenge wetenschap begint het van de geestdrift te winnen waar Dr Van Puyvelde philologisch Rodenbach's werk werk aan 't onderzoeken en aan 't uitpluizen gaat. Voor zoover ik de zaken kan nagaan met de hulpmiddelen waarover ik zelf beschik heeft Dr Van Puyvelde zeer gewetensvol zijn teksten bestudeerd en zijn bronnen opgezocht. Met gehoorzame opvolging der modern-geleerde eischen heeft hij een omvangrijke studie geleverd over de werkwijze van zijn dichter, over 't ontstaan van kleiner en grooter werk, vooral over de schepping van ons eerste groot Vlaamsch kunstdrama; hier is met scherp oog en met fijn overleg onderzocht wat Rodenbach heeft uit de geschiedenis, uit de middeleeuwsche epiek en uit zijn eigen rijke vinding.

Enkel met Rodenbach's handschrift « Charlatanism » gaat Dr. Van Puyvelde wat onbeholpen te werk. Zijn stevige studie schijnt hem niet tot de ontdekking van 't oorspronkelijk blijspel te hebben gebracht?

Dr Van Puyvelde moest ook, om volledig te wezen zijn Rodenbach æsthetisch behandelen; en dat is jammer, want hij die zoo goed den strijder heeft gevat is met een wanhopige verwarring van wijsgeerige begrippen over den dichter aan 't phraseeren gegaan.

Voor de liefhebbers — ze kunnen zeer mogelijk bestaan — laat ik de uitrafelingen over de karakters in Gudrun. Had Ro denbach al die middels (sic) in de construeering van zijn personnages ook maar onbewust beet gekregen, dan stak in hem de stof voor een verfijnd scholastieker, maar zeer zeker nooit

die voor een echt poëet. Zóó kan men, met eenige kans in de wezenlijkheid te blijven, geen schepping ontleden.

Maar waar deze allerverdienstelijke Van Puyvelde van Rodenbach — eerste helft zich bepaald « op zijn malst » vertoont, 't is in de boonen-knooperij van zijn eigenlijke kunst beschouwingen. Vooreerst moeten we uit een dertigtal zijner uitspraken besluiten dat het nec plus ultra van alle kunst heet « mooi uitbeelden ». Die beide woorden liggen bestorven in den mond van dezen criticus. Ook den meest oppervlakkigen lezer moet het opvallen hoe deze bespreker zichzelf tegenspreekt : « Deze onstuimigaard.... » volgen dan tal van omschrijvingen zwaarlijvig van lof om Rodenbach's *lyrische fijnheid* te vieren...; maar 't gaat verder niet aan « zijn kunst met die onzer *fijnste* dichters te vergelijken. » Op bladzijde 141 weer waren Gezelle en Perk *fijner* gestemd dan hij die op bladzijde 144 herwordt « een *uitnemend fijn*-aangelegde natuur. »

Even kapitaal is 't æsthetisch geschrijf over Gudrun. Waar 't ons eventjes helder wordt uit de cacophonisch-problematische bespiegelingen krijgen we dit mee naar huis : « De droomerijen van Gudrun worden tegen al dezen in die beweerden hier zuiver-lyrische prachtstukken te genieten.... handelingen in den hoogsten en edelsten zin, immers handeling van de ziel der personnages. » Maar, mensch, dan kan geen dichter of geen man van overtuiging ooit een woord lossen, zonder er, volgens deze nieuwe leer, een stuk drama uit te gooien. — Nu, even daarna vallen we weer in de orthodoxie, want Leo bekent dat Rodenbach's drama veelal wordt « tot loutere lyriek, waarbij al het dramatische verdwijnt. »

Hier zie 'k Rodenbach's dichterbeeld blinken op de tinnen van ons Vlaamsche belfort en Van Puyvelde liggen gekneusd aan den voet.

'k Heb ze beiden nochtans heel anders gezien in den loop van dit merkwaardige boek : Dan ging Rodenbach, zijn trouwe Vlaamsch pratend met Van Puyvelde, arm in arm, en wilskrachtig zwaaiend met zijn studentenstok naar een Vlaamsche toekomst van verrijzenis en glorie : Hij sprak met diepe tonen en hij zegde alles aan zijn vriend, want hij voorzag dat na zijn dood, deze vriend iemand zou zijn, uitgerust met kracht van wil, van woord en daad ter eigen hooge beschaving van ons volk.

J. Persyn.

BEETHOVEN'S LEVENSGENOOTEN

(*Vervolg en slot*)

Buiten Haydn en Schenk, kreeg Beethoven ook lessen van Albrechtsberger. In zijne geboortestad had hij, nevens zijnen vader, drie leeraars gehad: Pfeiffer, van der Eeden en Neef. Te Weenen had hij er weer drie. « Veel koks verbrodden de brij », merkt hierbij Schindler op. «Toen ik in latere jaren Beethoven hoorde zeggen, dat Mozart's genie voornamelijk aan de *eenheid* van zijns vaders onderricht zijn hooge ontwikkeling te danken had, gaf hij hiermee eene onbetwistbare kritiek van zijne eigene vorming. » (1)

Wie waren, nevens zijne eigenlijke leeraren, de andere muziekkenners die Beethoven te Weenen verwelkomden? — Eerst en vooral weer een Nederlander, Gottfried Baron van Swieten, (2) directeur van de Keizerlijke Bibliotheek. Deze was een vriend van Mozart en Haydn, voor wien hij « De Schepping » en « De vier Jaargetijden » uit het Engelsch vertaalde. Als secretaris van eene adellijke vereeniging, waartoe behoorden de muziekliefhebbende familiën: Esterhazy, Lobkowitz, Kinsky, Lichnowsky, Schwarzenberg, Auersperg, enz. had hij veel voor de muziek te Weenen gedaan. Hem was het te danken dat de werken van Händel en Bach uitgevoerd werden en dat de hooge adel daartoe een kring stichtte. Niet alleen leerde Beethoven bij dezen Maecenas de groote werken der klassieken kennen, die hem tot dan geheel vreemd waren, maar ook kwam hij in omgang met de adellijke familiën die zoo invloedrijk op zijn leven werkten. In de eerste plaats de gebroeders Lichnowky: de oudste, Vorst Karl Lichnowsky, waarvan spraak is in Beethoven's brief aan Wegeler en in het testament van Heiligenstadt, en de tweede, Graaf Moritz Lichnowsky.

(1) Schindler I, 30.
(2) Geb. te Leiden 1734, zoon van Maria-Theresia's lijfarts.

Beiden, bijzonder de jongere, waren goede pianisten, leerlingen van Mozart.

Vorst Lichnowsky was voor Beethoven een vaderlijke vriend Hij nam den toondichter ettelijke jaren als gast op in zijn huis, en had voor hem allerhande voorkomendheden. 's Vorsten edele gade, Vorstin Christiane, geboren Gravin von Thun, deelde in de vooringenomenheid van haar gemaal voor den grooten meester. Volgens Beethoven's eigen getuigenis, had zij hem wel « onder een glazen klok willen plaatsen, zoodat niets onweerdigs hem aan- of beroere ». (1) Steeds voor hem bezorgd, wist zij de eigenaardigheden van den meest in zich-zelven gekeerden en weinig met conventioneele begrippen ingelaten meester te verontschuldigen en beminnelijk te heeten bij de andere leden van hare hooge wereld. (2)

Niet altijd liet Beethoven het zich welgevallen. Zijn Vlaamsch bloed was steeds gereed om naar het geniale hoofd te stijgen, en, volgens het zeggen van Mevrouw Cherubini, eene Parijzenaarster : « lachte hij ronduit met de hoogdravende vooroordeelen (der Weener damen) en maakte niet meer werk van eene vorstin dan van eene vrouw uit den burgerstand ; alles bepaalde zich bij hem bij een beleefd woord. » (3)

De vorst was niet gelukkiger dan de vorstin met den onafhankelijken toondichter. Bij hem was het te 4 uren middagmaal. « Nu moet ik, » klaagde Beethoven, « alle dagen om half vier thuis zijn, mij wat opschikken, mijn baard afsnijden, enz. — Dat houd ik niet vol ! » (4)

« De vorst had eene zeer luide stem, gelijk een klok. Beethoven hoorde hem eens bevel geven aan zijn jager, in geval hij en zijn gast samen klingelden, den laatste eerst te bedienen. Onmiddellijk schafte zich Beethoven een eigen dienaar aan. Hetzelfde gebeurde toen de meester lust kreeg om te leeren rijden — eene snel vergeten kuur ; de vorst liet hem over zijnen stal beschikken, doch Beethoven moest zijn eigen paard hebben. » (5)

(1) Schindler I, 22.
(2) Ibid.
(3) Schindler I, 116.
(4) Wegeler 43.
(5 Wegeler 43, 44.

Deze vlagen van onafhankelijkheid liet de goede vorst eenvoudig overwaaien. Ook later, toen Beethoven zijn dak wilde verlaten, liet hij hem begaan ; doch het was hem eene behoefte geworden zijn vriend te zien en meermaals ging hij hem bezoeken. Beethoven woonde dan bij eenen kleermaker, die hem tegelijk tot dienaar strekte. « Volgens wederzijdsche overeenkomst moest de meester geen acht geven op 's vorsten aanwezigheid, om in zijnen arbeid niet gestoord te worden. Na een korten morgengroet, placht Lichnowsky 't een of 't ander muziekwerk te doorbladeren, den schrijvenden meester eene wijl te beschouwen en dan weer met een vriendelijk « Adieu » de kamer te verlaten. Zelfs aldus voelde Beethoven zich door dit bezoek gestoord en sloot somwijlen zijne deur. Onverdroten steeg de vorst dan weer de drie verdiepingen af. Doch als de kleerflikker-bediende in de voorkamer zat, bleef de vorstelijke *Durchlaucht* in diens gezelschap wachten, tot de deur openging en de vorst der toonkunde zich vriendelijk liet begroeten. » (1)

Bij Vorst Lichnowsky werd alle Vrijdagen 's morgens muziek gespeeld. Buiten Beethoven waren daar, volgens Wegeler, « nog vier bezoldigde kunstenaren, namelijk Schuppanzigh, Weisz, Kraft en nog een ander (Link?), dan gewoonlijk nog een dilettant, Zmeskall. » (2)

Dat was het beroemd kwartet dat vooreerst Beethoven's werken uitvoerde. Hun instrumenten, alle uitgelezen stukken : de eerste viool een Guarneri van 1718, de tweede viool een Amati van 1667, de altviool van 1690 en de cello een Guarneri van 1712, had Vorst Lichnowsky, op aandringen van Schuppanzigh aan Beethoven geschonken. Deze vermeldt ze in zijn testament van Heiligenstadt.

Op de uitvoeringen bij Vorst Lichnowsky waren bijna altijd goede muzikanten en liefhebbers aanwezig.

« De muzikanten bleven gewoonlijk na 't concert voor het eetmaal. Dan zaten kunstenaren en geleerden ondereen, zonder onderscheid van stand. » (3)

(1) Schindler I, 188.
(2) Wegeler 35, 36.
(3) Wegeler 39.

Anders zou Beethoven het toch niet geduld hebben, moeten wij Ries gelooven. Deze geeft nog de volgende staaltjes van 's meesters onverdraagzaamheid tegenover adellijken trots: « Als Prins Louis Ferdinand te Weenen was, gaf eene oude gravin een klein muziek-avondfeest, waarop Beethoven natuurlijk uitgenoodigd werd. Toen men het avondmaal ging nemen, waren aan 's prinsen tafel enkel de noodige plaatsen voor de hoog-adellijken, dus voor Beethoven geen. Hij stoof op, zeide eenige bitsigheden, nam zijnen hoed en ging heen.

Eenige dagen later gaf Prins Louis een middagmaal, waarop een deel van 't zelfde gezelschap, onder ander de oude gravin, genood werden. Toen men aan tafel ging zitten, was de gravin aan de eene zijde van den prins geplaatst en Beethoven aan de andere, eene onderscheiding die hij altijd met genoegen herdacht. » (1)

Wij, Nederlanders, deelen in dat genoegen!

Zekere graaf Browne had aan Beethoven gevraagd drie marschen voor vier handen te schrijven: « Beethoven, » zegt Ries, « componeerde een deel van de tweede marsch, terwijl hij, wat mij nog onbegrijpelijk voorkomt, mij tegelijkertijd les gaf over eene sonate, die ik 's avonds bij den zelfden graaf moest voordragen. Ook de marschen moest ik daar met hem spelen.

Terwijl dat gebeurde, stond de jonge graaf P... in de deur der nevenkamer met eene schoone dame zoo luid en vrij te spreken, dat Beethoven, na veel vruchtelooze pogingen om stilte te verkrijgen, plotselings in 't midden van 't stuk mijne hand van het klavier aftrok, opsprong en heel luid zegde: « Voor zulke zwijnen speel ik niet. » (2)

De trots van Beethoven tegenover den Weener adel is nog merkwaardiger als men gedenkt hoe de arme Mozart, in de keuken, bij de dienstboden moest eten, wanneer hij zijnen meester, den Aartsbisschop van Salzburg, te Weenen opzocht. (3)

Van Vorst Lichnowsky of dezes gemalin had Beet-

(1) Ries 132.
(2) Ries 100.
(3) Zie Jacques Hartog: *Grootmeesters der toonkunst.* Mozart, 31.

hoven zulke behandeling niet te vreezen. Talrijk zijn dan ook de stukken die hij, uit dankbaarheid, zijn edelen beschermer opdroeg. Vooreerst de drie eerste trio's die aanleiding gaven tot het misverstand met Haydn. Het derde is inderdaad het schoonste en draagt al den echten leeuwenklauw. Voorts de zoo beroemde *Sonate pathétique*, door iedereen gekend en — ongelukkig! — door alle beginnelingen geradbraakt. Dan de schoone sonate in As dur, op. 26, het diepe thema met de wonderbare variaties, het *Marcia funebre sulla morte d'un Eroe*, somber-statig voorgeluid der treurmarsch die, in de Sinfonia Eroica, den dood van Beethoven's illusies over Napoleon, den dood van 's dwingelands geestelijk leven, zou bezingen. Ook Beethoven's tweede symphonie is Vorst Lichnowsky opgedragen.

Ries verhaalt ons het volgende aangaande de eerste uitvoering van dit werk, dat, tegelijkertijd met 's meesters oratorio « Christus op den Olijfberg, » werd gegeven op den Weener schouwburg, den 5en April 1803. — « De repetitie begon 's morgens om acht uren, en van nieuwe stukken werden, benevens het oratorio, ook voor de eerste maal uitgevoerd : Beethovens tweede symphonie in D dur, het klavierconcerto in C moll en nog iets anders dat ik mij niet herinner. Het was eene schrikkelijke repetitie en om half drie stonden allen daar afgemat en min of meer misnoegd.

Vorst Karl Lichnowsky, die van het begin af de repetitie bijgewoond had, liet groote korven vol boterhammen, koud vleesch en wijn halen, 't geen ook geschiedde en voor gevolg had, de goede luim weer in te brengen. Dan bad de vorst dat men nog eens het oratorio zou doorspelen, opdat het 's avonds recht goed zou gaan en het eerste werk van dien aard door Beethoven gecomponeerd op eene hem weerdige wijze voor het publiek zou worden gebracht. De repetitie ving dus weder aan. Het concert begon om zes uren, maar duurde zoo lang dat een paar stukken weggelaten werden. » (1)

Vorst Karl Lichnowsky leefde tot 1814. (2) Hij mocht

(1) Ries 91, 92.
(2) Hij stierf den 15en April van dit jaar.

dus zijnen lieveling aanschouwen in het volle bezit van zijne glorie. Zijn jongere broeder, Graaf Moritz, was voor Beethoven een levenslange vriend. Hem werd door den meester de teer-zingende sonate in E moll op. 90 (Nr 27) opgedragen. « De fijne zin van Graaf Lichnowsky, » zegt Schindler, ontwaarde in dit werk bijzondere inzichten en naarmate hij het bestudeerde werd hij in zijn vermoeden versterkt. Wanneer hij Beethoven hierover ondervroeg, was dezes antwoord dat hij 's graven liefdegeschiedenis in muziek had willen verhalen; zoo de graaf opschriften verlangde, dan mocht hij het eerste stuk betitelen : Strijd tusschen hoofd en hart, en het tweede : Samenspraak met de geliefde. — Na den dood van zijne eerste gemalin, was Graaf Lichnowky verliefd geraakt op eene hooggeschatte operazangster; zijne agnaten kwamen op tegen eene echtverbintenis en enkel in 1816, na ettelijke jaren twist, kwam hij er toe alle hinderpalen te overwinnen. » (1)

Nevens de broeders Lichnowsky, waren de vorsten Liechtenstein, Lobkowitz en Kinsky ook bijzondere Beethoven-vereerders; maar wie vooral het voorbeeld gaf aan den hoogen adel, was 's meesters keizerlijke leerling : Aartshertog Rudolf. Deze vorst was de jongste broeder van Keizer Franz; in 1788 geboren, overleefde hij Beethoven enkel vier jaar (1831). Hij stierf als Kardinaal-Aartsbisschop van Olmütz. Zooals wij zagen, was het voor zijne inhuldiging dat Beethoven de onsterfelijke « Missa Solemnis » schreef.

In welk hoog aanzien de muziek aan het hof van Oostenrijk stond, wordt ons bewezen door het feit dat de keizer zelf (Keizer Franz) er op de concerten de eerste viool speelde. Keizerin Maria-Theresia, eene Napelsche prinses, droeg aria's voor of zong in meerstemmige operastukken. « Zij was heel en al kunstenares », zegt Schindler. (2)

Na den dood van deze vorstin (1807) was het uit met de concerten aan 't hof; maar toen richtte Keizer Franz zijn strijkkwartet in, dat hem overal volgde, zelfs te Parijs, in 1815, naar 't congres van Aken, in 1818. Hij zelf was

(1) Schindler I, nota van blz. 241-242.
(2) I, 47.

1ste viool; zijn generaal-adjudant, veldmarschalk-luitenant, vrijheer von Kutschera 2de viool; zijn eerste kamerdienaar alto, en de opper-kamerheer, graaf Rudolf von Wrbna cello. (1)

Geen wonder zoo in zulk muzikaal midden Beethoven met alle voorkomendheid en vriendschap behandeld werd door zijn leerling, Aartshertog Rudolf. Doch daar ook liet het vrij en vrank karakter van den toonvorst zich niet aan banden leggen. Hij, die Goethe zijn trek verweet naar « hoflucht », wilde door geen etiquette geplaagd worden. « Daardoor geraakte de omgeving van Aartshertog Rudolf dikwijls in groote verlegenheid », zegt Ries. « In 't begin wilde men met geweld aan Beethoven leeren welke conventionneele vormen hij naleven moest; doch dit was hem onverdragelijk. Wel beloofde hij zich te beteren; daarbij echter bleef het. Eindelijk, eens dat men hem weer, gelijk hij dat noemde, hofmeesteren wilde, drong hij, in hooge opgewondenheid, tot bij den Aartshertog en verklaarde vlak af dat, bij allen mogelijken eerbied voor zijn persoon, hij zich niet kon houden aan al de stipte voorschriften die men hem dagelijks wilde opleggen. De Aartshertog lachte goedmoedig met dien uitval en gaf bevel Beethoven ongestoord te laten begaan: hij was nu eenmaal zoo en niet anders ». (2)

Hoe hartelijk de betrekkingen waren tusschen toonvorst en keizerlijken leerling, blijkt uit volgend briefken :

« Lieve Beethoven !

Met veel genoegen heb ik vernomen uit uwen brief van den 27en der vorige maand, dien ik eerst eergisteren avond ontving, dat gij aangekomen waart in mijn lief Baden; ik hoop u morgen voormiddag, als de tijd het u toelaat, te mijnent te zien, daar het verblijf van enkele dagen, dat ik hier genoot, reeds zoo voordeelig werkte op mijne gezondheid, dat ik, zonder dezelve te schaden, weer muziek kan hooren en zelf uitvoeren. Mocht uw verblijf in deze gezonde en schoone streek het zelfde uitwerksel op uwen toestand

(1) Schindler I, 47 nota.
(2) Ries, 133.

hebben! dan ware ten volle het doel bereikt dat ik voorhad, toen ik zorgde voor eene woning voor u.

Baden, den 7[en] Juni 1813.

Uw vriend
RUDOLF ». (1)

Het was dus op aanraden en door bemiddeling van Aartshertog Rudolf dat Beethoven voor de eerste maal het vriendlijke Baden bezocht, een badoord in de nabijheid van Weenen. Dikwijls nog moest de vaak kranke meester er terugkeeren.

Niet alleen met Beethoven's gezondheid overigens was de aartshertog bezorgd, ook over zijne geldelijke aangelegenheden bekommerde hij zich.

In 1809 werd den toondichter door Graaf Truchsesz-Waldburg, opper-kamerheer des Konings van Westfalen, (Koning Jerome, Napoleon's broeder) de plaats aangeboden van Kapelmeester aan 't Casselsch hof. Gelijk het immer gaat, werd Weenen eensklaps gewaar welk verlies het zou ondergaan indien Beethoven de stad verliet. Eenige grooten kwamen dan bijeen en besloten onder hen te doen wat de eer van de keizerlijke stad vorderde. Aan den toondichter werd verzekerd eene jaarlijksche rente van 4000 fl. aldus verdeeld :

« Zijne keizerl. hoogheid Aartshertog Rudolf	Fl.	1500
De hooggeboren vorst Lobkowitz	»	700
De hooggeboren vorst Ferdinand Kinsky	»	1800 » (2)

Beethoven had later allerhande last om dit geld te trekken, nadat de politieke verwarring de rente had doen dalen; zelfs moest hij, na Vorst Kinsky's dood, (1816) een proces voeren tegen dezes erfgenamen.

Door Schindler wordt ons een schitterend tafereel opgehangen van de Weener hooge wereld, tijdens Beethoven's bloei-periode :

« Van den adel in Oostenrijk kan men zeggen, dat onderricht en opvoeding, innerlijke en uiterlijke

(1) Schindler I, 186.
(2) Schindler I, 167.

cultuur, ontwikkeling van wil en karakter, van verstandelijk leven in 't algemeen, in harmonieus evenwicht heerschten... Eene aristocratie die zulk een hoogen graad van beschaving had bereikt, en daarenboven over onuitputtelijken rijkdom beschikte, was wel in staat de belangen van kunst en wetenschap te bevorderen. Dat was inderdaad het geval bij de Weener edelen, doch vooral voor de toonkunde. Over 't algemeen werd de muziek zonder pronkzucht bemind, haar tooverachtige bekoring liet men op zich werken, al kwam zij van vier uitvoerders of van honderd; zij werd aangewend als een zeker middel om geest en gemoed te vormen en aldus aan de gevoelens eene edele richting te geven. Het Duitsche volk in zijn geheel was toen nog gewoon in zijne muziek te zoeken : eenvoudige grootheid, echte aandoening en rein menschelijk gevoel. Het begreep nog de kunst : het onuitsprekelijke en geestig verhevene uit het tooverrijk der tonen af te leiden en voor zich te winnen ... « Wie het muzikale Weenen van toen niet gekend heeft, weet niet wat het heet onbevangen muziek te hooren en te genieten ». Zoo spraken de oude muzikanten later over die dagen ». (1)

De groote namen van dezen adel heeft Schindler ons bewaard. Het waren : « de vorsten : Liechtenstein, Esterhazy, Schwarzenberg, Auersperg, Lobkowitz, Lichnowsky, Trautmannsdorf en Kinsky ; dan de graven : Czernin, Erdödy, Fries, Appony, Sinzendorf, Harrach, en andere nog; namen van dewelke er vele prijken op de titelbladen van Beethoven's werken uit deze en ook uit de volgende periode ». (2)

Niet enkel bij de mannen heerschte deze voorliefde voor de muziek ; onder de warme Beethoven-vrienden waren ook eenige begaafde vrouwen — onder andere Barones Dorothea von Ertmann, een der beste pianisten van Weenen, door Beethoven geheeten zijne « Dorothea-Cæcilia. »

Mevr. von Ertmann was geboren Graumann, uit Francfort am Main. Haar echtgenoot stond aan het hoofd

(1) Schindler I, 46-47.
(2) Schindler I, 45-46.

van het K. K. infanterie-regiment « Hoch- und Deutschmeister », welks muziekkorps, — dank zij de vorming door den overste gegeven, — uitmuntend was.

« Deze kunstenares in den meest eigen zin van het woord », zegt Schindler van Barones von Ertmann, « muntte vooral uit in het voordragen van het liefelijke, teedere, naïeve, zonder daarvoor het diepe en gevoelvolle te verwaarloozen ... Wat zij daarin teweegbracht was bepaald weergaloos. Zij wist de meest verborgene bedoelingen van Beethoven's werken te raden met de zelfde zekerheid als stonden zij voor hare oogen geschreven. Ook in het nuanceeren der maat, wat in vele gevallen niet door woorden kan aangeduid worden, slaagde deze hoogbegaafde. Haar was de kunst eigen den geest van iedere phrase terug te geven in de gepaste beweging en zin aan zin kunstig te verbinden, zoodat alles gemotiveerd voorkwam. Onzen grootmeester vervoerde zij daardoor menigmaal tot hooge bewondering... Zij bracht in verscheidene door anderen veronachtzaamde stukken ongehoorde effecten voort... Wanneer zij bij voorbeeld het mysterieuze largo van het trio in D dur, op. 70, voordroeg, werd het bij de toehoorders een ademloos luisteren; maar dan overstelpte zij ze weer met liefdewonne door het spelen van het tweede deel der sonate in E (moll) op. 90. (1) Het gedurig weerkeerende hoofdmotief van dit stuk nuanceerde zij telkens anders, zoodat het nu eens koesterend en liefkozend klonk, dan weer zachtmelancolisch... Niet moedwillig waren deze uitingen. Zij sproten eerder uit het voorbeeld van Beethoven zelf, uit zijne eigene wijze van interpretatie... Niemand meer dan deze dame had zich die manier eigen gemaakt... Zij alleen was een conservatorium... Beethoven had dus meer dan eene reden haar te vereeren als eene priesteres der toonkunst... » (2)

Aan deze hoogbegaafde droeg Beethoven zijne 28ste Sonate op (in A dur, op. 101) door Marx « de Sensitive » geheeten. (3) Deze sonate inderdaad, zooals de vooraf-

(1) 't Is deze sonate die de liefdesgeschiedenis van Graaf Lichnowsky afschildert.
(2) Schindler I, 241-242.
(3) Schindler I, 240.

gaande die Graaf Lichnowsky's liefde-idylle zou verbeelden, ademt eene teederheid, eene innige streelende minzaamheid, schaarsch in Beethoven's werk, en die ik als het vrouwelijk element in zijn karakter zocht te bestempelen.

Met recht werd zij opgedragen aan de vrouwelijke vertolkster van den meester, die, volgens Schindler's getuigenis, (1) enkel dat wilde uitvoeren wat met hare physieke kracht en haar vrouwetemperament overeenstemde. Ook de bijzondere tact van Barones von Ertmann in het vrij afwisselen van de maat kwam haar te pas in 't uitvoeren dezer sonate, zoo kiesch en gevoelvol. Aan dit werk hecht zich de bijzonderheid « dat, onder al de sonaten van Beethoven zij de EENIGE was, die in 's meesters leeftijd, in 't publiek werd voorgedragen; dit geschiedde op een concert door Schuppanzigh ingericht in Februari 1816, en de toondichter was er aanwezig. Hij had het spelen van zijn werk toevertrouwd aan eenen kunstig-ontwikkelden liefhebber, Stainer von Felsburg, na hem ingewijd te hebben in het poëtische van zijn gewrocht... Het eerste en derde stuk bestempelde de meester als « droomerige gewaarwordingen ; » hun voordragen vordert *vrije* beweging. » (2)

Beethoven stuurde zijn werk aan Mev. von Ertmann met den volgenden brief.

« Weenen, 23en Februari 1816.

Mijne lieve weerde Dorothea-Cæcilia!

Dikwijls hebt gij mij moeten miskennen, daar ik U contrarie moest schijnen, aan de omstandigheden lag dat grootendeels, vooral vroegertijd, toen mijne wijze minder dan nu aangenomen werd. Gij kent de toespeling der ongeroepen apostelen, die vooruitkomen door gansch andere middelen dan het Evangelie; onder zulken heb ik niet willen gerekend worden. — Gelief nu te aanveerden, wat U dikwijls toegedacht was, en wat U moge brengen een bewijs mijner verkleefdheid aan uw kunsttalent en aan uw persoon. Dat ik U kortelings niet bij Cz. (3) kon hooren

(1) Schindler, 242.
(2) Schindler I, 240.
(3) Rond Mev. von Ertmann verzamelde zich, jaren lang, een kring van echte mnziekvrienden; ook bij Carl Czerny hadden deze vergaderingen plaats.

spelen, is aan mijne ziekelijkheid toe te schrijven, die eindelijk voor gezondheidskracht schijnt te willen wijken.

Ik hoop haast van U te hooren, hoe het te St Pölten met de — gaat en of Gij ietwat houdt van uwen

vereerder en vriend
L. VAN BEETHOVEN.

Alle schoons aan uwen weerden MAN en GEMAAL van mij. » (1)

De « ongeroepen apostelen, » volgens Schindler, waren de pianisten, die zonder ziel of zin op het instrument rammelden. Te St Pölten lag op dit oogenblik het regiment van Generaal von Ertmann.

« Aan de A dur-sonate schakelden zich onmiddellijk de beide sonaten (voor piano en cello) in C en D dur, op. 102. De meester wijdde deze gedichten aan zijne hoogvereerde vriendin, Gravin MARIE ERDÖDY, geboren Gravin NISZKY, die hij reeds had uitgelezen door de opdracht der beide groote trio's, op. 70. Wat deze dame jaren lang voor Beethoven was, zegt EEN enkel woord : hij noemde ze zijnen « biechtvader. » Bij den adel der geboorte paarde zij den adel van 't gemoed... Gravin Erdöly veranderde nooit in haar echt vriendschappelijken omgang met den meester, noch in de hulde die zij hem openlijk bracht... Rond 1820 ging zij zich te München vestigen. » (2)

Aldus Schindler over de tweede begaafde Beethoven-vereerster.

Gravin Erdödy schijnt omstreeks 1779 geboren te zijn ; zij trouwde rond 1795 — dus in hare eerste jeugd — met den Hongaarschen graaf van dien naam. Uit haar eerste kraambed had zij eene ongeneesbare kwaal gehouden, zoodat zij niet meer dan twee, drie maanden op het jaar buiten haar bed overbracht. Desniettegenstaande had zij drie gezonde, bloeiende kinderen, die zij gedurig bij zich had. Muziek was haar eenig genot; met dikgezwollen voeten, hinkte zij van de eene piano naar de andere en speelde zelfs « Beethoven's zaken recht braaf... daarbij nog

(1) Beeth. S. Briefe III, 22.
(1) Schindler I, 244, 245.

zoo vroolijk, zoo vriendelijk en goed, » zegt Reichardt in een brief van 5 December 1808. (1)

Deze « zeer nette, kleine, fijne » (2) dame was voor Beethoven eene trouwe vriendin ; doch met haar ook rezen soms stormen op in 's meesters zoo licht opgewonden gemoed, zooals volgend briefken getuigt :

« (Voorjaar 1809).

Mijne lieve gravin, ik heb gefaald, dat is waar, wil het mij vergeven, het is voorzeker geen opzettelijke boosheid van mijnentwege, indien ik u wee aandeed — sedert gisteren avond eerst weet ik juist hoe alles staat, en het doet mij diep leed dat ik zoo handelde, — wil uw biljet koelbloedig lezen en zelf oordeelen, of ik dat verdiende, en of gij mij daardoor niet zesvoudig vergolden hebt, indien ik u beleedigde zonder het te willen zend mij vandaag nog mijn biljet terug, en schrijf mij slechts eenige woorden, dat gij weder zoet zijt, ik lijd er oneindig door, indien gij dat niet doet, ik kan niets doen, indien dat zoo moet voortduren — ik verwacht uwe vergiffenis. » (3)

Steeds de zelfde Beethoven ! warmhartig, eenvoudig van gemoed, nederig gelijk een kind en altijd gereed zijn ongelijk te bekennen.

De omgang van den meester met zijn « biechtvader » schijnt eenige jaren lang wat te verflauwen, tot, in 1815, de vriendschap weer opfleurt :

« Den 29en Februari 1815.

Ik heb mijne weerde gravin uw schrijven met veel genoegen gelezen, evenals de vernieuwing uwer vriendschap voor mij. Lang was het mijn wensch u eens weder te zien, en zoo ook uwe kinderen, want hoewel ik veel heb geleden, heb ik toch mijne vroegere gevoelens voor kindsheid, voor schoone natuur en vriendschap niet verloren. — Het trio en alles, wat anders niet uitgekomen is, staat u lieve gravin van harte ten dienste — zoodra het geschreven

(1) Beeth. S. Briefe I, nota van blz. 259-60.
(2) Ibid.
(3) Beeth. S. Br. I, 259.

is, zult gij het ontvangen. Niet zonder meegevoel en deelneming heb ik dikwijls gehoord naar uwen gezondheids-toestand, nu zal ik mij echter persoonlijk bij u aanbieden, en mij verheugen te kunnen deelnemen in al wat u betreft. — Mijn broeder heeft u geschreven, gij zult wat geduld met hem moeten hebben, hij is een echt *ongelukkige lijdende mensch*. — De hoop op de komende lente zal, zoo ik wensch, ook op uwe gezondheid den besten invloed hebben en u misschien in de beste werkelijkheid verzetten. — Vaar recht wel lieve weerde gravin, ik beveel mij aan uwe lieve kinderen, die ik in mijnen geest omarm — ik hoop u haast te zien. —

Uw ware vriend
LUDWIG VAN BEETHOVEN. » (1)

De broeder, Carl van Beethoven, waarvan er spraak is in dezen brief, was de vader van Beethoven's neefken. Krank was hij inderdaad; hij stierf in November van 't zelfde jaar. Nog andere brieven aan Gravin Erdödy handelen daarover.

In den zomer van 1815 verbleef de gravin op haar buitengoed Iedlersee, met hare kinderen, hun magister Brauchle, den violoncellist Linke, een lid van Schuppanzigh's beroemd kwartet, en den Ambtman Sperl. Levendig was toen het verkeer met den waarschijnlijk te Brühl gevestigden meester :

« Lieve lieve lieve lieve lieve Gravin ik neem baden die ik eerst morgen mag laten, derhalve zal ik u en al uwe lieven heden niet zien — ik hoop dat gij betere gezondheid geniet, voor betere menschen is het geen troost hun te zeggen, dat anderen ook lijden, doch vergelijkingen moeten altijd gedaan worden, en dan vindt men wel, dat wij allen *maar enkel op eene andere wijze lijden, dwalen*. — Neem voor u de beste uitgaaf (het beste handschrift) van 't kwartet (waarschijnlijk dat in F moll, op. 95) en geef tegelijk met een zachten handslag de slechte aan den Violoncello; zoodra ik bij u weer kan komen, zal ik zorgen hem in 't nauw te drijven, vaarwel, wil in mijnen naam uwe lieve

(1) Beeth. S. Br. II, 250-51.

kinderen omarmen, kussen, hoewel, het valt mij in, ik de dochters niet meer mag kussen, ze zijn immers al te groot, hier weet ik geen raad mee, gelief te handelen naar uwe wijsheid, lieve gravin

uw
ware vriend en vereerder
BEETHOVEN ». (1)

« Mijne lieve weerde Gravin !

Gij begiftigt mij nu al weer, en dat is niet zooals het moet, gij ontneemt mij daardoor al de kleine verdiensten, die ik bij U kon hebben. — of ik morgen bij u kan komen, is onzeker, hoe zeer het ook mijn wensch is ——, doch binnen eenige dagen gewis, al was het maar 's namiddags, mijn toestand is tegenwoordig zeer verwikkeld, mondelings meer daarover, wille U groeten en al uwe mij lieve kinderen in mijnen naam aan uw hart drukken, aan den Magister eene zachte oorveeg, aan den Opperambtman een statig kniksken, den Violonzello wordt opgedragen zich op den linken Donau-oever te begeven en zoolang te spelen, tot alles van den rechten Donau-oever wordt overgetrokken, op deze wijze zou uwe bevolking rap toenemen —— ik volg overigens getroost den weg over den Donau gelijk vroeger, met *moed* wint men overal, als hij *rechtveerdig* is. ik kus u menigmaal de handen, herinner U

uwen
vriend
BEETHOVEN

Stuur dus liever geenen wagen,
liever *wagen !* dan eenen *wagen !*

De beloofde muziekstukken volgen uit de stad. » (2)

Hoe luimig dit briefken des te droever klinkt het volgende aan Magister Brauchle :

« Lieve Brauchle !

Nauwlijks ben ik thuis, of ik vind mijnen broeder lamenteerend vragend naar de peerden — ik bid u, bewijs

(1) Beeth. S. Br. II, 275-76.
(2) Beeth. S. Br. II, 279.

mij toch den dienst u naar Langen Enzersdorf te begeven wegens de peerden, neem *op mijne kosten* peerden in Allersee, ik zal het u hartelijk geerne vergoeden. — Zijne krankheid (mijns broeders) brengt al zekere onrust bij, laat ons toch elkander helpen waar wij kunnen, ik moet nu *eenmaal zoo handelen en niet anders !* — ik verwacht eene aanstaande vervulling mijner bede en een vriendelijk antwoord deswegen van u — spaar geene kosten, ik draag ze geerne. Het is niet de moeite weerd wegens enkele lompe gulden iemand te laten lijden —

in ijl

uw

ware vriend

Alle schoons der lieve Gravin. BEETHOVEN. » (1)

Nu zou de gravin zich nog meer verwijderen, waarschijnlijk naar een harer kasteelen in Hongarië. Haar vriend schrijft haar dien schoonen, weemoedigen brief :

« Mijne lieve vereerde Gravin !

Zooals ik zie mocht mijne onrust voor U ten aanzien uwer reis in uwe gedeeltelijke pijnen op uwen reisweg reden vinden, — doch gij schijnt werkelijk het doel te kunnen bereiken en zoo troost ik mij, en tegelijk spreek ik u zelve nu troost toe, wij geëindigden met den oneindigen geest zijn enkel voor lijden en vreugde geboren, en bijna zou men kunnen zeggen, de uitstekendsten krijgen *door lijden vreugde*. ik hoop nu haast weer tijding van u te ontvangen, veel troostelijks moet u door uwe kinderen geworden, wier oprechte liefde en het streven naar alle goed voor hunne lieve moeder reeds eene groote belooning voor haar lijden kunnen zijn. — Dan komt de vereeringsweerde *Magister* uw trouwste schildknaap — dan veel ander gepeupel waaronder de gildemeester Violoncello, (2) het nuchter Gerecht in Opperambt (3) — waarlijk een gevolg waarnaar menige koning zou uitzien. — Van mij niets — dat heet van *niets niets*. — God geve u verdere kracht om

(1) Beeth. S. Br. II, 280-81.
(2) Linke natuurlijk.
(3) Sperl.

tot uwen *Isistempel* te geraken waar het gelouterde vuur al uwe kwalen moge verslinden en U als een nieuwe feniks moge doen oprijzen.

Weenen op den 19 Wijnmaand 1815.

In ijl

Uw trouwe vriend

BEETHOVEN. » (1)

Wat al verheven gedachten was het Beethoven's « biechtvader » gegeven te vernemen ! Men weet niet wat meest te bewonderen, of de hooge vlucht van den geest, of de diep-christelijke opvatting der smart, of het nederige van 't gemoed — van *niets niets !* Enkel genialen hebben zulk een klein gedacht van het eigene.

Ook Beethoven's gevoel voor familieleven, zijne genegenheid voor kinderen komt uit in dien prachtigen brief. Welhaast ging hij daar mogen aan toegeven, door het adopteeren van zijn neefken. Daarop zinspeelt zijn volgende brief :

« Weenen, den 13en Mei 1816.

Mijn weerde lieve vriendin !

Gij zoudt misschien en met recht gelooven, dat uw aandenken volkomen in mij is uitgedoofd, maar dit is enkel schijn, mijns broeders dood veroorzaakte mij groote smart, doch daarna groote inspanning, om den mij lieven neef te redden uit de handen zijner bedorven moeder, dat gelukte, echter tot hiertoe kon ik nog niets beters voor hem doen dan hem in een Instituut te besteden, zoo dus van mij verwijderd, en wat is een Instituut in vergelijking met de zorgen eens vaders voor zijn kind, want zoo beschouw ik mij nu, en heen en weer zin ik, hoe ik dat mij dierbaar kleinood nader bij mij kan hebben, om gezwinder en voordeeliger op hem te kunnen werken, — doch hoe moeilijk is dat voor mij ! — Nu is mijne gezondheid ook sedert 6 weken wankelend, zoodat ik meermaals aan mijnen dood, edoch niet met vrees denk, enkel voor mijnen armen Karl sterf ik te vroeg. Zooals ik uit uwe bladzijden aan mij zie, lijdt Gij

(1) Beeth. S. Br. II, 303-304.

ook wel zeer, mijne lieve vriendin. Het gaat anders niet met den mensch, ook *hier moet zich zijne kracht vertoonen, dat wil zeggen, volharden zonder te weten en zijne nietigheid voelen en weder zijne volkomenheid* bereiken, waartoe ons de Hoogste daardoor wil weerdig maken. — Linke zal nu wel reeds bij u zijn, moge hij bij u vreugde wekken op zijne darmsnaren. — Bräuchle zal zich zeker niet van Brauchen verwijderen, en gij zult gelijk altijd dag en nacht van hem gebruik maken. (1) — Wat den vogel betreft (2), ik verneem, dat gij met hem niet tevreden zijt, hoe dat komt, weet ik niet, gij zoekt, zoo ik hoor, een anderen hofmeester; wil niet overijlen en maak mij met uwe *inzichten* en *uitzichten* daarin bekend, misschien kan ik u goede wenken geven, misschien ook doet gij aan den *Sperl* in de *kooi* onrecht. (3) — Uwe kinderen omarm ik en druk het in een Terzett uit zij zullen wel dagelijks vorderingen maken in hunne volmaking. — Laat mij recht gauw, heel gauw weten, hoe gij het hebt op de kleine *nevelvlek der aarde*, waar gij nu zijt, ik neem voorzeker, zelfs als ik het niet altijd aanstonds toon of uit, groot deel in uw lijden en vreugd. Hoe lang blijft gij nog, waar zult gij daarna leven ? — Met de opdracht der Violonschell-Sonaten zal eene verandering gebeuren, die echter U en mij niet zal veranderen.

Lieve dierbare Gravin
in ijl uw
vriend
BEETHOVEN ». (4)

(Adres) : « Madame
la Comtesse d'Erdoedy
née Comtesse Nizky
à
Padua (en Italie). »

Zooals blijkt uit het adres van dezen brief — waarin het Beethoven-gemoed zoo volkomen uitstraalt met zijne kinderlijke vroolijkheid brekend door de mannensmart — was

(1) Onvertaalbare woordspeling : « Brauchle-Brauchen-Gebrauch »
(2) Sperl.
(3) Sperling beteekent musch in 't Duitsch.
(4) Beeth. S. Br. III, 35, 36, 37.

Gravin Erdödy naar Italië gereisd. Hare kinderen had zij op haar familiegoed in Kroatië gelaten. Daar stormde haar eenige zoon Fritzi op eenen morgen de kamer zijner zuster Marie binnen, kloeg over hoofdpijn en zonk dood voor hare voeten. Nog was Beethoven's brief niet vertrokken, toen hij dit vreeselijk ongeluk vernam. Hij schrijft dus den 15en Mei weer aan zijne arme vriendin, doch dezen brief laat ik onverlet om enkel den laatsten nog mee te deelen van den meester aan zijn hooggeschatten « biechtvader » :

« Heiligenstadt, 19en Juni 1819.

Mijne vereerde lijdende vriendin! dierbaarste gravin.

Te veel ben ik dezen tijd overendweergeworpen, te zeer met zorgen overladen en van den 6en October 1816 af altijd ziekelijk; sedert 15en October overviel mij een sterk ontstekings-chathar, waarmee ik lang in bed blijven moest, zoodat het verscheidene maanden duurde, vóór ik maar eventjes uitgaan mocht, de gevolgen daarvan waren *tot nu toe nog onuitroeibaar*, ik veranderde van arts, daar de mijne, een listige Italiaan, zulke bijbedoelingen op mij had en hem redelijkheid zoowel als doorzicht ontbrak ; dit geschiedde in April 1817. Ik moest dan van den 15en April tot 4en Mei alle dagen 6 poeiers gebruiken, 6 koppen thee; dat duurde tot 4en Mei ; van dien tijd af kreeg ik weer een soort poeier waarvan ik er weer 6 per dag moest nemen, daarbij moest ik mij 3 maal met een volatile-zalf insmeren, daarmee reisde ik hier naartoe, waar ik baden neem. Sedert gisteren kreeg ik nu weer een medicijn, namelijk 1 tinktuur waarvan ik weer 12 lepels per dag moet nemen. Alle dagen hoop ik het einde van dezen bedroefden toestand, alhoewel het wat gebeterd is, schijnt het toch nog lang te moeten duren vóór ik gansch genezen ben.

Hoe zeer dit alles op mijn bestaan moet werken, kunt Gij denken! Mijn gehoortoestand is verergerd, en eertijds reeds niet in staat zijn voor mij en mijne noodwendigheden te zorgen, wat nu als nog... en mijne zorgen zijn nog vergroot door mijns broeders kind. Hier heb ik niet eens eene ordentelijke woning, daar het mij moeilijk wordt, voor mij zelf te zorgen, wend ik mij nu tot dezen dan tot

genen, en vaar overal slecht, en ben een buit voor ellendige menschen. Duizendmaal heb ik aan U, lieve vereerde vriendin gedacht en nu ook, maar mijn eigen leed drukte mij ter neer. C. heeft mij Linke's brief overgemaakt, hij is bij Schwab, ik heb hem kortgeleden geschreven, om te hooren, wat de reis naar U wel zou kunnen kosten? heb echter geen antwoord gekregen; daar mijn neef vacancen heeft van den laatsten Augustus tot einde October, kon ik misschien alsdan, moest ik hersteld zijn, tot U komen, zeker zou het ons aan kamers om te studeeren, en een gemakkelijk bestaan niet ontbreken, en was ik eens een tijd lang onder oude vrienden welke ondanks dit of dat duivels-menschen-tuig mij nog altijd bijgebleven zijn, dan zouden misschien gezondheid en vreugde wederkeeren. Linke moest mij schrijven hoe ik de reis het minst kostelijk zou kunnen doen, want ongelukkig zijn mijne uitgaven zoo groot en door mijn ziek zijn, daar ik weinig kan schrijven, mijne inkomsten klein en dat klein capitaal, dat ik van mijn afgestorven broeder kreeg, mag ik niet aanraken, daar mijne wedde altijd minder en bijna *niets* is, moet ik dat bewaren. Openhartig schrijf ik u dierbaarste gravin, doch wil even daarom niet verkeerd verstaan, ik heb niets noodig en zal gewis niets van u aannemen; de zaak is enkel op de hoogst-mogelijk spaarzame wijze tot u te komen; alles zonder onderscheid is thans in den toestand *daarop* te denken, mijne vriendin zij derhalve hierover niet bekommerd.

Ik hoop dat uw gezondheid in steeds meer gewenschten toestand is, dan ik vroeger vernemen moest. Moge de Hemel toch uwen kinderen de voortreffelijkste moeder bewaren, ja reeds enkel om wille van hen zoudt Gij de hoogste volheid der gezondheid verdienen. Vaarwel! beste vereerdste gravin, laat mij welhaast van u hooren.

Heiligenstadt 19en Juni 1817.

uwen waren vriend
BEETHOVEN. » (1)

Met dezen jammerbrief moeten wij afscheid nemen van Beethoven's vrienden en vriendinnen. Gravin Erdödy

(1) Beeth. S. Br. III, 171-72-73.

overleefde den meester nog tien jaar; doch sedert 1820 verdwijnt zij uit Beethoven's leven, en een geheim zweeft over haar lot en over dat harer kinderen. Dat Beethoven zoo openhartig alles met haar behandelde, spreekt voor den adel van haar eigen natuur. Vond de toondichter nooit de vrouw die hem haar gansche leven en liefde zou wijden, dan toch had hij toegewijde vriendinnen. In een volgend hoofdstuk zullen wij van naderbij onderzoeken de smarten van het steeds liefdedorstig hart des grooten, genialen mans.

24en Mei 1908. M. E. BELPAIRE.

ALLERHEILIGEN

Beata pacis visio...

Nu dringt mijn droomend oog den Hemel binnen,
waar levend Godes licht de lucht doorgloeit,
ja, zelf de lucht is, die verzadend vloeit
in 't diepste wezen der verrukte zinnen.

Nu ziet mijn blijde ziel de duizendtallen
van zilvren Englen, zwevend in die lucht;
nu hoort mijn geest hun smeltend snaargerucht
onzegbaar zoet door 's Hemels ruimten schallen.

En wuivend staan de ceders en de palmen,
onsterflijk, in d'onsterfelijken gaard;
aan sterren lijkend, en met goud omblaard
er bloemen bloeien die lijk wierook walmen.

Daar woont en wandelt, in die wonderdreven,
het blanke volk der Heiligen zonder tal,
Dat ademt en voor eeuwig aad'men zal
d'onsterfelijken dampkring van Gods leven.

O, ziet ze gaan in smetloos reine kleeren!
Van liefde straalt hun wezen, zingt hun mond
de liefde doet hen streven, elken stond,
met glanzende oogen, naar de Zon des Heeren.

De Zon des Heeren, in de diepe verte
daarginder zetelt, en haar felle gloed
is 't brandend glanspunt, waar het leven zoet
oneindig uitstraalt in hun aller herte.

Zij zendt haar licht naar alle hemelzijden,
en doet de zielen, in dien glans gebaad,
van groote vreugde trillen, steeds verzaad
en altijd langend naar dat warm verblijden.

Zoo gaan zij heen, en zingen zoete talen,
en zien de bloemen en de sterren aan,
doch wenden weer ter schitterende baan,
om weer te zien het zaligend Zonnestralen.

En telkens gaat dan, als het golvend bruisen
der machtig-groote waatren van de zee,
hun nieuwe jubel door de hemelsteê,
opstijgend in onendig wisselend ruischen.

Al de Engelen slaan dan aan hun gouden snaren,
en 't zwellend koor ontlaat het machtig lied
dat vult de verten van het vreêgebied,
en doet door ieder versche vreugde varen.

O wentelstroom van altijd zoeter weelden!
O zee van liefde en diepe zaligheid!
Geen tong en heeft u zingend ooit gezeid;
geen brein voor u vindt weerdig-schoon verbeelden!

O Hemel, die, bij droomend vóórbespieglen,
de tranen van geluk me ontvloeien doet,
hoe zal 't mij gaan als ooit mijn oog eens moet
uw palmenkruinen zien van verre wieglen?

Hoe zal mijn ziele dan, op lichte vleuglen
zich reppen uit den band des lichaams heen,
en spoeden naar het Licht der eeuwigheên,
onstuimig wiekend als de stoutste veuglen?

Hoe zal ik vliegen naar der Zonnen Zonne,
en duiklen in den glans die haar omstraalt,
en trillend meêdoen als het koor herhaalt
— d' hoeveelste maal? — den lof der Levensbronne!

O God, laat me eens dat eenig heil genieten!
Met uwe kracht omgloei en wapen mij,
opdat ik, ach, het niet onweerdig zij
Uw eeuwgen gloed door mij te voelen vlieten!

1 Nov. 1907. AL. WALGRAVE, pr.

LAATSTE SOMMATIE

Onzacht zijn zulke dingen natuurlijk: op zijn allerliefste heet het: « buigen of bersten ». Nu wordt er eene gefulmineerd door M. Vercoullie, bij monde van *De Vlaamsche Gids*. (1)

Achter M. Vercoullie staat de Wetenschap en vóór hem de Katholieke Kerk, nog eens, en dan niet meer.

Er klonk een haastig wederwoord, in oorlogstaal. (2) Wij meenen dat we tijd hebben de stellingen te onderzoeken en maar gerust af te wachten dat er aan den overkant geroepen worde: « Schiet! »

Eerst en vooral, waarom die onvriendelijke bejegening tusschen Wetenschap en Kerk?

De veroordeeling van 't Modernisme gaf er aanleiding toe. Eenige geleerde priesters waren er, zoo 't schijnt, die de Katholieke Kerk nog wilden redden, met haar op de hoogte te brengen van de moderne Wetenschap. Helaas, Herakles is sinds eeuwen gestorven! De Katholieke Kerk wilde maar op de hoogte niet mêe, en zij, de geleerden, waren niet bij machte heel de massa, tegen haren dank, den berg op te dragen. Leo XIII die slim was, liet die reuzen heffen en hijgen. Paus Pius X is gekomen « met de mentaliteit van een dorpskapelaan » (3) en heeft hun schan-

(1) Afl. Maart-April: Het Modernisme. — Afl. Juli-Augustus: Christene Mythologie.

(2) *Studeer of Zwijg*, door M. A. Van Langendonck.

(3) Of de Paus het Modernisme zoo slecht verstaan heeft, zie in *Dietsche Warande en Belfort*. Afl. 1 en 2 van 1908 de getuigenis van Tyrrell. M. Vercoullie heeft zeker de essentie van 't Modernisme niet vast. Die glimlacht om een legende van heiligenlevens is modernist volgens hem.

In de November-aflevering van *De Vlaamsche Gids* laat M. Vercoullie een derde artikel verschijnen over Modernisme. Het is een strijden met M. Van Langendonck om « ja » en « neen » over slecht aanhalen en verkeerd begrijpen. Voor den grond der zaken is er niets nieuws bij gebracht; ons artikel mag dus onveranderd blijven. Rapen wij enkel op dat M. Vercoullie met het woord « dorpskapelaan » den Paus volstrekt niet wil

delijk gezegd: laat staan, laat af! Wijl ze niet wilden, slingerde hij hun daar iets naar het hoofd dat van den bliksem had.

Inde iræ — van Loisy en Tyrrell niet alleen, maar ook van M. Vercoullie, die de verdonderde titans sedert heeft leeren kennen en hoogachten en die zoo schrikkelijk houdt aan het gezelschap van de Kerk, dat hij deze geerne naast zich op de hoogte had gezien.

En hoe redeneert M. Vercoullie?

Boven ons hoofd hangt de blauwe hemel met eeuwig wentelende sterren. Onder onze voeten de aarde, waar planten, dieren en menschen opkomen en vergaan: **οἵη περ φύλλων γενεή, τοιήδε καὶ ἀνδρῶν.** Vanwaar? Waarom? Waarheen? zijn vragen die niemand kan ontwijken. Doch sedert eeuwen klinken die vragen de wereld in en het antwoord heeft nog niemand gegeven, zegt M. Vercoullie.

De Wetenschap bekent hare onmacht door zijnen mond. De Kerk brengt eene oplossing, — op dewelke zij haar gezag steunt; doch als de geleerde Professor wil bekijken en toetsen wat hij aanziet als een soort *pierre philosophale*, vindt hij enkel verbeelding en legende.

Legende en verbeelding, M. de Professor, staan van Uwen kant.

Ge valt de Kerk aan om hare leer; en waar haalt ge me die leering? Men zou mogen verwachten dat Gij ze aan de Kerk zelve vroegt, of ten minste aan mannen die in de Kerk zijn. In Leuven hebt ge collegas, in Gent zelf hebt ge priesters die doctor zijn en die spreken mogen, als ge vragen zoudt: wat gelooft de Kerk! — Zoo ware 't verstandig gedaan, maar lacy! — Zoo deedt ge niet. Ge maakt U eerst van de Kerk en hare leer een belachelijk denkbeeld; dan

kleineeren. Dorpskapelanen zijn immers achtenswaardige mannen; er loopen zelfs geleerden onder — M. de Professor heeft er achting voor over.

Ik beken dat ik zoover niet gepeinsd had. Men gelieve dus in de inleiding zóó te lezen: Leo XIII was slim, maar Pius X is gekomen met de « mentaliteit van een dorpskapelaan » d. w. z. die was nog veel slimmer.

Het zij ook gezegd dat M. Vercoullie heel eerlijk bekent Cabrol zelf niet gelezen te hebben. Te goeder trouw heeft hij een uittreksel aanzien als het gedacht van den schrijver, daar deze het enkel gaf als opwerping.

valt Gij aan en meent ge te verbrijzelen... lijk kinderen doen met een sneeuwman.

M. Vercoullie gaat liefst leeke- of gelaïciseerde theologen te rade ; en in de eerste plaats zijn eigen zelven. Want M. Vercoullie is ook nog een kleine theoloog, maar een heel kleine. Ten tijde zijner eerste Communie zal hij wel lesjes van buiten geleerd hebben voor een « dorpskapelaan », zoowel als voor een dorpsonderwijzer. Doch het evenwicht was gauw verbroken tusschen den geloovige en den geleerde. Deze laatste groeide op en werd een heel man ; dewijl de eerste als voedsel nauwlijks een artikel kreeg uit de *Flandre Libérale* ; zoo moest hij immer vernepen blijven. Toen, na gedane studies, de geleerde het hoofd kon opheffen van tusschen zijne boeken, dan keek hij, de groote jongen, met misprijzen neer op den vernepeling daar nevens hem, den geloovige, en keerde hem de hielen toe, wel overtuigd dat de klove bestaat tusschen de Wetenschap en het Geloof zelve. Vandaag heeft hij den verworpeling vandoen voor een polemiek en hij roept : « kom ê keer hier, manneke : wat gelooft de Kerk ? »

« God schiep de wereld in zes dagen. Den eersten dag... » zoo gaat het voort, en op 't einde ziet het manneken in zijn verbeelding nog de bewaarschool weer, en de prenten waarop de engel staat met een vlammend zweerd, aan de poorten van het Paradijs !

De geleerde heeft er schrikkelijk leute om, dat de Kerk, zoo zegt hij, die verouderde stelling nu niet meer houden kan, maar dat ze sedert, gedwongen door de Wetenschap, den tekst verdraaien en de leering veranderen moet. Hij denkt niet eens dat het verouderde enkel zijn kinderlijke opvatting is en dat godgeleerden, reeds ten tijde van den H. Augustinus, eeuwen en eeuwen voor dat de Wetenschap er aan roerde, het begin der Genesis aangezien hebben als voorstelling, om het leerpunt, het dogma zelf, te doen vatten. (1)

Maar, oppert M. Vercoullie, is er iets onwaars in de bijbel, al het andere wankelt : « Heden, zegt hij in nota, weet de meest verachterde dorper b. v. dat de gebeurtenis

(1) *Confessiones*, XII, 23, *De Genesi contra Manichaeos*, I, 3, 5.

van de verboden Vrucht geen geschiedenis maar legende is. Weldra zullen de gevolgen van die kennis zich ook aan hen opdringen, nl. dat de Val van Adam dan ook legende is, en de Erfzonde evenzeer, en dat de Verlossing door een Zaligmaker slechts een fictieve bevrijding is van een legendaries gevallen mensdom. »

En verder zegt M. Vercoullie, uit dezelfde opvatting, dat de groote slag, in zake van Modernisme, gegeven is in 1902 door Fred. Delitzsch. Deze hield in de Orient-Gesellschaft te Berlijn eene voordracht over *Babel en Bijbel.* Hij bewees dat Babylon 1000 jaren vóór Mozes eene schitterende beschaving had en ook een wetboek « dat in vorm en inhoud veel overeenkomst had met de Tien Geboden en in sommige opzichten zedelik hoger stond » en 't besluit is seffens : « daardoor verminderde nu ook de zekerheid van een openbaring op de Sinaï, en de tegenwerpingen tegen de ingeving, de openbaring en de Mozaiese herkomst van de Pentateuch kregen een nieuwe bekrachtiging. »

Ziehier, M. de professor, hoe ik me veropenbaring en ingeving voorstelde, toen ik een kind was en de vierde les leerde van den Catechismus. Daar zat een schrijver — buiten allen tijd, zonder naam en zonder land — een schrijver zat voor een groot vel papier. Hij pende neerstig neer met heele reken gouden letters. Op zijne schouders zat een blanke duif, de H. Geest, die hem dicteerde, van het eerste tot het laatste, wat hij maar op te nemen had.

Is dit nog uwe voorstelling M. de Professor? Nu die valt weg door de Wetenschap en door de gegevens van M. Delitzsch ; doch naar deze moest ge toch niet wachten om uwe opvatting te veranderen. De schrijver van het boek der Koningen en die van de Chronicon verzendt gedurig naar zijne bronnen : Zie 4e boek Kon. XVIe H. 19e v. — XIVe H. 28e v. — XIIe H. 19e v. — Xe H. 34e v. enz. Zie Paral. 1e boek XXIXe H. 29e v. — 2e boek XXXVe H. 26e v. enz.

Sinds lang noemt iedereen de drie eerste evangelisten « Synoptici » ; het is zonder twijfel dat ze dezelfde bronnen benuttigd hebben, o. a. de *Λογια Κυριακα.* (1)

(1) Dat stijl en schikking verschillen van boek tot boek weet elk.

Mozes mag dus heel wel Babylonische bronnen gebezigd hebben — en nog veel andere daarbij — doch hij heeft ze verwerkt volgens een ander inzicht. Op den Sinaï, door God opgewekt en voorgelicht, heeft hij aan zijn volk eene wet gegeven die goed was en op de waarheid berust. Gelooft niet, zegde hij, dat alles uit zich zelf ontstaan is, zooals men in Egypte meent; God heeft alles geschapen en daarom hangen wij van Hem af. We zullen Hem dus dienen en Hem den zevenden dag toewijden. We zijn geschapen voor het geluk en zouden dat ook reeds bezitten, ware 't niet dat onze eerste Ouders gezondigd hebben. Doch ook nu is er heil te verwachten; er is een Verlosser beloofd, die uit uwen stam moet geboren worden.

Dit is de hooge opvatting van het boek; juist daarom staat het 100 elleboogmaten boven de Babylonische stukken verheven. Doch de opvatting, die van boven komt, moet aan Oosterlingen van vóór meer dan 3000 jaren worden overgebracht. Ze wordt in een kleed gestoken: een beeldspraak, eene overlevering, een reeds bestaande legende, welke uit hunne omgeving getrokken en op hun midden toegepast wordt. Is het gedacht zelf, de wereldbeschouwing, daarom min waar?

Iedereen kent *Max Havelaar*.

In de 2e Kamer van Holland heeft het er wel eens gestoven als er spraak was over de waarheid van dit boek. En toch bij niemand is het gedacht opgekomen te onderzoeken of Sjaalman wel waarlijk op de registers stond van den Burgerlijken stand — of Fritz wel degelijk zijne kapittels zou geschreven hebben in afwisseling met zijn meester. Misschien hadden ze op heel de Wolvengracht te Amsterdam geen Batavus Droogstoppel gevonden. Doch daar kwam het niet op aan. Er viel enkel uit te maken of in Holland handelaars gevonden wierden — laat ons den verleden tijd gebruiken — die, onder naam van beschaving, in Insulinde enkel zochten hunne balen met koffie te vullen en hunne zakken met geld, en die aan de bestuurders de taak wilden opleggen daarin meê te doen, of enkel de oogen te sluiten, als 't gebeurde dat hunne onderhoorigen in ongenoemd lijden te krinkelen lagen. Is dit echt — en ik vrees het — zijn boek is waar, heel waar. Men strijkt toch a

priori geen vonnis over de waarheid van een volzin : men moet eerst zien wat de schrijver uitdrukken wil.

Nu hebt ge mij liggen meent ge ? Als de bijbel is lijk *Max Havelaar*, verdwijnen de feiten er uit, de historie, zooals Loisy het getoond heeft ; en er is enkel plaats voor leering onder vorm van symbool en legende ?

De Bijbel bestaat uit meer dan een boek. Er zijn er die louter didaktisch blijken : Psalmen, Job, Spreuken, Wijsheid, Prediker, enz. Zulke boeken zijn waar als het onderwijs goed is, het andere mag men doorgaans als voorstelling aanzien.

In boeken als Regum, Paralip. enz. ziet men klaar dat de schrijver feiten en toestanden wil doen kennen ; ze zijn dan historisch en moeten dus enkel op feiten gesteund zijn.

Doch het grootste deel der bijbelboeken zou men mogen « gemengd » noemen : Hexateuch, Profeten, Nieuw Testament. Mag ik er de aandacht op roepen dat de klassieke geest — die zijn zuiverste uiting heeft bij de oude Grieken en bij de moderne Franschen (Lod. XIV) — dat die geest gedreven wordt tot analysis : elke zaak in haar eigen — en elken kant van de zaak nog afzonderlijk beschouwen ! Doch de eenvoudige natuurmensch, die enkel spreekt uit de volheid van zijn gemoed, zonder te letten op schoolregels — gemaakt voor 't gemak van toehoorders of lezers — die zal voor synthesis zijn. Wat zulke menschen aan klaarte verliezen en aan diepte winnen hoeft hier niet gezegd ; enkel het feit vastgesteld. Gedurende de middeleeuwen steken ze in hun kunstwerken niet één drift, niet dit of dat gedacht, maar heel den mensch in al de uitgestrektheid van zijn gebied, van de schepping tot het laatste oordeel. In een kathedraal staan domme dikke duivels naast figuren die aan den hemel ontleend schijnen.

In hun drama verschijnen hel, hemel en aarde — daar zal de nar naast King Lear komen. — Zij hebben in hun wetenschap geen specialisten : die geleerd is maakt een « Summa » of schrijft « De omni re scibili ». Zij hebben in den kop nog geen verschillige kamers, van welke ze beurtelings eene open zetten en de overige sluiten ; ze loopen van de eene in de andere, lijk spelende kinders.

Dat heeft Loisy zooals veel theologen — maar in tegenovergestelde richting — uit het oog verloren. De laatsten willen soms al de bijbelboeken beoordeelen alsof deze geschreven waren naar de opvatting van een historieschrijver der XIXe of XXe eeuw. Loisy — en M. Vercoullie daarachter — ziet enkel een strekking, en daarbuiten symbool en legende, alsof alleen poëten aan het woord geweest waren. Laat ons den middelweg nemen, dan hebben we veel kans objectief te zijn. Hooren wij in 't Evangelie parabels vertellen : van den Verloren Zoon, van den rijken Vrek, van den goeden Samaritaan, enz. laat ons die zetten in de categorie der didaktiek, daar behooren ze 't huis en zijn ze waar. We moeten ook niet houden aan een « procédé », eene argumentatie of een manier van vertellen. Maar als eenvoudige menschen zeggen : « dat hebben wij gezien » ; als ze daarop hunne nieuwe overtuiging steunen (1) en daarna eene nieuwe levenswijze beginnen ; als ze met honderden daaraan houden meer dan aan het zoete leven, laat ons dan in Gods naam niet zeggen : Het was een droom ! Laat ons in de H. Schriftuur zien wat de schrijver beteekenen wil : een leering, een feit waarop hij de leering steunt, of dat uit zijn eigen reeds leering is (de val der eerste menschen b. v.) — dit zij ons heilig, en zoo is heel de Schriftuur waar. Doch hij die zou vragen dat elke volzin volstrekt waar zij, in elke beteekenis — ook tegen 't gedacht van den schrijver in, die zou iets vragen dat buiten en tegen allen omgang is met de menschen. (2)

Hetgeen gezegd is over Schriftuur kan volstaan ; enkel nog dit : M. Vercoullie heeft vernomen dat de Kerk de bijbelvertaling van den H. Hieronymus alleen « authentica » verklaard heeft. De geleerde ondervraagt daarover den theoloog, maar deze zwijgt. Welhoe ! zoo schiet de eerste dan uit : is het geen schande, dat men in redetwist of ernstige studie, niet mag tot den oorspronkelijken tekst opklimmen, of met andere vertalingen vergelijken ?

(1) Is Christus niet verrezen, ons geloof is ijdel, zegt de H. Paulus. Zie verder ook I, Clem. XLII.

(2) M. Vercoullie komt nog voor den dag met de zon.... die op 't bevel van Josuë stil stond. Galilei is gelukkig dat M. Vercoullie tusschen zijne rechters niet zat — 't was een stem te meer voor de oude interpretatie.

Kan ik M. Vercoullie bedaren met hem te zeggen dat studentjes uit onze bisschoppelijke colleges en klein Seminariën het Evangelie van St. Lucas en de Handelingen der Apostelen in 't Grieksch lezen? Dat Paus Pius X, die gekomen is « met de mentaliteit van een dorpskapelaan », aan Benediktijnen last gegeven heeft de vertaling der Vulgata te herzien? Wil hij daarover gansch zijn bekomste hebben, hij hoeft enkel de werken open te slaan van professor Van Hoonacker : *Le Sacerdoce Lévitique* en 't onlangs verschenen : *Les Petits Prophètes*. Hij zal er zeker veranderingen genoeg vinden aan de lezing der vulgaat; en misschien meer Grieksch en Hebreeuwsch dan hij wel begeeren zou. M. Vercoullie wist nochtans dat « authentica » soms wil zeggen : « officieel ». — Zou hij misschien gewend zijn : *officieel*, *verplichtend* en *uitsluitend* voor één en 't zelfde te aanzien als in zake van onderwijs? Nu iedereen kan missen : « quandoque bonus dormitat Homerus. »

Tusschen de geleerden welke kritisch geschreven hebben over het ontstaan van het Christendom en van de Kerk, kiest M. Vercoullie ex œquo : Strausz (1) en Renan. (2) — Ad. Harnack (3) weet daar misschien ook wel iets van, maar hij is naast die reuzen toch maar een klein manneken, want hij komt veel te dicht bij de conclusies der katholieken, terwijl de eersten heel het Christendom onder de mythen of de legenden hebben gerangschikt.

De voorkeur zelf laten wij ten eeuwigen dage op rekening van M. Vercoullie, doch de oplossing van Strausz en Renan moet aan iedereen a priori nog al radikaal schijnen : Heel het korps der Kerk, met zijn verleden, zoo maar wegcijferen onder de mythen! En zeggen dat de Kerk gebaart dat ze niets gehoord heeft en voort blijft bestaan! M. Vercoullie is nog zoo goed haar een plaats voor te stellen in een Museum. Daar zal ze ten minste heerlijk rusten naast veel wetenschappelijke uitvindingen, den Bathybius o. a.

(1) Leben Jesu.
(2) Vie de Jésus.
(3) Dogmengeschichte. — Chronologie. — Wesen des Christentums.

Doch laat ons ernstig zijn.

Strausz heeft een heel systeem — gevaarlijk in geschiedenis. — Het menschdom, naarmate het vordert, heeft een verschillig ideaal : Stoffelijk welzijn, Liefde, Wetenschap. Is een ideaal overheerschend, seffens komen de dichters en ze vinden helden uit — personen die nooit bestaan hebben — in welke het ideaal heeft uitgeblonken. Voor stoffelijke macht dichtten zij van Zeus — doch het ideaal ging naar de Liefde toe en ze vonden Jesus uit. Deze had vereerders van twee verschilllige strekkingen (Petrus en Paulus) welke in de II[e] eenw samensmolten; zoo ontstond de Kerk. Daarna wierden de boeken van het Nieuw Testament samengeflanst.

Als fantasie kan het stelsel van Strausz heel schoon zijn. — Wij roepen liever getuigen op, daar er spraak is van feiten.

We zwijgen van Polycarpus, Justinus, Hermas, Papias, Irenœus en anderen, die leefden meest gedurende de eerste helft der tweede eeuw, die naar Rome gaan, naar Antiochië, Smyrna enz. en die spreken alsof er niets gebeurd was van al die schoone dingen welke Strausz weet, maar die met ons veronderstellen dat er daar vóór hen veel Christenen om hun geloof gestorven zijn en dat die kerken ten tijde der Apostelen en door de Apostelen gesticht zijn.

We verwijzen naar den H. Ignatius. Deze was bisschop van Antiochië. Hij is naar Rome vervoerd om daar door wilde dieren verscheurd te worden. Dit gebeurde onder Trajanus, dus zeker vóór 117. Van hem zijn zeven echte brieven bewaard, welke hij schreef aan de Christenheden van Ephesen, Magnesia op den Meander, Tralles, Philadelphia in Azië, Smyrna en Rome; alsook aan Polycarpus, leerling van St. Jan en bisschop van Smyrna. We steunen er niet op dat er toen reeds zooveel kerken bestonden en dat er meer andere uit St. Paulus, St. Jan, uit de Handelingen, van dien tijd en vroeger, bekend zijn; maar wij houden er aan te doen bemerken hoe die man der eerste eeuw spreekt.

« Ik vraag u dat ge alles zoudt eendrachtig doen. Uw bisschop zit vóór in de plaats van God, uw priesters in

plaats der Apostelen, uw diakens als dienaars van Jesus Christus. » (1)

« Die zonder den bisschop, de priesters en de diakens iets aanvangt, is niet zuiver van geweten, hij is buiten het altaar. » (2)

« Vereert de diakens als ware 't Christus ; vereert den bisschop die den Vader verbeeldt, en de priesters als den Senaat Gods, of den raad der Apostelen. Buiten hen is er geen kerk ». (3)

« Ge maakt mijn vreugde uit als ge vereenigd zijt met uwen bisschop, uwe priesters en uwe diakens, die allen aangesteld zijn volgens den wil van Christus en versterkt zijn door den H. Geest. » (4)

« Gehoorzaamt allen aan den bisschop, gelijk Jesus-Christus aan zijn hemelschen Vader, gehoorzaamt aan de priesters gelijk aan de Apostelen en vereert de diakens als Gods dienaars. Buiten den bisschop mag niemand iets doen dat de kerk betreft. Als waarachtige *Eucharistia* moet ge enkel die aanzien, welke door den bisschop wordt verricht, of onder hem, door iemand van hem gemachtigd. Waar de bisschop verschijnt, daar ga de menigte alsof Jesus Christus zelf er was, want daar is de katholieke kerk. Zonder den bisschop moogt ge noch doopen, noch vergaderen voor de *αγάπη;* maar al wat de bisschop goedkeurt is aangenaam aan God. » (5)

Zoo zijn er voor 't minste 25 teksten in St. Ignatius alleen ; zoudt ge niet wanen een stouten bisschop uit de xxe eeuw te hooren ? 't is immers dezelfde « mentaliteit », doch 't is geschreven door een man die vergrijsd was en gezag had in 't episcopaat, vóór het jaar 117, en die de Apostelen gezien had. (6)

We roepen een tweeden getuige op : den H. Clemens.

(1) Ad Magn. VI.
(2) Ad Tral. VII.
(3) Ad Tral. III.
(4) Ad Philad. Inscr.
(5) Ad Smyrn. VIII.
(6) 't Is waar Strausz is eenigzins te verontschuldigen, de echtheid der brieven van St. Ignatius was in 1835 nog niet algemeen erkend en ze zijn maar heruitgegeven, gedrukt, in 1846. Maar M. Vercoullie kon daar toch al iets van weten in 1908 ?

Volgens Irenœus was deze de derde opvolger van Sint Pieter te Rome. Hij is gestorven, volgens Eusebius, (1) het derde jaar van keizer Trajanus; dus in 101. Rond het jaar 97 waren er moeilijkheden ontstaan in de Christenheid van Korinthië. Clemens, de bisschop van Rome, schrijft hun een brief om de zaken te vereffenen.

Van in het begin zegt hij dat ze moeten aan hunne overheid gehoorzamen en hunne priesters vereeren (C. I.) Hij komt er op weder dat alles moet gedaan worden zooals door den wil van Christus is vastgesteld : de offeranden en de dienst (*Λειτουργίαι*) moeten gedaan worden op gestelden tijd en door bepaalde personen : De opperpriester heeft zijn ambt, de priesters hebben hunne plaats en de levieten hebben ook hunnen dienst. De leek is gebonden door de plichten van een leek. (2)

« De Apostelen zijn ons door Jesus Christus gezonden, als predikers van het Evangelie — Jesus Christus is gezonden door God. Hiervan zijn we verzekerd door de Verrijzenis van O. H. Jesus Christus. De Apostelen hebben gepredikt door landen en steden ; en als ze verzekerd waren van de eerste bekeerlingen, hebben ze daar bisschoppen aangesteld en bedienaars over allen die het geloof gingen aanveerden. » (3)

« Maar de Apostelen wisten door O. H. J. C. dat er twist ging ontstaan nopens het episcopaat ; en daarom hebben ze voornoemde overheden aangesteld en ook verordend dat andere probate mannen hen zouden opvolgen na hunnen dood. » (4)

Daarna komt Clemens aan de moeilijkheden en zegt dat de Korinthiërs moeten den nek buigen en gehoorzamen aan hun zielenherders en priesters (5) en hij besluit : « Moesten er eenigen zijn die niet willen gehoorzamen aan hetgeen Christus zegt door onzen mond, ze zouden misdoen en in groot gevaar komen. Wij hebben onzen plicht gekweten en we zullen voort bidden en ootmoedig smeeken, opdat God,

(1) Hist. Eccl. III, C. 34.
(2) Cap. XL.
(3) Cap. XLII.
(4) Cap. XLIV.
(5) Cap. LVII.

van al de christenen (electi) in heel de wereld, niemand late verloren gaan » (1), maar « ge zult ons tot vreugde zijn en blijdschap, indien ge gehoorzaamt aan hetgeen wij u schrijven door den H. Geest. » (2)

Zoo schreef Clemens uit Rome naar Korinthië op het einde der *eerste* eeuw (97-98) en hij zond mannen om in zijnen naam de moeilijkheden te slechten (3). Zou Pius X anders schrijven of anders te werk gaan ?

We meenen dat we de *Διδαχη* (omstreeks 't jaar 80) niet meer moeten doen spreken — noch de Evangeliën noch de Handelingen — noch Paulus' herderlijke brieven. We vragen enkel : als iemand nu zegt : De Kerk is uit mythen ontstaan in de IIe eeuw, we vragen : welk vergif heeft die mensch geëten? of waar is er ellebore genoeg om hem te genezen ?

Renan, die zijn meester, Strausz, zag verbleeken bij het verschijnen der getuigen uit de eerste eeuw, was verwittigd en bleef voorzichtiger. Hij is eerst en vooral stylist : hij weet de zaken fijn te zeggen en te insinueeren zonder dat men er veel pak aan hebbe. Hij geeft geen datum meer voor het ontstaan der Kerk of het schrijven der HH. boeken. Nooit zegt hij de Apostelen zoo schrikkelijk dom, dat ze appelen voor citroenen — of nog erger — blinden, dooven, kreupelen voor gezond en genezen zouden aangezien hebben en dooden voor levenden genomen; maar heel zijn strekking komt toch daar op uit. Kapittel XIV uit zijn *Vie de Jésus* is daarom kostelijk: Heeft Jesus mirakels gedaan? Ge verwacht dat hij « ja » of « neen » gaat zeggen? Hij is slimmer. « Ja » zeggen, ai! ge verstaat de gevolgen; « neen » ware nog al vierkantig tegen de teksten op. Renan maakt liever een omweg van vijf bladzijden : Te dien tijde was er nog geen lijn getrokken tusschen 't natuurlijke en 't bovennatuurlijke. De geneeskunde was nagenoeg onbeoefend, men verwachtte alles van het geloof. « Dans un tel état de connaissances, la présence d'un homme supérieur, traitant le malade avec douceur, et lui donnant par quelques signes sensibles l'assurance de son rétablissement, est souvent un

(1) Cap. LIX.
(2) Cap. LXIII.
(3) Ibid. Cap. LXIII.

remède décisif. Qui oserait dire que, dans beaucoup de cas, et en dehors des lésions tout à fait caractérisées, le contact d'une personne exquise ne vaut pas les ressources de la pharmacie? Le plaisir de la voir guérit. Elle donne ce qu'elle peut, un sourire, une espérance, et cela n'est pas vain. » (1)

Het is schoon gezegd; en op gevoelige en gevoelerige menschen moet het indruk maken; doch voor den geest is het niet grondig en zelfs niet ernstig; men komt toch uit op deze vragen: Heeft de natuur, heeft de kracht van den mensch grenzen, ja of neen? Hebben de wonderwerken van Jesus die grenzen overschreden, ja of neen? De Apostelen vertellen heel zeker groote mirakelen in 't evangelie: blind geboornen genezen, dooden doen opstaan enz.: liegen de Apostelen, of zijn ze bedrogen, of verstaan wij hen slecht? Renan spreekt van overdrijvingen waaraan het nageslacht zich altijd plichtig maakt ten opzichte van groote mannen. Lees maar de legenden op Karlemagne, Roeland enz. — Heel wel, doch zulke legenden kunnen maar opgesteld worden, eeuwen en eeuwen na den dood der helden; en nooit is er iemand, die bij het verhaal kan zeggen: dat heb ik gezien, en zeker niemand die voor die getuigenis zou sterven.

Het nageslacht heeft alles overdreven, zegt Renan, en Jesus God gemaakt, doch Jesus zelf heeft nooit daaraan gedacht. « Que jamais Jésus n'ait songé à se faire passer pour une incarnation de Dieu lui-même, c'est ce dont on ne saurait douter. Une telle idée était profondément étrangère à l'esprit juif; il n'y en a nulle trace dans les trois premiers évangiles ». (2)

Wij onderlijnen eerst goed: « *une telle idée était profondément étrangère à l'esprit juif* ». Dit is heel waar. De joden leefden tusschen afgodendienaars. De profeten hebben eeuwen en eeuwen moeten schermen voor 't gedacht der éénheid van God. De huisofferanden hebben ze afgeschaft — er mocht maar één tempel zijn, en zelfs geen enkel af-

(1) *Vie de Jésus*, Ch. XIV.
(2) Ibid. We nemen niet aan wat Renan zegt; dat het 4e evangelie zelfs geen weerklank zou zijn van Jesus' gedacht — doch we stappen daar nu over.

beeldsel van Jehovah. Dit gedacht was er diep ingedrongen en zoo moest of mocht Jesus van in 't begin zijne Godheid — één met den Vader en den H. Geest — niet ex professo veropenbaren! Dit hadde de joden verstoord of hunne gedachten zeker verward. Maar wij houden staan dat Jesus zijne Godheid van in 't begin klaar veronderstelt — en op 't laatste openlijk leert.

Toen Jesus twaalf jaar oud was — dus niet begeesterd door bijval of mirakels, toen Hij twaalf jaar oud was, vonden zijne ouders, na drij dagen zoekens, Hem weer in den tempel. Maria klaagt: « Kind wat hebt Gij ons toch aangedaan? Zie, ik en Uw vader zochten U vol droefheid ». Jesus antwoordt: « Waarom zocht Ge mij? Wist ge niet dat ik met de zaken mijns Vaders moet bezig zijn? » (1) Jesus mocht en moest dan in den tempel blijven terwijl zijne Ouders zochten, omdat hij daar in het huis stond, en met de zaken bezig was van Iemand die eigenlijk zijn Vader was, van « *zijn* Vader » (Patris *mei*). Hij vindt dat heel natuurlijk, maar de andere menschen verstonden het niet.

Jesus noemt dan God « Zijn Vader » en zichzelf den « Zoon ». Het gebeurt nog wel in de H. Schriftuur dat vrienden van God, dat beambten in de theocratie der joden « filii Dei » Gods kinderen genoemd worden. (2) Doch het staat daar in het meervoud of bij manier van spreken. Nooit op standvastige wijze tusschen bepaalde personen zooals hier, dat God altijd « *zijn* Vader » heet en Jesus altijd de « Zoon ». — En laat ons wel bemerken dat God ook de « Vader is der leerlingen, volgens Jesus; zij mogen zeggen » Onze vader » doch niet zooals hij. Hij zegt nooit « Onze Vader » nooit; maar « mijn Vader » of « uw Vader »; ze komen nooit op dezelfde lijn. (3)

Daarbij Jesus zegt uitdrukkelijk dat Hij van Goddelijke natuur is: Hij ondervraagt de schriftgeleerden: (4) « Uit wien moet de Messias geboren worden? » — « Uit David » zeggen ze; maar Jesus antwoordt: « Hoe kan David Hem

(1) Lucas II, 46-51.
(2) Gen. VI 2, trouwen de « zonen Gods » met de « dochters der menschen. »
(3) Zie Matth. X, 29-32.
(4) Matth. XX, 42, Luc. XX, 40. Marc. XII, 35.

dan zijn Heer en Meester noemen. » (1) Naar de menschelijke natuur is de Messias de mindere ; hij hangt van David af, want deze is zijn vader. En nochtans zegt David dat de Messias zijn Heer en Meester is, want deze zit aan de rechter hand van God. (2) Hij staat dus boven David, niet uit den mensch, maar uit de Goddelijke Natuur.

Bij Matth. XXI, 33, vertelt Jesus een parabel die zonneklaar is. Een mensch had een wijngaard dien hij te bewerken gaf aan landlieden. Met den oogst zond hij zijne knechten om de vruchten; doch de landlieden sloegen den eenen, doodden den anderen en steenigden een derden. Dan dacht de meester : ik zal mijn eigen zoon zenden, dien zullen zij eerbiedigen. Doch de landlieden spraken ondereen. Dit is nu de erfgenaam ; we zullen hem dooden en de erfenis behoort aan ons. (3) Ziet ge 't verschil tusschen de vorige zendelingen, de profeten, « servi » knechten — en dezen zendeling, Jesus, die de natuurlijke erfgenaam is van God, zijn Vader ?

Er is nochtans een tekst die uitdrukkelijker is. (4) 't Is Luc. X, 21 enz. en Matth. X, 25 enz. De Meester is verheugd omdat zijne leerlingen waarheden kennen, en wonderen doen, welke aan de wijzen der aarde verborgen, en aan de machtigen onmogelijk zijn ; en Hij voegt er bij : « Alles heb ik overgeërfd van den Vader (5); en niemand kent den Zoon tenzij de Vader ; en den Vader kent niemand tenzij de Zoon, en deze aan wien de Zoon het veropenbaren wil. » — Is er een mensch die zoo spreken mag : dat hij alles met God gemeen heeft, dat hij en niemand anders God kent, dat God en niemand anders hem kennen kan?

Leert Jesus zijne godheid klaar in zijne woorden, in zijne werken doet hij het misschien nog klaarder.

Bij de Joden, die zoo streng waren op de eenheid van God, dat ze geen anderen eeredienst buiten dien van

(1) En Jesus verwijst, zelf naar Psalm 109, Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis.

(2) Met God op den troon zitten — naast of voor God zelf staan, is aan geen mensch gegeven volgens de Joodsche opvatting.

(3) Zie Luc. XX. 9. Marc. XII, 1.

(4) Zoo uitdrukkelijk zelfs dat Loisy voorstelt hem valsch te verklaren, enkel omdat hij niet uit te leggen is — in zijn gedacht.

(5) « Omnia mihi tradita sunt a Patre ».

Jehovah konden dulden, bij die Joden liet Hij zich aanbidden en goddelijke eer bewijzen (1). — Hij liet het gedacht bestaan dat Hij alles kan en werkte daarin mede : « Heer, als Ge wilt, Gij kunt mij genezen ». — « Ik wil, wees genezen ! » en de melaatschheid verdween seffens. Hij moet zich geen zoet geweld laten aandoen, zooals Renan zegt; Hij moet integendeel gedurig aan zijne leerlingen verwijten dat ze geen wonderen genoeg van Hem verwachten. Als ze droef zijn om de vergeten brooden, als ze op zee voor 't onweer beven, moet hij hun zeggen : « Mannen van klein betrouwen ! »

Om zijne mirakels te verrichten, moet Hij, lijk Mozes, niet bidden, de handen omhoog steken en tot God roepen. — Hij zegt niet, lijk Petrus en Joannes, « In naam van Jesus Christus, sta op en ga. » (2) Hij doet zijne wonderen uit eigen kracht, in eigen naam : « Volo » ik wil. Hij gaat naast den honderdman die met betrouwen zegt : « Spreek enkel een woord en mijn dienaar zal gezond zijn. » Jesus antwoordt : « Ga, en het zij zooals ge gelooft. » De kracht om 't mirakel te doen komt uit zijn Persoon. Eene vrouw dacht : kon ik maar den zoom van zijn kleed aanraken, ik ware genezen van den bloedloop. En het was zoo. Doch Jesus vroeg : Wie heeft mij aangeraakt? De discipelen lachten want ze stonden met velen dicht tegen Hem geperst. Maar Jesus zegde : « Iemand heeft mij aangeraakt, want ik weet dat eene kracht uit mij gegaan is. » Dan kwam de vrouw bedeesd vooruit en bekende dat zij het was. (3)

De groote wetgever voor de joden is Mozes, die met God gesproken heeft op den Sinaï. Jesus komt en spreekt : Aan uwe vaderen is zus gezegd, Ik zeg U *zoo*. (4) Mozes liet toe Uwe vrouw weg te zenden, maar Ik zeg U...

Hij staat boven allen menschelijken uitleg van wetten, over den tempel en over den Sabbatdag ; en als de joden Hem vragen uit wat gezag Hij zoo doet, verwijst Hij

(1) Matth. VIII, 2. Een melaatsche kwam, en aanbad Hem zeggende : Heer, als Ge wilt, Gij kunt mij genezen....
(2) Handel III, 6.
(3) Luc. VIII, 43. Marc. V, 26.
(4) Matth. V, 21 enz.

naar zijne mirakels. Hij spreekt dus « tanquam potestatem habens. » (1)

De schatting voor Gods tempel moet hij niet betalen, omdat enkel onderdanen daaraan onderworpen zijn — en niet eigen kinderen. (2) Hij stelt zich meester over de duivels; die verjaagt hij. — Over de zonde: « Remittuntur tibi peccata », Uw zonden zijn u vergeven (3); — over de dood: Hij doet de dragers staan welke het lijk naar het graf brengen en Hij roept met luider stem: « Jongeling, ik zeg het u, sta op. En die dood was stond op en begon te spreken. » (4)

Is het te verwonderen dat de leerlingen welhaast wisten wie hun meester was? (5) De vijanden zelf hadden het verstaan; ze betichtten Hem zich de Goddelijke eer toe te eigenen; en met die reden hebben ze Hem veroordeeld. (6) Op het einde zijner zending moest Jesus geen verergernis meer vreezen, hij mocht openlijk en plechtig tot zijne discipelen zeggen: « Gaat, onderwijst alle volken; en doopt hen in den naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen Geestes. (7)

Wij herhalen, uit louter leute, de woorden van Renan: « Que jamais Jésus n'ait songé à se faire passer pour une incarnation de Dieu lui-même, c'est ce dont on ne saurait douter »?

Wij hadden gelijk, meen ik, als we vroeger zegden dat M. Vercoullie een heel kleine theoloog is. Doch hij haalt

(1) Matth. VII, 28, Marc. I, 22, Luc. IV, 32.
(2) Matth. XVII, 23.
(3) Matth. IX, 2, Marc. II, 3. Luc. V, 18.
(4) Luc. VII, 12, enz.
(5) Jesus peilde eens zijne Apostelen Matth. XVI, 15. « Wie ben ik, meent ge? » en Petrus antwoordde seffens « Gij zijt de Christus, de zoon van den levenden God. »
(6) Matth. XXVI, 63, Marc. XIV, 61, Luc XXII, 66. « Zeg ons, zijt Gij de Christus? « En Jesus, die tot dan toe gezwegen had, antwoordde « Als ik het u zeg zult Gij het niet gelooven; maar ge zult den zoon des menschen eens zien zitten aan de rechter hand van den machtigen God. En allen zegden: Zijt Ge dan de Zoon Gods? Hij sprak: Ik ben het, zooals ge zegt. En zij spraken: Wat hebben wij nog getuigen vandoen? Wij hebben het nu zelf gehoord uit zijnen mond ».
(7) Matth. XXVIII, 19. Over de echtheid van den tekst, zie verder.

ook nog pijlen uit andere kokers. « En de pijlen rammelden op de schouders van den kwaden God, die daar stapte », zou de dichter zeggen.

Uit sommige godgeleerden haalt M. Vercoullie aan, wat daar staat als opwerping. (1) Een volgende keer geeft hij er misschien het antwoord bij. In de boeken van anderen zoekt hij iets belachelijks. Gemakkelijk werk. M. Vercoullie is fier op de Wetenschap, maar moest hij al de dwaasheden uithalen, welke in naam der Wetenschap geschreven wierden, meest al de wetenschappelijke werken zouden een nieuwe uitgave beleven ; die van Voltaire en van de Encyclopedisten aan 't hoofd. Montanus en de protestanten hebben beweerd dat de H. Geest aan iedereen van ons de waarheid ingeeft ; wij betrouwen enkel op de leering van heel de Kerk.

Hetgeen M. Vercoullie vindt bij priesters die de Kerk... verlaten hebben, moest hem toch verdacht voorkomen. Als een student om eenige guitenstreek een « consilium abeundi » gekregen heeft, vraag hem dan eens « hoe gaat het in 't college ? » Men zou nochtans zeggen dat M. de Professor daar met een zekere voorliefde zoeken gaat. Zoo geeft hij weinig of niets — een enkel citaat meen ik — uit Loisy's groote werken : l'*Evangile et l'Eglise*, en : *Etudes Evangéliques ;* doch naar de schimpscheutjes « ab irato » geschreven na de veroordeeling, verwijst hij gedurig (op 2 bladz. 11 maal naar « Simples Réflexions »). Dit spotten met Rome moet heel spiritueel zijn, doch wij gaan daar over.

De groote kwestie welke M. Vercoullie haalt uit Houtin (La question biblique) is die der Drie Getuigen. We laten hem het woord : « Het krachtigste *en bijgevolg het enigste bewijs* (2) voor de leerstelling van de H. Drievuldigheid is v. 7 in kap. V van het I Epistel van Johannes, luidende als volgt : « er zijn er drie die getuigenis afleggen in de hemel, de Vader, het Woord en de Heilige Geest en deze drie zijn één ».

Welnu, redeneert M. Vercoullie, deze tekst is valsch ;

(1) Uit Chabrol b. v.
(2) Zoo staat het. Ik durf op die logiek niet steunen, omdat ik denk dat het moet een drukfout zijn.

er is daar lang over getwist, maar nu is dit eene afgedane zaak, alhoewel het Heilig Officie in 1897 nog verklaard heeft, dat de authenticiteit van dien tekst niet mag geloochend of in twijfel getrokken worden. (1)

Al wat M. Vercoullie hier aanhaalt is echt; maar het « bij gevolg » dat hij geeft en veronderstelt is ongegrond. Het geloof in de H. Drievuldigheid is niet gekomen van dien tekst uit de IVe eeuw, maar omgekeerd; en 't is gemakkelijk om bewijzen.

Wij verzenden naar den tekst hooger aangehaald Matth. XXVIII, 19 : « Gaat onderwijst alle volken; en doopt hen, in den naam des Vaders, en des Zoons, en des H. Geestes. » Volgens M. Vercoullie is die tekst « minder uitdrukkelik en is ook vervalst: Eusebius van Cesarea geeft hem tot 17 maal als volgt: « ze dopende in mijnen naam », en niet één maal in de andere vorm. » Zou M. Vercoullie geerne den heelen tekst eens zien bij Eusebius, wij hebben het genoegen hem te mogen verwijzen naar drie verschillige werken (2) van dien schrijver waar hij voluit staat. Daarbij reeds lang vóór Eusebius is die tekst door iedereen gekend. In de Handelingen der Apostelen is klaar verondersteld dat de eerste christenen met die formule doopten. (3) De Διδαχη, gemaakt rond het jaar 80, zegt tweemaal in kap. VII : « doopt in den naam des Vaders, en des Zoons, en des H. Geestes. » Het is onbetwistbaar dat de eerste christenen het bestaan aanveerdden van éénen God; en dat ze daarmede gelijk stelden: den Vader, den Zoon en den H. Geest. (4).

Maar dit is min uitdrukkelijk ! zegt M. Vercoullie.

Is het dan met woorden om doen? Om de gepaste, de geijkte uitdrukking te vinden : één Natuur, drie Personen, Drievuldigheid; daar hebben de wijsgeeren en godgeleerden

(1) Eigenlijk « tuto negari.... non potest » : Het is niet veilig.

(2) Deze zijn : 1° de brief dien Eusebius ten jare 325 uit Nicæa aan zijne gemeente richtte, I, 8); 2° Zijn *Contra Marcellum* (337) (I, 1); 3° Zijn de *ecclesiastica theologia* (III, 5), Cfr. RIGGENBACH, *Das Trinitarische Taufbefehl*, bl. 22 env. Gütersloh, 1903.

(3) Handel. XIX. 1-4.

(4) Zie Clem. LVIII. Ign. ad. Rom. III, ad Magnesios IX, ad Ephesios XVIII, ad Philad. opschrift. — Zie al de brieven der Apostelen.

eeuwen naar gezocht; doch het gedacht bleef hetzelfde. Wij gelooven in de H. Drievuldigheid; maar heeft M. de Professor liever met de eerste christenen te zeggen : « Ik geloof in God, den Vader, den Zoon en den H. Geest », hij is daarin zoo katholiek als de beste. (1)

In een dogma moet men immers twee elementen onderscheiden : het godsdienstig gedacht en de wijsgeerige formule. Christus heeft enkel het eerste gegeven en dat alleen moeten we in de eerste eeuw terugvinden. Hij bepaalde onze betrekkingen met God : Hij vertelde parabels van den Verloren Zoon, van den Goeden Samaritaan; Hij zegde : Aan wien gij de zonden zult vergeven zal vergiffenis geworden. Maar juist daarom stelde Hij eene onfaalbare Kerk in, om door de eeuwen die gedachten met gezag te bewaren, uit te leggen en toe te passen. Dat heeft de Kerk niet al ineens gedaan. Volgens de noodwendigheden van elken dag (ketterijen, twistvragen enz.) heeft ze stillekens aan de grondgedachten vastgelegd in onveranderde formulen, ontleend aan de wetenschap en de besprekingen van den tijd. (2)

De ware goudmijn voor M. Vercoullie is het boek *Vérités d'hier* van Jean le Morin. Daar haalt hij zooveel bewijzen uit dat hij zeker aan hunne waarde moet twijfelen. We zullen enkel de bijzonderste opgeven.

Over mirakels is de redeneering steeds dezelfde. Niet onderzoeken of de getuigen betrouwbaar zijn, maar zeggen : « Een mirakel is onmogelijk... » « Want? ».... « Want anders moeten we gelooven, en misschien meer nog. » Al de verhalen, waar zoo iets in verteld wordt moeten dus op hun waterpaslijn worden gebracht.

Van de mirakels naar de heiligen is er maar een stap. (3)

(1) Het vers I Johan. V. 7 is er dus niet ingelascht om het dogma te doen aanveerden. Maar in v 8 staat : « Drie zijn er die getuigenis afleggen op aarde... » Een afschrijver vond de gelegenheid op parallelisme te maken toch te schoon en schreef er boven : « Drie zijn er die getuigenis afleggen in den hemel ».

(2) Het is uiterst belangwekkend dat na te gaan voor de **ομοουισα**, voor de H. Drievuldigheid, voor instellingen als de Biecht enz. doch hier is het de plaats niet.

(3) Le Morin verwijst naar Saintyves : *Les Saints successeurs des dieux* en M. Vercoullie heeft dat werk in een tweede artikel

De h. Procopius, de h. Venerea, de h. Digna, de h. Merita, de h. Mariasif en de h. Mariahilf hebben nooit bestaan! — En « horresco referens » de krib van Jesus, de schilderij van den h. Lucas en het huisje van Loretten zijn louter legende.

« *O christen Religie, waer sydi ghebleven!* » zou de goede Anna Byns wel zeggen! Het besluit is natuurlijk : « dit bewijst onomstootbaar hoe de meeste heiligen legendaries en de meeste relikwieën schaamtelooze vervalschingen zijn. »

We zullen natuurlijk het leven van die heiligen hier in 't bijzonder niet onderzoeken, wij bestatigen enkel dat M. Vercoullie geen enkelen heiligen aanrandt die door de Kerk heilig verklaard is. Nog meer, buiten den h. Sebastiaan (1) staat er niet één vermeld in ons misboek of onzen brevier. Afzonderlijke bisdommen, parochiën of geloovigen roepen misschien die heiligen aan om gegronde of ongegronde redenen, doch daarvoor is de Kerk niet verantwoordelijk. (2) Zijn er eenige menschen in Frankrijk die de h. Venerea aanroepen, dit kan mis zijn, doch de Kerk heeft daar een ander eiken te pellen met de vrienden van M. Vercoullie, zonder dat ze aan dergelijke fouten hare bliksems verspele.

Wat kan het schaden b.v. dat de bleeksters de h. Clara aanroepen om in den waschtijd *klaar* weder te bekomen? Ware M. Vercoullie Paus, zou hij daar seffens een doodzonde van maken? (3)

De brave kruisvaarders zullen zeker met veel eerbied hier en daar eene relikwie mede gebracht hebben, welke ze duur betaalden, en die nochtans niet meer weerde had dan

benuttigd. Hij weet wel, veronderstel ik, dat katholieke geleerden, nl. de Bollandisten, sinds drie eeuwen bezig zijn met de legende uit de waarheid te weren!

(1) De h. Sebastiaan is niet valsch; doch zijn ware naam is onbekend. De tegenwoordige is gevormd uit de formule van het martelaarsboek : « Te *Sebaste in* Armenie... » — Lees ook den brevier over S. Adauctus.

(2) In Spanje vonden ze op een grafzerk S. VIAR. Het volk aanriep seffens S. Viar. Rome was gevraagd om den eeredienst toe te laten, doch bij nader onderzoek vond men meer letters : PRÆFECTUS *VIA*RUM.

(3) Zie dergelijke gevallen meer bij A. De Cock, « gemeente onderwijzer te Denderleeuw » : *Volksgeneeskunde in Vlaanderen.*

het woord van een Jood of van een Griek. Zullen we daarom alles verwerpen en de heiligen mede? Ik moet niet doen opmerken dat er van de groote heiligen: Augustinus, Thomas, Franciscus, Antonius, enz., enz. geen woord gerept is; ze mogen dus gerust in hunne nissen blijven staan.

« De Kruisiging van den H. Petrus te Rome is een onbewezen feit. Men weet niet eens of hij wel ooit te Rome geweest is ».

Zoo staat er, zwart op wit. Stond er enkel: « *ik* weet niet eens dat... » men zou antwoorden: 't kan zijn; maar Ge moogt andere menschen niet verplichten te kwader trouw te ontkennen of te verzwijgen wat zeker is.

Laat ons eerst zeggen dat de pausen, in de vroegste documenten welke nog bestaan, zich steunen op het gezag van den voorzaat, st. Pieter; en dat de ketters der eerste eeuwen dat nooit in twijfel getrokken hebben.

Maar laat ons weer de getuigen doen spreken. Uit de tweede eeuw noemen wij: Denys van Korinthië, Irenœus (140) voor Gallië, Clemens en Origenes voor Alexandrië, Tertullianus voor Afrika. (1)

De priester Caius, die van groot gezag is, spreekt, rond het jaar 200, van het graf der Apostelen Petrus en Paulus; en hij toont het aan de vreemdelingen te Rome.

Ignatius († vóor 117; zie hooger) vraagt aan de Romeinen dat ze hem niet zouden beletten den marteldood daar te sterven. Reeds het opschrift verschilt, in toon en lengte, heel en gansch van dat der andere brieven, hij schrijft immers aan eene kerk die verheven is in grootheid, *εν μεγαλειότητι*, en die het voorzitterschap heeft. Daarom schrijft hij nederig, want hij heeft geene macht over hen, « zooals Petrus en Paulus ». (2)

Op 't einde van 't 4e Evangelie staat er eene onloochenbare zinspeling op st. Pieters marteldood. Johan. XXI. 18-19.

(1) « Præscriptiones adversus haereses » steunt heel op het feit dat de Kerk opklimt tot Christus, aangezien de bisschoppen opvolgers zijn der Apostelen. Te Rome stierf Petrus...

(2) Kap. IV « Non ut Petrus et Paulus vobis præcipio »

St. Clemens ook (rond 97, zie hooger) schrijft, uit Rome, in zijnen brief aan de Korinthiërs dat ze moeten het voorbeeld volgen van zooveel edelmoedige mannen, en hij noemt er uit het Oud Testament. Doch laat ons de oude voorbeelden dáár laten, zegt hij kap. V, en komen tot de kampers welke onlangs ontstaan zijn. Zij hebben vervolging geleden en strijd onderstaan ter dood. Hij noemt eerst van al Petrus « die last en lijden droeg, die den marteldood gestorven is, en zoo de glorie bekwam welke hij verdiende. » Dan noemt hij Paulus : « zeven maal gevangen genomen, op de vlucht gedreven, gesteenigd... Nadat hij heel de wereld onderricht had in het geloof, kwam hij hier, aan de poorten van het Westen, voor de magistraten den marteldood onderstaan. Dewijl deze twee mannen zoo heilig leefden, kwamen er rond hen altijd uitverkoornen bij, zoodat ze met velen waren, die door hunne standvastigheid in het lijden, als een gedurig voorbeeld *hier in ons midden* (ἐν ἡμῖν) leefden ». Daarna noemt hij andere martelaren, ook uit Rome.

Petrus zelf besluit zijn eigen brief aan de kristenheden van Klein Azië I° Petri V. 13. « U groet heel de kristenheid der uitverkoornen die in Babylon zijn ; en mijn vriend Marcus groet U mede ». Iedereen weet dat het Babylon, of de slechte wereldstad waarvan hier spraak is, Rome zijn moet.

Wat zou M. Vercoullie vragen om zeker te zijn ?

Dit schrijven is reeds te lang en we zullen naar bepaalde opwerpingen wachten vooraleer te antwoorden op gezegden als deze :

« De voorrang van de Bisschop van Rome steunt op teksten die voor een deel onecht zijn, (1) die niet kunnen opgevat worden zooals de Paus wil (2) en die de eerste Kerkvaderen, Tertullianus, Ambrosius, Augustinus, nooit zoo begrepen hebben. » (3)

(1) Welke a. u. b. ?
(2) Dit is klaar. — Zie hooger hoe Clemens dat opgevat heeft.
(3) Tertullianus, in zijn hoogste Montanisme, valt den maatregel van Paus Callixtus geweldig aan — doch niet het *recht*, het *gezag* van den Paus. Zie « De Pœnitentia » — « De Exhortatione Castitatis ». — Het andere is te dom.

« De onfeilbaarheid van de Paus is in strijd met de overlevering en met de geschiedenis ».

« De Bijbel spreekt doorgaans alsof de ziel niet bestond; verschillende keeren zelfs loochent zij haar bestaan ».

Zulke dingen halen we natuurlijk niet aan om er op te antwoorden : M. de Professor mag wel eens iets zeggen om te lachen.

Maar wij openen voor 't laatste nog een klein drieluik waar heel de trant van M. Vercoullie in steekt. Hij schrijft:

« Drie hoofdwaarheden : Drievuldigheid, Erfzonde, Godheid van Christus, worden in het vierde hoofdstuk (van Le Morin) onderzocht. De eerste is gaandeweg ontstaan uit de Griekse wijsbegeerte ; de tweede kent men voor Augustinus niet ; de derde ontwikkelt zich van in de tweede eeuw, maar de Apostelen dachten er niet aan ». (1)

Op het eerste en het laatste punt hebben we vroeger, meenen we, op afdoende wijze geantwoord. — Een enkele regel over de Erfzonde. — Niet vóór Augustinus, zegt M. de Professor ? Drie eeuwen vóór dien tijd schreef Paulus ad. hom. V. 12. dat we door Christus alleen gered zijn « juist zooals door éénen mensch de zonde in de wereld kwam, en de dood met de zonde ; zoo komt de dood over iedereen, aangezien allen gezondigd hebben ».

Wederom staat er het *woord zelf :* « Erfzonden » niet in; maar, gelijk door Christus de gratie gekomen is over alle menschen, zoo is door Adam over alle menschen de zonde gekomen. Het gedacht, ziet ge, onze betrekking met God, ligt daar weerom bloot. — De geijkte naam is later gegeven. « Im ganzen — haltet Euch an Worte » ?

Als er dan in ons geloof toch niets van Christus is : Erfzonde, Goddelijke Verlosser, Sakramenten, Kerk. — niets, niets ; vanwaar komt dit alles ?

M. Vercoullie zegt : « Het kan niet genoeg herhaald

(1) De Sakramenten kunnen het ook niet passen bij le Morin. Twee, doopsel en communie, bestaan te vroeg ; die komen uit de mysteriën van Mithra. De andere komen te laat. Niet één dus uit de leering van Christus. — De geschiedenis opmaken van ieder Sakrament ware te lang, daarom doen wij het hier niet ; als M. Vercoullie er aan houdt, is dit voor later.

worden : de bekering van Europa tot het christendom is een legende. De Kerk heeft het Europees heidendom niet uitgeroeid en door het christendom vervangen ; zij heeft het doodeenvoudig verchristend, 't is te zeggen met een christen vernis overtrokken. »

Maar M. de Professor, als Horatius, de fijne dichter, iets voorstelde dat alle palen te buiten ging, dan voegde hij er toch seffens bij : « risum teneatis, amici! »

Den goeden vriend Strausz hebt ge zeker niet gelezen of ten minste niet gevolgd. — Volgens hem is de opkomst van het christendom juist niets anders dan de verschijning van een nieuw *ideaal*, (zie 't voorgaande) : kracht en genot die wijken moeten voor liefde en deugd. (1)

Rijst enkel voor onze oogen, kunstenaars uit de middeleeuwen, met uw paneelen en uw kathedralen; kruisvaarders, zendelingen, zusters der hospitalen en zusterkens der armen. Gij allen die geleefd hebt en gestorven zijt voor een nieuw, voor een grootsch ideaal : de *liefde* tot God en tot den evenmensch. — Rijst voor onze oogen, brave christene moeders, gij heet Legio. Hoed af, M. Vercoullie, hoed af! De mijne, en de uwe misschien, het waren heilige menschen, welke tot in de ziel leefden voor een groot gedacht. Zij hebben hier en daar misschien eenen naam of een gebruik van de heidenen overgeërfd (en dit juist is het vernis waarvan gij spreekt), doch het andere zat hun zoo diep in het hert als het leven zelf.

Doch waarom daar ernstig over spreken? Ware Europa nog heidensch, M. Vercoullie zou het christendom zoo hevig niet bekampen. Zat, onder nieuwe benaming, ginder vanboven nog altijd de goede *Ζευς υψιβρεμέτς*, die de menschen heel gerust liet, en zelf leefde volgens een tamelijk breede moraal; ik geloof dat M. Vercoullie den

(1) Wat Strausz hier zegt is waar, doch met omgekeerde rollen : Volgens Strausz heeft het ideaal een hoofdpersoon doen uitvinden, een Christus, die zou gezegd hebben : zalig de armen, de reinen, de vervolgden. De geschiedenis bewijst integendeel dat Christus eerst waarlijk bestaan heeft en dat Hij het nieuw ideaal in de wereld bracht. Lees o. a. van Alfred De Musset : l'Espoir en Dieu :

« Une immense espérance a traversé la terre,
Malgré nous vers le ciel il faut lever les yeux. »

« vader der goden en der menschen » ginder zijn spel zou laten spelen. Ten hoogste zou hij er misschien een snaaksche leute in vinden, terwijl de τερπικεραύνος zijn dutje doet, eens op het tuighuis waar de donders liggen, te gaan schrijven : x + y en Cie.

Het besluit van M. Vercoullie is : De leering en de instellingen der Kerk komen van Christus niet, nog min van God. — Zoo leert de moderne Wetenschap.

Het gezag der Kerk valt dus weg en hare veroordeelingen zijn enkel belachelijke grootspraak.

Wil ze nog iets zijn, ze verklare algauw « dat haar leerstellingen en instellingen zinnebeelden zijn, afgeleid uit mythen en legenden », — Anders verdwijnt ze van het tooneel der levende dingen. *Buigen of bersten!* « In het een en het ander geval is het uit met het begrip van stellige godsdienst en histories veropenbaard geloof. »

De bijzonderste punten uit de leering en de instellingen der Kerk hebben we rechtzinnig onderzocht, en wij bevonden dat de geschiedenis, — maar de ware — bij de Kerk staat tegen M. Vercoullie.

Hetgeen weg valt is dus enkel het besluit van den Professor ; en wil deze eens nadenken, hij zal zelf bekennen dat het waarschijnlijk wel zoo zal gebeuren. De Kerk zal misschien niet eens weten dat ze zoo onvriendelijk gesommeerd was ; ze zal voort bestaan alsof ze nooit veroordeeld ware ; en als wij reeds lang zullen dood zijn, zal zij voor ons bidden en haar gezangen zingen, over mij en over U, M. Vercoullie, gelijk ze vroeger nog wel gedaan heeft voor menschen die haar vervolgd hadden of verdedigd.

P. Soens.

DE VIJF PLANKEN DER DOODSKIST

Voorhang.

Die dag zal komen, en hij is niet wijd,
dat ik zal heengaan voor alle eeuwigheid. —

Tot vizioen zal mijn geloof vergloren,
terwijl mijn lijf in de aarde valt verloren. —

Dan wordt gespeeld dit wonderbaar tooneel,
en God en schepsel heeft er elk zijn deel. —

Dees maakt het tot een klucht van Arlekijnen,
waar doode zielen door een lach heen schijnen. —

Maar Godes Recht-en-Liefde-harmonie
maakt van dit spel een heil'ge Tragedie...

Lux æternitatis.

Nu lig ik dood, gevezen in mijn kist
en luister stil naar wat mijn roerlooze ooren
zes voeten onder 't aardvlak mogen hooren :

SOROR PRIMA. — (*Supra, a dextera parte*)

Mijn zuster, waarom weent ge ?

SOROR SECUNDA. — (*Supra, a sinistra parte*)

Ween ik ?... 'k wist
het zelve niet. —

SOROR PRIMA

Ik zie de tranen zijpen
uw hoofd langs en uw boezem. —

SOROR SECUNDA

't Is het zweet
van dezen doode, die begint te rijpen,
mijn Zuster !... Zie daar voor die smalle spleet
dien vetgeaasden worm eens staan te gapen !...

LAMMEKE-SMEERBUIK

'ste-Blieft, Mevrouwen; laatme door; 'k ga slapen...

SOROR PRIMA

Ge komt van 't festival ?... Is 't wel geweest ? —

LAMMEKE-SMEERBUIK

Merci, Mevrouwe !... Prachtig voor de ribben ! —
En 'k had gewed met Proke-Pros om 't meest...
en 'k heb gewonnen !.. 'k Kruip nu naar mijn kribbe...
Sa-sa ... en slaap een kuiltjen in den dag...
Salut de seks !.. Propos, wie was die doode ?..

SOROR SECUNDA

Een monnik, zoo het schijnt. —

LAMMEKE-SMEERBUIK

Bij al mijn goden !
Ik dacht het half : hij smaakte duf en lag
daar ernstig in een langen, zwarten toge...

SOROR PRIMA

't Was een van hen, die gaan met biddende oogen ;
wier één hand bloeit als een olijventak,
wijl de andre dort...

SOROR SECUNDA

Wier ziel en lichaam wonen
als tweedracht-zusters onder 't zelfde dak.

LAMMEKE-SMEERBUIK

De éóne is voor ons !...

SOROR PRIMA

God zal ze beide kronen !

LAMMEKE-SMEERBUIK

't Is geen profijt, Mevrouw... 't Zijn slechte jaren,
wanneer bij ons geen andre binnenvaren
dan zulke !... Maar wat ons wel meer bevalt,
luister !.. dat is 't gekerel, dat daar bralt !..

VOX MUNDI. — (*Cantat*)

We zitten te zamen in onze taveerne,
de kerelen mogen er zijn ;
we tappen hem graag en we drinken hem geerne,
den vlammenden, koelenden wijn !
We klinken er twee en we drinken er drij;
Iocho ! Iocho ! Iochei !
Dat maakt de kerels blij !

LAMMEKE-SMEERBUIK

Ja ! 't Zit er weeral op daarboven !..

SOROR PRIMA

Zijn
die menschen dwaas toch, zoo der dingen schijn
hoog op te vieren, en der dingen ding,
het Eén, het Zijnde...

LAMMEKE-SMEERBUIK

Laat ze doen, Mevrouwe !..
Voor ons ging 't slechter, zoo het anders ging !..
Die zal het best eens met de wormen trouwen,
die, boven, 't langst met kan en kruik verkeert...
Dat heb ik van mijn oude nog geleerd...
Zoodus, Mevrouwe, laat die keerlen doen ;
Die komen mild gemeubeld onder 't groen ;
Zie, dat 's « Commerce »... Dat is ons percent. —

SOROR SECUNDA

Wee wie de Dood als moeder niet herkent,..
neen tot de Dood zegt, tot het Leven ja !..
Dien zal de sterke Moeder, nu of na,
met handen van verdoemenisse raken ;
met tranen zal hij in het graf ontwaken ;
met wanhoop elders, — is 't dat Gods gena...

VOX MUNDI. — (*iterum cantat*)

We zitten te zamen in onze taveerne,
en willen we koelenden wijn,
we kloppen op tafel en roepen de deerne ;
en moet er een liedeke zijn,
we zingen er twee en we fluiten er drij,
Iocho ! Iocho ! Iochei !
Dat maakt de kerels blij !

(*Apparet* MORS).

SORORES

o Moeder Dood ! o Moeder dood !
Uw gang is een stormende zee,
uw haren de schuimende baren,
uw adem een waaiende wee !

o Moeder Dood!
Uw oog is een spannende boog,
uw licht is een koker vol schichten...
o Moeder Dood!

MATER MORS. — (*Cantat*)

Waarom wenschen de menschen het heimwee doof,
dat ze beg'leidt door hun tijdgang,
Zoo die wenschen verslensen als najaars-loof,
dat met zijn goudsel het woud wurgt? —

Om de smart die vermartelt, om 't wee dat knaagt,
gaan zij in klachten den dag door,
en bij nachte verwachten ze wat niet daagt:
troostige zon op hun onrust. —

Met de baren der jaren die ná één slaan,
sterven in schuim van een pluimhoos, —
met de vuurspattende uren, die één wenk staan
boven hun hoofd en gedoofd zijn, —

met de vlagen der dagen, die vol wijd wee,
waaien als sneeuw over zeeveld;...
heel dat strevende leven verwaait gansch meê,
dat er geen adem van nablijft!...

SORORES. — *Chorus quintuplex.*

Alvorens de jaren geboren waren
en de onbevruchtbre tijd
zwol van de barensveerdigheid,
lag de nood en de dood over 't braakland;
dood lag het vlak uit van het land,
geen wrakte spoelde naar het strand,
geen zon hield in de sferen stand
en mat er den tijdloop. —

Maar toen is het gloren der zon geboren,
wier vlammend, groot, rood hart
bestatigd en gespijkerd werd
als de ziel in het wiel van den tijdgang;

ze schitterde over dal en hil —
en 't bloeide — en blonk langs kaai en kil
en met haar stillen vasten wil
dreef ze den tijd voort. —

Maar eens gaat verloren dit zonnegloren
en 't kroost, de dagen-al,
wanneer dit stralenstrooisel zal...
zal verstuiven voor 't wuivende noodlot? —
En rusten zal dan weer de zee,
en rusten 't doode land gedwee,
en rusten al dit leven meê...
De tijd zal dood zijn! —

LAMMEKE-SMEERBUIK

Hasa! Mevrouwen! Dat 's een lief choraal...
waar haalt ge 't toch vandaan?... Het wil haast schijnen,
of gij soms een geslagen nachtegaal
hebt afgeluisterd...

PROKE-PROS

't Is om bij te kwijnen!..

(*Terræmotus*).

Een daver?!

WITTEWIETE

Wees gerust... 't Is de aard...
(*Terræmotus*).

LAMMEKE-SMEERBUIK

Vergaat
de gansche boel nu, zoo hij ligt en staat?..

WITTEWIETE

't Is de orchestratie van haar ouw' cantaat...

PROFUNDA-TERRA. — (*Cantat*)

De zonde is het stof in beweging,
de daad is de zonde in 't gedacht;
er is zonde in de kracht, die er meêging,
en zonde in de lokkende kracht...

LAMMEKE-SMEERBUIK

Wat 's dát nu?...

PROKE-PROS

Dat 's het lied van Moeder-Aard!..

WITTEWIETE

Niet van de Moeder, die de bloemen baart,
de zonne toebloeit en de menschen voedt,
(want die woont boven), — maar van de Onder-Aard,
diep, duister, nutloos en wier voos gemoed
het leven-zelf verdoemt : onlevenswaard...

PROFUNDA-TERRA. — (*Cantat*)

De menschen, die gaan en die hooren,
van lijden en passie bewust,
en de dieren, die diep en verloren,
in schemering liggen gesust, —

en de bloemen, die bloeiend en lijdzaam
gedompeld in 't duistere zijn, —
ze noemen de ruimte en den tijd saam :
Vorstin en gekroond Soeverein! —

Maar heil wie noch lijden noch aanlust
Noch ziel draagt noch kloppende hert,
en de eeuwen verdoet in nirvaan-rust,
door de eeuwen oneindig inert...

LAMMEKE-SMEERBUIK

Wat is dat nu voor oude-wijvenpraat?

PROFUNDA-TERRA

Niet ieder zal begrijpen, wat ik zing!

PROKE-PROS

Weet gij het, Wiete, gij een advokaat?

WITTEWIETE

Dat is « askesis », ziet ge, een heel diep ding,
zwaar om verstaan, maar maklik na te leven...

PROFUNDA-TERRA

Sic : zijn is niet-zijn!

PROKE-PROS

Waar staat dit geschreven?

WITTEWIETE

Bij Boeddha, titel zeven!

LAMMEKE-SMEERBUIK

Staat mij bij,
mijn polivieën !.. 'k Lust al ruim zoo graag
een tafellieken en een goei karwei...
Dat klaart de hersens en dat smeert de maag...
Propos, 'k ga nog eens kijken naar den doode...

(*Appropinquat cantando*).

Boven de aarde en onder de aarde
is er maar één wet...
Eéne wet en éene waarde!
Wij! we zoeken vet!

(*Tangit mortuum*).

Zoo zacht, zoo zacht als een nog zuigend vaarsje,
in moederliefde en zoetemelk gezoden...

WITTEWIETE. — (*Subito attonitus-monstrat crucem, quam mortuus tenet*)

Kijkt! Kijkt dan! Kijkt toch!

(*Fulget crux*).

LAMMEKE-SMEERBUIK. — (*recedendo*)

Heet zooals een kaarsje!..

SORORES

o Moeder! wat is dit?

MATER MORS

Stil! Stille! Stil!..

PROKE-PROS

Zie, Lamme, hoe hij bleek ziet!..

LAMMEKE-SMEERBUIK

'k Stierf bijna!

SORORES

o Moeder toch!

MATER MORS

Och! om der liefde wil!..
Ik kan niet... niets!..

WITTEWIETE

Ik beve waar ik sta!..

VOX MORIBUNDA. — (*Cantat*)

Voor de menschen geen huis staat,
Waar smart niet woont,
waar geen klacht, geen geruisch gaat!..
Met tranen gekroond,
waar een hart niet verbloedt en een menschengemoed
niet in verdriet met een kruis gaat...

LAMMEKE-SMEERBUIK. — (*Pavescens*)

Spraakt gij daar, Proke?...
— Stil!..
— Wie snikt daar?
— Wie?..

CHORUS MYSTICUS

Quid prodest homini!..

VOX MORIBUNDA. — (*Cantat*)

Voor de menschen geen lied klinkt,
dat smart niet schiep;
waar geen schreiend verdriet zingt,
oneindig en diep,
dat bij iederen mensch alle weten en wensch
broos lijk een roos in den niet zinkt!..

CHORUS MYSTICUS

Vanitas vanitatum!..

SORORES

o Moeder! hulp!..

LAMMEKE-SMEERBUIK

o Proke, kom naast mij staan!..

WITTEWIETE

Zie al die geesten... daar... op eene rij gaan!..

CHORUS MYSTICUS

Venite adoremus
regem cui omnia vivunt!..
Venite adoremus!

VOX INVISIBILIS

Door avond-aarde en zinnen-nacht,
mijn Heer, o Soeverein!
heb ik mijn ziel U weergebracht,
dat zij mocht heilig zijn!

Ik heb gewild steeds wat Gij wilt,
in Uwen wil gewoond,
met Uwen wil als met een schild
mijn been en borst gekroond!

CHORUS MYSTICUS

Regem cui omnia vivunt,
venite, adoremus!

VOX INVISIBILIS

Mijn Heer, o God, o Soeverein!
steeds heb ik trouw bewaard
Uw zuiver brood, Uw goeden wijn
en 't vuur in Uwen haard.

Van wilden wind en zonnegloed,
mijn voorhoofd was geblaakt
en 't schamel schoeisel van mijn voet
in 't zwerven moêgeraakt!

CHORUS MYSTICUS

Euge serve bone!

VOX INVISIBILIS

Ik wist, dat Gij op uur en tijd
langs deuren van gena,
uw trouwe dienaars binnenleidt,
de één voor en de ander na! —

CHORUS MYSTICUS (*e longinquo*)

Ego sum Resurrectio et Vita!

E. FLEERACKERS, S. J.

INLEIDENDE BESCHOUWINGEN TOT DE ENGELSCHE STAATKUNDIGE VRAAGSTUKKEN

(Vervolg en slot)

Wij hebben tot nog toe niets gezegd van de sociale kwestie; toch is ze in England niet van minder belang dan elders; integendeel, daar er geen volk op aarde zoo verindustrialiseerd is als het Engelsch volk. Millioenen en millioenen mannen, vrouwen en kinderen werken in de spinnerijen en weverijen, in de mijnen en in werktuigfabrieken, op de werven en de dokken.

Over 't algemeen gesproken is het lot van den Engelschen werkman beter dan dat van den vastelander: hij werkt minder maar beter, wordt meer betaald, en het leven en het wonen kosten hem niet meer. Dit dankt hij vooral aan zich zelf, maar toch ook in zekere mate aan de sociale wetgeving van zijn land.

In 't begin der negentiende eeuw was het heelemaal niet zoo. De overweldiging van het machinisme was zoo algemeen, dat de maatschappij de tijd ontbrak om er zich naar te schikken; de manchesteriaansche beginselen, die dan door alle economisten aangenomen waren, hadden zulke schrikkelijke gevolgen, dat menige vrouw, en menig kind van geen zeven jaar, twaalf en veertien uren per dag moesten werken voor een hongerloon. De werkmanswoningen waren voor geen dieren goed, en in 1840 waren er te Manchester op 12000 huisgezinnen 2000 die in eenen kelder woonden.

Toch ontstond eene beweging om dezen staat van zaken te verbeteren, en niemand deed er meer voor dan Dickens die, door zijne hartroerende romans, aan heel de natie toonde de harteloosheid der werkgevers en de ellende van de kleinen en de armen.

Hij en Carlyle, door hunne idealistische strekking, brengen aan het utilitarisme der liberale economisten een doodelijken slag toe; heel het geslacht van de jaren 1840-1860 heeft hunne boeken gelezen en hunne gedachten aangenomen, en zoo is het dat van 1845 af maatschappijen gesticht worden tot het bouwen van ordentelijke werkmanswoningen.

Op wettelijk gebied is Peel begonnen (1842-1846), maar het is aan den conservatieven minister Disraëli dat de eer toekomt aan Engeland eene sociale wetgeving geschonken te hebben, en daarom staat hij nevens Gladstone en Peel bekend als een der grootste Engelsche staatslieden.

Hij stichtte het democratisch conservatisme, en dit legt uit dat sedert 1864, toen hij aan 't bewind kwam, tot 1906, zijn partij op 32 jaar er 23 het vertrouwen van de natie genoot. De werklieden door Gladstone tot het politiek leven geroepen, stemden voor Disraëli, die hun geen stemrecht maar bescherming en rechtvaardigheid geschonken had. Zoo liet hij (1874-80) wetten stemmen op den arbeid van kinderen, van minderjarigen, van vrouwen, wetten op ongezonde stielen, op het betalen van het dagloon; hij stelde ook werkgever en werkman in juridische gelijkheid.

Zijn opvolger Salisbury (1886-92) zette zijn werk voort: hij hielp spaarkassen stichten, steunde de maatschappijen van onderlingen bijstand en van werkmanswoningen. Hij liet een wet stemmen op « Small Holdings » om den kleinen veldeigendom aan te moedigen, en op « Labourers Allotments » om de werklieden het aankoopen te vergemakkelijken van een klein stuk grond in den omtrek der groote steden.

De Liberalen, integendeel, hebben de sociale kwestie onaangeroerd gelaten : Gladstone zelf had geene vaste begrippen over de werkmansvraag; en de liberale economisten, zooals Bright en Cobden, die hadden daarover wel vaste gedachten, maar zij kwamen hierop neer, dat de Staat in zulke zaken niets te zeggen had. Ook hebben ze met al hunne krachten de wetten op vrouwen- en kinderarbeid bestreden, gelukkiglijk vruchteloos.

Doch in de laatste jaren is een ommekeer gekomen. In de conservatieve partij zijn er te veel groote bazen Unio-

nisten binnen getreden met Chamberlain, en die hebben stilaan de werkmansvragen naar achter geschoven om economische en militaire vragen op den voorgrond te brengen.

Het imperialisme en het protectionisme versmachtten het interventionisme.

Zoo werden de wetten op den achturenarbeid en den arbeid in de mijnen verworpen, de Trade Unions, verre van beschermd, werden in zekere omstandigheden tot schadeloosstelling in geval van werkstaking veroordeeld. De gewoonte van aan steden het monopool van gas, water en tramwegen toe te vertrouwen, gewoonte die de Conservatieven eerst begunstigd hadden, wordt nu tegengewerkt: zoo weigeren de Lords, de tramwegen van « London County Concil » over de Teems te laten rijden.

Een deel van het liberaal leger evolueert ook en juist in tegenovergestelde richting. Sedert 1885 waren er geen Radicalen meer : zij waren Unionist geworden gelijk hun leider Chamberlain. Doch in 1890 ontstaat er bij de Liberalen een nieuwe radicale linkerzijde met John Morley aan het hoofd. Die nieuwe Radicalen zijn democraat en interventionist; zij boeken in beginselen hetgeen de Conservatieven praktisch verwezenlijkten.

Ten deele uit deze nieuwe gedachten en ten deele uit oude liberale begrippen is ontstaan het programma van het huidige ministerie.

Wij hebben de betrekkingen tusschen Kerk en Staat en, in een breederen zin gesproken, het godsdienstig vraagstuk onaangeroerd gelaten. Om deze zaken goed te begrijpen, moet men weten dat er in Engeland eene officieele kerk bestaat, de Anglikaansche, die al de gewone voorrechten van eene door den Staat erkende kerk geniet; nevens deze bestaan er tal van andere secten, waarvan de voornaamste zijn: de Methodisten, de Wesleyanen, de Baptisten en het Salvation Army of Heilleger. Daarbij zijn er nog talrijke Katholieken.

De Liberalen, getrouw aan hun beginsel dat de Staat onzijdig moet zijn op godsdienstig gebied, hebben het « Disetablishment » der Anglikaansche kerk op hun programma geschreven, wel is waar niet als een onmiddellijke, dan toch als een wenschelijke hervorming. Als eerste stap

in die richting stelt Campbell Bannerman voor, de erkende kerk in Wallis af te schaffen, waar de inwoners bijna uitsluitelijk « non-conformists » zijn — niet-Anglikaansche protestanten.

Het is licht te verstaan, dat de Non-conformisten die afschaffing vurig betrachten, en bijgevolg, in den regel, liberaalgezind zijn, en dat integendeel de Anglikanen meer naar de Conservatieven neigen. Dit legt ons uit hoe sommige streken gelijk Wallis en West Riding, (Yorkshire, zie de kaart aan 't slot) uit hoofde hunner godsdienstige beginselen altijd voor de Liberalen stemmen, en hoe de Universiteiten van Oxford en Cambridge, die ieder over twee zetels in het Lagerhuis beschikken, er altijd Conservatieven heen zenden, omdat ze erg Anglikaansch zijn.

De strijd tusschen Anglikaan en Non-conformist zien de Katholieken onpartijdig aan, zoolang het Disetablishement geldt, doch, wanneer de schoolkwestie te berde komt, gaan ze hand in hand met de erkende kerk.

Tot in 1831 bestonden er alleen vrije scholen in Engeland; eerst in 1868 werd het onderwijs verplicht, kosteloos, en in een zekeren zin onzijdig, doch met een minimum godsdienstig onderwijs in de officieele scholen. Dit was 't werk der Liberalen, en vooral der Radicalen. De vrije scholen bleven bestaan. In 1902 liet de conservatieve minister Balfour eene wet stemmen, waardoor het vrije en het officieele onderwijs bijna op gelijken voet komen te staan. De vrije scholen moeten alleenlijk aan zekere vereischten van personeel en gebouwen voldoen, om eene toelage per leerling te krijgen. Deze toelage wordt willens of niet door de gemeente betaald. Doch, daar deze vrije scholen bijna uitsluitend door Anglikanen en Katholieken gebouwd werden, viel het meermaals voor dat Non-conformisten genoodzaakt waren hunne kinderen naar een dezer scholen te zenden, bij gebrek aan andere — op den buiten vooral — en dan nog bijzondere gemeentebelastingen moesten betalen voor het onderhoud van die verfoeide school.

Ook verwekte de toepassing dezer wet veel opstand en haastten de Liberalen zich zoodra ze het bewind in handen hadden, een andere wet voor te stellen. Doch dat voorstel van minister Birrell bracht het bestuur der vrije scholen in

gevaar, en verwekte bij de Anglikanen en de Katholieken zoodanige opschudding dat — niettegenstaande de stemming van het Lagerhuis — de Lords, die zich ondersteund voelden door een groot deel van 't land, het voorstel verwierpen. Nu nog is de strijd niet uit.

Enkel terloops werden hier de gewichtigste vragen der Engelsche Staatkunde eventjes aangeraakt, en voorzeker zou er nog veel te zeggen vallen over deze en andere punten, zooals de financieele politiek van Gladstone en zijne opvolgers, Asquith vooral, de bestuurshervormingen van Salisbury, enz. Doch de plaats ontbreekt.

Echter moeten wij nog eenige woorden reppen over een nieuwgekomene in de Engelsche Staatkunde, de Labour Party en de Nationalisten. Sommigen zal het wonder schijnen dat in Engeland, waar alle gunstige omstandigheden tot het opbloeien van het socialisme vereenigd zijn, de Labour Party geen machtige partij vormt zooals in België en Duitschland. Dit ligt aan twee oorzaken, namelijk het Engelsch karakter en het Trade Unionisme. De Engelsche werkman is eerst en vooral praktisch en nog minder dan zijn confrater van 't vasteland vatbaar voor abstracte bespiegelingen ; hij is onbekwaam om de socialistische theorieën van collectivisme en communisme te begrijpen, tenzij na jaren lang propaganda, en dan nog, als hij begrepen heeft, is hij niet bekeerd omdat hij nog een zekeren afschuw voelt voor al deze theorieën waarin hij te vergeefs naar werkelijkheid zoekt. Daarenboven heeft hij betere middelen gevonden om zijn lot te verbeteren, namelijk het stichten van vakvereenigingen of Trade Unions, en zelfs samenwerkende maatschappijen en dit met den besten uitslag, want, in den regel gesproken, verdient de Engelsche werkman meer dan op 't vasteland met minder werkuren.

De Trade Unionisten en de andere werklieden, alhoewel ze over eenige millioenen stemmen beschikken, hebben nooit veel aan politiek gedaan, tot in de laatste jaren waar het getal hunner afgevaardigden in het Lagerhuis stilaan geklommen is tot 54 met de jongste verkiezing. Onder die 54 zijn er 12 onafhankelijke mijnwerkers, 12 Radicalen en 29 andere : van deze laatste zijn er sommige echte

socialisten, met Keir Hardie als leidsman ; sommige zijn maar halve socialisten, andere nog zijn alleenlijk erg volksgezind — zooals de nieuwe minister John Burns — eindelijk zijn eenige de afgevaardigden van heel machtige Trade Unions; zoo is Mr. Bell, waarvan de couranten onlangs gesproken hebben, de vertegenwoordiger der spoorwegbedienden. Hieruit blijkt genoeg dat de Labour Party, bestaande uit die 54 leden, geen eenheid bezit, daar ze het over de beginselen niet eens zijn; de eenige band die ze verbindt is dat ze allen de werkende klasse genegen zijn. Of daaruit een stevige politieke partij kan ontluiken zal de toekomst ons leeren.

Nationalisten zijn al de Iersche afgevaardigden, behalve eenige van de kanten van Belfast; zij hebben tot doel het verdedigen der belangen van Ierland, en gelijk het licht te begrijpen is, hebben zij de liberalen veel geholpen in het herstellen van sommige der grieven van hun ongelukkig land. De Home Rule is de spil rond dewelke heel hun politiek draait. Daarbij, daar de Nationalisten meestal katholiek zijn, nemen ze de belangen hunner geloofsgenooten bijzonder in acht, zooals tijdens 't wetsvoorstel Birrell. Hun aanvoerder is John Redmond, die de opvolger is van Parnell, en van den onvergetelijken O' Connel, den stichter der partij.

Wij kunnen nu hetgeen vooraf gaat samenvatten in een kort geschiedkundig overzicht. In 1830, door de groote Reform Bill, komen de nieuwe partijen, Liberalen en Conservatieven tot stand. De eerste bestaan uit oude Whigs, jonge Radicalen van Birmingham en de Midlands, en uit liberale economisten van Manchester. Hun meest beroemde leiders zijn Russell, de evenknie van Peel; later (1865) Palmerston die den oorlog voerde tegen China (Opium War) en tegen Rusland in de Krim ; dan Gladstone, wiens naam verbonden is aan de « Home Rule », het Iersch « Disetablishment », de derde Reform bill, de Oostersche kwestie enz. Na hem kwam Roseberry, waarover weinig te zeggen valt, en eindelijk Sir Henry Camphell Bannerman, die in den vollen zin van 't woord de opvolger is van Gladstone.

Tot in 1886 bleven de Radicalen de bondgenooten der

Liberalen, toen Chamberlain tot de Conservatieven overging en de Unionistische partij stichtte.

Sedert is er eene nieuwe radicale fractie in het liberaal leger, met de ministers John Morley en George Lloyd aan het hoofd. De Tories vormden, in 1830, met de nieuwe behoudsgezinde kiezers, de conservatieve partij.

Onder hunne leiders zijn de merkwaardigsten Peel, de « Free Trade man » en zijn opvolger Derby, van minder beteekenis; dan Disraëli, de stichter van het democratisch conservatism, en Salisbury die zich onderscheidde door de herinrichting van het openbaar leven te lande en ter stede door de Local Governement Board; eindelijk vinden wij Balfour met zijn schoolwet en Chamberlain den aanvoerder van den Zuid-Afrikaanschen oorlog.

Het zal den lezer wellicht aangenaam zijn een blik te slaan op eene kaart toonende de geografische verdeeling der partijen in Engeland, zoo veel te meer daar hij zoo een meer bepaald denkbeeld zal krijgen van de maatschappelijke verdeeling der partijen.

De kaart toont ons den toestand van Engeland na de laatste algemeene verkiezing in 1906.

Wij bemerken eerst dat Wallis heelemaal liberaal is, uit reden van non conformism, zooals we het reeds gezegd hebben. In 't Zuid-Oosten vinden wij een aantal graafschappen waar de landbouw bloeit, zonder groote steden : ook hebben de Conservatieven er betrekkelijk veel zetels. (Kent, Sussex, Surrey, Hamps, Berks, Oxford, Bucks, Hertford). In Londen zelf is er nu wel eene kleine liberale meerderheid, maar als de wind naar het conservatism blaast, hebben de Conservatieven er geen kleine maar een overgroote meerderheid. Dit uit te leggen waag ik niet. Het Zuid-Westen is ook wat non-conformist en dan ook tamelijk liberaal, al is het een landbouwstreek (Gloucester, Wilts, Somerset, Dorset, Devon, Cornwall). De Midlands zijn in twee verdeeld, 't Oosten (Shrop, Hereford, Monmouth, Worcester, Warwick) met Birmingham als hoofdstad zijn conservatief omdat ze protectionist zijn — de nijverheid kwijnt daar min of meer. 't Westen — met Stafford inbegrepen — (Derby, Nottingham, Leicester, Northampton, Hants, Bedford) is een streek van bloeiende nijverheid, —

Engelsche graafschappen na de verkiezingen van 1906

dus voor vrijhandel — en liberaal. Het Oosten (Lincoln, Norfolk, Suffolk, Cambrig, Essex) een landbouwstreek, en 't Noorden een nijverheidstreek, zijn meer verdeeld, en veranderen ook veel van meening volgens den toestand. Zoo bij voorbeeld, Lancashire, dat het meest bevolkte en het bedrijvigste graafschap van Engeland is, en waar bijna geheel de katoennijverheid samengedrongen is, Lancashire, dat dus over veel zetels beschikt, was conservatief onder Balfour uit imperialism, en is nu liberaal uit anti-protectionism.

Daarbij zijn er sommige steden die eene partij altijd getrouw blijven: zoo is Liverpool, de handelstad, conservatief, en Manchester, de nijverheidstad, liberaal.

Wij hopen dat deze korte schets den lezer eenige begrippen over de Engelsche Staatkunde verduidelijkt heeft, en indien we daarin geslaagd zijn, hebben wij ten volle ons doel bereikt.

H. Mansion.

PHILOSOPHISCHE KRONIEK

I

Laten we malkander goed verstaan, lezer. Ik meen wel dat ge geen illusie's hebt over den omvang van het woord Philosophie. Philosophie is het wetenschappelijk hoogland en talrijk zijn z'n bergtoppen : metaphysiek, denkleer, criteriologie, zedenleer, godsleer, zielkunde, cosmologie, geschiedenis der wijsbegeerte, enz. Is het iemand mogelijk een betrouwbare leidsman te zijn op al de wegen van zooveel hoogten? Ik weet het niet; maar ik denk er niet aan me daarvoor uit te geven even weinig als het me zou te binnen vallen voor al de bergen van Zwitserland eenzelfden gids te nemen.

De zielkunde is het middenpunt van mijn belangstelling en van haar uit hoop ik het voornaamste te bereiken wat ook uwe belangstelling kan wekken. Trouwens bijna geheel de philosophie van den dag staat in het teeken der zielkunde. « De natuurwetenschappen volledigt ze, voor de geesteswetenschappen legt ze den grondslag », zegt W. Wundt van de zielkunde in zijnen *Grundrisz der Psychologie*. Zoo staan we met haar in 't midden van 't wetenschappelijk heelal en krijgen een nieuwen kijk vooral op allergewichtigste vraagstukken der opvoedkunde, der verantwoordelijkheidsleer, der psychopathologie, der strafrechtspleging, der criteriologie, der volkenkunde en der godsdienstwetenschap. Over dat alles en ook bij gelegenheid over geschiedenis der wijsbeheerte en algemeene verschijnselen en op het gebied der philosophie zal ik u naar mijn beste vermogen inlichten. En ten slotte dit nog : met het boek in de hand zal ik u telkens trachten in kennis te brengen met den persoon van den schrijver; dat zal de philosophie van den dag voor u doen leven en na eenigen tijd, hoop ik, dat ge wat te huis zult geraken in onze wereld.

Zijn we 't nu eens, lezer? Dan moet ik van u nog iets verlangen. Namelijk dat ge mij zoudt helpen met uw wenken en wenschen. Ik zal geen grooter genoegen hebben als van links of rechts, na elke kroniek, een lijst van tekorten en bijvragen

(1) In de vertaling van 's GRAVEZANDE's *Inleiding tot de Wijsbegeerte* (1747) wordt metaphysiek verdietscht door *bovennatuurkunde*.

te ontvangen. 't Zal me het beste bewijs zijn dat ik niet sta te preeken in de woestijn en dat er in ons lieve Vlaanderen een veelzijdige belangstelling wakker wordt voor hoogere verstandelijke problemen. De verhevenheid en de veelzijdigheid der belangstelling is het peil van het geestesleven.

***

Honos cui.

Ik verheug me dat de gevierde hoogleeraar PATER DE GROOT, O. P. den stoet wil openen en wel met een « Leven van den *H. Thomas van Aquino* ». (1) Dat geeft me gelegenheid om, vóór al de anderen en voor den eersten keer, openbaar hulde te brengen aan iemand dien ik als man en als denker ten hoogste waardeer en mijn kritisch werk te beginnen met een eeresaluut aan mijn eigene vlag.

Pater Magister De Groot, hoogleeraar bij de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam, wordt door het Katholiek denkend publiek van Vlaanderen niet enkel gretig gelezen en bewonderd, maar zijn edele persoon is het voorwerp van veel liefde. Met Holland's Roomsche studenten, deelen de Vlaamsch hoogstudenten te Leuven het voorrecht hem tot meester hunner zielen te hebben. Hun heeft hij tweemaal een kostbare trits van gewijde reden geschonken, op de driedaagsche plechtigheid van het Patroonfeest van hun St-Thomasgenootschap, zijn « Levenswijding » en « Wedergeboorte »; voor hen heeft hij een lofrede gesproken op zijn beroemden ordebroeder Lacordaire. Dat zijn dagen, waarvan de herinnering blijft, en de woorden, die toen gesproken werden, zijn een eer voor onze Nederlandsche kanselwelsprekendheid.

Pater De Groot is geboren te Schiedam en heeft juist zijn zestigste jaar voltrokken. Op 18-jarigen leeftijd trad hij, te Nijmegen, in de orde van den H. Dominicus. Na zijn priester wijding werd hij, in 't zelfde klooster leeraar in dogmatiek en wijsbegeerte. In 1895 benoemde hem het Hollandsch Episcopaat, te Amsterdam, tot hoogleeraar in de Thomistische wijsbegeerte. Zijn voornaamste werken zijn : De Pausen en de christelijke beschaving; het Leven van den H. Thomas van Aquino (1e uitgaaf 1881) en zijne Summa Apologetica.

Vooraleer zijne studie over den H. Thomas te bespreken,

(1) 2de geheel herziene druk. Utrecht. Wed. J. R. Van Rossum, 1907, 8°, xx-396. blz.

zeg ik nog gaarne een woord over zijne *Wedergeboorte* (1), want reeds al te lang bleef ik de lezers van *Dietsche Warande en Belfort* deze recensie schuldig. De ware wedergeboorte, waartoe deze geestelijke voordrachten willen leiden, is het nieuwe leven met God door Jezus-Christus. De wedergeboorte begint in den mensch als een gezegend *verlangen*; openbaart zich als een *vernieuwd leven*; vindt hare laatste voltooiing *voor den troon van het Lam Gods* (bl. 2-3). In deze drie bedrijven, vol grootsche tafereelen, zien we de goddelijke levensvernieuwing gebeuren. De verlangens onzer ziel zijn velerlei. Maar het van God afgekeurd verlangen is een onheilige dorst. Hij doet de sterken waggelen van den wijn des doods. (bl. 5) Op den weg naar Christus, integendeel, zal de vrede ons te gemoet komen. Deze weg ligt wel is waar in het rijk der bovennatuurlijke orde, maar drie stemmen, uit de natuur, wijzen ons in zijne richting : de openbaring van *God* in zijne schepselen, de natuurlijke *zedewet* en het *geweten*. Indien wij ze volgen, zal het geloof ons de handen komen reiken.— Het nieuwe leven is *inwendige* heiliging. Het wordt gevoed door een vast *geloof* aan den dogmatischen inhoud van de kerkelijke leering en leeft in de *daad*. « Uit het hart stroomt het vernieuwde leven. Daarbinnen zij het daarom oprecht en rein. Immers plukt men wel van doornen druiven, of vijgen van distels ? » (bl. 46). En gij, jong Vlaanderen, die het hooren mocht, vergeet nooit dit zegenrijk woord van dezen meester : « Wilt met geheel uw ziel in de wereld zijn. Zijn is handelen. In de wereld zijn is handelen met en voor de gemeenschap. Uw ambt en uw gaven roepen u daarheen; weest er met kunde en wilskracht. » (bl. 57). — Het nieuwe leven vindt eindelijk zijn eeuwige kracht en volkomenheid vóór den troon van het Lam. Naar Hem gaan we biddend hier beneden, vóór Hem juichen we in eeuwigheid. Onze aanbidding moet berusten op *nederigheid*, op het *gezagsbeginsel* en het *leerstuk der hierarchie* .

De geestelijke voordrachten van Pater De Groot zijn edeldrachtige zangen, waarin profane en gewijde geleerdheid en dichterlijk gevoel tot indrukwekkende akkoorden samenstemmen. Pater De Groot spreekt als een priester die van zijnen tijd is. Zijn wedergeboorte b. v. was hoofdzakelijk reeds een verdedigingswerk tegen het opkomend gevaar der valsche wedergeboorte, die de Kerk in het « Modernisme » heeft veroordeeld.

(1) Drie voordrachten uitgesproken te Leuven voor het Sint-Thomasgenootschap der studenten van de Katholieke Hoogeschool. 2e herziene druk. Amsterdam, C. L. Van Langenhuyzen. 1906.

Waarom, eilaas, mag niet altijd gezegd worden, van onze priesters, dat ze zijn van hunnen tijd? Iedere tijd en ieder land heeft zijn schoons dat frisschen tooi kan leenen aan onze kerk; iedere tijd, zijn eigen geesteskwellingen en gemoedsangsten die moeten gestild worden. En iedere tijd voelt langzaam uit zijnen schoot een ander toekomst groeien; waarom zijn onze geestelijken zoo zelden gemoeid met die nieuwe wording? Ons geloof is altijd van *heden;* sinds zijne glorierijke verrijzenis kan men Christus niet meer begraven. Waarom zijn dan zoovele bedienaren zijner Kerk van gisteren en eergisteren? Wij, ontwikkelde leeken, hebben nood aan Christus en wij gelooven dat we hem zoeken moeten in zijnen schaapstal — de Roomsch-Katholieke Kerk — want de goede Herder is bij zijne schapen. Maar wanneer we onze kerkelijke leering, aan den voet van onze predikstoelen zien zitten lijk een afgeleefde, doodvervige vrouw, schamel en klagend, dan hebben we moeite om daarin onze koninklijke Moeder te herkennen, die niet sterven kan. Dat leed hebben velen gevoeld. Hier en daar beginnen de beste onzer priesters het te begrijpen; maar wat is er gedaan tot hiertoe, om ons te helpen.... in Vlaanderen? Ik zal niet boos zijn, en het beste van onze Vlaamsche kanselwelsprekendheid niet leggen naast Pater De Groot's voordrachten. Maar ik bid u, eerwaarde Heeren, en 'k bid u, ontwikkelde Vlaamsche leeken, neem deze voordrachten en leest. Niet enkel « Wedergeboorte », maar ook « Levenswijding », die, indien mijn herinneringen goed zijn — want ik heb Levenswijding niet bij mij — nog hooger staat dan « Wedergeboorte ». Want de onderdeelen van « Levenswijding » schijnen me vaster ineen te hebben gezeten en de gang der gedachten was geleidelijker.

Het Leven van den H. Thomas van Aquino is voorzeker een daad van pieteit, maar daarom niet minder een werk van streng wetenschappelijken aard. Ik heb de eerste uitgaaf niet gelezen en bevind me niet in de mogelijkheid ze met dezen nieuwen druk te vergelijken. Doch het blijkt uit de aangegeven bronnen, dat de geleerde schrijver de nieuwe gegevens, die door de vlijtige opzoekingen over de middeleeuwen, in de laatste jaren aan 't licht kwamen, met zorg heeft bijgewerkt. Een ongeloovige zal waarschijnlijk enkele bijzonderheden voor zuiver legendarisch houden, en ongetwijfeld vinden dat de wetenschappelijke geschiedkunde zooveel beroep op het bovennatuurlijke niet duldt. Dat iemand, die buiten het geloof staat, geen oog kan hebben voor de bovennatuurlijke inwerking van God in de zielen zijner heiligen, is psychologisch begrijpelijk; maar daarom ook kan een ongeloovige geen *wetenschappelijke* heiligen-

levens schrijven. Wetenschappelijk begrijpen is in acht nemen van alle werkelijke invloeden en in het heiligenleven is de tusschenkomst van het bovennatuurlijke wezenlijk. Doch om een leven te begrijpen is daarenboven een zekere gemoedsgemeenschap noodzakelijk. De engelachtige leeraar nu is van jongsaf, onafgebroken, in het trouwste verkeer geweest met Gods wil en bijstand. Geen blad van zijn levensboek, dat hij de hand Gods niet heeft voorgelegd. Hoe zulk een leven vertalen zonder immerweer op de teekens Gods te wijzen? Pater De Groot heeft dat gedaan met oprechtheid, maar ook met de noodige omzichtigheid.

De H. Thomas van Aquino, leefde waarschijnlijk van 1225 tot 1274. Zoowel voor de geschiedenis der Europeesche staatkunde en der wetenschappen als voor de kerkgeschiedenis is zijne eeuw buitengewoon belangrijk en Thomas van Aquino heeft, door zijne ontzaggelijke werkzaamheid en geleerdheid meer dan iemand invloed op de geesten van zijnen tijd uitgeoefend. Hij leeraarde tweemaal te Parijs en tweemaal in Italië, en telkens het een strijd gold voor de beginselen der kerk of voor het goed recht van den kloosterstaat, was hij de geduchtigste voorvechter. In zijn wetenschappelijk werk bereikt de middeleeuwsche wijsbegeerte en godsgeleerdheid haar toppunt. De vorsten raadplegen hem en hij is de vaste steun der Pauzen in leerstellige vraagstukken.

Om het leven van dezen subliemen denker naar waarde en waarheid te schrijven, werd een grondige studie zijner werken en der middeleeuwsche wetenschappen, alsook een omvattende kennis van de middeleeuwsche geschiedenis vereischt. Daar Pater De Groot tegelijk theoloog, scholastisch philosoof en en geschiedschrijver is, had hij een zeldzame bevoegdheid om deze synthesis in het leven van St-Thomas te verwezenlijken. Daarom heeft hij ook uitstekend werk geleverd. De H. Thomas verschijnt ons niet op de wolken gelijk in een visioen, hij groeit en werkt en strijdt, vóór ons oog, onder de menschen, mensch als zij. We zien hem zijne verbazende kennis opzamelen door reuzenarbeid. We volgen zijne stappen naar Keulen, Leuven, Parijs en Rome. We kennen zijn groote en rechte gestalte en zijn gebruinde gelaatskleur, we lezen in zijn hart, zoo rein, zoo edel, zoo ootmoedig en zachtgezind. De onvergelijkelijke denker was « een groot zwijger », maar we naderen hem vertrouwensvol lijk de eenvoudigste zijner broeders het deed, met ons geestes- en gemoedsbezwaren, want de liefde deed hem gouden woorden spreken. Door een wonder effekt, dat alleen de geheel groote en geheel zuivere zielen eigen is,

wordt de persoonlijkheid van St-Thomas door dit nader treden in zijn ware gedaante, nog grooter voor ons. We denken ons niet meer door zes eeuwen van hem gescheiden; en al verschillen wezenlijk de groote problemen die ons verontrusten van degene die in zijnen tijd omstreden werden, we voelen zijn zekere en hooge beginselen nog geruststellend op ons inwerken; doch vooral, welke ook de wijsgeerige richting weze tot dewelke we behooren, we moeten erkennen, zooals ook zijn toenmalige tegenstrevers deden, dat Thomas van Aquino het toonbeeld was van een eerlijken, rusteloozen en uitstekenden geleerde. Daarom beveel ik dit werk zonder voorbehoud en dringend aan, aan al onze gestudeerden en studeerenden; maar vooral aan onze priesters. Zij zullen er in leeren meer en meer op God te betrouwen, maar ook de goddelijke genade een weg te bereiken door nooit voldane studie en toewijding, in en voor onzen tijd.

De stylistische gaven van Pater De Groot zijn bekend. In zijn beschrijvingen, karakterschetsen. en zijn prachtige vergelijkingen legt dit boek er op zijne beurt getuigenis van af. Zijn taalvaardigheid laat ook den schrijver toe sommige schoolsche wijsgeerige termen zeer gevat in 't Nederlandsch uit te drukken. Moge Pater De Groot ons, in onze moedertaal, nog een paar rijpe vruchten schenken van zijn weloverwogene geleerdheid, in den vorm van systematisch-wijsgeerige werken!

* * *

Het probleem der oorzakelijkheid van den menschelijken wil verlaat niet licht den voorgrond der philosophische debatten. Dat is niet alleen te wijten aan zijn groot belang voor de opvatting van het individueele en het maatschappelijk leven, maar het is een van die kruispunten, waar elke philosophische richting vroeg of laat voorbijvoert. Op 't oogenblik zien we weer de belangstelling voor dat Sisyphusvraagstuk toenemen. Ten deele is het ongetwijfeld te danken aan den overmachtigen invloed die op de wereldbeschouwingen van onzen tijd door de wetenschappelijke studie van den mensch wordt uitgeoefend en aan onze tegenwoordige — wellicht noodzakelijke — voorliefde voor de vraagstukken van zedelijken aard.

Zoohaast er van strijd rondom het vrijheidsprobleem spraak is, hebben vele godvruchtige gemoederen — en sommige leeraars — onmiddellijk een bende van materialismus-spoken gezien in de beenhouwersplunje der anatomisten en der physiologisten van vóór 50 jaar. Die menschen mogen we voorloopig

gerust stellen. Het mechanistische materialisme is zoo goed als verdwenen. De groote woordvoerders der natuurwetenschappen geven toe dat « de poging om langs dezen weg tot een natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing te komen, voor altijd mislukt is ». (1) Daar bestaat integendeel een zichtbare trek naar het dynamisme of het energetisme, naar een doelmatige en stijgende zelfontwikkeling, naar een monistisch theïsme. De stoffelijke wereld laat men opgaan in de verschijnselen van het verstand en het verstand zelf moet wijken voor den wil. De daad is de eerste en oorspronkelijke werkelijkheid. Deze gedachtenommekeer beteekent voorzeker geene massenbekeering tot onze opvatting der wilsvrijheid, maar eene toenadering schijnt het me ongetwijfeld, en ons spiritualisme kan er bij winnen, als het ons niet genoeg is, eerst geweldig te rumoeren in den stroom en later te visschen achter het net.

Men kan anderzijds geneigd zijn te denken dat, in dezen eindeloozen twist, de wijsgeerige gedachten altijd weer en onveranderlijk langs den zelfden weg moeten slingeren tusschen determinisme en indeterminisme. « Freiheit und Notwendigheit, zei Fechner in zijn dichterlijke taal, treiben wie zwei umeinander kreisende Schmetterlinge ein unermüdliches Wechselspiel mit einander ». (2) Maar deze opvatting is eenzijdig en onvolledig. Elk dezer gezichtspunten — het determinisme zoowel als het indeterminisme — bezit een volledig spektrum van schakeeringen, en nog omvatten ze niet alle denkbaarheden. In zijn jongst verschenen werk b. v., zoekt Heinrich Gomperz, (3) zijn standpunt buiten het determinisme en het indeterminisme. Of, ten slotte, zijne stelling houdbaar is, moge onbesproken blijven, 'k wil maar bemerken dat met de bloote tegenstelling van « Vrij of onvrij » niet veel is gezegd. Het geheele uitzicht der zaak kan veranderen met de belichting waarin het probleem wordt gezet.

Dat deze belichting eene eigenaardige, en hoogst actueele is hij Henri Bergson en Emile Boutroux, misschien de twee invloedrijkste levende Fransche philosophen kan men niet loochenen. Bij Bergson is het eigenaardige nog sterker geteekend en de actualiteit nog meer vooruitspringend als bij den rustiger denkenden Boutroux, ofschoon er, in den grond, nauwe verwantschap moet bestaan in hunne laatste beginselen. Ze

(1) Max Verworn. — *Natuurwetenschap en wereldbeschouwing.* Wetenschappelijke bladen. December, 1904, bl. 387.
(2) Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht. 2e Aufl. 1904, p. 7.
(3) *Das Problem der Willensfreiheit.* Eugen Diederichs. Jena. 1907, 160 s.

zoeken hetzelfde : de stijgende en eigenmachtige ontwikkeling van de daad te bevrijden van de overheersching van den geest met zijn noodwendige wetten; doch zij doen het langs verschillende wegen. De weg van Bergson is de gevaarlijkste, maar de kortste; hij zoekt in zichzelf; Boutroux doet een omweg door de natuur.

***

HENRI BERGSON. *Essai sur les Données immédiates de la Conscience.* Paris. Alcan, 184 pp., 3,75 fr.

Henri Bergson is professor aan het Collège de France en lid van het Institut. Het werk dat ik voor mij heb is eigenlijk een oud bekende. Het verscheen voor de eerste maal reeds in 1889, als doctorsthesis. Dat was voorwaar, om te beginnen, een coup de maître ; want met dat boekje heeft de naam van Bergson eene reis rond de wereld gemaakt. Zooeven verscheen er de 6e uitgaaf van, en 't is van deze gelegenheid dat ik gebruik maak om er nu van te spreken.

Zijn voornaamste werken uit de volgende jaren zijn : « Matière et mouvement, essai sur la relation du corps à l'esprit. » Paris. 1896 ; reeds aan zijn 5e uitg. (1908) « Le rire, essai sur la signification de comique. » Paris. 1900) 5e uitg. in 1908) ; « L'évolution créatrice » (3e uitg.) en verscheidene artikels in de *Revue philosophique* van Th. Ridot en in de *Revue de métaphysique et de morale.*

Geheel het kluwen van moeilijkheden, waarin de verdediging onzer vrijheid gewikkeld is, komt, volgens Bergson, van het onbedacht gebruik, dat we maken van een dagelijksch procédé van ons verstand. Onze zieleverschijnselen zijn onuitgebreid en bevatten louter hoedanigheden, maar we denken en bespreken ze natuurlijkerwijze in beelden aan de ruimte ontleend, en de qualitatieve eigenschappen worden omgezet in hoeveelheden. Met één woord, we stellen ons het inwendige voor naar de gelijkenis van het uitwendige en onderwerpen het meteen aan de noodwendigheid die het laatste beheerscht. Laten we dus duur en ruimte, opvolging en gelijktijdigheid, hoedanigheid en hoeveelheid met zorg uiteenhouden, en met de oplossing van die noodlottige verwarring vergaan al de opwerpingen tegen de vrijheid en, in zekeren zin, het vrijheidsprobleem zelf. Dat is, in 't kort, de geheele les van dit boek, maar, met zijn subtiele redeneerkunst, zijn zeer fijngevoelige zelfontleding en zijn lenige en voorname taal kan Bergson die voordragen op een meesterlijke wijze. Ge voelt u werkelijk meer verbluft dan overtuigd;

wilt ge hem met een opwerping houden staan, hij sluit u den mond met een elegant gebaar van een-minuutje-geduld en zijn verleidelijk gepraat zoekt u weer te bemeesteren. Een echte homme du monde ; zijn fijne omgang is hem zooveel waard als het eerlijkst geweten.

Laten we voor een oogenblik de grondstellingen van Bergson wat nader belichten. De lange strijd tusschen aanhangers en tegenstanders der wilsvrijheid wordt grootendeels gevoed door de oneenigheid tusschen de inwendige stem van ons bewustzijn, die zegt dat we vrij handelen kunnen, en de neiging van ons verstand om alle gebeurtenissen onder vaste wetten te brengen. Doch wat het verstand ook bewijze, ons innerlijk gevoel kan niet toegeven en 't blijft bij zijn meening : wij zijn vrij. Eppur si muove ! Daar staan we. Hoe gaan we daaruit geraken ?

Geheel de moeilijkheid, waarin we ons met het vrijheidsprobleem bevinden, komt, volgens Bergson, zooals we hooger zegden, uit een verwarring, tot dewelke onze loopende denkwijze en vooral de uitdrukking onzer gedachten door woorden vanzelfs aanleiding geven. Onze geest is gewoon te leven in het rijk der ruimte, der onafmetelijke, der eenvormige, der deelbare, der onbewegelijke ruimte, waar alles kan geschat worden volgens maat en gewicht, waar de verhoudingen zich laten terugvoeren op wiskundige gelijkheden, waar de toekomstige gebeurtenissen zich op voorhand naar tijd en naar uitval laten berekenen. Maar het leven der ziel geschiedt buiten de ruimte. zij beweegt enkel in den tijd en tusschen de ruimte, de schouwplaats van den geest en den tijd, de bouwplaats van den wil, is geene vergelijkenis, geen waarachtige gemeenschap mogelijk. Ook Kant had reeds de ruimte en den tijd tegenover elkander gesteld in zooverre dat hij slechts de uitwendige ervaring onderwierp aan de ruimtevormen, terwijl de inwendige slechts verliep in den tijd. Maar de tijd, dien hij zich voorstelt, is, naar de opvatting van Bergson, maar een symbolische vertegenwoordiging van het eigenlijk tijdsverloop, want de tijd is volgens Kant een homogene vorm, die zich uitstrekt van het verleden naar de toekomst, zonder paal noch perk ; het is een lengtevoorstelling, zonder breedte, eene vierde ruimteafmeting. Zoo is de werkelijke tijd niet. (Zie Kap. II, p. 57-106). Deze is geene meetbare hoeveelheid, maar louter een kwalitatieve menigvuldigheid, waarvan de onderdeelen zich weerzijdig doordringen, hij is per se heterogeen, want hij is niet een ding, dat bestaat en een vaste gestalte heeft, maar zijn wezen ligt in zich te ontwikkelen. in te worden en het volgende is noodzakelijker-

wijze van het voorgaande verschillend. En deze tijd is de ware vorm van ons bewustzijnsleven en kan enkel niet hetzelve gedacht worden. « La durée toute pure est la forme que prend la succession de nos états de conscience quand notre moi se laisse vivre, quand il s'abstient d'établir une séparation entre l'état présent et les états antérieurs. » Ook ons bewustzijnsleven duldt niet dat we in zijnen schoot het eene verschijnsel als een zelfstandig geheel tegenover het ander stellen, want op ieder tijdstip van zijn bestaan vormt onze persoonlijkheid een organische eenheid, wier deelen men niet kan uiteennemen, zonder ze in hun wezen te schaden en van dewelke ieder oogenblik geheel ons verleden weerspiegelt. Opeenvolgende bewustzijnsgebeurtenissen hangen dus *dynamisch* met malkander samen, gelijk de opeenvolgende noten van eene melodie.

Zooals het zich in werkelijkheid voordoet, is het zielebedrijf niet geschikt om te worden medegedeeld van mensch tot mensch, noch om onder algemeene wetten te worden gebracht, zooals onze sociale toestand het wenscht, want het is geheel individueel en, ten slotte, enkel door het onmiddellijk inzicht van het zelfbewustzijn vatbaar. Doch gelijktijdig met onze psychische wording, zijn er toestandsveranderingen voorgekomen in de wereld buiten ons en zooals het weg- en weergaan van den slinger de onverdeelde tijdseenheid in eene hoeveelheid van gelijke stukken legt, zoo dienen deze gelijktijdige ruimteverschijnselen om ons verleden in te deelen; en zooals de stoffelijke voorwerpen van elkander gescheiden zijn, zoo neemt ons verstand onze vroegere bewustzijnsgebeurtenissen, die in ons geheugen voortleven, uiteen en stelt ze als afzonderlijke dingen naast elkander. De levende tijdseenheid wordt aldus op het patroon van de doode ruimte versneden; het ware « ik » dat zich bewoog in den tijd, wordt bekleed met het stijve hulsel der ruimte. Deze mummificatie der psychische processen, door het indringen van ruimteëigenschappen vergemakkelijkt wellicht hunne ontleding en hunne bespreking, maar vervalscht volkomen hun uitzicht. Voor het zuiver bewustzijn geldt geen discrete hoeveelheid, geene wet van krachtbehoud, geen onveranderlijke terugkeer, geen zeker vooruitzicht, geen algemeene regel. Dat alles behoort tot de ruimte en tusschen tijd en ruimte, bewustzijn en buitenwereld is niets gemeens. En zoo bestaat er omgekeerd in de orde der ruimteverschijnselen geen ware opvolging, geen tijdverloop, maar enkel gelijktijdigheid. « En dehors de nous, extériorité réciproque sans succession : au dedans, succession sans extériorité réciproque ». (p. 175).

Het bewustzijn is het gebied der loutere hoedanigheid; alle

hoeveelheid, elke juiste berekening staat buiten zijne grenzen. Deze zijne hoofdthesis, had schrijver reeds in het eerste kappitel van zijn boek ontwikkeld in zake van de intensiteit onzer zielverschijnselen. Deze quantitatieve sterkte bestaat volgens hem niet, en de wiskundige psychophysiek Fechner is een verkeerd gedacht. De zoogenoemde sterkte van een psychisch verschijnsel is niets anders dan een bijzondere hoedanigheid, die het verschijnsel krijgt door zijn grooter of kleiner uitstralingsvermogen over ons bewustzijn. De beschouwingen met dewelke schrijver zijne stelling staaft zijn zeer fijnzinnig, maar we mogen ons aan 't ontleden niet begeven.

Het derde kapittel brengt zijn besluit en is getiteld : « De l'organisation des états de conscience. La liberté. » (p. 107-169). Door de ietwat vrije samenvatting, die we van zijne meening hooger hebben gegeven, hebben we reeds een deel van dit kapittel meegenomen en kan men de gegevene oplossing van het vrijheidsprobleem raden. Onze persoonlijkheid is een wordend iets, in zijn tegenwoordigen, onverdeelbaren toestand ligt geheel zijn verleden verwerkt en zijn heden ontwikkelt voort naar de toekomst. De voorstellingen, de gevoelens die men zegt op haar in te werken, behooren tot haar zelve, ze zijn vergroeid met haar. « Dire que l'âme se détermine sous l'influence de l'un quelconque de ces sentiments, c'est donc reconnaître qu'elle se détermine elle-même (p. 126)... Et la manifestation extérieure de cet état interne sera précisément ce qu'on appelle un acte libre, puisque le moi seul en aura été l'auteur, puisqu'elle exprimera le moi tout entier ». (p. 127). Vrij is dus de handeling, die voortspruit uit de diepte van ons geheel gemoed. De beraadslaging die deze daad voorafgaat is niet een weg- en weerslingeren van onzen wil, onder den uitwendigen druk van beweegredenen, « de beraadslaging bestaat in een dynamische vooruitgang, bij denwelken het « ik » en de motieven zelf zich in een voortdurende wording bevinden, gelijk waarachtig levende wezens». (p. 140). De duur zelf der beraadslaging heeft invloed op haren afloop en daarom kan men op voorhand met zekerheid niet zeggen hoe eene vrije handeling zal uitvallen, noch kan men op twee verschillende tijdstippen van gelijke motieven en omstandigheden spreken, want de tijd is een integreerende faktor van het psychisch gebeuren. « Dans la région des faits psychologiques profonds, il n'y a pas de différence sensible entre prévoir, voir et agir. »

Men kan echter niet van elke onzer handelingen, zelfs van de meeste niet, zeggen dat ze vrij gebeurd zijn, want ze raken gewoonlijk niet de volle diepte van onze ziel. De gewoonten en

de maatschappelijke zeden hebben aan de oppervlakte van ons ik eene soort van korst ontwikkeld van vaste handelwijzen, die ons op de uitwendige indrukken doen terugwerken, zonder dat onze ware persoonlijkheid er mee gemoeid is. En voor de gemakkelijkheid der sociale betrekkingen is het goed zoo. Het zijn, zoo ge wilt, de handelingen van ons uitwendig ik, door hetwelk we in aanraking zijn met de ruimtelijke buitenwereld.

Een grondige Bergson' kenner zegde me eens dat Bergson bijna niet te diskuteeren is. Men volgt hem, ja of neen, en daarmee uit. En zeker zou het niets baten, in den engen omvang van eene kroniek, tegen zijne thesen een reeks van onbewezen tegenbeweringen te gaan opstellen. Maar ieder die dit boek gelezen heeft zal wel bekennen dat het tot de allerbeduidendste philosophische voortbrengselen van de laatste jaren moet gerekend worden. De gedachte die de kern van dit boek uitmaakt — de volkomene onvergelijkbaarheid van hoedanigheid en hoeveelheid, tijd en ruimte, zijn en worden — is eene van die vruchtbare invallen, die we meest in de eerste mannenjaren der groote denkers vinden, de jaren der frissche scheppingskracht, en waaruit hunne latere wetenschappelijke voortbrengst bijna geheel gegroeid is. Bv. bij Pestallozi, Fechner, Wundt, e. a. zou zulks gemakkelijk zijn na te wijzen, niettegenstaande dat juist op lateren leeftijd bij hen de groote gedachtenkeering schijnt te liggen. In de « Données immédiates de la conscience » van Bergson, teekenen zich reeds de algemeene trekken af van eene ideologie, die hij later vooral in zijne « Matière et mémoire » en « L'évolution créatrice » ten deele heeft uitgewerkt.

(*Vervolgt*) FR. VAN CAUWELAERT.

BOEKENNIEUWS

DE GRONDSLAGEN EENER NIEUWE POËZIE: PROEVE TOT EEN MAATSCHAPPELIJKE KUNSTLEER TEGENOVER HET NATURALISME EN ANARCHISME, DE TACHTIGERS EN HUN DECADENTEN, door C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA. — W. L. & J. Brusse, 1907, Rotterdam, 250 blz.

Waarachtig, het ligt hier handtastelijk voor mij, het evangelie van den nieuwen cultus, het letterkundig programma der twintigste eeuw, het requiescant in pace van de Nieuwe Gidsers, die met hun mode, — welke de wet en de profeten was voor eeuwig — allengskens de dertig jaar naderen, den fatidieken leeftijd voor alle letterkundige modes.

Dit nieuw evangelie is van niemand meer dan van een mensch : het zal dus wel gebreken hebben; en 't is van een heel raar mensch, — 't geen zijn gebreken niet vermindert.

Vooreerst is Adama een materialistische messias; een die volstrekt niets wil van Christendom of God of al dien rommel die zijn vlucht belemmert naar 't groot-heerlijk menschenheil van 't philosophische socialisme. De sociaal-democratie in het leven en in de kunst : dat wil deze poëtiek der gemeenschap.

Deze dichter-socialist noemt zichzelf geen messias, ook geen wereldontdekker; enkel meent hij te zijn de vinder van 't schiereiland der kunst gehecht aan 't groote vasteland, ons door de Duitsche wijsgeeren Marx en Dietzgen cadeau gedaan : de paradijzen van 't historisch materialisme en de materialistische dialectiek.

Als ge nu beschikt over een struisvogelmaag en over een olifanten-verduwingsvermogen, lees dan Dietzgen, door Scheltema gefiltreerd van blz. 45 tot blz. 83. Ge zult dan vernemen wat het zegt den grondfactor der œconomische samenleving sociaal-democratisch te beschouwen, ge zult wetenschappelijk inzien het axioma dat de waar bij uitnemendheid is de arbeidskracht, ge zult vernemen hoe uit het besteden der arbeidskracht de klassenstrijd is geboren, ge zult u inwijden in de theorie van het kenvermogen, en ge zult opgaan in de practijk er van bij het onderscheiden van het wezen der dingen, en van het goede, het zedelijke en het heilige; en ge zult u ten slotte dubbel gelukkig voelen dat ge voor dat alles een oplossing hebt gekregen, zooveel eenvoudiger, zooveel verheffender, en vooral zooveel zaliger, al vóór uw eerste Communie.

't Geen Marx en Dielzgen hebben verkondigd over de geschiedenis en het leven gaat nu door Scheltema worden voortgetrokken tot de kunst. De sociaal-democratische levensbeschouwing is eigenlijk een opklimmen van de bijzonderheid naar de veralgemeening. Dat moet nu ook de weg en de wet worden van alle kunst, en dat is eigenlijk de thesis van deze

nieuwe schoonheidsleer : kunst genietbaar voor het volk. Lang geen kwalijke, maar nog minder een nieuwe stelling. Met die leuze begint hij vooreerst het heele werk van de tachtigers aan stukken te gooien. Die hadden immers juist een tegenovergestelden kunstregel, en wilden allen van het algemeene naar de verbijzondering. Dr Schaepman vond heel eenvoudig dat hun kunst niet sociaal was. Maar dat is al te simpel en lang niet wetenschappelijk genoeg voor verfijnd-wijsgeerige schoonheids-bepalers.

Adama heeft echter met zijn wijde en weidsche boek nog niet een volledige kunstwet gegeven. Want hij begint al dadelijk met het proza buiten behandeling te zetten. Dat is al zeer bedenkelijk voor een kind van den tijd, waarin het proza zich heeft geopenbaard als zijnde een gansch eigen kunst van rythmeeren, zoo vol geluidschoonheid als de stijl die men indertijd enkel om het rijm « gebonden » heette; waarin de prozaschrijver zich even groote taalkunsteischen heeft opgelegd als hij die zijn poëzie in verzen giet. In een van zijn talrijke naïeve verklaringen biecht overigens Adama rechtuit : « Wij vertrekken stilzwijgend van de meening, dat het z. g. n. letterkundig proza een minder volmaakte vorm der dichtkunst is, die in een latere samenleving het gemeengoed van de groote meerderheid zal worden en nog slechts gebruikt in het grensgebied van wetenschap en kunst (inz. de psychologische roman), terwijl de poëzie dan de meer algemeene vorm van taalkunst zal wezen. » Freytag heeft het dus met zijn Erinnerungen leelijk laten liggen. En al de ongelukkigen die na Balzac en Dickens en Newman en Tolstoj geloofden in de wereldwijde toekomst van het proza! Geen wonder dat hij die zoo weinig voelt voor dit kunstvak zoo slecht gestyleerd werk heeft geleverd.

Even onrechtvaardig als jegens het proza is Adama van Scheltema jegens de epiek. Schrijver doet niet mee aan de gewone vak-onderscheiding omdat de epiek altijd is terug te brengen tot lyriek of dramaturgie, en wijl het voor ons betoog geen nut heeft een afzonderlijken vorm voor haar aan te nemen. » Dat « betoog-nut » is hier kostelijk. 't Is immers duidelijk dat men evengoed de lyriek of het drama kan terzijde zetten, en zelfs dat men zeggen kan : de lyriek en het drama moeten tot de epiek worden herleid; immers de epiek verhaalt, en in de lyriek doet de dichter niets anders dan verhalen van zichzelf, terwijl in het drama de personen al handelend verhalen van zichzelf.

En toch, ondanks de lollige atheïstische verwaandheid van dezen piepjongen wijsgeer, ondanks de naïeve uitstalling zijner geleerdheden, ondanks zijn wraakroepende zonden tegen breedzuiver inzicht en gezond-verstandelijke logica, ondanks de « overtuiging » van dezen dweper met schoonheid dat het primaire van alle kunst berust op sensualiteit en « ligt beneden den navel » — toch heeft Adama een boek geschreven met heel veel goede dingen daarin; zelfs.... *Spiritus flat ubi vult....* met een klinkende hulde aan Gezelle!

Laat maar even de X-stralen gaan door die geatrophieerd-socialistische buikigheid, en ge ontdekt in deze poëtiek een streng geraamte, een kern-gezonde idee, haar vaste lijnen ordenend tot een geheel, tot een gesloten stelsel midden in de chaotische verwarring onzer huidige letteren. Want dit staat al vast :

niemand onder onze modernen — ook de vier sterksten niet — heeft bewezen dat hij in staat was zijn leer in een afgerond systema op vaste voeten te zetten. Met veel valsch a-priorisme in de keuze der stoffen is hier toch een groote synthetische bouwkracht aan 't werk geweest.

In alle mogelijke vertakkingen is de kunsttheorie der veralgemeening van het persoonlijke voorbeeldig gevolgelijk uitgewerkt en met een hardnekkigheid, die zelfs zondige Schadenfreude wordt, zijn de zonden der modernen tegen het nieuwe shibboleth uitgehaald.

Scheltema doet dat in vorm van wandeling door den modernen Bacchuskelder : op al de voedervaten gaat hij kloppen, en hij vindt ze alle leeggeloopen. Wel heeft het in de *Nieuwe Gids* geëchood van :

De ouders kweeken kind en brengen 't groot met smart,
De kleine treên op 't kleed, de groote treên op 't hart,

maar, al is 't bedrijf meedoogenloos-hard, toch is 't hier wel van boontje komt om zijn loontje. 't Geen in '80 door de « jongens » van toen werd verricht wordt nu door dezen « jongen » gepleegd. Eén ding moet gezegd : het heerlijke schelden van toen heeft Scheltema niet overgeleerd. Draagt hij degelijker dingen in zijn kop, hij krijgt ze veel minder schoon uit zijn pen.

De diepere bron der moderne kwalen vindt Scheltema in 't anarchisme der tachtigers. Ze wilden van geen regels, van geen wetten ; ze waren lichamelijk te genotzuchtig en verstandelijk te lui om te leeren hun tijd begrijpen met zijn wetenschap, zijn maatschappelijke noodwendigheden en zijn evolueerende verschijnselen. De kunst werd naturalistische detail-afkijkerij en erotisch decadentisme : gemakzucht verlamde de groote synthesis, verbande de verbeelding en vervluchtigde de poëzie. De dichter die geen idealen mèer had, aanvaardde als ideaal, de werkelijkheid van zijn eigen leeggeloopen ziel.

Dit is de eind-balans, als men niet meerekent de enkele ongemeene schoonheden die schitteren uit Kloos, Van Eeden, Bastiaanse. Ook Gorter glansde eenmaal, maar is uitgeglansd, wijl hij... socialist werd, een ander socialist dan Adama zelf. Met het socialisme van Henriette Roland-Holst is er ook niets aan te vangen, en met haar dichtkunst evenmin. Hier spreekt de haat, de dorre, onvruchtbare haat. Maar elders heeft Scheltema, waar hij zich niet aan brutale uitflapsels te buiten gaat, onze modernen hun welverdiende zaligheid gezegd.

Het laatste deel van de Poëtiek, de dramaturgie, vangt aan op 't platteland der decors, kostumen, regisseurs en spelers, waar 't klimt aldra tot waar duistere wolken weer samenkruien : de theorie en de practijk der burgerlijke moraal en de idem's der socialistische ; de toppen verhelderen waar de oude en de nieuwe conflicten worden opgelost en waar de bespiegelingen opgaan over den lyrieker en dramatieker, alsook over den kunstenaar als mensch. Maar ten slotte dreigt daar weer een diepe kolk van auto-contemplatie....

Denk weg uit dit boek de zwakke ijdelheid en de sterke hoovaardij, dan blijft er nog stof genoeg voor zeer heilzame letterkundige meditaties. J. P.

VAN NEDERLANDSCHE LETTEREN, door Pater LINNEBANK. — Vict. Delille, Maldeghem, 1907. 65e nummer van de Duimpjesuitgave.

Een kloek, frisch, door-en-door gezond boekje van dien kloeken, frisschen, door-en-door-gezonden pater. Beter had hij zijn werk betiteld : Van Vlaamsche Letteren, 't zijn immers allen Vlamingen die voor de pinne komen. Al die stukken verschenen vroeger in 't Centrum, waar Pater Linnebank het zich tot een taak heeft gesteld het Noorden over 't nieuwe Vlaamsche broederland in te lichten. 't Is dus krantenwerk, zegt Pater Linnebank. 't Akkoord, maar krantenwerk, zooals men het ginder, niet hier kan vinden. Kranten, op wier kantoor men dadelijk zou afwijzen 't werk van velen die hier boeken schrijven.

Pater Linnebank geeft u zijn meening over Streuvels en Rodenbach, Teirlinck en Van de Woestijne, Stijns en Buysse, Lenaerts en Cuppens, Verriest en Mervillie, Vermeersch en De Cock en andereu nog ; hij zegt goed waar 't mag en slecht waar 't moet. En hij doet het prettig en pittig zooals maar weinigen 't hem zouden afdoen. Hij is liever speelsch dan diep, en vindt de plooien van zijn gezicht meer getrokken naar studie-in-jolijt dan naar doorwroetend blokkerschap. Zij die daarom zouden meenen dat Pater Linnebank oppervlakkig is mag ik geruststellen met de verzekering dat niemand in 't heele Holland onze Vlaamsche schrijvers zoo goed kent en zoo gewetensvol nagaat als Pater Linnebank. Wel mocht ik wenschen dat zijn maten en gewichten ook nog een ander ijkmerk droegen dan dat van de Nieuwe Gids, want ik geloof dat ze over jaren bij een nieuwe keuring niet meer zoo heel stipt zullen worden bevonden. In elk geval wed ik dat hij zelfs nu bij nauwer nawegen er niet meer toe komen zal, Godfried Hermans een Bilderdijkiaan te heeten ; daarvoor is deze dichter toch te vol Dantesk-Katholieken gloed.

Er blijven trouwens genoeg model-bladzijden in Pater Linnebank's boekje. Bladzijden die me doen denken aan een lijster ; ze boort haren bek in 't beste wat er pronkt op onzen Vlaamschen boomgaard ; maar daarna kwettert en zingt ze haren dank dat het heerlijk helmt door onze gouwen.

RENÉ DE CLERCQ, EENE LETTERKUNDIGE STUDIE door ARAN BURFS. De Vlaamsche Boekhandel, Brussel, 1908.

Die de beide boekjes las, dat van Pater Linnebank en dat van Aran Burfs zal 't natuurlijk vinden dat ze een plaatsje krijgen bij malkaar. Aran Burfs heeft immers ten dienste van zijn dichter dezelfde gaven gesteld als die we daar straks waardeerden. Daarom vallen we niet in herhaling. Bij beiden dezelfde pret, en heeft Burfs minder stevig-logischen ondergrond, hij schept zich zelf een atmosfeer waarin hij 't uithoudt met langeren lyrischen ademtocht. En De Clercq verdient wat Aran Burfs hem geeft, maar — om nu eenmaal te spreken als iemand die een bloemententoonstelling te beredderen heeft — 'k zou zeggen dat er hier te veel guirlandes liggen op een te klein bestek.

J. P.

I. JERMOLA EN ZIJN AANGENOMEN ZOON. Een Poolsche Geschiedenis; naar het Fransch van Etienne Marcel, laureaat van de Fransche Akademie, door P. BUISSINK, Pastoor. Uitg. « Werk van den H. Carolus Borromeus » te Geeraardsbergen; z. j., 262 blz. in 8°; met platen.

II. AAN DE VOETEN VAN O. L. VROUW VAN LOURDES. Indrukken en Herinneringen van een pelgrim. Naar het Fransch van den eerw. heer H. Calhiat, bewerkt door P. BUISSINK. Pr. Uitg. idem. 302 blz. in 8°; met platen.

III. HET HUWELIJK IN DE KATHOLIEKE KERK, door P. BUISSINK, Pr. Kerkelijk goedgekeurd. Een woord tot verloofden en jonggehuwden. Uitg. H. van Alfen, te Amsterdam; 54 blz., 0.60 fr.

Goede leesboeken zullen er nimmer genoeg zijn. Wel verschijnt er veel nieuws op onze boekenmerkt, doch ik durf betwijfelen of het al gezonde volkslectuur is: zeker is het, dat de gewone man de meeste onzer thans opgevijzelde uitgaven onverschillig voorbijgaat, en om zijne leeslust te voldoen grijpt hij naar de mengelwerken onzer centenpers en naar de vertaalde boeken van uitheemsche schrijvers. Als die vertalingen dan maar met zorg afgemaakt zijn in lossen trant en keurige taal! — In *Jermola* levert de heer Buissink ons eene Poolsche geschiedenis, waar Kraszewski de schrijver van is. In het voorbericht wordt over dien Polak gezegd: « Hij behoort tot die talrijke en schitterende rij volksschrijvers, die na Mickiewicz, Slowacki, Sig. Krasinski tot taak kozen de harten hunner landgenooten met eene heilige vaderlandsliefde te ontsteken... » Boeiend is dit verhaal, stichtend zelfs; de vertaling er van is niet stroef, maar *over 't algemeen* vloeibaar en klaar: kortom een goed volksboek. Hier en daar stoot men nog op drukfouten; soms ook hapert er iets aan den zinbouw: althans mijn oor voelde zich wel wat gekwetst. Kleinigheden nochtans. — Hetzelfde durf ik getuigen van het tweede boek. De vertaler heet Calhiat's werk « een heerlijk boek.... zoo vol van schoone gedachten en geschreven met zoo warm kloppend hart ». Heer Buissinck heeft gelijk den lezer te verwittigen, dat « de schrijver een Franschman is en daarbij een vurig vaderlander ». Sommige van die pocherijen hadde ik toch liever weggelaten. Wat beteekenen b.v. snoeverijen als deze: « De liefde is christen van geboorte, maar men kan zeggen, dat zij Fransch van aanneming is »? Al flauwiteiten. Ik zet de vertaling van *Jermola* boven die van *Lourdes*: in deze laatste riekt menige uitdrukking nog wat te Fransch. — Het derde boekje worde onzen priesters ter verspreiding aanbevolen. Het handelt eerst over het ontvangen van het Sacrament des Huwelijks en daarna over de plichten van den huwelijken staat. De getrouwden hebben namelijk plichten jegens zich zelven, jegens kinderen, bloedverwanten en huisgenooten. Getroosten de jonggehuwden zich de moeite dit boekje te lezen, — en o ja! God geve het! — zij zullen er veel goeds in aantreffen: dingen waar de wereld, eilaas! zich zóó weinig nog om bekommert.

J. v. O.

DE BIJBEL WERD ONDER GODS INGEVING GESCHREVEN, J. BUELENS, 2e druk Brecht, L. Braeckmans 1908. 46 blz. fr. 0.15.

Dit model-vlugschriftje is een antwoord op 't strooiblad van de « Presse libérale gantoise » De Bijbel werd niet onder Gods ingeving geschreven. » Veel wetenschap — en van de onmisbaarste — is hier toebereid voor het volk in goed verteerbare, aantrekkelijke kost.

SCHOOLBOEKEN

ENGLISH SYNONYMS EXPLAINED AND ILLUSTRATED door J. H. A. GUNTHER. — 490 bl. f. 2.90. J. B. Wolters, Groningen 1904.

Sla om het even welk boek van Günther op en gij wordt aanstonds getroffen door de verbazende werkkracht en kennis van den schrijver. Zijne English Synonyms, een boekdeel van 490 bl., getuigt daarvan eens te meer.

In het Engelsch, meer nog dan in het Duitsch, blijft een trouwe gids bij het gebruik van zinverwanten onmisbaar, als men denkt aan het overgroot aantal woorden van Romaanschen oorsprong die in het Engelsch zijn binnengeslopen en begrippen uitdrukken, die vroeger heel dikwijls door woorden van Germaansche afkomst weergegeven werden. In den beginne was het gebruik van het Romaansch of het Gemaansch woord vrij willekeurig, doch later hechtte men aan een van beide eene bijzondere beteekenis; ofwel werd het eene enkel gebezigd door den geleerde en het ander door den gewonen man, enz. Nemen wij b. v. de synoniemen voor het woord begrafenis; daar vinden we: burial, interment, funeral, obsequies, inhumation en sepulture, en bij ieder wordt de juiste beteekenis aangeduid en opgehelderd door enkele voorbeelden. Deze zijn ontleend aan de werken van de schrijvers uit de laatste vijftig jaar, zoowel letterkundige als wetenschappelijke, zoodat we een getrouw beeld verkrijgen van hetgeen het modern Engelsch is. We moeten nog aanstippen dat de schrijver uitgaat van het Engelsch, de verklaringen in het Engelsch opgeeft aan de hand van de beste Engelsche woordenboeken en slechts zelden, duidelijkheidshalve, zijne toevlucht neemt tot het Nederlandsch.

Wij aarzelen niet om dit werk aan te bevelen bij alwie zich op de grondige studie van de Engelsche taal wil toeleggen en ze in hare fijnste schakeeringen wenscht te kennen. J. K.

K. TEN BRUGGENCATE'S ENGELSCH WOORDENBOEK. 4e uitgave bezorgd door H. VAN DER WAL. Deel I, Engelsch-Nederlandsch, 632 bl. Deel II, Nederlandsch-Engelsch, 684 bl. f. 2.70 per deel. J. B. Wolters, Groningen 1907.

Wie onder de leeraars en beoefenaars der Engelsche taal, kent het voortreffelijk woordenboek van Ten Bruggencate niet? Daar hebben wij nu reeds de vierde uitgave bezorgd door Ten Bruggencate's vroegeren collega Van der Wal, leeraar aan de Hoogere Burgerschool, te Leeuwarden.

Behalve de verschillende beteekenissen van ieder woord in eene der beide talen, hebben de schrijvers ook vele idiomatische uitdrukkingen aangegeven met de overeenkomstige vertaling. Dit vooral is onmisbaar voor degenen wier woordenschat zich enkel beperkt tot hetgeen men het klassieke Engelsch noemen mag. In het Engelsch-Nederlandsch deel wordt bij ieder woord de uitspraak in phonetisch geschrift afgebeeld; in het ander wordt door een vette letter de klemtoon aangeduid. Het eerste deel bevat een aantal eigennamen en inzonderheid geographische namen, met opgave van de uitspraak, hetgeen zeer voordeelig is.

Een enkele kleine aanvulling wenschte ik er te zien inbrengen nl. de tabel van de hoofdtijden der Engelsche werkwoorden, om het werk nog bruikbaarder te maken.

Moge Ten Bruggencate's woordenboek onder de leiding van Van der Wal, schrijver van de hoogst belangrijke Pictures from England en London Pictures, vele snel elkander opeenvolgende uitgaven beleven! J. K.

ENGELSCH LEESBOEK VOOR HANDELSSCHOLEN door J. J. Leliveld, leeraar aan de technische school en de Vereeniging « Handelsonderwijs » te Amsterdam. J. B. Wolters, Groningen.

Met dit boek « slaat de schrijver twee vliegen in éénen klap » : hij bezorgt de leerlingen aangename lezing in degelijk Engelsch, en, terwijl hij hun de taal leert, wijdt hij hen in, in de *handelskennis* en de *handelsterminologie*. Wij vinden er ernstige verhalen, anekdoten, wetenschappelijke stukjes, alle uiterst geschikt om den jongen lezer te boeien en van het « Engelsch leeren » eene aangename bezigheid te maken. Daar hier personen en toestanden uit de handelswereld gekenschetst worden, kunnen de voorkomende handelsuitdrukkingen meteen dienen tot herhaling van hetgeen in de terminologieles geleerd is. Daartoe heeft de schrijver tal van aanteekeningen onderaan iedere bladzijde geplaatst, waar hij, door bepaling, omschrijving of synoniem, het handelswoord of de handelsuitdrukking klaar uitlegt. Wat er hier volstrekt goed te keuren valt, is dat de schrijver de taal aan wil leeren door de taal, zonder het nochtans zooverre te drijven, alle vertaling buiten te sluiten : waarom toch, wanneer het Nederlandsch woord kort en klaar den echten zin van 't Engelsch weergeeft, de vertaling stelselmatig verwijderen en zijnen tijd verliezen met omschrijvingen of bepalingen, die de zaak dikwijls al weinig klaarder maken, terwijl, met het woord in zijne moedertaal te hooren, de leerling seffens verstaat?

Dit werkje is ook geschikt voor de hoogste klasse van H. B. S. met drij-jarigen leergang, waarvan de leerlingen later hunne studie in de handelsklassen voortzetten.

P. R. BOS, SCHOOLATLAS DER GEHEELE AARDE, bewerkt door J. F. Niermeyer. 18e druk. Groningen, J. B. Wolters, 1908.

De herdrukken van dezen atlas verschijnen sinds 1878 bijna periodiek, en al wordt het tijdperk tusschen de data van ver-

schijning der verschillende herdrukken telkens kleiner, wij willen bij deze gelegenheid uwe aandacht bepaaldelijk voor deze uitgave vragen.

Het lievelingswerk van wijlen P. R. Bos, geograaf van naam, en door zijn praktijk kenner bij uitnemendheid van het lager en middelbaar onderwijs in al zijne deelen, werd na zijn dood voortgezet door J. F. Niermeyer, leeraar aan het Gymnasium te Rotterdam, zoodanig, dat in de eerste plaats aan den *zelfstandig en wetenschappelijken opzet* van den atlas streng werd vastgehouden, zonder dat zijn *groote bruikbaarheid* voor de verschillende Nederlandsche Onderwijsinrichtingen werd verminderd.

De lithografische uitvoering, van beginne aan door de firma J. H. v. d. Weyer bezorgd, volgde de groote ontwikkeling der steendrukkunst. Van zulk een atlas hebben wij in België, ondanks al het fraaie en degelijke dat we al bezitten, volstrekt geen benul.

J. WORP, KLEINE MUZIEKLEER VOOR ONDERWIJZERS DER LAGERE SCHOOL EN MUZIEKBEOEFENAARS, bewerkt en uitgebreid door S. VAN MILLIGEN. — 13e druk. Te Groningen bij J. B. Wolters, 1908, 160 blz.

De dertiende druk zegt aanstonds dat wij met een werkje van belang te doen hebben en inderdaad een nauwkeurig onderzoek laat zien dat de verschillende onderwerpen: Tonen- en Notenstelsel, Sleutels, Maat en Maatsoorten, Melodie, Rhythmus, Fraseering enz. op bekwame en tevens eenvoudige wijze behandeld zijn. Liefhebbers, wien de tijd ontbreekt om grondige studiën over Harmonie te doen, zullen hier hunne gading vinden. Bij deze dus is dit werkje warm aanbevolen. J. STUYCK.

DUITSCHE KEURBOEKERIJ, VOOR NEDERLANDSCHE SCHOLEN BEWERKT EN VAN AANTEEKENINGEN VOORZIEN door G. VAN POPPEL. — Elk deeltje fl. 0.25. Kerkrade, N. Alberts.

Bij 't aanvangen van zijn onderneming die veel pret en veel pracht van jonge Duitsche letteren in onze colleges zal binnenbrengen, werd hier een kort, maar waardeerend woord aan Van Poppel's werk gewijd. Behalve de twee toen besproken keurboekjes, 't eerste uit Detlev von Liliencron en het tweede uit Marie von Ebner-Eschenbach zijn thans verschenen:

Nr 3: *Mörike*; Mozart auf der Reise nach Prag; nr 4 *Timm Kröger*; Dreschermelodïen — Im Nebel; nr 5: *Lulu von Strausz und Torney*; Balladen und Lieder-Bauernstolz. Niets moet worden teruggenomen van den lof gelegd op de eerste twee nummers. De keus blijft uitstekend; 't literaire Duitschland op zijn best geeft hier aan onze jongens humor en ontroering en geestdrift naar hartelust. De levensschetsen voor- en de aanteekeningen onderaan den tekst zijn een mooi geschenk, want dit alles wordt ons voor een spotprijsje gegund.

NEDERLANDSCHE SCHRIJVERS VOOR HET MIDDELBAAR ONDERWIJS: 1. *Hilda Ram*; 2 *Schaepman*, *proza*, L. Van Hoof-Roelans, Hoogstraten, Prijs per deeltje: fr. 0.25.

Ook de heeren van 't Seminarie van Hoogstraten durven en

kunnen wat. Dat blijkt eens te meer uit deze onderneming. Men zal 't immers geen mensch kwalijk nemen dat hij grieven blijft koesteren tegen 't geen we in Zuid-Nederland aan bloemlezingen hebben. Hoe goed gekozen en nog beter gemeend de stukken soms zijn voor de lagere klassen; voor de hoogere humaniora ligt de daad van Ariadne nog niet voor 't grijpen. Men wil thans in Hoogstraten beproeven hem door deze serie keurboekjes heen te rijgen. En als men voortgaat gelijk men begon zou 'k niet weten waarom de proef niet slagen zou. Enkel voor Hilda Ram mocht men er eindelijk eens op wijzen hoe Van Droogenbroeck's invloed haar niet altijd ten zegen is geweest, en hoe 't klassieke metrum, haar opgedrongen door haar meester in de techniek, veelal voor haar kunst een boei is geweest die prangde tot stikkens. Overigens is de keus uit haar werk, zoowel als uit het proza van Schaepman, gelukkig en karakteristisch.

HOOFDELIJK REKENEN door De Vries, (hoofd eener school te S' Gravenhage). Noordhoff, Groningen.

Die boekjes munten vooral uit door de verscheidenheid in de stof. De kinderen moeten voorbereid worden tot het gebruik dier boekjes door een verstandig onderwijs in de lagere en middelklas. Die ze met verstand doorwerkt hebben zijn flinke rekenaars.

VRAAGSTUKKEN TER OEFENING IN DE ALGEBRA EN IN DE MEETKUNDE. (Tweede stukje) door Wisselink, directeur te Heerenveen. P. Noordhoff, Groningen.

Wat vooral de uitstekende boekjes kenmerkt is de verscheidenheid en de gelukkige keuze der opgaven. Het is dan ook niet te verwonderen dat die werkjes reeds eenen 9en druk beleven. Gaarne zouden wij ze in onze scholen gebruikt zien want zij zijn practischer en vooral duidelijker voor eerstbeginnenden dan vele Fransche werken.

LEERBOEK DER REKENKUNDE, (eerste en tweede deel), door L. Bij de Ley, onderwijzer aan de normaallessen te Leeuwarden. J. B. Wolters, Groningen.

Dit boek verraadt den ervaren schrijver die zijne bewijzen zoo duidelijk maakt dat ze door allen kunnen verstaan worden. Dit werk zou onze Vlaamsche normalisten of studenten-ingenieurs tot groot nut kunnen strekken, daar het alles bevat wat hun het programma voorschrijft. De heer Bij de Ley heeft daarbij uit zijne werken alle uitheemsche woorden verbannen, hetgeen de lezing aangenamer maakt.

H. V.
Leeraar in de wiskunde.

INGEKOMEN BOEKEN TER BESPREKING:

Uitgaven van J. B. Wolters, Groningen:

M. en L. Leopold, *Oud en Nieuw,* Letterkundig Leesboek, samengesteld door — 1e bundel, 5e, herziene druk, 504 bl. fl. 1.75.

M. J. KOENEN, *Uit onzen Taalschat*, III. Het eerste stelboek, vervolg op het admissie-examen, 225 methodisch gerangschikte stel- en spreekoefeningen voor de eerste klasse van normaal- en kweekscholen en scholen M. O. (Deze taalcursus bestaat uit vier deeltjes) 1e druk, 172 blz.

I. VAN GELDEREN, *Theorie en Practijk*, kleine praktische spraakkunst ten dienste van de hoogste klasse lager onderwijs en van de laagste klasse voortgezet onderwijs. 4e dr. 95 blz. fl. 0.60.

E. RIJPMA. *De Nederlandsche Taal*, een studie- en repetitieboek voor candidaat-hoofdonderwijzers, 144 blz. fl. 1.00.

JOH. A. LEOPOLD, *Kleine Deutsche Sprachschule*, practische handleiding, 6e dr. 205 blz. fl. 1.25.

I. KOOISTRA, *Zedelijke Opvoeding*, 6e veel vermeerderde druk. 252 blz. fl. 2.50.

G. C. F. VAN DER LAAN, *Ons Toonstelsel*, eenvoudige theorie der muziek, voornamelijk ten dienste van onderwijzers, 2e druk, 167 blz. fl. 1.00.

J. L. PH. DUYSER, *Theoretisch-practische handleiding ten gebruike bij het onderwijs in de Nederlandsche taal, aan middelbare en andere scholen*, 1e cursus, compleet in 3 cursussen, 8o dr. 84 bl. fl. 0.50.

W. HARDENBERG, *Illustratief Teekenen op het zwarte bord*, handboekje ten dienste van het onderwijs op de lagere scholen en bewaarscholen. 357 teekeningen, fl. 1.25.

J. L. PH. DUYSER en H. W. GROENEVELD, *Nederlandsche Lectuur*, proza en poëzie voor middelbare en andere scholen, 2e deeltje, 4e druk, 214 blz. fl. 0.75.

BEEKMAN en VAN GOOR, *Oefeningen in het spreken en schrijven der Duitsche taal*, I, 10e druk, 148 blz. fl. 1.00.

JOH. A. LEOPOLD, *Hochdeutsche Sprachschule für Niederländer*, 10e druk, 270 blz. fl. 0.90.

CH. ALTENA, *Hochdeutsche Sprachlehre für Niederländische Schulen*, 2e druk, 68 blz. fl. 0.50.

Uitgaven van P. Noordhoff, Groningen :

J. ANSTEY. *The Gruno Series VI, Vice-Versa or A Lesson to Fathers.* 282 blz. Pr. fl. 1.50.

P. WYDENES en Dr D. DE LANGE, *Leerboek der Algebra*, deel II, 150 blz. fl. 1.00.

W. H. WISSELINK, *Vraagstukken Algebra*, 3 st. 7 dr. 72 bl. fl. 0.50.

H. HEMKES, *Uit de kennis der natuur*. 7e dr., 112 bl. fl. 0.35.

R. BOS, *Op reis door Europa*, 2 deeltjes 128 en 126 bl. elk fl. 0.30.

M. J. VAN EYNDHOVEN, *Taalkundig allerlei*, 74 bl. fl. 0.40.

TH. KUYPER, *Nederlandsche Taaloefeningen*, 2e deel, 3e dr. 118 bl. fl. 0.30.

J. VELDKAMP en K. DE BOER, *Kun je nog zingen, zing dan mee*, 200 bl.

F. COPPÉE, *Contes choisis*, 150 bl. fl. 0.60.

A. BLAUW, *Beknopt vraagboekje der Bijbelsche Geschiedenis*, 2e dr. 38 bl. fl. 0.15.

R. BOOSMAN en A. BRANDS, *Cijferoefeningen*, (aansluiting bij nieuwe Rekenschool), totaal 224 bl. 4 stukjes, elk fl. 0.20.

W. H. WISSELINK, *Kern van de Theorie der Rekenkunde*, 1e stukje, 6e dr. 80 bl. fl. 0 50.

R. DIJKSTRA. *Erstes Deutsche Lesebuch*, 2e dr. 88 bl. fl. 0.60.

D. DIJKSTRA. *Wenken en Schetsen voor het maken van opstellen*. 2e dr. 92 bl. fl. 0.50.

T. PLUIM, *Kern der Aardrijkskunde*, voor Nederland, 2e dr. 188 bl. fl. 1.00.

Dr J. VAN WAGENINGEN, *Gids voor Gymnasiasten*, 4e dr. 164 bl. fl. 1.00.

A. BLAUW, *Vroeg tot God*, Leesboek voor huisgezin, enz. 120 bl. fl. 0.30.

W. H. WISSELINK, *Een en ander uit de Practijk*, (Vennootschappen, Assoc. Hyp. enz. 2e st. 3e dr. fl. 0.30.

B. LAARMAN, *Een studieboek voor Candidaat-Hoofdonderwijzers*, deel I, De Vaardigheidsvakken (behalve het rekenen. 246 bl. fl. 1.89.

Dr CH. SARAUW, *Duitsch Leesboek*, 1e en 2e deel, 130 en 110 bl. elk fl. 0.65.

W. WESTERHOF, *Gids bij het oplossen van Examenvraagstukken*. 86 bl. fl. 0.45.

Uitgaven van L. C. G. Malmberg, Nijmegen :

E. J. B. JANSEN, *De ware Kloosterling, volgens de leer van den H. Franciscus van Sales*, 527 blz. Pr. fl. 2.25.

P. EVARIST BAUWENS, *Dokter Willem II*, blijspel in 2 bedr. 67 blz. nr 59 van de Tooneelstukken geschikt voor Vereenigingen.

SELBY, *Frederik de Groote*, blijspel in één bedrijf, 80 blz. nr 60 van de Tooneelstukken geschikt voor Vereenigingen.

BOULY DE LESDAIN, *De Ooren van Midas*, klucht in één bedr. 55 blz. nr 61 van de Tooneelstukken geschikt voor Vereenigingen.

De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen :

Dr W. J. UNIA STEYN PARVÉ, *Ons Lichaam en zijn Onderhoud*, praktisch handboek, 136 blz. fr. 1.50.

E. HEIMANS en JAC. P. THIJSSE, *In de Duinen*, met teekeningen en platen, 2e dr. 224 blz. fr. 3.00.

ID., *Hei en Dennen*, id., id., 228 blz. fr. 3.00.

ID., *Door het Rietland*, id., id., 272 blz. fr. 3.00.

ID., *In Sloot en Plas*, id., id., 201 blz. fr. 3.00.

ID., *Van Vlinders, Vogels en Bloemen*, id., id., 173 blz. fr. 3.00.

Id., *In het Bosch,* id., id., 195 blz. fr. 3.00.

André de Ridder, *Pastoor Hugo Verriest,* biografische studie, 138 blz. fr. 1.50.

Mr Ad. Henderickx, *De Leviathans van den Kleinhandel,* 34 blz.

A. De Groote, *De Taal der Militaire Strafrechtspleging in België,* 45 blz. fr. 1.00.

Kan. J. Laenen, *Joseph II en zijne regeering in de Nederlanden,* nr 107 van de verhandelingen der A. K. V. Hoogeschool-uitbreiding, 40 blz. fr. 0.25.

G. F. Haspels, *Boete,* Haarlem, de erven J. Bohn, 2 deelen 252 en 228 blz.

Dr P. Pel, *De Kunst om gezond en gelukkig te leven en ziekte te voorkomen,* Haarlem, de erven F. Bohn, 33 blz. fl. 0.20.

Dr J. Van der Valk, *Onze Letterkunde,* overzicht der Nederlandsche Letterkunde met bloemlezing. Deel I, Middeleeuwen. Rotterdam, J. M. Bredée, 500 bl. fl. 2.40.

L. Penning, *Het leven van Joh. Calvijn, en zijn tijd.* 1e afl., het werk zal in 20 afl. compleet zijn en zal in stempelband kosten fl. 2.40. J. M. Bredée, Rotterdam.

P. Jul. Lintelo, S.-J. *Driedaagsche Oefeningen en onderrichtingen over de Dagelijksche Communie,* volgens de decreten van Z. H. Pius X. 140 bl. fr. 1.00. Mechelen, Mad. P. Ryckmans.

Krede ben Heik, *Het boek voor de Geloovigen.* 40 vragen en antwoorden over de Leer van « Hersteld Oostersch Israël ». W. L. en J. Brusse, Rotterdam. 40 bl. fl. 0.44.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, November 1908. — *De Schilderijen van den Delftschen Vermeer in Hollandsche Musea en Verzamelingen* (G. H. Marius). — *Portret van Rembrandts Moeder* (Dr Jan Veth). — *Jacob van den Bosch* (H. Ellens). — *Kunstberichten*, uit Amsterdam, Antwerpen, den Haag, enz — *Boeken en Tijdschriften.*

BIEKORF, 15, 1908. — *De «Lex salica» en onze keuren*, (J.V.) zoodat de raadselachtige glossen der Salische wet toch wel Vlaamsch zouden zijn. — *Nunc dimittis!* (J. Bertrand), verzen. — *Plaatsnamen*, (Adzo), voortzetting der geschiedkundige verklaring. — *Aan Eerw. Pieter Devaere* (A. Mervillie) weer een karakteristische vers. — *Bijblad.* Volkskundige Boekenschouw, overzicht in 't Vlaamsch en in 't Latijn, van 't merkwaardigste folkloristisch werk over de wereld : 't Eischt bewondering af, en ondersteuning, zoo'n bijblad.

— 16, 1908. — *De « Lex salica » en onze keuren.* (J. V.). Nu de « Lex salica » zelve; zij zou alleenlijk eenige voorname verordeningen hebben gekozen uit de bestaande Frankische wetten. — *Aan Wel-Eerw. Vader L. Schram* (Fr. De Witte), sonnetten. — *Plaatsnamen* (Adzo). — *IJzersmelterij* (C. Vander Straeten), sonnet.

— 17, 1908. — *De elf Zwanen*, 't begin van een zeer lief sprookje. — *Een woordeken op en weg* (J. H.) Weer iets geestigs ; Geeft ons Gezellen. — *Nog Vlaamsche woorden en spreuken.* (G. V. d. P.)

— 18, 1908. — *Over Medusen* (Dr Lauwers), zooals hij alleen dat kan.

VOLKSKUNDE, Afl. 7-8, 1908. — *Eenige brokkelingen uit de Fransche en de Vlaamsche folklore van den hemel, de starren en de luchtverschijnsels,* (A. De Cock) slot van deze boeiende wetenschappelijke bijdrage. — *Eene aanteekening over Folklore* (Hildebrand), de fascinatio, of het « kwaad oog ». — *De Gulden Mis* (C. Van de Graft), aan de hand van Pater Kruiwagen's artikel in de katholiek. — *Nederlandsche sprookjes en vertelsels*, medegedeeld door G. Boekenoogen. — *Twee « Keien »* (P. Van Eck), waarmee die van Amersfoort en die van Poperinghe in hun hoofd liepen. — *Boekbeoordeelingen.*

VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE, Juni 1908. — *Onderzoekingen over de gisting van het brood* (Dr A. J. J. Van de Velde). — *Volkswijsheid over het weer* (Dr A. Beets) : zeer belangrijke folkloristische bijdrage.

— Juli 1908 — *Een pamflet tegen Pater Joannes David* (V. Dela Montagne) een Jezuiet die zich dapper weerde tegen de ketters.

— Augustus 1908. — *De voertaal van het onderwijs.* (G. Segers) : met als aanhangsel karakteristieke brieven van mannen die mogen meespreken.

❧ DE NIEUWE TAALGIDS, 5, 1908. — *Schoolopstellen* (Koopmans), zuiver pædagogisch. — *Plantennamen* (C. De Vooys) eigenlijk bespreking van het woordenboek der Nederlandsche Volksnamen van Planten, uit de gegevens, verzameld door de Commissie voor Nederlandsche plantennamen bewerkt door H. Heukels. — *De woorden op loos* (D. C. Hesseling). — *De Nederlandsche Renaissance-dichter Jan Van Hout* (R. Jacobsen), aan de hand van Prinsen's boek, waarover in « Over Letterkunde » van October. — *Boekbeoordeelingen.*

❧ JONG DIETSCHLAND, Oogstnummer 1908. — *Over Guido Gezelle* (A. Walgrave) een echt dichter over zijn meester in echtheid. — *Een reizichtje* (A. Coussens), een prettige bladzijde beschrijving. — *Uren bewondering voor groote kunstwerken* (J. V. H.) O. L. V. te Brugge in O. L. V. Kerk en St. Jans Hospitaal. — *Verzen* van Roeland. — *Avond*, stemming-proza. — *Nacht*, sonnet *Muziekale (?) kroniek.* — *Boekbesprekingen.* — *Overzicht van Tijdschriften.*

— September-nummer 1908. — *Antigone* (J. Van Mierlo), stevige Grieksch-lievende bladzijden, naar aanleiding van de opvoering te Mechelen. — *Uren bewondering voor groote kunstwerken*: De Domkerk te Keulen. — *Bach's Mattheuspassion.* — *Zucht*, *Tinel*, *Treurwilg*, verzen. — *Over E. J. Potgieter* (A. Z.) een goede vulgarisatie. — *Boekbespreking.* — *Overzicht van tijdschriften.*

❧ DE GIDS, Aug. 1908. — *Verloving* (J. Everts, pr.), een vertelling, van 't beste humor dat de *Gids* nog heeft gegeven. — *De inlandsche bestuursambtenaren vooral op Java* (C. Snouck Hurgronje) 't Besluit is : « Nederland kan voor Java niets waarlijk groots doen voordat de in de Indische grondwet voorgeschreven « onmiddellijke leiding der eigene hoofden » van doode letter tot levenwekkenden geest is geworden. » — *Nederlandsche Prædarwinisten* (J. Kohlbrugge) : worden genoemd en beschreven Pieter van Schelle, A. Schrage, A. Moll Ballenstedt, maar vooral J. Doornik, allemaal menschen die geboren werden diep in de 18e eeuw. — Verzen (Marie Metz-Koning) veel treurnis, niet zoo doorvoeld als die van H. Lapidoth-Swarth. — *Dienstbodenpraatje* (R. Tutein Nolthenius), naar aanleiding van Jhr. Smissaert's boek : De arbeidsovereenkomst der dienstboden. — *Meisjesopvoeding* (Ida Heijermans) : geen veld van arbeid mag voor de vrouw gesloten blijven ; ook het kiesrecht zal er komen ; van godsdienstige opleiding geen sprake. — *'t Spel van den Wind* (L. Carbin), een Indische vertelling. — *Van Alphen's Kindergedichtjes* (J. Van Hall) causerietje over Dr Pomes' nieuw Van Alphenboek. — *Overzicht der Nederlandsche Letteren* (Carel Scharten), breedvoerige, over 't algemeen waardeerende recensie van Ad. Van Scheltema's « Grondslagen eener nieuwe Poëzie ».

— Sept. 1908. — *Lafcadio Hearn* (Dr H. ten Kate), een de beste moderne Japaansche schrijvers. — *Blikken in het zieleleven van den Javaan?* (Prof. C. Snouck Hurgronje) : Schrijver heeft lang geen vrede met Kohlbrugge's boek. — *Blijft er van het Grieksch iets hangen ?* (H. Buringh Boekhoudt) : geen vriend van 't Grieksch. — *Begaafdheid* (G. Jelgersma) een prozaïsche dokter over talent en genie. — *Hedendaagsche Engelsche dichters* (Edw. B. Koster), de best beslagen Anglist onder onze literatoren, heeft het ditmaal over W. Scawen Blunt, G. Hopkins, Ph. Bourke

Marston, O. Madox Brown, W. Sharp en Osc. Wilde.) — *Uit Goethe's Iphigeneia in Tauris* (P. C. Boutens), vertaling in verzen. — *Herboren Vrouwenkunst* (R. Tutein Nolthenius) over « het handweven, handleiding bij het leeren weven op verschillende toestellen, door M. Verwey). — *Buitenlandsche Letterkunde* (J. W. Van Hall), bespreking van enkele nieuwere Duitsche romans. — *Muzikaal Overzicht* (H. Viotta).

— October 1908. — *Het Verraad* (Sam. Goudsmit) : Goudsmit zoekt Emants nabij te komen in psychologischen ernst. — *Sonnetten* (H. Lapidoth-Swarth). — *Legervorming* (G. Polvliet), men zit in nesten in Holland zoowel als in België. — *Het Hollandsch in Zuid-Afrika* (Fr. Rompel) verheugend voor Groot-Nederland. — *Lafcadio Hearn* (Jan Veth), vervolg en slot. — *Een Amerikaansch Maecenas* (J. Speyer), Warren, met zijn Haward Oriental Series. — *In München en Darmstadt* (J. A. Loeber Jr), de laatste tentoonstellingen. — *De Wijze* (Nico Oosterbeek), verzen, de « grijze wijze » was een Indiër wellicht, en denkelijk meer grijs dan wijs. — *Dramatisch Overzicht* (J. N. Van Hall.) — *Parlementaire Kroniek.* — *Buitenlandsch Overzicht.*

DE XXe EEUW, Augusti 1908. — *Isaäc Israëls* (Corn. Veth), We weten niet of 't allemaal waar is, maar 't is alles heel knap gezegd. — *Lente* (Van Deyssel) : Willem uit de kleine Republiek is hier, als vader nu ; hij is veel verfijnd en verreind, maar hij lijdt aan kortademigheid. — *Zangen van het Leed en de Stilte* (Rich. de Cneudt). — *Moewe Jaren* (Dr A. Aletrino) gaan traag voort. — *Het ivoren Aapje* (H. Teirlink), gelijk dat ineenzit geraakt het wellicht nooit uit, maar Teirlinck verveelt niet. — *De Louteringsberg* (Dr H. Boeken). — *Surgunt Nubila* (G. Gossaert), *Leven* (Aug. Van Cauwelaert), rijke verzen, de eerste aan zegging, de laatste aan gevoel.

— September 1908. — *De Rhijnval te Schaffhausen* (L. Van Deyssel), weer in volle schrijf-drukte ; dit stuk is echter niets meer dan nuchtere reisbeschrijving ; heel anders is 't met *Mijne Gedachten* (L. Van Deyssel), dat is weer den diepzinnigen Frank Roselaar waardig. — *Friedrich Hebbel* (G. Kapteyn-Muysken), niet veel nieuws. — *Moewe Jaren* (Dr A. Aletrino). — *Het ivoren Aapje* (H. Teirlinck(. — *Gedichten* (Joh. Kerkmeijer-Bakker) heerlijk eenvoudig, en niet simpel als Giza Ritschl. — *Het nieuwe Drama* (Jul. De Boer), waarom dat alles niet wat eenvoudiger gezegd? — *Bezoek aan den Dom te Keulen* (L. Van Deyssel) Een bezoek zoowat in de stemming van zijn Zondagochtend, heel zacht, maar 't innig lyrisme ligt meer onder de beschrijving bezonken. — *De Moeder* (L. Van Deyssel), een waardig tegenhanger van Liefde voor mijn Vader. — *Verzen* (Th. van Ameide) sonnetten van een dichter. — *De Louteringsberg* (Dr H. Boeken).

DE NIEUWE GIDS, Augusti 1908. — *Beweging* (Edw. B. Koster) : Hij tracht zich te verdedigen tegen Verwey en Cie. Hij heeft overschot van gelijk, maar een polemist is hij niet. — *Iets over nevrose in Letteren* (J. de Meester), nog altijd uit de Franschen. — *Jan Steen's Onsterfelijkheid* (Corn. Veth). — *Uit Italië* (P. Van der Meer), 't Is eigenlijk « voor Christine », maar voor ons mag het er ook zijn. — *De Ahasverieden* (Alfr. Verreyn), als dit de letterkunde wordt op onze Aarde, wordt het hoog tijd dat we een uitweg vinden naar Mars. — *Prof. Bolland's biografie*,

door Dr E. A. Van den Berg van Eysinga (E. Karsen) : De « levensbeschrijving van een groot man » die geen groot man is. — *Het Wezen van Leven en Dood* (W. Kloos), verzen, en zijn Literaire Kroniek over Van den Bergh van Eysinga's Preeken, weer het beste van 't nummer. — *Kunst en Critiek* (Fr. Coenen), eenige bladzijden Vrije Tribune.

— Sept. 1908. — *Hooft en zijn Warenar* (J. Griss). — *Een eerste Indruk van Ferrero's Grandezza e Decadenza di Roma.* De vertaling verschijnt bij Van Looy. — *Odusseus en Kalupsoo* (P. N. Van Eyck) schoone verzen. — *De Ahasverieden* (A. Verreyn). — *Lentetij* (G. Van Hulzen), novelle. — *Gedicht in proza*, een bladzijde van Reddingius. — *De Eenzamen* (P. Van Assche), weeral veel quœstie van « Lodderachtige aantrekkingskracht » en « uit de kus » van dien boer « was getreden de dood voor de vrouw. » — *Literaire Kroniek* (W. Kloos) : Nog ligt Scheltema op Kloos' lever; en daarna komt De Meester met zijn « Aristocraten » aan de beurt.

ONZE EEUW, Aug. 1908. — *De Voorlezing* (G. J. Haspels) weeral een novelle van dien sympathieken en vruchtbaren schrijver. — *Uit de folklore van Rome II* (Dr J. Orbaan). — *Uit de briefwisseling van Koningin Victoria*, — *Judas Iskarioth, de Verrader* (An. De Graaff), zijn rol in de letterkunde. — *Een zevental gedichtjes van Catullus*, vertaald door L. Burgersdijk, Jr. — *Onze leestafel.*

— Sept. 1908. — *Uit de briefwisseling van Koningin Victoria*, (Prof. Th. Bussemaker). — *Historisch Materialisme* (Prof. P. Blok), Het stelsel van Marx, « eenzijdig als het was heeft zijn nut gehad ; het ruste in vrede ». — *De zending in Midden-Celebes.* (Dr N. Adriani). — *Dina Noortdijck* (Dr. A. Garrer) : een bijdrage voor de Vondelstudie. — *Holland in de Muziek* (Dr. J, De Jong).

DE KATHOLIEK, Aug. 1908. — *Over Thomas a Kempis en de « Navolging Christi »* (A. Binnewiertz) puik gedacht, gevoeld en geschreven. — *Francis Thompson* (H. Wismans) vervolg. — *De « vereenvoudige spelling »* (G. M. A. Jansen), een prettig opstel van een bekeerde. — *Over Bijbel en Bijbelkunde.* — *Geschiedkundig Nieuws.* — Nieuwe uitgaven.

— Sept-Oct. 1908. — *Jor. Karl. Huysmans : de Kunstenaar en de Bekeerling* (L. Lammers). — *Francis Thompson* (H. Wismans). — *De Karakters in « Electra » van Sophocles.* — *De Vereenvoudigde spelling* (G. M. A. Jansen). — *Een levenstheorie in verband met kunstmatig protoplasme* (V. Taverne) naar aanleiding van 't boek van Prof. Herrera, een Mexikaansch geleerde. — *Letterkundige kroniek.* — *Nieuwe uitgaven.*

DE BEWEGING, Aug. 1908. — *Eenige Beschouwingen over de klassieke bouwkunst* (H. P. Berlage). — *Giovanni Papini* (Alb. Verwey) een voorrede voor de straks volgende vertaling, een beschouwing over de kunst van dezen zonderlingen Italiaanschen wijsgeer-dichter. — *De blinde Loods* (G. Papini) vertaling van enkele brokken uit den schetsenbundel. — *Multatuli en de Romantiek* (Dr J. Prinsen) vervolg van deze merkwaardige studie. — Veel gezochts in de Gedichten van Nico van Suchtelen en Alex Gutteling. — *Wie wind zaait zal storm oogsten* (Mr. P. Brooshooft) wat Indische politiek. — *Sociale Hygiène* (Is P. De Vooys).

— Sept. 1908. — *De Heilige Stede*, een vers van A. Verwey.

— *De Jeugd van Hegel.* (E. J. De Boer) : zijn theologische opvattingen. — *De Minnaar* (A. Van Schendel) een novelle. — *Multatuli en de Romantiek* (Dr J. Prinsen) slot. – *Gedichten* (Th. van Ameide). — *Onze spoorwegpolitiek* (P. Bakker Schut). — *Rijmbriefje aan Magda* (W. Penning). — *Boeken, Menschen en Stroomingen* (A. Verwey) : over bouwkunde. — *Boekbeoordeelingen* : over Pomes, Van Alphen en Van Puyvelde's Rodenbach.

VRAGEN VAN DEN DAG, Juli 1908. — *Vlagvertoon der Nederlandsche Vloot* (B. J. Swart). — *De Idealen der kinderen* (J. Varendonck), een Vlaamsche bijdrage. — *Charles R. Darwin* (Na vijftig jaar) (J. J. Hof). – *Lodewijk XVII* (J. Van de Linde), natuurlijk tragische bladzijden. — *De geografische Verbreiding der Planten* : eenige bladzijden uit het boek van Hugo De Vries : « Het veredelen van Kultuurplanten. »

— Augustus 1908. — *De economische Geographie der Padangsche Bovenlanden en het Belastingvraagstuk voor Sumatra's Westkust* (Dr H. Blink). — *Leo N. Tolstoj* : bij zijn 80en verjaardig, een studie getrokken uit Kropotkin's « Idealen en Werkelijkheid in de Russische Literatuur » en uit G. Brandes. — *Het Telefoneeren over groote afstanden* (N. Kluyver). — *Eenige resultaten en problemen uit het gebied der nieuwe stralen* (W. Löb) : Röntgen-, Kathode-, Becquerel- en radium-stralen. — *Wat de terpen ons leeren over de oudste beschaving in de lage Friesche landen.* — *De Terugkeer der komeet Halley* (in 1910).

— September 1908. — *W. C. H. Staring en de oude Garde. Een blik op de studie van Nederland en de Nederlandsche toestanden in het midden der 16e eeuw* (Dr H. Blink) : 't is hier Staring, de landbouwkundige, zoon van den dichter. — *Het Spiritisme in den Oost-Indischen Archipel* (T. J. Bezemer). — *Onze gevleugelde Noordzee-eilandbewoners in Juni* (J. Daalder). — *De Suffragette in de litteratuur* (M. Kalff), de « Suffragette's Love-Letters » en vooral « the Convert ». — *De Lucht en hare Verontreinigingen* (D. Stavorinus).

REVUE DES DEUX MONDES, 1 juillet 1908. — *Ciel rouge.* (Claude Ferval), vervolg van den roman. — *Correspondance de Guizot avec Leonce de Lavergne* (Em. Cartier) : — *Ruskin et la Vie.* III La Société (André Chevillon). — *Lettres écrites du sud de l'Inde.* VI. *Le Carnate* (M. Maindrou). — *Taleyrand émigré : I. En Angleterre* (B. de Lacombe). — *Une vie de femme au 18e siècle. — Madame de Tencin d'après des documents nouveaux* (M. Masson). — *Poésies.* (Fern. Gregh). — *Chronique politique de la Quinzaine* (F. Charmes).

— 15 juillet. 1907. — *Eug. Fromentin* : *En Belgique et en Hollande, Lettres de voyage et fragments inédits*, (P. Blanchon) : geestdriftige bladzijden over de Belgische en Hollandsche kerken en museums, over Rembrandt, Hals, Ruysdael, Van Eyck, Memlinc. — *La Vie et l'œuvre de Gaston Boissier*, (R. Pichon), een geleerde die niet heeft meegedaan aan politiek, en daarom algemeene sympathie heeft verwekt. — *Ciel Rouge* (Cl. Ferval), roman. — *La Présidence des Etats-Unis* : *Les Deux Candidats* (A. Tardieu) het stuift er tusschen Taft en Bryan. — *L'Autobiographie d'un sansculotte Allemand* (M. t. de Wyzewa) : De « Souvenirs » van Laukhart, een echt type. — *Le Travail de la femme et les associtions professionnelles.* (Luid. de Contenson). — *Les Dirigeables* (M. Banet). — *Revue littéraire :* Le Racine de Jules

Lemaitre (R. Doumic). — *Essais et notices. La Russie et le Saint Siège, d'après une publication récente* (Ern. Daudet). — *Chronique politique de la quinzaine* (Fr. Charmes).

— 1 août. — *Le Syndicalisme. — La Confédération générale du Travail. — La Théorie de la Violence.* (P. Leroy-Beaulieu). De Fransche regeering krijgt niet den uitslag die ze van haar Confederatie had gehoopt. — *Ciel rouge* (Cl. Ferval) *Ruskin et la Vie.* III *La Société* (A. Chevrillon) een christelijk — leenroerig — socialistische model-republiek; — *Talleyrand émigré :* II. *En Amérique* (1794-1796) (B. de Lacombe). — *Paysages de Grèce.* III. *Olympie, Delphes,* (L. Bertrand). — *Echéance,* (Ed. Warthon). — *La guerre maritime après la nouvelle conférence de la paix.* (A. de Lapradelle). — *Chronique politique de la quinzaine* (Fr. Charmes).

— 15 août 1908. — *La Cavalerie du service de deux ans* (le général de Négrier). — *Le Mariage de Don Juan* (Fidao-Justiniani). *La Déclaration socialiste des droits* (A. Fouillée) : Een herziening van « les droits de l'homme » in socialistischen zin.— *La Compagnie secrète du St. Sacrement, d'après des documents nouveaux* (A. Rébelliau), de geheime katholieke maatschappij in de 17e eeuw. — *Lamartine en 1830 et le voyage en Orient, — Lettres inédites* (R. Doumic) : Lamartine wordt ongeloovig na de wreede beproeving van de dood zijner Julia. — *Une nouvelle monnaie : Les Certificats des chambres de compensation américaines* (R. G. Lévy) : Misschien komen die certificaten, die werden verzonnen in de crisis van 1907, voorgoed in omloop. — *Poésies* (A. Angellier. — *Revue musicale : Onze ans de la vie de Berlioz d'après un livre récent* (C. Bellaigue). — *Revues étrangères. Une vie danoise de St. François d'Assise* (T. de Wyzewa) : over dit boek later in « Dietsche Warande ». — *Chronique politique de la quinzaine* (Fr. Charmes).

— 1r sept. 1908. — *Lettres inédites de J. J. Rousseau* (Ph. Godet) : Kostelijk voor Rousseau's intiem leven. — *L'Energie américaine, d'après les plus récentes observations* (F. Roz). — *Le Flambeau* (Albérich-Chabrol). — *La Turquie nouvelle* (R. Pinon) : vol optimisme voor Nieuw-Turkije ; op dit oogenblik zou 't artikel zeker wel anders geschreven worden. — *De l'éducation de l'artiste* (E. Michel). — *Les Origines du Culturkampf allemand,* : VI. *L'Allemagne et le Concile du Vatican* (G. Goyau) : onverdroten gaat de prachtige studie voort. — *Chronique politique de la quinzaine* (Fr. Charmes).

— 15 sept. 1908. — *Le Congrès de Berlin. La Guerre et les préliminaires du Congrès* (G. Hanotaux). — *Le Flambeau* (Alberich-Chabrol) — *Lamartine orateur. — De l'entrée à la Chambre au Banquet des Girondins* (1834-1847). — *Lettres inédites* (R. Doumic) Lamartine was een groot improvisator. — *Le Mirage oriental* (L. Bertrand) : De artist voorspelt de politieke crisis. — *Les Riches depuis sept cents ans.* VIII. *Honoraires des avocats* (G. d'Avenel). — *L'Œure de Gevaert* (Ch. M. Widor). — *Les Transformations de l'Agriculture.* — V. *La Crise viticole* (V. du Bled). — *Poésies* (G. Lafenestre). — *Revues étrangères* : Un Touriste italien en France sous François I (Th. de Wyzewa). — *Chronique politique de la quinzaine* (Fr. Charmes).

LE CORRESPONDANT, 10 juillet 1908. — *France et Canada* M. Dubois). — *Le Mouvement réformiste dans le Catholicisme avant*

Luther (Imb. de la Tour). Dat begint van 1484 af. — *L'Argentine* (L. d'Orléans): De landbouw en de veeteelt maken Argentina tot het boerenland bij uitnemendheid. — *Conflits d'âmes* (J. Bertheroy). — *Une nouvelle menace. Le Serment fiscal* (Ch. Lescœur). — *Au Château de Vincennes de 1765 à 1790* (D. Meunier). — *Une Saute de vent* (S. Davaugour). — *La Vie économique et le Mouvement social* (A. Béchaux).

— 25 juillet 1908. — *Le Drame de l'âme alsacienne au 17e siècle. De l'Autonomie à l'Union* (L. Lefébure): Na de Munstersche vrede verzette de Elzas zich hevig tegen zijn inlijving bij Frankrijk. — *La Question de la Baltique et la Politique européenne* (*** . — *Carnet de voyage en Italie* (A. De Lamartine), uitgegeven door R. Doumic. — *L'Argentine* II, *La Politique, la Vie mondaine, la Jeune Fille* (Pr. Louis d'Orléans). — *Conflits d'âmes* (J. Bertheroy). — *Une visite de la Marine française à Cronstadt en 1824* (P. Morane). — *Ruskin et les jeunes filles* (J. de Coussange): In Ruskin steekt voor de meisjes veel opvoedende kracht. — *Les Origines françaises de l'art suédois* (P. Lespinasse). — *A propos des fêtes franco-canadiennes. Gloria victis* (G. Zidler), gedicht.

— 10 août 1908. — *Un Succès diplomatique du Saint-Siège* (Card. Mathieu) : zijn Zwanezang. — *Un Arsenal moderne. La Genèse du pont de Bizerte* (***). — *Les Domestiques parisiens* (G. Jollivet). — *Reconstitution de l'école spéciale militaire de St. Cyr* (Gén. Grandin). — *L'Ascencion d'une âme, - Marcienne de Flüe* (Is. Kaiser). — *L'Exposition franco-anglaise* (Fr. Lechannel). — *L'Anéantissement de la Pologne et la mentalité allemande* (J. J. Régarney) : het pangermannisme in zijn dolste streven. — *L'Histrionisme* (P. Acker) : onze schouwburglust berust op toilet-ijdelheid. — *L'Enseignement ménager en France* (Gaston de Monicault. — *Bételgiuse*, — *Grand's routes et petits chemins* (R. Labruyère) : novelle.

— 25 août 1908. — *Pie VI, les Affaires religieuses et la Constitution civile du clergé* (P. De la Gorge). — *Silhouettes d'Outre Manche.* — *Asquith* (J Bardoux). — *La Genèse de Jocelyn. Les trois poèmes, la recherche de l'expression, vers inédits* (C. Marechal). — *L'Ascension d'une âme.* — *Marcienne de Flüe* (I. Kaiser). — *Bailen et Cintra.* — *Les Causes initiales des défaites* (Ed. Gachot). — *Quelques épistoliers* (M. Salomon) : namelijk Musset, Barbey d'Aurevilly, Mérimée, Zola, Taine, Blacas en Jos. de Maistre.— *Hélène* (H. du Plessac) : roman. — *Deux Sonnets* (A. Richard).

— 10 sept. 1908. — *Pie VI, les Affaires religieuses et la Constitution civile du Clergé* (P. de la Gorge). — *En Crimée.* — *A propos du 53e anniversaire de la prise de Sébastopol* (Pr. V. Bariatinsky). — *Insuffisance des morales positivistes* (Cl. Piat). — *Hélène* (H. du Plessac : roman. — *Palmyre, son histoire et ses monuments* (F. Lagrange): vroeger « de Koningin der woestijn nu 't stadje Tadmor ». — *Une Séparation de Corps au 17e s. Hortence Mancini* (J. de Glouvet). — *Roses Blanches* (J. de la Jaline) : novelle. — *Les Maîtres de l'Océanie* (B. d'Aunet). — *Poésies* (M. Faucon).

ÉTUDES, 20 août 1908. — *L'Enseignement de la Métaphysique scolastique* (Paul Gény). — *Un Etat éphémère, l'Etat indépendant du Congo* (P. Castillon) : heel juiste historische schets. — *Le Liban et son rôle géographique en Syrie* (Henri Lammens). — *La question Herzog-Dupin et la Critique de M. Turmel* (Eugène Portalié). — *Joseph de Maistre et l'Absolutisme* (M. Neyron) : hij was alleen een

vijand van de afgetrokken, theoretische vrijheid, van de vrijheid zooals de Fransche XVIIIe eeuw die opvatte en welke leiden moet tot regeeringloosheid of volksdwingelandij, niet van plaatselijke vrijheden en andere beperkingen der oppermacht. — *Une Edition phototypique des Exercices de St. Ignace* (Paul Debuchy). — *Réponse de la Commission biblique pontificale.*

— 5 sept. 1908. — *L'Enseignement de la Métaphysique scolastique* (Paul Gény). — *La question Herzog-Dupin et la Critique de M. Turmel* (Eugène Portalié) : treffend voorbeeld van modernistische tactiek, die Fransche priester, die te gelijker tijd voor en tegen het geloof schreef ! Het blijkt immers dat één zelfde man nl. de heer Turmel schuil gaat achter de deknamen Herzog en Dupin. — *La Sainteté de Jeanne Arc et l'Histoire* (Chanoine Dunand). — *La semaine sociale de Valence et le mouvement social en Espagne* (Antony Boissel) : vervolgt. — *Une Thébaïde moderne* (Jules Doizé) : de Bernardinen te Anglet. — *Bulletin de l'Enseignement et de l'Éducation* (Joseph Burnichon).

— 20 sept. 1908. — *Le Concile pananglican de Londres et la Conférence de Lambeth* (J. de la Servière) : over twee belangrijke protestantsche vergaderingen te Londen, de eerste van 15 tot 24 Juni, en waaraan meer dan duizend afgevaardigden, leeken zoowel als geestelijken, deel namen ; de tweede, van 6 Juli tot 5 Oogst, voor bisschoppen alleen : er waren er 240. Het ging natuurlijk over godsdienstige belangen. Toen een voorstel te berde kwam om in vrede te leven met alle kerken, de Roomsche uitgezonderd, sprak de bisschop van Gibraltar : « 't Is ongeveer alsof men *Hamlet* wilde opvoeren zonder de hoofdrol ». — *Une Thèse sur les Institutions d'assistance au XVIIIe siècle* (Paul Dudon). « *La question Herzog-Dupin* » *et la Critique de M. Turmel* (Eugène Portalié). — *Les Associations de Pères de famille* (H. Auffray et J. Desbuquois) : vervolgt. — *Les Fêtes du troisième centenaire de la Fondation de Quebec. Récit d'un témoin* (Michel Tamisier). — *La semaine sociale de Valence et le mouvement social en Espagne* (Antony Boissel).

— 5 octobre 1908. — *Les Cardinaux, Archevêques et Evêques de France aux Pères de famille de leur pays. Déclaration* : over de rechten en plichten der ouders bij het onderwijs hunner kinderen. — *Le Congrès pananglican de Londres et la Conférence de Lambeth* (J. de la Servière). — *Les Fêtes du 3e Centenaire de la Fondation de Quebec. Récit d'un témoin* (Michel Tamisier). — *Lettre inédite d'un Académicien à Richelieu en 1627* (Eugène Griselle). — *Questions d'Ecriture Sainte. A propos d'un livre récent*, nl. P. Brucker's *l'Eglise et la critique biblique* (Gabriel Huvelin). — *La Semaine sociale de Marseille* (Benoit Emonet) : die sociale weken zijn ons, Vlamingen, niet onbekend. Haar doel ? Uiteenloopende krachten samenbrengen en door studie versterken : « par la science à l'action, par la vérité à la vie, par le programme vers l'organisation ». — La Critique de M. Turmel : geschil tusschen *E. H. Dubois* en *E. P. Portalié.* — *Comment enseigner la Théologie dans les Grands Séminaires ?* (Jean Bainvel) : de meesters in het vak — en nog meer de leerlingen — zullen gretig deze bladzijden lezen. Niets nieuws nochtans, enkel een toepassing op de Godgeleerdheid van algemeen geldende regels bij het onderwijs. Maar of die regels soms vergeten worden ! — *Le Romantisme français* (Albert Banzet) over een merkwaardig boek van Pierre Lasserre, dat denzelfden titel

draagt, en volgens schrijver, bijna onbeperkten lof verdient zoo voor de gedachten als voor den meesterlijken stijl. Lasserre verwijt aan het Romantisme dat het meer eene omwenteling dan eene hervorming was. — *Bulletin d'Histoire religieuse chez les Protestants* (Paul Dudon).

DAS LITERARISCHE ECHO, 1 Juni 1908. — *Eine Reichsbibliothek für schöne Literatur* (E. Lange). — *Ludwig Ganghofer* (J. Scheirl), de schoone romanschrijver verdiende beter dan dit samenvaagsel van gemeenplaatsen. — *Romantika* (M. Morris). — *Ultra-Novellen* (R. Fürst), eigenlijk spook-novellen. — *Neue Ibsen-Literatur* (K. Strecker). — *Maria Stuart* (Arnold & Van Desnelic), over twee boeken : « Maria Stuart im Drama der Weltliteratur » en « Maria Stuart, Königin von Schottland ». — *Echo der Zeitungen.* — *Echo der Zeitschriften.* — *Echo des Auslands :* Fransche en Italiaansche brief. *Echo der Bühnen.*

— 15 Juni 1908. — *Ein Weg zur literarischen Erziehung.* (Jul. Hart) : een aanbeveling van de Scherlsche Romanbibliotheek. — *Nietzsche und Overbeck* (Karl Strecker) — *Ein Buch der Lebensfreude* (R. Huldschiner) : buitengewone lof voor : « Zwölf aus Steiermark, roman van Rud. Bartsch. — *Heine und sein Witz,* (Sigm. Mehring — *Aus dem Reiche der Mitte* (P. Wiegler), vertaling uit het Chineesch, en een roman « Der gelbe Flut ». — *Echo der Zeitungen.* — *Echo der Zeitschriften.* — *Echo des Auslands :* een brief uit Engeland, Amerika, Noorwegen. — *Echo der Bühnen.*

— 1 Juli 1908. — *Satura* (O. Jul. Bierbaum) : gewone stervelingen zeggen satire. — *Die Regisseure des Mittelalters* (G. Witkowski) vooral geput uit het boek van den Belg Cohen — *Ghetto Stimmuugen* : Joodsch tooneel- en romanwerk. — Enkele *Gedichte* uit Hans W. Fischer. — *Echo der Zeitungen*, enz.

— 15 Juli 1908. — *Welt und Umwelt der Bühne* (Ferd. Gregori). — *Der Siebente Ring* (Fr Dulberg) : een nieuwe dichtbundel van Stef. George. *Jettchen Geberts Geschichte* (Leo Berg) gunstig over G. Herman's grooten roman. — *Junge Dramen aus Oesterreich* (H. Kiengl). — *Mädchenschicksale* (Est. du Bois-Reymond) over de laatste meisjesromans. — *Lichtenbergiana* (Alb. Köster). — *Echo der Zeitungen*, enz.

— 1 August 1908. — *Friedrich Hebbel und Richard Wagner* (Dr Paul Bornstein) : Heel merkwaardig, die antipathieën van Hebbel tegen den god van Bayreuth. — *Hans von Kahlenberg* (G. Bäumer), over die al te vruchtbare romanschrijfster, eigenlijk Helene von Monbart. — *Besprechungen :* Aus sechs Jahrhunderten : romans en vertellingen die allerhande beschavingen heroppoetsen. — *Wilhelm Buschs Briefe* (W. Poeck). — *Budha in Deutschland* (M. Stein) : Onder de velen gaf de zeer geleerde Hubbe-Schleiden een boek : Jesus ein Buddhist ? — *Unter Goethe's Augen* (J. von Gustedt), toen tante nog een klein meisje was, speelde ze met de andere kleine meisjes en die andere kleine meisjes waren de nichtjes van Goethe ; dat heeft ze verteld aan haar eigen klein-dochtertje, en nu deze schrijven kan schrijft ze « Im Schatten des Titanen ». — *Echo der Zeitungen*, enz.

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, Juli 1908. — *Ein neuer Markstein in der liturgischen Hymnodie* (Cl. Blume) : naar aanleiding van het Vatikaansche Gradualbuch. — *Entwicklungslehre und Monismus* (A. Breitung) : steunt hoofdzakelijk op Pater

Wasmann's boek. — *Die Kirche Christi* (Jul. Beszmer) : voortzetting der uitleggingen van *Lamentabili sane*. — *Der Panamakanal* (K. Schlitz). — *Oskar Wilde* (A. Stockmann) : ernstige studie over dien modernen god.

— Aug. 1908. — *Seiner Heiligkeit Papst Pius X zum Priester-jubiläum* (A. Baumgartner) : feestgedicht. — *Das religiöse Erlebnis* (O. Zimmermann) : tegen 't modernisme. — *Entwicklungslehre u. Monismus* (A. Breitung) : slot. — *Der Bischofsstab* (St. Beissel) : zijn geschiedenis. — *Der Panamakanal* (K. Schlitz). — *Die modernste unter den modernen Christusdichtungen* (N. Scheid) : over Prof. Schönfeld's « Das Jesusbild nach der Darstellung moderner Dichter und der historische Jesus ».

— Sept. 1908. — *Die krankhaften Hemmnisse der Willensfreiheit* (J. Bezmer). — *Das Gartenstadsprojekt* (H. A. Krose). — *Die Aszese des hl. Ignatius* (M. Meschler. — *Bevölkerungsprinzip und Bevölkerungsproblem*. — *Tierstrafen* (Vik. Cathrein).

THE DUBLIN REVIEW, July 1908. — *Catholic social Work in Germany* : over de Duitsche Katholieken-dagen en de geschiedenis der Katholieke Kerk in de 19e eeuw. — *Shelley* (Fr. Thompson) : een geestelijke studie door den onlangs gestorven dichter. — *The coming Eucharistic Congress* (W. S. Lilly). — *Christian Science* (R. H. Benson) : bijbelstudie. — *Arundel Castle and the House of Howard*. — *M. Anatole France on Joan of Arc* (F. W. Wyndham) : France krijgt loon naar werk voor zijn vie de Jeanne d'Arc. — *Recent Works on the new Testament* (J. Chapman). — *The Tombs of Botalha :* uit den heldentijd van Portugal. — *The Irish Universities Bill* (B. Windle) ; een begin van voldoening. — *Three notable Editors* (W. Ward) : Delane, van de Times, Hutton, van de Memories of Men and Books, Knowles, van the Nineteenth Century and After. — *Some recent Books*.

THE CONTEMPORARY REVIEW, March, 1908. — *The British Army of to-day* (Maj. von Heydebreck) : Het Engelsch leger, vroeger ingericht met uitsluitend koloniale doeleinden, moet voortaan meer voorzien in Europeesche noodwendigheden. *My Profession of faith* (Fath Petroff) : de orthodoxe kerk door een zeer persoonlijk kijkglas bezien. — *The first of February in Lisbon* (J. Finot). — *Modernism* (Paul Sabatier). — *Arbitration Courts and Wages boards in Australasia* (J. Ramsay Madonald). — *The German fleet* (***) : de macht van die vloot wordt overdreven ; ook als alle ontwerpen zullen verwezenlijkt zijn blijft ze nog op den derden rang. — *The Charme of french Verse*. — *Austria-Hungary, Italy and the West Balkans* (Sc. Viator). — *The Prospects of Liberalism* (Prof. L. Hobhouse). — *Sir Edw. Grey on Capture at Sea* (J. Macdonell).

— April 1908. — *Unemployment and its Cure* (W. Beveridge) : Steviger opvoeding in de lagere school voor jongens en meisjes. — *The American Senate as a second Chamber* (Prof. Al. Johnson). — *The present Tendencies of French literature* (Ed. Rod) : Daarvoor is geen formule te vinden. De Franschen zijn klassiekers, een tijdlang waren ze 't niet meer, maar ze trachten het te herworden. *Mordern Attacks on Christian Ethics* (K. Mozley). — *Lord Cromer a. Government bv Journalism* (W. Stead) : Een antwoord op Lord Cromers kwaadgezindheid jegens de pers in zijn boek over modern Egypte. — *Education sub Dio* (J. E. G de Montmorency) : De voordeelen der school in open lucht. — *The Raising of Lazarus*

(H. Gwatkin). — *The black Art of vivisection* (St. Coleridge : een pleidooi tegen de heelkunde. — *Can Science abolish War?* (F. Maude). — *Mechanism and Life* (M. Hartogh). — *Foreign Affairs* (Dr E. Dillon).

— May 1908. *Affairs in transition* (J. Spender). — *The new electric Ordnance* (Col, Maude) : het electrische kanon ; hoe volmaakter en hoe vreeselijker de wapenen worden, hoe meer kans dat het oorlogen zal uitblijven. — *The ether of Space* (Ol. Lodge). — *The Village « Pub »* (D. Pedder). — *The Function of modern art criticisme* (March Philips) : ze kan een groote eeuw voorbereiden. — *Ancient Wisdom and modern knowledge* (Eus. M. Caillard). — *Experiments on animals* (St. Paget). — *The Waste of Daylight* (Alg. West). — *Christianity in India* (J. Farquhar). — *Foreign Affairs* (Dr Dillon).

— June 1908. — *The financial Aspect of the Licensing Bill* (Th. Whittaker). — *Commonsense about Brewing and the bill* (Ol. Lodge). *The necessary Basis of Society* (S. Webb). — *Oxford in the sixties* (H. Platt). — *Free Trade a. the late Ministry* (Th. Lough). — *Ibsen as a religious teacher* (H. Rose) in « Brand » en in « Peer Gynt ». — *The Carnegie Trust and Scottish Universities* (W. Ramsay). — *The Raising of Lazarus* (Burkitt). — *Vivisection and Disease* (St. Coleridge). — *Presence and Omnipresence* (W. Scott Palmer). — *Foreign Affairs* (Dr Dillon).

— July 1908. — *The Rebellion of Woman* (T. Billington-Greig) de suffragettes zullen 't winnen op den duur. — *Liberalism a. Women's Suffrage* (B. Russell). *The American episcopal Church* (G Hodges). — *Goethe's West-Eastern Divan* (Prof. Dowden). — *The polish Question in Russia* (Jos. Roscielski). — *The Local Government Board* (G. How). — *Luminous Owls and the « Will o' the wisp »* (Digby Pigott). — *The Future of India* (Mac Nicol). — *The Luxemburg Succession* (L. Appleton). — *Subjective Science* (E. Caillard). — *The reform Movement in Persia.* — *Foreign Affairs.*

NORTH AMERICAN REVIEW, Febr. 1908. — *The financial Situation :* over de staatskas, de banken en de crisis van toen. — *Bookishness and Statesmanship* (Roseberg). — *The Encyclical against Modernism* (C. Briggs). — *Legitimacy of the Closet Drama* (B. Matthews). *Grieg : an Estimate* (L. Gilman). — *What is Religion?* (F. Hoffman). — *The Dogma of Journalistic Inerrancy* (M. Smith). *The Crisis in Ireland* (T. Rolleston). — *Humor under sundry Skies* (Ch. Brewster). — *The Yosemite Waters* (H. Mouwe).

— March 1908. — *The Truth about German expansion* (von Speck-Sternburg), Van 't plan, Holland en Antwerpen te annexeeren, zal niet veel terecht komen. — *For a Pareel's Post* (G. v. L. Meyer). — *Prospect of Aërial Navigation* (S. Newcomb). — *An English View of the Panama-Canal* (A. Colquhoun). — *Conclusion of a freethinker examined* (Dr Coyle). — *The Romance of the Diamond* (W. Crookes), in 't bizonder de scheikundige diamantmakerij. — *Psychopathic Rulers* (A. Hamilton) — *Corporations in modern Business* (G. Perkius). — *The new Ireland* (S. Brooks). — *The Poet's Mind* (M. Eastman). — *Preferential Tarifs in the British Empire* (A. Moloney). — *Investment Securities* (Financiën).

— April 1908. — *The Spirit and Letter of Exclusion* (O. Straus). — *The Dogmatic Authority of the Papacy* (Arch. Ireland). — *Education from a Military Viewpoint* (C. Larned). — *Economy of Attention in*

theatrical Performances (C. Hamilton). — *The religious Situation* (S. Smith). — *Fifteen Years of french Diplomacy* (A. Tardin). — *The « Black Hand » Myth* (G. d'Amato). — *The Brownsville Investigation* (S. Foraker). — *The new Ireland* (S. Brooks). — *Venezuela a the American Claims.* — *The Decline and Fall of Wagner* (R. de Koven). — *Journalism, Politics a. the University* (The Editor).

— May 1908. — *The Claims of Candidates :* Cannon, Cortelyou, Fairbanks, Foraker, Hughes, Knox, La Follette, W. Taft. — *The States and the Federal Government* (W. Wilon). — *How to give New-York the best Police force* (T. Bingham). — *The new Ireland* (S. Brooks). — *The Ether of Space* (O. Lodge). — *Investmens Securities* (Financier). — *The German Bourse Law* (G. Plochmann). — *A Crisis in the History of the American Army* (L. Seaman).

OMROEPER

DE NOBELPRIJZEN VOOR 1907 vielen ten deel aan : 1. Rudyard Kipling voor de letterkunde ; 2. Pfr. Michelsen, van Chicago, voor de natuurkunde ; 3. Dr Berchner, van Berlijn, voor de scheikunde ; 4. Pfr. Laveran, van Parijs, voor de geneeskunde.

De vredesprijs werd verdeeld tusschen Moneta, voorzitter van de Italiaansche vredesvereeniging, en Renault, Fransch afgevaardigde bij de Haagsche Conferentie.

HET NEDERLANDSCH CONGRES werd dit jaar te Leiden zonder veel glans gehouden. Onder 't meest opvallende voor ons telt mee het Hadewych-Bloemardine-debat, waarover de Warande-lezers door Pater van Mierlo breedvoerig werden ingelicht.

DE JAARLIJKSCHE LIJST der uitgeschreven Prijsvragen van wege de Vlaamsche Academie behelst ditmaal prijzen voor 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1915.

VOORTAAN verschijnt maandelijks « De Katholieke Ziekenverpleging », tijdschrift gewijd aan de wetenschappelijke en zedelijke vorming der ziekenverplegers, onder het beheer van Dr Fr. Meeus, Kan. Van Rechem, Dr Fr. Mets, Dr R. Speleers, E. H. H. Van Neylen. Prijs per jaargang 3 frank. De bijdragen moeten worden gezonden naar Dr Fr. Meeus, Gheel, en de inschrijvingen naar Dr Fr. Mets, Lisperstraat, 77, Lier.

MENSCHELIJKHEID

Ik, die mij somtijds klein voel in dit groote Leven
dier duizend zonnen, boven dees mijn doodgaand hoofd,
en moedloos dwaal omdat ik hier als mensch moet leven
en mij geen hooger doel van wezen schijnt beloofd....

— Kan plotseling zooals een vuur omhooge klimmen
wanneer ik voel en weet, dat in mijn hert getroond,
standvastig en steeds levend zonder aardsche kimmen,
vol ongekenden luister Godes beeltnis woont.

Ik voel mij rijzen dan en ken noch tijd, noch dagen.
'k Ben gansch alleene,'k heb noch vriend noch vijand meer...
De wereld is vergaan, en al het menschlijk zeer
en blij mag nutloos van zijn tijdlijk-zijn gewagen!....

En needrig knielt het heelal voor mijn voeten neer!....
. . . .
Wee! dat ik al die schoonheid in mijn vleesch moet dragen!...

Felix Timmermans.

VOOR GUIDO GEZELLE

Zooals een koning zijt gij langs het land gegaan,
gekroond met 't blauw der lucht, gemanteld met het groen
der boomen en beladen met het lied der vooglen,
— omwierrookt van den geur der nooitgetelde bloemen.
Beglansd van zon en maneschijn en sterrenlicht,
die aureolen kringden rond uw peinzend hoofd.
— Bemind van al wat roert in kruid en lucht en water...
En in die weelde droegt ge uw koningstaf, uw ziele,
het beeld van God, den Schepper van uw rijk, zoo vroom
en heerlik dat ge een bloem in 's Heeren handen wierd !

FELIX TIMMERMANS.

DR SCHAEPMAN (1)

15 Aug. 1867-6 Oct. 1868

Voor Mgr Van Heukelum

Nu waren de dagen van ingetogen heiligheid voorbij, en 't werd voor Schaepman een laatsten keer seminarie-vacantie.

Na de feestviering thuis te Arnhem, kwam hij naar Amsterdam gespoord om voor de tweede maal zijn vereerden Thijm te bezoeken. Samen gingen ze naar beeldhouwer Royer, en 't was « Vondel » heel den avond. Want de meester, die voelde dat zijn jaren waren geteld, had spoed gemaakt met het monument dat vóór half October moest klaar wezen, en Schaepman kreeg van zijn nieuwen vriend een kopie van 't gewrocht mee naar huis.

Begin September kwam Schaepman voorgoed naar Utrecht over. Mgr Zwijsen wist vooreerst niet wat aan te vangen met zijn lieveling. Voor den buitengewonen jongen moest hij natuurlijk zoeken naar iets buitengewoons. Maar zijn oude dag bracht hem veel meer zorgen dan hij voelde verder kunnen dragen; vijftien jaar onverpoosde inspanning van den scherpsten geest en van den krachtigsten wil hadden de reuzengestalte gekromd van den eersten Hollandschen Metropolitaan sedert de hervorming, en zoo liet hij ook het lot van zijn besten theologant in de handen van zijn vicaris-generaal, den plebaan Mgr A. J. Schaepman, Herman's neef. (2) Nu kon hij gerust wezen : Mgr Schaepman zou zijn dichter van « de Eeuw en haar Koning » wel terecht brengen.

En Schaepman werd opgenomen bij heeroom in de

(1) Om allerhande redenen, voor den lezer van geen belang, werden onze Schaepman-artikelen sedert 1903 geschorst. Wij hopen voortaan regelmatig te kunnen vorderen.

(2) Mgr was de zoon van een broeder van Herman's grootvader.

pastorie. Hij mocht zich heeten kapelaan van St. Catharina-kerk. 't Leek anders wel een meedoen voor spek en boonen, wijl hij daar geen leege plaats kwam vullen. Maar de kapelaan vond het heerlijk nu een eigen kamer te hebben in 't Mæcenas-huis, dat vroeger de linksche bezoeken van den houterigen student had ontvangen, en hij vond het heerlijker nog, nu collega te zijn met kapelaan Van Heukelum, den kostelijken vriend, die « de Paus » de wereld had ingeholpen, die « de Eeuw en haar Koning » had opgetroond, en die daar zat in zijn heiligdom, eenmaal voor den seminarist van Kuilenburg een vizioen : Van Heukelum, droomend en dwepend, omschanst in zijn gothische vesting met prenten en boeken uit de Middeleeuwsche kunst en uit heel Holland's letterkunde.

Nu hokten ze samen voortaan : daarbuiten lag 't koor van Ste Kathrijne en de Rijnsche bleekert, de vredigste kant van de stad; daarbinnen zwirrelden de idealen van twee jonge Cresussen van 't leven. Wel kon Heuk om zijn jaren Schaep's vader wezen, maar jong was hij van hart en van geest — en hij is 't gebleven tot op dezen dag, een der prachtigste priesterstypen, die Nederland ooit heeft gekweekt.

En hier moet een plaatsje ingeruimd voor 't portret dat de vriend van den vriend heeft geteekend; dertig jaar later, maar in al de levensvreugde van dertig jaar vroeger.

« 't Geval van Van Heukelum was een zeldzaam geval in die dagen. Voor vogelen van deze soort was geen lucht in onzen Nederlandschen katholieken dampkring. Kunst was een woord dat onder onze geestelijkheid nog geen gemeenzaam woord geworden was. Slechts door weinigen... werd het uitgesproken en door die weinigen nog meest in klassieken zin. De *Dietsche Warande* had schaarsche lezers, nog schaarscher bewonderaars en volgers. Het was bijna goede toon er de schouders voor op te halen. Om dit tijdschrift, dat anders wilde en anders deed dan men gewoon was, hing een zwavellucht, een lucht van Revolutie. Het streed voor romantiek en gothiek; wat dorperheid tegenover de Fransche meesters, tegenover de heilige klassieke kunst !.....

» Op dat oogenblik volbracht de kunst aan hem hare

taak nog niet. Zij gaf hem, naar het uiterlijk genomen, nog geen vreugde en veel harmonie bracht zij, ook al naar het zichtbare, in zijn leven niet. Zij, die zich op dat oogenblik de hoogepriesters der Roomsche kunst in Nederland waanden, waren over het optreden van dezen jongen priester weinig gesticht. Aan hunne flamijnsche handen was, om in klassieken stijl te spreken, het heilig vuur toevertrouwd; waar had deze met zijn ongezalfde knuisten het recht verkregen om op te gaan tot het heiligdom? Hij had nooit een Academie bezocht, wat zou hij weten van kunst?

» Hij wist er van en hij hield zich staande. » (1) Maar zijn steenen getuigenissen lagen nog in 't verschiet; zijn we eenmaal daar, dan zal Schaepman ons wel weer naar Van Heukelum heenleiden.

Zoo zaten ze daar « onder ons ». Intusschen verzuimde Schaepman zijn letterkundige briefwisseling met Alberdingk niet. Den 17en October kwam het tot een huldevers, dat Sterck in Thijm's papieren heeft ontdekt; 'k zal zeker niet de eenige zijn om dien vond gelukkig te heeten :

Eens, was het niet het heerlijkst uur mijns levens?
Een ure nooit te moeijelijk verdiend
Door duizende uren moeizaam strevens —
Eens hebt gij mij begroet als vriend.

'k Stond eenzaam daar, in twijfeling verzonken.
Wat baatte mij 't gevoel van eigen kracht?..
Een heldre ster had in mijn oog geblonken
En 'k meende, 't was een dwaallicht in den nacht!

Ik wilde strijden, maar het ridderwapen
Scheen voor de zwakke handen mij te zwaar ;
De man, voorwaar, is voor de daad geschapen,
Maar iedre havik is geen adelaar.

Toen werd uw hand mij vriendlijk toegestoken,
De boeien mijner lafheid vielen af.
Toen hebt ge een woord, een machtig woord gesproken,
« Strijd met de wapens, die uw God u gaf! »

(1) Verzamelde Dichtwerken, 5e uitg. ter Inleiding XIX.

En, God zij lof, ik heb gekampt, gestreden,
En, wil het God, 'k zal strijden tot den dood
Voor ieder recht door dwinglandij vertreden,
Al verft mijn bloed ook 't eigen vaandel rood.

'k Zal strijden voor het erfdeel onzer vaadren,
't Palladium der grootheid en der eer;
Aan God de wraak! maar de eerdienst der verraadren
Vergt van mijn harp een vloek ten tegenweer.

Bij iedren hoon den Kristus toegesmeten,
Bij iedren slag in 't godlijk aangezicht,
Zing ik den Vorst op 's kruises throon gezeten,
Den God uit God, het Leven en het Licht!

Aan God ook de eer, den Eeuwgen, den Almachten,
Die leeft en heerscht in eeuwigheid en nu,
Den Gever en den Schepper aller krachten,
Aan God zij de eer — maar, naast mijn God, aan U.

Gij weet het, in de fijne hoofsche banden
Der vleijerij voegt zich mijn tale niet,
Wat ik U geef, deed lang de borst mij branden,
Een dankbaar hart spreekt dankend uit mijn lied.

Een kostelijke hulde aan Alberdingk uit den gulden tijd van Schaepman's twintig jaren; weeral een omschrijving van het *credo pugno*, den eersten en laatsten kreet zijner ziel; en weeral een bewijs dat de jonge priester in de heilige naïveteit van zijn eerste geestdrift steunde op een wil, die vast-beslist wist wat hij wilde — en die niet zou loslaten vóór hij het won.

't Past hierbij te herinneren dat Alberdingk verdiende wat Schaepman hem gaf. Zonder den voorman waren uit het heidekind van Twente in zijn theologanten-tijd geen gedichten voor 't publiek losgelokt.

* * *

De dateering van 't huldevers viel samen met den eersten dag der Vondelfeesten. Want zoo meteen staan we vóor de drie groote dagen : den 17^{en}, 18^{en} en 19^{en} October 1867. Met echt nationale lankmoedigheid had men eerst

een paar eeuwen gedraald en zich dan voorbereid, zeven jaar lang. Eindelijk was men klaar : Holland vierde zijn Vondel.

Kunstminnaars en straatnieuwsgierigen, het stoomde en het stroomde naar Amsterdam uit Vlaanderen zoowel als uit Groningen. Onder vlaggen en vaandels, tusschen bloemen en groen, langs winkel-uitstallingen van Vondeliana, gedenkpenningen, lichtprenten, herdrukken en autografen, kronkelden de menigten 's avonds den 17en naar de concertzaal van 't Park. Daar werden de feesten ingeleid. Een machtig koor zong verzen van Hofdijk, op muziek van Verhulst. Daarop een engelenrei uit den Lucifer door van Eyken getoondicht. Dan de ouverture Gysbrecht van Aemstel en 't schoone Wiltzangk, beide van Verhulst. Verder Alberdingk's « O Poesie, hoe lieflyck is uw tredt ! » door zijn zuster, Mevr. Cuypers, gezongen. En eindelijk de feestcantate van Hofdijk en Hol.

Natuurlijk had Schaepman zich voor de feesten laten inschrijven ; maar enkel den tweeden dag kon hij komen. 't Was de dag der onthulling van 't monument. Men vergaderde in de Nieuwe Kerk om Vondel op zijn graf te groeten en te kronen : Van Lennep deed het in aller naam. Vandaar trok de statige stoet, met zijn zinnebeeldige groepen en zijn prachtige praalwagens naar 't Rij- en Wandelpark, rondom 't omhulde beeld. Ook hier was 't Van Lennep die de feestrede hield. Het deksel viel en door tienduizenden hoera's werd Vondel begroet als de kunstkoning van zijn volk. Een reuzenkoor zong hem welkom op muziek van Heinze en verzen van Binger.

Cuypers en Royer hadden werk geleverd, zoo schoon als Aug. Reichensperger — die daar was — onder de moderne scheppingen van dat slag er nooit een had gezien.

's Avonds van dienzelfden dag was 't in den grooten Schouwburg te doen. Van Lennep had voor de gelegenheid « Een Dichter aan de Bank van de leening » geschreven — nagenoeg zijn eenig tooneelstuk dat nog niet is vergeten — en de troep van Peters vertolkte 't flink. Ook aan 't meesterstuk van den feestheld, aan Lucifer, waagde men zich.

En Schaepman die terugmoest naar Utrecht en niet meemocht den 19en met de beevaart naar Muiden ! 't Speet

Alberdingk zeer. Hij en Cuypers hadden een heele maand gezweet van inspanning en geestdrift bij de versiering en den wapentooi van 't « Hooge Huis », en in wedijver met de water- en zolderratten waren ze gekropen van de slotpoort tot de tinnen. 't Was na tweehonderd jaar nog eens feest op 't kasteel van den Drost ; en uit Alberdingk's hymne, door Heinze getoonzet, wiekte een vlucht van herinneringen de opgewekte geesten van dames en heeren binnen.

't Waren heerlijke dagen. De zonen verdrongen malkander om Vader Vondel al zingend om 't schoonst en om 't luidst. Dichtaders, die allang schenen uitgedroogd, waren aan 't vloeien gegaan en zochten haar weg naar den vijver van 't Amsterdamsche Park.

En waar bleef Schaepman ?.. In denzelfden omslag als 't gedicht aan Alberdingk stak nog een ander. « Ja waarlijk dat zijt Gij, Gij, Hollands grootste zanger » zoo ving het aan. Hij had het geschreven met vóor hem het geschenk van Royer, het lichtbeeld van 't monument, en Alberdingk las in den bijgaanden brief dat dit vers het tweede deel was van een groote Vondel-hymne, in vier zangen, die hij eerstdaags voor Van Langenhuysen's pers ontvangen zou.

Het plan was er dus, enkele fragmenten van den eersten zang, geheel de tweede, maar de derde en de vierde vlotten nog in Schaepman's geest ; en de feesten waren voorbij ! De eer van den Vondel-man vergde dat hij in allerijl 't zijne gaf.

't Was ruim slapensuur toen Van Heukelum en Schaepman den 21en October thuis kwamen van een partijtje, waar 't *Gaudete in Domino* de leus was geweest. Schaep voelde zich op dreef en ging liever niet naar bed. Hij bleef alleen op Heuk's boekerij, den lusthof van zijn Muze. En toen Heuk, die goed had geslapen, 's morgens zijn kamer ontgrendelde, stond de dichter voor hem met roodgezwollen oogen, maar ook met den heelen Vondel af. Eventjes de 391 verzen in 't net geschreven, en met de avondpost ging alles naar Alberdingk.

Van Heukelum jubelde : Schaepman had als een Vondel zijn Vondel bezongen. Sedert hebben ontelbaren Van Heukelum nagejubeld.

't Plan werd uitgevoerd zooals de brief het aan Thijm

had gemeld. Een hymne, vierledig van ingeving, en van grondgedachte toch één. De eerste zang bezweert Amsterdam uit zijn zeventiend-eeuwsche burger-glorie : de geboortestede van Vondel's genie, (1) de eigen achtergrond voor een echt Vondel-beeld. Statige trochæen leiden ons binnen. Al wie ze las heeft ze van buiten geleerd, de stads-verrijzenis die deze geest in een viertal achtregelige strofen weet op te stuwen met al de pracht, door Bakhuizen van den Brink in zijn geschiedkundige Vondelstudie uitgestald; dezen gloriezang, die zijn rythmen gekadenceerd naar den kloeken stap dier « forsche burgerijen », doet samenstroomen in de lichtkern van dien weeldetijd voor karakter en genie :

« Geef uw dichter Vondel weer. »

En dan de verrassing van die streng-wijsgeerige, in al haar onderdeelen scholastisch-juiste dichtersbepaling — toch vlammend van inspiratie en zich slingerend in een gloeienden eerekrans om het hoofd van zijn Vondel. Neen zeker, « Aemstels oude naem en zal geen roem ontberen ».

In den tweeden zang aanschouwt Schaepman 't monument, en zijn blik giet leven in de beeldengroep. Vondel is weergekeerd van 't feest op St-Joris doelen, waar Govert Flinck hem gelauwerd had; en nu ontvangt hij met de broederenhulde ook de hulde van zijn eigen werk : de « Genii » van 't leerdicht, van 't hekeldicht, van het treurspel en van 't lierdicht zitten aan zijn voeten. Zwaar van ideeën slepen deze verzen hun statigheid uit in de plecht van rijk-rijmende vijfledige alexandrijnen-strofen. In festoenen zwieren de omschrijvingen der verschillende genres langsheen het beeld van 't genie, dat door de zesde strofe weer wordt gevat in een variante op het « Dichter zijn » van daareven.

Maar in den derden zang is 't of de « Meester » niets meer weet van 't geen er gebeurt rondom hem. In de blauwe hemeldiepten zoekt zijn zienersblik niet naar zijn Pascha, niet naar zijn Palamedes, niet naar zijn Gysbrecht, niet naar zijn Adam in ballingschap, niet naar zijn Maeghden, niet naar zijn Maria Stuart, ook niet naar zijn Lucifer; hij vangt het mysterie van het Sacrament en hij jubelt in de scheppingsidee van zijn Altaergeheimenissen. Dit derde

(1) van 't genie, niet van den man.

deel, misschien wel het sterkste van bouw, is architectonisch van den eersten zesvoeter tot den laatsten drievoeter (1).

« Scribis aeternitati » had Vorsius tot Vondel gezegd, en de vierde zang herhaalt het, wijl hij Vondel kroont, niet als het standbeeld, voor dezen sterfelijken tijd, maar voor de eeuwigheid van dien God, door Vondel zoo heerlijk bezongen.

Dit laatste deel is een apotheose voor Vondel, maar ook voor zijn leerling. Een van de hoogste tochten, die Schaepman's kunst ooit heeft gewaagd, dit lied van God en van eeuwigheid. Op 't gewiek van een spelende vormenwisseling gaat hij de gouden hemelen in, meevoerend zijn geloofsideeën in haar strijdkleed, dat langs om schitterender wordt, naarmate hij stijgt tot der zonnen Zon. Eén lyrische vlucht zonder stremming, door vizioenen heen, zoo vast van vorm als de diamanten pijlers van 't hooge Sion zelf.

Zeker, er zijn fouten in « Vondel ». Er is nog te veel gerucht in die verzen : een dertigtal geluidsbeelden, die men zou willen missen; overvloed van « strijdgewoel, dat dondert door de sferen », van « zangen die ruischen door het zwerk » of « klinken over 't aardsch gebied » in « duizend kreten, die schateren » tusschen « de stormen die tieren », terwijl boven « de jammerkreten » de « lofkreet van de faam en de stemmen der historie » galmen, als wij « 't lied der eere zingen » en « jubelen op vollen toon » dat Vondel onsterfelijk is.

Zeker, er is een organisch gebrek zelfs in de conceptie van 't geheel, wijl de anders zoo sterk ontworpen eenheid wordt verstoord in de tegenstrijdige voorstelling van Vondel die in den tweeden zang zint op een danklied voor zijn broederen en in den derden de ingeving opvangt van zijn Altaergeheimenissen.

Zeker, er kleven nog dingetjes aan dien koningsmantel, die we er wenschten af te blazen, slordigheden die er opvlogen in der haast, als b. v. tweemaal dat onoogelijke « die ronddoolt over de aard » (vers 136 en 182); maar 't

(1) Eventjes mag hier worden opgemerkt dat de aanhef : « Waar meester peinst gij op? » door Perk in bewuste of onbewuste navolging is gebezigd.

opjagende stof dat nu en dan den blik verduistert, belet ons niet bewonderend te staren op dezen genialen rit door dichter Vondels land.

Geen enkel oogenblik worden we hier Schaepman's geestdrift moe. Een onschendbare onderscheiding in een speelsche bontheid van tooneelen, een stevige stijging van gedachten in een slanke sliering van vormen, een vurige verrukking in kernige knapheid.

In technische volmaking trouwens staat dit stuk boven al 't geen Schaepman tot nog toe gaf. Dank zij wellicht zijn nieuwen levenskring is ook minder schoolschheid, meer frischheid in zijn verzenbeweeg.

Lees alles in ons Nederlandsch wat uit zijn aard een vergelijking met dezen Vondel uitlokt; lees verder Horatius' Carmen Sœculare, Lamartine's Byron, Barbier's Dante, Swift's On Poetry, Swinburne's Hugo, — en, misschien geeft ge den prijs aan onzen Van Beers met zijn Maerlant, — maar zeg wie dadelijk daarachter komt, — en in gemoede, als 't u belieft, zonder u bang te maken om 't geschreeuw op den « ouwen rhetor ».

En geen wonder dat Schaepman, zooals we hem thans kennen, zoo slaagde. Men moet geen diepe vorscher wezen om in dit gedicht nog iets anders dan een Vondelhymne te vinden : een hymne namelijk aan de kunst *κατα ολης γης*, aan de katholieke kunst.

We heetten « de Paus » Schaepman's levensprogramma; en « Vondel » noemen we zijn kunstprogramma. Dit is inderdaad de zang van den geloovigen dichter, die waar anderen zoeken « verzonken in diepten van leed en ellende », staat in 't hoogste geluk van Gods genade, die ziet de hoogste waarheid, en dus ook geniet de hoogste schoonheid, die ze ons brengt uit den hemel en ze doet gudsen over ons op de stroomen van zijn kokend hartebloed. Wel heerlijk is het hem hier te hooren, den jongen zanger, in 't feest zijns levens, uitzingend wat hij aanbiddende gelooft en knielende liefheeft. Ik zou wel eens willen weten wanneer, in om 't even welke letterkunde, een dichter is opgetreden, die op zijn 23 jaar, zijn levens- en kunstopvatting heeft verkondigd, zoo breed en zoo vast, en heeft geopenbaard in 't licht van de eeuwigheid de beginselen die over zijn heele tijdelijk

bestaan zouden bloeien en glanzen. En 'k zou wel eens de vingeren willen tellen die zouden worden opgestoken onder onze menschen van thans bij de vraag : Wie kende op zijn twintig jaar onze letterkundige meesters van vroeger, niet enkel zóo dat hij ze aandachtig had gelezen, maar dat hij ze in zich had verwerkt, dat hij tot in zijn navolging zelf een bewijs kon leveren van ontvankelijkheid voor en inleving in de geniaalste dingen onzer literatuur, en dat hij, in zijn sterke studie, door zijn sterk gevoel zijn sterke oorspronkelijkheid gaaf heeft bewaard ?

Later verkoos men het anders : in plaats van te studeeren negeerde en schrobbeerde en persifleerde men liever. En als men dan uitgeraasd neerzakte in de stille jaren die nopen tot studie, ving men aan op zijn vijftig wat Schaepman op zijn twintig reeds afhad. De kleinen immers meenden dat ze om zichzelf te worden eerst de groote zelfheid onzer grootsten moesten stuk slaan. Schaepman begon zonder schobbejakken, en met den eerbied der groote traditiën in zijn studiekop, is hij zelfbewust de plaats van zijn roeping gaan kiezen, ver boven alle schoeljegenies, in de ruimten waar heerscht de onsterfelijke geest, waar ware gedachte schoone aanschouwing wordt, en waar de steilste bespiegeling openvlamt in hoogste poëzie.

En zoo zijn deze derde en vierde zang éen jubileering van de kunst in 't geloof, de « consonantia et claritas » waarvan in zijn « ratio pulchritudinis » des Areopagieters proza zingt ; de aanbiddende kunst, de hoogste van alle.

* * *

De eigenlijke bezigheid van kapelaan Schaepman in de kathedraal was mis te lezen, biecht te hooren en te preeken. Elke preek was een stijlwerk voor hem. In den hof of in de gangen der pastorie liep hij eerst een paar uren te slenteren. Niemand mocht hem storen als hij zoo aan 't « afspinnen » was. Daarna ging hij zich opsluiten, pennend altijd maar door, tot de heele preek in zijn klaar, mooi schrift op 't papier stond : maar dan stond ze ook, klaar en mooi, van a tot z, in zijn geheugen geprint.

Hij preekte graag ; want hij vond dat het ging. Zonder moeite loste zijn tong zijn overwegingen op den heiligen tekst en zijn zware stem stiet zijn gemakkelijk gedragen zinnen over die eigenaardige hanglip, die soort « babine » waarom al spelingen hingen van bezieling, die met poozen zijn bazuinklanken de dreunende wanden langs deden daveren en de gretig luisterende ooren en harten in.

Hij preekte zelfs meer dan hij moest ; dat waren de keeren dat hij het in de plaats van Kloppenburg deed. (1) Deze flinke kop had geen tong naar zijn hersens, en Schaepman wist het algauw, ofschoon Kloppenburg het niet graag bekende. Toen Schaep hem dan hengsten zag aan de kanselkarwei, die er woord voor woord in moest eer hij 't wagen dierf, kwam de jonge maat meewarig eens toekijken, want het ging door zijn hart. « Klop, hoeveel Havanna's krijg ik als ik morgen preek voor jou ? » 't Was niet om 't even welk getal de zweetende Klop dan beloofde ; en telkens werden de eischen zwaarder. Maar 't moet gezegd dat Schaep den heiligen buit met zijn makkers altijd broederlijk deelde.

Als Van Heukelum zijn zieken bezocht, ging Schaepman veelal mee. En daar Van Heukelum ook met de zielenzorg van 't Provinciaal Krankzinnigenhuis was belast, bracht hij zijn gezel daar nogal eens binnen. Een van die bezoekjes is historisch gebleven. Ze kuierden samen door de slaapzaal ; vóor hen sprong daar, zonder veel omslag in tweeërlei zin, een zieke zot op uit zijn bed. En met een onuitsprekelijke dreiging, populair onder de Brusselaars om een kostelijk fonteintje, wilde hij los op den geestelijken vader en op dien grooten mageren daar. Schaep deed iets op van de pret. Ontelbare keeren heeft hij bij 't ophalen van 't voorval zijn lever geschud ; maar telkens natuurlijk, met een vindingrijkheid die Heuk verblufte, kwam er weer een gek bij, tot op den duur de heele bevolking van den dormter den langs om minder gekleeden saluut presteerde.

Door Van Heukelum geleid, kende Schaepman aldra de gansche stad op zijn duim. Terwijl ze liepen door de

(1) Kapelaan Kloppenburg, die « de Paus » had helpen critiseeren.

straten liepen ze ook door de eeuwen. Ze droomden zich weer in 't aloude Trajectum ad Rhenum, Horden Franken en Friesen trokken hun oogen voorbij, Romeinsche schoonheden brijzelend, maar vechtend voor een verschiet, dat daar hing in mysterieuze verten. Den zegen van 't Christendom zagen de wandelaars dalen uit de heilige handen van Willebrord over de hutjes aan den Rijn. 't Bisdom Utrecht was gesticht. Hofdijk's « Voorgeslacht », hun oud-Hollandsch lievelingsboek, had hun verteld in kleuren en geuren, hoe 't bisdom, door de Noormannen doodgebrand, onder de Salische en Saksische Keizers uit zijn asch verrees, en groeide met schatten van gronden en goed tot het Sticht werd de machtigste leenstaat in 't Noorden van Lothringen. St-Maartens prachtige domtoren wist hun te getuigen van die glorietijden ; maar ook zijn treurnis begrepen ze, hij die daar staat gescheurd van zijn kerk, ingestuikt onder 't geweld van den orkaan een eeuw nadat de Hervorming uit den tempel had gejaagd het oude geloof dat hem bouwde, den reus, en op wiens terugkeer hij nu staat te wachten.

En toch, de rampen van hun Rome konden ook voor hen niet verduisteren den luister van Holland die opstraalt uit de groote zaal der Academie, eenmaal de *aula capituli* waar in 1579 de Unie werd gesloten. Katholiek of Protestantsch, de groote eeuw was geboren...

Minder om de boeken dan om 't gebouw zelf gingen ze dwalen in de Hoogeschool-bibliotheek, 't oude Paushuis, door den Utrechtschen Adriaan VI aan zijn geboortestad geschonken.

Wel was het sedert 1580 met het aartsbisdom uit ; wel werden voortaan de Hollandsche katholieken nog enkel « in partibus infidelium » door apostolische vicarissen bestuurd ; maar met vader Schaepman hebben we al eventjes de herstelling medebeleefd, en een der gevolgen naar Van Heukelum's hart was geweest de stichting alhier van 't Aartsbisschoppelijk Museum voor kerkelijke Oudheden, waar de Gothiesche meester zijn leerling in de kunst rondleidde nog liever dan in de rijke galerijen van 't Maurits- en van 't Trippenhuis.

Heel gemakkelijk bewogen ze zich onder die bevolking,

waar echter niet veel meer dan een derde de hunnen waren. Toch had Schaepman eens in volle straat zoo halveling een standje met een dominee. De kapelaan had zich vermeten een kind te doopen uit een gemengd huwelijk : de moeder had hem verzocht. Maar 't geval was door vader verklapt aan den dominee, en verstoord nam deze bij de eerste gelegenheid den jongen Roomschen snuiter onder handen. Want mak was eerwaarde niet. Schaepman legde hem zijn zaak uit, voor dezen keer bedaard en ingetogen ; en dominee kon den kapelaan niet langer scheef bekijken. Dit was de eerste ontmoeting der latere stichters van 't Monsterverbond : dominee was niemand anders dan Dr Abraham Kuyper, pas uit Beesd als predikant naar Utrecht bevorderd, waar hij van 1867 tot 70 fungeerde, vóór hij aan pers en politiek begon mee te doen.

Weinig droomde Schaepman toen van een staatkundige toekomst. Zoomin als Van Heukelum liet hij zich in met politiek. 't Kon hun zeker geen zier schelen hoe b. v. het Luxemburgsche vraagstuk werd geregeld. Enkel de strijd tegen de vrije school mochten ze niet onverschillig over hun hoofd laten gaan. Die was toen immers in zijn volle woede, en de afgediende liberale partij, onder 't ministerie Bosse-Fock, « de Jansalie- en oude wijven-bende » — 't woord is van Van Vloten, — blies er haar laatste krachten in uit. Schaepman zelf las op den kansel het mandement der bisschoppen af — dat historisch mandement van 1868. — De herderlijke brief liet onaangeroerd de politieke zijde der zaak. Enkel werd er gewezen, kalm en beslist, op de onbruikbaarheid van het niet katholiek onderwijs voor de Roomsche kinderen :

« De Kerk wil dat de jeugd in de wetenschappen onderwezen worde, maar zij wil tevens dat dit onderwijs in alle opzichten katholiek en godsdienstig zij. Zal een school het vertrouwen der katholieken alleszins waardig zijn, en hunne goedkeuring wegdragen, dan is het niet voldoende, dat zij den katholieken godsdienst (gelijk het heet) eerbiedige, dat is volstrekt onaangeroerd late : maar zij moet den godsdienst zelve leeren kennen en beoefenen. Wat dus te denken van de scholen, waaruit de invloed van de Kerk en van den Godsdienst is verbannen en slechts een zekere, natuurlijke zedeleer, of, wat verkies-

lijker zou wezen, noch godsdienst noch zedeleer wordt geleerd? Katholieken mogen zulk een onderwijs niet goedkeuren. Dit beteekent echter niet dat men in geen geval van dergelijk onderwijs kan gebruik maken. Neen, wanneer men niet in de gelegenheid is het noodige onderwijs te hebben op eene school die de Kerk in alle deelen goedkeurt, dan kan men zijn toevlucht nemen tot eene niet Katholieke school, altoos echter op voorwaarde dat in die school niets onderwezen worde in strijd met godsdienst en zedeleer.

» Echter beschouwe men het onderwijs op dusdanige school nooit anders dan als een « droevige noodzakelijkheid ». Zoolang die noodzakelijkheid aanhoudt vermanen wij diegenen die zich in zulk geval bevinden, om zooveel doenlijk door meerderen ijver en zorgvuldigheid in het ontbrekende te voorzien.

» Niet aldus evenwel zouden wij kunnen spreken van die ouders, welke door eigen schuld de gelegenheid zouden verzuimen, om hunne kinderen op eene school, volgens onzen Heiligen Godsdienst ingericht, te doen onderwijzen; welke zonder nood aan het altoos gebrekkige onvoldoende onderwijs op niet Katholieke scholen de voorkeur zouden geven. Hoe zouden zij toch zulk een gedrag voor God kunnen verantwoorden? »

Verschooning om de lange aanhaling. Ik deed ze omdat wij allen belang stellen in woorden door de Kerk uit den aard van de zaak niet enkel voor Nederland gesproken; en 'k wou wel 't heele mandement aanhalen om te bewijzen dat de hoogheid en de heiligheid der begrippen geen goede stijleering moeten uitsluiten.

Bij de verspreiding van dit geruchtmakend katholiek manifest vlamde de liberale hartstocht voor de staatsschool natuurlijk nog hooger op. Toch waren er mannen als Dr A. Pierson die vlakweg de staatsschool als « de secteschool der modernen » bestempelden. (1)

Dat alles heeft de Kamer niet belet, ondanks de pogingen van Messchert van Vollenhoven, na heftige bespreking, met 26 stemmen tegen 5 de onderwijswet aan te nemen.

Hoe weinig ook Schaepman toen dacht dat zijn priesters-dichtersroeping zich uitbreiden zou tot die van

(1) Daarover meer in: *Van Welderen:* Parlementaire Geschiedenis van Nederland II, bl. 48 en vlg.

emancipator zijner katholieke landgenooten ook op staatkundig terrein, — toch maakte het mandement een diepen indruk op hem, en « diepe indruk » bij Schaepman beduidde van toen af : « stuwing naar daden ». In een der laatste bladzijden die zijn bevende pen heeft volgeschreven (1) wijdt hij aan den herderlijken brief nog een kostelijk woord :

« Ik herinner mij nog hoe ik..... 't groote mandement in de Kathedraal te Utrecht mocht voorlezen, en ik durf nu wel zeggen dat ik nooit heb vergeten, geen oogenblik heb vergeten, wat ik op dien dag aan God en het Vaderland heb beloofd. En zoo mogen spreken alle mannen van die dagen, priesters en leeken, grooten en kleinen, het geheele geslacht dat den schoolstrijd streed en strijdt en winnen zal. »

* * *

Aldra mocht Schaepman de vrienden van Van Heukelum in de stad zijn vrienden heeten. Want ook op de bezoeken werden ze de onafscheidbaren. Het meest en het liefst gingen ze bij de Lindsen's. Dit echtpaar, gezegend met alles, uitgenomen met kinderen, leefde voor de kunst. Jan Lindsen was een fijn muzikant — maar dat was geen reden om te bevallen aan Schaep die niets kende en niets hield van muziek en die liever tien preeken deed dan éen gezongen mis. Maar Jan was betooverd door Van Heukelum. Onder de leiding van den gothieker had hij zich aan de studie der middeleeuwsche kerkelijke kunst gezet, en had Heuk moeten prijzen uitreiken aan zijn leerlingen, hij ware in verlegenheid geweest met den eersten, of hij dien moest geven aan Schaep, aan Lindsen of... aan Mevrouw Lindsen, die een kunstenares werd in 't borduren van kerkgewaden. Ja, aan de theetafel bij de Lindsen's hebben de kapelanen uren gesleten, die geen van beiden ooit vergat.

Ook de kapelanen Van Groeningen en Peelen, en de landschapschilder Van Everdingen stonden op 't visitebladje. Maar 't prettigst van al nog waren de kletsuren 's avonds op Van Heukelum's kamer. Dan eerst raakte Schaep, die bij minder vertrouwden altijd wat bloo bleef, volkomen los. Van

(1) *Chronica*, Nov. 1902.

den jongen Schaepman zoowel als van den jongen Newman was 't waar : « Here is a fellow who, when he is silent, will never begin to speak ; and when he once begins to speak, will never stop ». (1) En 's avonds juist, na studietijd — de heele boekerij van Heuk moest er immers door — was er bij Schaep geen stoppen aan. Toen gaf hij de voorproefjes van 't geen de wereld later zou zien en hooren. Hij kaatste met kluchten of hij rekte de veerkracht van zijn geest over kunst en poëzie en wijsbegeerte en geschiedenis in reeksen van ideeënstralingen waaruit zoowel zijn dichterschap opvonkte als knetterde zijn critische schranderheid, waarin dartelde de speelsche oorspronkelijkheid van zijn zien en van zijn zeggen. Maar Heuk, met al zijn artisten-zin, verstond ook de kunst van de regelmaat en legde 't er toen al op aan om honderd jaar oud te worden. « Bonsoir » zei « de zwarte » als 't half elf sloeg. 't Kon Schaep en te Braake (2) — ook een brave nachtbraker — niet schelen ; zij bleven opsnijden, zelfs als Heuk nog eens slaapzuchtig weerkwam om al knorrende 't licht uit te blazen. Dan vlogen de boeken wel toe, maar in den Erebus bleven vier oogen vonkelen, en Schaep improviseerde tot het te Braake zelf duizelig werd. Want als de poëet eenmaal aan 't declameeren viel, wist hij nooit hoe luid hij doorsloeg, al daverde hij soms de heele pastorie uit haar eersten vasten slaap.

* * *

Met Nieuwjaar '68 verscheen in Alberdingk's Jaarboekje St-Maria van Egypte, de berijmde legende die al twee jaar in Schaepman's lade lag. Nu kwam ze voor 't publiek, verlucht met een mooi plaatje van Dujardin. Weeral een kiesche attentie van Thijm, die Schaepman aangenaam verraste, zooveel te meer daar in de voorrede van 't bundeltje « dichter Schaepman, een van Vondels jongste zonen, die niet Urbanus den 8e, maar Pius den 9e bezongen heeft in den zedigen kring van het Jaarboekje hartelijk welkom » werd geheeten.

(1) Newman, Apologia pro vita sua, bl. 16.
(2) de secretaris van Mgr Zwijsen en later van Mgr A. J. Schaepman.

« Als de dag van heden, schreef de Dr. later (1), toen hij met zijn prachtige rouwverzen zijn « maestro » al vier jaar had uitgeluid, staat mij de dag voor den geest waarop St^a^ Maria van Egypte in het Jaarboekje verscheen. Ik gevoelde iets als had ik den voet gezet op den weg der onsterfelijkheid. IJdelheid, naïeveteit? Naïveteit zeker, en een zeer kinderlijke, zoo niet kinderachtige, ijdelheid ook. Maar toch een ijdelheid die voortsproot uit waardeering voor een fraai werk en uit eerbied voor een groot man. — Waar blijven thans, vroeg Schaepman rondziende, de bijdragen der jongeren? »

Nog een ander genoegen beleefde Schaepman aan dit gedicht, dat, naar we reeds weten, als geheel niet onder zijn beste telt. Potgieter had Sta Maria gelezen en Potgieter was door 't vele schoone in deze legende-bewerking zóó bekoord, dat hij deed voor Schaepman 't geen hij telkens deed voor een echten kunstbroeder die opdaagde. Hij noodigde, langs Alberdingk om, den kapelaan op een bezoekje in 't huis van de Leliegracht.

Potgieter was toen reeds de groote « Eenzame ». Tante van Ulsen, de ster van zijn oude-jonkmansleven, was al vijf jaar bij haar Heiland; Bakhuizen, eenmaal zijn broeder in vriendschap en altijd in genie, had hij in 1885 met een stuk van zijn hart ten grave gedragen; datzelfde jaar nog had hij zichzelf een andere ongeneesbare wonde gereten, toen hij zich losscheurde uit zijn Gids; aldra zou Huet, om wille van wien alles was gebeurd, naar Indië vertrekken, en godweet of hij ooit den man nog zou weerzien onder wiens karakter hij wel had geleden, maar dien hij toch om wille van zijn literair talent en zijn schranderen geest, zijn vriendschap niet ontzeggen kon. Ja, de tijd was heen toen hij om zich de besten in Nederland schaarde aan den disch.

Toch niet moedeloos. Zoo juist was bij Kruseman het eerste deel verschenen van zijn « Verzamelde Poëzij »; en Florence, waar hij sedert Mei 1865 aan werkte, lag thans klaar voor de onsterfelijkheid; ook 't monumentale leven van Bakhuizen, dat helaas een torso zou blijven, was al opgezet.

Schaepman daarheen dus; wel moest hij, de Roomsche

(1) Centrum, 10 Jan. 1893.

ridder in zijn vurige felheid, in al 't steil-onverdraagzame van zijn priesterlijke jeugdjaren, tegen den uiterlijk zachtzinnigen maar innerlijk vast bezonken deïst zijn antipathieën koesteren; maar toch, in zijn dichters-edelmoedigheid bewonderde Schaepman Potgieter zooals hij alle reuzen bewonderde, en de jonge leviet in de kunst die zichzelf beminnelijk-naïef zooveel minder achtte dan 't geen hij wezenlijk al was, zal vooreerst wel naar den hoogepriester zijn gegaan met de Gretchensvraag : Begreife nicht was er an mir find't. Maar natuurlijke sympathieën rezen er anders ook : Waren beiden geen goedronde Overijselaars? Bleven beiden hun gouwspraak van Twente niet getrouw? Waren beiden geen menschen, wel zoowat grootscheepsch van uiterlijk, maar in den grond zeer bedeesd? Waren beiden geen drukke studeerders, denkende dichters, gloeiende kunstminnaars, dwepers met de zeventiende eeuw? Waren beiden geen haters van muziek en van bier? Geen liefhebbers van zeegeruisch, van barengeklots, van Bourgogne en van eau de Cologne?

Maar Schaepman is nog niet eens bij Potgieter binnen.

« Ik belde aan het huis met de hooge stoep, op de Leliegracht bij de Keizersgracht. De meid, die mij opende, nam den mageren, langen kortbroek van het hoofd tot de voeten op. « Is Meneer Potgieter thuis? » vroeg ik met eenig vertrouwen. Want Alberdingk had mij aangekondigd. « Jawel, Pater » was het antwoord, « maar Uwes is hier niet terecht. » Ik hield aan: « Is meneer Potgieter thuis? » De eerbare werd schuw, zij vreesde dat ik in de een of andere gevaarlijke functie kwam. Daar klonk een gulle stem op de trap « kom boven, kom boven! » De ferme gestalte, de kloeke kop met de muts werden zichtbaar, een echte mannenhand greep de mijne. Ik had Potgieter gezien! » (1)

En hoewel de bezoeken over en weer nooit zeer talrijk werden, toch was er tusschen beide geesten een band gelegd, die, zooals we zien zullen, met de jaren steeds nauwer werd, en die aan Schaepman zijn heele leven dierbaar is gebleven.

* * *

(1) Verzamelde dichtwerken, 5e uitg. Inleiding.

We zijn thans in Februari-Maart 1868. Dat was een gewichtige tijd. Het provinciaal Concilie te 's Hertogenbosch bekroonde de vijftien eerste jaren der Hierarchie. En Mgr Zwijsen, door de kwalen van de jaren langs om erger getergd, pleegde een daad van ongewone zelfopoffering : Hij legde 't aartsbisdom neer en nam in de plaats het bisdom van 's Hertogenbosch, een last nog tilbaar voor hem. (1) Den 9en Maart werd Mgr Schaepman, de vicaris generaal, aartsbisschop. De man van apostolischen eenvoud, en toch de groote bevorderaar van wetenschap en kunst. De statige kerkvorst en de ongedwongen beminnelijke vriend. De groote, heilige neef, dien zijn waarde Herman zoo heerlijk huldigde (2) in dankbaar herdenken. « Daden doen was de leus en zelfbespiegeling de afkeer van zijn leven... Weldoende en zegenende is hij door het leven gegaan, maar ook hij werd gezegend. Dit was zijn schoonste loon :

(1) Bij den dood van den grooten aartsbisschop, herdacht hem Dr Schaepman in *Onze Wachter* (1877, II, 257) : « Als de eerste Aartsbisschop van Utrecht verscheen hij, naar de korte maar veelzeggende uitdrukking, als de man der Voorzienigheid.....

» Hij bezat den scherpen, doordringenden blik op zaken en verhoudingen, de snelle, ver-reikende berekening, het stalen geheugen, den vasten wil, de kracht tot onmiddelijke besluiten, de zelfverloochening en de offervaardigheid. Het hoofd was helder en het hart groot, de geestdrift was bij hem kracht tot handhaven en tot scheppen en, een man van weinig woorden, wist hij het groote grootsch te begrijpen en grootsch te doen.

. . . .

» Het werd reeds gezegd dat veel te werken viel. Het was echter geen werk dat veel klank had of veel naam gaf, het was een arbeid van organisatie : van regelen, van ordenen, van ontwarren, van geven en nemen, een werk waarbij men in aanraking kwam met persoonlijke gevoeligheden, met bijna eerbiedwaardige ijdelheden, met rechten, met gewoonten, met halve overrompelingen met rechtvaardige overdrijvingen, met heilige onstuimigheden en zelfloochende belangzucht, met schoone herinneringen en groote offervaardigheid. Toch is het geheele werk der kerkelijke regeling volbracht. In vaste lijnen beweegt zich het katholieke leven, vol kracht en vol vrijheid, tegen de dwalingen der menschelijkheid door de hooge wet behoed. Wat te regelen viel is geregeid. De verdeeling der kersspelen, de grensscheiding der gemeenten, het bestuur van kerken en kerkelijke instellingen, de armenzorg, al deze groote en kleine zaken vinden nu in haar vaste bepaling den vasten waarborg van haar bestaan ».

(2) Verzamelde dichtwerken, 5e uitg. Inleiding, XXI en vlg.

De bewondering en vereering waarmede men tot hem opzag waren geestdrift en liefde. » En mede een onsterfelijke verdienste voor dezen aartsbisschop is dat hij Herman Schaepman's grootste weldoener was.

Met de verheffing van den Mæcenas kregen ook zijn gunstelingen een opschokje. Elk ontving wat zijn hart had gedroomd : Kloppenburg werd plebaan van Utrecht, Van Heukelum werd conservator van 't Aartsbisschoppelijk Museum voor kerkelijke Oudheden, en Schaepman werd op de secretarie gezet en bleef prediker in Ste-Catharina ; maar hij kreeg de belofte dat hij met October naar Rome mocht. Lang was de beslissing uitgebleven ; Van der Burgt, de prœses van 't Seminarie, die Leuvensche baccalaureus was in de Godgeleerdheid, en die 't ideaal in Leuven bleef zien, wenschte dat zijn beste leerling daarheen zou gaan ; Mgr Schaepman, die zoo pas van zijn Romeinsche reis was weergekeerd, had meer idee voor de studiën ginder, en Van Heukelum, die in zijn artisten-geest het heele Rome, 't oudste en 't oude en 't nieuwe, had opgenomen, steunde die neiging uit al zijn krachten. Wat moet Schaep nog gaan blokken naar Leuven, had Heuk den aartsbisschop aangepraat : Hij kent immers al boekenwetenschap genoeg ; laat hem liever te Rome zijn kunstenaarsgaven gaan uitzonnen, laat hem de visies van zijn dichterschap met zijn lijfelijke oogen aanschouwen, laat hem gaan in 't gezelschap van hen, bij wie hij zich waarlijk thuis zal gevoelen ; en laat hem daar, tusschen al 't andere heen, zijn doctorstitel meesnappen.

Onnoodig hierbij te zeggen dat Van Heukelum sprak uit het hart van Schaepman.

Ook na zijn verheffing bleef Mgr Schaepman wonen in zijn gastvrije pastorie. Daar ontving de kunstlievende bisschop de beste katholieke mannen van toen aan zijn disch : Daar kwam Cuypers, dien we al kennen. Daar kwam Mgr Smits, de redacteur van « De Tijd », de kluizenaar uit het Amsterdamsch Piusgesticht. Daar kwam Van der Aa, de journalistische schildknaap van Smits, die als « Henry van Meerkerke », novellen en tooneelstukken schreef zoo warm-geestig dat onze letterkundige geschiedschrijvers van den kouden grond zich daaraan niet wilden branden. Daar

kwam Dr Nuyens, de geneesheer-historicus, die zichzelf als plattelandsdokter te Westwoud had verbannen, maar die toen juist in volle drukte was met zijn « Geschiedenis der Nederlandsche Beroerten ». Daar kwam Mr Lipman, van den Haag, die door zijn wijsgeerige en godgeleerde studiën, van Israëliet Katholiek was geworden; die tusschen zijn rechtspraktijk in den tijd vond om drie boeken vol te schrijven over « De Scheiding van België in derzelve gevolgen getoetst »; die thans het Nieuwe Testament aan 't vertalen en 't verklaren was, en die ruimschoots om zijn karakter en zijn hoofd de hulde verdiende, hem drie jaar later bij zijn dood in « de Wachter » door Schaepman betuigd. Daar kwam Frans Bock, de pastoor van St-Albaanskerk te Keulen, Van Heukelum's god, die in 1852 te Crefeld die tentoonstelling van oud-christelijke kunst had opgetooverd en wiens « Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters » in Heuk's boekerij bij de lievelingen stond. Daar kwam James Weale, die uit Engeland hier bij ons Brugsche zonderling was komen spelen, die overliep van kunstverliefdheid, maar zijn zinnen geen halven dag op 't zelfde kon zetten, en die zoo pas aan den armen Guido Gezelle zijn parten had gespeeld : in 1866 immers had hij Rond den Heerd helpen stichten, maar hij verschrikte toen hij zag dat het een tijdschrift met jaargangen zou worden ; dadelijk hield hij schoonmaak en een volle stootkar papieren werd uitgestort op den rug van den braven onderpastoor. Daar kwam de Bethune, de stichter der Gentsche gilde van St-Thomas en Lucas, en die bij zijn dood ook niet werd vergeten door Schaepman :

« Met de groote middeleeuwsche meesters had hij dit gemeen : kunst en leven waren beide heilig. Beide waren één gebed... Zijn kerken, zijn kloosters, zijn begijnhoven zijn scheppingen van allerlei soort en vorm, verkondigen overal het Evangelie der echte kunst. En meer. Want hij was vooral een meester en een vader, hij schiep niet alleen werken der kunst, maar hij schiep kunstenaren » (1).

En Schaepman mocht meedoen aan den disch dier gasten en aan de Tischreden dier geesten. En 't zat ook

(1) Centrum, 25 Juni 1904.

toen al in hem: van de fijne gerechten nam hij ruimschoots zijn deel.

Voor zijn Vasten belastte hij zich met de meditaties in de hoofdkerk te preeken. En langs om meer werd hij de lieveling van het Utrechtsch gehoor. Jammer dat hij zijn sermoenen, die zoo zorgvuldig werden geschreven, bij 't inpakken voor Rome heeft vernietigd. Eén echter, zijn Pinksterpreek, werd door Van Heukelum uit de scheurmand gered. 't Is niet van zijn beste, naar 't eigen getuigenis van den bezitter, maar toch krijgen de gewone beschouwingen rondom de nederdaling van den H. Geest, in de vaste soberheid van haar stijl, hier en daar een kennelijk Schaepmanniaanschen zwaai van bezieling.

Met Palmzondag kreeg hij verlof : Hij mocht met Van Heukelum weer eens uitvliegen, en wel naar Keulen ditmaal. 't Was opvoering van Bach's Mattheus Passion in de Gürtzenich. Wat ook Van Heukelum poogde, Schaepman werd er niet bekeerd voor de muziek; hij kreeg er geen speciale gratie op zijn ooren ; maar hij maakte van de gelegenheid gebruik om Keulen eens rond te loopen, zonder natuurlijk Vondel's geboortehuis over te slaan.

't Beste wat hem daar te beurt viel was de kennismaking met Dr Aug. Reichensperger. Reeds vroeger volgden de beide kapelanen het doen en denken van dien prachtmensch; Heuk trouwens kende Reichensperger persoonlijk sedert 1858. Hij had met Schaep de « Christlich-Germanische Baukunst » herlezen en de « Vermischte Schriften über christliche Kunst » ; en verleden jaar nog kregen ze een nieuw boek van hem om mee te dwepen ; » Georg Gottlob Ungewitter und sein Wirken als Baumeister ». Bij de kennismaking met Schaepman liep het natuurlijk over kunst, maar Dr Reichensperger vertelde toen ook hoe 't hij stelde in den Reichstag, in dat Centrum, dat hij hielp stichten en waar hij weldra schitteren zou. Dit bezoek te Keulen baarde tusschen Reichensperger en Schaepman een onkreukbaar trouwe vriendschap.

* * *

Ondertusschen liet men, zooals 't gaat, 't hoofd van den jongen dichter niet gerust met vragen om verzen. Ook Josuah

Witz, « de bekende pleegzoon van le Sage ten Broek » was afgekomen om een bijdrage voor 't feestnummer van « de Katholieke Stemmen ». En Schaepman zette zich aan « de Pers ». — « Het vers kwam Witz, geloof ik, niet zoo geschikt voor ; hij vond het — dat was meer over mijn werk van die dagen de klacht — te « zwaar ». Ik zond het toen aan Alberdingk Thijm, die het in « Recht voor Allen » de groote Katholieke Kiesvereeniging voorlas en later uitgaf. » (1) « De Pers » verscheen den 21n April 1868. Naar Schaepman's eigen getuigenis was 't weinig meer dan een vlugschrift in verzen. Heel bescheiden immers begint hij, in zijn voorrede, van een « geschriftjen dat niets anders is dan een zwakke naklank van de welsprekende klacht en tevens de verpletterende veroordeeling door Pius den IXen in Quanta Cura uitgesproken :

« Gij weet dat er in deze dagen menschen zijn, die alle waarheid en rechtvaardigheid haten, en, gezworen vijanden van onzen Godsdienst, de volkeren door hunne vergiftige boeken, schotschriften en dagbladen, die over de geheele wareld verspreid zijn, misleiden en sluw-weg liegend, vele andere goddelooze leeringen zaaien ».

Naar een vast « plan » zijn deze 230 zware alexandrijnen bewerkt.

De 42 eerste verzen zijn een lofzang op 't woord, de schoonste en rijkste gave door God aan de menschen geschonken. Maar 't gesproken woord, hoe groot ook een zegen voor 't menschdom, vervliegt met de lucht. Zoo wendt de hymne haar lof op het woord vastgezet in de letter. Volgt de Hollandsche voorstelling — natuurlijk — van de uitvinding der drukkunst. Daar verschijnt het eerste gedrukte boek : de Bijbel. En de geboorte wordt gevierd, de heerlijke geboorte van de Pers als een kind des hemels.

Maar ook hier keert de geschiedenis weer van 't Paradijs. De Pers, verleid door de slang, valt. Tegenover de pers van den hemel staat nu de pers van de hel ; en wel, in naam van de vrijheid, met gelijke rechten. Bij de verwoesting door de Pers aangericht wordt geschreid en gedreigd, maar er wordt ook gejuicht bij het heil dat ze stichtte. En

(1) Verzam. Dichtw., 5e uitg. Inleiding XXXIV.

ginder omhoog leest het oog van den dichter de hoop dat « het kind van zijn vaderland » weer tot inkeer zal komen.

Men ziet het : er is plan in dit stuk ; voor echt lyrisme is er zelfs maar te veel. Wij zitten hier inderdaad volop in de berijmde welsprekendheid, in de « logische » lyriek. Meest al deze verzen zijn gegaan door een beredeneerend hoofd, met verdunning van hun geestdrift ; de sublimatiën, die oplaaien uit « Vondel » met haar zonnige kleurenspelingen van waarachtige bezieling zijn hier zeldzaamheden ; zooveel te meer daar de beschouwende denking veelal niet oorspronkelijk genoeg was om eigen warmte te koesteren. Meest al de ideëen in « de Pers » immers zijn van elders gehaald ; en spreekt Schaepman van een naklank uit Pius' woorden, de naklanken uit Bilderdijk en Da Costa zijn nog veel duidelijker. Nooit heeft hij zich aan Bilderdijk aangeleund, gelijk in zekere verzen van « de Pers ». Tot in zijn vorm-oppervlakkigheden en zijn overgangen toe spreekt hij hier bepaald Bilderdijksch :

Een rijke gave is 't woord, — ja gave, gave Gods
Spijt bastaard-wetenschap, spijt menschelijken trots ;
Of waant gij, dat de schok der saamgesloten klanken,
Der tonen, zonder zin, der vormelooze spranken
Een eenheid baarde : 't woord ?

Elders gaat de navolging van da Costa een oogenblik onrustbarend naar de uiterste grens :

Gezegend zij de hand, die onder Haarlem's wallen ;
Den ruw gesneden vorm in 't mulle zand deed vallen !
... Dat was een heerlijk uur. Door beuk- en eikenblaâren
Trilde (als een hemelsch lied, van heilige englenscharen
Geheven) 't dankend woord :....

Al wat die verzen teekenachtigs hebben komt uit da Costa's Lied in 1840 :

Een man in Haarlems hout sneed op den beukenstam
Een vorm die in den grond als letter nederkwam.
Maar op die letter zeeg een stemgalm uit de blaâren :
Vermenigvuldig u.....

En bedenk dat da Costa zelf hier al schatplichtig was

aan Vondel in zijn « Drukkunst » waar zijn jonge verbeelding spelemeit in Haarlem's « geestgroen Hout » (1).

Dat zijn alle nog geen redenen om onze oogen te luiken voor de enkele schitteringen in Schaepman's gedicht, die van niemand anders dan van hem zijn of kunnen zijn. De aanhef zelf is wezenlijk als 't ruischen door 't aardsch-paradijsische loover. Indrukwekkend is ook « Een vorstengave is 't woord » met dien inderdaad vorstelijken beeldensleep daarachter.

Prachtig in 't rythmeerende vonkengesproei van zijn gloeiend geloof zijn de fragmenten :

Nog drupte 't vleuglenpaar van liefde en van geloof.....

en

Nog eenmaal opent u, gij geelgetinte blaadren.....

Hier geeft meteen de Roomsche strijdlust aan de protestanten een duwtje, waar hij zingt hoe de eer der eerste verspreiding « bij duizend duizenden » door de katholieke boekdrukkunst aan den Bijbel te beurt viel.

Weer is 't een stijgen in de echtste bezieling waar de Pers de tonen opvangt die opwieken uit het Concilie van Trente, uit den kansel van Bossuet en Fénélon, uit het publicisten-kantoor van Görres' Rheinische Merkur en uit de studiecel waarin Broere zijn Dithyrambe dichtte. Want niets anders kan bedoeld zijn waar Schaepman in raadselen spreekt van

« Een hollandsch woord
Den eengeboren zoon
En 't heiligste geheim » ter eere.

Opvallend is de gewijde tint die over dit gedicht ligt gespreid ; de geluidsbeelden werden ditmaal gelukkig verdrongen door den sier-voorraad uit den Bijbel en uit Vaders gehaald : de Schepping, de Engel van Egypte, de Tocht door de Roode Zee, de Onthoofding van St. Jan, de Geeseling, de Kruisiging, het Pinksterfeest, St. Cæcilia zijn in 't legwerk te pas gebracht.

* * *

(1) Vondel, De Drukkunst, 't gedicht aanvangend : « Doorluchte en wijze Balthazar ».

Veel nog schreef Schaepman dien zomer.

Vooreerst de gedichtjes die hij inzond voor Alberdingk's Almanak van 1869: « het Melaatsche Kind », later opgenomen in 't groote gedicht St. Elisabeth van Hongarije; « de Priester », hoog van toon, maar hol ook, en misschien om een paar strofen, langs wier weelderige rijmen weer echte schoonheidstralen spelen, in de vijfde uitgave der Verzamelde Gedichten genadig ingelijfd.

« De H. Ignatius van Loyola te Jerusalem » bleef in Thijm's jaarboekje gedoken ; al te nederig. De aanhef heeft parallelisme van stemming met dien van « Ego sum Alpha et Omega » uit de « Eeuw en haar Koning ». Verder kon zeker de tragische jaging van Loyola's hart in fijner vezelwerk worden nagespoord, maar treffend blijft de tegenstelling tusschen den adel van dien man voor de ridderkling en zijn adel voor Christus' Kruis :

« Dat vonklend oog heeft nooit van 't dreigend zwaard
» Zich afgewend, maar 't moedig aangestaard.
» En waar de stem van plicht of eere klonk,
» Daar vocht zijn arm zoolang éen degen blonk. »

En thans :

« Verguizing, vloek en schande zij mijn lot,
» En 'k sterve als beedlaar, ongekend, bespot,
» Ter meerder eer van U, mijn Heer en God. »

Ook de « Twee Engelen » bleven schuil zitten in 't Jaarboekje ; 't is een eenvoudig versje dat uit zijn hoekje diende gehaald al was 't maar voor dezen die altijd beweren dat dichter Schaepman niet eenvoudig kon zijn. Maar later krijgen we nog betere staaltjes.

Een lang gedicht zond hij tegen 22 Juni aan zijn ouders, bij hun zilveren huwelijksfeest. 't Is een zang der jaargetijden met elk hun lied ; maar dat altijd kan gezongen worden en dat nergens blijkt door deze gelegenheid te zijn ingegeven. 'k Stel me voor dat dit minderwaardig gedicht nog in de seminarie-schuif lag en dat Schaepman, onder de drukte van zijn bezigheden, den inval kreeg ze als feestgedicht naar Arnhem te sturen ; moeder en vader zouden immers hun Herman's verzen toch altijd mooi vinden ; zooveel te meer daar Herman had

gezorgd voor een jubelende opdracht, die buiten haar waarde op zichzelf, de behendigheid in zich droeg een illusie te werpen over het eigenlijk gedicht :

« Een lied voor U, een lied aan U,
Een lied van zege en dank,
Dat juichend door de snaren stroomt
Met vollen hoogtijklank.
Een lied voor U, een lied aan U,
Een lied vol liefde en gloed,
Een echo van het volle hart,
Een tolk van 't blij gemoed ;
Een lied dat van 't verleden spreekt,
En op de toekomst ziet,
Maar overal den God ontwaart,
Die leven geeft en lied. »

De belofte mag er zijn, maar 'k ben de eerste om te erkennen dat hier meer is beloofd dan gegeven. Enkele gedrukte exemplaren werden onder de vrienden rondgedeeld.

Op grooter schaal werd « Kerstnacht » verspreid, een « mysteriespel vrij naar het Hoogduitsch van Wilhelm Molitor in Hollandsche dichtmaat overgebracht ». De vertaling verscheen bij Van Langenhuysen met de symbolisch zeer geslaagde printjes van 't oorspronkelijk stuk. De Duitsche priester-dichter-geleerde was een kerel naar het hart van Schaepman en met geestdrift ging hij aan 't vertalen van dit mysterie, zeker niet het beste van den vruchtbaren tooneelschrijver, maar toch weerom in de onderdeelen wemelend van schoonheden. 't Is een spel van Broeder en Zuster, arme kindertjes door de Zonde gelokt, maar weldra gered door der Engelen boodschap van « 't Kindeke dat hun is geboren. » Op vele plaatsen reikt de overzetter niet aan de kunst van 't oorspronkelijke, vooral waar het geldt de samenspraken der kinderen ; maar op andere waar gelegenheid is tot stouter stijging streeft hij Molitor voorbij ; zoo vooral in de heerlijke hymne aan de Maagd die Moeder werd :

« Een Moeder, schoon als de eerste purperstralen
Waarmee de dag aan de Oosterkimmen bloost,
Zelf morgenrood der zonne, die zal pralen
Aan 't blauw gewelf, met vrijheid, leven, troost ;

Uw Moeder, ze is de vonkelende sterre,
Die door den nacht der helsche stormen schijnt,
De legerwal, voor wier graniet van verre
Der dwing'ren heir de vlucht neemt en verdwijnt;
Uw Moeder, ze is de lelie blank en teeder,
Wier zilverkelk de reinste paarlen gaart,
De purpren roos, die wieglend heen en weder,
Haar hemelgeuren heenstrooit over de aard,.,. »

Zoo verder waar hij het engelenlied nazingt :

« de heerlijkste aller dagen
Doet langs de kim de flauwe nev'len jagen
En kust de krib, waaruit het leven spruit. »

Ook in 't bezorgen van Vondel's tooneelstukken, door Thijm sedert de Vondelfeesten gedroomd, was hij bereid het zijne te doen. Thijm wilde elk treurspel uitgeven met een inleiding ervoor : Vondel-kenners als Brouwers, Allard en Van Heukelum hadden ook hun woord gegeven. Maar Heuk, de practische kunstpleger, vond geen tijd tot schrijven. Schaepman deed het graag in zijn plaats en stond zijn handschrift over de Maeghden aan Van Heukelum af. Mgr. heeft het nog, want van Alberdingk's plan kwam niets terecht. Schaepman's handschrift brengt eigenlijk niet veel wetenschappelijks. 't Zijn klassiek-sierlijke beschouwingen rondom het historische van Vondel's onderwerp, gemeenplaatselijk-aesthetische bespiegelingen over de behandeling der stof. Maar 't inzicht zelf in 't stuk is toch weeral merkwaardig Schaepmanniaansch. Ten bewijze mag ik hier wel dit weinige overschrijven :

« Openbaart zich de kracht van den waarlijk genialen geest in waarachtig grootsche scheppingen die met verbazing slaan, voor den aandachtigen beschouwer blijkt die kracht nog meer daar, waar zij het schijnbaar geringe adelt en verheft. Hoe eenvoudig is Vondels thema : Sint Ursula's gevangenneming en marteling door de Keulen belegerende Hunnen en het daarop volgende ontzet der Rijn-stad. Maar deze eenvoudige stof wordt gedragen door eene idee vol hooge bezieling. De band tusschen St-Ursula's marteling en de bevrijding der benarde stad, is de communio sanctorum, de gemeenschap der heiligen en wel in katholieken zin, 't is de idee dier mysterieuse verbinding tusschen de leden der eene kerk, hier

strijdend, ginds overwinnend, gene de zegevierende die, deze de strijdende, om voorspraak inroepend, in den gloed des triomfs niet vergeet. 't Is de steeds blijvende aantrekking door de plek waar zij stierf en het eerst haar natalitia, haar geboorte tot hooger leven zal gevierd worden, uitgeoefend op de heilige maagde die daar haar laatsten strijd gestreden heeft ».

Schaepman wist overigens heel goed dat er voor zijn deel niets verloren ging met het vallen van Alberdingk's plan :

« Bij nader bedenken, schreef hij 't volgend jaar uit Rome aan Van Heukelum, begrijp ik u nog te moeten zeggen, dat van mijn geheel plan wat ik verleden jaar heb neergekrabd, niets deugt dan de opmerking over de Roovers, die goed en bruikbaar is, 't Geheel moet op breedere en vastere schroeven worden gezet ».

Breeder, dat begrijp ik niet, maar vaster zeker.

* * *

Verweg het merkwaardigste van 't geen door Schaepman in den zomer van 1868 op 't papier werd gebracht waren de beide stukken over Heiligerlee.

't Was immers een bakkeleien van belang tusschen katholieken en protestanten over 't al of niet nationale der derde-eeuwfeesten van Heiligerlee, waarbij 't eerste wapenfeit werd herdacht in 1568 door de Duitsche en Hollandsche Oranje-troepen tegen Spanje gepleegd. De katholieken weigerden vaderlandsliefde te heeten de trouwbreuk jegens het wettige koningdom, dat toch immers eerst in 1648 werd opgeheven, en in stede van Heiligerlee mee te vieren regende 't in de *Dietsche Warande* en in 't Jaarboekje verzen en proza om de Roomschen te doen thuisblijven van het protestantsche feest. Schaepman deed natuurlijk zijn best. Voor den Almanak schreef hij een reeks van tweehonderd hartstochtelijke alexandrijnen, waarvan enkele niet mogen vergeten geraken, o. m. een portret van Calvijn, gebrand door dezelfde hand, die in jongelings-dweperij, schoon van drift maar oppervlakkig van idee — zooals alle dweperij — Luther pyrograveerde op 't historiedoek van « de Paus » :

« Een slepende gestalte in 't wijde leeraarskleed,
Met vonkende oogen — en gekromden neus ; zij treedt
Te midden van den groep — en allen buigen, beven.
Op 't hooge voorhoofd staat met vlammend schrift geschreven :
« Servet, Ameaux, Gruet ».
Hij nadert, en, voorwaar,
Wel menigeen herkent die trekken, bleek en naar,
Hij is het, hij, de held, de bode van het leven,
De onteerde van Noyon, de apostel van Geneven.
. . . .
« Er gistte in de adren van de wareld mijner dagen
Een koortsig drijven, een half kinderlijk bejagen
Van vrijheid en genot, dat, reeds geprikkeld, ras
Tot Noorderstormwind, tot orkaan ontwikkeld was.
En ik, der wareld macht, der wareld roem berenner,
'k Greep de elementen aan der volken, 'k werd hun menner,
Hun Cesar en hun Paus ! — het was een vreeslijk spel,
Een spel met zielen, niet geschapen voor de hel.
Toch ik, ik heb 't gespeeld ! Voor daverende woorden,
Die koestren als fluweel, die geeselen als koorden,
Die vonkelen als licht, die flikkeren als vlam,
Wier zin de dood is en wier klank het leven, — nam
Mijn stalen vinger alle kiemen van het leven
Uit 't hart der volken, om den haat hun weer te geven.
En ik werd machtig, groot ! Ik zag het moordend zwaard,
Geheven in mijn naam regeeren over de aard,
Ik zag de broederkrijg, — ook hier, — hier streden
Mijn zonen, mijn geslacht, met hen die nog beleden
Wat altijd grootheid is, wat ongebroken staat,
De waarheid, die mij doodde en die ik altijd haat. »

En naar 't hoofd der feestinrichters smijt hij zijn schampere beschuldiging :

« Gij bleeft der leuze trouw des meesters, ook al loonen
De vruchten d'arbeid niet; — geschieds-verbastering,
Verminking van het feit is uwer riddren kling,
Of op 't Procustus-bed van zinnelooze frazen
(Van wetten, die gij bouwt, geschiednis-timmerbazen)
Rekt gij de feiten uit of kapt ze van elkaar
En toont ze als werklijkheid aan de oogen eener schaar
Van kindren, 't jong geslacht, de hoop der Nederlanden,
In wier ontvanklijk hart gij 't edel vuur doet branden,
Dat hooge feesten viert, die half de natie vloekt,
Al heeft ze uw vlugge veer als « nationaal » geboekt.

De aanhalingen zijn lang. Daarom laten we liever de Levitische toornverzen tegen Willem van Oranje liggen, al geven ze stellig van den jongen Schaepman, die blafte maar ook beet, een merkwaardig brokje psychologie.

Maar 't was vooral in de Dietsche Warande van Augusti dat hij zijn pen scherpte, aangepunt met een greintje Mephistophelisch plezier door Alberdingk zelf en door te Braake. Nagenoeg 't heele nummer liep over Heiligerlee : Alberdingk gaf zijn open brief aan de Amsterdamsche subcommissie ter viering van het derde eeuwfeest; Nuyens zegde zijn zin in « De Geschiedenis van de Nederlandsche Beroerten der xvi^e eeuw, uit een katholiek oogpunt beschouwd; antwoord aan prof. Fruin, prof. Van Vloten en Dr Van Deventer », een zeer geleerd en beredeneerd stuk, waarop geen ernstig antwoord kwam, en dat waarschijnlijk de achting voor den Roomschen geschiedschrijver bij dr Fruin nog deed stijgen. Maar vooral « De nationale feesten te Heiligerlee, hare literatuur » door Schaepman maakte gerucht. Zijn gewone brio was er in, ook een uitrusting van geleerdheid, verbazend voor zijn jaren, maar vooral een geweld dat hem als een kleinzoon van Haymijn van Ardennen of van Ogier van Denemarken telkens deed opspringen met de dreiging : Blijf af van mijn kerk of 'k sla u de ribben aan stukken.

Hij zelf, een goed jaar nadien, toen de jubilee-koorts van beide kanten over was, vond het kras de menschen zoo aan te pakken, en op zijn Heiligerlee-overdruk, dien hij bijhad te Rome schreef hij in 1870 : « Dit werk was het begin van mijn proza en naar den vorm, een vrij dol begin ».

Dol was het zeker; maar waar de gramschap in Jehova's naam tot geen ketter-waterzucht overslaat blijft het prachtig.

Laat me daarom uit het vlugschrift van 25 bladzijden ook maar iets overschrijven, ten 1^e omdat het stukje zoo totaal vergeten is, ten 2^e omdat het zoo'n kostelijk ding is als eerste vuistgevecht van dezen forsigen credo-pugno-man, ten 3^e omdat het blijvende verdiensten heeft als kranige weerlegging, op dit stuk, van Hollands protestantsch-geleerde gezagdragers :

« Niemand ter wereld kan ons een rechtsbeginsel aan-

wijzen waardoor het begin der muiterijen tegen Spanje een schijn van rechtmatigheid verkrijgt. »

En dadelijk gaat hij over tot het onderzoek der « literatuur » : Met allen eerbied voor den professor, begint hij met Fruin's « Overwinning bij Heiligerlee » :

« (Dit stukje) levert het bewijs dat ook een professor zijn wondbare plek kan hebben. »

Dr. Fruin had o. a. gezegd dat Protestant en Katholiek voortaan niet meer kunnen in strijd komen in een land, waar Kerk en Staat zelfstandig nevens elkander staan. In zulk een thesis ontdekt Schaepman « een volmaakt gemis aan logica »...

« Een is het individu, ondeelbaar éen, dat, volgens Dr. Fruin, Nederlander is en Protestant of Katholiek, en nu? Als Nederlander heeft hij vrede met de bisschoppelijke hierarchie, als Protestant voegt hij zich bij de April-beweging. Als Nederlander vindt hij de wet op het lager onderwijs een lichtbaak voor onzen hulk van Staat, als belijder van de eene of andere Godsdienst ondersteunt hij de bijzondere school. Als Nederlander zijn hem Willibrord en Willem van Oranje, Bonifacius en Brederode dierbaar, als Protestant of Katholiek vereert hij den een als een heilige en noemt den ander een machiavellistisch gedrocht. »

Op de tweede brochure, die van dichter Hofdijk, slaat Schaepman heviger los, zelfs een enkelen keer met een losheidje dat men liever in den priester niet aantreft.

« De heer Hofdijk heeft een liedeken gezongen vol erbarmelijke dwaasheid, vol onzin en waanzin, zonder poëzie in den inhoud, zonder poëzie in den vorm... Men bemerkt dadelijk dat al deze warmte, al deze door stoomkracht opgedreven begeestering slechts dienen om een kwade zaak goed te maken. Van in zijne vaandels af « dien des Spaanschen gelijk » tot in zijne van trouwbetuigingen aan den Koning overvloeiende brieven is Lodewijk van Nassau valsch — en mocht ook de meer ruwe moed hem niet ontbreken — zedelijk laf. »

Het derde slachtoffer heet : « Dr. W. Bisschop : De slag bij Heiligerlee ». Na onderzoek meent Schaepman zoo :

« Het schijnt dat met graaf Adolf ook het gezond verstand tot Friesland in den slach gebleven is ».

Als nr 4 heeft « De Slag bij Heiligerlee » door Dr. G. J. Dozy het te verantwoorden.

In dit « vrij huisselijk stukjen,.. rijzen Herman, Varus en

Germanicus voor des zieners oogen uit het graf; het slagveld van Heiligerlee wordt hem het Teutoburger woud. Ja, de man spreekt van « een eeuwigen wederkeer der geschiedenis », zeker een woord dat hij aan zijn Motley heeft ontleend. Want Motley, de auteur, die aan al het romantisme van Schiller nog den hevigsten religiehaat paart, is de groote, de gevierde toongever van al deze dilettanten. En toch bestaat de weerlegging van Mathias Hoch, door Dr. Nuyens in duidelijk Nederlandsch vertolkt, en toch is het hoofdwerk van Nuyens eene doorloopende kastijding en beschaming van Motley's napraters.

Nr 5 en 6, het vlugschrift van H. Van Lummel, en nr 240 van « De vriend van armen en rijken » worden in éen klauw saämgepakt. — Eerst is 't medelijden met de « kindertjes », bij wien men,

« om iets met hen aan te vangen, tallooze chimères zou moeten dooden... »

Maar alras wordt het verontwaardiging waar de onnoozelheid moedwillige geveinsdheid blijkt :

« dat men den « heere God » ook een rol laat spelen in het schandebedrijf der oproerige edelen, dat men op fleemenden toon den « Heere God » als bij de haren tot het gezelschap sleept van Lodewijk van Nassau en Hendrik van Brederode, dat bedrijf heeft in de Nederlandsche taal slechts éen naam : Godslastering ».

7 en 8. Herinnering 1568-1868, en bede door Erica, en Heiligerlee, vaderlandsche dichtregelen door Gruno. Dat zijn « gevaarten van rijm ».

Nr 9 is Beets' feestcantate. Uit eerbied voor haar dichterlijke waarde trekt Schaepman zijn handschoenen aan, maar uit eerbied voor de waarheid der geschiedenis speelt hij ze dadelijk weer uit : De heerlijk-zangerige verzen gewijd aan de genealogie der prinsen van Orange-Nassau

« bevatten niets anders dan de gewone betuigingen van afgodischen eerbied, welke zij die geen heiligen vereeren, aan de tijdelijke vorsten bewijzen. ».... « Men kan ernstig zijn en bevallig, statig en verheffend — voorzeker — maar wanneer men door al deze gaven het herdenken van een feest, dat der natie onwaardig is tot een nationaal feest wil stempelen, dan geldt het woord van den franschen diplomaat tot den dichter, die zich over een onverschoonbare daad trachtte te verschoonen : Ne vous donnez pas de peine, monsieur, vous ne trouverez pas la rime ».

En tusschenin krijgen we de bedenking :

« 't Ware wel eens een verdienstelijke arbeid om een juiste vergelijking tusschen den toestand der Nederlanden vóor en ná den tachtigjarigen oorlog in te stellen — zulk een vergelijking, juist opgesteld, rechtvaardig doorgevoerd, en waaruit men het besluit trok, na eene nauwkeurige tegenstelling der betrekkelijke middelen, zoude zeker veel van den hooggeroemden zegen, uit den vrijheidsoorlog voortgekomen, verminderen. Die balans is nog nimmer opgemaakt ».

'k Heb me laten zeggen dat Beets nooit erg veel van Schaepman heeft gehouden. Ligt de reden daarvan hier? Chi lo sa!

Het meeste plezier heeft Schaepman bij nr 10, de cantate van Mr J. E. Banck :

« Komt, laat ons in een krachtig lied,
Het roemrijk feit vermelden,
Dat vóor drie eeuwen is geschied
In Gruno's groene velden ».

« Gelooft gij wel, dat, zoo deze dingen niet op zwaar papier maar op 't een of ander vodderig velletjen gedrukt stonden, de illusie van 't straatorgeldeuntje compleet zou zijn?... Het kan toch wezen dat er in dat « Gruno's groene velden » een proeve van dichterlijke woordspeling verborgen lag ».

« Bij den rijken oorlogsbuit,
Dien wij heden wonnen,
Vonden wij veel lood en kruit
En ook zes kanonnen ». —

« Een deuntjen. zoo gruwelijk geestig, zoo echt op het bovengenoemd instrument passend, dat de stramme boeren om u heen het niet langer kunnen uithouden, en in een vreesselijken aanval van enthousiasme aan het dansen slaan. »...

« ... Goddank, daar komt de jongen met het bakjen!... »

Nr 11 is Dr Jonckbloet, de feestredenaar in persoon :

« Ik vind het goed dat Dr Jonckbloet den opstand tracht te rechtvaardigen : want dit bewijst mij dat ook in zijne oogen de revolutie niet in en door wettig is, maar de rechtvaardiging, die hier wordt aangegeven heeft te veel jongensachtigs om ernstig te zijn. »

... « Willem van Oranje is zijn tegenstand der bestaande regeering begonnen uit balsturigheid over zijn niet-benoeming

tot landvoogd, over het mislukken zijner kuiperijen ten voordeele van Christina van Lotharingen, wier dochter hij zou hebben gehuwd, zoo de moeder slechts landvoogdesse geworden was. De prins van Oranje gaf geen antwoord op den wanhoopskreet toen hij door zijne vreemde troepen het land deed overvallen. Hij beoogde alleen zijn eigen belang. Dit kunnen de Duitsche, Engelsche en Fransche hoven getuigen. Men leze Nuyens... In de archieven liggen de bewijsstukken voor des Zwijgers vaderlandsliefde niet meer begraven, men vindt ze wel niet bij feestredenaars, toch bij iederen schrijver die historische waarheid wil ».

Nr 12 is een antwoord op een antwoord. Groen van Prinsterer immers schreef zijn « Heiligerlee en Ultramontanisme » om de geruchtmakende redevoering van Pastoor Brouwers te weerleggen. Schaepman vindt het volgende over Groen's kritiek :

« Heftig, onstuimig van toon is zijne geest-bezwering, bijna een dithyrambe, vol bruischenden hartstocht en verkropten trots, uit frazen in de tale Kanâans en valsche insinuaties in Tartuffes stijl saamgeflanst, waarin de spreker zich zoo zeer vergeet dat hij, schoon op bedekte wijze, een beroep durft wagen op de laagste passiën van de laagste heffe des volks ».

Later heeft zich Schaepman's oordeel zeer gewijzigd ; bij kalmer toezien vond hij in dezen « onstuimigaard » eigen trekken terug.

De beide laatste nummertjes « Een Stem Gods tot een gered volk » door Dr Bennink Janssonius en de « feest- en boetpredikatie » door B. C. Felix, worden als waardige voorloopers van Groen gemakkelijk uit den weg geruimd, en Schaepman redt ten slotte zijn vaderlandsliefde met de getuigenis :

« De eenheid van Neerland en Oranje sinds 1813 is ons allen dierbaar ; de Bijbel heeft met ons staatswezen, dat, volgens de Grondwet, en alle en geene godsdienst bezit, niets te maken ».

Men ziet het, Schaepman jaste door dat het klonk. Een paar weken nadien helmde 't zelfs een antwoord in de groote Hollandsche tribune « de Spectator ». Aan 't adres van Alberdingk, Nuyens, Brouwers, Schaepman en tegen de redactie van « de Tijd », die allen « met toenemend

talent, maar helaas niet zelden met groote brutaliteit onzen opstand tegen Spanje in de 16e eeuw voorstellen als een rechtschennis. » Maar de Roomsche geschiedkundige bewijsvoering werd ook door geen Spectator ontzenuwd. Liever gaf hij een spotprent onder den titel van « Ultramontaansche Scherpschutters-oefeningen ». De mikplaat is graaf Adolf's portret. Thijm, in echte schutterspose, legt aan met een pijl uit den koker der *Dietsche Warande*, Brouwers, een ideaal van een jager, tuurt meesterlijk langsheen zijn karabien, Schaepman's eindeloos lijf ligt plat op den grond door een soort Vlaamsche « balpijp » te blazen.

Schaepman had pret in de eer... en genoot ook die te worden uitgeroepen als lid der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden, onder 't peterschap van M. De Vries. Dat was weeral een slimme streek van Alberdingk.

* * *

Dien zomer werd het nog eens feest voor den reiziger. Hij mocht met van Heukelum voor zijn eersten keer naar Vlaanderen. Ze reisden eerst naar Gent en naar Brugge, Heuk's lievelingstad. Met Bethune en met Weale wandelden ze door de heerlijkheden onzer Middeleeuwsche kunst. Ze keerden over Antwerpen terug. Daar leerde Schaepman Rubens kennen ; hij genoot hem veel meer dan 't van Heukelum lustte : het fijne Memlinc-type, de zuiver-mystieke Gothieker, vond zijn forsigen makker ineens voor invloeden open van die ronde-gezonde Rubensnatuur die inderdaad beter met zijn aanleg strookten, en 't stoof er tusschen de beide vrienden als 't er op aan kwam 't genie van Brugge met dat van Antwerpen te vergelijken.

Eindelijk werd het October. En den 6en mocht Schaepman heen naar de stad van zijn hart. In zijn land liet hij achter zooveel vrienden en bewonderaars als er menschen waren die hem kenden.

J. PERSYN.

AVOND

Den vriende Joris Eeckhout

Wat is dees avond als een hel verlicht paleis
Waar duizend lichten glanzen
In wriemeling van kleuren door elkaar,
En feestelijke kranzen
Hun jeugdig groen doen schitterstralen !

Wat is dees avond zoet
Ik weet niet wat ik voel in 't stil gemoed,
Ik weet niet of ik treurig ben of blij,
Maar diep in mij
Weet ik gerustheid, en mijn ziel
Is lijk een avondmeer, waar viel
Het laatste licht uit reine lucht
— en suizelt diep, met stervende gerucht
In slaap...

. . . .

Wat is dees avond zoet... Hoe voel ik thans
Die vreugde in me dalen
Hoe voel ik thans den balsemenden vrêe
Die met zijn volle schalen
De blijheid in mijn hart komt stralen!

Wat is dees avond schoon gelijk een lustprieel
Waar duizend bloemen geuren
En bieën zwerven, bontgetooid
In fonkelende kleuren

. . . .

O Avond zacht gelijk 't gevlei
Van 't teere moederstreelen
Gelijk in 't najaar door de berk
Het lichte winde-kweelen...

O avond, zoete avond, voer mij heen
In steile vlucht, naar Boven
Tot bij den troon van mijnen Heer
Opdat ik Hem zou loven
Die u, geliefde, neer liet dalen...

F. D.

MIJMERING

Langs de blauwe waterlanen
Zwieren zwanen
Statig in hun blanke dracht,
Varend met het zoet geklater
Van het water
Naar des oevers weelde-pracht.

Maar ze zien met angstig schromen
De avond komen,
De avond — die de zon in gloed,
In verweifelende lijnen
Doet verdwijnen
En de kuste scheem'ren doet.

En ze voelen nader treden
Duisterheden,
Op het water, heet en zwoel
Sneller doen z' hun blanke lijven
Henen drijven
Naar het verre... verre doel.

Binst de grauwe nacht aan 't dalen
Valt, daar dwalen
Zij verspreid, langs hier langs daar
Door de duistre waterdreven,
Stil — al beven
Vóor het dijzend nachtgevaar.

En hoe meer ze nâren... nâren
Nader varen,
Lokt hen 's oevers weelde-pracht,
Maar hun helder-blanke reien
Heen verglijen
In den duister- diepen nacht.

Langs mijn blanke zielelanen
Zwieren zwanen
Verder... verder... zonder rust...
En ze varen... immer varen
Om 't ontwaren
— Strevend — de idealenkust...

Droomen uit mijn mijmrend herte
In de verte
Zie 'k u reeds waar 't heil U wacht,
Maar of de avond niet zal dalen
Die u dwalen
Zenden zal in eeuwgen nacht ?...

Roeselare '08. FRANS DELBEKE.

EMPÉDOCLE

Empédocle was 'n « wijze » en
wilde zien waarbij het kwam,
dat de Siciliaansche Etna
lava spuwde en rook en vlam.

— Hoe men mag, tot heden toe, de
vorschers, die op elk gebied
alles mordicus doorsnufflen
« wijzen » noemen, vat ik niet. —

Nu tot daar. Hij klom dus daaglijks
op den berg, en zwart en vuil,
zat er uren lang te kijken
naar het zieden van den kuil.

Te vergeefs. Want Vrouw Natuur ge-
doogt niet of gedoogt niet licht,
dat men roekeloos den sluier
rukke van heur aangezicht.

Daar hij dus de machtloosheid ont-
waarde van zijn speurderszin,
Sprong de Griek verbijsterd en uit
wankelmoed den vierberg in.

Doch hij liet — tot blijvend teeken
van zijn bluf en blinden waan —
op de kimme van den krater,
beide zijn sandalen staan.

En dit toont dat Zeus, die alles
wikt en weegt en wel bedenkt,
geren aan de grootsche geesten
ook een greintje gekheid schenkt.

Om. K. De Laey.

LESSEN UIT HET VERLEDEN

Bloeiende letterkunde, in de echte en volle beteekenis van dit woord, is tevens oorzaak en uitwerksel van eigen taal, eigen zeden, eigen nationaal leven; bijgevolg ook een waarborg voor godsdienstige en zedelijke gezindheid tegen allen uitheemschen verderfelijken invloed. Daarom worden de maatschappelijke belangen en rechtgeaarde zelfstandigheid van een volk bevorderd niet alleen door wetenschappelijke volksontwikkeling, zich uitend in de rijke forsche moedertaal, doch ook door gezonde letterkunde en louterende kunst; met namelijk goede lectuur te verspreiden, ofwel met de vaderlandsche letteren, indien men door eigen dicht of proza iets daartoe vermag, tot heerlijken bloei te brengen.

Nieuw zijn deze gedachten in de verste verte niet. Honderden malen werden zij uitgesproken. Doch herhaald moeten ze, voornamelijk wanneer de vijand onbewimpeld met zijn plan voor den dag durft komen, zooals op het prospectus van de onlangs gestichte *École française* te Brussel (1), zooals ook op het *Congrès pour l'extension de la langue française,* te Aarlen in September 1908; — herhaald nogmaals, al was het maar om het hart warm te houden van die moedige ijveraars welke, treurende over het gemis aan een talrijk ontwikkeld Vlaamsch-lezend publiek, middelen beramen om wetenschappelijke en letterkundige echt Vlaamsche beschaving onder ons volk te verspreiden (2). Ook om de pogingen steeds aan te wakkeren dergenen die, bij het onderwijs der jeugd, kiemen van fijnen letterkundigen smaak in jonge zielen zaaien; of zelfs dier durvers wien de pen in de vingers trilt, en die, welmeenend, doch niet zelden op struikelblokken aanstootend, hopen dat hun eigen schriften een steentje zullen wezen voor de eerezuil van de geliefde moedertaal.

Jammer dat er soms zooveel jeugdige krachten op een verkeerden weg verloren loopen. De « mannen van '80 » hadden een nieuwe « gouden eeuw » voor onze letterkunde uitgebazuind.

(1) Zie o. a. *XXe Siècle* van 3 Oogst 1908.
(2) Zie een merkwaardig opstel daarover in *Hooger Leven*, 21 Dec. 1907.

Of die in aantocht is? Zeker niet van hun zijde uit: dat weten wij nu stellig na dertig jaar. Hun kunst over 't algemeen, Schaepman heeft het aanstonds gezegd, is geen populaire: nooit wordt ze voor het volk genietbaar, want zij wortelt niet in het volkomen wezen van den mensch, die toch op de eerste plaats redelijk is. Daarbij met zedelijke en godsdienstige wanbegrippen kan nooit echte kunst geboetseerd worden. Voorzeker hebben de « Modernen » onze letterkunde grooten dienst bewezen door het al te erg schoolsche gewaad van sommige ouderen aan flarden te scheuren en voor beeldspraak en klankexpressie meer oorspronkelijkheid te eischen; ettelijke namen der Modernen blijven geboekt in de geschiedenis onzer letteren; ook hebben zij, waar zij binnen perk en paal bleven, meesterstukken geschapen, en W. Kloos, laat ons die blijde hoop koesteren, zal er ons nog meer geven, nu dat hij, bij het vertalen van de *Navolging Christi*, het *ware* Christendom eenigszins heeft leeren kennen. Doch daarmede zijn nog niet alle Modernen vereeuwigd. En beter dan velen hunner, buiten hun eigenlijken kring, en minder oproer makend, zullen ander mannen in onze letteren voortleven, juist omdat zij met den grootsten eenvoud ware kunst, volkomen menschelijke kunst huldigden. Ik denk hier aan onzen onvergetelijken Gezelle, wien slechts in 't graf roem naar daden gebeurde. (1) Stijn Streuvels kan en zal ook zijn plaats veroveren, indien hij zijn kunst nog loutert.

Deze gedachten schoten mij te binnen, toen ik voor eenige maanden het derde boekdeel van Dr G. Kalff's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* doorlas. De zoo gunstig bekende hoogleeraar beschrijft er meesterlijk de « literatuur der wording van den Noordnederlandschen Staat », niet overal nochtans zóó dat een katholiek aangenaam aangedaan wordt door het licht waarin hij sommige feiten en wrijvingen tusschen Roomschen en Onroomschen te zien krijgt. Doch dit zal ik den Schrijver niet kwalijk nemen, daar het vanwege andersdenkenden, hoe welmeenend ook, ternauwernood anders zijn kan. Doch wat ik vruchteloos zocht, — of moet het in het volgend boekdeel komen? — is een systematische uiteenzetting in breede trekken

(1) Hoe veelbeteekenend, in dit opzicht, de woorden van van Eeden door Dr Persyn (*Kiezen*, *Smaken*, *Schrijven*) aangehaald: « Als men nu vraagt of de Nederlandsche woordkunst in de 19e eeuw groote meesters heeft opgeleverd, dan antwoord ik dat verscheidene tot het meesterschap bestemd en aangelegd schenen, doch dat maar één het waarlijk heeft bereikt: en die één is Guido Gezelle. »

van de oorzaken van den bloei onzer letteren in de XVIIe eeuw. (1) Deze beschouwing kan groot nut opleveren, vooral bij Zuidnederlandsche toestanden. En het is om die lessen uit het verleden aan te stippen dat ik thans aan 't schrijven ging.

* * *

Een terugblik op de algemeene letterengeschiedenis zal ons ziensvermogen verscherpen.

Wij zullen voor 't oogenblik, om niet al te breedvoerig te zijn, Duitschland, Spanje en Engeland buiten spraak laten, alhoewel daar ook de gewenschte gevolgtrekking zou aan den dag komen. Voornamelijk vier tijdperken werden door de critici met den naam van « gouden eeuw » eener letterkunde vereerd, namelijk de eeuw van Perikles in Griekenland, van Octavius Augustus te Rome, van Paus Leo X in Italië, eindelijk van Lodewijk XIV bij onze zuidelijke naburen.

Welnu, iedereen weet hoe, na de opschudding in Griekenland door den inval der Perziërs teweeggebracht, in jubelende zegepraal Athene de kroon spande over de gansche streek, en dank zij haar beschaving en fijn gepolijste taal, treurspeldichters als Aischylos en Sofokles, en wijsgeeren als Sokrates en Plato, en ontelbare andere schrijvers baarde. — Te Rome had Octavius al zijn mededingers overmeesterd, den burgeroorlog uitgedoofd en Janus' tempel gesloten : zoo konden de dichters in vrede de welluidende lier der Latijnsche taal bespelen, met dit verfijnde kunstbesef dat hun uit Hellas overgewaaid was. — Iets dergelijks gebeurt er in Italië in de veertiende eeuw. Wanneer de Grieksche geleerden uit het veroverde Konstantinopel komen overgezeild, en door den invloed der heidensche meesterstukken den geest hunner nieuwe medeburgers verkwikken en hun taal zwier en zuiverheid inenten, staan de overleveringen der kruistochten nog in het geheugen van het volk geprent, en het ontbreekt niet aan grootsche wisselvalligheden om de gemoederen

(1) In dit opzicht vond ik meer voldoening in sommige hoofdstukken van Kalff's *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde in de XVIe eeuw*, en in *Lit. en tooneel te Amsterdam in de XVIIe eeuw*, 1e boek, 3e hfd. Naar die werken grijpe de lezer die het hier vluchtig geschetste onderwerp grondig wil bestudeeren. Hij zal ook zijn gading vinden, — zoo hopen wij althans — in het nieuwe boek van Dr Jan te Winkel, dat nu in afleveringen uitkomt : *De Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde.* Hij raadplege ook Verdam, *Uit de Geschiedenis der Nederlandsche taal*, blz. 33 vlg. en met zeker omzichtigheid de geschiedenissen onzer letterkunde door Jonckbloet, door Hofdijk en door Jan ten Brink.

gespannen te houden, hetzij tusschen Keizerlijken en Franschen die reeds om het bezit van Noord-Italië in het strijdperk treden, hetzij in de Italiaansche Staten onder elkander. In alle vakken der kunsten en wetenschappen rijzen dan groote mannen op, als Tasso, Ariosto, Michel-Angelo en Raphaël. — Eindelijk in Frankrijk bij het aanbreken der zeventiende eeuw, had de bekeering van Hendrik IV de bloedige oneenigheid tusschen katholieken en afvalligen geslecht, en welhaast blonk op den troon de « zon van Lodewijk XIV », die een reeds gevestigde taal koesterde en ontelbare meesterstukken in 't leven bracht.

Alhoewel dit laatste niet dient overdreven, zooals Voltaire het deed, toch, zelfs bij een zeer oppervlakkig onderzoek, valt het in het oog dat een « gouden eeuw » opdaagt, wanneer een volk, zoowel op geestelijk en zedelijk als op staatkundig en aesthetisch gebied, een rijken voorraad denkbeelden en levenservaring opgedaan heeft, en bijgevolg tot een zekere hoogte van beschaving gestegen is, — wanneer die geest alzoo voorbereid over een gelouterde en gevestigde taal beschikken kan, — wanneer eindelijk geestdrift en vernuft een spoorslag ontvangen van uiterlijke gebeurtenissen die de zielstochten doen opbruisen, zoo nochtans dat weer geen algemeene tegenspoed hun veerkracht ontzenuwe. — Op dit laatste heeft mijn waarde vriend Dr. J. Persyn misschien wat te veel nadruk gelegd in zijn voordrachten over *Kiezen*, *smaken*, *schrijven*, blz. 23.

Hadden wij, in stede van den weg der *inductie* in 't licht der geschiedenis en ervaring op te wandelen, *a priori* geredeneerd, dan zouden wij insgelijks tot dezelfde slotsom zijn gekomen. Volmaaktheid immers ontstaat wanneer al het noodige daartoe ruimschoots en zonder tegenwerkenden invloed voorhanden is, wanneer dus, in de letterkunde, rijke gedachte en schoone taal bewerkt worden door geoefende mannen, die aan den eenen kant daartoe krachtig aangewakkerd, aan den anderen niet door uiterlijke voorvallen verhinderd zijn.

Voorwaar is een allereerste vereischte tot letterkundige volmaaktheid eigen talent en natuurlijke aanleg, wat toch wel, benevens *zeker* ingrijpen der overerving, over 't algemeen door des Scheppers hand rondgestrooid zal zijn op een van tijd en plaats onafhankelijke wijze. Doch waar een der bovenvermelde omstandigheden gemist wordt, zal een van huis uit sterk gespierde geest ofwel niet tot volle levenskracht gedijen, ofwel belemmerd worden in zijn uiting, of althans schier alleen blijven daar er weinig even goed begaafden den ongunstigen tijd zullen weten te boven te komen. En zoo gaat er nog geen « gouden eeuw » op. Daartoe immers volstaan niet eenige verspreide

lichtvonken aan den hemeltrans, zooals men oudtijds zegde, maar wel een heerlijke sterrenhemel of althans een gesternte met ettelijke hemellichten van eerste grootte, omgeven door een fonkelenden stoet van mindere glansen. M. a. w. er wordt buitengewone geestdrift en vernuft in eenige schrijvers vereischt, oorspronkelijkheid en goede smaak in veel andere.

Of dit nu al of niet het geval was met onze Nederlandsche letteren in de zeventiende eeuw, zoodat dit tijdperk *volstrekt* den naam van « gouden eeuw » verdient even goed als de fransche *siècle d'or*, dat zal ik niet beslissen. Naar mijn bescheiden oordeel, is het eenigszins naïef de verdiensten der schrijvers al te nauwkeurig, als ware het met stoffelijken maatstaf, te willen afmeten. Doch in *betrekkelijken* zin mogen en moeten wij de zeventiende eeuw onze gouden eeuw noemen; immers in geen ander tijdperk, zelfs in de middeleeuwen niet wanneer toch op zuidnederlandschen bodem zooveel schoons ontkiemde, hadden onze letteren een zoo weelderigen bloei. (1)

***

En wel om nagenoeg dezelfde redenen als die wij boven in andere landen opgespoord hebben. — Eerst en vooral, wat de GEESTESONTWIKKELING van het volk aangaat, werd de overgang van de zestiende tot de zeventiende eeuw door een aanzienlijken stap vooruit gekenmerkt.

Voor dien tijd was in onze streken het onderwijs van ongewijde kennis, gebrekkig en onbeholpen. Wel had de zoo verdienstelijke Geert Groote de « Broeders des gemeenen levens » tot onderricht der jeugd gesticht, wel mochten hier en daar Latijnsche scholen bestaan, hun invloed was op verre na niet ingrijpend genoeg om den kunstgeest van het volk op te beuren. De Rederijkers leverden dikwijls ellendig broddelwerk, valsch vernuft, platheid en bombast bij de vleet. Toch hielden zij oog en oor van 't volk open voor kunstuitingen die slechts op loutering wachtten. Daar klinkt op eens tot in het Noorden de machtige stem die allen ter vereering der heidensche oudheid oproept: de *Renaissance* na reeds jaren lang den rijken bodem der Italiaansche taal besproeid en bevrucht te hebben, rolt hare golven tot in de noordelijke gewesten, en doet hier ook een weelderigen oogst rijpen. Ja, al moet het vrij en vrank erkend dat deze strooming menig onheil medevoerde, dat zij namelijk

(1) Ik schrijf *onze* letteren, omdat er maar *één* Nederlandsche taal bestaat.

soms de christelijke gezindheid der Middeleeuwen verzwolg, en als vergoeding daarvoor uit zich zelve slechts een « ijdel poppenspel van goden en godinnen » zooals Everts zegt, wist in te voeren, toch is het onbetwistbaar dat het verkeer met de aesthetische volmaaktheid der ouden, verfijning van smaak en kunst te weeg bracht. Het volk begon al meer en meer te lezen, wanneer de drukkunst de boeken voor een toegankelijken prijs had leeren vermenigvuldigen, en aldus genoot het de kunstgewrochten der meer ontwikkelden, nu dat de Kunst niet zoozeer een liefhebberij van velen, dan wel voorbehouden goed van eenige uitgelezenen was.

Met de herleving der oude letteren, bracht ook de *Hervorming*, — men heeft het herhaalde malen gezegd, — het hare bij om het verstandelijk peil van het volk te doen stijgen. Doch dit mag niet verkeert verstaan worden. Onjuist ware de meening dat de leerstelsels van Luther en Calvijn zekere innerlijke kracht bevatten om den geest tot ruimere ontwikkeling op te leiden. Ontkennend en afbrekend zijn ze meest alle, en in de plaats van wat uitgeschrabt wordt, treden een paar dorre dogma's, die 's menschen geest terneerslaan veel meer dan zij hem opbeuren. Overigens dat de Hervorming uit zich zelve geen wetenschap bevorderde, blijkt reeds daaruit hoe ellendig het in Duitschland na Luther's tijd met het onderwijs geschapen stond. De « gouden eeuw » der Italiaansche en der Fransche letterkunde was dan ook van louter katholiek gehalte. En bij ons prijken er talrijke namen van door en door Roomschen in de geschiedenis onzer letteren in de XVIIe eeuw: Spieghel, Roemer, Tesselschade, Anslo, Poirters, Stalpaert van der Wiele, en, ver boven allen uit, Vondel, die bij zijn overgang toch op 't allerminst niets verloren heeft van zijn koninklijke dichtergave. Dit zij gezegd opdat een eenvoudig lezer niet al te gereedelijk en zonder onderscheiding instemme, wanneer hem herhaaldelijk onder de oogen komt dat de Hervorming *de* oorzaak geweest is van den opgang onzer letterkunde in de XVIIe eeuw.

Zijdelings ja, heeft de Hervorming daartoe bijgedragen. Benevens de opschudding der gemoederen op politiek gebied waar wij verder een woord over reppen, is het ontegensprekelijk dat het stelsel van « eigen onderzoek » (1) en daarbij de opkomende onafhankelijksbegrippen het volk tot eigen denken noopte. Wij mogen met Hofdijk meegaan waar hij zegt in zijn

(1) Ook kwam er meer leven in 's volks gedachte omdat de Hervorming den godsdienst uitgaf als iets louter persoonlijks. Zie hierover BRUNETIÈRE. Disc. de Combat. L'œuvre de Calvin.

Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde dat zelf-onderzoek in zijn voertocht zelfdenken medebrengt; van daar bij de massa nieuwe richting; verschillende zelfstandige richting en bijzondere ontwikkeling bij enkelen. De volksgeest kreeg zelfbewustzijn met tot dan toe onbekende snedige vaardigheid. Anna Byns houdt er een loopje mede hoe zelfs in den armsten daglooner, uit de heffe des volks, wondere begaafdheden in godgeleerdheid en welsprekendheid aan den dag kwamen!

« Spinsters, naysters, malotten en danten
» Overspeelders, bedriegers, dronken calanten
» Zijn ... doctoren en predicanten. »

Doch ook aan de zijde van het aloude geloof ontstond er niet geringer geestesontwikkeling. Om der vaderen erfenis te verdedigen, werd nu zoowel het ongewijde als het godsdienstige onderricht met meer zorg en juistheid ingescherpt, godgeleerdheid en wijsbegeerte doorgrond, welsprekendheid beoefend. En zoo wordt het klaarblijkend dat hetgeen de Hervorming bijbracht tot den bloei onzer letteren niet minder aan de Roomschen dan aan hun tegenstanders ten bate kwam, en dezen op de eersten waarachtig niets voorhadden om degelijk letterkundig werk te leveren.

Het volk had aldus leeren denken. Nu kreeg het nog een vaardig werktuig: een vaste en tevens smedige TAAL.

Onze spraak haalde het inderdaad op verre na niet bij de volmaaktheid der oude talen: het eigenaardige middeleeuwsch Brabantsch en Hollandsch was verwrongen en misvormd geworden door tal van bastaardwoorden, die voornamelijk onder de vreemde heerschappij, de Burgondische en de Spaansche, waren ingeslopen. De Rederijkers, al bevrijdden zij onze spraak van een geheelen ondergang, deden toch ook geen ernstige pogingen om haar voor uitheemschen invloed en miswas te vrijwaren. Doch in de XVIe eeuw, verheffen eenige mannen met gezond verstand hun stem tegen dit misbruik, en met raad en daad komen zij er tegen op. Marnix van St. Aldegonde schrijft zuiver Nederlandsch zoodat hij wel eens de Vader van het Nederlandsch proza genoemd wordt. Coornhert, Spieghel en Roemer Visscher, tevens taalvorschers en dichters, schrijven taalkundige werken en passen hun grondstelsels toe in hun eigen gedichten. Hoort hoe natuurlijk en vloeiend Coornhert klaagt over de verbastering onzer taal:

« Een oud ingheworteld misbruyck doet my nu vrezen
» D'anstaende verwoesting die tot noch toe belet is;
» Misschien verwondert u wat dattet mag wezen?

» 't Is dat de Nederduytsche spraeck aldus besmet is
» Met menig uytheems, onduits woord, datter in gezet is,
» Die men alle daegh noch veelvuldigh ziet vermeren,
» Zoodat onze moederstael bynaest verplet is. »

Om die distelen uit te roeien boden nog spraakkunstige werken en woordenboeken wakkere hulp. Ik noem hier slechts voor ons Zuid-Nederlanders den « Schat der Nederduytscher Spraken » van Christoffel Plantijn, en het « Etymologicon Teutonicae linguae » van Kiliaan, dat nog steeds onontbeerlijk blijft voor al wie met de taal uit de XVIe en de XVIIe eeuw te doen heeft.

In de letterkundige kringen, voornamelijk in de Amsterdamsche « Kamers », in « 't saligh Roemers huys » zooals Vondel zegt, in Coster's « Nederduytsche Academie », in den Muiderkring eindelijk, koesterde men al meer en meer eerbied en liefde voor de landstaal, alhoewel sommige « humanisten » nog met het Latijn behept zich schaamden in het Nederlandsch te schrijven. Doch gaandeweg worden deze achterblijvers medegesleept met den algemeenen drang van het mondig geworden volk, dat nu met verfijnden smaak en gelouterde taal, de gewonnen vrijheid en onafhankelijke Nederlandsche nationaliteit toejuicht. De SPOORSLAG aan talent en genie was ter goeder ure gekomen.

Zoolang immers geloofstwisten en burgeroorlog aan het zieden waren, hadden de gemoederen geen rust genoeg om blijvende meesterstukken te scheppen : hekeldichten, liederen en verweerschriften volstaan niet tot een « gouden eeuw » der letterkunde. Doch die reuzenstrijd van het kleine Nederlandsche volk tegen Spanje, toenmaals het machtigste koninkrijk van Europa ; die botsing der nieuwe geloofstelsels met den alouden godsdienst, met al de gruwelen en wandaden die daarbij gepleegd werden, dit alles had zoo diepen indruk op het volk gemaakt, dat zelfs toen het geloofsonderscheid tot geen politieke onlusten meer aanleiding gaf en vooral na het herstellen van den vrede in 1648 met het erkennen van Hollands onafhankelijkheid, er veerkracht genoeg in 's lands gevoel en zelfbewustzijn overbleef om zich in letterkundige meesterstukken uit te storten. « Elke inspanning van kracht, zoo ze gelukt, verheft menschen en volkeren. » (1) Voeg daar eindelijk nog de welvaart bij, het natuurlijk gevolg van 's lands verhoogde levenskracht, voornamelijk door den bloeienden handel en de scheepvaart op Oost- en West-Indië in Hollands haven gevoerd. Stoffelijke

(1) Stellwagen, *De levende taal.*

weelde en voorspoed ruimden alle hinderpalen uit den weg tot het breed gedijen eener onafhankelijke letterkunde.

Het spreekt van zelf dat deze laatste regelen uitsluitend op Noord-Nederland passen. Bij ons inderdaad was de oorlog tegen Spanje geheel anders uitgevallen. Handel en voorspoed hadden in den storm schipbreuk geleden. (1) Onze katholieke bevolking, hoe verheugd ook over het behoud van haren godsdienst, schikte zich toch met tegenzin onder het verzwaarde juk van Spanje, en lag onbewust van zijn eigenwaarde, moedeloos en uitgeput neder. De vrees voor ketterij deed de kerkelijke wetten op het herdrukken of verspreiden van boeken uit Noord-Nederland afkomstig, streng doorvoeren, Daardoor werd feitelijk het Zuiden van 't Noorden verstandelijk afgesneden, en mocht het Zuid-Nederlandsch geen jong levenssap meer zuigen uit den nu zoo rijken grond van het Noord-Nederlandsch. Wat meer is, reeds toen de onlusten losbarsten en voornamelijk toen de Spaansche regeering weer vast geankerd lag, kozen talrijke begaafde mannen om hun politieke of godsdienstige overtuiging de wijk naar Holland. In die menigte was er meer dan een geleerde, meer dan een taal- en letterkundige die Hollands groeikracht zeer bevorderde. Een enkel feit diene tot bewijs : niet minder dan zeventien Belgen bekleedden toen achtereenvolgens een leergestoelte aan de Leidsche hoogeschool. (2) Helaas, waren al die uitwijkelingen in 't vaderland gebleven, Vondel zou volbloed Zuid-Nederlander geweest zijn.

Doch in 't Noorden ook konden de letteren niet in vollen fleur blijven. Evenals het talent van een schrijver soms plotselings uitgebloeid is, en vruchteloos poogt zijn vroegeren wasdom nog te beleven, zoo is ook op een bepaald oogenblik de geest van een volk moe gegeven. Nieuwe gedachten blijven achterwege, herhaalde malen worden dezelfde onderwerpen weer opgewarmd en nogmaals uitgekookt; geestdrift wijkt voor stijve deftigheid of ontaardt tot opgeblazen gevoel dat zich overigens geen lucht geven mag dan binnen de palen van eng toegeschroefde regelen. Eigenaardigheid en kunstzin zijn dan uitgegestorven. En zoo verdorden ook de forsche twijgen aan den boom onzer letterkunde. « Zij viel, zegt Hofdijk, van de frissche uiting des verhoogden zielelevens tot eene laffe in het alledaagsche

(1) Over dit overgroot verschil tusschen Noord- en Zuid-Nederland, leze men in de groote *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* door Blok, het 1e hoofdstuk van het 4e Deel, voornamelijk blz. 9 vlg.

(2) Everts, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, blz. 189.

omtrippelende liefhebberij, die van tijd tot tijd nog wel eens een enkelen sprong deed, maar geene vlucht meer nemen kon. » Hoe diep het gevoel voor echte schoonheid alsdan begraven werd, toont de bijval dien Andries Pels, een Amsterdammer, rond 1680 genieten mocht. Die gewaande hervormer der letterkunde en wetgever van Parnassus wist zulke stroeve en strenge voorschriften binnen te smokkelen dat hij de laatste sprankels dichtervuur uitdoofde.

Trouwens had de overtollige weelde praalzucht en zedenbederf in Holland ingebracht. Het ergste onheil nochtans voor de letteren was de verfransching. Toen in 1685 Lodewijk XIV de verordening van Nantes terugtrok, waarbij aan de Hervormden godsdienstvrijheid was gewaarborgd geweest, kwamen vele Protestanten bij hun noordelijke geloofsbroeders aangeland, maar brachten tevens uitheemschen geest, uitheemsche beschaving en uitheemsche letterkunde mede. De Fransche letteren, — zij stonden alsdan in vollen bloei (1) — verbluften derwijze onze vaderen, dat het voor elk fatsoenlijk schrijver noodzakelijk werd die vreemde meesterstukken na te maken, Fransche denkbeelden met woorden en wendingen over te nemen. « De gastvrije Nederlanders, zegt Everts, meenden dan ook niet beter te kunnen doen, dan zich met alle vlijt op die fijnbeschaafde taal en letteren toe te leggen, dan de kiesche vormen dier deerniswaardige ballingen aan te nemen; dan zich in alles met kinderlijke, ja kinderachtige volgzaamheid op de leest dier bevallige vreemdelingen te schoeien. »

* * *

Dat er uitermate nuttige lessen uit deze feiten te trekken zijn, zal reeds aan ieder verstandig lezer klaarblijkelijk zijn voorgekomen. Laten wij buiten onze beschouwing politieke gebeurtenissen en stoffelijke welvaart, waar wij rechtstreeks niets op vermogen, dan blijven er toch als oorzaken van letterkundigen bloei: verstandelijke volksopleiding en eigen taal.

Welnu, daartoe kunnen en zullen wij het onze bijbrengen, ten eerste, door mede te werken tot de wetenschappelijke

(1) Het dient nog eens opgemerkt dat het bloeitijdperk van onze letteren, de Fransche « gouden eeuw » over 't algemeen voorafging. Zoo kwamen b. v. Vondel's fabelen in de *Warande der dieren*, vijftien jaar vóór die van La Fontaine uit. Hiermede wordt geenszins geloochend dat *sommige* Nederlandsche schriften door gelijksoortige Fransche werden ingegeven.

ontwikkeling van ons volk (1), zooals er b. v. gedaan wordt in verdienstelijke inrichtingen als de Vlaamsche « hoogeschooluitbreidingen ». Om wetenschap te vertolken is onze taal even goed geschikt als welkdanige andere, wat er ook al soms in ontkennenden zin hierover geharreward wordt. En indien die wetenschap niet in zijn eigen taal aangeboden wordt, dan zal ons volk voortgaan die uit vreemde bronnen te putten en meteen den uitheemschen geest inzwelgen, — Ook verfijnd letterkundig leven kan onder het volk tot stand worden gebracht : de opvoering in het Klein Seminarie te Mechelen van Sofokles' *Antigone* in de Nederlandsche vertaling van Dr Burgersdijk, heeft door haar grooten bijval de proef op de som geleverd, hoe de gewone burger nog voor hooger letterkundig genot vatbaar is, ja voor klassieke kunst, die toch altijd de echte zuurdeesem blijven zal tot geleidelijke uitzetting van 's menschen geest. En waarom zou hij niet met *onze* klassieke kunst in aanraking komen, namelijk met Vondel! Opvoeringen als die van *Lucifer* en żelfs van *Adam in ballingschap* (!) te Utrecht en te Amsterdam zijn verheugende verschijnselen in dit opzicht.

Ten tweede, kunnen wij er mede naar streven dat de eene beschaafde schrijf- en omgangstaal al meer en meer ingang vinde in alle maatschappelijke standen. Zoolang wij niet tot die eenheid gekomen zijn, is er praktisch niets gewonnen voor het eigen Vlaamsch leven. Kan iemand slechts zijn gewestspraak, dan zal hij er doorgaans bitter weinig eerbied voor koesteren, of althans verstandelijk gescheiden blijven van het algemeen leven van zijn volk. En komt hij bij lieden die zijn dialekt niet spreken, dan zal hij al aanstonds uitzien naar een aan allen gemeene spraak, en.... het zal alweer Fransch klinken. Daarbij hoe zou nu toch het geheele volk, dat is de gegoede standen zoowel als de lagere, verdienstelijke Nederlandsche schriften waarachtig leeren smaken tenzij een algemeene verfijnde omgangstaal eigen geest en eigen taalgevoel onderschrage ?

En daarom is het treurig, ja zeer treurig, in sommige dagbladen die dan nog als voorstanders (??) der Vlaamsche belangen willen doorgaan, artikelen te lezen die de strekking tot eenheid in het Nederlandsch of dwarsboomen of althans verkeerd voorstellen. Ik bedoel hier de *Bien Public* van 1 Oogst laatstleden. En de Eerw. Heer Kan. Muyldermans zal zeker niet in zijn schik geweest zijn, wanneer hij gelezen heeft wat al misbruik

(1) « De vernieuwing van het maatschappelijk leven moet vooral de vrucht zijn van een algemeene ontwikkeling en zuivering van de hoogere zielsvermogens der volksklas. » Zoo sprak Prof F. Van Cauwelaert in zijn prachtige feestrede te Kortrijk den 15n Maart 1908. Zie *Dietsche Warande en Belfort* 1908, 5 en 6.

daar gemaakt werd van zijn opstel in de *Vie diocésaine* van Juli 1908. Hij had immers hoofdzakelijk daar slechts twee stellingen vooruitgezet: dat wij juist *niet alles* uit den Hollandschen tongval en schrijftrant moeten overnemen, en dat er te schiften valt onder de boeken die ons over de noordelijke grenzen toegereikt worden (1). Twee meeningen die toch elk katholieke Vlaming wel zal beamen, doch die geenszins die strekking tot eenheid in het Nederlandsch en voornamelijk in de Nederlandsche beschaafde omgangstaal tegenspreken.

Tot die eenheid en vastheid in eigen beschaafde taal voeren nog ander beweegredenen (2) die in dit opstel niet te huis behooren. Enkel zij er hier nog eens op gewezen hoe de verfransching in de achttiende eeuw zelfs op de Noord-Nederlandsche letteren en op onzen landaard noodlottigen invloed had.

Moge toch al wie tot nu toe voor deze *lessen uit het verleden*, vrijwillig of niet, blind gebleven is, eindelijk de oogen open doen. Laten wij hun dit glansrijk betoog herhaaldelijk voorhouden: zoo bewerken wij wellicht nog eenige bekeeringen, zooals er reeds met de gratie Gods tot stand gekomen zijn. Nooit is het nutteloos goede gedachten keer op keer te uiten, al moest men zich dan nog in 't eerst de rol getroosten van een *Vox clamantis in deserto*.

Leuven. J. SALSMANS, S. J.

---

(1) Dat er aan dien kant gevaar bestaat, is stellig. Doch, voor het *volk*, is dit bijna niets in verhouding met de bezwaren die het verspreiden der Fransche taal meebrengt. Onze Franschdolle katholieken gelieven toch eens het feit in acht te nemen, door *Hooger Leven* van 26 Sept. 1908, volgens een hooggeplaatst ambtenaar, medegedeeld: « Tegenwoordig zijn er 92 bladen welke het Belgisch postwezen, om reden hunner onzedelijkheid, weigert te bestellen. 88 ervan verschijnen in Frankrijk, 2 in België en 2 in Holland; deze laatste 4 zijn ook in Fransche taal geschreven. »

(2) Al ware het maar deze dat er in *beschaafde* vrouwenkringen nooit Vlaamsch zal aan het woord komen tenzij *beschaafde* taal. — In die noodwendige streving tot eenheid en vastheid vinden wij een hoofdbezwaar voor ons, Zuid-Nederlanders, in Kollewijnsche vereenvoudiging, alhoewel *sommige* bezadigde wijzigingen iets aanlokkelijks hebben. « Eendracht is macht » voornamelijk op taalgebied. — Daarom ook in de plaats van al die nieuwe tijdschriften die opkomen en vergaan, zouden wij wenschen dat al onze beste letterkundige en geldelijke krachten te zamen gebracht werden om een of twee dagbladen en tijdschriften, hoog, zeer hoog te houden. Dit zeggen wij niet tegen het Vlaamsch tijdschrift voor juffrouwen waarvan HOOGER LEVEN van 19 Sept. ll. de blijde mare brengt: *indien* dit in *alle* opzichten voldoet, zal het ontzaglijk veel goed stichten.

KUNSTKRONIEK

De hedendaagsche Antwerpsche School
(Leden van Kunst van Heden), Piet Verhaert, Jef Lambeaux,
Emiel Vloors en zijn ontwerp voor het gedenkteeken
van Peter Benoit, Brief van Emiel Claus
en antwoord van de Redactie.

De Kunstkroniek bleef ditmaal wat langer uit, want groote en ingrijpende kunstgebeurtenissen in Zuiden of Noorden, zijn er in de laatste maanden niet geweest : een reeks vrij slappe tentoonstellinkjes bij Buyle en Forst (om den kaleidoscoop in Brussel niet eens te noemen!) onlangs een tamelijk goede van de beide van Beurdes, Wiethase en Pieterse, een héel goede van Roessingh en Lemmers en een van Maurits Seghers, die met reuzenschreden is vooruitgegaan. Prachtig, vol innige stemming en heel teer van kleur waren zijn *Morgen. Avondschemering, Markt te St-Anna-ter-Muiden* en *Avond*, we komen later nog op hem terug. Dan een Meunier-tentoonstelling te Rotterdam, waarvan de Hollanders niet al te veel gesnapt hebben, een openingstentoonstelling in het nieuwe Kunstgebouw in de Leys-straat, waar meer mooie toiletten waren dan Schoone Kunst, een tweede van *Kunst van Heden,* die een * verdient, een derde Driejaarlijksche, beneden het middelmatige, al waren er enkele zeer mooie dingen van Courtens vader, Melchers en Léon Fréderic.

Vervolgens een afkooksel van Moderne Kunst te Brugge, waarmee ze hun goeden naam, dien ze met de Ouden gemaakt hadden, leelijk hebben geriskeerd, een inderdaad heel interessante expositie van teekeningen, krabbels en etsen van Rembrandt in het Marsan-paviljoen, Louvre, en nu onlangs, van 1 October tot 1 November, een belangrijke tentoonstelling van Belgische kunst te Berlijn (1), waar de meeste onzer schilders

(1) Ausstellung Belgischer Kunst, unter dem Protektorate der Belgischen Regierung, veranstaltet durch die Gesellschaften *Art Contemporain*, Antwerpen, und *Société Royale des Beaux-Arts*, Brüssel. — Lokal der Sezession Kurfürstendamm 208/9. Berlin MDCCCCVIII. 1 Okt.-1 Nov. 1908.

Piet Verhaert.

heen waren met het werk, dat ze ons in de laatste maanden en jaren te Antwerpen en te Brussel hadden getoond.

Het belangrijkst, het meest blijvend in het geheugen, zijn de exposities in het vroege voorjaar van *Kunst van Heden* en het Lente-salon te Brussel geweest; de tweede eigenlijk bijna een herhaling van de eerste, want de stukken, ook voor een groot deel die der vreemde kunstenaars : Bauer, Ménard, Sauter, Böcklin enz. waren van Antwerpen naar Brussel overgebracht. (1)

Zooals die tentoonstellingen waren ingericht gaven ze vrijwel een begrip in 't klein, een Ueberblick over de *Kunst van Heden*, een naam, waar dikwijls om gelachen wordt en die eigenlijk toch heel goed is gekozen.

Men kent 't Genootschap; een der jeugdigste en beste, die in het Kunstgenootschappen-rijke België bestaan.

De eerste tentoonstelling, die ze inrichtte, was, meen ik, die van Leys en de Braekeleer, waarmee ze veel heeft bijgedragen tot beter kennis en waardeering vooral van dezen laatsten, lang miskenden meester, de tweede van moderne artisten, waaronder Breitner, Cottet, Hans Thoma, Constantin Meunier, enz., de derde van Linnig en Verstraete in den Kunstkring, de vierde van Dillens, de vijfde van Alfred Stevens.

Die eerste tentoonstelling in het Museum werd, door het groote publiek ten minste, bijna niet bezocht. « Hoe dikwijls », schreef de Bom destijds in *Onze Kunst*, « heb ik de zalen voor mij en de heeren Suppoosten alleen gehad. »

Hier in België geldt nog sterker dan in Holland : der Erste bedachts, der Zweite vollbrachts, der Dritte belachts, « was machts », zeiden de inrichters en beschermers, waaronder de heeren Grisar, Beernaerts, Max Rooses, de Bom, Baertsoen, Mertens, Rousseau, Struys, Luyten, Laermans, Hageman, Baseleer, Walter Vaes, enz. en werkten rustig verder. — En voor die volhardende pogingen tegenover 't weinig kunstlievende Antwerpsche publiek, dat zijn liefde voor wat mooi is, bijna uitsluitend uit in optochten en mooie kleeren, kan men niet anders dan de grootste bewondering voelen. En ook hier zal 't wel zijn : « de aanhouder wint ».

't Is met Kunst een eigenaardig ding. Voor haar geldt nog meer dan voor alle andere de wapenspreuk van onze Moeder-

(1) Alleen was er te Brussel een buitengewoon belangrijke collectie werk van den dierenschilder Jozef Stevens, een broeder van Alfred, die te Antwerpen ontbrak. Bij het behandelen der Brusselsche schilders, komen we nader op hem terug.

Regentes : *Palmea sub pondere crescunt.* Waar ze wordt aangemoedigd, kwijnt ze ; in Amerika, in Engeland, waar ze tonnen gouds aan kunst besteden en het publiek ontegenzeggelijk op een veel hooger peil staat dan hier, is bijna geen kunst, ten minste geene, (1) die een vergelijking met de onze kan doorstaan, en die, voor zoover het de goede betreft, dan nog bijna geheel op de onze gebaseerd is — wijl Engeland's grootste meester een Hollander is!

In België, in Holland vooral, waar de kunstenaar, zoolang het buitenland hem niet met den stempel van een uitheemschen roem heeft geadeld, wordt geminacht en uitgelachen, vooral zoolang hij niet veel met zijn kunst *verdient*, schiet ze welig als schoone, blanke leeljen omhoog.

Het is echter een feit, dat we hier in Vlaanderen vooral, te veel schilders hebben, evenals in Holland te veel literatoren en dat er geen markt, in ieder geval geen koopgraagte is, voor hun werk, waarvan de meesten moeten leven.

Als enkele onzer Hollandsche schilders, zich verheugen, of verheugd hebben, in een beter lot, is 't alleen omdat ze hun grooten afzet in Amerika vinden. Een bezwaar tegen dezen handel met Amerika is echter dat vele onzer beste kunstenaars (ik spreek hier alleen van de Hollanders) zich aan een kunstkooper, die veel met Amerika « doet », hebben verkocht, dat ze dikwijls een zekere maat opkrijgen voor hun doeken en niet meer geheel vrij staan tegenover hun eigen werk en dat de « eeuwig snuggere Yankeeman », voorgelicht door dèn, in zijn oog, onfeilbaren kunstkooper, maar een zeker soort van kunst wil koopen, een kunst geëikt en wél geaccrediteerd, die daardoor de waarde als van een handel-effekt krijgt (na ettelijke jaren is het zooveel meer waard, enkel afgaande op den grooten naam.)

De Maris-broeders, (dit is hem geleerd) zijn mooi, Jaap en Willem vooral, Tys ligt boven zijn bevatting. Israëls is mooi, Mauve is mooi (de meeste Mauves zitten in Amerika). Blommers is mooi, Mesdag is mooi. Maar nu wil hij ook dat ieder ander en jeugdiger schilder, een Mauve, Mesdag, Blommers of Israëls zal zijn ; reden waarom Holland tegenwoordig vergeven is met slappe aftrekseltjes van deze groote meesters, en Breitner, Bauer,

(1) Ik zal de laatste zijn om de verdiensten te ontkennen van Leighton, Watts, Walter Crane, Burne-Jones, Rosetti zelfs, maar het blijft conventie-kunst, die uit 't hoofd en niet uit 't hart komt en te veel een *denkbeeld* verzinnelijken wil « a beauti ful thought ». Gainsborough, Sir Joshua en Turner waren beter, maar toch nooit in éen adem te noemen met Rembrandt of Rubens, wat trouwens door de Engelschen zelf wordt erkend.

Veth, Dijsselhof, Voerman, Verster, Tholen, Karsen enz, zich nog niet verheugen in dien grooten stoffelijken voorspoed en dien roem, waarop hnn verdienste aanspraak zou mogen maken.

Dit is ook de reden geweest dat Jacob Smits en Luyten in arrenmoede en eenige boosheid, Holland verlieten en thans Belgen (1) zijn; trouwens in België hadden zij hun geheele opleiding ontvangen.

— « Waarom schildert u toch eens niet iets in de manier van Jacob Maris, Meneer Smits? » vroeg de Hollandsche kunstkooper.

— « Omdat ik 't niet kan en niet wil », zei Smits.

Hij was met mooie dingen in Kunst van Heden, mooi vooral om de rijpe, diepe, innige kleur en door de jongere leden van het Genootschap wordt hij als een Meester vereerd. Het moet dus aan mij liggen dat ik zijn kunst niet begrijp. Hij schildert dikwijls zonder model en daar kan ik mij niet mee vereenigen. Modellen zijn in Moll natuurlijk moeilijk te krijgen en te allen tijde duur, maar hij blageert er zelfs een beetje op dat hij het doet. Zoo zijn er meer, Baseleer o. a. en Edmond Verstraeten; ze ontvangen buiten de impressie en werken die uit op hun atelier, ongeveer op dezelfde wijs als een literator doet in zijn studeerkamer. Er hoort natuurlijk groote knapheid toe om een menschenfiguur zóo ineen te zetten als Jacob Smits de *Jezus in Gethsemane* zonder model heeft gedaan, maar men ziet dat hij geen model gehad heeft, anders konden de handen zóo niet zijn en dat werkt storend; hoe treffend, hoewel geheel anders dan die der Gotieken, zijn opvatting van den Heiland der wereld overigens is. Waar hij wél model heeft gehad, als in het Portret van zijn eerste vrouw, toont hij zich een teekenaar van eerste kracht. Hij *kan* 't wel, evenals Baseleer en Edmond Verstraeten, maar het is die ongelukkige manier om enkel de impressie te willen vasthouden en weergeven, — een schilder is nu eenmaal geen literateur, evenmin als een letterkundige is een schilder; beiden treden in de laatste jaren te veel op elkaars terrein.

Dit doet echter tot het groote talent van den schilder Smits niets toe of af en ook niet tot de goedheid van den mensch.

Want evenals Luyten, is Smits een bijzonder beminnelijke, vriendelijke, gastvrije man, een goede zoon, echtgenoot en vader. Het is altijd aangenaam wanneer men van een voortreffelijk kunstenaar kan zeggen, dat ook de mensch voor-

(1) Ook volgens nationaliteit; J. Smits o. a. heeft de groote naturalisatie.

trefffelijk is. Geheel schoone knnst kan niet zonder een schoone ziel bestaan.

Luyten daarentegen, op wien ik altijd graag nog eens terugkom; schildert altijd naar model en zou zonder model, geloof ik, niet kunnen schilderen. Men ziet dat dadelijk, bezie b.v. *zijn* handen maar eens! — Ik had van Luyten, gedurende de lente en den zomer, heel verontrustende berichten gehoord en ging dus zelf eens hooren hoe hij 't maakte; niet denkend dat ik hem zou zien. Maar daar zag ik hem uit de verte aankomend al staan voor zijn atelier, met een vriendelijk gezicht en een jonge poes, die hem om de beenen snorde. Hij zag er echter wel moe en ook wat magerder uit dan vroeger. Hij was ook ziek en naar Baden-Baden geweest, maar nu gelukkig bijna geheel genezen. Hij sukkelt met zijn maag. Luyten is, als vele onzer kunstenaars, vegetariër en verwacht daarvan alle heil. In Holland ken ik ook vele vegetariërs en ze zijn bijna allen zwak en ziek.

Maar die tegenzin in vleesch is bij Luyten, een bewijs te meer voor zijn vriendelijk hart. Luyten heeft 't nooit te druk en altijd tijd om ieder minzaam te ontvangen; ook al komt men geheel onverwacht. De verbazende massa werk, die hij omzet, schijnt te geschieden bij tooverij. Zijn atelier, laag bij den grond en zonder verdieping, eenigszins van den weg af, staat open voor iedereen. Men gaat er zoo maar binnen. Daar loopen zijn 17 leerlingen dooreen, saamgekomen uit alle wereldstreken: een paar schilderen buiten een boerenkar, een paar een meisje, dat zit te spinnen, eenige andere weer een ander model. Daar spelen en slapen diverse honden en poesen met hun gezin. Daar komen buurkinderen binnen: « Meneer, mag ik een peer? » Daar zit het moddelletje met een spinnewiel en een wit mutsje, dat, zooals ze daar zit, al een schilderijtje is. Daar is een Babel van verschillende talen. En Luyten loopt er doorheen en heeft voor ieder een goedmoedig, hoewel zelden prijzend woord en gaat buiten kijken naar 't schilderen van de kar en doet zijn eigen werk onafgetrokken en staat middelerwijl ettelijke reporters te woord, die hij interviewt, in plaats dat ze 't hem doen.

Hij heeft prachtige dingen gemaakt den laatsten tijd; hij was nu in de laatste salons eindelijk eens met dat indrukwekkende doek van zijn leerlingen afgekomen en alle *onbevooroordeelden* kunnen gezien hebben hoe mooi 't was. Ik zie Luyten altijd heel graag in zijn portretten, al versmaad ik ook de landschappen niet. Hoe bevallig en los was de groepeering van die niet alle mooie, maar alle aantrekkelijk-intelligente jonge vrouwen, waaronder enkele met een lang niet onbeduidend

talent. Kranig werk van een onzer eerste teekenaars, waar eenige der jongeren, die tegenwoordig bezig zijn om Luyten af te breken, een voorbeeld aan kunnen nemen! Luyten zelf staat achter de piano met een tweeden, donkeren man, ik geloof zijn ouden vriend Henry Rul, wiens portret hij destijds voor de *Vlaamsche School* heeft geteekend en die mij onlangs mooi-intime landschappen, eenigszins eigenaardig van kleur en tint heeft getoond.

Een andere van onze heel knappe teekenaars is Karel Mertens, Professor aan de Academie, die me altijd aangetrokken heeft, vooral om zijn mooie kleur en eigenaardig typeeren onzer Zeeuwsche boeren. Een groot vriend van Onze Door, hoewel ettelijke jaren jonger. (Hij heeft o. a. dat portret van Verstraete voor de tentoonstelling van 1906 geëtst). Ik kende hem echter enkel uit zijn etsen en leuk geziene landschappen, vooral de wintergezichten, al of niet gestoffeerd, en nu heeft hij in den laatsten tijd gegeven een geheel nieuwe openbaring van zijn talent, die zeker niet minder interessant dan de vorige is.

Hij kreeg, eenigszins tot zijn eigen verbazing, een opdracht voor 't beschilderen van een plafond in de Vlaamsche Opera, waarvan hij mij 't ontwerp liet zien, dat hij bezig is in de Falconkapel te schilderen. Zoover ik er in den opzet over kon oordeelen, was het uiterst eenvoudig, maar onvergelijkelijk puur van lijn en om de moeilijkheden juist te schatten, die een kunstenaar overwinnen moet om tot zijn doel te geraken, is het noodig dat men zijn werk van den eersten opzet af ziet.

Voor dit doek b.v. heeft Mertens eerst de opzet geschetst, dan werd de schets uitgewerkt in kleuren, dan op nieuw, uit het hoofd, in zwart geuitlijnd, zoowat op een achtste van de ware grootte. Vervolgens wordt elke figuur uiterst zorgvuldig naar model geschilderd. Dan moet diezelfde figuur weer in 't verkort en in andere verhoudingen worden genomen, om uit de verte en van beneden af gezien, in het plafond zijn werking te doen.

Wanneer 't gereed is en ter plaatse aangebracht, hoop ik er nog eens op terug te komen.— Mertens is ongeveer een tijdgenoot, hoewel de jongere van Luyten, van Door, van Hens, zoo van dat troepje, dat in 97-98, in de dagen van de Vlaamsche School, tot de jongeren werd geteld. Maar hij ziet er buitengewoon jeugdig uit; behalve om een kleinen trek om den neus, zou niemand hem zijn leeftijd en nauwlijks meer dan 35 geven en hij beschikt ook nog geheel over jeugdige kracht. Hij was in Kunst van Heden, evenals trouwens alle exposanten,

met werk uit verschillende perioden van zijn leven. *Grauw Weer aan de Haven*, de oude *Pothoek*, *Dooi*, *Sneeuwvlokken*, in 't geheel, met de teekeningen mee, een 21 nummers, waarvan vooral de sneeuwgezichten zeer schoon waren en prachtig van kleur; in Brussel was hij niet, in Berlijn enkel met *Fischerboote* en *Wasserspiegelung*, de Peueraar, die in zijn punt zit te peuren.

* * *

Zijn mijn lezers (zoo begon men een nieuwe paragraaf in den goeden tijd van mijn neef Rhijnvis Feith en van Alphen wel eens in de *Kunstcité* geweest? 't Is in een soort slopje, dat de dwarsstraten van de Carnotstraat, met de Borgerhoutsche Kerkstraat verbindt en 't ziet uit op den achterkant van het huis in de Wetstraat, waar Door Verstraete heeft gewoond. 't Is geen vuil, vies slop, zooals in den Jodenhoek in Amsterdam, maar voert heel aardig langs oude tuinmuren, waar kopjes van vurige Dahlias over knikken en klimop in zware festoenen over hangt. Daar hebben Crahay, Henry Rul, de Vadder, Hageman, plus eenige beeldhouwers hun atelier. In de Lange Leemstraat is een dergelijk kunstenaarsbuurtje. Gelijkvloers huizen gewoonlijk de beeldhouwers, die hun schilderachtige afval: koppen, beenen en torsen buiten onder een afdakje bergen; op 't verdiep de schilders. Een zeer proper onderhouden trap voert naar de verschillende werkplaatsen, die alle met een aardige ouderwetsche schouw zijn voorzien.

Daar heeft ook Hageman zijn atelier, die een der steunpilaren is van Kunst van Heden, maar ten eenenmale ligt boven de bevatting van het gewone publiek. Hij heeft zich, bijna met uitsluiting van alle andere onderwerpen, op een heel eigenaardig genre toegelegd, dat, zoover ik weet, door geen ander wordt beoefend. Vroeger waren het meestal landverhuizers, die hij schilderde: Russen, Slaven, Polen; de bewoners van het Balkanschiereiland vooral, die men tegen dat er een boot van de *Red Star* vertrekt, door onze straten kan zien zeulen, zwaar beladen met kinderen, bundels, vogelkooien, allerlei heterogeen huisraad in bultige pakken « met zware stappen en doode oogen », de mannen meest met pelzen potsen, de vrouwen met een los geknoopten doek om 't hoofd. Types, melankoliek en verwezen, die op Joden lijken en geen Joden zijn. En juist dat schilderachtig-melankolieke, heeft Hageman uitstekend gevat en weergegeven met bijna brutale toets, die soms in zijn tonensomberheid, zwaar omfloersd van ingehouden pracht, aan Rembrandt doet denken.

Den laatsten tijd werkt hij veel aan de haven bij 't Zuid, waar de groote transatlantieken met de vreemde stokers, meestal Hindoes, liggen. En 't is zijn lust om zóo 't Oosten te bespieden met onze Vlaamsche haven en onze Vlaamsche Polderluchten als achtergrond en décor. Hij daalt af in de machinekamer, — in 't ruim van 't schip en bespiedt die bronzen statuen — bijna alle *makellos* van bouw, — bij hun bad, bij hun eten — in hun kooien. — Hij wandelt met ze door de stad met zijn schetsboek achter hen, terwijl ze, door onze lieve straatjeugd nageroepen, imperturbabel en waardig door de straten gaan. En hij schildert ook Joden met de wollen serge gebedsmantel en de lange vingers der klauwachtige handen in resignatie uitgespreid. Hij schildert dat alles uitsluitend om de pracht van de kleur,— om 't leuke type vooral en de mooie beweging — om 't karakteristieke van die heerlijke gestalten in de teergrijze atmosfeer van onze prachtige stad... En dat hij daarmee 't Oosten voor ons oproept, 't Oosten met zijn geheim, met zijn wondere kleur — met zijn mysterie van een godsdienst, zooveel ouder dan de onze, waar de menschenziel, na lange incarnaties, zich weer oplost in de ziel van God; — dat we bij zijn landverhuizers, denken aan de Joden in de Woestijn, vuil, schilderachtig en murmureerend, meesleepend hun onsmakelijke ustensiliën tot het dooden van dieren en de dassevellen van de Arke der Getuigenis. — Dat we de verdrevenen hooren klagen met gebogen hoofd, de handen geheven tegen de muren van Jeruzalem — dat heeft hij er niet, zooals Gustaaf Doré en Bauer deden, *met opzet* ingelegd!

Hij schildert, net als Courtens, om te schilderen; of hij verkoopt of niet, zit hij weinig mee in; maar dat men dat, met eenige verbeelding toch alles *zien* kan in zijn doeken, is omdat hij een genie is, dat zijn eigen kracht niet kent. Hij is een man, komt mij voor, van een kleine veertig jaar, die er echter niet ouder dan dertig uitziet; hij heeft zijn opvoeding uitsluitend in Antwerpen ontvangen; zijn vader was een Hollander, maar hij kent geen Hollandsch meer en is hier geboren.

In kleurenmacht — hoewel om zijn groote jeugd wat rijker en warmer, sluit Albert Crahay zich eenigermate bij dezen heel grooten Meester aan, die zoo voortreffelijk teekent als hij schildert.

Crahay is nog heel jong, 27 jaar, van denzelfden leeftijd als Walter Vaes, met wien te samen hij een der dragers van de toekomst van Vlaanderen is. Hij schijnt nog niet geheel met zich zelf eens aangaande zijn genre. Zijn *Lezend Meisje* b.v.,

waarvoor, zijn mooi zusje model gezeten heeft, reken ik tot zijn zwakker en zijn *Zeegezichten*, waaronder zijn *Garnalenvisschers* vooral, tot zijn krachtiger werk. Hij is subliem in de kleur, rijk warm met een uiterste van harmonie en ingehouden glans, die soms om den innigen fluweelen toon aan onzen Bosboom doen denken, hoewel hij geheel andere onderwerpen dan Bosboom behandelt en ook zeer sterk de *imprint* draagt van zijn eigen tijd en zeer oorspronkelijk is.

En het is een groote en goede tijd, zooals hij zich, in den laatsten tijd vooral in onze jonge Antwerpsche school geopenbaard heeft (de Brusselaars zitten nog bijna allen in de netten van de Fransche luministen verstrikt).

Waar in Holland bepaald verslapping heerscht en de oude vaan van onze kunst maar door zeer enkelen omhoog wordt gehouden, is er in Vlaanderen, maar ook in 't Walenland (ik heb nu uitsluitend 't oog op de jongeren) ein sehr reges und strebsames Leben bij de kunstenaars, die zich met innige toewijding en grooten ernst, toeleggen op hun werk, tegelijk als op een « stiel » en als de liefde van hun leven, die hun heele ziel als offer vraagt. De heillooze invloed van de Franschen met hun luminisme, pointillisme en andere ismetjes heeft uitgewerkt. Waar men zich nog op een Fransche school inspireert, is 't op de Barbizonsche en door die van Barbizon heên op onze groote Haagsche school, die uit die van Barbizon is voortgekomen (Baseleer heeft o. a., hier en daar sterk den invloed van Jaap Maris ondergaan).

Toch van inspireeren is hier eigenlijk geen sprake. Ze zijn zichzelf en steunen niet op anderen, of 't moest dan zijn op de groote tradities van Vlaanderen zelf. — En door deze jonge en nog weinig gewaardeerde krachten als van Baseleer, Crahay, Bosiers, Huygelen, Emiel Vloors, Oleffe, Walter Vaes, wordt een nieuwe roem voorbereid voor 't Oude Vlaanderen — een nieuwe perel aan zijn kroon.

Vooral Walter Vaes is een der héel veel belovenden, die ook al veel gehouden heeft, al is hij nog maar zoo bitter jong. Als men hem ziet, verstaat men nauwlijks dat hij de schepper van die warm doorvoelde en kranig aangedurfde schilderijen, van die zwaar-tonige etsen kan zijn. Met zijn stuk *Salomé* heeft hij mij verleden jaar op de Vierjaarlijksche te Brussel *overbluft*. Hij was er mee in Antwerpen en in de afgeloopen maand in Berlijn. In 't afgetrokken beschouwd, en enkel maar naar een beschrijving oordeelend, zou het wel een weinig een opeenstapeling van heterogene bestanddeelen kunnen schijnen. Hero-

Piet Verhaert. — Blauw Binnenhuis.

des, naar de wijze der oude Romers, met rozen gekroond, is *gezeten* aan een tafel, die met een ammelaken met Markensch borduursel is bedekt. Naast hem Herodias, *de dochter Aristobuli,* modern gekapt en in modern avondtoilet — te jong om de moeder te zijn van Salomé, die zelf van kostuum of liever afwezigheid van kostuum van alle tijden en dus ook van dien van Johannes den Dooper kan zijn. De tetrark van Judea is hier bovendien te oud en te suffig om belang te stellen in den dans van het « dochterken dat Herodi behaeghde ». Op de tafel dan allerhande nieuwmodisch en Renaissance-geschirr, naast den wijn en de prachtig geschilderde vruchten. Een archeoloog als Alma Tadema, zouden bij al deze anachronismen de haren te berge rijzen en toch detoneert dit alles niet bij Vaes, evenmin als 't detoneerde bij de Gotieken en bij Rembrandt, en is zijn gevoel voor de atmosfeer van den tijd — voor de kleur — zoo volmaakt dat men al 't andere er om moet vergeten. En zijn techniek is boven allen lof !

Dit is 't meest bekende en meest in 't oog springende werk van Walter Vaes, maar zijn heele *Œuvre* is reeds heel omvangrijk. Hij heeft o. a. niet minder dan 180 etsen, die hij zelf trekt en waarvoor hij een heele installatie in zijn werkplaats heeft. Hij verliest zich ook niet op bijwegen en gaat recht af op zijn doel. Het gaat hem goed ; hij is een van de weinige jongeren, die succès hebben ; hij heeft veel gereisd, is geweest in 't Heilig Land, in Egypte, in Italië. Onlangs hield hij zich bezig met het in kataloog brengen van het nagelaten werk van zijn oom Piet Verhaert, die den 4ⁿ Augusti l.l. te Oost Duinkerke plotseling aan een hartaderbreuk is gestorven. Verhaert was nog niet oud, pas 56 jaar, van de generatie van Joors, Struys, Verstraete, Jan van Beers en Jef Lambeaux, die ook in dit jaar is overleden. We kennen allen in het Antwerpsch Museum zijn *Stempel van den Zeeman*, de scheepsjongen, half naakt in 't vooronder, die door een der andere matrozen, die in een kringetje naar de operatie zitten te kijken, wordt getatoueerd. Hij heeft er, in '89, te Parijs de zilveren medalje voor gehad. In *Kunst van Heden* was hij met de *Vischvrouw*, *het Hofje*, *Oude Puntgevels*, *In de Duinen bij Knocke*, enz. Den 16ⁿ November l.l. werden al zijn nagelaten werken bij Forst verkocht. (1) Hij was een innig Antwerpsch

(1) De verkoop had Dinsdag 17 November 1908 plaats. In het geheel : 75 schilderstukken, 3 waterverwen, 14 teekeningen, waaronder een « Suite de dessins et croquis pour la fresque exécutée à l'Hôtel-de-Ville d'Anvers » (les premiers navires apportant le sucre des Iles Canaries à Anvers) en 15 etsen, behoudens enkele plaatwerken en eenig huisraad.

De verkoop heeft meen ik een goede dertig duizend frank

kunstenaar — een echte Sinjoor, die zijn stad beter dan éen kende en liefhad. Dit blijkt ook uit de eigenaardige keus van zijn huis, dat hij, zoo niet gebouwd, dan in ieder geval geheel herbouwd heeft, met den aardigen ercker en de mooie huiskamer met de oude Vlaamsche schouw, in 't hartje van het oude Antwerpen, in de Zilversmidstraat, schuin tegenover den ingang van 't stadhuis en dicht bij 't Vleeshuys; in dat typisch stadsgedeelte, dat 't deftig Antwerpen nauwelijks meer kent, waar men ieder oogenblik verwacht een troep Spaansche soldeniers den hoek om te zien komen en waar 't volk een heel andere taal spreekt dan in de overige deelen van de stad. Na de groote Antwerpsche tentoonstelling in 1894, gaf hij twee albums uit (bij den drukker van dit tijdschrift verschenen): *Croquis et Impressions de la vieille ville d'Anvers* en *le Centenaire de la Réouverture de l'Escaut*. Verhaert etste ook en een van zijn platen, *De Kuipers*, werd in het Weensche Tijdschrift, *Die Graphischen Künste*, opgenomen als het beste etsen-specimen, (destijds) van Belgische graveurs. Sedert is de Belgische etskunst nog ver vooruit gegaan! Verhaert was professor aan de Academie en Lid van de Provinciale Staten.

Een sympathiek kunstenaar is met hem heengegaan.

't Zelfde is moeilijk te zeggen van Jozef Lambeaux, hoewel hij een mensch met een machtig talent was, oorspronkelijk machtiger dan Meunier, dan Vinçotte, misschien zelfs dan de Vigne. In hem leefde (in zijn goeien tijd) in al zijn kracht, de oude Vlaamsche verve, zooals we die belichaamd hebben gezien in Breughel (den ouden Peer), in Jordaens en in Rubens (met den edellijnigen van Dyck had hij niet veel gemeen). Hij is zonder eenige questie de meest Vlaamsche van al onze beeldhouwers geweest en hij had zijn heele opvoeding in

opgebracht, maar het tentoongestelde werk viel mij in zijn geheel niet mee Verhaert was zeer knap in de teekentechniek en beschikte over een leuk-vroolijke en bizonder scherpe opmerkingsgave, maar hij nam geen hooge vlucht en zijn kleur was dikwijls wrang en hard. Voor reproductie leent zijn werk zich echter uitstekend.

Er zou een zeer aantrekkelijke gravure te maken zijn naar de *Kaartlegster* en « *Et Uylenspieghel chanta* « (dit laatste stuk, geinspireerd op het boek van de Coster, heeft 6,000 frs. opgebracht).

Het best was hij hier vertegenwoordigd in het *Portret van zijn Moeder* en in zijn *Stadsgezichten*, vooral in zijn studies van oude daken en zijn *Etude de Toits* Nr 18) (waarom toch altijd die Fransche Katalogen !) van zijn huis uitgenomen op 't dak van 't stadhuis, was mooi en ook heel mooi van kleur.

Het was stampvol bij den verkoop, die geheel in 't Fransch werd gehouden.

Antwerpen genoten, waar hij den 14ⁿ Januari 1852 geboren was. Indertijd was hij een groot vriend van Jan van Beers (den schilder) en ging vaak bij van Beers, den dichter, eten. Allerlei wonderlijke verhalen vlotten er in dien tijd al van hem rond! Hij was een man met wien de waarheid en de legende zich met voorkeur bezig hielden. Veel er van zal ook wel schromelijk overdreven zijn! Ik heb hem persoonlijk nooit gekend. Maar een feit is 't dat hij in de laatste jaren zijn groote kunstenaarsgaven jammerlijk heeft misbruikt. Als artist was hij al lang gestorven.

Er verscheen atelierwerk met zijn naam, dat dien grooten naam niet meer waard was. — Maar we willen liever, — nu hij dood is, — voor ons oude stadhuis zijn schoonen Brabo nog eens gaan bezien, zooals hij daar in zijn heerlijke slanke vormen, als omhoog rijst uit de steenen van 't plein, — dat bij het springen der fontein, het water stroomt uit den mond der vrouwen, was nu weer iets voor Jefken Lambeaux! Ook zijn *Worstelaars*, die ik bij Courtens zag, is een machtig werk en de *Menschelijke Hartstochten*, waarvan onlangs nog een fragment op de Driejaarlijksche te Antwerpen geweest is; zelfs in den *Gebeten Faun*, waarom destijds zooveel te doen is geweest, waren groote elementen hoewel de geheel-indruk er van gemeen was. In den Faun kon men het welgelijkend portret zien van den kunstenaar zelf.

Hoewel hij 't grootste deel van zijn leven in Brussel gewoond heeft, was ook hij bij uitstek een Antwerpsch artist. De meeste beeldhouwers, in Antwerpen geboren en opgevoed, die hun heele opleiding in Antwerpen hebben ontvangen, trekken, zoodra ze een veer van den mond kunnen blazen, naar Brussel : getuige Frans Huygelen, die daarom niet mee mocht dingen in den wedstrijd voor 't gedenk- en huldeteeken voor Peter Benoit, dat voor de Vlaamsche Opera zal opgericht worden.

Emiel Vloors, de winner van den prijs, was tot heden eigenlijk behalve bij de intimen, alleen als schilder bekend. Men wist dat hij boetseerde, maar tot zulk een werk van reuzenconceptie hadden maar weinigen hem in staat geacht. Hij is er als een bom mee uit de lucht komen vallen! In *Kunst van Heden* hadden echter de fijnproevers hem vooral opgemerkt om zijn *Oranjeboomen* en in het *Land der gouden vruchten*, waarin ontegenzeggelijk al was een sculpturale noot. We laten de korte aanteekening volgen, waarin hij zelf zijn oorspronkelijke opvatting van het monument verklaart :

« Het onderwerp, waarvan het middengedeelte alleen beantwoordt aan de vereischten van den prijskamp, is opgevat als

versiering der plaats en met het doel een harmonisch geheel uit te maken met het Opera-gebouw.

» De meester, steunend op zijn lier, volgt, over het opborrelende water heen, zijn inspiratie, welke tot hem komt in de gedaante van drie jonge vrouwenfiguren, buigend onder een stortvloed van bloemen en vruchten en verbeeldend de drie gemoedsstemmingen : de vreugde, de gramschap, de melankolie.

» De vier elementen, zoo dikwijls door hem bezongen, bevinden zich aan de uiteinden der bank : de aarde belast met kind, vruchten en bloemen, de lucht, trachtend de vlucht eens arends te breken, het water en het vuur, omringd door sterren en werelden in wording.

» Op het water, door den blauwen mozaiekgrond felgekleurd, zouden waterlelies drijven. De rand der kom is versierd met zeeplanten en spuwende waterdieren; een weg, naar de Opera leidend, omringt ze en de banken, twee halfronden vormend, dragen de namen van 's meesters bijzonderste werken.

» Op de zijbanken twee kleine kommen, waarboven nimfen, luisterend naar 't gemurmel van 't water.

» Het geheel, versierd met planten en bloemen zou uitgevoerd worden in graniet, gepolijst en gedeeltelijk ruw gebeiteld.

» De groep standbeelden en versieringen zouden in brons zijn en de opschriften in brons op gouden grond. »

Van 't schoone beeld zelf, waar sterke invloeden van Rodin in zijn aan te wijzen, dat niet zoo oorspronkelijk gedacht is als de rest van het werk, en in hoofdzaak geïnspireerd op den *Penseur* van Rodin, zegt de Bom geestig in de N. Rotterdammer :

« Peter Benoit, in zittende houding, naakt, het denkend hoofd vooruit, gesteund op de hand van den arm, die op zijn knie rust. Het is die naaktheid van Peter Benoit, die voorloopig nog vele mijner medeburgers kwelt. Maar de meesten geven zich gewonnen, zoodra ze den Benoit in gekleede jas van Vloors mededingers hebben gezien ! »

Vloors heeft twee ontwerpen voor het toekomstige monument gemaakt, die beide in de academie geexposeerd waren. Maar waarvan het eerste te veeleischend in de afmetingen en vooral te *duur* was. (De kosten waren oorspronkelijk, meen ik, op 75.000 frank geraamd). Het tweede was ook niet slecht en kalmer van lijn, maar er is nu toch sprake van dat het eerste ontwerp zal doorgaan, aangezien de heele stad — het geheele land in éen geestdrift zijn ; alleen is Brussel een beetje knak, dat de Ketjes buitengesloten waren. In mijn opinie zou Vloors dan echter *toch* den prijs hebben gehad. Het is inderdaad een ont-

roerend mooi werk. Hoewel men toch niet weten kan hoe de uitspraak ware gevallen indien Huygelen meegedongen had (1).

Emiel Claus schreef dienaangaande aan Emmanuel de Bom:
« Al maanden lees ik over dien strijd tusschen Antwerpsche
» beeldhouwers voor het monument van Benoit (2). De pers van
» Brussel was niet zacht voor Antwerpen, omdat de beeldhou-
» wers van gansch het land niet mochten meedingen. Over die
» kwestie wil ik niet spreken, maar ik moet u toch gauw een
» woordje schrijven, nu die strijd afgeloopen is en ik zooveel
» lof lees over 't ontwerp van Vloors.

» Wat een triomf voor Antwerpen! Tusschen hunne man-
» nen is er één opgestaan die de bewondering meegebracht
» heeft van kleppers als Rodin, Bartholemé, Des Bois en
» Charpentier en die kunnen toch meetellen in de kunstwereld!

» Was ik niet met die goddelijke herfstdagen aan 't werk,
» ik stoomde naar Antwerpen en wou dat ontwerp zien, maar
» als ik die namen lees van die allen die het intellectueele deel
» uitmaken van de stad, en die vragen het eerste ontwerp te
» doen uitvoeren, ik geloof het prachtig.

» Wat mag Antwerpen fier en gelukkig zijn den genialen
» Benoit eeuwig te mogen herdenken door een werk dat Rodin
» hoogschat (het was Rodin, die Meunier's *Grisou* in de Wereld-
» tentoonstelling van Parijs het eeremetaal schonk en vóor dien
» dag was Meunier niets of weinig voor ons land bekend door
» de groote mannen.

» Wat genoegen heb ik zoo iets voor Peter tot stand te
» zien komen in Antwerpen! Natuurlijk zal men het ontwerp
» in zijn geheel daarstellen. Antwerpen is bekend om grootsche
» ontwerpen te doen uitvoeren. Heeft Peter Benoit daar zijn
» oratoriums niet uitgevoerd en is er een enkele stad in ons
» land waar het volk zou samenstroomen om zoo een massa
» bijeen te brengen! Antwerpen alleen kan dat en zal ook niet
» aarzelen om dit prachtig ontwerp te ondernemen.

(1) Ook in dat van Deckers, die den tweeden prijs behaalde, en van Strijmans, die Benoit eveneens *zonder* gekleede jas had voorgesteld, lag groote verdienste.

(2) Een der mededingers, de beelhouwer Frans Joris, heeft in eigen naam, een schrijven gericht tot den raad, om den prijskamp wegens onregelmatigheid te doen verbreken. De raad, bij monde van den Schepen voor Schoone Kunsten, van Kuyck, achtte den prijskamp echter regelmatig, omdat de jury beide keeren, bij het eerste en tweede ontwerp van Vloors, eenstemmig was geweest. Er is echter voorgesteld om aan de vijf bekwaamste. *teleurgestelde* mededingers, respectievelijk vergoedingen van 2000, 1500, 1000, 750 en 500 frank toe te staan. (Overgenomen uit de *N. Rotterdammer.*)

» Is de stad bang voor het geld, dat het weer zal kosten
» (maar dat geloof ik niet) welaan, VLAANDEREN EN HET LAND
» ZAL MEEHELPEN, daar is geen twijfel, die brok kunst moet er
» komen. *Un beau geste* van een Antwerpschen Carnegie zal
» misschien opdagen . . . .
» Het zou een glorierijke daad zijn, als Antwerpen dat groote
» ontwerp uitvoerde.

EMIEL CLAUS ».

Astene, Zonneschijn 29 Okt. 1908.

* * *

Bij 't lezen van 't handschrift achtte de Redactie zich gedrongen het volgende schrijven te richten tot juffrouw Sanders van Loo. De mededeeling van dezen brief zal vele lezers zeker niet onwelkom zijn en wordt met volkomen toestemming van de schrijfster geplaatst :

Antwerpen, 6 November 1908.

Waarde Mejuffrouw,

Veroorlof ons een opmerking aangaande uwe merkwaardige kroniek : Ik deel in 't geheel niet in die algemeene bewondering voor Vloors' gedenkteeken van Benoit. Welk was de eerste vereischte ? Benoit, den stichter der *Vlaamsche* muziekschool, verheerlijken. Daarom kiest men — eerste fout — als standplaats het plein vóór 't Lyrisch tooneel (Benoit heeft al heel weinig voor den schouwburg geschreven : *Isa* en *Charlotte Corday*, tegenover zooveel oratorios en cantaten), en — tweede grove fout — men laat de werken beoordeelen door een uitsluitend *Fransche* jury. De bevoegdheid van Franschmans aangaande Benoit ontken ik heel en al. Nooit hebben zij iets aan zijne muziek begrepen. Het koloriet, dat zoo machtig bij hem uitschijnt — gelijk bij Rubens — ontgaat hun gansch. Voor hen zijn zijne breede, forsche klanken enkel lawaai.— De Franschen zijn ook niet artistiek. Ook, welk was de uitslag ? Dat het bekroond stuk algeheel in den Franschen trant, den Franschen smaak was, — Geen wonder zoo Rodin de palm gaf aan eene naaping van zijn werk ! Maar moet die naakte sater, in die onmogelijke houding, wezenlijk onzen stoeren Vlaamschen genialen boerenjongen van een Benoit verbeelden ? En die kromme. kronkelende lijnen, vol gewrong en gekreukel, is dat waarlijk de verheerlijking van Benoit's statige golvenlijn, vol eenvoudigheid en grootschheid ? Nooit zal ik het gelooven ! Nooit zal het volk, in dat monument van wufte Franschelijkheid, *zijn* toondichter herkennen, zijn toondichter op dezelfde wijze als Conscience zijn schrijver was ; want Benoit heeft echte volkskunst geschapen : uit het volk komend, heeft hij het volk aangesproken in *zijne* taal, niet alleen de gemoedelijke Vlaamsche taal zijner gewesten, maar de eenige kunsttaal die 't volk begrijpt : het eenvoudige grootsche. Wille mij vergeven dat ik zoo warm word in die zaak : zij gaat mij heel nauw ter harte, want Benoit behoort tot de beste herinneringen mijner kinds-

heid en jeugd. Wat heeft tante Constance voor hem niet gedaan! Ook heb ik geweigerd de petitie te onderteekenen om de geheele uitvoering van 't gedenkstuk te vragen. Velen zijn van mijn gedacht, maar durven het niet zeggen, durven voor hunne meening niet in de bres springen. Ik wel. Onder de maketten die niet eens in aanmerking kwamen, was die van Strymans oneindige meer *Vlaamsch* dan 't project Vloors, heel sierlijk van lijn en breed van opvatting, maar met zulk een jury *moest* de prijs gaan naar het meest verfranschte! M. E. BELPAIRE.

***

Ik heb mij in deze kroniek uitsluitend tot Antwerpen bepaald en wel meer in 't bizonder tot leden van *Kunst van Heden*. In de volgende hoop ik de Brusselaars te behandelen ál en niet leden van *Art Contemporain*. In de eerste plaats onzen Nestor Stobbaerts, de Lalaing, Fabry, Matthieu, Lagae, Huygelen, Montald, Uytterschaut, Léon Frédéric, Laermans en vele andere. In een daaropvolgende de Hollanders : Bauer, Breitner, Veth, Toorop en eenige van de overige, die ik hierboven noemde; in een daaropvolgende de Belgen, die noch in Brussel noch in Antwerpen wonen en ook niet gerekend worden tot de Brusselsche of Antwerpsche school, zooals o. a. met Luyten en Smits, hoewel die ook buiten wonen, wél het geval is. Zoo krijgen we dan nog eens Courtens, Claus, Ensor, Donnay enz. Vervolgens keeren we weer naar Antwerpen terug en nemen de leden van andere kunstkringen bijv. van *Aze ick kan* om eindelijk als er nog tijd en plaats overblijft, een woord aan de vreemden te wijden die onze scholen, Vlaamsche of Hollandsche beïnvloed hebben of invloed van hen hebben ondergaan; het laatste wel het meest waarschijnlijk, aangezien onze school nog altijd de wereld beheerscht.

Ik denk dat de lezers der *Warande*, waarvan vele buiten Antwerpen en Brussel wonen en zelfs indien ze er wonen, alle tentoonstellingen niet geregeld kunnen volgen, hieraan meer zullen hebben, dan wanneer ik telkens de exposanten met de door hen tentoongestelde werken vermeld. Als ze geen flauw begrip van den kunstenaar als mensch en als werker hebben, hebben ze aan die bloote opsomming van zijn produkten niet veel. Dit bezoeken van kunstenaars vordert echter heel veel tijd en 't kan dus nog wel een poosje duren! (1)

A. W. SANDERS VAN LOO.

(1) In het stadspark zal een gedenkteeken worden opgericht ter herinnering van Door Verstraete. Het is een geschenk en het werk van den Brusselschen beeldhouwer Charlier, maar was te groot om een plaats op het Kiel te vinden, waar enkel een eenvoudige steen de plaats zal aanwijzen waar onze onvergeten doode rust.

GESCHIEDKUNDIGE KRONIEK

Loreto,

een merkwaardig geschiedkundig vraagpunt.

Men kent de overlevering betreffende de Santa Casa Loretana. Het huis, dat getuige was van de boodschap van den engel Gabriël aan Onze Lieve Vrouw, werd op het einde der XIIIe eeuw door de hemelsche geesten overgevoerd van Nazareth naar de oevers der Adriatische zee. Eene eerste nederzetting geschiedde te Tersatto, in Dalmatië; eene tweede, eene derde en eene vierde te Loreto, in Italië, op drie achtereenvolgende plaatsen : een bosch, waarvan de ligging onduidelijk bepaald is ; een akker, die toebehoorde aan de gebroeders Antici ; en eindelijk de baan naar de zee. Immer bereidvaardige gidsen — waar vindt men die niet in Italië? — toonen den godvruchtigen bezoeker al de merkwaardigheden van het heiligdom, verhalen hem tot in de kleinste bijzonderheden de geschiedenis der overvoering, en voegen er bij dat dezer verschillende gebeurtenissen te rangschikken vallen tusschen de jaren 1291 en 1295. De oudste schriftelijke getuigenis der traditie, nochtans, dagteekent slechts uit het jaar 1472. Wel bestaan er verhalen, die datums dragen van 1295, 1297 en 1330; doch door bepaalde uitdrukkingen en wendingen, die te dien tijde onbekend waren, leggen zij zelf getuigenis af van hunnen lateren oorsprong : zij werden opgesteld in de XVIe eeuw en van een valschen datum voorzien, om de beweringen te weerleggen van sommige schrijvers van toen, die het verhaal der overlevering hielden voor eene pure legende. Om zeggens van stonde af aan dat dit verhaal in de geschiedenis voorkomt, werd er alzoo vóór en tegen de echtheid der Santa Casa gestreden, en nu onlangs weer is de zaak opnieuw voor het voetlicht gebracht, voornamelijk door Kanunnik Ulysse Chevalier. Op zijn boek entte zich eene zeer eigenaardige controverse, die het voorzeker de moeite waard is, nu dat de betwistingen langs weerszijden ietwat zijn stilgevallen, met zorgzame hand te ontleden (1).

(1) Wij kunnen er niet aan denken eene volledige bibliographie op te maken; alleen de bijzonderste werken geven we hier aan. Wij bepalen ons overigens bij deze algemeene aanduidigingen

Het werk van Ulysse Chevalier — spijts enkele onnauwkeurigheden en gebreken eene Loretaansche bibliographie van eerste gehalte — bevat twee groote deelen. In het eerste wil de geleerde schrijver bewijzen, dat in het Oosten niets geweten was van de verdwijning eener woning te Nazareth, tot op het oogenblik dat het verhaal der overvoering er uit Europa werd

voor ons overzicht, en laten den gewonen apparatus criticus voor citaten en dergelijke in den loop van dit artikel van kant ; de teksten die wij aanhalen zal men bij CHEVALIER en anderen vinden met de noodige verwijzigingen.

ULYSSE CHEVALIER, *Notre-Dame de Lorette. Étude historique sur l'authenticité de la Santa Casa*, Parijs, 1905; — *Un document en faveur de Lorette (1310)*, in *Mélanges d'archéologie et d'histoire*, bkd. XXVI (1907), blz. 143-151; — *Un nouveau document en faveur de Lorette*, *ibidem*, blz. 323-324 ; — *The Holy House of Loreto*, in *The catholic Fortnightly Review*, bkd. XIV, (1907), blz. 706-711. 742-748, en bkd. XV (1908), blz. 5-9. — M. FALOCI PULIGNANI, *La S. Casa di Loreto secondo un affresco di Gubbio*, Rome, 1907 ; Fransche vertaling door P. M. BARRET, *ibidem*, 1907. — V. PAGLIARI, *Allegoria dell' affresco Eugubino dipinto nel chiostro dei minori conventuali*, in *Rivista storico-critica delle scienze theologiche*, bkd. III (1907), blz. 538-553. — Prof. L. GEBHARD KRESSER, *Nazareth ein Leuge für Loreto* (Overdruk uit *Linzer Theologisch-praktischen Quartalschrift*, 1907, blz. 795-820), Weenen, 1908. - P. A. ESCHBACH, S. Sp., *Notre-Dame de Lorette et le livre publié sous ce titre par M. U. Chevalier* (Zeven overdrukken uit *Ami du Clergé*). Langres, 1907, wiens naamloos verschenen artikels werden beantwoord door ULYSSE CHEVALIER : *La Santa Casa de Lorette et la Maison de la Sainte Famille à Nazareth. Réponse à l'Ami du Clergé* (Overdruk uit *Ami du Clergé*). Langres, 1908.

Minder ernstig zijn : J. FAURAX, *La Sainte Maison de notre Mère à Lorette*. I. *Première réponse à l'étude historique de M. le chanoine Ulysse Chevalier contre son authenticité*. Parijs, 1906; II. *Omissions et erreurs contenues dans l'étude historique de M. le chanoine Ulysse Chevalier. Deuxième réponse et nouveaux documents en faveur de l'authenticité de la Santa Casa*. Parijs, 1907; III. *De l'encyclique Pascendi aux fresques du XIIIe siècie*. Parijs, 1908. — Dr A. PAGANI, *La Santa Casa di Loreto*. Rome, 1907 ; — en talrijke artikels in tijdschriften van minderen rang.

De belangrijkste boekbeoordeelingen zijn, voor het groot werk van CHEVALIER : CH. BELLET, in *Revue d'histoire ecclésiastique* bkd. VII (1906), blz. 629-658 ; P. CH. DE SMEDT, g. J., in *Analecta bollandiana*, bkd. XXV (1906), blz. 478-494 ; G. ALLMANG, in *Historisches Jahrbuch*, bkd. XXVII (1907), blz. 556-566 en 585-603; en P. St. BEISSEL, g. J., *Die Wahlfahrt nach Loreto*, in *Stimmen aus Maria-Laach*, bkd. LXXI (1906), blz. 261-376; voor de prachtig geïllustreerde brochure van FALOCI PULIGNANI, *Revue biblique*, nieuwe reeks, bkd. IV (1907), blz. 470-471.

Wie eene volledige lijst wil opmaken van de literatuur betreffende Loreto deze laatste drie jaren, raadplege het bibliographisch gedeelte der *Revue d'histoire ecclésiastique*, bkd. VI, VII, VIII en IX (1905, 1906, 1907, 1908).

binnengebracht. In het tweede wil hij aantoonen, dat er in het Westen geen het minste woord gerept werd over de aankomst van een huis uit het Oosten, gedurende de twee eerste eeuwen, welke op deze merkwaardige gebeurtenis zouden gevolgd zijn. En uit deze dubbele bestatiging trekt hij het volgende besluit :

« Wie de echtheid der Santa Casa bewijzen wil, heeft uitsluitelijk te letten op de drie volgende punten : 1° een Oosterschen kronijkschrijver of een Westerschen pelgrim aanduiden, die gedurende de twee eerste eeuwen na de vermeende overvoering de afwezigheid van het huis der Boodschap te Nazareth hebbe bestatigd ; 2° in het Westen een spoor vinden, hoe klein ook, van de overdraging, in een echt en oorspronkelijk stuk, dat ouder zij dan het laatste vierdel der XVe eeuw ; ofwel, 3° de authenticiteit bewijzen van een of meer der drie verhalen, die de dagteekening dragen van 1295, 1297 en 1330. »

Tot nu toe heeft er zich niemand ernstig aan gewaagd de bewijzen te zoeken, die in het derde punt worden vereischt ; al te zeer gevoelt men dat het eene nutteloose poging zou zijn. Wel heeft men getracht een antwoord klaar te krijgen op de twee eerste vragen.

Voor het Oosten is M. Gebhard Kresser tot merkwaardige uitslagen gekomen. Hij heeft enkele teksten opgespoord, van verschilligen datum, die aan Chevalier waren ontsnapt, en voor een anderen, uit denwelken de Fransche kanunnik meende te mogen besluiten, dat het huis der Boodschap reeds in de VIIe eeuw te gronde toe was vernietigd, heeft hij eene verklaring voorgesteld, die aan deze vroegtijdige verdwijning zou kunnen doen twijfelen (1). Wat er van zij, de bewijsvoering van M. Kresser blijft onvoldoende, ten eerste omdat de bezetting van Nazareth door de ongeloovigen, de eerste eeuwen na Christus' dood, en bijgevolg het gebrek aan gedurige

(1) Het geldt namelijk een tekst van abt ABDAMAN, die op het einde der zevende eeuw de reisherinneringen opteekénde van een bisschop uit Gallië, ARKULFUS. Deze zegt, dat eene kerk *in eo fabricata habetur loco ubi illa fuerat domus constructa, in qua Gabriel archangelus ad beatam Mariam ingressus, ibidem eadem hora solam est allocutus inventam;* en eenige regels hooger is er in hetzelfde werk nog spraak van eene andere kerk te Nazareth, ter plaatse *ubi quondam illa fuerat domus aedificata, in qua Dominus noster nutritus est Salvator.* CHEVALIER vertaalt : waar destijds het huis *gebouwd geweest is* of *gebouwd was ;* dus is het nu verdwenen. KRESSER vertaalt : waar het destijds *gebouwd werd*, alleen acht gevend op de actie van bouwen ; dus staat het er nu nog, — of ten minste : de mogelijkheid dat het er nog staat is niet uitgesloten.

overlevering, steeds toelaten te twijfelen, of de bouw, dien men in de IVe of Ve eeuw voor het huis der Boodschap aanzag, ook werkelijk het huis der Boodschap was; ten tweede en voornamelijk, omdat de schrijver zelf bekennen moet, dat men na als vóór de jaren 1290 in de reisverhalen des tijds dezelfde bewoordingen gebruikt om de plaats der Boodschap aan te duiden — Ort, camera, capella, cella —, al is 't dat er vóór 1290 een huis zou gestaan hebben met deur en dak, en na 1290 nog enkel grondvesten zouden zichtbaar geweest zijn. Voor het Oosten blijft dus het desideratum van Chevalier onbeantwoord.

Voor het Westen zijn nieuwe teksten van waarde niet aan het licht gekomen; maar men heeft bewijzen gezocht voor de echtheid der Santa Casa in eene erg beschadigde muurschildering uit het Franciskanerklooster van Gubbio — eene stad ten Zuid-Oosten van Florentië — rond dewelke dan ten slotte de bijzonderste betwistingen dezer laatste jaren hebben gedraaid. In 1872 en 1888 werd zij maar amper bespeurd door de kunstenaars die het klooster bezochten; in 1889 viel zij Mgr. Faloci Pulignani, groot-vikaris, toen van Foligno, thans van Spoleto, in 't oog, en, dank zij zijne bemiddeling, werd zij gephotographieerd door de Commissie voor monumenten van Perugia; in 1895 werd zij nageteekend voor zaliger Dr. Lapponi, den lijfarts van Paus Leo XIII, die een groot liefhebber en een ernstig kenner was van de oude schilderkunst in Italië; eindelijk, in 1906, werd zij zoo goed en trouw mogelijk hersteld. Al blijft zij slechts eene brok van 't oorspronkelijke, toch kan men zich, met wat er overschiet, een voldoende denkbeeld vormen van wat zij geweest is in haar geheel. Voor de kennis van ons onderwerp zullen twee woorden volstaan.

Het bovengedeelte der schilderij geeft, in het middenvak, eene half uitgewischte menschengestalte te aanschouwen, die op hare gansche lengte door een ovaalvormigen krans omgeven is; deze krans wordt door engelen gedragen. Van de menschengestalte zijn het hoofd en het bovenlijf onzichtbaar; men ontwaart slechts een lang kleed, dat tot op de voeten afdaalt, en twee handen die zonder twijfel aan een paar langs het lichaam afhangende armen vastgehecht waren. De rechter is met de palm naar voren gekeerd, als voor eene uitnoodiging naar links, terwijl de linker veeleer een gebiedend gebaar schijnt te maken naar rechts. Nu, links is de hoek van een gebouw zichtbaar met een rood dak en een vensterken, en dit gebouw heeft heel en al het voorkomen alsof het door de lucht gedragen werd door engelen met ontplooide vlerken; juist er onder zijn geschilderd, als achtergrond, eene stad op een berg, eene hut in een veld en

eene omheining met schapen. Rechts, maar ditmaal op het onderdeel der affresco, verschijnt weer hetzelfde gebouw — en hier is het blijkbaar eene kapel — nog immer door engelen omringd, doch reeds teenemaal op of toch dicht bij den grond; er boven nu zijn geschilderd, weer als achtergrond, een boomenrei, een heuvel, een kasteel en eene groep engelen, die neerdalen uit den hemel met het hoofd naar omlaag, als om het ongewoon schouwspel bij te wonen, dat op de aarde geschiedt. Ten slotte, tusschen het landschap van links en de kapel van rechts, dus juist onder de omkranste menschengedaante, ziet men eene hut, een paar herders en een flakkerend houtvuur.

Wat heeft dit alles te beduiden?

Drie verschillige verklaringen zijn gegeven geworden. Mgr. Faloci Pulignani meent in de muurschildering van Gubbio de afbeelding te erkennen van eene der vier overvoeringen der Santa Casa, bij voorkeur deze van Tersatto naar het bosch van Loreto. Op het uitnoodigend gebaar van de rechterhand van de menschengestalte uit den krans, die dus Onze Lieve Vrouw zou verbeelden, dragen de engelen van links het huisje door de lucht, en op het gebiedend gebaar harer linker zetten zij het neder, aan den rechten kant, op den gezegenden bodem van Loreto; de slapende kudden en de rustende herders zijn enkel daar om de kalmte te beduiden van den stil-stillen nacht, die alleen getuige was van de wondere gebeurtenis. Deze verklaring werd echter voortijds van de hand gewezen door Dr. Lapponi, en zij wordt het nog heden door den groot-vikaris van Gubbio, Mgr. Vittorio Pagliari. Dr. Lapponi zag in de affresco een feit uit de geschiedenis van den H. Franciscus van Assisi, bekend onder den naam van het mirakel der rozen; edoch de vermaarde geneesheer kende de schildering slechts door de gebrekkige nateekening van 1895, waarop de hoek der kapel met de engelen van links onzichtbaar waren. Wat Mgr. Pagliari betreft, voor hem heeft de muurschildering eene symbolische bediedenis. Den onbekenden kunstenaar, die ze gemaakt heeft, was het er om te doen den oorsprong der Serafijnsche Orde te verheerlijken: hij verbeeldt haar als eene bidplaats, die op het bevel der heilige Maagd door de engelen op de aarde wordt nedergebracht. De menschengestalte uit den krans en haar tweevoudig handengebaar behouden dus dezelfde beteekenis als bij Mgr. Faloci Pulignani; doch de roodgedakte kapel is niet de Santa Casa van Loreto, maar het Portiunkulakerkje van Assisi, dat toegewijd was aan O. L. Vrouw ter Engelen en door den H. Franciscus bijzonder bemind werd; de achtergrond der affresco is door de werkelijkheid ingegeven: de stad op den

heuvel links is Assisi; het kasteel op dien van rechts verbeeldt Perugia; het Portiunkulakerkje ligt eenigzins tusschen beide, in de vlakte.

Welke dezer verklaringen moeten wij voor juist houden?

Mijns inziens heeft deze van Mgr. Faloci Pulignani het voordeel eenvoudig en ongezocht te zijn, in zooverre hij er zich bij bepaalt in de affresco de overvoering der Santa Casa te zien in het algemeen; waar hij meer bestemd van de overvoering van Tersatto naar Loreto wil gewagen, wordt zijne redeneering subjectief en gebrekkig. Wel kan het eenigszins verwondering wekken, dat de wondere gebeurtenis van Loreto afgebeeld werd in den pand van een Franciskanerklooster aan de andere zij der Apenijnen; edoch de groot-vikaris van Spoleto heeft bewezen, dat betrekkingen tusschen Gubbio en de boorden der Adriatische zee zeer zeker bestonden, en het onderwerp der muurschildering aldus langs beide kanten van het gebergte kon gekend en gegeerd worden. Toch blijft zijne verklaring niet meer dan een mogelijkheid; want de Franciskaansche uitlegging heeft dit voor zich, dat ze in een Fransciskanerklooster wel zeker het eerst in den geest moet komen, te meer daar verschillige andere beschilderde vakken in den pand van Gubbio gebeurtenissen verbeelden uit de geschiedenis der Orde. Zoo zou men er dan toe komen de verklaring van Mgr. Pagliari te aanvaarden; want deze van Dr. Lapponi valt gereedelijk weg, ter wille van zijne gebrekkige kennis der affresco (1).

Wat er van zij, ten opzichte van het eigenlijke Loretovraagstuk is de oplossing van dit bijkomend problema niet van zoo hooge beteekenis. Mgr. Faloci Pulignani heeft gemeend te kunnen bewijzen dat de muurschildering van Gubbio dagteekent van omtrent het midden der XIVe eeuw, ja, hij heeft zelfs getracht bij name den schilder aan te duiden, die ze zou gemaakt hebben; doch hier hebben zijne al te gewaagde gissingen geene bijtreding gevonden. Meer bevoegde kunstcritici, zooals de Heer C. Ricci, algemeen bestuurder van schoone kunsten en oudheden in Italië, bevestigen, dat zij slechts kan opklimmen tot het einde der XIVe of het begin der XVe eeuw. Met eenen vervalt dan de bewering, als zoude de affresco van Gubbio eene bijna gelijktijdige getuigenis zijn van de overvoeringen der Santa

(1) In eene voorlezing in de *Académie des Inscriptions et Belles Lettres,* den 19n Juli 1907 gehouden, verklaarde zich ULYSSE CHEVALIER voor eene Franciskaansche uitlegging. Hij steunt vooral op het feit, dat er te Perugia van de muurschildering van Gubbio een repliek bestaat, wier Franciskaansche beteekenis geen twijfel lijdt. Persoonlijk is bedoelde repliek ons onbekend.

Casa : tusschen de jaren 1290 en 1400 is nog heel wat afstand. Edoch ware zij het zoo — en hierop heeft men gedurende de controverse al te weinig gelet —, dan zou men er nog geen bewijs kunnen in vinden voor de geschiedkundige waarde der overlevering. Gesteld zelfs dat de affresco gemaakt zij omtrent den tijd, die opgegeven wordt voor de aankomst der Santa Casa op de boorden der Adriatische zee, en dat hare Loretaansche beteekenis geen twijfel lijdt, dan kan daaruit besloten worden, voorzeker, dat het verhaal der overvoering toen gekend was, doch ook niets meer dan dat. Want hier komt eene beschouwing van pas, die wij in den gewonen omgang dagelijks toepassen. De eenvoudige man, die in zijn dagblad een of ander geruchtmakend nieuws leest, zal het misschien onmiddellijk voor waar aannemen; de meer ontwikkelde mensch gelooft niet omdat het gedrukt is. Hij vraagt zich eerst af of men hem niet wetens en willens in dwaling wil brengen, en eens van het tegendeel overtuigd, onderzoekt hij of de schrijver zelf niet het slachtoffer is van verkeerde inlichting en lichtgeloovigheid, en overdenkt bij zich zelf al wat er pleiten kan tegen de zoogezeide gebeurtenis. Waarom zouden wij niet even voorzichtig handelen ten opzichte van een schilderstuk, te meer daar de kunstenaar het recht heeft te werken naar inbeelding en legende, terwijl de dagbladschrijver moet streven naar geschiedkundige waarheid? Om iets te halen uit de affresco van Gubbio ten voordeele van de echtheid der Santa Casa, zou men dus moeten bewijzen, ten eerste, dat de schilder eene geschiedkundige en niet eene ingebeelde gebeurtenis wilde voorstellen en ten tweede, dat hetgeen hij eene geschiedkundige gebeurtenis meende te zijn, ook eene geschiedkundige gebeurtenis was.

En hier dient herinnerd te worden, dat er positieve redenen zijn om aan het gezag der Loretaansche verhalen te twijfelen. Mijns inziens is het te betreuren, dat het boek van kanunnik Chevalier den lezer veeleer voorkomt — laat mij zeggen als een negatief iets : de besluitselen, die wij hooger overschreven, en het beknopt overzicht, dat men gereedelijk geeft van zijn werk, doen ons natuurlijk denken, dat de geleerde schrijver niets anders gedaan heeft, honderden bladzijden lang, dan een argumentum a silentio stellen tegenover de traditie. Dat is niet zoo. M. Chevalier heeft, voor het Westen, eene gansche reeks stellige feiten aangehaald, door authentische oorkonden gestaafd, die de overvoering van alle waarschijnlijkheid berooven :

1° Meer dan eene eeuw vóór de vermeende overdraging bestond er te Loreto eene landelijke parochiekerk, die toegewijd was aan de H. Maagd. Zij wordt den 4n Januari 1193 ver-

meld in eene akte van den bisschop van Umana, Jordanus, die de *ecclesiam sanctae Mariae, quae est sita in fundo Laureti*, wegschenkt aan het Camaldulensenklooster van Fonte Avellano, *cum campanis, cellis et circuitu et parochianis, cum terris, ficis, salicis, molendinis, aquis aquimolis, pratis et pascuis* (1).

2° Diezelfde kerk wordt nogmaals vernoemd den 11n Maart 1285 — tien jaar dus vooraleer de vierde en laatste overvoering zou geschied zijn —, als grenslijn van een akker in den goederen-inventaris van het bisdom Recanati, en hier vinden we — kostelijke aanduiding — hare topographische ligging nader bepaald : men spreekt immers van de nabijheid van een weg, die eveneens als grenslijn dient voor den akker, *juxta viam*, klaarblijkelijk den weg naar de zee : *Habet (ecclesia Recanatensis) in fundo Laureti juxta ecclesiam sanctae Mariae de Laureto et viam, modiolos III, staria VII.*

3° In 1313 is de Loretaansche kerk van Onze Lieve Vrouw reeds eene bedevaartplaats, en uit een vonnis, den 23n Oktober 1315 uitgesproken tegen eenige Gibelijnen, die de offergiften der geloovigen in het heiligdom hadden geroofd, weten we, dat er een beeld van de H. Maagd met het Kindeken Jezus in de kerk vereerd werd. In deze akte wordt er gezeid dat de kerk afhangt van het bisdom Recanati : *Accesserunt ad ecclesian sanctae Mariae de Laureto, ad Recanatensem ecclesiam et domini episcopi mensan immediate spectantem, sitam in districtu et diocesi Recanati* ; en verder : *Dictam ecclesiam detinent occupatam in non modicum damnum et praejudicium episcopi et episcopatus.*

4° Den 24n December 1320, wordt de kerk van Loreto weer geciteerd, als parochiekerk, in eene bulle van Jan XXII, die een kanonikaat met afwachting van prebende in de kerk van Rimini toekent aan een zekeren Botius, *non obstante quod medietatis ruralis ecclesie Sancte Marie de Laureto, quibus per quosdam tirannos illarum partium, ecclesie Romane rebelles, spoliatum fore se asserit, rector existit.*

5° Dank zij de aflaten, waarmede de kapel wordt verrijkt door Urbanus VI in 1387, blijft de toeloop des volks steeds toenemen, zoodat men weldra verplicht is den pelgrims een onderkomen te verschaffen. In 1428 bouwt men voor de talrijke zieken, die naar Loreto komen, een gasthuis, dat den naam draagt van *domus beatae Mariae Virginis*, nu eens in 't meervoud, dan weer in 't enkelvoud. Daarbij wordt sinds 1464 de dedicatio

(1) Het is te betreuren dat M. CHEVALIER niet den volledigen tekst dezer akte overgedrukt heeft. Hij werd voor 't eerst uitgegeven door MAURI SARTI, in *Giornale de' Letterati* Rome, 1755.

van het kerkje in plaats van met Onze Lieve Vrouw Geboorte met Onze Lieve Vrouw Boodschap gevierd.

6° Nieuwe aflaten worden verleend den 12n Februari 1470, en ditmaal spreekt paus Paulus II, in de desbetreffende bulle, van de mirakuleuze stichting der kerk en van de wonderbare overvoering van het Mariabeeldeken — men merke wel : stichting der kerk en overvoering van het beeldeken —, dat er vereerd wordt :... *ecclesiam beatae Mariae de Laureto, in honorem ejusdem sacratissimae Virginis extra muros Recanatenses miraculose fundatam, in qua, sicut fide dignorum habet assertio et universis potest constare fidelibus, ipsius Virginis gloriosae imago, angelico comitante coetu, mira Dei clementia collocata est.*

7° Eindelijk, in 1472, treffen wij het eerste authentisch verhaal aan van de overvoering, niet meer van het beeld der H. Maagd, maar van de kerk zelve, die nu vereenzelvigd wordt met het heilig Huisken van Nazareth. In 1507 wordt ervan gewag gemaakt in eene pauselijke oorkonde — namelijk eene bul van Julius II —, doch, wonder genoeg ! het kerkje van Loreto wordt er geheeten te zijn, niet de woning van Maria te Nazareth, maar hare woning te Bethleëm. De datums der verschillige verplaatsingen worden voor 't eerst opgegeven in 1525, en eenigen tijd nadien wordt er een kerkelijk officie ingevoerd ter eere der *Domus Lauretana.* Reeds sinds verscheidene jaren was eene prachtige basiliek, als een heerlijke relikwiekas, over het nederige kerkje gebouwd.

Men ziet het, de gebeurtenissen in het boek van Chevalier aangehaald vormen eene gansche geschiedenis. En nu rijst natuurlijk de vraag : Zou deze geschiedenis niet de geschiedenis zijn van de Loretaansche legende zelve? Wij gelooven het wel, tenzij men bewijzen kan, dat er ooit te Loreto twee kerken en wel twee Onze Lieve Vrouwekerken hebben bestaan, waarvan de eene zou zijn de *ecclesia juxta viam*, door menschenhanden gebouwd, en de andere de Santa Casa, door engelen derwaarts gebracht.

P. A. Eschbach, S. Sp., heeft beproefd dit bewijs te leveren. Volgens hem kan de Onze Lieve Vrouwekerk van 1193 en 1285 niet vereenzelvigd worden met die van 1315 en 1320, omdat de plaats, waar nu de Santa Casa staat, niet geschikt was voor eene parochiekerk als deze, die beschreven is in de afstandsakte van den bisschop van Umana : uit stukken van veel lateren datum verneemt men, dat ten tijde van paus Clemens VII gezondheidsmaatregelen werden genomen tegen de moeraskoortsen, die er heerschten, en pogingen werden aangewend, om de kanunniken van Loreto, *cum ipsi nullum habeant molendinnm*, met een molen in

de nabijheid der kerk te begiftigen (bul van den 2n Februari 1529). De *ecclesia sanctae Mariae*, die aan de Camaldulensers geschonken werd, lag zonder twijfel aan het ander uiteinde van Loreto, ter plaatse waar nu het kapelleken staat van Santa Maria delle Breccie, « un antique oratoire du nom de Sainte Marie, apparemment un dernier modeste souvenir de l'église de ce nom au XIIe siècle ». Overigens, de Onze Lieve Vrouwekerk van 1195 en 1285 hangt af van Umana en de kloosterlingen van Fonte Avellana, terwijl deze van 1315 en 1320 toebehoort aan het bisdom Recanati. Wil men aannemen, dat er in de vier akten steeds van dezelfde kerk spraak is, dan zou men moeten bewijzen wanneer en waarom zij, vóór 1315, afgestaan werd aan Recanati. Van zulk een afstand is in de ons bekende oorkonden geen spoor te vinden.

Het beroep op den tekst eener bulle uit de zestiende eeuw om den toestand eener plaats te kenschetsen in de twaalfde, mag voorzeker bevreemdend heeten, te meer, daar er, zoo niet in 1193 en 1285, dan toch zeker in 1320 eene parochiekerk wel degelijk bestond (1). Wat het kapelleken delle Breccie betreft, het geeft enkel aanleiding tot eene hypothesis, en de opgravingen, die men schijnt beproefd te hebben, zijn zeker zonder ernstigen uitslag gebleven (2). Alleen de afstand der kerk aan het bisdom Recanati wordt enkel bestatigd, niet door authentische stukken nader toegelicht (3). Edoch indien van een zulkdanig gebrek de doorslag moet komen, dan kan men van den anderen kant even goed vragen, waar na 1285 de eerste *ecclesia Sanctae Mariae* verbleven is, of ten minste hoe en wanneer de

(1) G. Eschbach vertaalt het *medietatis ruralis ecclesie sancte Marie de Laureto rectorem existere* uit de bul van 1320 door *avoir quelque part à l'administration des biens de la Santa Casa*. De woorden *rector ecclesie, rector medietatis ecclesie*, in de pauselijke begiftigingsbrieven der XIIIe eeuw beduiden regelmatig den lastdrager eener parochiekerk. Om overtuigd te zijn doorbladere men even, b. v., G. Mollat, *Jean XXII (1316-1334). Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican* (*Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome*, 3e série, no 1bis). Parijs, 1904 en volg. jaren, of A. Fayen, *Lettres de Jean XXII (1316-1334)* (*Analecta Vaticano-belgica, publiés par l'Institut historique belge de Rome*, vol. II). Rome-Brussel, 1908.

(2) Spreken ervan : J. Faurax, *La sainte Maison...*, I, blz. 101, en A. Pagani, *La Santa Casa...*, blz. 34, zonder ernstige gegevens.

(3) P. Eschbach en anderen beroepen zich gaarne op den brand, die in 1322, volgens sommige schrijvers, de archieven van Recanati vernietigde, om uit te leggen hoe de oudste documenten betreffende Loreto kunnen verdwenen zijn. Waarom dat ook hier niet te pas gebracht?

hoedanighejd van parochiekerk haar ontnomen werd, om overgedragen te worden, zeker vóór 1320, op de huidige Santa Casa Loretana. Beter en natuurlijker is het dan de teksten te nemen gelijk ze voor ons liggen, en, vermits er niets abnormaals is in volgorde en ontwikkeling, uit de identiteit van den naam te besluiten tot de identiteit van de zaak. Immers, indien er twee Onze Lieve Vrouwekerken gelijktijdig of ook maar kort na elkander bestaan hadden, dan zou men de tweede allicht door een bijkomende bepaling onderscheiden hebben van de eerste, al ware 't maar om bij pauselijke begiftigingen, als deze waarvan spraak is in de bul van 1320, misverstand en betwistingen te voorkomen. Het argumentum a silentio heeft juist dan zijne volle waarde, wanneer de verzwegen omstandigheid, niet alleen kon, maar ook redelijker wijze moest worden vermeld (1).

Wij mogen dan in gemoede aannemen, zoo dunkt ons, dat de oorsprong der Loreto-verhalen, gelijk die van zoovele andere Mariaverhalen uit de middeneeuwen, te vinden is in eene steeds grooter wordende plaatselijke devotie tot de H. Moedermaagd (2). Nederig was die devotie bij haar begin en tot enkele menschen beperkt : maar zij was ook ernstig en diepgevoeld zooals al deze uit die tijden van innig geloof, en bijgevolg vatbaar voor groote en langdurige ontwikkeling. Aan den voet der Madonna van Loreto heeft het eene geslacht geknield na het andere, telkens meebrengend, met eene vernieuwing van gebeden, een vaster betrouwen, een vuriger bewondering en een inniger genegenheid. Weldra heeft de middeneeuwsche verbeelding niet genoeg meer gehad

(1) Eene vermelding van de bijzondere heiligheid der Santa Casa was in de bul van 1320 des te meer op hare plaats, daar er gewaagd wordt van eenige *tiranni illarum partium, ecclesie Romane rebelles*, die Botius van zijne inkomsten berooven. Die toestand was overigens niet nieuw ; want reeds in het vonnis van 1315 wordt er gezegd : *dictam ecclesiam detinent occupatam in non modicum damnum et prejudicium episcopi et episcopatus*.

Als er te dien tijde waarlijk spraak was van de Santa Casa van Nazareth, wie zal dan kunnen gelooven, dat de indringers gedurende zoo langen tijd de kerk konden bezet houden, amper een twintigtal jaren na hare wondere nederzetting op den bodem van Loreto, zonder om hunne meer dan gewone schuld op eene bijzondere wijze te worden gelaakt?

(2) Tot de juiste kennis van de ontwikkeling der legende zou de affresco van Gubbio het hare bijdragen, indien hare Loretaansche beteekenis zeker was. Met haar zouden we dan al vast hooger opklimmen dan 1472, voor wat het bestaan der legende betreft, zij het dan ook misschien nog in eenvoudigeren vorm. Gezien echter hare beteekenis onzeker is, zijn ook die besluitselen onzeker.

aan de macht en de goedheid van Maria, die waar zij wil hare weldaden uitstrooit. Het beeld der goede Moeder vooreerst, en het heiligdom dat dit beeld omringde daarna, zijn haar erschenen als in een wonderen glans van licht en van glorie, die eerbied afdwingt en vrees, die heiligt en onschendbaar maakt; en dan is geboren het verhaal van die mirakuleuze overvoeringen, dat uitleggen moet waarom de heilige Maagd deze bepaalde plaats verkiest boven eene andere, en dat in tal van kleinigheden van bouw en maaksel gedurig nieuw voedsel vindt tot grootere ontwikkeling (1).

Nu hebben zeer christelijke geesten betreurd — en op wat hier volgen gaat durven wij bijzonderlijk steunen —, dat men van het legendarisch karakter der Loreto-verhalen gewaagt, omdat men alzoo den schijn heeft aan den godsdienst te ontnemen, niet wat hij bovennatuurlijks heeft — er zijn mysteriën en mirakelen die geene menschenhand schenden kan —, maar wat hij meebrengt aan poëtische schoonheid en betooverenden eenvoud. Ten onrechte. Want de uitstekende schoonheid en laat mij zeggen de apologetische waarde dier wonderhistories liggen juist hierin, dat zij de vrucht zijn der geestdriftige liefde, die der Moedermaagd wordt toegedragen door de geloovige wereld. Niet de geschiedkundige waarheid van hun inhoud geeft belang aan den sagenkrans van Karlemanje noch aan het epos van Sint Franciscus van Assisi : Roelandslied en Fioretti verdienen waardeering, omdat zij zijn het levend bewijs, de voortdurende getuigenis van de toovermacht, die een groot man uitoefende op zijnen tijd, van den geestelijken troost, dien een arme bedelaar heeft gestort in de zielen. Zoo is het ook met de verhalen betreffende de heilige Maagd : luider en beter dan alle geleerde verhandelingen verklaren zij, hoe diep de eeredienst tot de Moeder der Christenen van oudsher geworteld is in het hart van het volk.

Overigens, P. Beissel, g. J., heeft het gezegd : de devotie tot Onze Lieve Vrouw van Loreto zal niet te lijden hebben van de onjuistheid der legende die uit haar is gegroeid. De scharen van morgen, zooals die uit de XIIIe en XIVe eeuwen, zullen

(1) Niet met wat we tot hiertoe hebben uiteengedaan, is de Loreto-controverse in haar geheel voorgesteld. Nog heeft men getwist over de zoogezeide steenkwestie : of de bouwstoffen, in de Santa Casa verwerkt, afkomstig zijn uit het Oosten ofwel uit het Westen. Vóór enkele jaren werd de vraag onderzocht door de heeren SCHÄFER en HÜFFER, edoch hunne besluiten, die, naar het schijnt der traditie ongunstig waren, zijn nog niet gepubliceerd. Over die steenkwestie valt nu echter niet uit te weiden, vermits er ter gelegenheid van CHEVALIER's boek niet werd over gehandeld.

neerknielen in het heiligdom van Maria ; zonder te gelooven aan de Casa van Nazareth zullen zij met hoopvol hart Degene aanroepen, die zulke heerlijke macht uitoefende op de gemoederen, dat uit teedere bewondering en kinderlijke genegenheid wonderverhalen en legenden als geurige bloemen opschoten rondom haar beeld ; en omdat zij zullen gekomen zijn met eene blakende liefde en een onwrikbaar vertrouwen, zullen zij heengaan, getroost en gesterkt, gelijk hunne voorouders, beladen met hemelschen zegen. Dat is ook de meening van Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid Kardinaal Fischer, Aartsbisschop van Keulen. Bij de inhuldiging eener Duitsche kapel in het heiligdom van Loreto, den 18n October laatstleden, herinnerde hij zijne toehoorders aan de wonderlegende en de betwistingen, tot dewelke zij aanleiding geeft. « Ik wil mij in die controverse niet mengen », zoo besloot hij ; « edoch het zij mij toegelaten te wenschen, dat zij steeds door allen, niet met overhaasting en drift, maar met bezadigdheid en vromen zin worde behandeld. Wat er zij van de authenticiteit der Santa Casa, zooveel staat vast, dat het heilig Huis van Loreto in de toekomst gelijk in het verleden een der meest beroemde, der meest bezochte, door mirakelen vermaarde en door den H. Stoel aangeprezen heiligdommen is van de gansche wereld » (1).

Het oordeel van Zijne Eminentie blijft het oordeel van ieder geloovigen christen.

Rome. Dr ALFONS FIERENS.

---

(1) Zie de KÖLNISCHE VOLKSZEITUNG van Dinsdag 20 October 1908, *Die Einweihung der deutschen Chorkapella in der Basilika zu Loreto.*

BOEKENNIEUWS (1)

OP DEN WEG DES LEVENS, Leo Meert, 1908. Nederlandsche Boekhandel. 246 blz., 3,75 fr.

Elza bemint Alfred en Alfred bemint Elza. Elza brengt tot het volk bewustzijn van zijn kunstenaarsziel, en Alfred begrijpt dat hij zijn leidenden kunstengel gevonden heeft. Tot hier loopt alles op wieltjes. Maar Alfred is rijk en Elza is arm en wanneer Alfred eindelijk besluit tot een huwelijk met Elza, dan komt de kat op de koord. Verzet, hardnekkig verzet van de ouders en als oplossing van het lastig debat een reisje naar Oostende. Daar ziet Alfred Julia weer, die hij reeds vroeger ontmoet heeft. Julia is rijk, loert op Alfred, spant behendig haar netten, en Alfred half bedwelmd door zinnendrift en verblind door illusies, vergeet Elza, en weldra wordt er bruiloft gevierd: Alfred en Julia zijn getrouwd. Alles gaat goed de eerste maanden, maar niet lang daarna ziet Alfred dat Julia voor hem de rechte niet is, en Julia voelt haren man aan haar dwanggareel ontsnappen. Heftige tooneelen hebben plaats tusschen man en vrouw. Om te eindigen een vreeselijke scène van smart en haat, gebroken sterkte en wilskracht, tusschen Alfred en Elza. Alfred vlucht weg, en Elza alleen gebleven en op het verleden terugblikkend, ziet « hoe de menschen ijveren en wroeten en toch is er niet een enkele die het pad kan ontwijken, dat het noodlot hem voorbestemd heeft. »

Wil de schrijver den vrijen wil loochenen en alles door het noodlot doen regeeren? Het lijkt er naar. En toch heeft L. M. zoo zorgvuldig elke toespeling op die thesis in zijn werk vermeden dat men heel verwonderd opkijkt bij het lezen van dien laatsten volzin.

Nog een voorbehoud. Wat beteekenen die betrekkingen tusschen Alfred en Elza? De schrijver zegt het maar al te duidelijk, hoewel in bedekte bewoordingen. Laten wij liever dat potje gedekt; maar dit boek mag in geene jonge handen gegeven worden.

En nu ter zake. L. M. heeft met veel voorliefde de twee hoofdpersonen geteekend: Alfred en Elza. Alfred heeft een wonder karakter; « zinnelijk » zwak en besluiteloos, komt het plots op het einde in die woeste tooneelen tusschen man en vrouw tot een hardnekkigheid die men ternauwernood kan begrijpen.

Elza daarentegen is eene liefelijke geestdriftige figuur, met eene hevig minnende ziel. Zij stelt voor eene bloem uit Vlaanderen. Uit kristen Vlaanderen? Nu liever geen bloemen dan

(1) De Letterkundige Kroniek, over Caes. Gezelle, Karel Van de Woestyne en Fr. Van Cauwelaert, moet, uit plaatsgebrek, naar het volgende nummer worden verschoven.

bloemen van die soort. Hoe de schrijver de zaken ook voorstelle, dat hoofdpersonage leidt een verachtelijk leven, hoewel de heldin het met moeite (hoe wonder!) schijnt te begrijpen. Niet de minste wroeging in dit hart, geen pijnlijke strijd tusschen eergevoel en hartstocht, tusschen geweten en zondedrift. Neen, de schrijver moge over zulk eenen innerlijken strijd denken wat hij wil, hij moge hem misachten of goedkeuren — ons goed — maar dat die strijd bestaat, altijd bestaat, en zeker bij onze Vlaamsche burgermeisjes, dat blijft waar, en feiten brutaal wegcijferen daartoe heeft de schrijver het recht niet, ofwel moet de letterkundige waarde van zijn werk dalen.

Toch is er goeds, veel goeds in dien roman. Schoone natuurtafereelen, met fijne pen geteekend, felle, heftige en trouw weergegeven gevoelens, huiselijke tooneelen met kunstenaarsblik afgekeken, en raak in leven gezet, eene intrigue beter ineengestoken dan die van vele moderne romans, dialogeering, hoewel nog schaars, toch hier en daar ingelascht en goed geslaagd, en daarbij een warme taal, zwierig gehanteerd, zoovele hoedanigheden die het boek in onze letterkunde burgerrecht verleenen. J. F.

PAASCHEIEREN. LAMBRECHT LAMBRECHTS. Brussel. Vlaamsche Boekhandel. Kryn. 1908.

Mang, een rijke boerenzoon en Jan, trompetter bij de soldaten, hebben het alle twee op Belleken gemunt, een speelsch maar braaf boerenmeisken. Belleken in ruzie met Jan, ziet hem toch liever dan de ruwe ongelikte boerenkinkel. Zoover staan de zaken : het ijsfeest is daar en een aardig spel met paascheieren brengt twee brave jongelui tot elkander, en maakt natuurlijk eenen derden sukkelaar zwaar ongelukkig, en wat nog erger is razend boos op het koppeltje. Jan en Belleken gaan 's avonds arm in arm huiswaarts, worden echter aangerand door nummer drie, en de trompetter blijft overdood daar liggen. Hulp daagt op, en de dokter belooft weldra een spoedige genezing. Alleluia.

Dat en nog meer andere zaken staan er in het boekje (het formaat is zoo bitter klein) van Lambrecht Lambrechts. Netjes staat alles gerangschikt in eene lange reeks van 60 tot 70 mikroskopische hoofdstukjes, fijntjes achter elkaar geplaatst en zorgvuldig betiteld.

Dat L.L. fijn kan nakijken, flink beschrijven en aangenaam vertellen daar valt niet aan te twijfelen. Menig tafereeltje, licht poetisch getint, en niettemin natuurgetrouw weergegeven, zal de fijnproevers waar genot schenken. Toch worden de zaken soms (bl. 33 en alg. bijv.) een weinig in het lange getrokken ; de schrijver schijnt met zelfvoldoening « détail bij détail » te voegen, waar hij met eene korte ingrijpende schets meer letterkundige schoonheid hadde kunnen verkrijgen.

Wat de karakters betreft, die leeren wij veeleer kennen door den uitleg van den schrijver dan door de daden van de voorkomende personen. Eene figuur slechts is ten volle uitgewerkt: Belleken. Maar wat een wonder meisje! Het haalt een boel aardige streken uit, en tracht langs drollige en min of meer gevaarlijke omwegen aan haren Jan te geraken. Zoo iets klinkt

al heel onwaarschijnlijk, al is het misschien waar, want de menschen zijn soms zoo verschrikkelijk hysterisch, en « le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable ». Een weinig meer taalverzorging zou ook het werkje geen kwaad doen; gewestspraak geeft geen recht tot minder stijlverzorging. J. F.

ZEDELIJKE OPVOEDING. J. Kooistra, te Groningen bij Wolters.

In dit werk (reeds de zesde druk sedert 1905) richt de schrijfster zich tot al de opvoeders, zoo ouders als leermeesters en -meesteresen.

Zij spreekt vooral over de opvoeding gedurende de jongere jaren van het kind : 't is overigens de meest beslissende periode.

Het boek, in een keurige taal geschreven, is deugddoende en opwekkend. Men voelt dat eene warme liefde voor het kind die bladzijden bezielt, en wie aan opvoeding doet, moet dit werk lezen, al ware het slechts om voor zijn leeraarsbaantje, dat zoo gemakkelijk dagelijksche sleur wordt, nieuw leven en verschen moed op te doen. Praktische wenken, kostbare raadgevingen, zijn er overal in dit boek te vinden, en iedereen kan er het zijne uithalen. Doch vooral de hoofdstukken, die handelen over de persoonlijkheid van den opvoeder, en over de wijze van straffen, zijn gulden hoofdstukken, en ieder opvoeder diende die te lezen, te herlezen en te overwegen.

Toch is niet alles volmaakt. Waarom geen duidelijker onderscheid tusschen de opvoeding 't huis en in de school, in de lagere en in de hoogere klassen, tusschen de opvoeding van jongens en van meisjes, van den armen en van den rijken stand. Op practisch gebied is 't immers noodig, broodnoodig dit onderscheid te maken, want hetgeen ouders kunnen, kunnen geen meesters, hetgeen goed is voor kleine meisjes is dikwijls slecht voor kleine jongens, en wat overbodig is bij rijken is somtijds hoogvereischt bij armen. Ware het werk meer systematisch aangelegd, het zou nog meer goed kunnen stichten.

Eindelijk bestaat er een leemte, een spijtige leemte in het boek : geen woord wordt er gerept over de opvoedkundige waarde van godsdienstzin en godsdienstleer.

Wat geloof en gebed bewerken in het jonge gemoed van het kind, wat de vreeze Gods en de vurige liefde voor de oneindige Goedheid kunnen teweeg brengen in die kleine gevoelige hartjes, kortom al wat confessionneele opvoeding en onderwijs zoo'n groote macht bijzetten, dat alles wordt systematisch doodgezwegen. De schrijfster schijnt niet te bemerken dat al die raadgevingen over oprechtheid, eerlijkheid en wat weet ik al, geen basis hebben zoo het godsdienstig begrip uit de opvoeding wordt gebannen.

Kortom een leerrijk, heilzaam boek, maar spijtig genoeg niet volledig, en op sommige plaatsen niet systematisch genoeg ingedeeld. J. F.

NUTTIGE EN SCHADELIJKE INSECTEN, Smits van Burgst, 2e dr. P. Noordhoff, Groningen. 1908.

Een pracht van een boek. 't Bevat de Latijnsche en Nederlandsche namen van al de inheemsche nuttige en schadelijke

insecten. Na elken naam volgt een mededeeling over 't eigenaardige van leven en rol. De schrijver volgde, zooveel doenlijk, de beste Duitsche standaardwerken : van Henschel, van Judeich en Nitsche, vun Nüsslin.

't Boek is wetenschappelijke ernst en zorg van de eerste letter tot de laatste, de vrucht van 18 jaren practijk. Voor studiemannen en liefhebbers in land- en tuin- en boschbouw is 't een onmisbaar vade-mecum. E. K.

SCHETSEN EN VOORDRACHTEN OVER GELOOFSVERDEDIGING. (Tweede reeks), E. DE SAEGHER, Jh. & S. T. D. Jules De Meester, Rousselare.

De schrijver heeft ons korte schetsen willen geven d.i. de hoofdgedachten en de bijzonderste bewijzen die als korten inhoud kunnen dienen tot het geven van apologetische voordrachten. In deze tweede reeks behandelt men de mogelijkheid en kenbaarheid der openbaring, en de waarde der voorzeggingen en mirakelen. Alles staat er uitgelegd kort en goed zonder grooten bijhaal van zinnen. Het is een werkje dat voor onze voordrachtgevers in werkmanskringen en elders zeer nuttig kan zijn. Jammer dat eene kleine inhoudstafel ontbreekt.

J. F.

DE WARE CHRISTEN. Verzameling van gebeden en gezangen, door J. VAN GOYS, S. J., 4e uitgave. Lier, L. Taymans-Nezy, Groote Merkt, 1907.

LE LIVRE DE PRIÈRES DU CHRÉTIEN ÉCLAIRÉ ET FERVENT, Fr. Vrancken-Smets, Louvain, 1907.

Twee uitstekende gebedenboekjes. Ze worden de christene zielen aangeboden « met bijzondere aanbeveling van Z. E. den Kardinaal-Aartsbisschop van Mechelen ». En daar Mgr Mercier weet wat hij doet kan men al a priori loven. Een onderzoek der beide boekjes leert u algauw waarom Z. E. zijn voorkeur heeft uitgesproken : niet om de vele en velerhande gebeden die ze brengen, niet om de talrijke heiligen-devoties die zij aanpreeken, niet om de nieuwe massa aflaten, waarmee hun bladzijdjes beladen liggen — wél om de sobere keuze in het beste der Kerkgebeden, veelal het oudste, wél om de natuurlijke, ongezochte aansluiting dier gebeden bij de groote zielsnoodwendigheden van het katholiek leven, wél om de prachtig-ritueele uitleggingen der groote oefeningen van den godsdienst die den christen doen doordringen in de schoone beteekenis der schoone symbolen. door de martelaren geverwd met hun bloed, door de denkers doorvorscht onder de verlichting van den H. Geest, door de dichters gezet in de remonstrans der gewijde poëzie. Zoo krijgen we in elk dezer bockjes een 50-tal bladzijden uitlegging over de geschiedenis en de beteekenis van de ceremonieën der Mis. Voorwaar een toevlucht voor de menschen wier godsvrucht op slenter gaat lijken of voor dezen wier aandacht uit onwetendheid heenglijdt langs hun gebeden als de zijden rok der modepop langs den gewijden vloer van St. Pieters, waar de beenderen rusten van de Prinsen der Kerk.

MOOI NEDERLAND, Kalender voor 1909, uitgave van de firma S. BAKKER Jz. te Hoog-Zaandijk, bij Amsterdam (Holland).

Deze kalender treedt thans zijn 6en jaargang in en is voor het jaar 1909 al bijzonder fraai. Vooral de luxe-uitgave is een echte wandversiering. Elke dag brengt een Hollandsch landschap en een schilderij-reproductie in kleur den 1en van elke maand. Om deze plaatjes te kunnen bewaren en tevens een aardig overzicht te hebben, vervaardigde de uitgever een album; vooral de uitgave : Album met tekst van de voornaamste Nederlandsche plaatsen (bijschriften met opgaven van verschillende bezienswaardigheden, historische aangelegenheden; voortbrengselen, bevolking enz. enz.) is een bijzonder practische. — Prijzen : 1 kalender « Mooi Nederland », gewone uitg. fr. p. p. f. 1.50, terwijl de luxe uitg. fr. p. p. f. 2.25 is. 't Album gewone uitg. kost fr. p. p. f. 1.—, de uitgave met tekst f. 1.25 fr. p. p. Voorts kosten 1 kal. en 1 album met tekst fr. p. p. f. 2.55 en 1 luxe kal. met tekstalbum f. 3.25 fr. p. p. Alle prijzen zijn inclusief 't aanteekenen, dus is men de zending gewaarborgd.

ALGEMEENE CATALOGUS VAN BOEKEN UIT NOORD EN ZUID, 2e uitgave. De Nederl. Boekhandel, Antwerpen.

De 1e uitgave hiervan verscheen bij het Taal- en Letterkundig Congres te Brussel in 1906, maar het verschil tusschen de 1e en de 2e uitgave is zeer groot. Op 242 bladzijden (50 meer dan in de 1e) heeft men een overzicht van ruim 8000 titels op alle gebied, in 13 rubrieken verdeeld en voorzien van een praktisch algemeen register. Zoowel de philosoof als de werkman, de onderwijzer als de eenvoudige burger kan onmiddellijk vinden de boeken die op zijn vak betrekking hebben.

Daarenboven is de geheele Catalogus versierd met 50 platen op kunstdrukpapier en verdeeld in 2 deelen : I. Wetenschappen, II. Taal- en Letterkunde en Kunst.

Het lijdt geen twijfel of elke Vlaming, die eenige letterkundige ontwikkeling heeft, zal dezen catalogus willen bezitten.

De 2 deelen bijeen kosten fr. 0.50, bij 10 exempl. fr. 0.40.

REVISED EDITIONS I. BARONESS ORCZY : Scarlet Pimpernel., edited by J. Grasé and A. Swaen, Groningen J. B. Wolters, 1908.

Wolters doet weer iets zooals weinigen dat kunnen. Hij stelt een reeks Engelsche uitgaven in : romans, pœdagogisch omgewerkt in dezen zin dat de tekst in de eerste hoofdstukken zoo gladjes mogelijk gemaakt, gaandeweg moeilijker wordt. Een derde van elke bladzijde is voor kantnota's uitgespaard : daar vindt de lezer elk ongewoon woord verklaard, elke uitdrukking die anders naar een groot woordenboek zou doen grijpen, met een klare omschrijving terechtgewezen. Komen de woorden, eens verklaard, verder terug, dan verwijst een cijfer naar de bladzijde, waarop die verklaring te vinden is. Dat is het stelsel van Graf von Pfeil, die vóor enkele jaren voor 't eerst deze methode beproefde en er zeer gelukkig mee was. Alles laat voorzien dat ook deze nieuwe pœdagogische poging bij ons zal inslaan,

want met het aangename, zooals het voorhanden is in dit rein opgevatte en boeiend uitgewerkte « Scarlet Pimpernel », vindt het nuttige van Grasé's en Swaen's werk ook wel zijn weg.

Zooals het eerste woord van deze aanbeveling liet vermoeden, heeft de uitgever op deze boekjes weer zóó zijn zinnen gezet, dat het ware juweeltjes zijn ; want de volgende nummers zullen zeker voor dit eerste niet onderdoen.

THE GRUNO SERIES VI. J. ANSTEY : *Vice Versa or a Lesson to Fathers*, adopted to the use of Dutch readers and annotated by L. Eykman and C. Voortman. V. Noordhoff, 1908, Groningen.

Met een dergelijke uitgave als de daareven vermelde is Noordhoff sinds een drietal jaren bezig. Ook hij is er in geslaagd het oog te vleien met den opschik van zijn teksten. Hier zijn de uitlegnota's in 't Engelsch onderaan de bladzijden aangebracht, ook oordeelkundig genoeg om onze jongens zeer welkom te zijn, en ze in de meeste gevallen het lastige raadplegen te sparen van hun dictionary — een boek dat pœdagogisch veel onverteerbaars aan zich heeft en dat overigens telkens de prettigste lezingen met zijn strenge schaduwe komt verstoren.— Tot nog toe verschenen in dit eigenaardig groen dosje : 1) *J. H. Burnett :* Little Lord Fauntleroy, 2d édition ; 2) *Capt. Marryat :* The Children of the New Forest ; 3) *R. Buchanan :* That Winter Night. And other Stories ; 4) *H. Montgomery :* Misunderstood ; 5) *J. K. Jerome* : Three Men in a Boot. En nu dit zesde.

Wolters' uitgave zoowel als die van Noordhoff kost in haar fraaien band fl. 1.50 ; lang niet te veel betaald.

ZUID EN NOORD, eene bloemlezing uit de beste Zuid- en Noordnederlandsche schrijvers, door P. E. BAUWENS, S J.— Eerste deel, voor minder gevorderde leerlingen. Achtste omgewerkte uitgave, 312 bl. ; fr. 1.30. Drukkerij St Augustinus, Desclée, De Brouwer en Co. 1908.

Ja wel, het staat er wezenlijk : « achtste uitgave ». Beter aanbeveling voor een schoolboek dan zulk een bijval na langdurig gebruik, ware bezwaarlijk te vinden. Schrijver zegt in zijn *Voorbericht* dat op zeventien jaren ongeveer dertig duizend exemplaren aan den man gebracht werden. En ondanks zijn menigvuldige bezigheden, zijn *Oefeningen*, *Spraakkunsten*, vertalingen uit Latijnsche schrijvers, en wat weet ik al, heeft hij nog tijd gevonden om dit eerste deel van *Zuid en Noord* om te werken. Een bloemlezing moet immers met den tijd meegaan. Zoo bleven ettelijke stukken achter, die al te afgetrokken, en niet belangwekkend genoeg voor jonge gemoederen waren, en zijn er andere, meestendeels uit de XVIIe eeuw en uit de modernen, in hun plaats getreden.

Een andere voorname wijziging is de chronologische volgorde der uittreksels. Daar er nu toch over de indeeling in letterkundige soorten, in leer en toepassing, zoo geharreward wordt, en in onderscheiden ***handleidingen*** bij de studie der letterkunde ook verschillende rangschikking voorkomt, is de tijdsorde nog de beste, zoo er nochtans, gelijk bij P. Bauwens, een *Tabel*

bijgevoegd wordt, waar de stukken tot eenige letterkundige hoofdsoorten tehuisgebracht zijn.

Wat ook met een welgemeend welkom zal onthaald worden, is het eenigszins grooter formaat, en de grootere drukletter.

Kortom van een goed werk heeft P. Bauwens een uitmuntend gemaakt.

Schrijver is voornemens de andere boekdeelen van *Zuid en Noord* op dezelfde gewijzigde leest te schoeien, indien deze bijval geniet. Nu reeds mogen wij hem aanzetten tot dien nieuwen arbeid. Hij kon wellicht hier en daar een niet volstrekt noodige voetnoot weglaten, en de excerpten wat breeder opnemen : soms zouden eenige regeltjes meer van pas komen om de stukken nog beter te *situeeren*, of, om aan een verhaaltje een meer bevredigend besluit te geven.

Bij dien onvermoeibaren vlaamschen ijver van P. Bauwens, en andere Jezuieten, vragen wij ons af, of er nog gezegd zal worden dat de Jezuieten niets doen voor de Vlaamsche belangen. Och kom, laten wij malkander leeren kennen ; laten wij broederlijk de hand reiken aan strijders die zich wellicht dapperder weerden en nuttiger werk deden dan sommige haantjes vooruit, om het Vlaamsch in beschaafde kringen, tot zijn recht te laten komen : wat toch onontbeerlijk is om godsdienst en goede zeden in ons volk, ja in gansch België, te handhaven. S., J. S.

INGEKOMEN BOEKEN TER BESPREKING :

P. C. Boutens, *Beatrijs*, met eene teekening van Rie Cramer. C. A. J. Van Dishoeck 1908. 52 blz. fl. 1.25.

W. A. Paap, *Jeanne Collette*, roman, 3e druk. Uitgeversmaatschappij « Vivat », Amsterdam. 312 blz. fl. 0.75.

Id., *Vincent Haman*, roman, 2e druk, Id., id., 274 blz. fl. 0.75.

Id., *Koningsrecht*, tooneelstuk, 2e druk, Id., id., 144 blz. fl. 0.75.

Kan. P. Ladeuze, *Geloof en Wetenschap*, Studiën voor onzen Tijd, serie V, nr 3 : Christus' Verrijzenis voor de moderne critiek, uit het Fransch vertaald door Bas. Van Kesteren. Drukkerij De Spaarnestad, Haarlem, 1908, 81 blz.

Didaskalos, *Budgetvreters. Open brief van* — aan Minister Helleputte, uitgave van het Alg. Ned. Verbond. Pr. 0.10 fr.

Justus van Maurik, *Amsterdam bij dag en nacht.* — De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 129 blz., fr. 0.75.

Rodenbach, nr 4 van « Nederlandsche Schrijvers voor het Middelbaar Onderwijs ». — L. Van Hoof-Roelans, Hoogstraten, 48 blz. fr. 0.25.

Godfried Hermans, *Joas*, een Kerst- en Driekoningenspel met voorspel in drie bedrijven. — De Vlaamsche Boekhandel, Brussel. 34 blz.

M. J. Eggen, *De Invloed door Zuid-Nederland op Noord-Nederland* uitgeoefend op het einde der 16e en het begin der 17e eeuw ; door de Kon. Vl. Academie met goud bekroond. — A. Siffer. Gent. 247 blz. fr. 3.50.

A. v. HEDENSTIERNA, *Zweedsche beelden, verhalen en humoresken*, in het Vlaamsch vertaald door I. De Vreese, nr 158 der uitgaven van het Davidsfonds. — Callewaert-De Meulenaere, Yper. 105 blz.

Uitgaven van J. B. Wolters:

S. MAATHUIS-ILCKEN en B. MIDDERIGH-BOKHORST, *Praatjes en Plaatjes voor kleine Maatjes*. 57 blz.

VAN GELDEREN. *Duitsch Woordenboek*, II. Nederlandsch-Duitsch. 806 blz., fl. 2.90. — *English Grammar of the first year*, 58 blz.

B. DOUWES. *Tweestemmige Liedjes voor de Lagere School*, 2e dr. 31 blz.

D. BOSWIJK en J. ZIJLSRA *Cijferoefeningen* I en II, het Rekenen in de Lagere School. 5e dr. 32 en 36 blz. fl. 0,25.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

ONZE KUNST, December 1908. — *De invloed der Nederlanden in Bourgondië* (A. Germain). — *De Sforza-triptiek in het Museum te Brussel* (J. Mesnil). — *Een Portret van Carel Fabritius* (J. O. Kronig). — *Jacob van den Bosch (slot)* (H. Ellens). — *Kunstberichten*, uit Amsterdam, Antwerpen, Brussel, den Haag, Sint Petersburg, enz. — *Kunstveilingen*. — *Boeken* en *Tijdschriften*.

BIEKORF, 19 Nov. 1908. — *De Elf Zwanen* (Aug. van Speybroeck), slot. — *Brem* (A. Walgrave): verzen uit het vol gemoed. — De « Lex salica » en onze keuren (J. V.).

DE NIEUWE GIDS, Nov. 1908. — *Duisternis*. (De laatste bladzijden van Paul's Dagboek) door Ed. Coenraads. Paul is een schilder en een neurasthenieker die Lise lijden mag en Ernest niet. Maar die ten slotte Lize laat aan Ernest. Anders te mooie stijl voor een dagboek. — Verzen van Laurens Van der Waals : er komt in van een harmonica en een cello ; maar de verzen zijn vooral geschikt voor begeleiding door 't eerste tuig. — *Over Empirisme en Metaphysica*, (G. Bolland). « Overigens schuilt hier een kiem van het ware begrip in het schemerachtige en ondoordachte of niet doordenkende bewustzijn ». — *Uit Italië* : Florence (Pieter van der Meer) een zeer aantrekkelijke kunststudie. — *Het nieuwste Mufje* (Corn. Veth), over het tooneeltijd schrift van Gordon Cray. — Twee bladzijden tengerste stemmingskunst, voor Cœcilia Ameye, met apothekersmaatjes toegediend. — *Dramatische Problemen*, (H. De Boer) een hoofsche maar kloeke pennetwist met Van Nouhuys. — *Amabella* (J. R. Van Stuwe) gevoelde verzen. — *Fijne Fragmenten*, (J. J. de Haan), proza, opgedragen aan « Prins Philipp zu Eulenburg, den Hoogen Kunstenaar, den Diepen Lijder ». — *Literaire Kroniek*, (W. Kloos), eerst een paralleel tusschen Sidney en Van de Woestijne, en dan over Vondel. Nu Kloos Roijaard's troep heeft gehoord, is 't hem gebleken dat Vondel wel degelijk kan gespeeld worden.

ONZE EEUW, Nov. 1908. *Uit Kleinen Kring vóor honderd jaar*, (Ign. Lubeley), Uit den tijd van Aagje Wolff en Betje Deken, en bijna even vermakelijk verteld als zij dat konden. — *De Bond van vrije liberalen*, (J. H. Drion), naar het beginselprogram van den bond, in 1907 opgemaakt. — *Nieuwe denkbeelden over de Materie*, (Dr. Enklaar), door de radium-studie aangebracht. — *De pacifieke Blokkade*, (M. G. A. Scheltus) de moeilijkheden tusschen Venezuela en Nederland. — *Verzen uit het boek Jeugd*, (F. Bastiaanse), in hun eenvoud heerlijke verzen, waar ze niet ál te zinnelijk worden. — *Economische Kroniek*. — Onze Leestafel.

DE GIDS, Nov. 1908. — *Gedichten* (Th. van Ameide) : nevens veel gewrongens veel zuiver schoons. — *Goethe in Italië* (J. N.

Van Hall) : Steunende op de jongste studiën, een zeer lezenswaard relaas. — *Legervorming* (G. Polvliet) : zelfs hier sluit de zaakrijkheid de geestigheid niet uit. — *Albert Samain* (P. N. Van Eyck) te veel gestijleerd, maar kostelijk om de aanhalingen zelf uit Samain. — *Dialogen* (J. de Meester), de romanschrijver kan beter. — *Kalff's Nederlandse Letterkunde* (J. A. Nijland) : over het 3e deel ; de doctores wenschte o. a. « iets van algemeen Zuid- en West-Europees geestesbewegen in de 16e eeuw, een inleidend hoofdstuk b. v. over de beteekenis der Renaissance als kultuurhistories verschijnsel, waaruit de volgende hoofdstukken als voortvloeien. » — *Emigratie over Rotterdam in de 18e eeuw* (Dr. C. te Lintum). — *Een Kinderboek vol natuurschoon* (A. O.) : namelijk het Herfst-album der firma Verkade. — *Muzikaal Overzicht* (H. Viotta) : over Hans von Bülow. — *Dramatisch Overzicht*, *Buitenlandsch Overzicht* en *Parlementaire Kroniek*.

De XXe EEUW, Nov. 1908. — *Nazomer* (H. Lysen) : goed verzorgde schets. — *Herleving der Romantiek?* (Corn. Veth) : Veth wil zeggen dat er niets van aan is, van die herleving, zooals « de Beweging » ze verstaat. — *Uit het Leven van Frank Rozelaar* (L. Van Deyssel) : fijn wijsgeerig-lyrisch proza, dat hij onder denzelfden titel aanving vóor 20 jaar. — *De Louteringsberg* (Dr. H. Boeken) . voortzetting der Dante-vertaling. — Verzen en proza van H. Bouma. — *Staatkundige Kroniek* (Mr. H. Marchant).

DE BEWEGING, Nov. 1908. — *Rhynvis Feith* (J. Koopmans) de studiën van Koopmans zijn merkwaardige pogingen tot eerherstel van 't romantisme. — *Rembrandt* (A. Verwey) een curiosum van Verwey's poëzie. — *Sint-Veit* (A. Van der Leeuw) weeral romantiek, en van de bontste, maar een goed stijlstuk. — *Een Dag Zomerleven* (Is. P. De Vooys) : verzen die bewijzen dat « eigenaardig » en « mooi » juist niet hetzelfde is. — *Openbare Leeszalen* (I. De Boer) : bespreking van Dr. Greve's belangrijk proefschrift. — *Gedichten* (H. Labberton-Drabbe), meerendeels sonnetten, rare. — *In zake Spoorwegpolitiek* (P. Bakker Schutz). — *Mythen en Gedaanten* (P. N. Van Eyck) : schoone verzen. — *Boeken, Menschen, Stroomingen* (Alb. Verwey), in het Rijksprentencabinet. — Boekbeoordeelingen.

VRAGEN VAN DEN DAG, Nov. 1908. — *Venezuela en zijne economische beteekenis ook met het oog op Curaçao* (Dr H. Blink). — *Hoe de internationaal verbonden vrouwen voor haar kiesrecht werken* (E. Haighton), natuurlijk vooral over de Engelsche suffragettes. — *Kinderspelen in het Oosten van Gelderland en Overijssel* (H. Heuvel). — *Staatkundige en economische vraagstukken van het Balkanschiereiland.* — Bibliographie.

DE KATHOLIEK. Nov. 1908. — *De H. Franciscus van Assisie en het H. Sacrament des Altaars.* (R. Van der Valk). — *Taalzuiverheid.* (J. Resk , in een gouden midden : « Een woord, dat in de levende taal is opgenomen, dat iedereen begrijpt en gebruikt, heeft geen veroordeeling van de geleerden te vreezen ». — *Francis Thompson.* (H. Wismans). — *Avond*, (F. Rutten). Aantrekkelijke kronieken over godsdienstig leven en Katholieke Duitsche bellettrie.

STUDIËN, Deel 70, Aflev. 3. — *Over Allegorieën en Vergelij-*

kingen (vervolgt (Zeegers) : zonder de uitstekende voorbeelden waarmee die studie doorspekt is zou ze nog al droog zijn. — *De Noord-Oostelijke Doorvaart en do Ontdekkings-geschiedenis van Siberië's Noordkust* (M. van Steen). — *De strijd tegen de Katharen tot de Invoering der Pauselijke Inquisitie* (slot) (C. Wilde) : schrijvers naam staat borg voor degelijkheid. — *De Romeinsche Kapel Sancta Sanctorum en haar schat* (P. Albers) : over de merkwaardige reliquieën door P. Grisar aan den dag gebracht.

— Deel 70, Aflev. 4. — *De Canon des Ouden Verbonds bij de Syrische Christenen* (vervolgt) (J. P. van Kasteren. — *De Nijmegenaar Theodorus Lindanus, Vice-generaal van Breslau † 1580* (L. van Miert). — *Over Allegorieën en Vergelijkingen* (vervolg) (P. Zeegers) : een vriend zei me dat hij nog liever droge theologie leest, over de *prædestinatio* b. v., waarschijnlijk wijl men zich daar aan dorheid verwacht, hier niet. Aangename verpoozing bieden de aangehaalde verzen. — *Vondel-Studie. De Bekoring en Val. Adam in Ballingschap v. 1032-1356* (Boelen) : Eva's prachtige alleenspraak voor dat ze den appel plukt wordt bijzonder goed toegelicht. — *Uit de Pers* : veel goeds over een theologisch-historische studie der Eucharistie en der Biecht door Dr Rauschen ; nog meer goeds over een nieuw tractaat van van Noort en een ander van van der Burgt-Schaepman ; — niets dan goed over Van Puyvelde's *Rodenbach* door Pater Van Ginneken.

Deel 70, Aflev. 2. — C. WILDE, *De Strijd tegen de Katharen tot de invoering der Pauselijke Inquisitie* (slot volgt). — H. BOLSIUS, *Het « Mensch » worden naar lijf en leden.* — W. MULDER, *De « Defensor Pacis »* – R. DE GRAVE, *Een Romanschrijver over romans.* — N. VAN STEEN, *De Noord-oostelijke doorvaart en de ontdekkingsgeschiedenis van Siberië's Noordkust* (vervolgt). — *Uit de Pers.* — *Mededeelingen.*

STIMMEN AUS MARIA-LAACH, October 1908. — *Einflusz des Christentums auf dem Buddhismus in der Spätrömischen Kaiserzeit.* (St. Beissel) : Dus zoo nagenoeg 't omgekeerde van 't geen de Kerkvijanden beweren. *Der Wirt der Heiligkeit nach modern-pragmatischem Urteil* (Otto Zimmermann) : een strenge bespreking van William James' « The varieties of religious experience » den pragmatist over wien in *Dietsche Warande* reeds werd gesproken. — *Die Aszese des hl. Ignatius* (M. Meschler. — *Das Gartenstadtprojekt* (H. A. Krose). — *Kirchliche Autorität und wirtschaftliche Organisation* (H Pesch) : de sociale wetenschap van Pater Pesch moet niet meer worden geprezen. — *Rezensionen :*

VARDEN, 1 Mei 1908. — *Kirke og Bonde i Middelalderen* (N. P. Nielsen) : over de groote diensten door de katholieke Kerk en de kloosters bewezen aan den landbouw in Denemarken bij de opkomst en verspreiding van het Christendom. — *Poraarets Böger II.* Bespreking door Oscar Olafsson van een aantal nieuw verschenen werken. — *Fra Tilliorerpladsen* (Inquisitor) : een en ander over de Deensche politiek. — *Blandinger.*

— 15 Mei 1908. — *Toldloven* (Inquisitor) : over een nieuw gestemde tolwet. — *Majaften* (Hans Ahlmann), een gedicht. — *University settlements i England* (Richard Thomsen) : Voortzetting der studie, waarvan het begin verscheen in het nr van 15 April, — *Teatersagen.* Vervolg van het schouwburgonderzoek, door *Varden* ingesteld. — *De elskendes Död* (Kai Friis Möller), gedicht naar

Baudelaire. — *Kunst Fra Foraarutstillingerne II* (Louis Kohl): Verslag over de voorjaarskunsttentoonstellingen in de Deensche hoofdstad. — *Blandinger.*

— 1 Juni 1908. — *University Settlements* (Richard Thomsen) : Slot van deze belangwekkende studie. — *Teatersagen.* Voortzetting van het schouwburgonderzoek. — *Ensomhed* (Hans Ahlmann), gedicht. — *Kritik*, Oscar Olafsson bespreekt een paar nieuwverschenen boeken. — *Fra Tilhörerpladsen* (Inquisitor) : Overzicht van de laatste politieke gebeurtenissen. — *Siden Sidst.* (Fritz de Zepelin) : causerie over het verdwijnen van den *flaneur* in 't moderne verkeer te Parijs en 't veranderen van Parijs zelf in eene moderne Amerikaansche stad. — *Blandinger.*

— 15 Juni 1908. — *Det unge Island* (Oscar Olafsson) : Op 't oogenblik is daar op het eiland een nieuwe kunst in wording, het kookt en het gist, — een soort moderne IJslandsche renaissance-periode — zoo men wil, met hare dichters en prozaschrijvers, componisten, beeldhouwers, schilders. — *Sankt Hans* (Stijn Streuvels) : De Deensche vertaling van een van Streuvels' mooiste schetsen. — *Fra Tilliörerpladsen* (Inquisitor) : Politiek overzicht.

— 1 Juli 1908. — *Bermuda* (Theobald Hansen) : Schets van eene reis naar deze prachtige eilandengroep. — *Det Hus, som John fik bygget* (M. F. Egan) : Eene novelle. — *Kritik.* Oscar Olafsson bespreekt het laatstverschenen werk van Niels Hoffmeyer, *Kain.* — *Fra Tilhörerpladsen* en *Blandminger.*

— 15 Juli 1908. — *Jonas Lie* (Marius Schneider) : Een korte studie over den onlangs overleden beroemden Noorschen schrijver. — *Natte vachten* (Jóusè Loubet), gedicht, vertaald uit het Provençaalsch door Oskar V. Andersen. — *Teatersagen.* Vervolg van het onderzoek over de schouwburgen. — *Teatermisèren* (Carl Kohl) : Een artikel over de schouwburgtoestanden in aansluiting met het door *Varden* ingesteld onderzoek over de voorwaarden van den bloei des nationalen schouwburgs, zijn zending en zijn recht van bestaan. — *Kritik* en *Blandminger.*

INHOUDSTAFEL

VOOR HET TWEEDE HALFJAAR 1908

I

VERHANDELINGEN & VERHALEN

VERZEN

KRONIEKEN

II

NAAMLIJST DER SCHRIJVERS

DIE IN HET TWEEDE HALFJAAR 1908 MEDEGEWERKT HEBBEN

J. Arras
M. E. Belpaire
Om. K. De Laey
Fr. Delbeke
L. Dosfel
Dr A. Dupont
J. De Voght
K. De Wals
C. Eeckels
Dr A. Fierens
J. Fierens
E. Fleerackers S. J.
Dr J. Kleyntjens
H. Mansion
Dr J. Mees
Dr J. Persyn
J. Salsmans, S. J.
A. W. Sanders van Loo
P. Soens
J. Stuyck
A. Taelman, S. J.
F. Timmermans
Ptr Fr. Van Cauwelaers
Pfr A. V. Hoonacker
J. V. Mierlo Jr S. J.
A. Verheyen
Pfr. E. Vliebergh
A. Walgrave

III

BOEKENNIEUWS

LIJST DER BOEKEN IN HET TWEEDE HALFJAAR 1908 BESPROKEN

